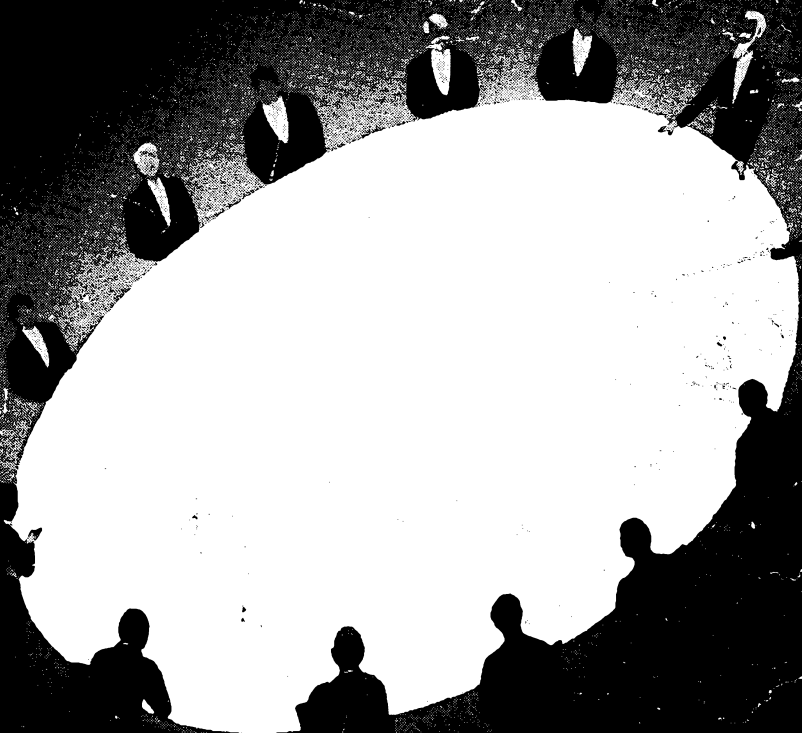

PATYOMKIN

A DIPLOMÁCIA TÖRTÉNETE

AZ
ÚJKORI DIPLOMÁCIA
TÖRTÉNETE

(1872-1919)

IRTA

Prof. V. M. CHVOSZTOV

ES

Prof. J. J. MINC

Felelős kiadó: Seress Géza

2631.48. Hungária Hírlapnyomda Rt. Budapest V, Bajcsy-Zsilinszky-út 34

Felelős: Dr Bródy László

Készült 1948-ban, a szabadságharc 100 éves évfordulóján

AZ ÚJKOR DIPLOMÁCIÁJA

(1872—1919)

BEVEZETÉS

A francia-porosz háború végétől az első világháború befejezéséig terjedő időben az imperializmus fejlődése új jelleget adott a diplomácia tevékenységének. Ebben az időben „kezdt hanyatlani a kapitalizmus. a párizsi kommün ekkor mérte az első csapást a kapitalizmusra, a régi „szabad“ kapitalizmusból imperializmus fejlődött és az Októberi Forradalom erői a Szovjetunióban megdöntötték a kapitalizmust”.¹

A régi, szabad versenyen alapuló kapitalizmust a monopolista kapitalizmus az imperializmus váltja fel. A kapitalizmusnak ebben a fejlődési szakában az ipari tőke összenő a banktőkével; megkezdődik a monopóliumok és a finánc-tőke uralma; a tőkekivitel mind nagyobb jelentőségre tesz szert; a kapitalista államok teljesen felosztják egymás között a világot. Mindezek a folyamatok a XIX. század hetvenes éveiben kezdődnek; a XIX. és XX. század határán az imperializmus, mint a kapitalizmus legújabb fázisa teljesen kialakul.

A XIX. század utolsó évtizedeit a még szabad gyarmati területek elfoglalásáért folyó harc jellemzi; lázasan folyik a világ felosztása. A XIX. század végén Afrikában, Polinéziában, Ázsiában és Amerikában már alig marad olyan el nem foglalt terület, mely az imperialistákat érdekelhette volna. Ezért a legerősebb hatalmaknak új módon kellett felosztaniuk maguk közt a világot. Ettől az időtől fogva a vezető imperialista államok külpolitikája és diplomáciája ezt a célt szolgálja.

Az imperializmusba való átmenettel a kapitalista országok történeti fejlődése mind egyenlőtlenebb lesz. Angliát és Franciaországot, melyeknek korábban kezükben volt a gazdasági vezetés, a XIX. század végétől kezdve fiatal kapitalista országok: Németország, az Északamerikai Egyesült Államok, Japán szorítják már háttérbe. Ezek az országok

¹ Sztálin, Zsdánov és Kirov: Megjegyzések az újkori történet tankönyvének vázlatához. „A történelem tanulmányozásához” c. gyűjtemény. Ogiz. 1938. 26. 1.

iparuk rohamos fejlődése következtében túlszárnyalják a régi kapitalista hatalmakat.

Az imperializmusnak a különböző országokban megvoltak a maga sajátosságai. Az imperializmus legkorábban Angliában kezdett kialakulni, de még félig gyarmati jellegű volt. Az óriási angol tőkekivitel elsősorban a roppant kiterjedésű angol gyarmatokba áradt; Anglia nyersanyagot kapott a gyarmatokból; a gyarmatok mint az angol iparcikkek piaca, szintén fontos szerepet játszottak.

A francia imperializmus uzsorajellegű volt. A francia tőkét főként államkölcönökbe fektették, részben a gyarmatokba vitték ki. Sokkal kisebb mértékben nyert elhelyezést ipari vállalatokban. „Franciaország — fincoligarchia, Franciaország — az egész világ uzsorása”², — jegyezte meg Lenin, Lysis francia író szavait idézve.

Németországban ismét más jellege volt az imperializmusnak. A porosz-francia háború eredményeképpen Németország egyesülése valóra vált és megalakult a német birodalom. „Új rabló jelent meg, 1871-ben új kapitalista hatalom jelentkezett...”³ A német kapitalizmus már a 70-es években imperializmussá kezdett átalakulni.

A német imperializmusnak egyik jellemző vonása az volt, hogy a militarista porosz monarchiának, az újonnan alkotott német birodalom gerincének, hatalmas katonai szervezetével rendelkezhetett. A porosz junkerek és a monopolista tőke között a legszorosabb kapcsolat jött létre. Lenin a következő szavakkal vázolta a német imperializmus természetét: „A junker-burzsua imperializmusnak alárendelt modern, nagy kapitalista technika és tervszerű szervezet „utolsó vívmányával” állunk szemben”⁴. A junkerekkel és a porosz militarizmussal való kapcsolat a német imperializmusnak szerfelett reakciós vonást adott.

A kapitalizmus Németországban sokkal későbbben kezdett fejlődni, mint Angliában vagy Franciaországban. Németország akkor jelent meg a „kapitalista lakoma asztalánál, amikor már minden hely el volt foglalva”⁵. Csak a múlt század 80-as éveiben kezdett gyarmatokat hódítani. Egy évtized múltán a német imperializmus szokatlan élességgel vetette fel a világ gyökeres, új felosztásának kérdését. Ebben nyilvánult meg a német imperializmus második jellemző vonása: rendkívül agresszív jellege.

Az a körülmény, hogy a német ipar aránylag fiatal volt, több előnyt biztosított számára. A német kapitalizmus teremtette meg a „legjobb technikát, összehasonlíthatatlan szervezetet”⁶ alkotott, mely felette állt Anglia és Franciaország technikájának és szervezetének. A technikai

² Lenin Összes Művei. XXX. 336. 1.

³ Ugyanott, 337. 1.

⁴ Lenin Összes Művei. XXII. 516. 1.

⁵ Lenin Összes Művei. XXX. 336. 1.

⁶ Lenin Összes Művei. XXX. 337. 1.

és szervezeti előnyökkel párosult a tökéletes porosz katonai gépezet, mely csak nemrég mutatta meg erejét az Ausztria (1866) és a Franciaország elleni háborúban (1870—1871). A német imperializmus óriási, veszélyes erő lett.

A nyugateurópai államok nyomában Oroszország is az imperializmus útjára lépett. De a XIX. század végén kapitalista szempontból még mindig elmaradt ország volt és pénzügyileg Franciaországtól függött. Ennek az volt a következménye, hogy Oroszország a nyugati hatalmak „szekundánsának” alárendelt szerepét játszotta. Ezenfelül az orosz imperializmus megőrizte katonai-feudális jellegét. „Oroszországban a tőke mindenhatósága összeforrt a cárizmus despotizmusával”.⁷ Az elmaradt cári rendszer képtelen volt feltárni az ország mérhetetlen természeti kincseit, képtelen volt megőrizni és még jobban fejleszteni az orosz nép hatalmas anyagi és szellemi erőit. A cárizmus mindinkább akadályba került Oroszország fejlődésének.

A japán imperializmus a katonai-feudális és a német típusú imperializmus keveréke volt.

A német birodalom megalakulása gyökeresen megváltoztatta az európai helyzetet. Oroszország és Franciaország szomszédságában veszélyes, idegen földre éhes és jelentékeny katonai erővel rendelkező állam jelent meg. E szomszéd jelenléte nyugtalanságot keltett és fegyverkezési versengést idézett elő. Európában 1871. után „fegyveres” béke uralkodott. A „fegyveres” béke álarca alatt szüntelenül készülődtek az elkerülhetetlen új háborúra. A jövő háború előkészítésében a diplomaták sem maradtak a katonák mögött. E téren is Németország volt a kezdeményező. Először Németország látott hozzá, hogy katonai koalíciót létesítsen, melynek Berlin lett a központja. Így jött létre a hármasszövetség, melynek tagjai Németország, Ausztria—Magyarország és Olaszország voltak. Ez 1882-ben történt.

Természetes, hogy Oroszország és Franciaország egymásnál kerestek támaszt a militarista Németország és szövetségesei ellen. Különösen feszült volt Franciaországnak Németországhoz való viszonya. Németország magához ragadta Elzász Lotaringiát, s ez állandó veszéllyel fenyegette Franciaországot. Viszont Németország is félt a francia revánsától. Bismarck, aki rettegett a gyűlölt Oroszország elleni háborútól, kancellársága idején minden erejével arra törekedett, hogy Oroszországnak Franciaországhoz való közeledését meggátolja. Bismarck igyekezett Franciaországot elszigetelni: így akarta lokalizálni a majdan elkövetkező francia-német háborút. Bizonyos ideig sikerült is akadályozni a francia-orosz közeledést. Diplomáciai erőfeszítéseit elősegítették az angol orosz ellenfelek is: Oroszország és Anglia kölcsönös vetélkedése a Közel- és Közép-Keletért folytatott harcban arra kényszerítette mindkét

⁷ Sztálin: A leninizmus alapjairól. „A leninizmus kérdései”. Moszkva, Idegennyelvű Irodalmi Kiadó 1945. 13. l.

versenytársat, hogy Németország felé kacsintgassanak. Az angol-orosz vetélkedés különösen kiélesedett az orosz-török háború idején, mely a rákövetkező években is többször lángra lobbant.

De 1891—1893-ban a francia-orosz szövetség mégis létrejött. Ezt a szövetséget a francia tőke a cárizmusnak nyújtott kölcsönökkel szilárdította meg. Ily módon két nagy katonai-politikai csoport keletkezett: az egyik oldalon a hármasszövetség, melynek kötelékébe Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország tartozott, a másik oldalon pedig a francia-orosz kettősszövetség.

Anglia, mely a XX. század elejéig egyik csoporthoz sem csatlakozott és az úgynevezett „splendid isolation“ („fényes elszigeteltség“) politikáját folytatta, e két csoport ellenléteit igyekezett kiaknázni. Anglia arra törekedett, hogy az Európában érlelődő nemzetközi Lonyodalmak idejére cselekvési szabadságát megőrizze. Meg volt győződve, hogy nincs szüksége szövetségesekre, mert a tenger eléggé védi. A hadi technika akkori fejlettsége mellett ennek az álláspontnak volt is bizonyos alanya. Sőt mi több, az angol diplomácia arra számított, hogy a szárazföldi hatalmak kölcsönös harca lehetővé fogja tenni, hogy Nagy-Britannia minimális erőfeszítéssel védje meg gyarmati érdekeit. 1871. után Anglia már veszélyt látott Németországnak az európai hegemoniára irányuló törekvéseiben. De a gyarmati kérdésben a 70—80-as években Oroszország és Franciaország volt Anglia legfőbb versenytársa.

A 70-es évek végétől kezdve a gyarmati kérdés lassanként a diplomáciai tevékenység előterébe került. Anglia magához ragadta Egyiptomot. Kibört az orosz-török és az angol-afgán háború. Oroszország meghódította Turkméniát. Ezek az események a 70-es évek végén és a 80-as években kiélezték Franciaországnak Angliához és Angliának Oroszországhoz való viszonyát. Tunisznak Franciaországhoz való csatolása után a francia-olasz vetélkedés szintén feszült lett. Ez indította Olaszországot arra, hogy a Németországgal és Ausztria-Magyarországgal való együttműködés útjára lépjen. Ebben az időben lép fel Németország mint új gyarmatigénylő.

A XIX. század végén Európában aránylag békésen folytak az események. Igaz ugyan, hogy a hatalmak egyre gyorsuló ütemben versenyt fegyverkeztek, de 1878. után háborúra nem került sor. Európán kívül azonban állandó gyarmati expedíciók és háborúk folytak. Ezek végül is több nagy nemzetközi válságot idéztek elő. Franciaországot, amely el akarta foglalni Szudánt, 1898-ban csak egy lépés választotta el az Angliával való háborútól. Japán 1894-ben hódító háborút indított Kína ellen, s ezzel az egész távolkeleti kérdés kiélesedését idézte elő Oroszország a japán támadásra azzal felelt, hogy maga is terjeszkedni kezdett Kínában és ezzel kiélezte Angliához és Japánhoz való viszonyát. Németország abban a törekvésében, hogy „keletre nyomu!va“ szerezzen tőkéje számára befektetési lehetőséget és gúzsba kösse Törökországot, összeütközésbe került Angliával és Oroszországgal. Anglia féltékenyen őrizte

egyiptomi, közelkeleti, az Indiába vezető utakon fekvő pozícióit. Oroszország nem tűrhette, hogy a lengerszorosokat Törökország helyett valamely más vetélkedő nagyhatalom ellenőrizze.

A Kelet gyarmati és félgyarmati országai, melyek ebben az időben léptek a burzsoá-nemzeti forradalmak szakaszába, belekerültek az események általános forgatagába. A kínai nép felkelte a feudálisok és a külföldi imperialisták ellen, de az imperialista hatalmak egyesült erővel leverték a „boxer“-felkelést. Kelet forradalmi mozgalmának fejlődésére nagy befolyást gyakorolt az oroszországi 1905-ös burzsoá-demokratikus forradalom. Nem véletlen, hogy ezt a forradalmat a perzsa burzsoá forradalmak, az ifjútürök burzsoá forradalom, és a kínai burzsoá-demokratikus forradalom követték.

A 90-es években a német imperializmus felveletle a világ gyökeres, új felosztásának kérdését. Ez mély eltolódásokat idézett elő a nemzetközi helyzetben. Anglia volt a legnagyobb gyarmati hatalom, ezért a német imperialisták követelései elsősorban Anglia érdekeit érintették. A XIX. század végén az angol-német ellentét lép a nemzetközi politika előterébe. Ennek az volt a következménye, hogy Anglia Franciaországhoz, majd pedig Oroszországhoz is közeledett. A Németország elleni közös harc alapján Anglia és az orosz-francia csoport blokkot alkotott. Így jött létre 1904—1907-ben a hármass-entente.

Már a XIX. és XX. század határán háborúk folynak a gyarmatok új felosztásáért és az érdekkörökért. Az első ilyen háborúk: a spanyol-amerikai, az angol-búr és az orosz-japán háború. E nemzetközi válságok mindegyikét a nagyhatalmak lázas katonai készülődései kísérték. Azután megindul a német imperializmus és az entente harca. Marokkó miatt Németország, Franciaország és Anglia több ízben is összeütközött. Ausztria annektálta Bosznia-Hercegovinát, s emiatt majdnem háborúba keveredett Oroszországgal. Tripolisz miatt 1911-ben kitört az orosz-török háború. 1912—1913-ban két balkánháború folyt. Ezek a háborúk voltak az első világháború előjátékai.

Az 1914—1918. évi háborút elsősorban a gyarmatok és érdekkörök új felosztásáért folyó küzdelem idézte elő. A háború kitörésében Németország és Anglia vetélkedése játszotta a főszerepet. Anglia tengeri és gyarmati elsőségét védte Németország ellen. Nem tűrhette azt sem, hogy Németország legyen Európa vezetőállama. Németország hegemoniára való törekvése még sokkal jobban veszélyeztette Franciaországot.

Az orosz cárizmus politikája sem volt jelentéktelen, de aránylag alárendelt szerepet játszott és befolyását nem szabad túlozni. Ha megfigyeljük a háború fő tényezőiről, ez a háború értékelésénél a legkomolyabb hibákra vezet.

„Ha a gyarmatokért és érdekszférákért folyó imperialista harcot, mint a közeledő világháború tényezőjét szem előtt tévesztjük, ha az Anglia és Németország között fennálló imperialista ellentéteket szintén szem előtt tévesztjük, ha háttérbe toljuk Elzász-Lotaringának Német-

ország által való annektálását, mint a háború tényezőjét és előtérbe toljuk az orosz cárizmusnak Konstantinápoly felé való törekvését, mint a háború fontosabb, sőt döntő tényezőjét, végül, ha az orosz cárizmust úgy tüntetjük fel, mint az általános európai reakció végső támaszát: nem úgy tűnik-e fel akkor, hogy — mondjuk — a burzsoá Németországnak a cári Oroszország elleni háborúja nem imperialista, nem rabló, nem népellenes háború, hanem felszabadító, vagy majdnem felszabadító háború?

Alapul lehet kétségbe vonni, hogy az ilyen gondolatmenetnek meg kellett könnyítenie a német szociáldemokrácia bűnbeesését 1914. augusztus 4-én, amikor elhatározta, hogy megszavazza a hadikölcsonöket, és kiadta a burzsoá hazának a cári Oroszország, az „orosz barbárság” elleni véde’me stb. jelszavát.⁸

Az 1914—1918 évi imperialista világháború idején az ellenfelek diplomáciája lázas tevékenységet fejtett ki. Mindkét csoport a maga oldalára igyekezett vonni a semleges országokat, minél több szövetségest akart szerezni. Nem kevés diplomáciai erőfeszítésbe került, amíg Olaszországot elszakították a hármasszövetségtől. Végül is Olaszország, melyet területi nyereség ígéreteivel csábítottak, átmient az entente táborába. Japán, Szerbia, Románia és Görögország az entente-hatalmakhoz csatlakozott. Németországnak és Ausztria-Magyarországnak sikerült Törökországot és Bulgáriát a maguk oldalára vonni. Az Északamerikai Egyesült Államok, jóllehet fontos gazdasági és pénzügyi érdekek az entente-hoz fűzte, a háború első éveiben mégis jobbnak tartotta, ha semleges marad és hadiszállításokon nyereszskedik. Az amerikaiak csak 1917-ben kezdtek háborút az entente oldalán. Ez elkerülhetlenné tette Németország vereségét.

A XX században az imperialista államok nemzetközi viszonyait a finánc’öke érdekei szabják meg. Ennek megfelelően a diplomácia tevékenysége is a monopolista egyesületek, bankok és tőzsdék befolyását tükrözi vissza. Az úgynevezett hivatásos diplomaták sok esetben háttérbe szorulnak. Helyüket nemzetközi üzletemberek, pénz v. bankügynökök, nagyszabású spekulánsok, gazdasági és politikai kémek foglalják el.

Az új diplomáciai módszereket elsősorban a gyarmatokban és több olyan országban kezdik alkalmazni, melyek „politikailag, formálisan önálló, de valójában pénzügyi és diplomáciai függőség hálójában vergődnek”⁹ Pénzügyi ellenörszés, koncessziók, kölcsönök, gazdasági kémkedés, tanácsosok kinevezése: ez lesz a gyarmati és félgyarmati országok gúzsba’ötésének szokásos módszere. „Békés” behatoláson kívül aknamunkát folytatnak: felkeléseket, palotaforradalmakat szerveznek, báb-kormányokat alakítanak. A nemzeti felszabadító és forra-

⁸ Sztálin Engels: „Az orosz cárizmus külpolitikája” című cikkéről. „Bolsevik” 1941., 9 szám, 5. l.

⁹ Lenin Összes Művei. XIX. 139. l.

dalmi mozgalmakat fegyveres erővel nyomják el és az imperialista diplomácia halálos szorításával fojtják meg.

Az imperialista kormányok a legnagyobb titokban készítették elő a világháborút. A nép semmit sem tudott róla. A burzsoá demokralikus képviseleti intézményeknek nem állott módjukban, hogy a diplomácia tevékenységét ellenőrizhessék. A parlamentek a fináncoligarchia akaratát teljesítő végrehajtó hatalom eszközei lettek. De az imperialista kormányoknak — akarva, nem akarva — mégis számolniuk kellett országuk közvéleményével, különösen pedig országuk munkásmozgalmával. Ezért a diplomácia a nép félrevezetésén munkálkodott. A nép becsapásának legfontosabb eszköze: a sajtó, melyet nagy monopolista szervezetek tartanak kezükben. A sajtót megvesztegetik és lapokat vásárolnak. Így keletkezik a „reptil” („csúszóniász”) sajtó, melynek szolgálatait nemcsak az ország diplomatái, hanem gyakran a külföldi kormányok és azok kémszervezetei is felhasználják.

Mindjárt a háború kitörése után a harcoló országok diplomatái költött történetekkel igyekeztek lemosni kormányukról a háború felidézésének vádját. Az összes országok diplomatái úgynevezett „színes” könyvsorozatokban igyekeztek elhitetni a tömegekkel, hogy az ő kormányuk csupán védelmi háborút folytat. E téren az imperialista diplomácia készséges szövetségesre talált a II. Internacionáléban.

Az imperializmus nemcsak az imperialista hatalmak kölesönös ellentéteit, nemcsak az imperialista hatalmak és a függő országok, hanem a tőke és a munka ellentéteit is a végsőkig fokozza. Az imperializmus korában a munkásosztály és a kapitalisták között a legelkeseredettebb összecsapások folynak. „Az imperializmus a munkásosztályt a forradalomhoz juttatja el”.¹⁰

A háborút viselő hatalmak leggyengébb láncszeme a cári Oroszország volt. A hibás államkormányzás, a hadsereg elavult szervezete, az ipar, mezőgazdaság és közlekedés rendkívüli elmaradottsága, végül a cári hadsereg többrendbeli komoly veresége következtében Oroszország nem állta ki a háború próbáját. A forradalmi válság tetőpontjára hágott. 1917. február havában megdöntötték a cárizmust. 1917. október havában megdöntötték az ideiglenes kormányt. A bolsevikok vezetése alatt a Szovjetek kerültek hatalomra Oroszországban. A bolsevik antiimperialisták hatalomrajutása következtében Oroszország kivált a háborúból és Breszt-Litovszkban súlyos feltételek mellett békét kötött Németországgal.

A háborút viselő hatalmak másik gyenge láncszeme Ausztria-Magyarország volt. A négyéves háború teljesen elerőtlenítette, nem volt képes tovább hadakozni. Ezért Németország beleegyezését követelte, hogy békét köthessen az entente-tal. Maga Németország is mind nehe-

¹⁰ *Sztálin: A leninizmus alapjairól. „A leninizmus kérdései”. Moszkva. Idegennyelvű Irodalmi Kiadó 1945. 11. 1.*

zebben bírta a háborút, különösen, amikor az Északamerikai Egyesült Államok is beavatkozott a háborúba. Ennek következtében az osztrák-magyar-német szövetség kénytelen volt elismerni, hogy vereséget szenvedett, és békét kért. Az entente beleegyezett a hadműveletek megszüntetésébe és Compiègneben 1918-ban rendkívül súlyos fegyverszüneti feltételeket diktált az osztrák-magyar-német szövetségnek. De az 1919. évi versailles-i békefeltételek még ennél is súlyosabbak voltak.

Igy tehát az 1871. évi frankfurti béke az 1914—1918. évi első világháborúra vezetett, mely az 1919-es versaillesi szerződéssel végződött. A frankfurti béke azt juttatta kifejezésre, hogy Franciaország vereséget szenvedett és Németország Európa homlokterébe került. Az 1919-es versailles-i szerződés pedig Németország vereségét és az entente Európában és Európán kívül elfoglalt uralkodó helyzetének kezdetét tükrözte vissza.

A FRANKFURTI BÉKE UTÁN

(1872—1875)

**Franciaország és Németország viszonya
1871—1873-ban.**

A frankfurti béke nem enyhítette Franciaország és Németország régi ellenségeskedését, sőt ellenkezőleg, még jelentékenyen fokozta. Franciaország nem tudott megbékülni a ráerőszakolt rabló-béke feltételeivel. A német belérés már 1870-ben is könnyen megvalósíthatónak bizonyult, de Lotaringia elvesztése után a német veszély még közelebbről fenyegette Párizst.

Új német invázió veszélye Damoklesz kardjaként függött Franciaország felett és a reváns vágyát ébresztette az országban.

Igaz, 1871-ben a komoly francia politikusok világosan látták, hogy Franciaországnak a legközelebbi években békére van szüksége: az ország jobban kimerült, semhogy háborút kezdhetne. Nemcsak Thiers, akit Bismarckkal szemben tanusított szolgálalkúséggal vádoltak, de baloldali ellenzéke, Gambettát is beleértve, valamint jobboldali ellenfelei, mint de Broglie és Decazes, sem gondoltak arra, hogy Franciaország rövid időn belül új, sikerrel kecsegtető háborút kezdhet Németország ellen. Az 1870-es év tapasztalata után minden józanul gondolkodó francia világosan megértette, hogy Franciaország egymagában, szövetségesek nélkül nem veheti fel a harcot Németország ellen. Végül az sem volt kétséges, hogy Franciaországgal senkisésem fog szövetséget kötni, amíg nem állította helyre fegyveres erejét. A franciák tehát nem gondoltak háborúra. De a 70-es évek francia politikusai valamennyien egyetértettek abban, hogy Franciaországnak a lehető legrövidebb időn belül helyre kell állítania erejét és szövetségeseket kell szereznie. Mindenkor készen kell állnia, hogy keleti szomszédjának bármikor várható új támadása teljes fegyverzetben találja. Így gondolkodott Thiers is, aki akkor Franciaország külpolitikáját vezette és a Németországgal való béke hívének hírében állott. 1872-ben Thiers így fejtette ki e kérdésben elfoglalt álláspontját: „Ha Európában konfliktus keletkeznék ... — írta —

akkor csak természetes, hogy ki fogjuk használni a kínálkozó alkalmat“¹ Ezt az alkalmat várva, Thiers véleménye szerint, Franciaországnak helyre kell állítania hadseregét és elő kell készítenie a jövőendő szövetségek talaját.

Thiers és legkimagaslóbb utódai a francia külpolitika vezetésében: de Broglie herceg és Decazes herceg Ausztria-Magyarországban, Angliában, de elsősorban Oroszországban látták Franciaország jövőendő szövetségeseit. „Tudjuk — írta Jules Favre, Thiers kormányának külügyminisztere —, hogy mennyire bensőséges az a viszony, mely a pétervári és a berlini udvart összekapcsolja. Kétségtelen balsiker megkockáztatása nélkül ma nem követelhetünk Oroszországtól olyan szolgálatot, mely a két kormány komoly elhidegülésére vezethetne. De a jövőendő viszály csírája kétségtelenül megvan.“²

A német kancellár nyugtalanul figyelte, mint kap új erőre a leverett Franciaország. Úgy vélte, hogy ez túlságos gyorsan történik.

Bismarck diplomáciai módszerére jellemző, hogy egyetlen egyszer sem tett kísérletet a francia-német ellentét enyhítésére, hanem azonnal fenyegetéseket kezdett használni és nyomást gyakorolni a legyőzött Franciaországra. Franciaország és Németország 1872. április és május havában tárgyalásokat folytattak a három milliárdnyi hadisarc hátralék lejárat előtt való kifizetésének módozatairól. Thiers arra számított, hogy a németek ennek fejében határidő előtt kivonulnak a megszállott francia területekről. Bismarck elvben hozzájárult ehhez: attól tartott, hogy Franciaország nem fog fizetni, és ezért arra törekedett, hogy a pénzt mielőbb megkapja. De a tartozás kifizetésének Thiers által ajánlott módja nem elégítette ki Bismarckot. A kancellár csaknem újabb támadással fenyegette Franciaországot, hogy Thiers-t a német fizetési feltételek elfogadására kényszerítse. A megijedt Thiers engedményeket tett.

A három császár egyezménye.

Bismarck igyekezett megfélemlíteni Franciaországot, de ugyanakkor arra is törekedett, hogy Franciaország ne találhasson szövetségeseket. Azon fáradozott, hogy a német birodalom oldalára vonja azokat az államokat, melyek Franciaország barátaivá válhattak. A kancellár így akarta Franciaországot politikailag elszigetelni. Pjotr Suvalov gróf orosz diplomata találó kifejezése szerint Bismarckot a „koalíciók réme“ üldözte.

Ez a lidércnyomás nem véletlenül háborgatta a német kancellár nyugalmát. A nemzetközi helyzet a 70-es évek elején elegendő okot szolgáltatott arra, hogy Bismarck Franciaország, Ausztria-Magyarország és Oroszország kölcsönös közeledésétől féljen.

A német birodalom a porosz militarizmus katonai gépezetével rendelkezett, mely egész Európa előtt megmutatta erejét. Ez a birodalom

¹ Documents diplomatiques français (1871—1914). 1-ère série. — 1. 151. szám, 177. l.

² Ugyanott 21. szám, 42. l.

már pusztla létezésével komolyan fenyegette összes szomszédjait. Természetes, hogy ez a körülmény elősegítette a német birodalom szomszédjainak összefogását a fenyegető közös veszély ellen.

Ausztria, melyet a poroszok 1866-ban levertek, — éppúgy, mint Franciaország —, alkalmas pillanatban szintén a reváns-politika útjára léphetett. Éppen 1871. február havában Hohenwart gróf lett Ausztria miniszterelnöke, aki halálosan ellenséges érülettel viseltetett az újonnan alakult német birodalommal szemben.

Bismarck szerencséjére Hohenwart kormánya rövidéletű volt. Már 1871. október havában megbukott. Ezt a kormányt a német liberálisok minisztériuma váltotta fel, kik a Németországgal való szoros barátság hívei voltak. Ez jelentékenyen megkönnyítette Bismarcknak, hogy az Ausztria-Magyarországhoz való közeledés tervét megvalósítsa.

Röviddel Hohenwart bukása után Andrassy Gyula, a magyar forradalom volt résztvevője lett az osztrák-magyar külügyminiszter. Andrassy, mint a magyar nemesség igazi képviselője, Oroszországban és a szláv népekben látta a legfőbb ellenséget; viszont Angliát és Németországot kívánatos szövetségesnek tekintette. Andrassy arra törekedett, hogy Németországgal lépjen szövetségre, azt remélve, hogy a szövetség élét Oroszország ellen irányíthatja és bevonhatja Angliát is. Andrassy 1871. augusztus havában, röviddel külügyminiszteri kinevezése előtt, Gasteinba kísérté az uralkodót. Ferenc József ott találkozott I. Vilmostal és Bismarckkal. Ez a találkozás az uralkodói találkozások hosszú sorát nyitotta meg, melyek a múlt század 70-es éveinek diplomáciai történetében nem kis szerepet játszottak.

Gasteinban Andrassy az oroszellenes politika számára akarta megnyerni Bismarckot. De Bismarck elhárította Andrassy kísérleteit. Baráti viszonyban akart lenni Ausztria-Magyarországgal is, Oroszországgal is. „Három császár szövetsége”: — erre a kombinációra törekedett a német kancellár. Az osztrák-magyar-orosz-német szövetség megalakítása volt a diplomáciai manőver, amellyel meg akarta biztosítani Ausztria-Magyarország, Franciaország és Oroszország félelmetes koalíciójának, valamint a kevésbé félelmetes, de mégis elég veszélyes francia-orosz kettős kombinációinak lehetőségét is.

Bismarck gyűlölte Oroszországot, de félt is tőle. De éppen azért, mert Oroszország félelmet keltett benne, Bismarck rendkívül fontosnak tartotta, hogy fenntartsa Oroszországgal az úgynevezett „hagyományos baráti viszonyt”. Bismarck félt az Oroszországgal való háborútól. A kancellár tudta, hogy ez a háború a hadszíntér óriási kiterjedése, Oroszország zord éghajlata, az orosz katonák állhatatossága következtében, az ország megszámlálhatatlan embertartaléka és mérhetetlen anyagi forrásai mellett múlhatatlanul katasztrófába sodorná Németországot. Ezenkívül azt is tudta, hogy az Oroszországgal való fegyveres összeközlés majdnem elkerülhetetlenül maga után fogja vonni Francia-

ország beavatkozását is és ebben az esetben Németországnak két fronton kell majd harcolnia, amihez nincs elég ereje.

A 70-es évek elején a körülmények kedvezően alakultak Bismarck kombinációja — a három császár szövetség — számára. Röviddel azután, hogy Bismarckkal Gasteinban találkozott, Andrássy Angliához fordult, hogy az Oroszország ellen irányuló osztrák-magyar-angol közeledés tervét megvalósítsa. De hamarosan meggyőződött arról, hogy noha az angol kormány „rokonszenvel viseltetik“ Ausztria-Magyarország iránt, mindamellett mégsem várható, hogy Gladstone kormánya ténylegesen résztvegyen a balkáni hegemoniáért folyó harcban Oroszország ellen. Gladstone került mindennemű szövetségi kötelezettséget; számításait az európai hatalmak kölesönös ellentételeire alapította. Nem volt kifogása az ellen, hogy Ausztria Magyarország ellenséges politikát folytasson Oroszországgal szemben, de ő maga Oroszországhoz közeledni kívánt.

Andrássy sikertelenül keresett szövetségest Oroszország ellen. Ezért számára nem maradt más hátra, mint hogy megegyezzek Ausztria-Magyarországnak e hatalmas versenytársával. Igaz ugyan, hogy a Balkánon való befolyásért tovább folyt a harc Ausztria-Magyarország és Oroszország között, de a 70-es évek elején ez a harc még nem öltött éles formát.

Oroszországnak szintén oka volt arra, hogy Ausztria-Magyarországhoz közeledjék. Oroszország félt az osztrák-magyar-német együttműködés kilátásától. Az orosz diplomácia azt remélte, hogy ezt az együttműködést az osztrák-magyar-orosz megegyezéssel ellensúlyozhatja.

Ferenc Józsefnek 1872. szeptemberében Berlinbe kellett utaznia, hogy viszonzza I. Vilmos látogatását és ilymódon demonstrálja, hogy az 1866-os háború immár a múlté. Ez a találkozás nyugtalanságot keltett Pétervárott. II. Sándor cár a balti flotta szemlélén váratlanul a német követhoz fordult: Nem írták-e Önnek Berlinből — kérdezte a cár —, hogy az osztrák császár látogatása idején engem is látni kívánnak? Mit gondol, kellemes volna-e ez a királynak? A követ ezt jelentette I. Vilmosnak: „Az uralkodó olyan formában vetette fel a kérdést, hogy amennyiben ez a terv nem felelne meg Felségednek, a kérdést, mint véletlenül elejtett megjegyzést, felelet nélkül hagyhatom“.³

Bismarck mégis úgy gondolta, hogy a cár célzását ki kell használni. A kancellárnak az volt a véleménye, hogy a cár berlini látogatása „le fogja hangolni“ azokat az elemeket, akik a „békét veszélyeztetik“. Bismarck nyilvánvalóan Franciaországra és a különböző országokban lévő barátaira gondolt.

A három császár 1872. szeptember havában Berlinben találkozott. A találkozásnak már magában véve is tüntető jelentősége volt. Bismarck erről a következőket mondotta Odo Russell angol követnek: „Ez az első

³ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, I. 121. szám.

eset a történelemben, mikor három császár a béke érdekében együtt ebédel. Szeretném, ha harmonikus csoportot alkotnának, mint Canova három gráciája. Szeretném, ha hallgatagon állnának és megengednék, hogy gyönyörködjenek bennük. De én eltökéltem, hogy nem engedem őket szóhoz jutni. És ezt el is értem, bármilyen nehéz volt, mert mind a hárman kiválóbb államférfiaknak képzelik magukat, mint amilyenek valóban.”

Igy tehát a császárok hallgattak, vagyis keveset beszéltek a politikáról. Ezzel ellentétben a miniszterek között, akik uralkodójukat kísérték, élénk tárgyalások folytak. Meg kell jegyezni, hogy a miniszterek majdnem sohasem tárgyaltak hármasban: négyszemközt beszéltek meg a politikai kérdéseket. Andrassy és Goresakov különösen gyakran tárgyalt egymással. Az orosz kancellár arra akarta kihasználni a berlini találkozót, hogy Ausztria Magyarországot elszakítsa Angliától és azáltal, ha Anglia és Oroszország közt konfliktus támadna, Oroszország nyugati határát biztosítsa.

A három császár találkozója majdnem összeesett a Chiva miatt keletkezett angol-orosz konfliktus kezdetével. Abban az időben csakis Ausztria-Magyarország lehetett Anglia szárazföldi szövetségese Oroszország ellen. Franciaországot Németország leverte, Németország pedig Oroszország jóindulatát kereste. Ennélfogva az Ausztria-Magyarországhoz való közeledés nagyon kecsegtette Oroszországot.

Andrassy viszont garanciákat akart kapni Goresakovtól a Balkánt illetően. Azt bizonyígtatta, hogy a nagyszerb mozgalom ellenkezik Ausztria-Magyarország érdekeivel. Hiszen a monarchia alattvalóinak egy része ugyanahhoz a szerb nemzethez tartozik és a nagyszerb mozgalom hatása alatt felszabadító törekvések hathatják át őket.⁴ Goresakov megnyugtatta Andrassyt, hogy Oroszországnak esze ágában sincs támogatni a nagyszerb propagandát és hogy a balkáni statusquo teljesen kielégíti Oroszországot.

A két miniszter között szóbeli megállapodás jött létre. Megegyeztek, hogy Oroszország és Ausztria-Magyarország a Balkán-félszigeten a statusquo megőrzésére fog törekedni, abban az esetben pedig, ha a statusquo-t, akaratuk ellenére mégis megszegik, a balkáni ügyekbe való „be nem avatkozás” elvét fogják követni.

Ami Bismarckot illeti, neki a három császár találkozója idején az volt a főcélja, hogy Franciaországot elszigetelje. De Goresakovnak nem ez volt a szándéka, éppen ezért a francia kérdés körül Berlinben diplomáciai párviadal fejlődött a két kancellár között.

Az 1870. évi francia-porosz háborúban Oroszország jóakarátú semlegességet tanúsított Németországgal szemben. De a háború után már nem volt előnyös Oroszországra nézve, hogy a leverte Franciaorszá-

¹⁴ *Meyendorff: Conversations of Gorchakov with Andrassy and Bismarck in 1872. „Slavonic Review”, 1929. december, 402. l.*

got továbbra is gyengítsék. Ez veszélyeztetette volna az európai egyensúlyt. Bismarcknak az volt a célja, hogy a berlini találkozóznak franciaellenes jelleget adjon; viszont Goresakov mindent elkövetett, hogy a berlini diplomáciai megbeszélések idején a találkozás franciaellenes életetompítsa. Ezért Goresakov beszélt Gontaut-Biron berlini franc a követlet és értésére adta, hogyha a németek gátolni fogják a francia hadsereg helyreállítását, Oroszország nem fogja támogatni Németországot Franciaországgal szemben. „En ezt már megmondtam Önnek és örülök, hogy megismételhetem — jelentette ki Goresakov —, nekünk erős Franciaországra van szükségünk.”⁵

Gontaut Biron helyesen következtetett, mikor azt jelentette Párizsba, hogy Bismarck a berlini találkozón nem érte el, amit akart.

De az orosz diplomáciának Franciaországra vonatkozó küőnálló magatartása korántsem jelentette azt, hogy Pétervárott egyáltalában nem tartották fontosnak az orosz-német barátság fenntartását. 1873. elején Berg gróf orosz tábornagy, Lengyelország helytartója, felvetette az orosz-német formális katonai egyezmény tervét. A kölcsönös katonai segítségről szóló szerződésnek védelmi célt kellett szolgálnia. Bismarck helyeselte a tábornagy gondolatát, de sokatmondóan hangsúlyozta, hogy a katonai konvenció „érvénytelen lesz, ha Ausztria nem csatlakozik hozzá.”⁶

1873. május elején I. Vilmos, Bismarck és Moltke kíséretében, Pétervárra érkezett látogatóba. Itt írták alá az orosz-német katonai egyezményt. „Ha valamely európai hatalom —, így hangzott az egyezmény 1. cikke — a két birodalom egyikét megtámadná, akkor az utóbbi a lehető legrövidebb időn belül kétszázezer főből álló harc képes hadsereget kap segítségül.” Az egyezményt két tábornok, Moltke és Berg, írta alá, s a két császár még aznap, vagyis május 6-án, ratifikálta.

Ugyanez év júniusában II. Sándor Goresakov kíséretében Bécsbe utazott. A krími háború után ez volt az orosz cár első látogatása Ausztria fővárosában. Így tehát a cár utazásának tüntető politikai jelentősége volt. Oroszország mintegy kijelentette, hogy elfeledte azt a „háládatlanságot”, mellyel Ausztria 1853—1856-ban „a világot ámulatba ejtette”.

A cár és Goresakov rá akarta bírni az osztrák kormányköröket, hogy csatlakozzanak az orosz-német egyezményhez. Azok azonban kitértek ez elől. Véleményük szerint az egyezmény aláírása Ausztria-Magyarországot háborúba sodorhatta volna Angliával. Katonai konvenció helyett az osztrákok más egyezményt javasoltak Oroszországnak. Ezt az egyezményt Schönbrunnban, Bécs közelében, június 6-án írták alá. Az okiratot a két császár közötti szerződés formájában fogalmazták meg és csupán ők írták alá. A két uralkodó kötelezte magát, hogy

⁵ Documents diplomatiques français. 1-ère série. I. 156. szám.

⁶ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. I. 126. szám.

konkrét kérdésekben felmerülő nézeteltérések esetén meg fognak egyezni, nehogy ezek a nézeteltérések „magasabb rendű megfontolások fölé kerüljenek.“ Arra az esetre, ha harmadik hatalom részéről támadás fenyegetne, a két uralkodó arra kötelezte magát, hogy meg fognak állapodni „a magatartás közös irányvonala tekintetében“. Ha az egyezmény értelmében hadműveletekre volna szükség, a műveletek jellegét speciális katonai egyezményben kell majd meghatározni.

Könnyen látható, hogy az 1873. június 6-i egyezménynek meglehetősen szétfolyó, határozatlan jellege volt. I. Vilmos október 23-án Ausztriába érkezvén, a schönbrunni egyezményhez csatlakozott. Ezt az egyezményt pontatlanul a három császár szövetségének nevezték el.

Az orosz diplomácia azért kötötte meg ezt a szerződést, mert bizonyos kezességet nyújtott Oroszország nyugati határának biztonságára nézve. Ez annál fontosabb volt, mert Anglia a keleti országokban ellenséges politikát folytatott. De Goresakov távol állott attól, hogy Bismarck hámjába fogassa magát. A bekövetkező események megmutatták, hogy Oroszország nem fogja tűrni a németek európai hegemoniáját, melyet Franciaország újabb megalázása révén akartak elérni.

Az 1874. évi francia-német konfliktus. A három császár egyezményének megkötésével majdnem egyidőben bukott meg Franciaországban Thiers kormánya és a monarchisták kerültek hatalomra. Thiers kormányzása idején a monarchisták kiabáltak a leghangosabban a revánsról. Most Bismarck aggódott, hogy a francia monarchisták, mint hithű katolikusok, meg fognak egyezni a klerikális bécsi udvarral és, mint politikailag egygondolkozásúak, meg fogják nyerni az orosz cár bizalmát is. Szóval Bismarck attól félt, hogy Franciaország a monarchisták uralma alatt inkább talál „szövetségesre“. Még fontosabb volt az a körülmény, hogy Franciaországban 1872-ben elfogadták az általános hadkötelezettség rendszerét és hozzáfogtak a hadsereg gyors helyreállításához. A német megszálló csapatok 1873. szeptemberében elhagyták Franciaországot. Ennek következtében Franciaország szabadabban folytathatta külpolitikáját, s ez rendkívül fokozta Bismarck gyauakvását és idegességét.

A kancellár kész volt háborúval fenyegetni Franciaországot, hogy a francia hadsereg újjászervezését meggátolja. Már 1871-ben szigorúan bizalmas iratban azt közölte alárendeltjeivel, hogy „nem kell várni“ addig, amíg Franciaország helyreállítja erőit, hanem ellenkezőleg, mi-helyt ez a veszély reálisává válik, „azonnal oda kell ütni“.⁷

1873. augusztus havában Nancy város püspöke „pásztorlevéllel“ fordult a hívőkhöz, hogy imádkozzanak Elzász-Lotaringiának Franciaország kebelébe való visszatéréséért. A nancy-i püspök egyházkerületéhez tartozott Német-Lotaringia egy része. A pásztorlevelet a templomi szószékeken kihirdették, és a német terület katolikus sajtóban is közzé-

⁷ Waldersee A.: Denkwürdigkeiten, stb. I. 139. I.

tették. Bismarck megragadta az alkalmat, hogy diplomáciai támadásba menjen át Franciaország ellen. Megtorlást követelt a francia kormánytól a püspök ellen, aki állítólag arra hívott fel német alattvalókat, hogy szakadjanak el a német államtól.

De Broglie herceg, az új francia külügyminiszter, áradozva biztostotta Bismarckot, hogy a kormány egyáltalában nem támogatja a revánspropagandát. De a püspök elleni megtorlás elől igyekezett kitérni. A tárgyalások elhúzódtak. Erre Bismarck sajtóját mozgósította Franciaország ellen. A kancellár befolyásos sajtóval rendelkezett, amely engedelmesen követte az ő utasításait. A sajtó pénzelésére speciális összeg állott Bismarck rendelkezésére. Majdnem ellenőrzés nélkül gazdálkodott azzal az alappal, melyet a hannoveri dinasztia elkobzott vagyonából teremtek. A „welfi alap” volt az a forrás, amelyből a „reptil” sajtó szolgáltatást fizették. (Az ellenzéki körökben „reptil”, azaz csúszó-mászó sajtónak nevezték Bismarck megvásárolt sajtóját.) A nancy-i püspök pásztorlevele alkalmából dühös harcot kezdett a német sajtó. Azzal vádolta Franciaországot, hogy revánsra készül, és a német kormánytól válaszul megfelelő intézkedéseket követelt.

Katonai szempontból a Franciaország elleni háború 1874—1875-ben kétségtelenül előnyös lett volna a németeknek: 1874—1875-ben Németország erőinek túlsúlya még nagyobb volt, mint 1870-ben; néhány év múlva pedig a helyzet megváltozhatott. Sokkal bonyolultabb volt a probléma diplomáciai szempontból. Az volt a kérdés, vajjon lehet-e biztosítani a nagyhatalmak semlegességét és lehet-e lokalizálni a franciá-német háborút, mint 1870-ben? A kérdés lényegét helyesen fejezte ki lord Lyons párizsi angol nagykövet. „Nem volna nehéz Franciaországot provokálni és összeroppantani — jelentette kormányának. — De meg lehet-e ezt tenni anélkül, hogy vihart ne keltsenek más országokban?”⁸

A francia kormány megérezte a veszélyt. 1873. december 26-án Gontaut-Biron francia követ Berlinből küldött jelentésében komoly aggodalmának adott kifejezést, hogy Bismarck valóban háborúra készül. Akkoriban Decazes herceg váltotta fel de Broglie-t a külügyminiszter-ségben. Decazes merész manőverre határozta el magát, hogy Bismarck fenyegetőzéseit kivédje. Sem Ausztria-Magyarország, sem Oroszország nem kívánta akkor Németország további megerősödését. Az új francia külügyminiszter azzal a kijelentéssel fordult Ausztria-Magyarországhoz, Oroszországhoz és Angliához, hogy Németország háborút akar kezdeni Franciaország ellen és védelmet kér. Ausztriában Decazes ügyesen kihasználta a nancy-i püspök esetét, Ferenc József katolikus érzelmeire appellált és az ügyre felhívta a hatalmas klerikális körök figyelmét. Bécsben, éppúgy mint Pétervárott, rokonszenven fogadták a francia követek közléseit. A francia demars éppen összeesett Ferenc József pétervári látogatásával, aki Andrassy gróf kíséretében 1874. február

⁸ Newton, T. W.: Lord Lyons. II. 50. l.

13-án érkezett oda. Itt, az orosz fővárosban, Gorcsakov és Andrássy együttesen tüntetett Franciaország érdekében. Együtt meglátogatták a francia nagykövetet és arról biztosították, hogy elítélik Bismarck eljárását.

Anglia sem hallgatott. A királynő személyesen levelet írt I. Vilmosnak. Viktória figyelmeztette a német császárt, hogyha Németország új háborút indítana Franciaország ellen, ennek szomorú következményei lehetnének.⁹

Decazes számítása helyesnek bizonyult. Bismarcknak meg kellett hátrálnia. Február 17-én parancsot adott, hogy a francia püspök németellenes fellépéséből eredő konfliktussal ne foglalkozzanak tovább. „Igen, azt hiszem, hogy azt a csapást, amelyet Önökre akartak mérni, az adott pillanatban kivédtük” —, így összegezte Andrássy ezt az incidenst a francia diplomatával folytatott megbeszélése alkalmából.

Radowitz 1875. februári missziója. A nemzetközi helyzet 1874-ben határozottan nem kedvezett Bismarcknak. Hatékonyabb intézkedéseket kellett tennie Franciaország elszigetelésére. Bismarck Franciaország legveszélyesebb pártfogóján kezdte: Oroszországot akarta meggyűzni.

Legjobb csalétkül a Közelkelet kínálozott Oroszország számára. Először is, a Közelkelet vonzotta leginkább az orosz kormányt. Másodszor, a Közelkelet akkor még kevésbé érdekelte Németországot: Németország csak akkor kezdett ott terjeszkedni. Bismarck pedig mindig olyasmit igyekezett barátainak ajándékolni kiválasztani, ami nem kellett neki, vagy nem az övé volt.

Bismarck egyik diplomatáját, Radowitzot, aki a kancellár különös bizalmát élvezte, 1875. február elején speciális misszióval Pétervárra küldte.

Radowitz missziójának története a diplomáciai puhatolózás mintaképe volt. Radowitz első pétervári megbeszélései rendkívül homályosak voltak. Bismarck küldöttje csak óvatosan tapogatózott. Gorcsakovnak ezt mondta utazása céljáról: „Még jobban meg akarjuk mutatni a két udvar meleg barátságát”. A cárnak pedig azt mondta, hogy az ő feladata: véleménycsere útján Oroszország és Németország egységes politikai vonalának kidolgozása.

A cár örömének adott kifejezést, hogy a három udvar között egyetértés uralkodik, és kijelentette, hogy a Keleten a statusquo mellett van. Majd meg akarta győzni Radowitzot, hogy Oroszországnak nincs szándékában Konstantinápolyt elfoglalni. De itt rögtön felvetette a kérdést, hogy vajon kié lesz Konstantinápoly, ha Törökország széthull és ki fogja akkor féken tartani azokat a népeket, amelyek most a Porta hatalma alatt vannak? Radowitz semmit sem felelt, csupán általános, hangzatos és egyúttal ködös frázisokat mondott a politikai együttműkö-

⁹ The letters of Queen Victoria. Second series, II, 313. 1.

désről. A következő napokon kisebb balkáni kérdések rendezéséhez fogott; ez volt pétervári utazásának hivatalos célja. Bismarck ugyanis a francia püspökkel összefüggő incidens után apró kellemetlenségeket kezdett okozni Oroszországnak a keleti ügyekben; nagyobb cselszövényre egyelőre nem kínálkozott megfelelő alkalom. Radowitznak most állítólag az volt a feladata, hogy mindkét fél kölcsönös megalégedésére szabályozza e kérdéseket.

Néhány nap múlva Radowitz újból fontosabb ügyekről kezdett beszélni. Kijelentette Goresakovnak, hogy „Németország az orosz politikának hasznára kíván lenni és nagy kérdésekben, t. i. olyan kérdésekben, melyek Oroszországra nézve nagyjelentőségűek, hajlandó az orosz állásponthoz csatlakozni”.¹⁰ Más szóval Radowitz arra célzott, hogy a Németország részéről várható támogatás a Keleten a legfontosabb problémákat is érinteni fogja. Goresakov feleletül az orosz-német barátság maradandóságáról biztosította Radowitzot.

Bismarcknak most már az volt a véleménye, hogy a talaj eléggé elő van készítve. Megengedte Radowitznak, hogy a legkényesebb kérdést érintse. Radowitz egyenesen megkérte Goresakovot, hason Franciaországra oly módon, hogy Franciaország ne remélhessen többé semmiféle orosz segítséget. „Minket nem Szerbia, sőt nem is Lengyelország, hanem a Nyugat nyugtalanít, ahonnan veszély fenyegeti Európát.”¹¹ — magyarázta Bismarck Radowitznak küldött instrukciójában.

Amikor ködös ígéretek fejében arra kérték Goresakovot, hogy álljon el Franciaország diplomáciai támogatásától, az orosz miniszter megakart mutatni, hogy Bismarcknak nem fog sikerülnie őt félrevezetni. Goresakov rendkívül szórakozottan hallgatta Radowitz fejtegetéseit.¹² Sőt, mi több, Goresakov vitatni kezdte, hogy Franciaországban németellenes mozgalom volna. Egyáltalán, Radowitz közlése szerint, az orosz kancellár nyilvánvalóan vonakodva tárgyalt a francia ügyekről.¹³

Az 1875. évi háborús riadalom.

Franciaországban ekkor készítették elő az ezred állományának három zászlóaljról négy zászlóaljra való emeléséről szóló törvényt, mellyel a francia hadsereg békebeli létszámát 144 ezer fővel növelték. Erre Bismarck sajtója azt a hírt terjesztette, hogy a francia kormány sürgősen, minden áron lovakat vásárol Németországban a francia hadsereg részére. 1875. március 4-én a német császár rendelettel megtiltotta a lókitvitelt.

Az orosz nagykövet előtt Bismarck titkolni igyekezett ennek a mozgósítást megelőző intézkedésnek igazi jellegét. Azt erősítgette, hogy

¹⁰ *Jerusalimszkij*: Háborús riadalom 1875-ben. „A RANION történeti intézetének tudományos feljegyzései”. 1928. 6. könyv, 157. l.

¹¹ *Jerusalimszkij*: i. m. 158. l.

¹² *Jerusalimszkij*: i. m.

¹³ *Wertheimer*: Graf Julius Andrassy, stb. II. 226. l.

a rendelet csupán a közeledő mezei munkák részére akarja biztosítani a szükséges lóállományt. A kancellárnak azonban mégis el kellett ismernie, hogy „a lókviteli tilalom olyan intézkedés, melynek rendszerint puszkapországa van.”¹⁴

Február 3-án, egy hónappal a lókvitel megtiltása előtt, Németország Belgiumtól belső törvényhozásának több rendeleti megváltoztatását követelte. Erre a belga katolikusok németellenes fellépése adott okot. Németországnak Belgium belső ügyeibe való beavatkozása bármely pillanatban ürügyet szolgáltatott arra, hogy Németország szakítson Belgiummal és Belgium területét hadműveleti célokra használja fel Franciaország ellen. Bismarck egyidejűleg tovább fenyegette a franciákat.

A „Kölnische Zeitung”-ban 1875. április 5-én cikk jelent meg, melyet Bismarck sugalmazott. A cikk rámutatott a francia-osztrák-magyar-olasz megegyezés valószínűségére és Franciaország sürgős hadi készülődéseire. A „Post” c. „reptil” újság április 9-én feltűnő címmel: „Lesz-e háború?” — cikket tett közzé, melyet szintén Bismarck inspirált. Ez a cikk megcáfolta a „Kölnische Zeitung”-nak Ausztria illojalitására vonatkozó közleményét, de teljesen megerősítette a Franciaország fenyegető pozíciójáról szóló híreket. Ezek a cikkek szenzációt keltettek. A diplomáciai megbeszélések alkalmával Berlinben sajtóságos munkamegosztás volt észlelhető: Bismarck azt erősítgette, hogy Franciaország azonnal való támadásra készül, Moltke pedig azt állította, hogy Németországnak meg kell előznie a franciák támadását, és hogy „a háború ilyenképpen elkerülhetetlen lesz.” Mindenfelől a legriasztóbb hírek kelttek szárnyra.

Bismarck manővere sikertelennek bizonyult: a franciák nem hagyták magukat megijeszteni. Decazesnak Gontaut-Biron berlini francia követ közreműködése mellett sikerült Bismarck ellen fordítani ugyanazt a fegyvert, melyet az Franciaországra szegezett. Decazes gondosan összegyűjtött mindent, amit csak Bismarck támadó szándékáról hallani lehetett és ilymódon igyekezett Oroszországot és Angliát Franciaország érdekében mozgósítani.

Radowitz, aki már visszatért Berlinbe, 1875. április 21-én ebéd közben azt mondta a francia nagykövetnek, hogy sok német politikus, tekintettel Franciaország háborús készülődésére, szükségesnek tartja a megelőző háborút. Midőn Decazes erről tudomást szerzett, magához hívatta Blowitzot, a „Times” párizsi levelezőjét. A megbeszélés eredménye az lett, hogy a „Times”-ban riasztó cikk jelent meg, melyet az angol sajtó jelentékeny részében éles németellenes sajtóhadjárat követett. Ezután Decazes Franciaország külföldi képviselőinek másolatban megküldte Gontaut jelentését Radowitz-cal folytatott beszélgetéséről, s utasította őket, hogy hívják fel a hatalmak figyelmét a németek részéről fenyegető háborús veszedelemre.

¹⁴ Documents diplomatiques français. 1-ère série. — I. 371. szám.

Decazes kérése ezúttal sem maradt válasz nélkül. A pétervári francia nagykövet ígéretet kapott Goresakovtól és a cártól, hogy abban az esetben, ha Németország megtámadná Franciaországot, Franciaországnak diplomáciai támogatást fognak nyújtani.

Mikor Londonban megtörtént a francia demars, éppen riasztó hírek érkeztek oda, hogy Németország Belgiumba készül betörni. Disraelit, aki 1874-ben Gladstone miniszterelnök helyét foglalta le, nyilvánvalóan nyugtalanította az a lehetőség, hogy a németek megjelenhetnek a La Manche csatorna partjain, de még jobban aggasztotta Franciaország újabb vereségének kilátása, mivel az angol diplomáciai játék főütőkártyája most is az volt, hogy Nyugat-Európában két egymással vetélkedő nagyhatalom legyen. Ezért az angol politika mindig arra törekedett, hogy az „európai egyensúlyt” fenntartsa és elejét vegye annak, hogy Európában valamely hatalom hegemoniára jusson.

Éppúgy, mint ahogy Anglia annakidején Oroszországgal együtt harcolt Napoleon ellen, most Disraeli az orosz kormánnyal karöltve lépett fel Bismarck ellen. „Bismarck — új Napoleon — mondta Disraeli —, Bismarckot meg kell fékezni ... Az adott konkrét célra Oroszországnak és Angliának szövetséget kell kötnök”.

Lord Derby, Disraeli kormányának külügyminisztere, megbízta lord Odo Russell berlini angol nagykövetet, hogy „kövessen el mindent” abból a célból, hogy a Franciaország és Németország közt támadt „félreértéseknek” vessenek véget. „Feltéhető — írta Derby —, hogy az orosz cár berlini tartózkodása alatt szintén ebben az értelemben fog beszélni. Ha ez így lesz, akkor Önnek minden eszközzel támogatnia kell őt a béke fenntartása érdekében”.¹⁵

Amikor a cár és Goresakov Berlinbe látogatóba érkezett, lejátsszódott Goresakov és Bismarck diplomáciai párviadalának fináléja. Reggel ta'álkozott a két kancellár. Bismarck arról áradozott, hogy esze ágában sincs Franciaországot megtámadni. A riasztó híreket haisse-re játszó tőzsdespekulánsok machinációinak és nevezetesen a „tőzsde-operációkban érdekelt” Decazes herceg intrikáinak tulajdonította. Bismarck kijelentette, hogy Moltke a politikában „csecsemő” és a preventív háborúra vonatkozó kijelentéseit figyelemre se kell méltatni. Ha pedig valaki őt — Bismarckot — azzal vádolná, hogy háborút akar felidézni, ez azt jelentené, hogy idiótának tartják.¹⁶

Ugyanaznap este lord Odo Russell Bismarcknál volt ebéden. Az asztalnál közölte a kancellárral mindazt, amit lord Derby megbízásából meg kellett mondania. Bismarck szokatlan arcátlansággal az angol nagykövet előtt is megismételte a Goresakovnak mondottakat.

¹⁵ *Temperley, H. W. V. and Penson, L. M.: Foundations of British foreign policy from Pitt to Salisbury. 332. l.*

¹⁶ *Krasznij Archiv, 1938., 6. (91.) köt., 134—135. l.*

Gorcsakov Berlinből való elutazása előtt a következő táviratot küldte az összes orosz nagykövetségeknek és követségeknek: „Berlin elhagyásakor a cár meg van győződve az itt uralkodó békeszerető szándékokról. A béke fenntartása biztosítva van.“ Ezt a táviratot chiffré-írozva továbbították, de mégis hamarosan nyilvánosságra került. A távirat azt a benyomást keltette, hogy csak Oroszország közbelépése mentette meg Franciaországot a másodszori leveréstől. Ezt a benyomást még az a körülmény is fokozta, hogy a sajtó elferdítve közölte a táviratot. „A béke fenntartása biztosítva van“ helyett a sajtóban ez volt: „most (t. i. a cár megérkezése után) a béke biztosítva van.“ Bismarck tombolt dühében, mikor a táviratot olvasta. Szarkasztikusan mondta Gorcsakov szemébe, hogy az orosz kancellár — úgylátszik — „Franciaország megmentőjének“ hírnevére vágyik. Gorcsakov háta mögött pedig azt mondta, hogy a békeszerető kancellár dicsőítésére a párizsi német nagykövetségen színházat lehetne rendezni, ahol az orosz diplomatát őrangyal képében, fehér ruhában, szárnnyal és ezzel a felírással lehetne bemutatni: „Gorcsakov oltalmazza Franciaországot“. Bismarck maga mondta el, hogy a cárnak panaszkodott Gorcsakov „tisztessége:en“ eljárása miatt. Sándor cár dohányozva, könnyű mosollyal, szótlanul hallgatta a német kancellárt. Bismarcknak adott felelete nem volt diplomáciai találékonyság híján. A cár hidegvérűen megjegyezte, hogy nem kell komolyan venni az „aggkori hiúság“ minden megnyilvánulását.

Az 1875-ös események Bismarckot még jobban megerősítették abban a meggyőződésében, hogy az orosz diplomácia a német agresszió fő ellenfele. Ezért gyűlölte Oroszországot.

A KELETI VÁLSÁG

(1875—1877)

A hercegovinai felkelés.

Alig ült el a francia-német háborús riadalom, amikor még ugyanabban az évben, 1875-ben, a nemzetközi politika másik kardinális problémája, a közelkeleti kérdés éleződött ki. Kezdetét vette a keleti válság, mely 1875-től 1878-ig tartott.

1875. nyarán Hercegovina, majd Bosznia keresztény lakossága felázadt a török feudális abszolutizmus igája ellen. Szerbia és Mon'egró, melyek a délszlávok nemzeti egyesülésének befejezésére törekedtek, forró rokonszenvvel fogadták a felkelést.

A szerb nemzeti mozgalom elsősorban Törökország ellen irányult. De Ausztria-Magyarországot is fenyegette. Milliőnyi délszláv élt a Habsburgok uralma alatt. A délszlávok minden sikere, melyet Törökország járma alól való nemzeti felszabadulásuk terén arattak, közelebb hozta azt a napot is, mikor Ausztria-Magyarország elnyomott népeinek is fel kellett szabadulniok. Ausztria-Magyarország német és magyar elemei a szláv szabadság legádázabb ellenségei voltak. A magyar nemesség, mely kiteriedt szláv- és románlakta területen uralkodott, a szlávok ügyének győzelme esetén veszélyben látta földjeinek, gazdaságának és hatalmának jó részét. Ausztria német burzsoázija általában szintén a magyarok álláspontját osztotta a szláv kérdésben.

Az osztrák-magyar kormány az ausztriai német burzsoázia és a magyar nemesség befolyása alatt az ottomán birodalom területi épségét törekedett fenntartani és hátráltatta a délszlávoknak és a románoknak török iga alól való felszabadulását. Így akarta megghiúsítani a szláv népek felszabadulását. Oroszország viszont a szláv nemzeti mozgalmat pártfogolta. Ennélfogva Oroszország volt Ausztria-Magyarország fő ellenfele, s az oroszok balkáni befolyása volt a német-magyar politika sikerének legnagyobb akadály.

Egyébként a magyar nemesség és az ausztriai német burzsoázia abban az időben nem törekedett balkáni területek bekebelezésére, mikor

a szlávok szabadsága és az oroszok balkáni befolyása ellen küzdött. A magyarok félték a Habsburg-monarchia szláv népeinek megrősödésétől. „A magyar ladik tele van kincsekkel — mondta egyszer Andrassy —, minden újabb teher, akár arany, akár sár, csak felfordíthatja e csónakot.“

Amikor a hercegovinai felkelés kezdődött, Andrassy kijelentette a Portának, hogy a felkelést Törökország belügyének tekinti. Ezért nem kíván beavatkozni és nem kívánja korlátozni a törökök katonai intézkedéseit a felkelők ellen.

Andrassynak azonban nem sikerült kitartania álláspontja mellett. Ausztriában olyan befolyásos elemek is voltak, akik másképp akarták megoldani a délszláv kérdést. Ezek Bosznián és Hercegovinán kezdve a Balkán nyugati felének délszláv területeit a Habsburg-monarchiához akarták csatolni. Ily módon ezek a területek Ausztria és Magyarország mellett a monarchia harmadik alkatrészeként szerepeltek volna. A dualista osztrák-magyar monarchia „trialista“ állammá lett volna. A dualizmus trializmussal való felcserélésének az lett volna a célja, hogy gyengítse a magyarok befolyását a monarchiában. E program hívei, a magyarokkal és az ausztriai német burzsoáziával ellentétben, hajlandók voltak beleegyezni, hogy a Balkán keleti részét Oroszország kapja. Azt ajánlották, hogy osztozkodjanak meg Oroszországgal baráti alapon. Így vélekedtek Ausztria-Magyarország osztrák felének katonai, klerikális és feudális körei.

Ferenc József nagyon szerette volna kárpótolni magát valamivel azokért a veszteségekért, melyeket Olaszországban és Németországban szenvedett. Ezért nagy rokonszenvvel hallgatta az annexionisták javaslatait. Ezek a politikusok erőlesen támogatták a boszniai és hercegovinai törökellenes mozgalmat. 1875. tavaszán ők szervezték Ferenc József dalmáciai utazását. Az uralkodó dalmáciai útja alatt fogadta a hercegovinai katolikus papság képviselőit, kik úgy üdvözölték Ferenc Józsefet, mint keresztények védelmezőjét a muzulmán elnyomás ellen. Ez az utazás a megelőző horvát katolikus agitáció mellett sokban hozzájárult a hercegovinai felkelés kitöréséhez.

Az orosz kormány szintén szükségesnek tartotta, hogy a felkelő szlávokat segítse. Azt remélte, hogy ily módon helyreállíthatja közöttük korábbi tekintélyét, melyet a krími háborúban szenvedett vereség alaposan megtépázott. De az orosz kormány egyáltalában nem kívánt komoly konfliktusba keveredni Ausztria-Magyarországgal; Gorcsakov, aki Oroszország tekintélyét törekedett emelni a szlávok előtt, de úgy, hogy az Ausztria-Magyarországgal való összeütközést azért elkerülje, c'határozta, hogy az osztrák-magyar monarchiával közösen fog beavatkozni a balkáni ügyekbe. Ez a politika megfelelt a három császár egyezményében lefektetett elveknek is.

Gorcsakov 1875. augusztus havában arról értesítette Bécsset, hogy szükségesnek tartja a török-hercegovinai ügybe való együttes beavato-

zást. Az volt a nézet, hogy a felkelő tartományoknak olyan autonómiát kell adni, amilyent Románia kapott, vagyis olyant, amely közel áll a teljes függetlenséghez.

Ausztria-Magyarországnak egyáltalán nem volt ínyére még egy délszláv fejedelemség létesítése. Sejtteni lehetett, hogy az új állam a legszorosabban fog együttműködni Szerbiával és Montenegróval. Ennél fogva Bosznia és Hercegovina felszabadulása az első lépés lehetett „Nagyszerbia“ megteremtéséhez. Andrassy azonban mégis hozzájárult az együttes akcióhoz. A hercegovinai ügyet nem akarta teljesen átengedni Oroszországnak. Sőt Szerbia beavakozásának megakadályozása végett szükségesnek tartotta, hogy a felkelők érdekében tegyenek valamit. Andrassy a legminimálisabb rendszabályokra akart szorítkozni. Végeredményben sikerült elérni, hogy az eredeti orosz programot jelentékenyen megszorították. A keresztények oltalma bizonyos közigazgatási reformok tervére zsugorodott össze, melyeket a hatalmak a szultántól fognak majd követelni.

Andrassy 1875. december 30-án jegyzéket nyújtott át az összes hatalmaknak, melyek az 1856. évi párizsi békeszerződést aláírták. Ebben a jegyzékben kifejtette a Boszniában és Hercegovinában megvalósítandó reformtervezetet. A jegyzék együttes cselekvésre hívta fel a hatalmakat, hogy a Portát és a felkelőket e program elfogadására bírják.

Az összes hatalmak hozzájárultak Andrassy javaslataihoz. Oroszország azonban, bár elfogadta Andrassy programját, azt a maga módján értelmezte. Andrassy, amikor reformokat követelt, ezzel a szultán hatalmát akarta helyreállítani. Gorcsakov viszont a reformokat az első lépésnek tekintette a felkelő tartományok jövődi autonómiájához és később függetlenségéhez vezető úton.

1876. január 31-én a párizsi békeszerződést aláíró hatalmak követeli külön jegyzékekben közölték a Portával Andrassy tervezetét.

A Porta elfogadta a hatalmak „tanácsát“ és beleegyezett az Andrassy jegyzékében ajánlott reformok keresztülvitelébe. De a felkelők vezérei, érezvén az osztrák-magyar tervezet valójában ellenséges voltát, elvetették Andrassy programját. Kijelentették, hogy a fegyvert nem tehetik le mindaddig, amíg a török katonaság ki nem vonul a felkelő területekről és amíg a Porta csak üres ígéreteleket ad, anélkül, hogy a hatalmak reálisan garantálnák a szultán ígérését. A felkelők még egyéb feltételeket is állítottak. Andrassy diplomáciai vállalkozása hajótörést szenvedett.

Ekkor ismét az orosz diplomácia lépett a porondra. Gorcsakov azt ajánlotta Andrassynak és Bismarcknak, hogy a három miniszter a cár legközelebbi látogatása alkalmával jöjjen össze Berlinben.

Gorcsakov indítványát elfogadták. A három miniszter 1876. május havában találkozott. Ugyanekkor mondott le Mahmud Nedim pasa nagyvezér. Mahmud orosz befolyás alatt állott: bukása azt jelentette, hogy Törökország Anglia oldalára hajlik. Magától értetődik, hogy a

török politika irányának ilyen változása nem maradhatott nyom nélkül az orosz kormánynak Törökországhoz való viszonyában.

Az a terv, melyet Goresakov terjesztett elő Berlinben, gyökeresen különbözött Andrásynak a keleti kérdés megoldására vonatkozó jegyzékétől. Goresakov már nem reformokat, hanem autonómiát követelt a Balkán-félsziget egyes szláv területei részére és e kormányzat megvalósítása céljából mandátumot kívánt adni Oroszországnak és Ausztria-Magyarországnak.

Andrássy nem fogadhatta el Goresakov javaslatát. Az osztrák-magyar külügyminiszter még csak gondolni sem akart arra, hogy a szlávok felszabadulásának ügyét siker koronázza és a Balkánnak csak egyik részén is Oroszország befolyása győzedelmeskedjék. Andrássy elhatározta, hogy Goresakov tervét elgáncsolja. Nem vetette el nyíltan s Goresakov emlékiratait a diplomáciai művészet remekművének nevezte, de annyit változtatott rajta, hogy teljesen elvesztette eredeti értelmét. A változtatások után Goresakov javaslatából Andrássy 1875. december 30-i jegyzékének hővített kiadása lett. E jegyzékkel szemben csak az volt az új benne, hogy most olyanféle garanciákat is számításba vettek, amilyeneket a felkelők követeltek. A három kormány véglegesen megállapított javaslata, melyet „berlini memorandumnak” neveztek el, azzal végződött, hogy amennyiben a tervhevett lépéseknek nem lenne kellő eredményük, a három császári udvar meg fog állapodni, hogy „a baj feltartóztatása és további terjedésének megakadályozása céljából hatékony intézkedések tétessenek.”¹

A három hatalom május 13-án elfogadta a berlini memorandumot.

A német kancellár másnap magához hívatta az angol, francia és olasz nagykövetet; ott volt Andrássy és Goresakov is. Ezen a tanácskozáson az orosz kancellár kijelentette, hogy a Porta a megígért reformokból egyet sem valósított meg. A három császárnak az a célja, hogy az Ottomán birodalmat osztatlanul fenntartsa, ennek azonban az az előfeltétele, hogy a keresztények sorsán könnyítsenek, más szóval, hogy a statusquo-t „megjavítsák”. Goresakov ezzel az új dipdomáciai kifejezéssel jelölte meg a berlini memorandum alap gondolatát.

Franciaország és Olaszország egyetértett a három császár programjával. Az angol kormány azonban Disraeli személyében ellentmondott. Anglia nem kívánta, hogy a török ügyekbe újból beavatkozzanak. Nem kívánta, hogy Oroszország a tengerszorosokban megvesse a lábát. Nem kívánta, hogy az orosz befolyás a Balkánon erősödjék. Az angol külpolitika vezetői a Balkánt felvonulási területnek tekintették, ahonnan Konstantinápolyt lehet fenyegetni. Disraeli éppen ebben az időben több olyan intézkedés előkészítésével foglalkozott, melyekkel az India feletti

¹ Oroszország és Németország viszonya 1873-tól 1914-ig. Moszkva, Centrarchiv, 1922., 48. 1.

angol uralmat akarta növelni és megszilárdítani. Anglia uralma alá akarta vetni Beludzsisztánt és Afganisztánt; megkezdte a szuezi csatorna birtokbavételét és arra törekedett, hogy a Földközi-tenger keleti részét Anglia uralma alá rendelje. A Szuezi-csatorna megnyitása után (1869-ben) az angol birodalom fő közlekedési vonalai a Földközi-tengeren át vezettek. Eddig csak a francia flotta fenyegethette ezeket az útvonalakat. De ha a tengerszorosok Oroszország kezébe kerülnének, vagy ha Oroszország és Törökország szövetséget kötne, akkor az orosz hajóraj is megjelenhetné a Földközi-tengeren. Ezért az angol kormány nemcsak Egyiptomot, hanem Törökországot is ellenőrzése alá igyekezett vonni. Ehhez járult még az a meggondolás is, hogy Anglia a Balkán miatt felmerülő konfliktus esetén Törökországra és Ausztria-Magyarországra számíthatott. Ezért Anglia számára hasonlíthatatlanul előnyösebb volt a Közelkeleten venni fel a harcot Oroszország ellen, mint Közép-Ázsiában, ahol egyedül állott Oroszországgal szemben.

Angol-orosz küzdelem Közép-Ázsiában a XIX. század 70-es éveiben.

Az angol kormány már a XIX. század első felében sajátságos módon magyarázta Angliá és Oroszország kölcsönös viszonyát Ázsiában. Az angol felfogás szerint Oroszország szakadatlanul előre nyomul India kapuihoz, egyik területet a másik után ragadva magához, míg Anglia csupán indiai birtokait védelmezte, és az Ottomán birodalom épségbentartása mellett szállt síkra, melyen keresztül n. integr. híd vezet Európából Indiába. Ezt a felfogást sok angol „Kék könyv”-ben és parlamenti vitákban fejtették ki. Ezt a felfogást terjesztette Urquhart, a híres publicista, majd pedig Rawlinson is, ezt a felfogást tette magáévá sok történelmi könyv szerzője. Hatása Anglia határain túl messze kiterjedt.

Ez a felfogás azonban nyilvánvalóan irányzatos volt. A helyzet egyáltalában nem az volt, hogy Oroszország támadott, Anglia pedig védekezett. Közép-Ázsiában két ellentétes terjeszkedő irány ütközött össze. Oroszország is, Anglia is támadó politikát folytatott és kölcsönösen félték egymástól.

A Közelkeleten is ez volt a helyzet. Mindkét hatalom uralkodó befolyást akart szerezni Konstantinápolyban és e cél elérésében mindenképpen gyekeztek egymást elgáncsolni. A cári Oroszországnak támadó céljai voltak, midőn a tengerszorosok ellenőrzésére törekedett. De emellett magától értetődően védekezett is, mert elejét akarta venni annak, hogy a Fekete-tenger kulcsai esetleg Anglia kezébe kerüljenek.

A múlt század 70-es éveiben a Közép-Ázsiában folyó angol-orosz küzdelem szemléltetően mutatja, hogy nemcsak Oroszország „támadott”. 1873. december havában, néhány hónappal azután, hogy az orosz hadsereg megszállotta Chjvát, az angol kormány pétervári követe útján közölte az orosz kormánnyal, hogy Chiva meghódítása Oroszország és Anglia jó viszonyát veszélyezteti. Ha a Chivával szomszédos turkmén törzsek afgán területre fognak menekülni az oroszok elől, ez könnyen

az orosz katonaság és az afgánok összeütközésére vezethet. Az angol kormány abbéli reményének adott kifejezést, hogy az orosz kormány elfogja ismerni, hogy Afganisztán függetlensége Brit-India biztonságának egyik legfontosabb feltétele.

Gorcsakov megnyugtatta az angolokat, hogy Oroszország a maga érdekszféráján kívül állónak tekinti Afganisztánt, de egyszersmind hangsúlyozta, hogy az orosz kormány nem ismeri el Anglia jogát arra, hogy az Oroszország és a turkmének közt felmerülő ügyekbe beavatkozzék.

Gorcsakov az Angliával való további tárgyalások folyamán rámutatott arra, hogy Oroszország és Anglia vetélkedésének elhárítása céljából kívánatos volna az orosz és angol területek között „közbeeső övet” vagy ütköző területet hagyni, mely megóvná őket a közvetlen érintkezéstől. Ilyen ütköző állam Afganisztán lehetne, de ebben az esetben szükséges, hogy mindkét fél elismerje Afganisztán függetlenségét. Az orosz kancellár egyidejűleg kijelentette, hogy Oroszország nem szándékozik kibővíteni középázsiai birtokait.

Az angol kormány megtagadta Afganisztán függetlenségének elismerését. 1875. október havában kijelentette, hogy Afganisztánnal szemben fenntartja teljes cselekvési szabadságát.

Anglia álláspontja következtében a cár 1876. február 17-én kiadott rendeletével a kokandi kánságot az orosz birodalomhoz csatolta. Tehát Oroszország maga is „cselekvési szabadsággal” élt a „közbeeső öv” országaival szemben.

Angliának sokkal nehezebb volt elérnie kitűzött céljait. Nevezetesen Afganisztán meghódítása roppant természeti akadályokba ütközött. Ezenkívül az afgánok Oroszország támogatására is számítottak függetlenségi harcukban. Az emir már összeköttetést keresett az orosz kormánnyal.

Disraeli a berlini memorandum elutasításával vezető befolyásra tett szert a török fővárosban, megzavarta az európai hatalmak „koncertjét” Konstantinápolyban és Törökországot a három császár követeléseivel szemben ellenállásra buzdította.

A bolgár felkelés és a szerb-török háború. Eközben új események történtek a Balkánon. A törökök a berlini memorandummal csaknem egyidőben embertelen kegyetlenséggel fojtották vérbe a bolgár felkelést. A cserkeszek és hasi bozukok (irregu'aris török lovas-ság) a filippopolyi szandzsákban néhány nap alatt körülbelül 15 ezer embert mészároltak le. A gyilkolást kínzás, megbecstelenítés, lealázó szidalmazás tetőzte.

Disraeli el akarta hallgattatni a törökök embertelen kegyetlenkedéseiről szóló híreket. Az angol hajóhadat a tengerszorosokhoz vezényelte, hogy a Porta hajthatatlanságát még jobban növelje. Az angol hajók a Bezika öbölben, a Dardanellák bejárata közelében vetettek horgonyt.

Előrelátható volt, hogy a Porta, Anglia segítségére támaszkodva, elutasítja a berlini memorandumot. Gorcsakov ennek ellenére is át

akarta nyújtani a memorandumot a Porlátnak, de Andrásy és Bismarck meggyőzte, hogy mondjon le erről a gondolatról.

Közben Szerbia és Montenegró már fegyveres beavatkozásra készült a szláv felkelők érdekében. Oroszország és Ausztria-Magyarország képviselői hivatalosan óvták Belgrádot és Cetinjét a beavatkozástól. De ott a diplomáciai lépéseknek nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget. A szerbek túlságosan biztosak voltak abban, hogyha Szerbia és Montenegró háborút kezd, Oroszország hivatalos figyelmeztetése ellenére sem fogja eltérni, hogy a törökök leverjék őket.

1876. június 30-án Milán fejedelem hadat üzent Törökországnak. Szerbiában körülbelül négyezer orosz önkéntes, köztük sok tiszt volt, kiknek élén Csernyajev tábornok állott. Csernyajev lett a szerb hadsereg főparancsnoka. Ezenkívül pénzbeli segítség is érkezett Oroszországból.

Az orosz cárizmus veszélyes játékba fogott. Azáltal, hogy a felkelőket és a szerb kormányt titokban buzdította, a nagyhatalmakkal való összeütközés veszélyének tette ki magát, melyre Oroszország se katonailag, se pénzügyileg nem volt felkészülve. A cári kormány maga is nagyon félt ettől az összeütközéstől és mégis olyan politikát folytatott, mely komoly bonyodalmakkal fenyegetett.

Ez az ellentmondó politika azzal magyarázható, hogy II. Sándor cár kormányzása alatt Oroszország belső helyzete az agrárválság, a parasztság mind nagyobb elszegényedése és a „nemesség kimerültsége“ következtében megingott. Ennek következtében nőtt a nemesi-burzsoá liberalizmus. Mind hangoztabban követelték az alkotmányt. A narodnyikok mozgalma is erősödött az országban. A cári kormány ilyen viszonyok közt külső sikerekkel szeretne volna megszilárdítani helyzetét az országban: másrészt pedig éppen megingott helyzetére való tekintettel nem akart meghátrálni a törökök hajthatatlansága előtt, nehogy gyengesége napfényre kerüljön. Végül is a belpolitikai megfontolások kerekedtek felül.

A reichstadti találkozás.

A szerb-török háború növelte az általános európai kirobbanás veszélyét. Ha Törökország győzött volna, ez elkerülhetetlenül maga után vonta volna Oroszország beavatkozását. De ebben az esetben nem lett volna könnyű elkerülnie az Ausztria-Magyarországgal való összeütközést. Ha pedig Szerbia győzött volna, ez minden valószínűség szerint az Ottomán birodalom felbomlását idézte volna elő. Ebben az esetben aligha sikerült volna megakadályozni a nagyhatalmak elkeseredett küzdelmét a török örökségért. A cári kormány politikája 1876. második felében nem könnyű diplomáciai feladatot igyekezett megoldani: támogatni akarta a Balkán szláv népeit és emellett el akarta kerülni az Ausztria-Magyarországgal való összeütközést.

II. Sándor és Goresakov Csehországban, a reichstadti kastélyban, 1876. június 8-án találkozott Ferenc Józseffel és Andrásyval. A szerb-török háború kitörése után ez volt az orosz diplomácia első kísérlete a nehéz feladat megoldására. Reichstadthban nem írtak alá formális

meg egyezést, sőt még jegyzőkönyvet sem készítettek. Az osztrák-magyar és orosz megbeszélés eredményét Andrassy diktálta tollba a bécsi orosz nagykövetnek, aki szintén jelen volt Reichstadtban; Gorcsakov ettől függetlenül szintén összefoglalta a megbeszélés eredményét és tollba mondta egy kíséretében levő tisztviselőnek. Ez a két feljegyzés volt az egyedüli okirat, mely a reichstadti találkozás eredményeit leszögezte. A feljegyzéseket senki sem hitelesítette, és azok több pontban eltértek egymástól. Mindkét feljegyzés szerint Reichstadtban meg egyeztek abban, hogy a „jelen pillanatban a benemavaikozás elvét” fogják követni. Elhatározták, hogy ha a helyzet aktív fellépést fog követelni, kölcsönös megállapodás alapján fognak cselekedni. A törökök győzelme esetében mindkét hatalom „követelni fogja, hogy Szerbiában a statusquot állítsák helyre”. „Ami Bosznia és Hercegovina állami szervezetét illeti, a hatalmak Konstantinápolytól követelni fogják, hogy az Andrassy jegyzékében és a berlini memorandumban kifejtett programot valósítsa meg.” Megállapodtak, hogy a szerbek győzelme esetében a hatalmak „nem fogják elősegíteni egy nagy szláv állam megalakítását”. Egyébként Andrassy Oroszország nyomására beleegyezett, hogy Szerbiát és Montenegrót bizonyos mértékben növeljék. Gorcsakov feljegyzése szerint Szerbiának meg kellett kapnia „a régi Szerbia és Bosznia egyes részeit”, Montenegrónak pedig az egész Hercegovinát és egy adriai-tengeri kikötőt át kellett adni.² Andrassy feljegyzése szerint Montenegrónak csak Hercegovina bizonyos részét kellett megkapnia. „Bosznia és Hercegovina többi részét Ausztria-Magyarországnak kell annektálnia.” Az orosz feljegyzés értelmében Ausztria-Magyarország csak „török Horvátországot és Boszniának bizonyos (Ausztriával határos) részeit” annektálhatta „a később megállapítandó terv szerint”. Az orosz feljegyzés egyáltalában nem tesz említést Ausztriának Hercegovinára való jogáról.

Ausztria-Magyarország hozzájárult, hogy Oroszország visszakapja délnyugati Besszarábiát, melyet 1856-ban szakítottak el tőle, és bekebelezze Batumot.

Az orosz álláspont szerint Európai-Törökország felbomlása esetében Bulgáriának és Ruméliának önálló fejedelemségekké, az osztrák-magyar álláspont szerint az Ottomán birodalom autonóm tartományává kellett válniuk; az osztrák-magyar álláspont szerint ilyen tartománnyá válhattott Albánia is. Az orosz feljegyzés egyáltalában nem emlékezik meg Albániáról. Epiroszt, Tesszáliát (az osztrák-magyar feljegyzés szerint Krétát is) Görögországnak szándékoztak átadni. Végül „Konstantinápolyból ... szabad várost lehetett volna alakítani”.³

A reichstadti egyezmény sok félreértés és konfliktus csíráját rejtette magában.

1876. augusztus havában, a szerbek többszöri veresége után Gorcsa-

² Oroszország és Németország viszonya 1873-tól 1914-ig. 37—39. l.

³ Oroszország és Németország viszonya 1873-tól 1914-ig. 37—39. l.

kov azt ajánlotta Bismarcknak, hogy a szerb-török békefeltételek megállapítása céljából nemzetközi konferencia összehívását kezdeményezze. Bismarck azonban egyáltalán nem akarta, hogy Oroszország háború nélkül játszassa a szlávok pártfogójának szerepét. Ellenkezőleg arra törekedett, hogy Oroszország még mélyebbre süllyedjen a keleti ügyek hínárjában. Ezért Bismarck elutasította Gorcsakov indítványát. Mindenáron bonyodalmakat akart felidézni egyrészt Oroszország, másrészt Anglia és Törökország között.

Törökellenes sajtó- hadjárat Angliában.

Ebben az időben Disraeli kénytelen volt külpolitikája irányát némileg megváltoztatni. Végére Angliában is nyilvánosságra kerültek a törököknek Bulgáriában elkövetett embertelen kegyetlenkedéseiről szóló hírek. Gladstone a „bolgár borzalmakat“ alaposan kihasználta Disraeli ellen. Arról volt szó, hogy a krími háború után Anglia és Franciaország többször meglehetősen nagy kölcsönöket adott Törökországnak, ami tekintélyes haszonnal járt. Az átlagos kamatnál jóval magasabb, 5—6 százalékos kölcsönöket bocsátottak ki. Ezenkívül a bankárok közvetítés fejében a kölcsönösszeg 6—7 százalékát kapták. Egy ilyen kölcsönt 43.5 százalékos árfolyammal bocsátottak ki. 1875-ig körülbelül 200 millió font sterlinget, vagyis mintegy 2 milliárd rubelt kölcsönöztek Törökországnak ilyen feltételek mellett. Ezekkel a pénzügyi műveletekkel kiszipolyozták Törökországot. 1875. október havában Törökország csődbe került. A török kölcsönökben érdekelt angol kapitalista körök nyugtalanodni kezdtek és felháborodva követelték Disraelitől, hogy gyakoroljon nyomást a fizetéseképtelen adósra. Disraeli azonban kímélte Törökországot, mert szüksége volt reá Oroszország ellen. Disraelinek ez a politikája rendkívüli izgalmat keltett Törökország hitelezői körében. Gladstone kitűnő agitációs anyagot szolgáltatott nekik. A „bolgár borzalmak“ ott szerepeltek a Disraeli ellen indított sajtóhadjárat jelszavai között.

A Disraeli-kormány nehéz helyzete éppen kapóra jött Oroszországnak. Az orosz diplomáciának meg kellett mentenie Szerbiát. Kiderült, hogy a törökök sokkal könnyebben végeztek a szerb reguláris hadsereggel, mint a boszniai és hercegovinai felkelőkkel. Milán fejedelem 1876. augusztus 26-án közvetítésre kérte a hatalmak belgrádi képviselőit a háború befejezése érdekében. A hatalmak beleegyeztek. A konstantinápolyi angol nagykövet átnyújtotta a Portának a hatalmak ajánlatát, hogy Szerbiával kössön egy hónapra fegyverszünetet és haladéktalanul kezdje meg a békétárgyalásokat. Törökország kijelentette, hogy a javaslatot elfogadja, de rendkívül súlyos békefeltételeket szabott.

- Az „európai koncert“ Oroszország befolyása alatt elutasította Törökország követeléseit. Disraeli nem gátolta ezt. Szeptember 4-én Derbyhez írt levelében kifejtette a szerb-török háború likvidálására vonatkozó tervét. Disraeli terve szerint Törökország a statusquo alapján békét köt Szerbiával és Montenegróval. Bosznia, Hercegovina és Bulgária közigazgatási autonómiát kap. Disraeli megengedte, hogy Boszniát és

Hercegovinát Ausztria-Magyarország, Bulgáriát pedig Oroszország okkupálja. Legérdekesebb volt Disraeli tervének befejező része. „Konstantinápoly megfelelő körzettel semlegesítendő és szabad kikötővé alakítandó . . . Anglia védelme alatt”.⁴

Derby rövidesen előterjesztette a hivatalos angol békeprogrammot, mely teljesen azonos volt Lord Beaconsfield levelével (Disraelit most Lord Beaconsfieldnek hívták). Derby programja óvatosságból elhallgatta azt a pontot, mely Angliának Konstantinápoly feletti protektorátusáról szólt.

Az orosz diplomácia könnyen átlátott Beaconsfield igazi szándékán. Goresakov azonnal ellentérvet terjesztett elő. Az orosz kancellár elfogadta Bosznia, Hercegovina és Bulgária autonómiáját; hozzájárult, hogy e területeket Ausztria-Magyarország, illetőleg Oroszország okkupálja, úgy, amint azt az angol miniszterelnök tervezte. Anglia mindezzel egyetérthetett. Csupán Goresakov tervének utolsó pontja idegesítette az angolokat: az orosz kancellár ugyanis azt javasolta, hogy az összes nagyhatalmak egyesült hajórajt küldjenek a Márvány-tengerre. Világos, hogy ez az indítvány megghiúsította volna az angoloknak Konstantinápolyra vonatkozó igényeit. Az angol kormány elvetette az orosz indítványnak ezt a pontját.

Az angol kormány alaposan kihasználta Goresakov elutasított tervét. A sajtó útján azzal rémítette a közvéleményt, hogy az oroszok be akarnak törni Bulgáriába. Szállóige lett, hogy az orosz katonaság megjelenése Bulgáriában lesz csak igazán a „bolgár borzalmak” kezdete. Disraelinek sikerült az angol burzsoá közvéleményben újabb fordulatot teremteni: az orosz uralom kísértete a tengerszorosok közelében nagy zajt kellett a sajtóban és elfojtotta a török értékpapírok birtokosainak a török kegyetlenkedések miatt való tiltakozását.

Ausztria-Magyarországnak nem volt kifogása az ellen, hogy a nagyhatalmak egyesült hajóraját a tengerszorosokba küldjék, amint azt Goresakov javasolta. Ellenben félt attól, hogy az orosz csapatok Bulgáriában, a Balkán szívében, megjelenjenek. Ennélfogva az egész diplomáciai vita egy lépéssel sem vitte előbbre a szerb-török háború likvidálásának kérdését. Viszont a törökök sikerei arra készítették Oroszországot, hogy Szerbia megmentésére siessen.

**Werder tábornok
küldetése.**

Ezért Goresakov 1876. szeptember végén és október elején új módszerrel igyekezett egyezsége jutni Ausztria-Magyarországgal. Az orosz kancellár Berlinhez fordult.

A hercegovinai felkelés meglehetősen nehéz diplomáciai helyzetben találta Németországot. Az 1875. évi háborús riadalom napjaiban Goresakov, Decazes és Disraeli meghátrálásra kényszerítette Bismarckot.

⁴ Monypenny, W. F. and Buckle, G. E.: The Life of Benjamin Disraeli. VI. 52. 1.

Bismarck most kapott a keleti kérdés kiéleződésén. A keleti bonyodal-
maknak Oroszországot Angliával és Ausztria-Magyarországgal konflik-
tusba kellett sodorniok. Bismarck arra számított, hogy ennek eredmé-
nyeképpen Franciaországot megfoszthatja azoktól a szövetségeseitől,
akikre 1874—1875-ben számíthatott és ily módon legalább is biztosí-
tani fogja Franciaország diplomáciai elszigeteltségét. Ezért minden esz-
közzel szította a Közelkeleten lángrollobbanó tüzet.

Egyébként a keleti válság bizonyos mértékben Németországot is
veszélyeztetle. Nem volt kizárva Oroszország és Ausztria-Magyarország
háborúja. Bismarck orosz-török és még inkább angol-orosz háborút
akart. De félt, hogy a három császár szövetségének két partnere között
teljes szakadás fog beállani. Ez választás elé állította volna. Azt, hogy
Oroszország mellé álljon, vagy semleges maradjon, Bismarck lehetet-
lennek tartotta: ebben az esetben Ausztria-Magyarországot, mint gyen-
gébb félt, vagy teljesen levernék, vagy pedig kapitulálna Oroszország
előtt. Ez mindkét esetben Oroszország erősödését jelentené, melyet
Bismarck már amúgy is túlságos nagynak tartott. Másfelől azonban
Bismarck Ausztria-Magyarország mellé sem akart állni Oroszországgal
szemben. Szilárd meggyőződése volt, hogy Franciaország múlhatatlanul
beavatkoznék az orosz-német háborúba, ez pedig elkerülhetlenné
tenné, hogy Németország két fronton hadakozzék, s ez számára nagyon
nehéz feladat lenne.

Bismarck állhatatosan azon fáradozott, hogy Ausztria-Magyaror-
szágot és Oroszországot megegyezésre bírja. A megegyezés alapja az
lett volna, hogy a Balkánt Ausztria-Magyarország és Oroszország érdek-
szféráira osszák. Ily módon Ausztria Bosznia elfoglalásával kikerekít-
hette volna birtokait. Oroszország pedig visszaszerezhetné volna Bessza-
rábiát, de egyúttal gyengült is volna a Törökország elleni háborúban.
Bismarck azt gondolta, hogy Anglia is bele fog egyezni ebbe a meg-
oldásba, ha megkapja Egyiptomot. A kancellár, midőn Angliát Egyip-
tom elfoglalására ösztökélte, azt remélte, hogy Anglia konfliktusba
keveredik Franciaországgal és így nem fog megisméltlődni az a lehetősé-
g, hogy Anglia a francia-német ügyekbe avatkozzék. A kulisszák
mögött ilyen óvatosan fonta Bismarck bonyolult diplomáciai hálóját.

Mint említettük, Bismarck augusztusban elutasította Gorcsakovnak
azt a javaslatát, hogy nemzetközi konferenciát hívjon össze. Tudta,
hogy ennek kellemetlen mellékíze lesz Pétervárott és igyekezett ezt
elosztatni. A kancellár e célból Manteuffel tábornagyot, mint a császár
külön képviselőjét, Oroszországba küldötte, hogy a cárt Varsóban a
hadgyakorlatokra érkezése alkalmából üdvözlje. Manteuffel átnyúj-
totta a cárnak Vilmos császár levelét. A császár azt írta, hogy élénken
emlékében él a cár magatartása, melyet 1864-től 1870—71-ig tanusított,
és hogy ennek emléke fogja irányítani Oroszországgal szemben követelt
politikáját, „bármilyen történjék is“.

Bismarck nagyon hamar észrevette, hogy Manteuffel megbízásával

alkalmasint többet tett a kelleténél. II. Sándor válaszában figyelmeztette Vilmost, hogy „bármennyire is fenn akarja tartani a hatalmak egyetértését a keleti kérdésben, mert ezen alapszik a béke, de olyan helyzetbe kerülhet, hogy kénytelen lesz külön és megkülönböztetett álláspontra helyezkedni.“ A cár szerette volna tudni, hogy ebben az esetben számíthat-e Németország segítségére.

Bismarck erre a nagyjelentőségű kérdésre — a diplomáciai szokások ellenére — semmit sem válaszolt. Szeptember közepén a berlini orosz nagykövet útján a cár levelére emlékeztették Bismarckot. A kancellár ismét kitért a felelet elől. A cár végtére is megúnta a várakozást. A szokásos diplomáciai út mellőzésével Werder tábornokot, a német császár pétervári katonai meghívottját kérte, hogy siettesse a választ arra a kérdésre, vajjon Ausztria-Magyarország és Oroszország háborúja esetében Németország ugyanolyan álláspontot fog-e elfoglalni, mint Oroszország 1870-ben, a porosz-francia háború idején.

Lehetetlen volt tovább hallgatni. A német kancellár 1876. október 23-án utasította Schweinitz német nagykövetet, hogy az orosz kormány-
nak nyújtsa át válaszát, melynek kiszámíthatatlan következményei voltak.

„A három császár barátságos viszonyától indítatva — írta Bismarck — igyekezni fogunk meggyőzni Ausztriát, hogy az orosz-török háború esetén őrizze meg az Oroszországgal fennálló békét. Annak alapján, amit Ausztria szándékairól tudunk, állíthatjuk, hogy ez a kísérlet nem reménytelen. De ha ennek a kísérletnek nem volna sikere és ha minden igyekezetünk ellenére sem tudnók megakadályozni az Oroszország és Ausztria közötti szakítást. Németországnak még ebben az esetben sem volna oka arra, hogy semlegességét feladja. De lehetetlen előre megmondani, hogy ez a háború, különösen, ha Olaszország és Franciaország is részt venne benne, nem fog-e bennünket arra kényszeríteni, hogy saját érdekeink védelmére sikra szálljunk. Ha az orosz fegyvereknek nem kezdvezne a szerencse és ha Oroszország hatalmát Európa többi részének koalíciója komolyan és huzamosan megingatná, ez nem felelne meg a mi érdekeinknek sem. De ha az osztrák monarchia függetlenségét vagy a monarchia Európában elfoglalt hatalmi helyzetét fenyegetné veszély, ez éppenolyan mélyen érintené Németország érdekeit: ez arra vezethetne, hogy a jövőben eltűnnék az európai egyensúly egyik tényezője.“⁵

Ez a felelet valóságban azt jelentette, hogy Bismarck nem engedi meg Oroszországnak Ausztria-Magyarország összetörését.

Bismarck csak egy esetben volt hajlandó Ausztria-Magyarországot feláldozni. Midőn Schweinitz Pétervárra való elutazása előtt szóbelileg instruálta, a kancellár kijelentette, hogy kész Oroszországot aktívan támogatni, ha Oroszország garantálja Németországnak Elzász-Lotaring-

⁵ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. II. 251. l.

gia birtokát. Bismarck egy bizalmas beszélgetés folyamán még nyíltabban fejezte ki ezt a gondolatát. „A mostani keleti bonyodalmakból — mondta a kancellár — csak azt az egy előnyt szerezhetnők meg, hogy Oroszország garantálna nekünk Elzászt és ezt a kombinációt esetleg arra használhatnók ki, hogy a franciákat még egyszer alaposan letörjünk...“⁶ Bismarck nem volt bizonyos abban, hogy ez a kombináció sikerülni fog. De mégis óvatosan lapogatózott, mert nagyon csábító volt ez a kilátás.

Schweinitz részletesen kifejtette Gorcsakov előtt Bismarck válaszának első részét. „Mi nagy dolgokat vártunk Önöktől — mondta az orosz kancellár kiábrándultan —, Ön azonban csak azt hozta nekünk, amit már úgylis régen tudunk.“ A további beszélgetés alatt Schweinitz egyenes célzást tett arra, hogy Németország gyökeresen megváltoztatná álláspontját, ha Oroszország szerződésileg garantálná Elzász-Lotaringiát. Gorcsakov azonban határozottan elutasította ezt a megegyezést. „Ebből kevés hasznuk volna — mondta Gorcsakov. — A szerződéseknek manapság kevés értékük van.“ „De Ön mégis éppen most fejezte ki sajnálatát, hogy semmiféle szerződés sem köt össze bennünket“ — vágott vissza Schweinitz éles gúnnyal.

Ezekben a diplomáciai beszélgetésekben rendkívül szemléltetően bontakozik ki az az erőcsoportosulás, mely a francia-porosz háború eredményeképp lassanként alakult ki: az egyik oldalon — Oroszország és Franciaország, a másik oldalon — Németország és Ausztria-Magyarország állott. Jóllehet 1876-ban még nem voltak szerződések e csoportok formális megalakulásáról, de a nemzetközi politika terén már elég világosan szerepeltek.

**Műnch báró
küldetése.**

Az orosz kormány a cárnak Werder útján közvetített kérdésére kapott feleletről meggyőződött, hogy az Ausztria-Magyarország elleni háború a német háború veszélyével is fenyeget. Ennélfogva Oroszország csak úgy indíthat háborút Törökország ellen, ha előzetesen biztosítja Ausztria-Magyarország semlegességét. A semlegesség árát Reichstadtban csak körvonalazták. Most ezt pontosan meg kellett állapítani.

Ausztria-Magyarország számára is kívánatos volt, hogy Oroszországgal megegyezzen. Az osztrák-magyar külügyminisztérium báró Műnch külön meghatalmazott útján ugyanis csaknem ugyanazt a kérdést vetette fel Bismarck előtt, mint amelyet a cár intézett hozzá Werder útján. Műnch rámutatott arra a rendkívüli veszélyre, melyet — kormánya nézete szerint — Bulgáriának orosz csapatok által való megszállása fog felidézni. A német kancellár azt felelte, hogy itt nem lát semmi különös veszélyt és abban az esetben azt tanácsolja Ausztriának, hogy okkupálja Boszniát. Ha pedig Ausztria Oroszország ellen akar fellépni, akkor állapodjék meg Angliával. Bismarck nem hagyott kétséget

⁶ Lucius von Ballhausen: Bismarck-Erinnerungen, stb. 93. 1.

az iránt, hogy Ausztria-Magyarország nem számíthat Németországra. A német kancellár nem volt ugyan hajlandó megengedni, hogy Oroszország összetörje Ausztria-Magyarországot, de azt sem akarta, hogy Németország Ausztria-Magyarország balkáni érdekeiért háborút viseljen Oroszország ellen. Másrészt Bismarck ugyanakkor, amikor az orosz-osztrák háborút meggátolni igyekezett, egyáltalán nem akarta gátolni Oroszországot abban, hogy Törökország ellen hadat indítson. Ellenkezőleg, Bismarck Németország szempontjából előnyösnek tartotta, hogy ezt a háborút lángra lobbantsa. Ez a háború belesodorta volna Oroszországot a közelkeleti bonyodalmakba és még jobban rontotta volna Angliához való viszonyát.

**A konstantinápolyi
konferencia.**

1876. augusztus 31-én II. Abdul Hamid, a későbbi ú. n. „véres szultán“ lépett a török trónra, akit az örménymészárlás tett hírhedtté. Abdul Hamid kegyetlen és gyáva, de rendkívül ravasz ember volt. Senkisé tudta nála jobban kiaknázni a velelkedő hatalmak ellentéteit. Az európai hatalmak, amelyek nem tudtak megegyezni a balkáni békefeltételekre vonatkozólag, Oroszország kezdeményezésére újból azt követelték a Portától, hogy be sem várva, amíg ők egymással megegyeznek, azonnal kössön fegyverszünetet Szerbiával. A török diplomácia sajátos manőverrel felelt az „európai koncert“ akciójára. A Porta október 10-én beleegyezett, hogy fegyverszünetet köt Szerbiával, sőt arra is késznek nyilatkozott, hogy a fegyverszünet tartamát mindjárt 5—6 hónapban állapítsa meg. Ez látszólag szerfeletti békés lépés volt, de a valóságban Szerbia tartós megszállását és a béketárgyalások elodázását jelentette, abban a reményben, hogy a helyzet közben a Porta előnyére változhatik. Oroszország azt tanácsolta Szerbiának, hogy ne menjen bele ilyen hosszú fegyverszünetbe. Erre a törökök, akiket Anglia ösztökölt, újra lámadni kezdtek. A szerbek újból többször is vereséget szenvedtek; Szerbia helyzete kritikussá vált. Ezért az orosz kormány október 31-én ultimátumot küldött a Portának, melyben azt követelte, hogy a Porta haladéktalanul kössön 4 vagy 6 heti fegyverszünetet. Az orosz ultimátum 48 órát adott a válaszra és közölte, hogy az orosz követelések elutasítása esetén Oroszország megszakítja a diplomáciai összeköttetést Törökországgal. Oroszország egyidejűleg húsz hadosztályt mozgósított. A megfélemlített Porta sietve elfogadta az ultimátumban foglalt követeléseket.

Az orosz diplomácia e siker után még egy kísérletet tett, hogy háború nélkül oldja meg a balkáni kérdést. Október végén és november elején Livádiában megbeszélések folytak Loftus lord angol követ, Gorceakov és a cár között; felvetették a nemzetközi konferencia összehívásának gondolatát; a konferencia meghíúsulása esetére az orosz kormány előre is fenntartotta magának a szabad cselekvés jogát. A cár kijelentette Loftus lordnak, hogy Oroszországnak nincs szándékában Konstantinápoly elfoglalása. A párizsi békeszerződés többi résztvevői sem elle-

nezték a konferenciát, melyet Konstantinápolyban készültek megtartani. Oroszország megbízottjaul Ignatyev grófot nevezték ki. Anglia részéről Salisbury lord, Beaconsfield kormányában az indiai ügyek minisztere érkezett a konferenciára. Salisbury a kormány az Oroszországgal való megegyezésre hajló mérsékelt frakciója képviselőjének tekintették. Salisbury, amint Konstantinápolyba érkezett, azonnal érintkezésbe lépett Ignatyevvel.

A konferenciát 1876. december 11-én nyitották meg. Ignatyev játszotta a vezetőszeropet. A hatalmak képviselői megállapodtak a Bosznia, Hercegovina és Bulgária számára adandó autonómia tervezetében. Bulgáriát Ausztria-Magyarország kedvéért meridionális irányban keleti és nyugati részre osztották. Oroszország lemondott e területek katonai megszállásáról. „Az autonómia megvalósítása felett minden tartományban a nagyhatalmak összesége által kinevezett megbízottnak kellett örködnie.

De aznap, amikor a konferencia hivatalosan ki akarta hirdetni a határozatát, a szultán Elliot angol követ jóváhagyásával váratlanul megdöböntő manővert hajtott végre. Először is Midhat pasát, az alkotmányos kormányzat hívét nevezte ki nagyvezirnek. Röviddel ezután, december 23-án tartották a konferencia záró ülését. A török kormány képviselői ezen az ülésen jelenhettek meg először. Az ülés alatt váratlanul tüzéségi üdvlövések riasztották fel a jelenlevőket. A küldöttek még alig ocsudtak fel meglepetésükből, Szaftet pasa külügyminiszter, a török kormány képviselője, helyéről felállva, ünnepélyesen kihirdette: „Az a nagy aktus, melyet ebben a pillanatban hajtottak végre, megváltoztatta az állam kormányzásának hatszáz év óta fennálló formáját : proklamálták az alkotmányt, mellyel Öfelsége a szultán boldogította birodalmát.“ Szaftet pasa a konferencia munkáját teljesen feleslegesnek nyilvánította, mert az alkotmány megadja az összes szükséges reformokat. Törökország ezért elutasítja a konferencia határozatait. A lejátszódott komédia lelke Elliot angol követ volt: Beaconsfield személyesen vele levelezett Salisbury lord és a külügyminiszter tudta nélkül. Az orosz meghatalmazott azt indítványozta, hogy erőszakkal kényszerítsék Törökországot a hatalmak határozatának elfogadására. Salisbury azonban Londonból határozott utasítást kapott, hogy utasítson vissza minden Törökországra gyakorolt nyomást.

A konferencián a legnagyobb zavar uralkodott. A fenyegetőzést kérés váltotta fel. A Portát felszólították, hogy legalább megnyírbált formában fogadja el a konferencia határozatát. De a hatalmak nyilvánvaló gyengesége csak még jobban felbátorította a törököket. A Porta másodszor is elvetette a konferencia javaslatait. Erre a hatalmak „tekintélyük megóvása“ céljából visszahívták követeket Konstantinápolyból. Ez a lépés azonban nem jelentette a diplomáciai viszony megszakítását: a török fővárosban ügyvivőket hagytak. Ennélfogva az egész tüntetés üres fenyegetésnek bizonyult. Bismarck azt tanácsolta az oro-

szoknak, hogy indítsanak háborút Törökország ellen. Emellett azt ajánlotta, hogy ne teketóriázzanak Romániával és megígérte, hogy közre fog működni a bécsi kabinettel való barátságos megegyezés létrehozásánál.⁷

A budapesti megegyezés.

Werder és Münch küldetésének kudarca után, illetve, már 1876. őszén, Oroszország és Ausztria-Magyarország között tárgyalások kezdődtek, hogy, mi legyen Ausztria-Magyarország álláspontja, ha Oroszország háborúba keverednék Törökországgal.

1877. január 15-én Budapesten végre aláírták a titkos megegyezést, mely orosz-török háború esetén Ausztria-Magyarország semlegességét biztosította Oroszországnak. Ennek ellenében Ausztria-Magyarországot feljogosították, hogy Boszniát és Hercegovinát csapataival megszállja. Ausztria-Magyarország kötelezte magát, hogy a hadműveleteket nem fogja kiterjeszteni Romániára, Szerbiára, Bulgáriára és Montenegróra. Oroszország pedig arra nézve vállalt kötelezettséget, hogy hadműveleteiben nem bántja Boszniát, Hercegovinát, Szerbiát és Montenegrót. Egyébként Ausztria-Magyarország beleegyezett, hogy Szerbia és Montenegro Oroszország oldalán résztvegyen a háborúban.

Pótmegegyezés szólt az elkövetkezendő háború várható eredményéről. Ausztria-Magyarország megkapja Boszniát és Hercegovinát, kivéve a novibazári szandzsákot, vagyis azt a területet, mely Szerbiát elválasztja Montenegrótól — erről a területről külön egyezményt kell kötni; Oroszország visszakapja délnyugati Besszarábiát. Továbbá megerősítették a reichstadti szerződésnek Bulgária, Románia, Albánia függetlenségére és Tessália, Epirosz, Kréta, valamint Konstantinápoly jövő sorsára vonatkozó feltételeit és azt a pontot is, mely megtiltja egy nagy szláv állam megalakítását a Balkánon. Mindkét megegyezést — az alap- és a pótmegegyezést — Andrassy és Novikov bécsi orosz nagykövet írta alá. Most már háborúskodhatott Oroszország, de győzelmének gyümölcsét jóelőre minimumra szorították. Oroszország óriási árat fizetett Ausztria-Magyarország semlegességéért.

Francia-német háborús riadalom 1877-ben és a londoni jegyzőkönyv.

A keleti válság a francia-német határon is éreztette a hatását. A konstantinápolyi konferencia megghiúsulása után, 1877. január havában Bismarck ismét harci riadót fújt. A sajtóban, melyet szokása szerint diplomáciai fegyverként használt fel, azt a hírt költötte, hogy a német határ közelében francia lovasságot összpontosítanak. Ezután azzal az indítvánnyal fordult az angol nagykövethoz, hogy kössenek szövetséget Franciaország ellen. Bismarck bizonykodott, hogy Franciaország készülődik Németországba való betörésre és hogy Németország e veszély elhárítása céljából óvóintézkedéseket kénytelen tenni. Kétségtelen, hogy a franciák Németország óvóintézkedéseit provokációnak fogják minősíteni; lehetséges, hogy háború

⁷ Tatiscsev, Sz. Sz.: II. Sándor cár, 1903. 348. l. kk.

lesz. A német kancellár azt ajánlotta Angliának, hogy kössenek véd- és dacsövetséget.⁸ A brit kormány azonban nem fogadta el Bismarck ajánlatát.

Az új francia-német háborús riadalomnak egészen más eredménye lett, mint amire Bismarck számított. Beaconsfield, akit Németország további erősödésének kilátása megijesztett, megegyezést kívánt kötni Oroszországgal. Ez váratlanul érte Bismarckot. 1877. február havában Pjotr Suvalov londoni orosz nagykövet és lord Derby tárgyalásba bocsátkozott. A megbeszélések eredményeképpen jegyzőkönyvet vettek fel, melyben azt ajánlották a Portának, hogy fogadja el a reformokat, melyek még jelentéktelenebbek voltak, mint a konstantinápolyi konferencia utolsó (megnyírbált) javaslatai. Ignatyev grófot az európai fővárosokba küldték, hogy készítse elő az „európai koncert“ újabb együttes fellépését. Március 31-én hat hatalom képviselői Londonban aláírták a jegyzőkönyvet. De a Porta április 12-én elvetette ezt a jegyzőkönyvet is és kijelentette, hogy azt Törökország belügyeibe való beavatkozásnak tekint, mely „ellentétben áll a török állam méltóságával“.

Bismarck megértette, hogy a francia-német háború veszélye angol-orosz, tehát török-orosz békére is vezethet. E kellemetlen helyzet elkerülése végett megígérte Oroszországnak, hogy egy hozzá közelálló bankár, Bleichröder útján 100 millió rubel kölcsönt fog szerezni Oroszország hadi szükségleteinek fedezésére. Egyidejűleg Franciaországgal szemben is békülékeny álláspontra helyezkedett. Végeredményben Beaconsfieldnek már nem volt érdeke Oroszországgal kacérkodni. Így manőverezett Bismarck, hogy az orosz-török háborút provokálja és Oroszország és Anglia konfliktusát elmélyítse.

⁸ L. a Seton-Watson által a „Slavonic Review“ 1926. márciusi számában (IV. 12. szám) közzétett okiratokat, különösen a 746. l. — *Gorjainov* Sz.: A Boszporusz és a Dardanellák, 310—311. l.

AZ OROSZ-TÖRÖK HÁBORÚ

(1877—1878)

ÉS AZ 1878. ÉVI BERLINI KONGRESSZUS

Az orosz-török
háború.

Amikor Törökország a londoni jegyzőkönyvet elutasította, Oroszország mindjárt másnap (1877. április 13-án) még hét hadosztályt mozgósított.

A cár a kisinyevi főhadiszállásra utazott; 1877. április 24-én ott írta alá a Törökország elleni hadüzenetről szóló kiáltványt. De a tulajdonképeni hadműveletek a Balkánon csak június végén kezdődtek.

Beaconsfield Oroszország hadüzenetére a Daru mellék megszállásával szándékozott felelni. De az angol kormány több befolyásos tagja nem helyeselte Beaconsfield tervét. Anglia csupán arra szorítkozott, hogy Derby május 6-án jegyzéket nyújtott át Suvalovnak. A jegyzék a következőket tartalmazta: először, Anglia nem engedheti meg, hogy Oroszország a Szezei-csatornát blokád alá helyezze; másodsor, Anglia nem engedheti meg, hogy Oroszország Egyiptomot — akár csak a háború idejére is — okkupálja; harmadszor, Anglia nem engedheti meg, hogy Oroszország Konstantinápolyt elfoglalja és a tengerszorosok státusát megváltoztassa.

A londoni orosz nagykövet meg volt győződve, hogy Anglia háborúra készül. Azonnal Pétervárra sietett, hogy jelentést tegyen a helyzet rendkívüli komolyságáról.

Az orosz kormány, mely csak most kezdte a háborút, máris arra gondolt, hogyan fejezhetné be azt minél előbb valamennyire is elfogadható feltételek mellett. Sietett megnyugtani az angolokat Egyiptom és Szuez tekintetében.

Ami Konsantinápolyt és a tengerszorosokat illeti, a pétervári kormány ezt a kérdést általános európai problémának nyilvánította. Más szóval, Oroszország kötelezte magát, hogy e kérdésben nem fog egyedül dönteni.

Az orosz kancellár még tovább ment. Suvalov útján kijelentette,

hogy Oroszország mérsékelt feltételek mellett hajlandó békét kötni, ha a törökök békét fognak kérni, még mielőtt az orosz hadsereg a Balkán-hegyláncot átvonul. Az orosz kormány javaslatai még a konstantinápolyi konferencia követeléseinek legutolsó változatánál is szerényebbek voltak. Így például a konferencia javaslata szerint Bulgáriának délre majdnem Drinápolyig és a Rhodope-hegységen túl kellett volna terjednie, most pedig Oroszország megelégedett Bulgária ama részének autonómiájával, mely a Balkán-hegylánctól északra fekszik. Gyors békekötés esetén Oroszország hajlandó volt délnyugati Besszarábia visszaadásával és Batum átengedésével megelégedni. Ezt a békeprogramot 1877. június 8-án közölte Suvalov Derby lorddal.

Az angol kormány elvetette az oroszok javaslatait. Konstantinápoly és a tengerszorosok kérdésében elfogadhatatlannak tartotta azokat. Gorcsakov ugyanis figyelmeztette az angolokat, hogy az orosz katonaság esetleg ideiglenesen meg fogja szállni a tengerszorosok zónáját, ha a hadműveletek menete ezt szükségessé tenné. Az angol diplomácia ebbe sehogy sem akart beleegyezni.

Derby lord még 1877. május 19-én tárgyalni kezdett Ausztria-Magyarországgal, hogy együttesen lépjenek fel Oroszország ellen. Angliának flottát kellett volna küldenie a tengerszorosokba, Ausztria-Magyarországnak pedig az orosz dunai hadsereget kellett volna hátbatámadnia. A szövetségesek kockázata nyilvánvalóan egyenlőtlen lett volna. Az angol flottát nem fenyegették orosz hadihajók, mert a Fekete-tengeren az oroszoknak nem voltak hadihajóik. Igaz, az osztrák-magyar hadsereg is aránylag könnyű sikerre számíthatott az orosz dunai hadsereg felett, mert ez a hadsereg az osztrák-magyar és a török haderők harapófóglába szorult volna. De ezután Ausztria-Magyarországnak Oroszország egész fegyveres ereje ellen kellett volna felvennie a harcot. Az osztrák-magyar külügyminisztérium helyesen ítélte meg a helyzetet és azt ajánlotta Angliának, hogy a Kelet jövő elrendezésének kérdésében szorítkozzanak csupán közös politikai vonal keresztülvitelére. Ausztria-Magyarország nem mozgósított Oroszország ellen.

A tárgyalások alatt a hadműveletek tovább fejlődtek. 1877. július 19-én Gurko tábornok különítménye elfoglalta a Sipka-szorost. Feltéhető volt, hogy most már meg kell kezdődnie az oroszok balkánontúli támadásának, amely már közvetlenül a török fővárost fogja fenyegetni. Layard, konstantinápolyi angol nagykövet, július 27-én pánikot keltő jelentést küldött Londonba. A nagykövet azt jelentette, hogy az oroszok Drinápoly alatt állanak. Beaconsfield e jelentés hatása alatt azt ajánlotta a szultánnak, hogy a Bezika-öbölben készenlétben álló brit hajórajt „hívja meg” a tengerszorosokba.

A pánik azonban alaptalannak bizonyult. Layardnak még ideje sem volt, hogy a Beaconsfield megbízását teljesítse. Ugyanaznap, amikor Gurko bevette a Sipka-szorost, Oszmán pasa serege behatolt Plevnába, s az orosz hadsereg jobbszárnyát és közlekedési vonalait komoly veszély

fenyegette: Ez a hír, mely elkésve érkezett Londonba, megnyugtatta az angol kormányt. A háború elhúzódott. Éppen ez felelt meg Anglia érdekeinek.

Andrássy másképp reagált az eseményekre. Amint az orosz hadsereg nehéz helyzetéről értesült, rendkívül felbátorodott. Megfeledkezvén a semlegesség ígéretéről, azt javasolta kormányának, hogy küldjön csapatokat Romániába, s vágják el az oroszok közlekedési vonalait. De Andrássy terve meghiúsult; az osztrák katonai körök ellenezték: meg voltak győződve, hogy Ausztria-Magyarország még most sem képes Oroszország ellen sikerrel harcolni.

Az oroszok 1877. december 10-én bevették Plevnát. Ez a nagy hadi esemény élénk diplomáciai tevékenységet vont maga után. Az orosz kormány nem sokkal Plevna bevétele előtt Németországgal és Ausztria-Magyarországgal közölte béketervezetét, melynek főbb pontjai a következők voltak: vazailus bolgár fejedelemséget alakítanak a konstantinápolyi konferencia által tervezett széles határok közt: Bosznia és Hercegovina autonómiát kap; Ausztria-Magyarország, ha kívánja, kormányzása alá veheti Boszniát és Hercegovinát; Szerbia, Montenegró és Románia teljes függetlenségét el kell ismerni; Oroszországnak vissza kell kapnia délnyugati Besszarábiát; Romániát Dobrudzsával kárpótolták; Karsz és Batum, Ardahan és Bajazet Oroszországhoz kerül; hadisarcot vetnek ki. Ezenkívül az orosz békejavaslat a tengerszorosok helyzetének szármalasan jelentéktelen megváltoztatását is követelte; azt ugyanis, hogy a „parti államoknak” szükség esetén joguk legyen a tengerszorosokon keresztül hadihajókat küldeni, de csak „egyenként” és minden esetben a szultán külön engedélyével.

A legyőzött Törökország azzal fenyegetődött, hogy elfogadja az orosz követeléseket, ha Anglia nem segít. Az angol kormány december 13-án figyelmeztette Oroszországot, hogy Konstantinápoly megszállása, sőt ideiglenes megszállása is „óvóintézkedésekre” kényszeríti Angliát. Az angol kormányon belül azonban tovább folytak a viták arról, hogy vajjon kell-e ilyen intézkedéseket tenni. Az angol kormány csak abban az egy kérdésben volt egységes, hogy Ausztria-Magyarország Oroszország ellen mozgósítson.

Gorcsakov világosan és határozottan felelt Anglia figyelmeztetésére: Oroszország nem kezeskedhetik, hogy a hadműveletek menete nem fogja őt a török főváros ideiglenes megszállására kényszeríteni.

December 24-én Törökország közvetítésre kérte fel Angliát. Erről az angol kormány értesítette Pétervárt. Gorcsakov azt válaszolta, hogyha a Porta be akarja fejezni a háborút, akkor forduljon közvetlenül az orosz hadsereg főparancsnokához és tőle kérjen fegyverszünetet. A fegyverszünetet a jövő békeszerződés feltételeinek előzetes elfogadásához kötötték. Az orosz kormány késznek nyilatkozott arra, hogy a békeszerződésnek az „általános európai érdekeket” érintő pontjait nemzetközi konferencia elé terjeszti.

1878. január 8-án a Porta Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg („az idősebb“) orosz hadseregfőparancsnoktól fegyverszünetet kért. A fegyverszüneti tárgyalások megkezdődtek. Amíg azonban tárgyalások folytak, az orosz hadsereg tovább nyomult Konstantinápoly felé.

Az angol kormány szüntelenül tanácskozott a helyzetről. Viktória királynő kétségbeesett levelekben azt írta a miniszterelnöknek, hogyha ő férfi volna, azonnal hadba szállna az oroszok ellen. Újból megkérdezték Bécsét, hogy hajlandó-e mozgósítani. Andrássy kész volt erre. De a hadvezetőség követelésére kénytelen volt ismét elutasítóan felelni. Válaszában többek közt arra hivatkozott, hogy a mozgósítás sok pénzbe kerül.

Az angol kormány a török fővároshból érkező riasztó hírek hatása alatt január 23-án elhalározta, hogy a brit flottát a tengerszorosokba küldi. Az angol kormány arra számított, hogy ez a lépés Ausztria-Magyarországot is bátorítani fogja. Derby lord és Carnarvon¹ tiltakozása jeléül beadta lemondását. Az angol kormány azonnal megváltoztatta előbbi határozatát és új parancsot adott Hornby admirálisnak, hogy haladéktalanul forduljon vissza Bezika-öbölbe. Ezekután Derby lord is visszavonta lemondását. Anglia és Ausztria-Magyarország együttesen követelte, hogy az orosz-török békefeltételeket a maguk egészében terjesszék nemzetközi konferencia elé. Ausztria-Magyarország rámutatott a reichstadti és a budapesti egyezmény megsértésére: Oroszország ugyanis egy nagy szláv balkánállam megteremtésére törekedett, melyet az említett egyezmények kifejezetten megtiltottak. Ez a nagy szláv balkánállam Bulgária lett volna.

Az orosz kormány nem mert konfliktusba keveredni két nagyhatalommal. Hadserege és hadfelszerelési tartalékai erősen szenvedtek a háború alatt; az állam pénzügyi helyzete sem volt rózsás. Ennélfogva a cári kormány hivatalosan bejelentette, hogy hajlandó a békeszerződésnek az „általános európai“ érdekeket érintő pontjait nemzetközi kongresszus elé terjeszteni. Ezek közé tartozott elsősorban a tengerszorosok kérdése.

A cár félt az Angliával való összeütközéstől. Ezért parancsot adott a hadseregfőparancsnoknak, hogy abban az esetben, ha a törökök elfogadják a fegyverszüneti feltételeket, tartózkodjék Konstantinápoly megszállásától, álljon meg a török főváros falai alatt és semmi esetre se szállja meg Gallipolit.

A törökök 1878. január 31-én aláírták a fegyverszüneti szerződést. A szerződés egyik pontja szerint az orosz megszállás Csataldzsáig és Bulairig terjedt. De az orosz katonaság a fegyverszüneti szerződés aláírása idején még nem szállotta meg ezeket a területeket. Ezért az oroszok még a fegyverszünet megkötése után is folytatták az előnyomulást, ami újabb riadalmat keltett Londonban. Az angol kormány attól tartott,

¹ Gyarmatügyi államtitkár.

hogy az oroszok az Ottomán birodalom fővárosa ellen vonulnak. A tenger-szorosok és Konstantinápoly megszállása nem kevésbé kecsegtette magukat az angolokat is. Beaconsfield még 1877. augusztus havában ezt írta Layardnak: „Flottánkat Törökország belvizein szeretném látni és az az óhajom, hogy Gallipolit, mint ennek anyagi biztosítékát, vegyük a kezünkbe.”²

Az angol sovíniszta agitáció hiszteriás jelleget öltött. A kormány február 8-án ismét parancsot adott Hornby admirálisnak, hogy vonuljon a Dardanellákba. Az admirálist értesítették, hogy az angol követnek a szultán beleegyezését kell kikérnie, hogy a hajók a tengerszorosokon átvonulhassanak. A flotta a Dardanellákba indult. Csanakban horgonyt vetett, hogy bevárja a szultán engedélyét. Hornby itt horgonyzott egy ideig és mivel nem tudta kívánni a szultán engedélyét, visszafordult a Bezika-öbölbe. Rövidesen kiderült, hogy a szultán nem merete beengedni az angol flottát Konstantinápoly elé, mert az orosz hadsereg főparancsnok ebben az esetben a török főváros megszállásával fenyegetőzött.

A cár valóban parancsot akart adni a hadsereg főparancsnoknak, hogy szállja meg Konstantinápolyt. De Goresakov és Miljutin hadügy-miniszter ellenezte ezt, mert az volt a nézetük, hogy ez a lépés Angliával való háborúra vezethet. Erre a cár megváltoztatta szándékát, s úgy döntött, hogy Konstantinápolyt csak akkor szállják meg, ha az angol csapatok partra szállának. Midőn azonban a cár tanácsadói eltávoztak és II. Sándor egyedül maradt, ismét meggondolta a dolgot és újra parancsot akart adni, hogy szállják meg Konstantinápolyt. Végül teljesen váratlan lépésre határozta el magát: mindkét parancsot megtáviratozta a hadsereg főparancsnoknak — egyiket a másik után...³

A különös brit flottagyakorlatok már-már általános nevetség tárgyává lettek. Valaki ezt a hirdetményt ragasztotta ki a konstantinápolyi angol követség falára: „Bezika és Konstantinápoly között elveszett egy hajóraj. A megtalálót jutalomban részesítjük.”⁴ Február 12-én Hornby admirális ismét parancsot kapott, hogy a szultán engedélye nélkül is vonuljon a Márvány-tengerre.

A brit hajóhad átvonult a Dardanellákon és február 15-én a Prinkipo szigeteknél horgonyt vetett, majd pedig a szultán kérésére a hajóhadat a Márvány-tenger ázsiai partján fekvő Mudania elé vezényelték.

Az angol kormány azzal fenyegetőzött, hogyha az orosz katonaság bevonul Konstantinápolyba, Anglia megszakítja Oroszországgal való diplomáciai viszonyát.

² *Temperley, H. W. F. and Penson, L. M.: Foundations of British foreign policy, stb. 361. l. Beaconsfield 1877. augusztus 6-án kelt levele Layardhoz.*

³ *Tatisceev: II. Sándor. II. 447—448. l.*

⁴ *Langer, W. L.: European Alliances and Alignments. 136. l.*

Ausztria-Magyarország szintén kijelentette, hogyha az orosz katonaság megszállja Konstantinápolyt, követét visszahívja Pétervárról.

Az orosz kormány nem kívánt összeütközésbe kerülni e két nagyhatalommal. Ezért csupán San-Stefano megszállására szorítkozott, mely a Márvány-tenger partján 12 kilométerre fekszik a török fővárostól.

A san-stefanói béke. A békeszerződést San-Stefanoban 1873. március 3-án írták alá. Ebben az időben az agg Goresakov betegeskedése következtében az orosz diplomáciában hiányozni kezdett a szükséges egység. Pjotr Suvalov gróf, a legtekintélyesebb követek egyike Londonban, békülékeny politikát követett. Az ő álláspontján volt Goresakov is; ezt a politikát támogatták Goresakov legközelebbi munkatársai, mint Jomini, Giers és mások. De a cár a legbefolyásosabb orosz diplomatát, Ignatyev grófot, volt törökországi követét bízta meg a béketárgyalások vezetésével. Ignatyev gróf, az orosz nagyhatalmi politika meggyőződéses híve, ellentmondást nem tűrően súlyos feltételeket diktált a Portának.

A san-stefanói szerződés Bulgária területét nagyobbra szabta, mint a konstantinápolyi konferencia. Az Égei-tenger partvidékének jelentékeny részét Bulgáriának adták. A török hadseregnek megtiltották, hogy Bulgária területén maradjon. A törököket pártfogoló angol diplomácia elfogadhatatlannak tartotta ezt a helyzetet.

A brit kormány attól félt, hogy Oroszország, Bulgáriát érdekszférájába kapcsolva, földközi-tengeri hatalommá lesz. Ráadásul Bulgária új határa oly közel volt Konstantinápolyhoz, hogy a tengerszorosokat és a török fővárost a bolgár felvonulási terület felől állandó veszély fenyegette. Ezekből az okokból Anglia a san-stefanói szerződéssel szemben erélyes elutasító álláspontra helyezkedett.

Ausztria-Magyarország érdekeinek éppoly kevésbé felelt meg a san-stefanói szerződés. Reichstadtban és az 1877. január 15-én megkötött budapesti konvencióval megegyeztek, hogy a Balkánon nem engednek nagy szláv államot alakítani. Ennek meggátlása céljából a konstantinápolyi konferencia Bulgáriát meridionális irányban két részre osztotta: Nyugat-Bulgáriának Ausztria-Magyarország érdekszférájához kellett tartoznia. Ignatyev nem kívánt ezekkel a tervekkel számolni. Ő egységes bolgár államot akart, mely a Balkán-félsziget nagyobbik felét ölelte volna fel.

A san-stefanói szerződés elismerte Montenegró, Szerbia és Románia teljes szuverenitását: a román fejedelemségnek átadta Észak-Dobrudzsát; Oroszországnak visszaadta délnyugati Besszarábiát, átengedte még Karszt, Ardahánt, Bajazetet és Batumot; Szerbia szintén kapott kisebb területet.

Az 1878. évi berlini kongresszus. Andrassy március 6-án hivatalosan indítványozta, hogy hívjanak össze nemzetközi kongresszust, melyen nemcsak a tengerszorosok helyzetét vitatják meg, amihez korábban Goresakov már hozzájárult, hanem az orosz-

török béke összes feltételeit is. Ebbe az orosz Kormánynak bele kellett egyeznie.

Az orosz diplomácia engedékenységet a keleti válság kezdete óta kialakult erőviszonyokkal lehet magyarázni. A török háború azzal a veszéllyel fenyegette Oroszországot, hogy Angliával és Ausztria-Magyarországgal is összeütközésbe kerül. Az orosz kormány, különösen Németország álláspontjára való tekintettel nem kívánta ezt a konfliktust felidézni. Bismarck már 1878. február 19-én mondott híres beszédében kijelentette, hogy a keleti kérdésben ő csak a „becsületes közvetítő” szerepét játssza: feladata csupán az, hogy az ügyet minél előbb befejezéshez juttassa. Bismarck tehát nyilvánosan kitért az orosz kormány aktív támogatása elől. De az orosz diplomácia mégis még egyszer megkísérelte, hogy biztosítsa magának Németország segítségét. Az orosz diplomácia nem felejtette el, hogy Bismarck mennyire buzdította Oroszországot a Törökország elleni háborúra. Kiderült azonban, hogy a német kancellár közben békeangyallá változott. Most azt „tanácsolta” Oroszországnak, hogy a béke érdekében egyezzen bele a kongresszus összehívásába. Bismarck nyilvánvalóan arra számított, hogy ő is kereshet valamit ezen a nemzetközi gyülekezeten. Az orosz kormány számára nem maradt más hátra, mint hogy megbéküljön ezzel a szükségszerű helyzettel. Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg, a balkáni hadsereg főparancsnoka, Michail Nyikolajevics nagyherceg, a kaukázusi hadsereg főparancsnoka, Miljutin hadügyminiszter, Reitern pénzügyminiszter, úgyszintén Gorcsakov is, nem tartották kívánatosnak a háború továbbfolytatását.

El kell ismerni, hogy Beaconsfield sok ingadozás és hiba után e döntő pillanatban helyesen látta taktikai feladatát. Az orosz kormányt meg kellett győzni arról, hogy Anglia valóban háborút indít, ha Oroszország nem enged. Beaconsfield ezért tüntetően folytatta a hadikészüldéseket. Beaconsfield intézkedései elleni tiltakozása jeléül Derby lord másodsor is lemondott.

Derby lord lemondása nagy veszteség volt az orosz kormány számára. Az angol kormányban ez a miniszter mérsékelte leginkább Beaconsfield ellenséges hangulatát. Lady Derby is jelentett valamit Oroszország számára. Újabb közleményekből kitűnik, hogy a miniszter felesége, aki baráti viszonyban volt Suvalovval, a válság kezdete óta az orosz nagykövetet mindenről informálta, ami az angol kormányban történt.

Derby lord utóda Salisbury lord lett. Salisbury lord nagy tehetséggel megáldott diplomata volt. Ő nem osztotta Beaconsfield agresszív szándékait és kételkedett Beaconsfield politikájának helyességében. Egy alkalommal annak a nézetének adott kifejezést, hogy Anglia, amikor Törökországot támogatja, „nem a megfelelő lóra fogad”. Salisbury már régen amellet volt, hogy Oroszországgal meg kell egyezni, de azt gondolta, hogy előbb alaposan meg kell félemlíteni Oroszországot. Első

fellépései ezt a célt szolgálták. Ez arra készítette Suvaľovot, hogy megkérdezze Salisbury-t, hogy az angol kormány tulajdonképpen milyen változtatásokat kíván a san-stefanoi szerződésen. Tárgyalások kezdődtek, melyek eredményeképpen 1878. május 30-án aláírták az angol-orosz egyezményt. Ennek értelmében Bulgáriának Konstantinápolytól a Balkán-hegylánc védelmi vonala mögé kellett húzódnia. Anglia kötelezte magát, hogy nem fogja ellenezni Batum és Karsz Oroszország birtokába való átadását és Besszarábia visszaadását. Az angol kormány ennek ellenében angol-török egyezményel kárpótolta magát. Layard hamarosan megkapta az angol-török egyezmény tervezetét. „Abban az esetben, ha Oroszország Batumot, Ardahant, Karszot, vagy e helyek egyikét megtartja“ — így szólt az az okirat —, Anglia kötelezi magát, hogy „fegyveres erővel“ segíti a szultánt Törökország ázsiai birtokainak védelmében Oroszország mindennemű újabb törekvése ellen. A szerződés további szövege azt bizonyítja, hogy az angol „segítséget“ távolról sem önzetlenül ajánlották Törökországnak. „Őfelsége a szultán beleegyezik, hogy Anglia — a kötelezettségei teljesítéséhez szükséges feltételek biztosítása céljából — megszállja és kormányzása alá vegye Cyprus szigetét.“ Abban az esetben, ha Oroszország Törökországnak visszaadja Karszot és más örmény területi szerzeményét, Anglia elhagyja Cyprust és az egész szerződés hatályát veszti. Végül a szultán megígérte, hogy az ázsiai birtokain élő keresztény alattvalóinak helyzetét reformok útján javítani fogja. A szultánnak ez a kötelezettsége lehetővé tette, hogy Anglia beavatkozzék Törökország belügyeibe.⁵

A szultánnak 48 órát adtak a választásra; más szóval a szultánt ultimátum elé állították. Június 4-én a cyprusi egyezményt aláírták. Rövid idő múlva azonban a szultán megtagadta a Cyprus átengedésére vonatkozó firmán kibocsátását. Ez a „csekélység“ nem hozta zavarba az angol miniszterelnököt. Az angolok firmán nélkül is megszállták Cyprust. A szultán nem tehetett egyebet, mint hogy utólag adott firmánt „a sziget önkéntes átadásáról“.

Anglia és Auszria-Magyarország június 6-án egyezséget kötöttek, hogy a küszöbön álló kongresszuson közös politikai vonalat fognak követni. A két állam kormánya megállapodott, hogy Bulgária terjeszkedését a Balkán-hegylánctól délre eső területen nem engedik meg és Bulgária orosz megszállásának tartamát hat hónapra korlátozzák. Anglia kötelezettséget vállalt, hogy Ausztria-Magyarországnak Boszniára és Hercegovinára vonatkozó igényeit támogatja.

A kongresszus Berlinben 1878. június 13-án nyílt meg. A balkán-államok képviselői jelen lehettek a kongresszuson, de nem mint a kongresszus teljesjogú tagjai. A nagyhatalmak küldöttségeinek élén az államok külügyminiszterei, illetőleg miniszterelnökei: Bismarck, Gorcsa-

⁵ C. Noradounghian: Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman. III. 522—523. 1.

kov, Beaconsfield, Andrassy, Waddington és Corti⁶ álltak. Minden küldöttségnek több tagja volt. Az úgynevezett másodküldöttek közül Salisbury és Suvalov játszott nagy szerepet. A kongresszuson Bismarck elnökölt, mint a kongresszus vendéglátója. A következő munkamódszert állapította meg: mint elnök ő állította össze a napirendet és ő volt a napirendre tűzött kérdések előadója; ezután következett a vita. Ha komoly nézeteltérések merültek fel, Bismarck összefoglalta a vitát, bezárta az ülést és a vitás kérdés megoldását az érdekelt küldöttségek magánúton folytatott tárgyalásaira bízta. Az érdekelt felek megállapodása után a következő ülések egyikén a kérdést ismét napirendre tűzték, hogy a hivatalos határozatot megszövegezzék.

A balkán-államok és Törökország képviselőit Bismarck leplezetlen megvetéssel kezelte. Törökország küldöttjeinek durván kijelentette, hogy Törökország sorsa őt nagyon kevésbé érdekli. Ha ebben a nyári forróságban a kongresszuson tölti az idejét, ezt csak azért teszi, hogy elejét vegye a nagyhatalmak közötti konfliktusoknak. Azon kesergett, hogy annyi energiát pazarolnak olyan „bűdös fészkek“, mint Larissza, Trikala és egyéb balkáni városok sorsának megjavítására.

A kongresszus határozatait főbb vonalakban már a május 30-i angol-orosz egyezmény tartalmazta. De ez a megegyezés Bulgária határait csak általánosan körvonalazta. Márpedig a bolgár határ részletes megállapítása — tekintettel a Balkán-szorosok stratégiai jelentőségére — nagyon komoly kérdés volt. Ezért e problémák körül élénk vita folyt. Vitát keltett az a kérdés is, hogy milyen jogai legyenek a szultánnak Bulgária déli, a Balkán-hegylánctól délre elterülő részében. Ebben a kérdésben úgy döntöttek, hogy Kelet-Rumélia elnevezés alatt az Ottomán birodalom autonóm tartománya szervezendő. A kongresszus megnyitását követő napon az angol sajtó leleplezte a május 30-i angol-orosz egyezményt. Ez nagy szenzációt keltett. Az Oroszországgal kötött előzetes megállapodás feltárása arra kényszerítette Beaconsfieldet, hogy a kongresszuson a legengesztelhetlenebb álláspontra helyezkedjék: Angliában felesleges engedékenységgel vádolták, annál is inkább, mivel a cyprusi egyezményt, amellyel a maga javát biztosította, még mindig titkolták a közönség elől. Június 20-án Beaconsfield odáig ment, hogy a Kelet-Rumélia helyzete és a szófiai szandzsák kérdésében támadt nézeteltérések miatt külön vonatot rendelt és azzal fenyegetőzött, hogy elhagyja a kongresszust. Bismarck közvetítésével végtére is sikerült a vitás kérdést szabályozni: az angolok beleegyeztek, hogy a szófiai szandzsákot adják át Bulgáriának, s ennek ellenében a szultán jogot kap arra, hogy csapatokat küldjön Kelet-Ruméliába. Bulgária orosz megszállásának tartamát 9 hónapban állapították meg, de a bolgár fejedelemség kormányzatának megszervezését Oroszországra bízta.

Bosznia és Hercegovina Ausztria-Magyarország által való megszáll-

⁶ A két utóbbi küldött Franciaországot, illetőleg Olaszországot képviselte.

lása többé-kevésbé símán ment keresztül a kongresszuson. Anglia és Németország támogatta Ausztria-Magyarországot, Oroszországnak pedig meg kellett tartania az 1877. évi budapesti egyezményben vállalt kötelezettségeit. Törökország ellenezte ugyan Bosznia és Hercegovina megszállását, de tiltakozását nem vették figyelembe. Olaszország ingerülten követelt „kárpótlást“ Ausztria-Magyarország erősödéséért. „Milyen alapon követelnek az olaszok új területeket? Talán megint elvesztettek egy csatát“ — jegyezte meg szellemesen egy orosz diplomata Olaszország új területi gyarapodására célozva, melyet az 1866-os háború után kapott, noha Custozánál megsemmisítő vereséget szenvedett. A németek és az osztrákok ajánlották Olaszországnak, hogy foglalja el Tuniszt; Bismarck egyébként ugyanezt ajánlotta Franciaországnak is.

Oroszország ázsiai területi szerzeményeinek kérdése majdnem újból válságba sodorta a kongresszust. A május 30-i angol-orosz egyezmény úgy szólt, hogy Oroszország „megszállja“ Batumot. Salisbury és Beaconsfield e szövegezés alapján azt állították, hogy Anglia nem egyezett bele Batumnak Oroszországhoz való csatolásába, hanem csak Batum megszállásához járult hozzá. Az angolok engedményük fejében azt követelték Oroszországtól, hogy fogadja el a tengerszorosok helyzetének angol értelmezését, mely az angol flottának utat nyitott volna a Fekete-tengerre. Salisbury kijelentette, hogy a tengerszorosok elzárásának elve, melyet az 1841. és 1871. évi egyezmények állapítottak meg, azt jelenti, hogy a hatalmak bizonyos kötelezettséget vállaltak a szultánnal szemben. Ennélfogva ez a kötelezettség megszűnik, ha a szultán valamely hajóhadat maga hív a tengerszorosokba. Az orosz küldöttség határozottan visszautasította ezt az értelmezést. Suvalov deklarációban kijelentette, hogy a hatalmak a tengerszorosok elzárására vonatkozó kötelezettséget nemcsak a szultánnal szemben, hanem egymással szemben is vállalták. Ez a vita azzal végződött, hogy Batumot, Karszt és Ardahant mégis csak átadták Oroszországnak. Bajazet Törökországé maradt. Végül a kongresszus érvényben hagyta a san-stefanói szerződésnek Besszarábiára, Dobrudzsára, továbbá Montenegro, Szerbia és Románia függetlenségére vonatkozó határozatát.

A kongresszus július 13-án a berlini békeszerződés aláírásával végződött, mely a san-stefanói szerződés helyébe lépett. Oroszországot megfosztották győzelme gyümölcseinek jelentékeny részétől. Viszont Törökország „védői“: Anglia és Ausztria-Magyarország puskalövés nélkül megszállták Cyprust, illetőleg Boszniát és Hercegovinát. A berlini szerződés lényegileg Törökország részleges feldarabolását jelentette. „Szt. rabolják Törökországot“⁷ — így jellemezte Lenin a berlini kongresszust.

⁷ *Lenin: Az imperializmusra vonatkozó füzetek. Politizdat, 1939., 624. l.*

AUSZTRIA-MAGYARORSZÁG ÉS NÉMETORSZÁG SZÜVETSÉGE

A HÁROM CSÁSZÁR EGYEZMÉNYÉNEK MEGŰJÍTÁSA

Oroszország és Németország viszonyának romlása.

A német kancellárnak a keleti válság idején tanusított magatartása világosan mutatta, hogy Ausztria-Magyarország és Oroszország háborúja esetén Németország Ausztria-Magyarországot fogja támogatni. Ennek az lett a következménye, hogy Oroszország és Németország viszonya romlott. A szlávbarát sajtó a berlini kongresszus után zajos hadjáratot kezdett. A szlávbarát publicisták, kiknek élén I. Akszakov állott, azzal vádolták az orosz diplomáciát, hogy kishitúségből elvesztett mindent, amit orosz vérrel szereztek. Még szenvedélyesebben lépett fel a szlávbarát sajtó Bismarck ellen. Felháborodva állapította meg, hogy Bismarck, megfélemedkezve Oroszországnak az 1870—1871. évi francia-porosz háború idején tanusított magatartásáról, elárulta Oroszországot. Ezt a témát a kormánykörök is felhasználták. A cári kormány abbeli igyekezetében, hogy a nemesi-burzsoá közvélemény előtt igazolja magát, nem gátolta, hogy a német kancellár kétszínű politikáját leleplezzék.

Bismarck sem maradt adós. A pénzelt sajtó útján Oroszország „háládatlanságának” hírét költötte és terjesztette. Ez a motívum állhatatosan ott szerepel a német kancellár diplomáciai levélváltásában.

Bismarck azt állította, hogy a berlini kongresszuson többet tett Oroszország érdekében, mint az összes orosz diplomaták együttvéve.

Megjegyzendő, hogy II. Sándor és Goresakov, noha bizonyos mértékben sértve érezte magát, a berlini kongresszus után nem viseltetett ellenségesen Bismarckkal szemben. Ellenkezőleg, az orosz diplomaták a német küldöttek támogatását keresték a kongresszus bizottságaikban, melyek az új balkáni határok pontos megállapításával foglalkoztak.

Az első ellenséges lépés Bismarck részéről történt. 1878. október havában a kancellár azt az utasítást adta az említett bizottságok német

küldöttjeinek, hogy Oroszország ellen foglaljanak állást. A cári kormány diplomáciai balsikerei után és Oroszország rendkívül feszült belpolitikai helyzetében szerfelett súlyos sérelemnek tekintette a német politika e fordulatát.

Oroszország és Németország kölcsönös elhidegülésének másik forrása a két hatalom gazdasági ellentéteiben keresendő.

Németország az orosz nyersanyag egyik legfontosabb piaca volt, amely 1879-ben az orosz kivitel 30 százalékát vette fel. Oroszország kivitelében Anglia után közvetlenül Németország következett. A 70-es években kezdődő mezőgazdasági válság rendkívül kiélezte az élelmiszer- és nyersanyagpiacokért folytatott harcot. A porosz junkerek állhatatosan követelték, hogy a német piacot védjék meg a külföldi versennyel szemben. Bismarck a junkerek érdekében 1879. január havában vesztégzár ürügye alatt csaknem teljesen megtiltotta az orosz állatbehozatalt. Okul az asztrácháni kormányzóságban fellépett dögvész szolgált. Ez az intézkedés érzékenyen sújtotta az orosz földbirtokosok érdekeit és még jobban szította az orosz sajtó németellenes hadjáratát. Schweinitz tábornok, pétervári német nagykövet, azt írta a naplójában, hogy „a vetljankai dögvész elleni köteles rendszabályok minden egyébnél nagyobb gyűlöletet váltottak ki (Oroszországban)”.¹

A vesztégzári rendszabályokat 1879. január 31-én léptették életbe. Most már nemcsak az ellenzéki szlávbarát sajtó, hanem a Goresakovval összeköttetésben álló „Golosz” („A szó”) című pétervári lap is sajtóhadjáratot indított Bismarck ellen. A német kancellár nem tért ki a harc elől. Így kezdődött a két kancellár „ujjágháborúja”, mely egész Európát betöltötte hangjával.

Az állatbehozatal korlátozása után még ugyanabban az évben, vagyis 1879-ben, gabonavámot vezettek be Németországban. A gabonavámok még az „állatorvosi” rendszabályoknál is érzékenyebben sújtották az orosz mezőgazdaságot és gyökerében fenyegették az orosz pénzrendszert. Oroszország és Németország ellentéte szerfelett kiéleződött.

Ausztria-Magyarország és Németország szövetsége (1879. október 7.)

Bismarckot nem bántotta, hogy Oroszország és Németország viszonya romlott. Sőt, ez kedvezett neki abban a törekvésében, hogy megerősítse Ausztria-Magyarországgal való együttműködését, melyet már régen tervezett. De Vilmos nem kívánt szövetséget kötni az orosz cár ellen; az agg uralkodó ellenállása nagy nehézséget okozott Bismarcknak terve megvalósításában. Bismarck tehát mindenképpen meg akarta győzni az uralkodót, hogy Oroszország ellenséges magatartást tanúsít Németországgal szemben. Az uralkodóhoz intézett előterjesztéseiben Bismarck többek közt először fejtette ki azt a felfogását, hogy Oroszország a berlini kongresszus után Németországgal szemben fenyegető álláspontra helyezkedett. E célból Bismarck

¹ Schweinitz, H. L.: Denkwürdigkeiten, stb. II. 40. l.

kiháasználta II. Sándor cárnak augusztus 15-én Vilmoshoz írt személyes levelét. A cár ebben a levélben panaszkodott Németország magatartása miatt, melyet a berlini szerződés végrehajtásával kapcsolatos kérdésekben tanúsított. A cár azzal vádolta Bismarckot, hogy Gorcsakov iránti gyűlöletből barátságtalan cselekedetekre ragadtatja magát. A levél azzal a figyelmeztetéssel végződött, hogy „ennek a következményei mindkét országra romlást hozhatnak”.² A cár levele valóságos kincs volt Bismarck számára. Vilmost bántotta a cár üzenete, de ennek ellenére sem változtatta meg Ausztria-Magyarország és Németország szövetségének kérdésében elfoglalt álláspontját. A császár kölcsönös kimagyarázásra határozta el magát. E célból szárnysegédjét, Manteuffel tábornagyot küldte a cárhoz. II. Sándor teljesen megnyugtatta a német császár küldöttjét. A cár személyesen óhajtott beszélni Vilmostal. A császár, tekintet nélkül Bismarck ellenállására, beleegyezett a cárral való találkozásba. A császár és a cár szeptember 3-án és 4-én találkozott Alexandrovban, a határ közelében, orosz területen. Vilmos teljesen kibékült unokaöccsével, s hallani sem akart többé az Ausztria-Magyarországgal kötendő szövetségről.

Bismarck, nem törődve az uralkodó ellentétes véleményével, tovább folytatta tárgyalásait Andrássyval. Szeptember 21-én a kancellár Bécsbe érkezett, ahol Andrássyval együtt megállapította a szövetségi szerződés szövegét. Bismarck eredetileg olyan egyezményt akart kötni Ausztria-Magyarországgal, melynek éle nemcsak Oroszország, de Franciaország ellen is irányult volna. Ezt azonban Andrássy kereken elutasította. Bismarck engedett. Andrássy utóbb elmondta, hogy a kancellár hosszú vita után felállt karszékéből, hozzálépett és merőn szemébe nézve ezt mondta: „Gondolja meg jól, hogy mit csinál. Ez az egész, amit mondhatok önnek. Utoljára kérem, hogy hagyjon föl ellenvetéseivel.” Majd fenyegető hangon folytatta: „Fogadja el a javaslatomat, különben ... különben én fogadom el az ön javaslatát.” „De — fűzte hozzá nevelve a kancellár, az öreg császárra célozva — ez sok kellemetlenséget fog okozni nekem.”

Az osztrák-magyar-német szövetségi szerződést Andrássy szövegében fogadták el. A szerződés első cikke így szólt: „Abban az esetben, ha Oroszország a két birodalom egyikét a magas szerződő felek reménye és őszinte kívánsága ellenére megtámadná, a magas szerződő felek birodalmuk összes fegyveres erejével kötelesek egymást segíteni és ennek megfelelően csakis együttesen, közös megegyezés alapján fognak békét kötni.” De ha nem Oroszország, hanem valamely más hatalom támadná meg a két birodalom egyikét, a szerződő felek csak jóakarátú semlegességet ígértek egymásnak, amennyiben Oroszország nem csatlakozik a támadóhoz. Az utóbbi esetben azonnal hatályba lép a szövetségi szerződés 1. cikke és a szerződő hatalmak mindegyike kötelezettséget

² *Tatisçsev*: II. Sándor, II. 666. 1. Mellékletek.

wállalt, hogy a szövetséges oldalán háborúba lép. A szerződésnek titokban kellett maradnia; ennek az volt az egyik oka, hogy Andrassy az osztrák parlamentben komoly ellenzékétől tartott.

Előrelátható volt, hogy Vilmos nem fogja elfogadni a nyíltan Oroszország ellen irányuló szövetségi szerződést. Bismarck, hogy megtörje a császár ellenállását, Bécsből való visszatérése után, szeptember 26-án összehívta a porosz minisztertanácsot és megkapta kollégái beleegyezését, hogy együttesen lemondanak, ha nem kötik meg a szövetséget Ausztria-Magyarországgal. A császár végre is engedett: Andrassy és Reuss herceg, bécsi német követ október 7-én aláírta a szerződést.

A szerződés aláírása után Bismarck a császár számára elkészítette a cárhoz intézendő levél tervezetét;³ szükségesnek tartotta, hogy II. Sándornak valahogy megmagyarázza bécsi utazását. Ez a levél a diplomáciai ámítás mintaképe. Célja az volt, hogy Ausztria-Magyarország és Németország szövetségének igazi célját és tartalmát leplezze. A cárral azt közölték, hogy Bismarck és Andrassy azért találkozott, mert Andrassy meg akarta magyarázni küszöbönálló lemondásának okait. Ez alkalommal Ausztria-Magyarország és Németország, úgymond megállapodott, hogy a béke fenntartása tekintetében kölcsönösen szolidárisak lesznek. Ennek az álmegegyezésnek tartalmát, mely közhelyekből állott, külön memorandumban közölték Sándorral. Mindennek betetőzéséül felajánlották az orosz kormánynak, hogy „csatlakozzék” ehhez a nemlétező szerződéshez.

Az agg császár lemásolta az eléje terjesztett szöveget és saját aláírásával megerősítve elküldte a cárnak.

Az osztrák-magyar—német szövetségi szerződést védszövetségi szerződésként szövegezték meg. De a valóságban ez a szerződés számtalan bonyodalom forrása lett. Sztálin elvtárs e szavakban határozta meg pontosan: „Németország és Ausztria teljesen békés és teljesen pacifista egyezményt kötött, amely később a jövőndő imperialista háború egyik okául szolgált.”⁴

Ausztria-Magyarország és Németország szövetségével megkezdődött azoknak a katonai szövetségeknek a kialakulása, melyek később az első világháborúban összeütköztek. A kezdeményezés a németek érdeme.

Németország drágán fizetett Bismarcknak e manőveréért, habár a fizetés ideje nem egyhamar, hanem csak a 90-es évek elején jött el. Ez az Oroszország ellen irányuló szerződés halomra döntötte Bismarck egész politikáját, melynek főcélja Franciaország elszigetelése volt. „Ennek az európai békéről, a valóságban pedig az európai háborúról szóló egyezménynek másik egyezmény volt a következménye: Orosz-

³ *Tatisceev*: II. Sándor, II. 696—697. 1.

⁴ *Sztálin*: A Központi Bizottság politikai beszámolója a SzK(b)P XIV. kongresszusán, Moszkva, Partizdat 1933. 11. 1.

ország és Franciaország egyezménye, mely 1891—1893-ban jött létre⁵
— mondta Sztálin.

**A három császár
szövetségének
megújítása.**

Bismarck, midőn szövetséget kötött Ausztria-Magyarországgal, jól látta a benne rejlő veszélyt. De meg volt győződve, hogy az Oroszország ellen irányuló ellenséges cselekedet büntetlenül követheti el. A cári kormány az ország pénzügyi kimerülése és nyugtalanító belpolitikai helyzete miatt még gondolni sem mert arra, hogy a legközelebbi években ismét támadó politikát folytasson. Oroszországnak szünetre volt szüksége még azért is, mert D. A. Miljutin hadügyminiszter terve szerint folyamatosan volt az orosz hadsereg újjászervezése. Az új háború meggátolta volna e munka befejezését. Márpedig a berlini kongresszuson nyilvánvaló lett Oroszország és Anglia kölcsönös viszonyának rendkívüli feszültsége. A cári kormány attól tartott, hogy ha Angliával konfliktusba keveredik, akkor az angol flotta befuthat a tengerszorosokba és megjelenhetik a Fekete-tengeren. A berlini kongresszuson kiderült, hogy Angliának egyáltalában nincs szándékában a zárt tengerszorosok elvét megtartani. Ha Anglia lenne a tengerszorosok ura, akkor a Fekete-tenger ezerkilométeres partvidéke nyitva állna az angol flotta ágyúi előtt és Déloroszország egész külkereskedelme Anglia kénye-kedvétől függne.

E fenyegető veszély miatt Oroszországnak hajóhadat kellett építenie a Fekete-tengeren. De hajóhadat nem lehet egy nap alatt teremteni. Azonkívül a hajóhad építéséhez sok pénz kellett, mellyel az orosz kormány nem rendelkezett. Csak 1881-ben, vagyis három évvel az orosz-török háború befejezése után kezdhetette el a hajóhad építését. Az első fekete-tengeri páncélhajókat pedig csak 1885—1886-ban bocsátották vízre.

Oroszországnak át kellett törnie a berlini kongresszuson mutatkozó politikai elszigeteltségét, ha fel akart készülni egy Anglia elleni háború lehetőségére. Ennek során az orosz diplomácia arra törekedett, hogy Angliától elszakítsa valószínű szövetségeseit, elsősorban Ausztria-Magyarországot, Anglia fegyvertársát a berlini kongresszuson. Továbbá éreztetnie kellett Angliával, hogy Oroszország kellemetlenségeket okozhat neki olyan érzékeny helyen, mint India északnyugati előtere. Ugyanilyen szempontból szándékoztak megkísérelni azt is, hogy Törökországot elszakítsák Angliától. Végül hajóhad hiányában fontos volt legalább is Oroszország szárazföldi haderejét közelebb tolni a tengerszorosokhoz. Az első feladatot az orosz diplomácia a három császár szerződésének megújítása útján, másodikat, az orosz csapatoknak Közép-Ázsiában való előnyomulásával, a harmadik feladatot pedig ugyancsak a három császár megegyezése útján szándékozott megoldani. Közben Anglia elfoglalta Egyiptomot. Ez az esemény váratlanul segítségére jött

⁵ Ugyanott. 12. I.

az orosz diplomáciának. Egyiptom elfoglalása Törökországot eltaszította Angliától és megsemmisítette az angol-török szövetséget. A negyedik feladatot az orosz kormány úgy látta megoldhatónak, hogy Bulgáriában megerősíti az orosz befolyást és orosz tisztek vezetése alatt bolgár hadsereget szervez. A bolgár felvonulási területről Oroszország veszélyeztethette a tengerszorosokat. Az európai helyzet 1878. végén e feladatok elé állította az orosz diplomácia vezetőit.

Az említett diplomáciai feladatok megvalósítása egybeesett az orosz külpolitika vezetésében beállott változásokkal. Górcsakov herceg egészségi okokból, 1879-ben múlt 81 éves, már 1879. nyarának végén majdnem teljesen kikapcsolódott az orosz külpolitika vezetéséből. 1882-ig névleg ő volt ugyan a külügyminiszter, de a minisztérium vezetését N. K. Giers miniszterhelyettesre bízta. Giers értelmes tisztviselő volt ugyan, de semmi esetre sem lehetett kiváló politikusnak tekinteni. Alighanem a féltékenység és határozatlanság volt legfőbb tulajdonsága. A felelősségtől félt a legjobban. Nem voltak összeköttetései, nem volt vagyona sem, már pedig abban az időben az összeköttetéseknek és a vagyonnak nagy jelentősége volt. Giers nagyra tartotta hivatali állását és fizetését. Az új cártól, III. Sándortól határtalanul félt. Ha Giers a cárhoz ment jelentéstételre, legközelebbi helyettese, Lamsdorff a templomba ment imádkozni, hogy a jelentéstétel jól végződjék. Azonfelül Giers német volt. Állandóan arra törekedett, hogy ne sértse a német érdekeket és hogy kedvében járjon Bismarcknak. Ez a szürke ember csakis e célból mulatott néha kezdeményezést. Néha a szó szoros értelmében úgy járt el, mintha német ügynök lett volna.

1878-tól 1881-ig, vagyis II. Sándor uralkodásának utolsó éveiben Giers megkerülésével D. A. Miljutin hadügyminiszter gyakorolt befolyást az orosz diplomácia vezetésére. Miljutin összehasonlíthatatlanul nagyobb egyéniség volt, mint Giers. Résztvett több hadjáratban, de természeténél fogva inkább a hadi művészet professzora és elsőrendű katonai szervező volt, semmint hadvezér és harcos tábornok. Igaz, Miljutinnak nem voltak diplomáciai tapasztalatai, de, Giers-szel ellentétben, erős egyéniség volt. Amíg befolyása volt, vagyis amíg II. Sándor élt, Miljutin Oroszország külpolitikájának valódi vezetője volt. A külpolitika legfőbb feladatát abban látta, hogy az orosz hadsereg újjászervezésének befejezése végett nyugalmat biztosítson az ország számára.

A Németországgal való normális viszony és a szerződési kapcsolat helyreállítása céljából Szaburovot küldték Berlinbe. Rövidesen őt nevezték ki berlini követnek Ubri helyébe, akit Bismarck gyűlölt, mert a francia-orosz közeledés hívének tekintette. Bismarck még 1879. szeptember 1-én is, vagyis Manteuffelnek a cárhoz való utazása után, úgy vélte, hogy Oroszországgal szövetségi tárgyalásokat folytatni lehetetlen, mert ezek a tárgyalások megnehezítették volna Németország és Ausztria-Magyarország kölcsönös közeledését. De az Ausztria-Magyarországgal való szövetség megkötése után Szaburov már egészen más hangulatban

találta a kancellárt. Igaz, Bismarck eleinte Oroszország „háládatlanságára“ és ellenséges érzületére kezdett panaszkodni. Azt mondta, hogy értesülései szerint Oroszország szövetséget ajánl Franciaországnak és Olaszországnak. A kancellár a sorok közt arra célzott, hogy neki már sikerült megegyeznie Ausztria-Magyarországgal. De ezek után kijelentette, hogy hajlandó helyreállítani a három uralkodó szövetségét Ausztria-Magyarország részvételét az Oroszországgal való megegyezés elengedhetetlen feltételének nyilvánította. Szaburov kezdetben azt gondolta, hogy Németországgal megegyezhet majd Ausztria-Magyarország nélkül, sőt Ausztria-Magyarország ellen is. De az orosz diplomatáknak hamarosan meg kellett győződnie, hogy ez a fordulat teljesen lehetetlen.

Sokkal nagyobb nehézségeket okoztak Bismarcknak az osztrák-magyar politikusok, akik Anglia együttműködése reményében sokáig nem kívántak megegyezni Oroszországgal. De 1880. április havában olyan csemeny történt, mely hajlandóbbá tette Ausztria-Magyarországot. Beaconsfield kormánya megbukott: helyébe Gladstone lépett. Gladstone az egész választási mozgalmat a Beaconsfield külpolitikája elleni harc jelszava alatt indította. Az új miniszterelnök ezeket a szokásos liberális jelszavakat hirdette: „európai koncert“, a hatalmak külön fellépéséről való lemondás, a nemzetek szabadsága és egyenlősége, takarékoskodás a hadügyi kiadások terén, mindennemű szövetségi szerződés mellőzése, melyek megköthetnék Anglia külpolitikáját. Gladstone külpolitikája lényegileg a gyarmati terjeszkedés politikája maradt; a brit csapatok Gladstone alatt szállták meg Egyiptomot. De ennek a liberális frazeológiának mégis volt bizonyos reális tartalma. Az „európai koncert“ visszaállítása, melyet Beaconsfield bontott meg, midőn a berlini memorandumot elutasította, továbbá a nemzetelek szabadságának és egyenlőségének jelszava valójában azt jelentette, hogy Gladstone az Oroszországgal való megegyezés lehetősége érdekében eláll az angol-török szövetségtől és lemond a Törökország fölötti tényleges protektorátusról is, vagyis mindarról, ami Beaconsfield külpolitikájának alapja volt. A szultán Beaconsfield egyenes buzdítására halogatta a berlini kongresszus néhány, rá nézve kellemetlen határozatának végrehajtását, így például Montenegró és Görögország határainak kiigazítását. Gladstone határozottan irányt változtatott. 1880. őszén és 1881. elején Oroszország és Anglia — Franciaország és Olaszország passzív támogatása mellett — fegyveres erő alkalmazásának fenyegetésével rákényszerítette a szultánt, hogy Tesszáliát engedje át Görögországnak és elégítse ki Montenegró igényeit is.

Ausztria-Magyarország most már nem számíthatott Anglia támogatására. Sőt mi több, egy angol-orosz egyezmény lehetőségének veszélye fenyegette. Ausztria-Magyarország bizonyos ideig nem akart hinni az angol-orosz egyezmény lehetőségében és ezért körülbelül egy évig húzta-halasztotta Oroszországgal való tárgyalásait. Végül is az osztrákok megértették, hogy Gladstonetól nincs mit várniok. Erre vége lett ingadozá-

suknak. 1881. június 18-án aláírták az osztrák-magyar—orosz—német szerződést. Ugyanúgy, mint az 1873. évi szerződés, az 1881. évi egyezmény is a „három uralkodó szövetségének“ hangzatos címe alatt ment át a történelembe. Az 1873. évi szerződéstől eltérően, mely konzultatív paktum volt, az 1881-es szerződés elsősorban semlegességi egyezményt jelentett.

A szerződő felek kölcsönösen kötelezték magukat, hogy semlegesek lesznek, ha valamelyikük háborúba keveredik egy negyedik nagyhatalommal. Eszerint tehát Oroszország kötelezte magát, hogy nem fog beavatkozni egy francia-német háborúba. Itt nyilvánvalóan Giers és a cár környezetében élő más németbarátok hatása mutatkozott. Ennek ellenében Németország és Ausztria-Magyarország ugyanazt garantálták Oroszországnak is, ha Angliával háborút folytatna. A semlegességi garanciát a Törökország elleni háború esetére is kiterjesztették, de azzal az elengedhetetlen feltétellel, hogy e háború célját és várható eredményét illetően előre meg kell egyezniök. Megállapodtak abban is, hogy a másik két párttal való előzetes megegyezés nélkül a szerződő felek egyike sem fog törekedni a Balkánon fennálló területi viszonyok megváltoztatására. Ezenkívül Németország és Ausztria-Magyarország megígérte Oroszországnak, hogy Törökországgal szemben diplomáciai támogatásban fogják részesíteni, ha Törökország megszegné a tengerszorosoknak az összes nemzetek hadihajói elől való elzárása elvét. Ez a pont különösen fontos volt Oroszország számára, mert elhárította az angol-török egyezmény lehetőségét és azt a veszélyt, hogy az angol hajóhad megjelenhet a Fekete-tengeren.

Igy tehát az 1881. június 18-i szerződés a német-francia háború esetén Oroszország semlegességét garantálta Németország számára; viszont orosz-angol és orosz-török háború esetén Németország és Ausztria-Magyarország semlegességét biztosította Oroszország számára.

Bismarck az 1881. június 18-i szerződéssel a francia-orosz szövetség ellen biztosította magát annak ellenében, hogy angol-orosz háború esetére semlegességi garanciát adott Oroszországnak. De ennek a diplomáciai kombinációnak is megvolt a maga Achilles-sarka. Ugyanis a három uralkodó egyezménye csak addig tarthatott, míg ismét fel nem újjultak az osztrák-orosz ellentétek, melyek az 1875—1878-as keleti válság befejezése után enyhültek. Más szóval, a három uralkodó egyezménye csak annyiban volt tartós, amennyiben a Közelkeleten többé-kevésbé nyugalom uralkodott.

A NAGYHATALMAK GYARMATI TERJESZKEDÉSE

A burzsoá államok gyarmati terjeszkedésének okai a XIX. század 70-es és 80-as évében.

A 70-es évek végén a gyarmati terjeszkedés erősödött. Ezt a kapitalista társadalom fejlődésének új szükségletei idézték elő. A régi ipari országok mellett új ipari államok keletkeztek, melyek a régi országokkal versenyre keltek.

Több országban, melyek még a XIX. század közepén, főképp agrárállamok voltak, az ipar gyorsan fejlődni kezdett. Az ipari válságok mind élesebbek és mélyebbek lettek. 1873-ban Németországban és Ausztria-Magyarországban a példátlan gazdasági fellendülésre épolyan példátlan válság következett. A válság átesapott az Északamerikai Egyesült Államokra és 1877—1878-ban kiterjedt Angliára is. Csak 1879—1881-ben volt gyenge és rövid fellendülés, melyet már 1881—1882-ben újabb válság követett; majd az akkori időben szokatlanul hosszú depresszió állott be, mely 1889-ig tartott.

Az erősödő verseny következtében, különösen a 70-es és 80-as évek válságai és depressziói idején lázas hajsza indul meg a piacok után. Mind mohóbban olyan országok után kutatnak, amelyek nyersanyagban és olcsó munkaerőben bővelkednek és tökéletesítelre alkalmasak, ahol el lehet zárkózni a külföldi verseny elől, másszóval, ahol monopóliumot lehet teremteni. Erre a célra a gyarmati és függő országok voltak a legalkalmasabbak.

Mindennek az volt az eredménye, hogy a világ felosztásáért folyó harc rendkívül éles formát öltött. Ez a harc egészen a század végéig folyt. Ebben az időben a kapitalista államok majdnem az egész világot felosztották már egymás között. Ezután a még „szabad” területek *felosztásáért* folyó harcot a gyarmatok és érdekkörök *újrafelosztásáért* folyó harc váltja fel.

Legelőbb és legaktívabban a két legrégibb kapitalista hatalom lépett a világ felosztásáért folyó harc színterére. Ez a két hatalom Anglia és Franciaország volt, melyek érezték az új ipari országok versenyét. Az új versenylársak megdöntötték Anglia ipari monopó-

liumát. Franciaország, mely a 70-es évek előtt ipari szempontból Anglia után a második helyen állott, szintén szenvedett az új ipari országok versenye következtében. Anglia és Franciaország a gyarmatokban kerestek kárpótlást veszteségeikért. Ők ragadták magukhoz a gyarmati zsákmány oroszlánrészét.

Anglia gyarmati terjeszkedése a XIX. század 70-es éveiben.

Az 1875—1878. évi keleti válság idején Disraeli politikáját nemcsak Anglia közelkeleti, hanem az angol birodalom általános gyarmatpolitikai érdekei szabták meg. A Szezi-csatorna építése 1869-ben az angol burzsoáziát ennek az Indiába vezető oly előnyös útnak birtokbavételére ösztökölte. Disraeli a feladat megoldását azzal kezdte, hogy 1875. november havában megszerezte a Szezi-csatornának az egyiptomi khedive tárcájában levő részvényeit és így biztosította Angliának a csatorna feletti gazdasági uralmát. Ugyanezt a célt: Angliának a Földközi-tenger keleti részén elfoglalt pozíciói megszilárdítását tartotta szem előtt akkor is, amidőn az oroszokat nem engedte be a tengerszorosokba, elfoglalta Cyprust és Konstantinápolyban az angol befolyás túlsúlyát igyekezett biztosítani. De Disraeli közelkeleti politikája szorosan összefüggött Nagy-Britanniának Közép-Ázsiára vonatkozó imperialista szándékaival is.

Disraeli, midőn Törökországot Oroszországgal összetűzőzésbe igyekezett keverni és Oroszország erejét a Közelkeletre vonta, ezzel tulajdonképpen az afgán háborút készítette elő. Ez a háború 1878-ban kezdődött és csak Gladstone kormányrajárulása után ért véget. Anglia protektorátusa alá vetette Afganisztánt. Az afgán emír évenként támogatást kapott az angoloktól és arra kötelezte magát, hogy csakis Anglia közvetítésével fog érintkezni a külföldi államokkal. A brit csapatok kivonultak Afganisztánból. Disraeli politikájának hívei ezért erősen elítélték Gladstonet. 1879. elején Disraeli még egy gyarmati háborút kezdett, ezúttal a délafrikai zulus ellen. 1877-ben Transvaál bekebelezését proklamálta. A búrok azonban felkelést szerveztek. Az angol csapatok 1881. február végén Majubahill mellett vereséget szenvedtek. Gladstone kénytelen volt megelégedni Transvaál külpolitikájának némi ellenőrzésével. Az angol imperializmus még 1874-ben protektorátus alá vetette a maláji félsziget szultánjait is és ezzel megszilárdította délkeleti Ázsiában elfoglalt pozícióit.

Franciaország sem maradt el Anglia mögött. A francia köztársaság gyarmatpolitikáját a francia pénzoligarchia érdekei irányították. De a francia-német ellentét komolyan akadályozta Franciaország gyarmati terjeszkedését. Ez az ellentét lehetetlenné tette, hogy nagy haderőt vonjanak el Franciaország keleti határáról és Franciaország számára rendkívül veszélyessé tett minden angol-francia viszályt. Már pedig ilyen viszály mindenkor lehetséges volt a francia kapitalizmus gyarmatpolitikája miatt.

Franciaországban 1877. végén köztársasági kormány alakult. „A

mérsékelt köztársaságpártiak” szoros összeköttetésben álltak a nagytőkével. Megkísérelték, hogy Franciaország és Németország viszonyát megjavítsák. Ez lehetőséget nyújtott volna számukra, hogy az aktív gyarmatpolitika terére lépjenek, melyet Engels meghatározása szerint „tőzsdéspekulánsok vezettek”. A kormány politikájában beállott fordulatot néhány vezető bank pénzügyi politikájának új iránya előzte meg. Ezt az új irányt a „Crédit Lyonnais” kezdeményezte, mely a 70-es években megindította a tőke kivitt a gyarmati és függő országokba. A gyarmati terjeszkedés legerélyesebb szószólója Jules Ferry volt, a „mérsékelt köztársaságpártiak” egyik vezére, „a Kommün aljas hóhérai közül a legaljasabb és annak az opportunista burzsoáziának egyik legtokéletesebb képviselője, mely csak azért akarja kormányozni Franciaországot, hogy Franciaországot és gyarmatait kiszípolozhassa”.¹ Így jellemezte Engels ezt az államférfit.

Tunisz elfoglalása 1881-ben.

Tunisz volt a francia tőke első áldozata. Tunisz éppúgy, mint Malta és Szicília, a Földközi-tenger legszűkebb helye felett uralkodik. Nagy jelentősége volt abban a harcban, mely a Földközi-tenger medencéje feletti uralomért folyt. Tunisz még a 60-as években az angol és francia tőke pénzügyi járma alá került. Az ország súlyos pénzügyi helyzete odavezetett, hogy 1869-ben nemzetközi bizottságot alakítottak, mely a kölcsönök törlesztésének biztosítása céljából magához ragadta a tuniszi állami bevételek jelentékeny részének ellenőrzését. A nemzetközi bizottságban franciák, angolok és olaszok gazdálkodtak; elkeseredett harc folyt köztük. A francia kapitalisták távírói koncessziót kaptak. A vasúti koncesszióért az angol, francia és olasz tőke marakodott.

Midőn a berlini kongresszus idején a cyprusi konvenciót leleplezték, a francia küldöttség tiltakozni készült. A franciák megpuhítása céljából Beaconsfield meglátogatta Waddingtont. Megígérte neki, hogy Cyprus ellenében Anglia nem fog akadályt gördíteni Franciaország útjába, ha elfoglalja Tuniszt. A franciáknak Bismarck is felajánlotta Tuniszt. A kancellár olyan problémákkal akarta foglalkoztatni Franciaországot, melyek Franciaországnak más hatalmakhoz — az adott esetben Olaszországhoz — való viszonyát rontották volna. Bülow külügyi államtitkárt is ez indította arra, hogy az olaszoknak ígérje oda Tuniszt. A német diplomácia ugyanis azt akarta, hogy az olaszok ne tiltakozzanak Boszniának Ausztria-Magyarország által való elfoglalása ellen, hanem Tunisz miatt kapjanak hajba Franciaországgal.

A berlini kongresszus befejezése után a francia kormány erélyes előkészületeket tett, hogy Tuniszt hatalmába kerítse. A francia tőke

¹ Friedrich Engels: Internationales aus dem „Volksstaat”. Berlin 1895, 5. l.

a diplomácia közreműködése mellett arra törekedett, hogy Tunisz közgazdaságának minden ágába behatoljon. A „Bonne-Guelma” francia részvénytársaság és a „Rubattino” olasz társaság között elkésredett küzdelem keletkezett a tunisz-gulettai vasútért. Küzdelem folyt a távírói és egyéb koncessziók körül is.

A külföldi tőke rendszerint úgy hatolt be Tuniszba, hogy ott földeket vásárolt és hűbérúri jogokat szerzett. Chereddin nagy feudális földesúr óriási birtokainak megvásárlása miatt 1880-ban kemény küzdelem folyt a francia Marseillei Társaság és egy Levy nevű angol alattvaló között. A Marseillei Társaság megvette Chereddin földjeit, de Levy a tuniszi kormány támogatása mellett a sariátra való hivatkozással megtámadta az ügylet törvényességét. Az ügy sokáig húzódott a tuniszi bíróságokon. Végeredményben a franciák nyerték meg a pert. De ekkor beavatkozott az angol diplomácia is, mely arra kényszerítette a francia kormányt, hogy álljon el a Marseillei Társaság igényeinek támogatásától.

Ferry és a gyarmati terjeszkedés többi szószólói nagyon szerették volna Tuniszt francia csapatokkal megszállatni és teljesen magukhoz ragadni. E terv megvalósítása azonban magában Franciaországban komoly ellenállásra talált. Az egész ellenzék, a jobb- és baloldaliak, a monarchisták és a radikálisok egyaránt, azon a nézeten volt, hogy az ország figyelmét és haderejét nem szabad elvonni a német határról. Ferry nagy gonddal igyekezett leplezni tuniszi akcióját, úgy tüntetve fel a tuniszi hadjáratot, mint elengedhetetlenül szükséges intézkedést Algéria biztosítása céljából. Tunisz és Algéria határán már régóta időről-időre incidensek történtek, melyeket a nomád arab törzsekkel való összeütközések idéztek elő. Egy ilyen incidenst, a kumírok törzsének portyázó rajtaütését, Ferry nagy eseménynek igyekezett felfűjni, mely komolyan fenyegeti Algéria nyugalalmát. Kijelentette, hogy a franciák kénytelenek a tuniszi bejnek a rend fenntartásában „segíteni”. A francia expedíciós hadtest ilyen „segítség” örvé alatt megszállta Tunisz legfontosabb központjait. Most már csak az maradt hátra, hogy a francia diplomácia megfelelő formát adjon ennek a befejezett ténynek. A bejnek önmagának kellett hozzájárulnia, hogy a franciák az egész országot megszállják. A francia kormány ilymódon akarta a bej kezét megkötni, nehogy ellenállásra buzdítsa alattvalóit a franciák ellen. Brear tábornok, az expedíciós hadtest parancsnoka, és Rustan, tuniszi francia diplomáciai ügyvivő, tekintélyes csapat kíséretében megjelent a bej bardói rezidenciájában. Kijelentették, hogy a francia kormány hajlandó a bej koronáját meghagyni, de csak azzal a feltétellel, ha elismeri Franciaország protektorátusát. Ezzel átnyújtották a bejnek a kész szerződést, pár órai meggondolási időt adtak neki. Hogy megkönnyítsék a bej elhatározását, közölték vele, hogy Bardótól nem messze francia szuronyok védelme alatt van egy tuniszi herceg, aki igényt tart a tuniszi trónra.

Rövid gondolkodás után a bejónak látta aláírni az úgynevezett bardói szerződést (1881-ben). Tunisz Franciaország protektorátusa alá került.

**A hármasszövetség
megalakulása
(1882-ben).**

Tunisz megszállása többet jelentett, mint a Földközi-tenger uralmáért folyó harc egyszerű epizódját. Befolyással volt az erők európai csoportosulására is. Bismarck ügyes diplomáciai manővert hajtott végre, midőn Franciaországot Tunisz megszállására ösztönözte. Ezzel a manőverrel elkeseredett harcot idézett fel Olaszország és Franciaország között Észak-Afrika e részéért. Bármily képtelenségnek tűnjék is fel, de való, hogy Bismarck, aki Franciaországot Olaszországgal szemben diplomáciailag támogatta, ezzel szövetségesévé tette a megbántott Olaszországot. Mondhatni, hogy rúgásokkal hajtotta politikai táborába a kis olasz rablót. Abban az időben, midőn a franciák Tuniszt elfoglalták, Olaszországban Cairol kormányra volt uralmon. Cairol lelkes szószólója volt annak, hogy Triesztet és Trentinót, az úgynevezett „megváltatlan Olaszországot” — „Italia irredenta”-t —, mely a Habsburgok hatalma alatt maradt, Olaszországhoz csatolják. Az irredentisták Ausztria iránti gyűlöletből franciabarátok lettek. Hol kereshettek volna támogatást oly ország ellen, melynek Berlin volt a szövetségese, — ha nem Párizsban?

Kevéssel a franciák tuniszi betörése előtt Cairol a megriadt olasz parlamentet azzal a nyilvános kijelentéssel igyekezett megnyugtani, hogy Franciaország sohasem fog ilyen „hítségő” cselekedetet elkövetni. Midőn azonban Franciaország mégis bevonult Tuniszba, Cairol lemondott. Lemondása alkalmával azt mondta, hogy az ő személyében az utolsó franciabarát olasz kormány távozik a színtérről. A Franciaországgal való konfliktus arra indította Olaszországot, hogy az osztrák-magyar-német blokkhoz igyekezzen közeledni. Olaszország örökösen a pénzügyi csőd szélén állott, hadserege pedig Custozza „hőseiből” állott. Egy ilyen állam hogyan vehette volna fel a harcot egyszerre Franciaország és a központi hatalmak ellen? Ezenfelül azt, amit Tuniszban elmulasztott, másult csak úgy pótolhatta, ha erős katonai hatalomra támaszkodott. Bismarck megvetéssel, de találóan, sakáloknak nevezte az olaszokat, akik a nagy ragadozók mögött lopózkodnak. Különösen az olasz király törekedett szövetségre lépni Németországgal. I. Umberto az a gondolat vezette, hogy a monarchikus országokhoz való közeledés Olaszországban is meg fogja szilárdítani a monarchia helyzetét.

Az olasz kormány még a bardói szerződés megkötése előtt titokban megbízottat küldött Bismarckhoz, hogy a szövetség lehetőségéről puhatolódzzék. Bismarck meglehetősen szárazon fogadta az olasz megbízottat. De mégis megjegyezte, hogy Rómából Bécsen át vezet az út Berlinbe. Az olasz kormány megértette a célzást. Olaszország — bármily nehezére esett — mégis elhatározta, hogy meg fogja kísé-

relni az Ausztriához való közeledésf. 1881. január havában Bécsbe is titkos megbízottat küldtek. Nem volt véletlen, hogy Olaszország a szokásos diplomáciai érintkezés helyett titkos ügynököket küldözgetett mindenfelé. Ez a módszer Olaszország gyengeségéről tanúszkodott. A gyengeség érzetéből eredt, hogy az olasz kormányban hiányzott az önbizalom és félelmet kellett benne az a gondolat, hogy ajánlatait elutasíthatják. Ezért igyekezett lehetőleg kevésbé hivatalos úton cselekedni.

Az olaszok közeledése Ausztria-Magyarország számára hátvédet jelentett egy Oroszország elleni háború esetén. Ezért Bécs — bármennyire is megvetette Olaszországot — némi huza-vona után hozzájárult az olasz szövetséghez. Bismarcknak pedig Franciaország elszigetelése céljából volt szüksége Olaszországra. Mindez oda vezetett, hogy Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország 1882. május 20-án szövetségi szerződést kötött. Ezt a szövetséget Hármasszövetségnek nevezték.

A szövetségi szerződés értelmében Németország és Ausztria-Magyarország francia támadás esetén katonai segítséget ígért Olaszországnak. Ugyanilyen kötelezettség hárult Olaszországra is, ha Franciaország „ok nélkül” megtámadná Németországot. Az 1879-es osztrák-magyar-német szerződéshez hasonlóan a hármasszövetségi szerződés sem kötelezte Ausztria-Magyarországot, hogy Franciaország ellen segítséget nyújtson Németországnak.

A hármasszövetség tagjai kölcsönösen jóakarátú semlegességet ígértek egymásnak, ha — Franciaország kivételével — bármely más nagyhatalommal háborút viselnének. Abban az esetben, ha egyszerre két nagyhatalom támadna a hármasszövetség valamelyik tagjára, a szövetség másik két tagja köteles volt katonai segítséget nyújtani. Gyakorlati szempontból a semlegességről szóló pont mindenekelőtt Ausztria-Magyarországot biztosította, hogy Olaszország semleges fog maradni, ha Ausztria-Magyarország és Oroszország háborút indítana egymás ellen.

Az 1882. május 20-i hármasszövetségi szerződés mellett érvényben maradt Ausztria-Magyarország és Németország 1879. évi, Oroszország ellen irányuló szövetségi szerződése és a három uralkodó 1881. évi egyezménye is. Ezek a szerződések együttvéve egész szövetségi rendszert alkottak, melynek középpontja Németország volt.

Törökország gúzsba-kötése. Nemcsak Tunisz került a francia töke igájába. A Földközi-tenger egész medencéje — Spanyolországot és Olaszországot is beleértve — a francia töke tevékenységének színtere lett. A francia töke Tuniszon kívül még a közelkeleti országokat: Egyiptomot és Törökországot is a függőség nehéz jármába kényszerítette.

Törökország pénzügyei az 1875-ös államcsőd és az orosz-török háború után a teljes felbomlás képét mutatták. Törökország másod-

szor is csődöt jelentett. Ez hitelezőinek módot adott arra, hogy külföldi pénzügyi ellenőrzés alá helyezték.

A Porta és hitelezői között két évig húzódtak a tárgyalások. Végül 1881-ben sikerült megegyezniük. A megegyezés eredményét a szultán még ugyanazon év december — mohamedán naptár szerint muharrem — havában az úgynevezett muharremi dekrétummal erősítette meg. Törökország külföldi államadosságának összegét 2,5 milliárd frankban állapították meg. A kamatok fizetésének és az adósság törlesztésének biztosítása céljából megalakították az Ottomán államadósságok igazgatóságát, mely a különböző nemzetbeli hitelezők képviselőiből állott; az igazgatóság tényleges vezetése a francia bankárok kezében volt.

A török kincstár legfontosabb jövedelmi forrásait, köztük a dohány- és a sómonopóliumot, a vámbevételek egy részét, a selyemtenyésztésből és halászatból befolyó adókat, a bélyegilletékeket stb. átadták az Ottomán államadósságok igazgatóságának. Már ebből a felsorolásból is látható, hogy az államadósságok igazgatósága mekkora befolyást gyakorolhatott az ottomán kormányra. A francia tőke vezető helyet foglalt el mind az Ottomán-bankban, mind a dohánymonopólium igazgatóságában.

A muharremi dekrétum nagy mértékben járult hozzá ahhoz, hogy Törökország az európai tőke félgymarmatává váljék. Ezt az átalakulást megkönnyítették a kapitulációk és mégjobban elmélyítették a külföldi kapitalistáknak juttatott nagyszámú koncessziók.

Egyiptom elfoglalása Konstantinápolyon és a tengerszoroson kívül
1882-ben. Egyiptom volt a Földközi-tenger és az Európából Indiába vezető út fölötti uralomért folyó

harc legfontosabb tárgya. A 70-es évek második feléig Egyiptomban a francia tőke dominált és ezzel együtt Franciaország politikai befolyása volt túlsúlyban. Meg kell említenünk, hogy az angol-francia vetélkedés Egyiptomban, különösen pedig az a körülmény, hogy a franciák megépítették a Szuezi-csatornát, arra indította Angliát, hogy a francia-porosz háborúban Németországgal szemben jóakarátú semlegességet tanúsítson. Igaz, ezek a tényezők már elégteleneknek bizonyultak arra, hogy az 1875. évi háborús riadalom napjaiban Angliát másodszor is erre az állásfoglalásra készítsék. De Anglia éppen ettől az évtől kezdve indított döntő rohamot Egyiptom ellen, hogy a franciák befolyását kiszorítsa onnan és Egyiptomot, mely a Szuezi-csatorna bejáratát fedezi, hatalma alá vesse.

1875. november havában az egyiptomi khedive arra kérte az angol kormányt, hogy ajánljon neki két pénzügyi szakértőt. Disraeli kormánya meglehetősen váratlan választ adott. Derby lord értesítette a khedivét, hogy Őfelségének a pénzügyi tanácsadásra vonatkozó kérésének megtárgyalására külön missziót² készül Egyiptomba küldeni.

A khedive két tisztviselőt kért, akiket szolgálatába akar fogaadni, az angol kormány viszont „tanácsokat” készült adni neki, melyeket a khedive tulajdonképpen nem is kért. Disraeli úgy határozott, hogy kihasználja a khedive nehéz pénzügyi helyzetét és kölcsön fejében rákényszeríti Anglia ellenőrzését és protektorátusát. Az angol kormány valóban missziót küldött Egyiptomba. Ezt a missziót Cave főkincstárnok vezette.

A khedive megengedte, hogy Cave megvizsgálja Egyiptom pénzügyeit. De a kölcsön tekintetében nem tudtak megegyezni. A francia kormányt nyugtalanította Cave missziója és pénzügyi meghatalmazottat küldött Kairóba, akinek az volt a feladata, hogy szembeszálljon Cave törekvéseivel.³ A khedive kihasználta az angol-francia vetélkedést és megszabadult az angol „tanácsadótól”. Azonkívül a francia bankárok elfogadhatóbb ajánlatokat tettek a khedivének.

Az angol kormány elhatározta, hogy a franciáknak az egyiptomi pénzügyek „szanálására” vonatkozó tervét megghiúsítja. E célból megfenyegette a khedivét, hogy közzé fogja tenni Cave Egyiptom pénzügyeinek siralmas helyzetéről szóló jelentését. Ez a fenyegetés nem volt egyéb, mint nyilvánvaló zsarolás és a Cave-re bízott egyiptomi államtitkokkal való visszaélés. A khedive tiltakozott Cave jelentésének közzététele ellen. Ekkor Disraeli, egy parlamenti interpellációra válaszolva, a nyilvánosság védelmezőjének pózában kijelentette, hogy ő örömet közzétenné Cave jelentését, a khedive azonban, sajnos, tiltakozik ez ellen. Természetesen, mindenki megértette, hogy a khedive azért tiltakozik, mert a jelentés kedvezőtlen következtetéseket vont le Egyiptom helyzetére vonatkozóan.⁴ Az egyiptomi papírok árfolyama azonnal esett. Cave „segítése” és „tanácsai” az európai pénzpiac összes kapuit bezárták a khedive előtt, aki 1876. április 8-án kénytelen volt csődöt jelenteni.

De Beaconsfield taktikája mégis sikertelen maradt. Az államcsőd arra kényszerítette a khedivét, hogy siettesse a francia bankárokkal folytatott tárgyalásokat. 1876. május havában a khedive és a hitelezők megegyeztek, hogy Egyiptomban nemzetközi pénzügyi ellenőrzést — úgynevezett Egyiptomi államadóssági pénztárt — szerveznek és az egyiptomi államkölcsönöket konszolidálják.

**Angol-francia pénz-
ügyi ellenőrzés
Egyiptomban.**

Egyiptom tehát — Beaconsfield nagy bánatára — nemzetközi, főleg francia pénzügyi ellenőrzés alá került. 1876. novemberében két pénzügyi tanácsadót kényszerítettek a khedivére; az egyik angol volt, a másik francia. Az egyik az egyiptomi kincstár

² Rothstein, F. A.: Egyiptom elfoglalása és gúzsbakötése. Moszkva-Leningrád 1925. 10—11. l.

³ Ugyanott, 15. l.

⁴ Ugyanott, 18. l.

bevételeit, a másik a kiadásokat ellenőrizte. Ez a rend — angol-francia „kondomínium” — többé-kevésbé kielégítette az angol bankárokat, akiknek érdekében állott Egyiptom kizsákmányolása és készek voltak a franciákkal osztozkodni a zsákmányban. De az angol birodalom, különösen Anglia indiai érdeke szempontjából, az angol-francia kondomínium nyilvánvalóan nem elégítette ki Angliát.

Az angol-francia pénzügyi ellenőrzés rendje a gyakorlatban nem jelentett egyebet, mint Egyiptom bevételeinek teljes kifacsarását, hogy a szelvények idejében való fizetését biztosítsák. 1877-ben Egyiptom 9,5 millió font állami bevételéből 7,5 millió fontot fizetett a külföldi hitelezőknek. A szultánnak járó adó és a Szezei-csatorna részvényei után járó osztalékok kifizetése után az ország szükségleteire mindössze körülbelül 1 millió font maradt, vagyis nem sokkal több, mint az állami költségvetés 10 százaléka.

Az angol és francia bankárok kihasználták Egyiptom nehéz helyzetét, hogy még függőbb helyzetbe hozzák az országot. Az Államadóssági pénztár igazgatósága 1878. augusztusában arra kényszerítette a khedivét, hogy Nubár pasa vezetése alatt új kormányt alakítson. Több minisztérium élére külföldieket neveztek ki. A bankárokkal és mindenekelőtt Rotschildokkal összeköttetésben álló angol és francia sajtó azzal okolta meg a „külföldi minisztérium” szervezését, hogy azt Egyiptom érdekei kívánják. A sajtó azt állította, hogy Egyiptom összes pénzügyi bajai a khedive önkényuralmából erednek és hogy e bajok orvoslása céljából „felelős minisztériumot” kellett teremteni. Ez a liberális frazeológia csak a valóságot leplezte. Nubár kormányának nem volt kinek felelnie, mert az egyiptomi parlament üres fikció volt. A valóságban Nubár csak a külföldi bankároknak volt felelős, az országgal pedig kénye-kedve szerint rendelkezett.

Nubár kormányának megalakítása az angolok műve volt. A tervet sir Rivers Wilson, az Államadóssági pénztár alelnöke, gondolta ki. Az ő terve szerint csak egy külföldit kellett kinevezni a kormányba, mégpedig őt magát. A pénzügyminiszteri tiszteát szemelte ki a maga számára. A franciák azonban megghiúsították Wilson terveit. Sikerült elérniük, hogy franciát neveztek ki közmunkaügyi miniszternek és ezenkívül még egy osztrák és egy olasz is tagja lett Nubár kormányának. A mozgékony francia diplomácia ily módon mégjobban megnehezítette az Egyiptom elfoglalására irányuló angol tervek megvalósítását.

1879. február 18-án egyiptomi tisztek Kairóban fellartóztatták Nubár pasa kocsiját. A kocsiban ott ült Rivers Wilson is. A tisztek mindkettőjüket elfogták. A tisztek felháborodását az idézte elő, hogy Nubár, aki a hitelezők kielégítésére minél több pénzt akart megta-
karítani, csökkentette a hadsereg létszámát és sok tisztet elbocsátott. Kétségtelen, hogy a tisztek felháborodását a nép széles rétegei is osztották.

Nubárť és Wilsonť csak a khedive beavatkozása után bocsátották szabadon. Bizonyos adatok szerint maga a khedive is részese volt a tisztek akciójának; a tisztek segítségével akarta visszaszerezni hatalmát. Nubár kormányát elbocsátották s vele együtt a külföldi minisztereket is. Így végződött Egyiptom külföldi ellenőrzésének első kísérlete, mely 1876. novemberétől 1879. február haváig tartott.

Határtalan volt a bankárok és a kapitalista sajtó felháborodása. De az angol kormány nem volt elégedetlen. Azt gondolta, hogy Nubár kormányának eltávolítása után Anglia önálló akciói számára tág terület nyílik Egyiptomban. „Nem kívánunk Franciaország társa lenni és még kevésbbé engedhetjük meg, hogy Franciaország különös befolyásra tegyen szert Egyiptomban”⁵ — írta e napokban Salisbury lord Lyons párizsi brit nagykövetnek. Azelőtt az angol sajtó szidta a khedivét és „barbár” kormányát, most pedig a City lapja, a „Times”, Nubárt és a külföldi hitelezőket támadta, sőt még az egyiptomi nemzeti mozgalmat is védelmébe vette.

Viszont a francia kormány rendkívül nyugtalankodott. Az érdekelt bankárokat lázas izgalom fogta el. A párizsi Rotschild úgy akart nyomást gyakorolni Egyiptomra, hogy megtagadta a Nubár idején realizált egyiptomi kölcsön utolsó részletének folyósítását. Ebből a részletből kellett volna kielégíteni az egyiptomi rövidlejáratú kölcsön birtokosainak igényeit. Ezek sorában sok német kapitalista volt, többek közt Bleichröder is, Bismarck személyes bankárja. Bismarck haladéktalanul éles tiltakozással fordult a khedivéhez s ezt a tiltakozást az osztrák-magyar kormány is támogatta. Ilymódon Anglia egyedül maradt, vele szemben állott Franciaország, Németország és Ausztria-Magyarország egységfrontja. Bismarcknak, midőn Bleichröder és a német kapitalisták érdekeit védelmezte, politikai célja is volt: szókása szerint Franciaországot bonyodalmakba akarta keverni Angliával.

Az angol kormány egymagában nem mert fellépni a többi nagyhatalom egységes frontja ellen. A khedivét 1879. június 26-án a trónról való lemondásra kényszerítették. Helyét fia, Tevfik foglalta el. Az új khedivét mindjárt arra kötelezték, hogy állítsa vissza az angol-francia ellenőrzést. Kikötötték azt is, hogy a khedive a külföldi pénzügyi megbízottakat csak kormányuk beleegyezésével bocsáthatja el.

A külföldi ellenőrzés visszaállítása Egyiptom további elszegényedésére és új nemzeti felkelésre vezetett, mely Achmet Arabi ezredes vezetése alatt 1881. szeptember 9-én kezdődött. A nacionalistáknak sikerült elérniök, hogy a khedive — jöllehet akarata ellenére — bizonyos mértékben alárendelte magát befolyásuknak. Így tehát ideiglenesen az a politika győzött, mely a külföldi ellenőrökben és a mögöttük álló nemzetközi tőzsdében Egyiptom ellenségeit látta.

⁵ Cecil, G.: Life of Robert marquis of Salisbury. II. 352. I.

Az egyiptomi események idején Franciaországban Gambetta kormánya került hatalomra. Gambetta azt ajánlotta Gladstonenak, hogy közös jegyzékkel figyelmeztessék a khedivét, hogy „Egyiptomban a dolgok megállapított rendjének” megváltoztatása megengedhetetlen. Azt akarta, hogy abban az esetben, ha a khedive nem fogja teljesíteni követeléseiket, „kényszerítő rendszabályokat” alkalmazzanak ellene. Gambetta angol-francia katonai intervencióra gondolt. De Gladstone és Granville lord külügyi államtitkár ellenezte az együttes fegyveres beavatkozást. Nem akarták a francia csapatokat beengedni Egyiptomba. Még a francia pénzügyi szakértőket is sokallták. Anglia önálló lépésre készülődött. A helyzet kedvező volt erre. 1882. május havában létrejött a háromszövetség. A szerződés titokban maradt ugyan, de kétségtelen volt, hogy Olaszország Németországhoz és Ausztria-Magyarországhoz közeledett. Ilyen viszonyok között Franciaországnak minden erejét Európában kellett tartania. Ezt még nyilvánvalóbbá tette az a tény is, hogy Bismarck az egyiptomi kérdésben hirtelen Anglia oldalára állott. Úgy számított, hogy a változott helyzetben éppen ez a lépés fogja kimélyíteni az angol-francia ellentétet, ami a német kancellár egyiptomi politikájának legfőbb célja volt.

Gladstone kormánya egy bizonyos ideig még ingadozott. A következő konferenciát tartottak Konstantinápolyban, ahol a franciák a hatalmak általános kötelezettségével igyekeztek megkötni az angolok kezét. A hatalmak kötelezték magukat, hogy „Egyiptomban nem fognak semmiféle területi szerzeményre törekedni”.⁶ Anglia azonban csak fenntartással fogadta el ezt a kötelezettséget.

Amíg ez a diplomáciai komédia folyt Konstantinápolyban, Egyiptomban egyre nőtt a nemzeti forradalmi mozgalom. Az angol és francia hadihajók a külföldi alattvalók védelmének ürügye alatt horgonyt vetettek az alexandriai kikötőben.

1882. június 12-én Alexandriában felkelés tört ki, mely a külföldiek ellen irányult. Körülbelül 50 külföldit öltek meg, akik különböző európai államok alattvalói voltak. Hasonló esetek történtek Egyiptom más helyein is. Az egyiptomi kormány, intervenciótól tartva, a tenger felől erődítmények építéséhez fogott Alexandria védelmére. Seymour admirális, a brit hajóraj parancsnoka, értesítette az angol kormányt, hogy a tengerparton emelt erődítmények a kikötőben horgonyzó hajókat veszélyeztetik. Seymour július 3-án parancsot kapott, hogy követelje az erődítési munkálatok megszüntetését. Utasítást adtak neki arra is, hogy szükség esetén rombolja le a már felépített erődítményeket. Az angol kormány forma kedvéért felajánlotta Franciaországnak is, hogy vegyen részt ebben az akcióban. Ebben az időben már nem Gambetta, hanem Freycinet volt Franciaországban hatalmon. Freycinet visszautasította az Egyiptom elleni fegyveres be-

⁶ Rothstein: Egyiptom elfoglalása és gúzsba kötése. 145. 1.

avatkozást, mert a francia parlamentben az a vélemény volt túlsúlyban, hogy Franciaországnak nem szabad elvonnia figyelmét a lotaringiai határról. A francia hajók parancsot kaptak, hogy hagyják el Alexandriát. Seymour július 10-én ultimátumot nyújtott át az egyiptomi kormánynak. Július 11-én reggel 7 órakor megkezdődött az erődítmények és a város bombázása. A város lángba borult. Július 13-án az angol csapatok partra szálltak és néhány hónap alatt Anglia egész Egyiptomot megszállotta.

Egyiptom megszállása után Gladstone kormánya kétszínűen kijelentette, hogy nem szándékozik birtokába keríteni Egyiptomot: ez, úgymond, ellentmondana öfelsege kormánya liberális politikai elveinek. Az angol csapatok ki fognak vonulni, mihelyt Egyiptom belső helyzete ezt megengedi. A valóságban Gladstone még Szudánt is meg akarta szállni. Itt azonban nem volt sikere. A felkelő bennszülöttek 1885. elején Mahdi vezérlete alatt Kartumban megsemmisítették Gordon tábornok angol csapatait.

A francia kormány nem merte ugyan megakadályozni, hogy az angol csapatok Alexandriában partraszálljanak, de kihasználta Egyiptom pénzügyeire gyakorolt befolyását és az Államadóssági Pénztár útján szakadatlanul Anglia ellen dolgozott. Egyiptom elfoglalása végeredményben rendkívül kiélezte Anglia és Franciaország vetélkedését — Bismarck nagy örömeire, aki egy pillanatra se felejtette el 1875-öt, mikor egy pillanatig az angol-francia-orosz közeledés vészes tényével állt szemben.

Kongó elfoglalása (1879—1884).

A nagyhatalmaknak Afrika felosztásáért folyó harca nem szorítkozott csupán e földrész északi részére. II. Lipót belga király, ez a nagy vállalkozó és üzletember, még 1876-ban megalakított egy afrikai kutató és civilizáló nemzetközi asszociációt, melynek ő volt az elnöke. Az asszociáció elnevezésében és nyilvános deklarációkban kifejezett filantrópikus és tudományos cél csak spanyolfal volt, mely mögött az asszociáció igazi célja: a Kongó-medence elfoglalása rejtőzött. Lipót szolgálatába fogadta az amerikai Stanleyt, a Kongó vidékének híres kutatóját. 1879-ben Stanley expedíciója élén újból a Kongó-medencébe indult. Ott több támaszpontot szervezett és körülbelül 400 szerződést kötött a bennszülött törzsfőnökökkel. A gyarmatosítók 1884. nyaráig folytatták munkájukat, mikorra a Kongó-medence nagyobb része már Lipót és az elnöklete alatt álló asszociáció ellenőrzése alá került.

De Lipótnak és Stanleynek hamarosan versenytársai akadtak a Kongó vidéken. A francia kormány is szemet vetett Közép-Afrika kincseire. De Brazza tengerésztiszt vezetése alatt expedíciót küldött az alsó Kongó vidékére, ahol több megerősített francia állomást alapítottak.

Az angol kormány, látván, hogy Franciaország és Belgium már majdnem az egész Kongót hatalmába kerítette, 1884. elején szerző-

űest kötött Portugáliával; e szerződésben Anglia elismerte Portugália „jogát” a Kongó torkolatára. A szerződés célja világos volt: Anglia a Kongó torkolatát, Közép-Afrika fő kereskedelmi közlekedési vonalát, átjátszotta annak a hatalomnak a kezébe, mely a XVII. század óta mindig együtt haladt Angliával.

Franciaországban akkor ismét Jules Ferry került hatalomra. Annakidején ő hajtotta végre Tunisz elfoglalását. Most pedig tiltakozott az angol-portugál szerződés ellen. Így tehát az angol-francia ellentétek már Közép-Afrikára is kiterjedtek. Bismarck nem mulasztotta el a kedvező alkalmat, hogy mégjobban szítsa az angol-francia vetélkedés parázsát. Ezenfelül Bismarck maga is éles konfliktusba elegyedett Angliával. Ezért Ferry tiltakozásához csatlakozott.

A berlini konferencia. Franciaország és Németország nyomása alatt Anglia és Portugália kénytelen volt hatályon kívül helyezni a Kongó torkolatára vonatkozó szerződésüket. Beleegyeztek, hogy a Kongó kérdését nemzetközi konferencia elé terjesszék. A konferencia 1884. novemberében nyílt meg Berlinben. Németország és Franciaország együttesen támogatta Lipót király igényeit. A konferencián 1885. februárjában egyességet kötöttek, amely megállapította a Lipót elnöklete alatt álló nemzetközi asszociáció birtokába átment terület határait. A hatalmak elismerték a nemzetközi asszociációt, melyet rövidesen „Független Kongóállam”-nak neveztek el. Ez az állam személyi únióban állott Belgiummal, azaz közös királyuk volt.

Bismarck gyarmatpolitikája. Közvetlenül a berlini konferencia előtt meglehetősen éles angol-német konfliktus támadt. A német kapitalisták, különösen Hamburg és Bréma nagykereskedői és hajótársaságai még a francia-porosz háború idején gyarmatok szerzését követelték Bismarcktól. E követeléseket a 70-es és 80-as években mind állhatatosabban hangoztatták, s a német fináncoligarchia olyan oszlopai, mint Hansemann, a „Disconto Gesellschaft” óriásbank igazgatója és részben Bleichröder is támogatták. Bismarck azonban hosszú ideig tartózkodóan, sőt hidegen tekintett a gyarmati kérdésre. Ismeretes Bismarck kiszólása: ha a fiatal német birodalom gyarmatokat szerezne, akkor a lengyel nemcekhez hasonlítana, akiknek van ugyan cobolybundájuk, de nincsen hálógük. Bismarcknak az volt a véleménye, hogy Németországot központi fekvésénél fogva legalább is két front fenyegeti és ezért kerülnie kell az Angliával való gyarmati konfliktust.

De Bismarcknak végre is engednie kellett. Nemcsak a burzsoázia nyomása készítette őt, hogy a gyarmatpolitika útjára lépjen. Az a körülmény is befolyásolta Bismarck elhatározását, hogy Németország nemzetközi helyzete abban az időben rendkívül kedvező volt. Franciaország elfoglalta Tuniszt, Anglia meghódította Egyiptomot, Oroszország magához ragadta Turkméniát, ami rendkívül kiélezte Francia-

országának Olaszországhoz, Angliának Franciaországhoz, Oroszországnak Angliához való viszonyát. A többi hatalmak kölcsönös viszálya betetőzte ezt a helyzetet: Németország biztonságban érezte magát Európában.

Lüderitz brémai kereskedő 1883-ban telepet alapított délnyugati Afrikában, Angra-Pequenha vidékén és megkérte Bismarckot, hogy a telepet vegye protektorátusa alá. Bismarck kérdést intézett az angol külügyminisztériumhoz, hogy igényt tart-e Anglia erre a területre. Válaszul az angol külügyminisztérium nyilvánosan kijelentette, hogy Anglia e sivar partok ellen irányuló mindennemű kísérletet törvényes jogai megsértésének fogja tekinteni. Bismarck megkérdezte, hogy mire alapítja Anglia állítólagos jogait. Lord Granville késett a válasszal. Később kérdést intézett Derby lord gyarmatügyi államtitkárhoz. Derby lord pedig a legérdekeltebb félhez: a főközlődi gyarmat kormányához fordult válaszáért. Capetown szintén nem felelt azonnal.

Bismarck várt egyideig és mivel nem kapott választ, úgy határozott, hogy befejezett tény elé állítja az angolokat. 1884. április 24-én Angra-Pequenhát partvidékével együtt Németország protektorátusa alá vette. Így keletkezett az első német gyarmat: Német Délnyugat-Afrika.

Bismarck május 5-én a londoni német nagykövet útján azt ajánlotta Granvillenek, hogy Angliára nézve a legjobb lenne, ha elismerné a befejezett tényt. Hiszen Angliának úgyszólván sok gyarmata van és a kis német birtokok nem csorbíthatják Anglia érdekeit. Londonban azonban másképpen gondolkodtak. Végeredményben az angolok hosszú és éles vita után mégis belenyugodtak a történetekbe. Ezután 1884. és 1885. folyamán Kamerunban, Togóban, Német Kelet-Afrikában és Új-Guinea északkeleti részén is felvonták a német zászlót.

Az angolok a becsuánok földjének (Bechuanaland) elfoglalásával válaszoltak arra, hogy a németek megvetették lábukat Délnyugat-Afrikában. Ezt politikai okokból tették: meg kellett hiúsítani annak a lehetőségét, hogy a németek új birtokaikról területi kapcsolatot létesítsenek a búrokkal. A becsuánok földjének elfoglalása kizárta ezt a lehetőséget, ezenkívül utat nyitott az angolok további észak felé terjeszkedésére Matabele, Masona, stb. gazdaságilag rendkívül csábító, gazdag területeire.

A terjeszkedést nem is annyira az angol kormány, mint inkább a Dél-Afrikában harcoló brit kapitalisták valószínűsítették meg, kiknek élén Cecil Rhodes állott. Rhodes a „diplomata” szerepét is játszotta, aki „traktátumokat” kötött a helyi néger kiskirályokkal. Így például 1888-ban Rhodes Masona és Matabele fejedelmével, Lo-Bengulával aláíratott egy okiratot, mely a gyarmatdiplomácia legérdekesebb emlékeinek egyike. Rhodes előbb misszionáriusok útján gyúrta meg Lo-Bengulát. Ennek eredményeképpen Lo-Bengula szerződést kötött, melynek alapján Rhodes és társai protektorátusa alá helyezte feje-

delemségét és monopóliumot adott nekik arra, hogy birtokai méhét is kiaknázzák. Mindezért ezer puskát, töltényeket, továbbá 100 font sterlinget és ... egy ócska folyami gőzhajót kapott.

1889-ben Rhodes vezetése alatt megalakult a Délafrikai Kivált-ságos Társaság, amely az angol kormány engedélyével kezébe vette az újonnan szerzett területek kihasználását és igazgatását. Ezeket a területeket Rhodes tiszteletére Rhodéziának nevezték el.

Hasonló módszerekkel dolgoztak az összes európai gyarmatosítók Afrika más részein is.

Az 1885-ös afgán konfliktus.

Midőn Tunisz miatt Franciaország és Olaszország között, Egyiptom miatt Franciaország és Anglia között konfliktus volt készülöben, ugyanakkor Közép-Ázsiában is újabb orosz-angol bonyodalom jelei mutatkoztak. Az orosz kormány Afganisztán angol protektorátus alá helyezésére és Angliának a berlini kongresszuson aratott diplomáciai győzelmére Turkménia bekebelezésével felelt. Az oroszok 1884-ben elfoglalták Mervet. Az orosz csapatok további előnyomulása Herat felé — az angolok nézete szerint — közvetlenül fenyegethette Indiát is. Herat elfoglalásával az oroszok Afganisztán leghozzáférhetőbb, nyugati részéhez közeledtek volna. Együttal Merv meghódítása határt szabott az angolok terjeszkedésének, akik a turkmén törzseket befolyásuk alá akarták vetni. Ezen az alapon Oroszországot és Angliát 1885. március és április havában — Lenin szavait használva — „hajszál” választotta el a háborútól. De az orosz kormány legfőbb gondja az volt, hogy a Fekete-tenger partvidékét biztosítsa. Már a krimi háború világosan mutatta, hogy Angliával szemben ez az orosz birodalom legmegsebezhetőbb része. Az angol hadműveleti terv lényeges része arra irányult, hogy csapatokat szállítsanak a Fekete-tenger kaukázusi partjára és a tenger felől támadjanak Odesszára. Oroszország a három uralkodó egyezményét használta ki, hogy biztosítsa magát a brit hajóhadnak a Fekete-tengeren való megjelenése ellen. Az orosz kormány felkérte Bismarckot, hogy teljesítse az egyezmény harmadik pontjában meghatározott kötelezettségeit. Bismarck ezúttal loyális szerződő félnek bizonyult. Bismarck szokatlan becsületessége azzal magyarázható, hogy Németország szempontjából előnyös volt az oroszok további terjeszkedése Közép-Ázsiában, mert elvonta Oroszország erejét Európából és rontotta Anglia és Oroszország kölcsönös viszonyát. Oroszországnak sikerült megghiúsítania a készülö angol-török közeledést. A szultán kijelentette, hogy a tengerszorosok zárva maradnak. A tengerszorosok elzárása a Fekete-tengert és a Kaukázust teljesen biztosította az angolokkal szemben. Az orosz-afgán határ vitás kérdéseiben Gladstonenak engednie kellett. Így tehát az afgán válság megoldásánál a három uralkodó egyezménye bevált.

Az afgán konfliktus nyugtalanságot keltő napjaiból fennmaradt egy okirat, melyben Bismarck őszintén kifejtette uralkodója előtt,

hogy Németországnak minden eszközzel szítania kell az angol-orosz konfliktusokat. A kancellár rikító színben festette azokat a borzasztó következményeket, melyek Németországot fenyegetnék, ha Oroszország és Anglia közeledése valóra válnék. Ime, mit írt Bismarck I. Vilmos császárnak, aki azt óhajtotta, hogy a kancellár mérséklőn hasson Pétervárra és mozdítsa elő Oroszország és Anglia kibékülését. 1885. május 27-én kelt jelentésében rámutatott arra, hogy a német politikának az az érdeke, hogy Oroszország és Anglia között inkább ellenséges, semmint túlságosan közeli viszonyt teremtsen. Ha létrejönne az angol-orosz megegyezés... a szükséghez képest bármikor lehetővé válnék, hogy ezt a megegyezést Franciaország csatlakozása útján erősítsék, ha az angol-orosz politika Németország ellenállására találna. Ezzel olyan szövetség alapját teremtenék meg ellenünk, melynél veszélyesebbet el se lehet képzelni Németországra, nézve... Elegendő lesz a *legkisebb* közvetlen vagy közvetett nyomás Oroszországra, hogy mindez valóra váljék... Ezért a kormány elvárja... hogy Öfelsége feltétlen tartózkodással fogad minden tanácsot, mely a béke fenntartását célozza...⁷

Bismarck ebben a figyelemreméltó okirathan jóelőre figyelmeztetett az angol-orosz szövetség veszélyére, melynél nagyobb veszélyt Németország nem idézhetett magára.

⁷ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. IV, 777. szám, 125—126. l.

HATODIK FEJEZET

BISMARCK KÜLPOLITIKÁJA KANCELLÁRSÁGÁNAF UTOLSÓ ÉVEIBEN

(1885—1890)

A FRANCIA-OROSZ SZÖVETSÉG MEGKÖTÉSE

(1891—1893)

Az 1885—1886. évi
bolgár válság.

A 80-as évek közepén olyan események történtek, melyek a nemzetközi viharok központjait Afrikából és Közép-Ázsiából ismét a Balkánra és a Vögézekbe helyezték át. Ezek az események gyökeres változást idéztek elő az egész nemzetközi helyzetben.

Kelet-Rumélia fővárosában, Filippopolyban 1885. szeptember 18-án felkelés tört ki. A bolgár nacionalisták a török kormányzót tisztviselőivel együtt elűzték és kihírdették „mindkét Bulgária” újraegyesülését. Sándor, bolgár fejedelem, volt battenbergi herceg, némi ingadozás után az egyesült Bulgária fejedelmének nyilvánította magát.

Hét évvel ezelőtt San-Stefanóban és a berlini kongresszuson Oroszország harcolt „Nagybulgária” megteremtéséért. Bulgária az orosz katona hőstetteinek köszönhetette nemzeti szabadságát. A bolgár nép emlékébe véste e hőstetteket és mély hála érzésével viseltetett Oroszország iránt. A bolgár hadsereg élén orosz tisztek álltak. Battenberg Sándort Oroszország ültette a trónra. Ezekután azt lehetett volna hinni, hogy az orosz kormány üdvözölni fogja a bolgár eseményeket. De e hét év alatt az orosz cárizmusnak a bolgár nagyburzsoáziahoz, sőt Sándor fejedelemhez való viszonya is teljesen megváltozott, jöllehet a nép érzése változatlan maradt.

Ausztria-Magyarország sikeresen harcolt a bulgáriai orosz befolyás ellen. A bolgár burzsoázia az osztrák tökéttől függött, erre támaszkodott az osztrák-magyar diplomácia. Különösen éles konfliktus támadt a vasútépítések miatt. A cári kormánynak az volt az érdeke, hogy a vasutakat a Dunától déli irányban a Balkán-hegylánc felé

építsék. Ezek a vasútvonalak egy új orosz-török háború esetén megkönnyítették volna az orosz csapatok előnyomulását a Balkán-hegységen túl. Viszont az osztrák burzsoáziának az volt az érdeke, hogy gyorsan befejezzék annak a vasútnak az építését, mely Bécsét Belgráddal, Szófiával és Konstantinápolyval köti majd össze. Ennek a vasútvonalnak, melyet a bécsi bankok közvetlen részvételével az úgynevezett Keleti Vasúttársaság épített, meg kellett könnyítenie az osztrák tőkének a balkáni piac meghódítására irányuló feladatát és egyidejűleg elő kellett segítenie, hogy Ausztria-Magyarország a maga politikai befolyása alá rendelje a balkáni államokat. A bolgár burzsoázia nagyobb része, mely az osztrák-magyar piaccal állott összeköttetésben, az osztrák-magyar javaslatot támogatta. Ausztria-Magyarország 1880-ban megállapodott Szerbiával, hogy vasutat fognak építeni Belgrádtól a bolgár határig, 1883-ban pedig Bulgáriával és Törökországgal állapodott meg, hogy ezt a vasútvonalat Bulgária területén tovább folytatják. Így tehát Oroszországnak és Ausztria-Magyarországnak a bulgáriai vasútépítésért folyó harcában Ausztria-Magyarország győzött.

III. Sándor cár nem akarta erősíteni az engedetlen bolgár fejedelem helyzetét. Észak- és Dél-Bulgária egyesítésére a cár avval válszolt, hogy megparancsolta Giersnek, hogy tiltakozzék a berlini szerződés megsértése ellen. Egyidejűleg visszarendelte az orosz tiszteket a bolgár hadseregből.

Éppen ebben az időben volt kialakulóban a bolgár-szerb konfliktus. Milán fejedelem fel volt háborodva, hogy Oroszország a török háború után Bulgáriát pártfogolta. Milánnak az volt a véleménye, hogy Oroszország San-Stefanóban és a berlini kongresszuson nem védte eléggé Szerbia érdekeit. Emiatt Milán Ausztria-Magyarország felé fordult. Szerbia 1881. május 6-án kiszipolyozó feltételek mellett kötött kereskedelmi szerződéssel fizetett Ausztria-Magyarország támogatásáért. Egyébként Szerbia gazdaságilag enélkül is nagyon erősen függött Ausztria-Magyarországtól. A szerb kivitelnek Ausztria-Magyarországon kívül nem volt más piaca. Szalonikin át hátrányos volt a kivitel. A kereskedelmi szerződést osztrák-magyar—szerb szövetségi szerződés követte, melyet 1881. június 28-án írtak alá. Ez a szövetségi szerződés élesen visszatükrözte azt a körülményt, hogy nem egyenjogú felek kötötték.

A szerb kormány kötelezettséget vállalt, hogy Szerbia területén nem tűr Ausztria-Magyarország ellen irányuló nagyszerb propagandát. Viszont Ausztria-Magyarország kötelezte magát, hogy a monarchia területén nem enged meg semmiféle intrikát az Obrenovics-dinasztia ellen és nem fogja ellenezni, ha Milán fejedelem királyi címet vesz fel. A szerződés 4. cikke lényegileg Ausztria-Magyarország protektorátusa alá helyezte Szerbiát. „Szerbia kötelezi magát — így szökött ez a cikk —, hogy Ausztria-Magyarországgal való előzetes meg-

állapodás nélkül nem folytat tárgyalást politikai szerződésekről és más kormányral nem köt ilyen szerződést". A szerződés Ausztria-Magyarország és Szerbia katonai együttműködéséről is szólt. A cikk Ausztria-Magyarország támogatását garantálta Szerbiának abban az esetben, ha a körülmények megengednék, hogy Szerbia „déli határai” felől területeket szerezzen; ez alól csak a novibazári szandzsák volt kivétel. Bulgária területi növekedésével kapcsolatban Milán a szóbanforgó cikk alapján kompenzációt igyekezett szerezni Szerbia számára és azt követelte Ausztria-Magyarországtól, hogy támogassa az új szerb külpolitikát.

Ekkor Kálnoky gróf volt az osztrák-magyar külügyminiszter. Kálnoky sokkal inkább hajlott a Balkánon való terjeszkedésre, mint Andrássy. Ez felelt meg a katonai és klerikális körök törekvéseinek. Ez volt a Balkánon vasutakat építő vállalkozók és a velük összeköttetésben álló banktőke érdeke. Kálnoky megengedte Milánnak, hogy háborút indítson Bulgária ellen. A háborúhoz szükséges pénzt a bécsi bankárok kölcsönözték neki.

A cár tévedett, midőn azt hitte, hogy ha az orosz tiszteket visszahívja a bolgár hadseregből, ezzel a bolgár hadsereget gyöngíti. A bolgár hadsereg (1885-ben) teljesen szétverte a szerbeket. Csupán Ausztria-Magyarország beavatkozása mentette meg Milánt. A belgrádi osztrák-magyar követ a bolgár fejedelem főhadiszállására sietett és ultimátumszerűen követelte, hogy a bolgár hadsereg támadását azonnal hagyja abba. A statusquo alapján békét kötöttek.

A bolgár győzelem után a cárnak még nehezebb volt Battenberg Ruméliától megfosztani. A cári kormány előtt két út állott: vagy megbékül a befejezett ténnyel, vagy pedig orosz csapatokat küld Bulgáriába és saját emberét ülteti a fejedelmi székbe. Giers még egy harmadik kiutat is talált. Azt ajánlotta Németországnak és Ausztria-Magyarországnak, melyek a három uralkodó egyezményét aláírták, hogy Oroszországgal karöltve diplomáciai nyomással kényszerítsék Bulgáriát a Ruméliáról való lemondásra; Törökországtól pedig követeljék, hogy a „rend” helyreállítására csapatokat küldjön Ruméliába.

A cári diplomáciának az a kísérlete, hogy Ausztria-Magyarország, Oroszország legfőbb balkáni vetélytársa, Törökországgal együtt az orosz tekintély helyreállításán fáradozzék Bulgáriában — reménytelennek látszott. De Giers politikája egészen váratlanul szövetségesre talált Oroszország legádázabb ellenségeiben — a magyarokban.

A magyar nemesség vezetői a ruméliai eseményekben csak azt látták, hogy egy közeli szláv állam erősödik. A statusquo volt balkán politikájuk mágikus formulája. A statusquo helyreállítását követelték Kálnokytól. Ausztria-Magyarország és Oroszország együttműködésének ellenfelei ezáltal akaratlanul is segítették ennek az együttműködésnek némi időre való meghosszabbítását. A magyarok és az oroszok **vérvárázás ellenére** közös akcióprogrammban egyeztek meg.

Bismarck a ruméliai események kezdetétől fogva úgy tett, mintha előre is egyetértene mindennel, amiben Oroszország és Ausztria-Magyarország megállapodik. Bizalmas körben a kancellár kijelentette, hogy őt nagyon kevésbé érdeklik az „alsódunai birkatolvajok”; ezért utasította a konstantinápolyi német nagykövetet, hogy az egész ruméliai kérdést „fojtsa tintába”. A konstantinápolyi nagyköveti konferencia az orosz programot fogadta el, mely szerint Kelet-Rumélia törvényhozását „megjavítják”, de meghagyják a török főkormányzó hatalma alatt. Olaszország Bismarck kérésére ehhez hozzájárult; Franciaország pedig azért egyezett bele ebbe, mert nem akart akadályt gördíteni Oroszország útjába. Anglia tiltakozott, de álláspontját nem vették figyelembe.

De hamarosan kitűnt, hogy nincs senki, aki a nagyköveti konferencia határozatát végrehajtsa. Ausztria-Magyarország semmi szín alatt sem egyezett volna bele, hogy orosz csapatokat küldjenek Bulgáriába. A szultán nem mert csapatokat küldeni, mert félt, hogy a bulgáriai konfliktus súlyos következményekkel járhat. A helyzetet még bonyolultabbá tette az a körülmény, hogy Szerbia után Görögország is kompenzációt követelt és háborúval fenyegette Törökországot.

Az angol diplomácia az új miniszterelnök Salisbury személyében döntő manőverre szánta el magát. Salisbury látta, hogy Bulgária, mely eddig orosz felvonulási terület volt Konstantinápoly ellen, az orosz-bolgár viszonyok elmérgesedése következtében gáttá alakult át Oroszországnak a török fővároshoz vezető útján és minél nagyobb lesz ez a gát, annál nehezebb lesz legyőzni. Ezért Salisbury megígérte a törököknek, hogy elhárítja a görög háborút. Ennek elérése végett a brit flottának meg kellett jelennie a görög vizeken. E szolgálat ellentételeként Salisbury sikeresen rábeszélte a szultánt, hogy ne küldjön katonaságot Ruméliába, hanem inkább egyezzek meg a bolgár fejedelemmel.

A török-bolgár egyezmény sajátságos szerződés volt. Az egyezmény jóváhagyta, hogy Rumélia török tartomány, mely a szultán által kinevezett kormányzó igazgatása alatt áll. Ennélfogva a berlini szerződés betűit megtartották: Észak- és Dél-Bulgária jogilag különálló maradt. De a szultán a török-bolgár egyezmény értelmében Kelet-Rumélia kormányzójának a bolgár fejedelmet volt köteles kinevezni. Így tehát Észak- és Dél-Bulgáriának valójában egy kormánya volt.

Oroszország 1886. elején „szövetséges”, Kálnoky, kárörömére kénytelen volt hozzájárulni ehhez a török-bolgár egyezményhez. Bismarck, aki a lehető leggyorsabban, minden áron meg akarta oldani a ruméliai kérdést, szintén meg volt elégedve. A kancellár azért aggódott, hogy az ügy elhúzódása Oroszország és Ausztria-Magyarország között konfliktusra vezethet. Hiszen nagyon is világos volt,

hogy Oroszország és Ausztria-Magyarország együttműködésének leple alatt továbbra is izzik a két hatalom versengésének kiolthatatlan parazsa.

Az angol diplomáciának a ruméliai kérdésben aratott győzelme után Anglia és Ausztria-Magyarország befolyása Bulgáriában már határozottan túlsúlyban volt. III. Sándor, akit Oroszország kudarc bosszantott, elhatározta, hogy megszabadul Battenbergtól. 1886. augusztus havában a bolgár fejedelmet megfosztották trónjától. Szófiában oroszbarát kormány alakult, melynek élén Kliment metropolita és Cankov, az orosz párt vezére, állott.

Az orosz diplomácia azonban még arra sem ért rá, hogy győzelmét megünnepelje, Kliment metropolita kormányát máris megdöntötték. Sztambulov vezetése alatt három tagból álló „régensi tanács” vette át a hatalmat. Sztambulov, a konzervatív párt vezére, nagykapitalista volt, aki a Balkánon tevékenykedő osztrák vasútépítő vállalkozókkal állott összeköttetésben és Ausztria-Magyarország felé orientálódott. A cárizmus újra a korábbi kérdés előtt állott, hogyan állítsa vissza bulgáriai befolyását.

Oroszország és Németország gazdasági ellentétei. Erre a kérdésre olyan bonyolult helyzetben kellett választ adni, midőn az orosz ipar harcban állott a német iparral. Ez a harc Oroszország belső piacáért folyt, melyen a 70-es évek végéig a német ipar uralkodott. Az orosz kormány 1876-tól fogva lassanként emelni kezdte a behozatali vámokat. Ezt az ipari vállalatok tulajdonosai követelték. Az orosz kormány annál szívesebben engedett, mert maga is azt remélte, hogy a vámbevételek növekedése bizonyos mértékben könnyíteni fog az elszegényedett kincstár helyzetén.

A német burzsoázia, mely Németországban maga is magas vámokat követelt, az orosz protekcionizmust rendkívül sérelmesnek találta. Az orosz piac meghódítása Oroszország fokozatos elnyomásának kezdetét jelentette. Erre törekedett a német tőke. Ez a törekvés a német „Drang nach Osten”-politika megnyilvánulása volt. Az orosz protekcionizmus azonban gátolta a német tőke előnyomulását. Ezért a német sajtó minden alkalommal nagy zajt csapott, valahányszor egy új cári ukáz valamely vámtétel felemelését rendelte el. A 80-as években a német ipar valóban rohamosan veszítette el pozícióit az orosz piacon, melyen az előző évtizedekben vezető szerepet játszott.

Bismarck féltékenyen őrizte a német nehézipar érdekeit. A kancellár diplomáciája nem keveset fáradozott azon, hogy a 80-as évek depressziója idején piacokat keressen a német áruk számára. A kancellárnak 1883-ban sikerült rábírnia Törökországot, hogy a hadi megrendeléseket Armstrong helyett Kruppnak és Mausernak adja. 1885-ben a kínai kormánytól megrendeléseket szerzett Krupp számára. Bismarck megkísérelte, hogy a francia cégek kezéből kiragadja a szerb hadimegrendeléseket, de itt kudarcot vallott. Viszont sikerült

biztosítania, hogy a német vállalkozók Románia és Olaszország számára fegyvert és vasúti anyagot szállítsanak. De terjedelménél fogva mégis csak az orosz piac volt a legfontosabb. Az orosz piac megtartásában a német nehézipar olyan kimagasló egyéniségei voltak érdekelve, mint Krupp és Henckel von Donnersmarck herceg, a sziléziai mágnás. Bismarck többször fordult az orosz kormányhoz: jegyzékekkel, kérésekkel, fenyegetéssel igyekezett elérni, hogy szállítsák le a vámokat. Mindhiába: az orosz vámok emelkedtek. 1884—1885-ben újból felemelték a vámokat.

Bismarck a sajtó útján azzal ijesztette Oroszországot, hogy korlátozni fogja az orosz kivittl Németországba és fel fogja emelni a gabonavámokat. Ezenkívül még azzal is fenyegette Oroszországot, hogy Németország megakadályozza az orosz kölcsönök tervbevett konverzióját. A német sajtó figyelmeztetése komoly volt, mert Oroszország pénzügyei gyenge lábon álltak és az orosz mezőgazdaság nagy mértékben a német piactól függött.

1886. május elején Bismarck megheszélést folytatott Pável Suvalov orosz nagykövettel. A kancellár kijelentette, hogy nézete szerint Oroszországnak joga van csapatokat küldeni Bulgáriába és általában bármely eszközzel visszaállíthatja a bolgár kormányra gyakorolt befolyását. Sőt mi több, „Ausztriának semmi joga nincs arra — folytatta a kancellár —, hogy irígyelje az Önök akcióját és nem fogom elmulasztani, hogy ezt éreztessem vele”. Ezután áttért az orosz vámkérdésre. „Önök, úgy látszik, a legközelebbi időben fel akarják emelni a vas és szén tarifáját — mondta a kancellár. — Nem titkolom, hogy ennek a rendszabálynak siralmas hatása lesz a mi iparunkra.”

Nyilvánvaló volt, hogy Bismarck vámengedmények ellenében ígerte Bulgáriát Oroszországnak. De nem elégedett meg azzal, hogy ilymódon befolyásolja az orosz kormányt. Szokása szerint a mézes madzag után megsuhogtatta a korbácsot is. Panaszkodni kezdett, hogy bármilyen „ellenszenvesnek” is tűnik fel előtte minden rendszabály, mely az orosz kivittel ellen irányul, mégis nehéz lesz ellenállania az agráriusok nyomásának, akik újból a gabonavámok fel-emelését követelik.¹

Bismarck elérte a legközelebbi célját: a vas és szén tarifájának tervbevett felemelését elhalasztották.

De a kancellár nem adta fel a reményt, hogy többet is elérhet. 1886. nyarán feltűnően udvarolt az orosz kormánynak. Segítségére ment, hogy Oroszország megszabaduljon a szabad kikötőtől, melyet a berlini kongresszus után létesítettek Batumban. „Tíz év múlva Önök fognak uralkodni ezeken a vizeken” — mondotta Suvalovnak. A nagykövet örömmel vette fel a téma fonalát. Magyarázni kezdte Bismarcknak, hogy milyen fontos Oroszország részére, hogy a tengerszorosok

¹ A moszkvai külpolitikai levéltár anyaga alapján,

Közelében biztosítsa magát. Bismarck, naív képet öltve, megjegyezte, hogy hiszen nemzetközi szerződések garantálják a tengerszorosok elzárását. Suvalov erre kijelentette, hogy az ország biztonságát nem szabad csupán szerződésekre alapítani. „Lehetőséget kell szerezniünk — mondotta a nagykövet —, hogy ajtónkra lakatot tegyünk.” Bismarck kis ideig hallgatott, majd így szólt: „Nos, ha ráteszik a lakatot, részünkről, természetesen, nem lesz ennek akadálya.”

Suvalov el volt ragadtatva. De III. Sándorra mindez nem volt különösebb hatással. Suvalov jelentésének utolsó mondataihoz a cár lakonikusan ezt a széljegyzetet írta: „Hát persze!” III. Sándor és Giers ez években egyáltalában nem gondolt arra, hogy a tengerszorosokat birtokukba vegyék. És Bismarck hasztalan számított arra, hogy Oroszországot újabb akcióra uszíthatja Törökország ellen.

A cári kormány, még ha hajlandó is lett volna arra, hogy engedményeket tegyen Bismarcknak, ezt nehezen válthatta volna valóra. Az orosz védővám hívei sejtették, hogy a védővámokat veszély fenyegeti. Szóvivőjük, Katkov, a „Moszkovszkije Vjedomosztyi”-ban harcot indított a kormány külpolitikája ellen. Az újság azt követelte, hogy szakítsanak Németországgal és közeledjenek Franciaországhoz.

A cári Oroszország viszonyai között Katkov csak azért agitálhatott a kormány külpolitikája ellen, mert nagy összeköttetései voltak a kormányzó körökkel, ahol erős németellenes áramlat volt. Különösen a legfelsőbb katonai körök sok képviselője volt a Franciaországgal való együttműködésnek a híve. Például ez volt a véleménye Szkobeljev tábornoknak és az ő halála után Obrucsev tábornoknak, aki hosszú ideig az orosz vezérkar főnöke volt. Sőt maga III. Sándor is gyanakodva tekintett Németországra. Különösen nem kedvelte a német kancellárt. Az egyik nagyköveti jelentés szélére egyáltalában nem a diplomáciai nyelvből vett jelzöt írt Bismarckról.

**A reváns-mozgalom
erősödése Francia-
országban.**

A ruméliai eseményekkel egyidejűleg kiéleződött Franciaország és Németország viszonya is. Ez még bonyolultabbá tette a helyzetet. Európa két válsággal állott szemben: az egyik a Bal-

kánon lobbant fel, a másik a Rajna mentén fenyegetett kirobbanással.

1883—1884-ben, a második Ferry-kormány Indokína ellen hódító hadjáratot indított. Annam elfoglalása után a franciák Tonking ellen vonultak, mely a kínai császár vazallusa volt. Tonkingban a francia gyarmatosítók nehézségekre találtak. A kínai csapatok 1885. március havában megverték a francia expedíciós sereget. A vereség híre viharos tiltakozást váltott ki Párizsban, a kormány gyarmatpolitikája ellen. Ferry kormánya megbukott. A reváns hívei saját céljaikra igyekeztek kihasználni ezeket az eseményeket.

1885. őszén Franciaországban parlamenti választások voltak. A „mérsékelték” vereséget szenvedtek. A monarchisták és a radikálisok

megerősödtek. Más szóval, a gyarmatosítás és a keleti szomszéddal való alkudozás híveinek befolyása csökkent. Ellenben a reváns híveinek befolyása megnőtt. Boulanger tábornok a reváns előkészítése érdekében nagy agitációba kezdett. 1886-ban Boulanger hadügyminiszter lett. Erélyes rendszabályokkal erősítette a francia hadsereget. Bismarck viszont azon gondolkodott, hogyan számolhatna le újra Franciaországgal. Felmerült a kérdés: nem kellene-e kihasználnia azokat a nehézségeket, melyeket a bolgár probléma okozott Oroszországnak? Nem volt kizárva, hogy így biztosítani lehetne Oroszország semlegeségét, ha Németország háborút visel Franciaország ellen. De a bolgár kérdés még egyébre is vezethetett: konfliktus támadhatott Ausztria-Magyarország és Oroszország között...

Németország nemzetközi helyzete egyre bonyolódott. Tekintettel a valószínű francia konfliktusokra, Bismarcknak nem volt szabad viszálykodnia Oroszországgal, melyet gyűlölt, de amelytől félt. Nem volt szabad elvesztenie Ausztria-Magyarországot sem. A kancellár jó viszonyban akart maradni mindkét hatalommal. Ez azonban nem volt könnyű feladat, amikor a bolgár kérdés kiélesedett. Az augusztusi bolgár események után Bismarcknak latba kellett vetnie minden diplomáciai leleményességét és hajlékonyságát.

A három uralkodó szövetségének összeomlása. Kevéssel Battenberg elűzése előtt Bismarck Kissingenben Kálnokyval találkozott. Itt abban állapodtak meg, hogy a bolgár ügyekbe való benemavatkozás alapján fenntartják a három uralkodó szövetségét. A „benemavatkozás” akkor valójában azt jelentette, hogy Németország és Ausztria-Magyarország Oroszország kedvéért szabad kezet engednek Battenberg ellenségeinek.

Amikor Battenberget megbuktatták, Bismarck félhivatalosa útján kijelentette, hogy ez az esemény nem érinti a német kormányt, sőt ennek a ténynek pozitív jelentősége lehet. A szófiai ellen-államcsínyt követő napon Bismarck Franzensbadban Giersszel találkozott. Abban állapodtak meg, hogy együttesen fogják követelni a szultántól Battenberg újabb trónralépésének megakadályozását.²

Amikor ezt Bécsben megtudták, Kálnoky tiltakozott. Hiszen nem régen, Kissingenben, megegyezett Bismarckkal, hogy „nem fognak beavatkozni” a bolgár ügyekbe, most pedig a németek démarsra készülnek Konstantinápolyban. Kálnoky és Bismarck között tárgyalások kezdődtek. Bismarck kissé zavart volt, mikor e tárgyalások után az orosz diplomáciai ügyvivővel találkozott. Végül is kijelentette, hogy nincs kifogása az ellen, ha Oroszország fegyveres erővel távolítja el az ellenséges bolgár kormányt. Csak előbb egyezzek meg Ausztria-Magyarországgal. De Bismarck mindjárt hozzátette, hogy erre alig van kilátás. A kancellár nem hagyott kétséget az iránt, hogy

² A moszkvai külpolitikai levéltár anyaga alapján,

abban az esetben, ha Battenberg visszatérne Szófiába, ő csak Battenberg „elnemismerésével” támogathatja Oroszországot, ennél tovább nem mehet.

1886. szeptember 25-én Szófiába érkezett Kaulbars tábornok, a cár külön megbízottja. Az volt a feladata, hogy „törvényes” kormányt alakítsanak Bulgáriában, vagyis olyan embert ültessenek a bolgár fejedelem trónjára, aki Oroszország barátja. Erre kellett rábírnia Kaulbarsnak a bolgár régenseket. De a tábornok ügyetlenül lépett fel és mégjobban elrontotta a helyzetet. Az ügy azzal végződött, hogy Kaulbarst visszarendelték és Pétervár és Szófia közt megszakadt a diplomáciai összeköttetés. A politikai légkör még feszültebb lett. Az orosz kormány már Bulgária megszállásáról kezdett beszélni.

Ez azonban valóban csak szóbeszéd volt. A cár félt csapatokat küldeni Bulgáriába. A fenyegetődzések révén azt akarták elérni, hogy a három uralkodó szövetsége diplomáciai úton kényszerítse engedelmességre a bolgár régenseket és ezzel kímélje meg Bécsét attól a kellemetlen kilátástól, hogy orosz csapatokat lásson Bulgáriában.

Kálnoky azonban nem értette meg az orosz politika igazi célját. Ő komolyan aggódott, hogy ismét orosz csapatok jelenhetnek meg a Balkán szívében, úgy, mint 1877—1878-ban. Anglia is osztotta Kálnoky aggodalmait.

Salisbury november 9-én a londoni lordmayor hagyományos bankettjén éles szavakkal fordult Oroszország ellen. Néhány nap múlva Kálnoky a magyar delegáció előtt tartott beszédében még tovább ment. Egyenesen háborúval fenyegette meg Oroszországot, ha csapatokat küldene Bulgáriába.

Az angol kormány a bolgár válság kezdete óta arra törekedett, hogy Ausztria-Magyarországot és Németországot konfliktusba keverje Oroszországgal. Bismarck viszont nem kisebb buzgalommal azon fáradozott, hogy angol-orosz összeütközést provokáljon, ő azonban a konfliktuson kívül maradjon.

Salisbury 1885-ben, röviddel azután, hogy Gladstone helyére lépett, titkárját, Philip Curriet, külön megbízással Bismarckhoz küldte. A küldetés célja az volt, hogy Németországot háborúra bírja Oroszország ellen. Ez nem felelt meg Bismarck terveinek. Ellenkezőleg, Bismarck minden igyekezete arra irányult, hogy angol-orosz bonyodalmat idézzon elő. A német kancellár azt felelte az angol kormánynak, hogy „Anglia semmiesetre sem számíthat Németország szövetségére Oroszország ellen”. Bismarck többször mondotta, hogy a németek az orosz tűzből nem kívánják kikaparni a gesztenyét Anglia számára. Az volt a véleménye, hogy minél passzívabb lesz Németország a keleti kérdésben, annál nagyobb lesz a kilátás arra, hogy Ausztria-Magyarországgal karöltve maguk az angolok fognak fellépni Oroszország ellen és bekövetkeznék az angol-orosz konfliktus, mely után Bismarck annyira vágyott. A kancellár nyomatékosan azt taná-

csolta Ausztria-Magyarországnak, hogy ne pörösködjék Oroszországgal, amíg nem lesz egészen biztos abban, hogy Anglia nem tér ki a harc elől. E mellett Bismarck szüntelen hangsúlyozta, hogy Ausztria-Magyarország nem számíthat Németország segítségére a Bulgáriáért viselendő háborúban, mivel az 1879. évi szerződés csak arra az esetre vonatkozik, ha Oroszország közvetlenül támadná meg Ausztria-Magyarország területét. „Ha Anglia nem megy elől — írta Bismarck más alkalommal —, akkor Ausztria ostoba lenne, ha számítana rá. Ha Randolph Churchill (a Salisbury-kormány egyik befolyásos minisztere. — Szerk.) fél Ausztriával és Törökországgal együtt fellépni, miért kell akkor Ausztriának egymagában a macska farkára csengőt akasztania? Csak azért, hogy aztán Anglia cserbenhagyja?”³ A német kancellár politikájának lényegét a következő jegyzet jellemzi: „Arra kell törekednünk, hogy szabad kezünk legyen, hogy abban az esetben, ha a keleti kérdések miatt Oroszországgal kenyértörésre kerülne a sor, ne sodródjunk mi is azonnal ebbe a konfliktusba. Minden erőnkre szükségünk van Franciaországgal szemben. Ha Ausztriának és szövetségeseinek Oroszország elleni háborújában semlegesek maradunk, akkor elkerülhetjük a háborút a franciák ellen, mivel Franciaország mindaddig nem kezdhet háborút, amíg nem keveredünk Oroszország ellen harcba... Ha megmaradunk ezen a vonalon — folytatta Bismarck —, akkor nagyon valószínű, hogy egymástól különállóan folyhat le mindkét háború, mely Európát fenyegeti.”⁴ Bismarck tehát egész világosan meghatározta politikája célját: el kell kerülni a háborút két fronton és biztosítani kell az eljövendő háborúk lokalizálását.

1886. őszétől kezdve egyre romlott Ausztria-Magyarország és Oroszország kölcsönös viszonya. Ez arra készítette Bismarckot, hogy Ausztria-Magyarország és Anglia együttműködését erőlyesen előmozdítsa. Arra törekedett, hogy Anglia határozottabb kötelezettségeket vállaljon Ausztria-Magyarországgal és Olaszországgal szemben arra az esetre, ha együttesen kell fellépniök Oroszország és részben Franciaország ellen.

Úgy tűnhetné fel, mintha Bismarck politikájában fordulat állt volna be nyílt oroszellenes irányban. Ez azonban a kancellár politikájának legyszerűsített és helytelen felfogása volna. Bismarck diplomáciája nagyon bonyolult volt: a kancellár egyidejűleg különböző irányokban manőverezett.

Bismarck 1886. október közepén még óva intette Suvalovot Bulgária megszállásától. De 1886. november 21-én Berlinbe érkezett Vla-

³ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. IV. 866. szám. Bismarck széljegyzetei.

⁴ Ugyanott, 900. szám.

dimir Alexandrovics nagyherceg, a cár testvére. A kancellár fia, aki ekkor külügyi államtitkár volt, a nagyherceggel folytatott hosszas megbeszélése alkalmával megcáfolt mindent, amit ő maga és az apja mondott még nemrégén Suvalovnak, midőn őva intették őt attól, hogy orosz katonaságot küldjenek Bulgáriába. Most fehér lapot adtak Oroszországnak, épúgy, mint a mult tavasszal, midőn Bismarck vámgengedményeket akart ezzel szerezni az orosz kormánytól.

Mi kényszerítette a kancellárt arra, hogy ismét tavaszi álláspontjára helyezkedjék? A dolog nyitja az, hogy októberben Bismarck tudomást szerzett Oroszország és Franciaország viszonyának javulásáról. 1886. november 5-én pedig Freycinet francia miniszterelnök elbeszélte a német követnek, hogy Oroszország szövetséget ajánlott Franciaországnak Németország ellen. Valójában azonban nem az orosz kormány, hanem Katkov Párizsba érkező ügynökei beszéltek a szövetségről. De Bismarck készpénznek vette Freycinet közlését. Ez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy Oroszországban erős áramlat volt a francia-orosz közeledés mellett.

Bismarck ebben a helyzetben a diplomácia történetének egyik legbonyolultabb manőverét hajtotta végre. Egyrészt bőkezűen ígéreteket tesz Oroszországnak és katonai intervencióra sarkalja Bulgáriában. Másrészt fékezi Ausztria-Magyarországnak Oroszország ellen irányuló akcióját. Ugyanakkor azon fáradozik, hogy az angol politikát aktivizálja és angol-orosz konfliktust idézzen elő. Ebben az esetben Ausztria-Magyarországot eloldotta volna a láncról, melyen erősen tartotta, amíg Anglia valóban akcióba nem lép. De Németország kezét még ebben az esetben sem akarta megkötni, s „baráti” viszonyban kívánt maradni Oroszországgal.

Ezzel még korántsem merült ki ez a rendkívül bonyolult játék. A kancellár Angliával, Oroszországgal és Ausztria-Magyarországgal szemben folytatott manővereivel egyidejűleg Franciaország ellen sajtóhadjáratot kezdett, melyet a végsőig csigázott.

Ennek a hadjáratnak nagy jelentősége volt Bismarck belpolitikája szempontjából is. A szocialisták ellen hozott kivételes törvénynek nem volt meg a várt eredménye. Az 1881-es és 1884-es választások nagyon kedvezőtlenül végződtek Bismarckra nézve. A centrupárt túlságosan függetlenül viselkedett. Ehhez járult még, hogy a császár megöregedett és uralkodóváltozás közelgett. Végül hét évre meg kellett újítani a hadiköltségvetésről szóló törvényt (szeptennátum) és jelentékenyen erősíteni kellett a hadsereget. A kancellár szükségesnek látta, hogy fölnyissa a sovinizmus zsilipjeit. Már nem egyszer sikerrel alkalmazta ezt a módszert. A kancellár sajtója felkapta és határtalanul felfújta a revans-propaganda minden tényét. A francia nacionalisták kirohanásaikkal maguk is gondoskodtak arról, hogy a német kancellár franciaellenes sajtóhadjárata ne maradjon táplálék nélkül.

Háborús riadalom
1887. január havában.

Említettük, hogy Bismarck október végétől nagy buzgalommal járt a cári kormány kedvében. Ennek volt is némi eredménye. A szemfényvesztés sikerült, ha nem is hosszú időre. 1886. végén III. Sándor maga is elhitte, hogy a német politikában fordulat állt be. „Most valóban látható — mondta a cár —, hogy Németország velünk van a bolgár kérdésben.”⁵ A cárnak különösen egy valójában meglehetősen jelentéktelen kérdés okozott gondot, az, hogy Battenberg, akit lelke mélyéből gyűlölt, ne térhessen vissza Bulgáriába. A cár személyes sértésnek vette volna Battenberg visszatérését. Pjotr Suvalov grófnak, aki magánügyekben Berlinbe készült, megbízást adott, hogy Bismarckkal beszéljen e kérdésről. Azt akarta, hogy a német császár Battenbergnek, mint német tisztnek, tiltsa meg a bolgár trónra való visszatérését.

Pjotr Suvalov, éppen úgy, mint testvére Pável Suvalov, aki 1885. óta berlini nagykövet volt, a Németországgal való szoros barátság régi híve, Bismarcknál persona grata volt. Mikor Berlinbe érkezett, testvérével együtt előbb Herbert Bismarck gróffal, a kancellár fiával, folytatott megbeszélést. Herbert Bismarck megígérte, hogy atyja támogatni fogja III. Sándornak Battenbergre vonatkozó kérését. Ezután Pjotr és Pável Suvalov saját kezdeményezésükre a három uralkodó szövetségének kérdését vetették fel. Az 1884. évi szerződés határideje a következő nyáron járt le. Pjotr Suvalov azt indítványozta Herbert Bismarcknak, hogy a szerződést újítsák meg, de Ausztria-Magyarország nélkül. A múlt őszi események után Oroszország és Ausztria-Magyarország viszonya nagyon megromlott. Az orosz-német kettős szerződést a következő alapon akarták megkötni: Oroszország francia-német háború esetén semleges marad. „E tekintetben egészen mindegy — mondta Suvalov —, hogy Franciaország támadja-e meg Németországot, vagy Önök kezdik ellene a háborút és 14 milliárd hadisarcot vetnek ki rá, sőt még az is közömbös, ha egy német tábornok lesz Párizs kormányzója.” Suvalov ajánlata a 80-as évek viszonyai közt annyira merész volt, hogy Bismarck, fia jelentését olvasván, széljegyzetben kérdőjelet tett a jelentésre. Suvalov azt kérte ellenértékül, hogy Németország ne gördítsen akadályt az elé, hogy Oroszország birtokába vegye a tengerszorosokat és visszaállítsa befolyását Bulgáriában. „Ezer örömmel” — írta a kancellár fia jelentésére.

Néhány nap múlva a Suvalov testvérek és Bismarck pezsgő mellett ülve szerződéstervezetet dolgoztak ki az említett alapon. Egyébként még több fontos pontot foglaltak a szerződésbe. Így, például, a tervezet szerint Oroszország kötelezte magát, hogy nem fog Ausztria-

⁵ *Lamsdorff, V. N. Napló (1886—1890). 4, 1.*

Magyarország területi integritása ellen törni és elismerte, hogy Szerbia Ausztria-Magyarország érdekszférájához tartozik.⁶

Bismarck el volt ragadtatva a Suvalov testvérekkel folytatott megbeszélésektől. Másnap, 1887. január 11-én, a kancellárnak nagy beszédet kellett mondania a Reichstagban. Az egész politikai világ érdeklődéssel várta ezt a beszédet. Bismarck szerfelett merészen beszélt. Beszédének két alapgondolata volt: barátság Oroszországgal és harc Franciaország ellen. „Oroszország barátsága fontosabb nekünk, mint Bulgária barátsága és mint Bulgária összes németországi barátainak barátsága” — jelentette ki a kancellár. A francia háború lehetőségéről úgy nyilatkozott, hogy senkisé nem tudhatja, mikor következik be: lehet, hogy 10 év múlva, de az is lehet, hogy 10 nap múlva.

A konstantinápolyi és a szófiai német diplomáciai képviselők utasítást kaptak Berlinből, hogy a bolgár kérdésben a legerélyesebben támogassák Oroszország politikáját. Ezzel egyidejűleg Bismarck a nyugateurópai nemzetközi frontra is erősebb diplomáciai nyomást gyakorolt. 1887. január 13-án kérdést intézett a belga kormányhoz, vajjon tesz-e intézkedéseket (ha igen, milyeneket), hogy Belgium semlegességét egy állítólag lehetséges francia betörés esetén megvédje. Január 22-én utasította a párizsi német ügyvivőt, hogy sürgősen küldjön adatokat a franciák hadikészülődéséről. A kancellárt — amint levelében írta — „az a kérdés érdekli, vajjon nem kell-e a francia kormány figyelmét felhívni arra, hogy a hadikészülődései kétséget támasztanak békeszeretetének illetően”.

Bismarck január 28-án megbeszélést folytatott a berlini francia nagykövettel. A nagykövet Franciaország békés szándékait hangsúlyozta Bismarck előtt, aki azt válaszolta, hogy nem kételkedik a jelenlegi francia kormány békeszeretetében. De ő úgy látja, hogy ez a kormány rövidéletű lesz. „De ha Boulanger lesz a miniszterelnök vagy a köztársaság elnöke — fejezte be fenyegetően a kancellár —, akkor háború lesz”.⁷

Január 30-án a porosz kormány ülésén, vagyis egy szűkkörű, zárt értekezleten, Bismarck arról értesítette minisztertársait, hogy a legközelebbi hetekben háború törhet ki. Bejelentette, hogy a következő héten a porosz országgyűlés elé 300 millió márka kölcsönről szóló törvényjavaslatot kell előterjeszteni a katonai szükségletek fedezése céljából. A birodalmi gyűlést feloszlatták, mert a szeptennátumot elvetette: az új választások pedig csak február 20-ára voltak kitűzve. Bismarck nyilvánvalóan lehetetlennek tartotta, hogy még három hétig várjon és ezért elhatározta, hogy az országgyűléshez fordul a hadikölcsön jóváhagyása végett. „Alig hihető — írta napló-

⁶ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. V. 1062. és 1063. szám.

⁷ Documents diplomatiques français. 1-ère série. VI. 415. szám. 426. l.

jában egy porosz miniszter —, hogy Bismarck ezt választási manőverből teszi. Ez háborút jelent.”⁸

A „Post” január 31-i számában „Késhegyen” címmel sugalmazott cikk jelent meg. A cikk azt igyekezett bizonyítani, hogy Franciaország lázasan fegyverkezik, a francia sovinizmust a végsőkéig fokozzák, Boulanger a helyzet ura Párizsban és ha hatalomra kerül, feltétlenül háborút indít. A cikk után riasztó hírek keltek szárnyra, hogy Bismarck állítólag ultimátumot akar küldeni Franciaországnak, melyben Boulanger lemondását fogja követelni. Bismarck ügynökei teljes erejükből dolgoztak. A kancellár pedig az egész idő alatt türelmetlenül várta, hogy mi lesz az orosz-német szerződéstervezettel, melyet Pjotr Suvalov ajánlott neki.

Suvalov személyi diplomáciájának eredményét még Giers, ez a határozott németbarát, sem helyeselte. A miniszter úgy látta, hogy Suvalov hátrányos szerződést kötött, amikor Bismarcknak Ausztria-Magyarország területi épségének és szerbiai túlsúlyának kezességét ígérte. A cár még bizalmatlanabban tekintett Suvalov szerződéstervezetére. Giers, midőn január 17-én jelentést tett a cárnak, rémülten vette észre, hogy egész eddigi németbarát politikája kockán forog. Lamsdorff, Giers legközelebbi munkatársa, ugyanazon a napon ezt írta naplójába: „Úgy látszik, hogy Katkov intrikái vagy mások káros befolyása ismét letérítették uralkodónkat a helyes útról. Öfelsége nemcsak a három uralkodó szövetsége, de még a Németországgal való kettős szövetség ellen is fordul. Mintha tudná, hogy ez a szövetség népszerűtlen és ellentétben áll egész Oroszország nemzeti érzelmeivel; beismeri, hogy fél túltenni magát ezeken az érzelmeken stb.”⁹ Giers a cár parancsa alapján utasítást adott Pável Suvalovnak, hogy egyelőre ne beszéljen Bismarckkal az orosz-német szerződés megkötéséről.

A háborús riadalom komoly zavarba hozta a francia kormányt. Flourens francia külügyminiszter először úgy határozott, hogy Oroszországhoz fordul segítségért. Január 21-én izgalomtól reszketve felkereste báró Morenheim orosz nagykövetet, hogy az orosz kormányt Németország agressziós szándékaira figyelmeztesse. A miniszter egyidejűleg felhivatalos ügynöke útján megkérdezte Morenheimot, vajjon számíthat-e Franciaország Oroszország erkölcsi támogatására, ha Németország a francia hadsereg lefegyverzését követelné.

Morenheim táviratát január 22-én kapták meg Pétervárott. Giers azt ajánlotta, hogy nagyon tartózkodó választ adjanak Franciaországnak. A cár azonban másképp döntött. Arra a kérdésre, vajjon számíthat-e Franciaország Oroszország „erkölcsi támogatására”, a cár ezzel

⁸ Lucius von Ballhausen: Bismarck-Erinnerungen. 366. l.

⁹ Lamsdorff: Napló 1886—1890. 34—35. l.

a széljegyzettel válaszolt: „Természetesen. igen”.¹⁰ Ezt kellett volna közölni Morenheimmal. De Giers, a németbarát, hű maradt önmagához. Mielőtt közölte volna a cár határozatát, előzetesen meg akarta tudni Berlinben, hogy vajjon van-e „Morenheim jelentésének valami alapja”.

Ennek következtében Pável Suvalov Giers megbízásából január 23-án vagy 24-én (a pontos dátum ismeretlen) felkereste Bismarckot. Beszélgetésük tartalmát pontosan nem ismerik. Úgy látszik, Suvalov megelégedett Bismarck üres kijelentésével, hogy Németország nem szándékozik megtámadni Franciaországot. De ennek a beszélgetésnek egészen más jelentősége volt. Suvalov a Pétervárról kapott utasítás értelmében egy árva szót sem szólt arról a kérdésről, mely a legjobban érdekelte a kancellárt. Hallgatott arról a szerződéstervezetről, melyet Pjotr testvére készített.

E beszélgetés után Bismarck nagyon nyugtalan lett. Ezt bizonyítja az is, hogy január 24-én körtáviratot küldött a német udvaroknak, melyben szükségesnek tartotta kijelenteni, hogy január 11-i beszédében szándékosan túlozta az orosz-német viszony barátságos jellegét.

Még aznap, vagyis január 24-én, Bismarck új diplomáciai lépésre határozta el magát. Hatzfeldt gróf, londoni német nagykövet, megjelent az angol külügyminisztériumban, ahol a következő beszélgetés folyt le: Németország nem akar háborút indítani Franciaország ellen — mondotta Hatzfeldt —, de ez a háború mégis „nagyon közel” áll. Ezután a nagykövet nyomatékosan kérdezte, vajjon háború esetén támogatni fogja-e Anglia Ausztria-Magyarországot és Törökországot Oroszország ellen. Salisbury azt válaszolta, hogy véleménye szerint Angliának ezt meg kell tennie, de mivel nem biztos a parlament állásfoglalásában, nem vállalhat határozott kötelezettséget. Salisbury azonban „bátorítani” akarta Bismarckot. A párizsi angol nagykövethoz írt levelében nem ok nélkül adott kifejezést abbéli reményének, hogy a francia-német háború meg fogja szabadítani Angliát attól a „szakadatlan gyötrelemtől, melyet Franciaország okoz neki Egyiptomban”.¹¹ A Salisburyhez közelálló „Standard” február 4-i számában cikk jelent meg Belgium semlegességéről. A cikk — mintegy Schlieffen haditervét előre sejtve — rámutatott arra, hogy Belgium a németek franciaországi betörésének legalkalmasabb útja és felvette a kérdést: mi lesz Anglia feladata, ha Németország valóban Belgiumon át fog előnyomulni. A felelet egészen határozott volt: ebben az esetben „oktalanság” volna, ha Anglia Belgiumot védelmezné. „Anglia nem állhat Franciaország mellé Németország ellen — ezt a következtetést vonta le a cikk. — Ezáltal Anglia csak bonyolítaná az angol politika legfőbb céljait a földteke minden részén.” Így válto-

¹⁰ *Lamsdorff*: Napló 1886—1890. 44—46. l.

¹¹ *Newton, T. W.*: Lord Lyons. II. 386. l.

zött meg Anglia álláspontja 1875. őta. Ennek az volt az oka hogy a világ felosztásáért folyó harc rendkívül éles formát öltött és ebben a harcban abban az időben Franciaország még mindig sokkal veszedelmesebb versenytársa volt Angliának, mint Németország. Így tehát Bismarck biztosan számíthatott arra, hogy egy új német-francia háború esetén Anglia nem fog abba beavatkozni.

Egészen más álláspontot foglalt el Oroszország. Bismarck február elején végre világosan látta, hogy a cár nem helyesli Suvalov szerződésrövezetét és hogy következésképpen nem lehet Oroszország támogatására számítani. Ilyen viszonyok között csak egyet tehetett: le kellett mondania arról, hogy Franciaországot megtámadja. A berlini francia nagykövet megtáviratozta Párizsba, hogy a helyzet láthatóan enyhült. Február 17-én Bismarck azt írta Schweinitznek, hogy Suvalov javaslata Pétervárott nyilvánvalóan sikertelen maradt.

De milyen magatartást tanúsított a háborús veszedelem napjaiban a francia kormány? 1887. januárjában a rémület teljesen megbénította a francia politikusokat. Flourens január 21-én megkísérelte ugyan, hogy megszerezze Oroszország segítségét, de a következő napokban meggyőződött arról, hogy Franciaországot csak az mentheti meg, ha az Oroszországhoz való közeledés legkisebb jelével sem ingerli Bismarckot. „Ha csak megmoccanunk, Bismarck ránk veti magát”¹² — egyre ezt hajlogatta Flourensnek Herbetten berlini francia nagykövet, aki igazi lelke volt ennek a „ne ellenkezzünk a gonoszszal” politikának.

Január 26-án Laboulaye pétervári francia nagykövet önszántából kérdést intézett Giershez: „fog-e Oroszország erkölcsi támogatást nyújtani Franciaországnak, felvonulnak-e az orosz csapatok a porosz határra és nem vállalt-e Oroszország valamilyen kötelezettséget Németországgal szemben?” Giers azt válaszolta, hogy Oroszországot semmiféle kötelezettség nem köti (ez nem volt egészen való) és ezért teljes cselekvési szabadsága van. „És ön is engedje meg, hogy cselekvési szabadságunkat megőrizzük — fűzte hozzá elég élesen —, nem vállalva semmiféle kötelezettséget Önökkel szemben sem.”¹³ Csodálatos, de Flourens rendkívül örült, hogy az orosz miniszter ilyen lemondó választ adott. Giers kijelentése megszabadította őt attól, hogy folytassa az Oroszországgal való tárgyalásokat, melyek mégjobban felingerelhették volna a német kancellárt.

A földközi-tengeri antant.

Ezzel szemben a háborús veszély élénkebbé tette az angol-osztrák és az angol-olasz tárgyalásokat. A nemzetközi helyzet arra készítette Angliát, hogy Ausztria-Magyarországhoz és Olaszországhoz közeledjék. Hiszen Oroszország és Franciaország valamennyiük közös ellen-

¹² Documents diplomatiques français. 1-ère série. VI. 428. szám.

¹³ Lamsdorff: Napló 1886—1890. 53. l.

sége volt abban az időben. Salisbury azonban határozottan elutasított minden szövetségi szerződést, mely határozott katonai kötelezettségeket tartalmazott volna. Az volt a terve, hogy a hármasszövetség erejével fog harcolni Oroszország és Franciaország ellen. Végül azonban csupán kevésbé kötelező jellegű megegyezésre: közös politikai vonalra volt hajlandó, hogy Olaszországnak Franciaországhoz való pártolását meggátolja. De még ezt is halogatta. Erre Bismarck 1887. január elején megfenyegette Salisburyt, hogy ha Ausztria-Magyarországgal és Olaszországgal nem lép egyességre, akkor Németország nem fogja többé támogatni Angliát az egyiptomi pénzügyi kérdésekben. A fenyegetés használt. Február 12-én Anglia és Olaszország jegyzéket váltott, melyben kötelezték magukat, hogy a Földközi-, Fekete-, Égei-, Adriai-tenger partjain és Észak-Afrika partvidékén együtt fognak működni a statusquo megőrzése céljából.

„Abban az esetben, ha valamely végzetes esemény következtében a statusquo fenntartása a maga teljességében lehetetlennek bizonyulna — így hangzott az angol jegyzék —, mindkét hatalomnak az az óhaja, hogy egyetlen más nagyhatalom se terjessze ki uralmát e partvidék valamely részére.”

De az angol jegyzék arra is utalt, hogy „ennek az együttműködésnek a jellegét, amikor ennek szüksége felmerül, a körülményeknek megfelelően fogják megszabni”.¹⁴ Salisbury a királynőhöz írt levelében így magyarázta az akkori angol diplomáciának ezt a tipikus művét: „Az angol jegyzék úgy van megszerkesztve — írta Salisbury —, hogy teljesen szabadon hagyja annak megítélését, vajjon az olasz kormányval való együttműködés minden egyes adott esetben megkívánja-e, hogy katonai segítséget adjunk.”¹⁵ Március 24-én Ausztria-Magyarország — ha nem is szívesen és fenntartásokkal — mégis hozzájárult ehhez az egyezményhez. Kálnoky félt, hogy ez az Oroszország elleni „együttműködés”, amelynek során Anglia nem vállal határozott kötelezettségeket, azzal végződhetne, hogy Anglia konfliktusba keveri Ausztria-Magyarországot Oroszországgal, azután pedig visszavonul, magukra hagyva Ausztria-Magyarországot és Olaszországot.

Viszontbiztosítási szerződés.

Az angol-olasz tárgyalások befejezésekor Bismarck már tudta, hogy Suvalov szerződéstervezete megghiúsult. Azonban nem adta fel mégsem a reményt, hogy sikerülni fog Oroszországgal megegyeznie, hogy egy Franciaország elleni háború esetén semlegességét biztosítsa. Ezért február közepétől kezdve, ahol csak lehetett, mindenütt ártott Oroszországnak; így akarta meggyőzni a cárt Németország „barátságának” hasznáról. Bismarck ugyanakkor, amikor kisebb-nagyobb kellemetlenséget okozott Oroszországnak, minduntalan szövátelte a német-

¹⁴ Pribram: Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns. I. 38. I.

¹⁵ The letters of Queen Victoria. Third series. I. 272. I.

orosz egyezmény kérdését. A német-orosz egyezmény gondolatát Radowitz, az akkori konstantinápolyi német nagykövet fejtette ki a legteljesebben Nyelidov orosz nagykövet előtt. Oroszország érdekei — mondta Radowitz — a Keleten összpontosulnak és ezt Németország fenntartás nélkül elismeri. Németország hajlandó Oroszország számára teljes cselekvési szabadságot biztosítani Keleten. Ami Németországot illeti, az ő figyelmét a Rajna köti le. Németország elvárja, hogy francia-német háború esetén Oroszország semleges maradjon.¹⁶

De az orosz kormánynak eszébe sem volt, hogy a keleti kérdést felvesse, és mégkevésbé gondol arra, hogy Törökországot megtámadja. Ezért az orosz diplomácia attól tartott, hogy a megállapodás nem fog egyenlő értékű előnyt biztosítani a két szerződő fél számára. „Mi azonnali előnyt nyujtanánk Németországnak — írta Jomini orosz külügyminiszeri tanácsos —, de ellenérték fejében csak bizonytalan és távoli előnyt kapnánk.”¹⁷

Bismarck fáradozásai mégsem voltak hiábavalók. A cár 1887. április havában beleegyezett, hogy Németországgal újból vegyék fel a tárgyalásokat arra vonatkozólag, hogy a három uralkodó lejáró szerződését Oroszország és Németország kettős egyezményével helyettesítsék. A tárgyalásokat Pável Suvalov és Bismarck kezdte meg Berlinben. Suvalov 1887. május 11-én átnyújtotta Bismarcknak a két hatalom szerződésének tervezetét. A tervezet első cikke így hangzott: „Abban az esetben, ha a magas szerződő felek egyike háborút indítana egy harmadik nagyhatalom ellen, a másik fél jóakarátú semlegességet fog tanúsítani szerződő társával szemben”. E cikk körül folytak a leghevesebb viták. Bismarck, miután meghallgatta az orosz szerződéstervezetet, csak néhány, aránylag másodrendű jelentőségű megjegyzést tett, majd pedig, amint Suvalov beszéli, „a kancellár kedves témájára tért át: újból Konstantinápolyról, a tengerszorosokról, stb., stb. kezdett beszélni. Megismételte előttem — közölte Suvalov —, hogy Németország örülne, ha ott megvetnők a lábunkat, és — amint mondta —, megkapnók saját lakásunk kulcsát”. Egyszóval, Bismarck, szokása szerint, idegen áruval kereskedett. Felajánlotta Suvalovnak, hogy írjanak külön titkos cikket, melyben Németország beleegyezik abba, hogy Oroszország elfoglalja a tengerszorosokat. „Ez a megjegyzés olyan természetű, hogy kettős fedél alá kell rejteni”, — jegyezte meg Bismarck és arra kérte Suvalovot, hogy a következő megbeszélés idejére készítse el a megfelelő cikk tervezetét.

Bismarck azt gondolta, hogy most már megtett minden lehető, amivel csak kecsegtetheti és engedményekre bírhatja az orosz kormányt, s ezért áttért a legfontosabbra. Elővette irattáskáját, valami írást vett ki belőle és az elámult Suvalov előtt felolvasta Ausztria-

¹⁶ A moszkvai külpolitikai levéltár anyaga alapján.

¹⁷ Ugyanott.

Magyarország és Németország szövetségi szerződését. Bismarck „sajnálatainak” adott kifejezést, hogy az 1879-es helyzet ennek a szerződésnek megkötésére kényszerítette őt. Most ez a szerződés már kötelezi őt és ennek következtében kénytelen ragaszkodni ahhoz, hogy a jövőre orosz-német semlegességi szerződésből zárják ki azt az egy esetet, ha Oroszország megtámadná Ausztria-Magyarországot. Suvalov ellenkezett, de idő hiányában félbe kellett szakítani a megbeszélést.

Két nap múlva megint találkoztak. Suvalov megismételte ellenvetéseit; Bismarck szintén ragaszkodott a maga álláspontjához. Erre Suvalov május 17-én azt ajánlotta a kancellárnak, hogy ahhoz a szöveghez, mely Oroszország és Ausztria-Magyarország háborúja esetén Németország kötelezettségeinek korlátozásáról szól, fűzzék hozzá ezt a fenntartást: „Oroszországra nézve pedig kizáró eset, ha Németország megtámadja Franciaországot”. E kiegészítés nagyon egyszerű és világos értelme így foglalható össze: Önök nem akarják megengedni, hogy szükség esetén leverjük Ausztria-Magyarországot. Jól van. De tudják meg, hogy mi sem engedjük meg Önöknek Franciaország leverését. Midőn semlegességet ígérünk Önöknek, ha a franciák megtámadnák Németországot, ezzel csak Franciaország támadó szándékait fogjuk fékezni, ugyanúgy, amint ezt Önök is ígérik szövetségükkel, Ausztria-Magyarországgal, szemben. Bismarck nagyon elégedetlen volt, de Suvalov is szilárd maradt, mint maga a kancellár. Sokféle szövegezési kísérlet után a szerződés 1. cikkét a következőkép fogalmazták meg:

„Abban az esetben, ha a magas szerződő felek egyike háborút viselne egy harmadik nagyhatalom ellen, a másik fél jóakarátú semlegességet fog tanúsítani szerződő társával szemben és minden eszközzel igyekezni fog a konfliktust lokalizálni. Ez a kötelezettség nem vonatkozik az Ausztria-Magyarország vagy Franciaország elleni háborúra abban az esetben, ha a háború azért keletkezett, mert e hatalmak egyikét a magas szerződő felek egyike megtámadta.”

Így szólt az 1. cikk. A szerződés 2. cikke a balkánkérdésre vonatkozott:

„Németország elismeri Oroszország történelmi jogait a Balkán-félszigeten és különösen Bulgáriában és Kelet-Ruméliában gyakorolt döntő befolyásának jogosultságát. Mindkét udvar kötelezi magát, hogy előzetes kölcsönös megállapodás nélkül nem engedi megváltoztatni a nevezett félsziget területi statusquo-ját.”

A 3. cikk az 1881. évi szerződésnek a tengerszorosok elzárásáról szóló cikkét elevenítette fel.

A szerződéshez külön jegyzőkönyvet mellékeltek. Ebben a jegyzőkönyvben Németország arra kötelezte magát, hogy diplomáciai segítséget nyújt Oroszországnak, ha az orosz uralkodó szükségesnek találja, hogy „birodalma kulcsának megőrzése” végett „vállalja a

Fekete-fenger bejáraának védelmét". Németország továbbá megígérte, hogy sohasem fog beleegyezni abba, hogy Battenberg herceget ismét visszaültesék Bulgária fejedelmi székébe. A szerződést és a jegyzőkönyvet Suvalov és Bismarck 1887. június 18-án írta alá. Ezt a megegyezést viszontbiztosító szerződésnek nevezték el: Bismarck ugyanis úgy biztosította Németországot Oroszország és Franciaország ellen, hogy szövetséget kötött Ausztria-Magyarországgal és Olaszországgal, most pedig az Oroszországgal kötött szerződés útján mintegy viszontbiztosította magát.

Bismarck az új orosz-német szerződés értelmében semlegességet ígért Oroszországnak, ha Ausztria-Magyarország megtámadná; másrészt pedig még 1879-ben katonai segítséget garantált Ausztria-Magyarországnak Oroszország támadása esetén. Ki kell emelni, hogy e szerződések egyike sem határozta meg a „támadás” fogalmát. Annak a kérdésnek az eldöntését, hogy ki kit támadott meg, Bismarck magának tartotta fenn azzal a kijelentéssel, hogy az ő „lojalitásában” mindenki megbízhatik. Világos, hogy ezzel fegyvert kovácsolt a maga számára, mellyel nyomást gyakorolhatott mind Oroszországra, mind Ausztria-Magyarországra.

A helyzetet még az is bonyolította, hogy Ausztria-Magyarország és Románia 1883-ban szövetséget kötött, melynek értelmében Ausztria-Magyarország köteles volt katonai segítséget nyújtani Romániának, ha Oroszország megtámadná. Németország haladéktalanul csatlakozott ehhez a szerződéshez. Így tehát Németország köteles volt Oroszországnak háborút üzenni, ha Oroszország Romániát megtámadná. Viszont az új orosz-német szerződés arra kötelezte Németországot, hogy ebben az esetben semleges maradjon. Ez a helyzet a legkörülmönfontabb diplomatát is zsákutcába szoríthatta. De Bismarckot ez nem zavarta. Azzal a mellékesen odavetett megjegyzéssel vágta ki magát ebből a helyzetből, hogy Németország amúgy sem tudna sok katonát adni Romániának.¹⁸ 1888-ban Bismarck megújította a Romániával kötött szerződést, nem törődve azzal, hogy az érvényben levő orosz-német szerződés teljesen ellentétben állt a román szerződéssel.

Sokkal jobban nyugtalanította Bismarckot az a körülmény, hogy az oroszoknak egy német-francia háború esetére vállalt kötelezettsége nem volt kielégítő. Ebből a szempontból a kancellár nem volt megelégedve az orosz-német szerződéssel. A szerződés aláírása után rövidesen arra határozta el magát, hogy minden eszközzel nyomást fog gyakorolni Oroszországra.

Ezt azzal kezdte, hogy nem támogatta Oroszországot, mikor az meg akarta akadályozni, hogy Koburg Ferdinánd herceget, Ausztria-Magyarország bizalmi emberét, válasszák meg bolgár fejedelemmé.

¹⁸ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. VI. 1162. szám. Bismarck széljegyzete.

Majd 1887. december 12-én Anglia, Ausztria-Magyarország és Olaszország Bismarck közreműködése mellett új egyezményt kötött, mellyel pontosan körülírták a február 12—március 24-i egyezmény vonalát. Még hatékonyabbnak ígérkezett a gazdasági nyomás. A német sajtó hadjáratot indított az orosz hitel ellen. Bismarck az állami hivataloknak megtiltotta, hogy orosz értékpapírokba pénzt fektessenek; a Reichsbanknak nem volt szabad orosz értékpapírokat zálogul elfogadni. Arra, hogy Berlinben új kölcsönt vegyen fel, az orosz kormány még csak nem is gondolhatott. Végül 1887. végén Németország fel-emelte a gabonavámokat.

Oroszország és Németország viszonyának romlása.

Bismarck Oroszország ellen irányuló rendszabályainak az volt a következménye, hogy Oroszország és Németország kölcsönös viszonya rohamosan romlott. Ugyanakkor Oroszország és Ausztria-Magyarország viszonyának válsága még élesebb formát öltött.

Ezt a válságot az idézte elő, hogy Ausztria-Magyarország mindeképen támogatta az új bolgár fejedelmet, holott Oroszország bitornak tekintette és nem akarta elismerni. Kálnoky ősszel nyilvánosan élesen bírálta Oroszország politikáját. Erre az orosz kormány fenyegető hangon válaszolt. Zajos sajtóhadjárat kísérte ezeket a ki-rohanásokat.

Az eseményeknek különösen komoly jelleget kölcsönzött az a körülmény, hogy Oroszország éppen ebben az időben több csapat-testet vetett Ausztria-Magyarország határára. Ez azonban csak ama nagy terv megvalósításának volt egy része, melyet még az orosz-török háború előtt dolgoztak ki az orosz hadsereg diszlokációjának megváltoztatására. Így tehát ezek az új csapatáthelyezések, melyeket 1887. végén hajtottak végre, közvetlenül semmi veszélyt sem jelentettek. De abban az izzó légkörben, mely 1887-ben uralkodott, Oroszországnak ezek a katonai intézkedései nagy izgalmat keltettek Ausztria-Magyarországban. Az orosz diplomácia (sőt még Giers sem) nem tartotta szükségesnek, hogy eloszlassa Ausztria-Magyarország félelmét, ellenkezőleg, ezzel nyomást akartak gyakorolni Ausztria-Magyarországra a bolgár fejedelmi trón kérdésében. Mindennek betetőzéséül ősszel, midőn III. Sándor látogatóban volt felesége szüleinél Kopenhágában, olyan okiratok kerültek a kezébe, melyekből kitűnt, hogy Bismarck is erősen támogatja Koburg Ferdinándot.

A cárr Kopenhágából visszatérőben betért Berlinbe, ahol Bismarck nagyon különösen fogadta. Közvetlenül III. Sándor megérkezése előtt megtiltotta a Reichsbanknak, hogy orosz papírokat lombardírozzon. És miután megmutatta karmait, személyes találkozásuk alkalmával egész ékesszólásával arról akarta meggyőzni a cárt, hogy Koburg Ferdinánd támogatása egyáltalán nem áll Németország érdekében. Ennek során Bismarck bizonyítani igyekezett, hogy a cárnak átadott iratok hamisítványok.

Moltke és helyettese, Waldersee főszállásmester, Oroszország hadi készülődéseire való hivatkozással preventív háborút követelt Oroszország ellen. Kimutatták, hogy hadi felkészültség tekintetében Németország fölényben van és hogy az erőviszonyok rövid időn belül megváltozhatnak. Bismarck azonban, bármennyire is gyűlölte Oroszországot, mégsem akart háborút indítani ellene. A kancellár előrelátta, hogy ez a háború rendkívüli nehézségekbe ütközik. Tudta, hogy ebbe a háborúba Franciaország is be fog avatkozni és jól tudta, hogy milyen nehéz volna két fronton hadat viselnie. Ijesztgette ugyan Oroszországot, de erélyesen ellenezte a német vezérkar háborús terveit.

December végén az orosz kormány belátta, hogy az Ausztria-Magyarország elleni fenyegetődzései semmit sem érnek. De Bismarck is meggyőződött, hogy nem fogja elérni kitűzött célját, hanem csak teljesen elrontja Oroszország és Németország viszonyát. A kancellár tehát frontot változtatott. Sikerült elérnie, hogy a szultán, mint Bulgária suverainje kiáltványt adott ki, melyben Ferdinánd megválasztását törvénytelennek nyilvánította. Ezzel a cárnak demonstratív elégtételt szerzett. Ferdinánd egyébként a trónon maradt, noha de jure nem ismerték el. Bismarck e lépése után a politikai atmoszféra némileg enyhült. De az európai helyzet a mámor utáni súlyos kábulatra emlékeztetett. Bismarcknak nem sikerült az orosz politikának a neki szükséges irányba való terelése. Az Oroszországra gyakorolt nyomással éppen az ellenkezőjét érte el annak, amit akart: saját kezével vetette meg az orosz-francia szövetség alapját, jöllehet 1871. után annyi év folyamán ennek megakadályozására szentelte minden erejét.

A cári kormánynak Párizs adta azt a pénzt, melyet Berlinben megtagadtak tőle. Franciaországban 1887-ben kötötték meg az első orosz kölcsönszerződéseket. 1888—1889-ben pedig a párizsi pénzpiacon óriási pénzügyi műveletet hajtottak végre az orosz államadósság konvertálása céljából. Azóta az egyik kölcsön a másikat követte. A francia tőke a cárizmus legfőbb hitelezője, a cári Oroszország pedig rövid időn belül a francia tőkekevétel legfontosabb területe lett. A későbbi események bizonyították, hogy ezek a kölcsönök milyen fontos politikai fegyvert jelentettek Franciaországnak Oroszországhoz való viszonyában.

Az 1887-es események után Koburg Ferdinánd németbarát klikkje Bulgáriát az osztrák-német politika vizeire terelte. De a bolgár nép felszabadítóival, az orosz néppel, forrt össze. A két nép szolidaritásának érzését nem tudták megingatni sem a cári politika hibái, sem a bolgár uralkodó klikk bűnös tevékenysége. Ez az érzés a legfontosabb politikai tényező maradt, mellyel a Koburg-kamarilla diplomáciájának mindenkor számolnia kellett.

Az orosz-német és a francia-német viszony romlásának egyik közvetkezménye az volt, hogy Bismarck abbahagyta a német gyarmati

terjeszkedést. Ismét veszélyes lett Angliával ujjat húzni. 1886. óta Bismarck nem foglalt el új gyarmatokat, ha nem tekintjük a már megszerzett gyarmatok némi kibővítését. 1889-ben felajánlotta Salisburynak, hogy kössenek szövetséget Franciaország ellen. De erre elutasító választ kapott.

Salisbury és Anglia „splendid isolation”-politikája.

Salisbury a külpolitikában a „splendid isolation” elvét követte. Az volt a véleménye, hogy Anglia mindenkor kihasználhatja a szárazföldi hatalmak konfliktusait, hogy nyugodtan rendezze saját ügyeit. Személyi tulajdonságai mintha erre a politikára képesítették volna. Okos és finom politikus, de nagyon lusta, hanyag arisztokrata volt, aki különösebb fáradság nélkül került a tory-párt élére; hiányzott benne a szüntelen harcokban hatalomra törő Bismarck fékezhetetlen energiája. De kitartásban Salisbury felülmúlta Bismarckot. „Figyelni és kivárni” — ez volt Salisbury taktikája. Az európai diplomácia porondján Gorcsakov halála után Salisbury volt Bismarck egyetlen többé-kevésbé méltó ellenfele.

Bismarck és Salisbury leplezett párviadala öt évig tartott. Azt a kérdést kellett eldönteni, hogy a két fél közül melyik fog összeütközésbe sodródni Oroszországgal. Bismarck kezében a földközi-tengeri és a keleti antant volt az ütőkártya. De ezek a félkötelezettségek mindig módot adtak Angliának, hogy a háború elől kitérjen. Salisbury ütőkártyái erősebbek voltak: ő a magyaroknak Oroszországgal szemben tanúsított engesztelhetetlenségére számíthatott. Az volt a számítása, hogy ha a magyarok Ausztriát háborúba kényszerítik Oroszország ellen, akkor akarva, nem akarva Németország is kénytelen lesz szövetségese oldalán harcolni.

Bismarck lemondása. 1889-ben, az Angliával folytatott tárgyalások idején Bismarck állása megrendült. 1888. március havában meghalt I. Vilmos. Három hónap múlva meghalt a fia is, III. Frigyes. II. Vilmos került a trónra. Ez az öntelt, ide-oda kapkodó fiatal császár, aki szerette a színházi pózokat és a dagályos beszédeket, s mindig hatásos szerepeket igyekezett játszani, hamarosan összeveszett a hatalomkedvelő öreg kancellárral, aki nem tűrte, hogy valaki is beleavatkozzék politikájába. A kancellár és a császár között komoly nézeteltérések voltak az Oroszországgal szemben követendő politika kérdésében. Waldersee tábornok, aki 1888-ban az elaggott Moltke helyére lépett, továbbra is preventív háborút követelt Oroszország ellen. A fiatal császár rokonszenvezett ezzel az állásponttal. Bismarck, mint mindig, végzetesnek tartotta az Oroszországgal való háborút.

Bismarck, főleg belpolitikai okok miatt, 1890. március havában kénytelen volt lemondani. 28 évig állott Poroszország és később a Német birodalom kormányja élén. Lemondása akkor történt, midőn ismét tárgyalásba bocsátkozott Suvalovval, hogy a viszontbiztosító

szerződést megújítja, melynek határideje 1890. június havában járt le. Caprivi tábornok, az új kancellár, a vezérkar nézeteit osztotta. Meg volt győződve, hogy az Oroszország elleni háborút lehetetlen elkerülni és ezért a vele kötendő szerződés céltalan. Ezen a nézeten volt Holstein báró külügyminiszeri tanácsos is. Ez a szerény rangú hivatalnok, mint Bismarck kéme kezdte el pályafutását: az volt a feladata, hogy közvetlen főnöke, Arnim gróf párizsi nagykövet ellen kémkedjék. Mondják, hogy Holstein a követség fogadótermében levő nagy díván alatt elbújva hallgatta ki Arnim tárgyalásait. A berlini előkelő társaságban bojkottálták Holstein bárót, de ő mégis megmaradt állásában, mert a mindenható kancellár pártfogása alatt állott. Ez azonban nem gátolta őt abban, hogy élénk részt ne vegyen a Bismarck elleni intrikákban. Ugyanis arra számított, hogy a kancellár távozása után ő lesz a német birodalom külpolitikájának tényleges vezetője. Holstein nem tévedett. Caprivi keveset értett a diplomáciához. Marschall von Biebersteinnak, az új külügyi államtitkárnak, sem volt különösebb diplomáciai tapasztalata. Holstein azonban kitűnően ismert minden ügyet, ritka munkabírással rendelkezett és hamarosan kezébe ragadta az egész német diplomáciát. Holstein került minden nyilvános fellépést, csak a dolgozószobája falai közt tudott cselekedni. Szerfölött gyanakodó volt, főképp ez jellemezte őt. Gyanakvó jelleméből származtak Holstein örökös, gyakran fantasztikus kétségei és féelme. Politikai számításaiiban gyakran valóságos agyrémekből indult ki. Bismarck lemondása után azt képzelte, hogy a viszontbiztosító szerződés megújítása fölötté veszedelmes, mert az akkori feszült helyzetben az orosz kormány megmutathatja a szerződést Ausztria-Magyarországnak, hogy felrobbantsa vele a hármasszövetséget. Ez merő fantasztikum volt. III. Sándor cár félt a legjobban attól, hogy ez a titkos szerződés napfényre kerüljön, mert számolt Katkov köreivel. Bármint volt is, Holstein, Marschall és Caprivi úgy döntött, hogy a szerződést nem érdemes megújítani.

Bismarck diplomáciája azt a feladatot tűzte maga elé, hogy elkerülje a két fronton való háborút, mely meghaladta volna Németország erejét. Caprivi diplomáciája azonban kivihetetlennek tartotta ezt a feladatot. Abból indult ki, hogy Németországnak a francia-orosz blokk ellen kell háborúra készülnie.

Az előkészítés sikere céljából olyan csoportot kellett teremteni, melynek ereje meghaladja Oroszország és Franciaország együttes erejét. E feladat megoldásának kulcsa Anglia kezében volt. Ha Anglia a hármasszövetséghez csatlakoznék, akkor a hármasszövetség feltétlen fölényben lenne a francia-orosz csoporttal szemben. Ez biztosítaná Olaszország hűségét is, mert Olaszország nyílt partvidéke nem engedte meg, hogy Anglia, a tengerek ura ellen forduljon. Anglia csatlakozása elősegítette volna, hogy Törökországot is a hármasszövetség oldalára vonják.

Anglia és Németország közeledését az 1890. nyarán megkötött angol-német szerződés vezette be. Németország több fontos afrikai területet engedett át Angliának, mindenekelőtt Ugandát, mely a Nílus forrása előtt fekszik. Németország beleegyezett abba is, hogy Anglia protektorátusa alá vesse Zanzibárt, a keletafrikai kereskedelem központját. Anglia Helgolandot engedte át cserébe Németországnak. Helgoland az Északi-tenger német partvidékének kulcsa, stratégiai jelentősége óriási. Az angolok abban az időben alábecsülték e pozíció fontosságát.

Jóllehet az angol-német közeledés kezdete sikerrel kecsegtetett, Caprivi Angliába vetett reménységei mégsem váltak valóra. Caprivi kancellársága idején (1890-től 1894-ig) többször felajánlotta Angliának, hogy csatlakozzék a hármasszövetséghez. Mindhiába, az angol kormány mindannyiszor elvetette Caprivi ajánlatát.

Bismarck mint diplomata.

Bismarck távozásával a német diplomácia történetének legnagyobb fejezete záródott le. Kétségtelen, hogy Bismarck volt a német birodalom egyetlen kiváló diplomatája. A porosz junkerek és a német burzsoázia érdekeit képviselte abban a harcban, mely Németország nemzeti egyesüléséért, majd pedig az általa alkotott német birodalom megszilárdításáért folyt. Abban a korszakban élt és működött, midőn az imperializmus még távolról sem alakult ki teljesen. A gyarmatpolitika kérdései nem álltak Bismarck politikájának homlokterében. Arra sem gondolt, hogy hatalmas német hajóhadat teremtsen. Az első német kancellár diplomáciájának legfőbb feladata Franciaország elszigetelésében állott. Diplomáciája legnagyobb eredményének azt tekintette, ha sikerült volna a hatalmak beavalkozása ellen maradandó garanciákat kapnia, hogy új, lokalizált háborút viselhessen Franciaország ellen. Ez a háború Nyugat-Európa hegemoniáját Németország kezébe adta volna.

Bismarck diplomáciájának főjellemvonása e diplomácia harcias és erőszakos jellege volt. A kancellár tetőtől-talpig a porosz katonai állam képviselője volt. Az ő diplomáciájára teljes mértékben alkalmazható Nicolson meghatározása: „A német politika alapjában véve az erő politikája”. Midőn ellenfelet látott maga előtt, legelső dolga az volt, hogy megtalálja ellenfele legsebezhetőbb pontját, hogy aztán annál nagyobb erővel vág hasson oda. Bismarck kényszerrel és korbáccsal győzte le ellenségét, kényszerrel és korbáccsal szerzett barátokat. Szövetségese hűségének biztosítása végett a bicska mindig nyitva volt zsebében. Ha ezt nem használhatta, akkor mindenféle talált kellemetlenséggel ijesztgette barátait.

Ha a kényszer nem segített, vagy ha minden találfékonysága ellenére sem tudott valamilyen eszközt találni, hogy a nyomást fokozza és a zsarolást hatékonyabbá tegye, akkor másik kedvelt módszerét alkalmazta: megvásárolta az ellenfelet, de azt is majdnem mindig

ídegen számlára tette. Lassankint a megvesztegetés eszközei mintegy állandósította. Az angolokat azzal vásárolta meg, hogy az egyiptomi pénzügyi kérdésekben támogatta őket; az oroszokat azzal, hogy valamely kérdésben segítséget nyújtott nekik, vagy cselekvési szabadságot engedett; a franciákat azzal, hogy gyarmataik elfoglalásában közreműködött. Meglehetősen nagy volt Bismarck „ajándékainak” arzenálja.

Bismarck nem szívesen kötött kompromisszumokat, nem úgy, mint az angol-szász országok, melyek diplomáciai története tele van kompromisszumokkal. Természetesen, a kancellár hosszú diplomáciai tevékenysége folyamán nem kevés kompromisszum is akad. Elég, ha megemlítjük Suvalovval folytatott tárgyalásait a viszontbiztosító szerződés semlegességi formulájáról. De általában véve Bismarck stílusa nem a kompromisszum volt.

Bismarck mindenkor számolt a való tényekkel. Szeretett beszélni a monarchikus szolidaritásról, amikor ez szükséges volt. De ez nem akadályozta őt abban, hogy Franciaországban és 1873-ban Spanyolországban is a köztársaság híveit támogassa a monarchistákkal szemben, mert akkor Bismarck nézete szerint a francia és spanyol köztársasági kormány volt a legelőnyösebb Németország érdekei szempontjából.

Bismarck a politikában nem vezettette magát érzelmektől; mindig hidegen számított. De ha néha valami érzés mégis zavarta logikáját, akkor ez a harag érzése volt. A harag és gyűlölet volt — mondhatni — az egyetlen indulat, mely a kancellárt néha rövid időre le tudta téríteni a hideg és józan számítás útjáról.

Bismarcknak az volt a véleménye, hogy a politikában minden hitszegés helyénvaló, minden aljasság megengedhető. Az orosz-német szerződés példája mutatja, hogy Bismarck szemrebbenés nélkül írt alá két egymással homlokegyenest ellenkező kötelezettséget: az egyik kötelezettség lojális teljesítése teljesen kizárta a másik kötelezettség teljesítését. Az emsi távirattal nem merült ki a kancellár provokációinak jegyzéke. Alapjában véve kancellársága egész ideje alatt azzal foglalkozott, hogy szakadatlanul orosz-török, angol-orosz, vagy francia-angol konfliktust idézett elő.

Bismarck diplomáciáját rendkívüli aktivitás is jellemzi. A kancellár energikus, rendkívül tevékeny természetű volt, aki a szó szoros értelmében nem ismert nyugalmat. Agya szüntelenül és fáradhatatlanul új diplomáciai kombinációkon dolgozott.

Ha az uralkodóhoz írt jelentéseit, a követeknek adott utasításait és azokat a feljegyzéseit olvassuk, melyeket időnként a maga számára diktált, vagy amelyekben saját nézeteit magyarázta legközelebbi munkatársainak, szinte megdöbbenő, hogy a nemzetközi helyzet mily sok problémáját és oldalát ölelik fel és kapcsolják össze egymással ezek az okiratok. Végtelenül bonyolult, de következetes és

Átgondolt politikai koncepció bontakozik ki az olvasó előtt. Különös, hogy ez a gyakorlati politikus néha olyan sorokat írt, melyek nem annyira hivatalos iratra, hanem inkább a nemzetközi helyzetet elemző, mélyenszántó értekezésre vagy komoly folyóirati cikkekre emlékeztetnek. Bámulatra méltó, hogy mennyire bonyolult a nemzetközi helyzet Bismarck adta elemzése és az elemzésből levont gyakorlati következtetések szintén a tervezett diplomáciai kombinációk sokféleségével lepnek meg bennünket. Az egyszerűség nem sajátossága a bismarcki politikának, de politikája célját rendszerint a lehető legvilágosabban juttatta kifejezésre.

Bismarck majdnem mindig pontosan tudta, hogy mit akar, és bámulatos akaraterőt tudott kifejteni, hogy célhoz jusson. Néha egyenesen törtetett, de gyakrabban bonyolult, néha összekúszáli, homályos s mindig a legkülönbözőbb, nyugtalan utakon haladt célja felé.

A világháború után a történetet fáradhatatlanul hamisító német történetírók Bismarckot csalhatatlan politikusnak tüntetik fel. Bismarck természetesen nem volt csalhatatlan politikus. Hibáinak jegyzéke elég hosszú. De kétségtelenül igaz, hogy ő volt Németország legnagyobb diplomatája. Ha Bismarckot a következő nemzedék politikusaival hasonlítjuk össze, azokkal, akik Bismarck lemondása után vezették Németország politikáját, akkor valóban „elérhetetlennek” és „csalhatatlannak” tűnhetik fel a kancellár.

Néha azt írják Bismarckról, hogy Oroszország barátja volt. Ez nem igaz. Bismarck ellensége volt Oroszországnak, mert benne látta Németország európai hegemoniájának legfőbb akadályát. Bismarck mindenkor csak ártani igyekezett Oroszországnak. Összeütközésekbe igyekezett sodorni Angliával és Törökországgal. De a kancellár elég okos volt, hogy belássa, mekkora erő lakozik az orosz népben. Jól látta, hogy a cári hatalom gúzsba köti Oroszország roppant erőit és ez volt az egyik oka annak, hogy az orosz önkényuralmat többre becsülte minden más orosz rendszernél. Bismarck, aki mindenféleképpen ártott Oroszországnak, ezt mások útján igyekezett megtenni. Félelmetes figyelmeztetésként hangzanak Bismarck sorai, melyeket az orosz-német háború problémájának szentelt. „Ez a háború színterének óriási méreteivel tele volna veszéllyel — mondta Bismarck. — XII. Károly és Napoleon példája bizonyítja, hogy a legtehetségesebb hadvezérek is csak nehezen kuszálódnak ki egy oroszországi expedícióból.”¹⁹ És Bismarcknak az volt a véleménye, hogy egy orosz-német háború „nagy szerencsétlenség” volna Németországra nézve. Még ha Németországra mosolyogna is a hadiszerencse, „a földrajzi viszonyok végtelenül megnehezítenék a háború sikeres befejezését”.²⁰

De Bismarck még tovább ment. Nemcsak az orosz-német háború

¹⁹ Documents diplomatiques français. 1-ère série. V. 168. szám, 176. l.

²⁰ Cecil, G.: Life of Robert marquis of Salisbury. III. 258. l.

nehézségeit látta, hanem tudta azt is, hogyha Németország minden várakozás ellenére katonailag teljes győzelmet aratna is, még ebben az esetben se lenne képes igazi politikai győzelmet aratni Oroszország felett, mert az orosz népet lehetetlen legyőzni. 1888-ban Oroszország megtámadásának híveivel vitázva, Bismarck ezt írta: „Erről csak abban az esetben lehetne vitatkozni, ha ez a háború — Kálnoky gróf szavaival élve — valóban Oroszország szétrombolására vezetne. De ez az eredmény még a legfényesebb győzelmek után is minden valószínűség híján van. A háború legkedvezőbb kimenetele sem vezetne Oroszország legfőbb erejének, az oroszok millióinak szétbomlasztására... Az oroszok milliói, még ha szétválasztanak is őket nemzetközi szerződésekkel, ismét gyorsan egyesülnének egymással, mint egy szétmorzszolt higanycsepp részecskéi. Ez az orosz nemzet szétrombolhatatlan állama, melynek ereje éghajlatában, kiterjedésében és korlátolt szükségleteiben rejlik...”²¹

Ezek a sorok egyáltalában nem azt bizonyítják, hogy Bismarck rokonszenvezett Oroszországgal. Egészen másról, csak arról beszélnek, hogy az öreg rabló óvatos és előrelátó volt.

A francia-orosz szövetség (1891—1893). Említettük, hogy Caprivi elutasította az orosz viszontbiztosító szerződés megújítását és hogy Németország kísérleteket tett, hogy Angliához közeledjék. Az orosz kormány azonnal levonta a következtetéseket: Franciaországnak most már nemcsak az orosz birodalom hitelezője szerepét kellett játszania, hanem Oroszország szövetségesévé kellett lennie. Igaz, Giers, amennyire csak tehetette, gátolta az orosz-francia közeledést. Midőn a francia kormány, az 1887-es események félelméből felocsudva, 1891. tavaszán szövetséget ajánlott Oroszországnak, eleinte kitérő választ kapott. A cári kormány ezt hamarosan meg is bánta. A párizsi Rotschildnak hirtelen eszébe jutott oroszországi zsidó hitsorsosainak szomorú helyzete és nem adott kölcsönt az orosz kormánynak.

Franciaországnak nagyobb szüksége volt a katonai szövetségre, mint Oroszországnak. A francia kormány kihasználhatta Oroszországnak a francia tőkétől függő helyzetét, hogy szövetségre készítse. De nem szabad azt hinni, hogy a francia-orosz szövetségnek Oroszország pénzügyi függősége volt az egyedüli alapja. Oroszország — ha nem is olyan mértékben, mint Franciaország — szintén félt a Németországgal szemben való elszigeteltségtől. Az orosz kormány különösen akkor kezdett nyugtalankodni, amikor a hármasszövetséget 1891. május 6-án megújították és ezt az aktust a hármasszövetség résztvevőinek és Angliának tüntető barátkozása kísérte.

A francia flotta 1891. július havában látogatást tett Kronstadtban. A hajóraj fogadása alkalmával III. Sándor cár levett kalappal

²¹ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. VI. 1340. szám.

hallgatta a „Marseillaise”-t. Párját ritkító látvány volt ez: Oroszország egyeduralkodója levette a kalapját, midőn felzengett a forradalmi himnusz.

A kronstadti tüntetéssel egyidejűleg megkötötték a francia-orosz konzultatív paktumot (ezt a kifejezést egyébként akkor még nem használták). A paktumot meglehetősen bonyolult formába öntötték. Giers Morenheim párizsi orosz nagykövetnek levelet küldött Ribot francia külügyminiszter részére. A levél mindenekelőtt azokra az okokra utalt, melyek a francia-orosz megegyezést közvetlenül szükségessé tették. Giers rámutatott arra a „helyzetre, mely a hármasszövetség nyílt megújítása és Nagy-Britanniának a hármasszövetség politikai céljaihoz való többé-kevésbbé valószínű csatlakozása következtében jött létre Európában”. A levél megállapította továbbá, hogy „abban az esetben, ha a béke valóban veszélyben forogna, s különösen abban az esetben, ha a két fél egyikét támadás fenyegetné, mindkét fél köteles megállapodni olyan rendszabályokban, melyek haldéktalan és egyidejű fogantatása az említett események bekövetkezése esetén mindkét kormány számára nyomatékosan szükséges lesz”. Ribot augusztus 27-én levélben felelt Morenheimnek. A francia külügyminiszter kijelentette, hogy a francia kormány egyetért Giers összes tételeivel, és azt indítványozta, hogy tárgyalások útján pontosan határozzák meg előre az adott megegyezésben említett „rendszabályok” jellegét. Ribot teljes katonai egyezmény megkötését ajánlotta. 1892. nyarán Pétervárra érkezett a francia vezérkar főnökhelyettese. Ottartózkodása alatt kidolgozták és a két vezérkar képviselői előzetesen aláírták a katonai egyezményt. Ezután a cár parancsára az egyezmény szövegét politikai jóváhagyás végett megküldték a külügyminiszternek.

Giersnek az volt a véleménye, hogy a kölcsönös konzultációról szóló mult évi levélváltás teljesen elegendő. Az egyezménytervezetet íróasztala fiókjába tette. Így maradt az ügy egészen 1893. decemberéig. A Panama-botrány, mely Franciaország belső helyzetét némileg megingatta, kapóra jött Giersnek, hogy a katonai egyezmény végleges elintézését gátolja.

Viszont a német kormány cselekedetei elősegítették, hogy a francia-orosz közeledés a holtpontról tovább jusson. Újabb ellenséges cselekedetekre ragadtatta magát Oroszországgal szemben. Nyilvánvalóan vámháborút akart felidézni, hogy az orosz piacot meghódítsa a német ipar számára. Ez a háború 1893-ban fel is lobbant. A vámháborúnak az volt a célja, hogy elősegítse Oroszországnak a német tőke által való gazdasági leigázását. Ugyancsak 1893-ban törvényt hoztak Németországban, mellyel a hadsereget újból jelentékenyen megerősítették. Ennek az lett az eredménye, hogy az orosz hajóraj 1893-ban Toulonban tüntetően viszonzta a francia hajóraj látogatását. 1893. december 27-én Giers kénytelen volt értesíteni a francia kormányt,

hogy III. Sándor jóváhagyta a francia-orosz katonai egyezmény ter-
vezetét.

Az egyezmény 1. cikke így szólt:

„Ha Németország, vagy Németország segítségével Olaszország Franciaországot megtámadná, Oroszország minden rendelkezésére álló erővel megtámadja Németországot.

Ha Németország, vagy Németország segítségével Ausztria Oroszországot megtámadná, Franciaország minden rendelkezésére álló erővel megtámadja Németországot.”

A konvenció 2. cikke megállapította, hogy „ha a hármasszövetség vagy a hozzátartozó hatalmak egyike mozgósít, Franciaország és Oroszország e hír vétele után összes erőiket mindennemű előzetes megegyezés bevétele nélkül haladéktalanul és egyidejűleg mozgósítják és, amennyire csak lehet, határaik közvetlen közelébe vetik”. Továbbá a konvenció meghatározta annak a haderőnek számbeli erejét is, melyet Oroszország és Franciaország az ellenséges csoport legerősebb tagja, Németország, ellen küld. A franciák mindenképpen arra törekedtek, hogy Oroszország kisebb erőket irányítson osztrák frontra. Nagyon fontos volt számukra, hogy Németország ellen vessenek minél nagyobb orosz erőket. Ez arra kényszerítette volna a német hadvezetőséget, hogy a francia frontról keletre dobja át csapatait. A katonai egyezmény jóváhagyásával a francia-orosz szövetség befejezett tény lett.

A német kormány most aratta Oroszországtól való eltávolodásának gyümölcseit. Borzasztó árat fizetett diplomáciájának rövidlétéért és elbizakodottságáért. A francia-orosz szövetség volt a fizetség. Jóllehet az 1891. és 1893. évi egyezmények teljes titokban maradtak, de Kronstadt és Toulon elég világosan beszélt a kulisszák mögött törtétekről. Németország elrontotta Oroszországhoz való viszonyát, de nem kapta cserébe Anglia szövetségét.

A német kormány megkísérelte, hogy helyrehozza az elkövetett hibát, és újból Oroszországhoz közeledjék. A vámháború 1894-ben orosz-német kereskedelmi szerződéssel végződött. Ez a szerződés bizonyos mértékben lehetővé tette, hogy a politikai viszonyok normális mederbe terelődjenek.

Németországban egyre jobban erősödött az az áramlat, mely Németország és Oroszország elővigyázatlanul megzavart normális viszonyának helyreállítását sürgette. Ennek szükségét annál is inkább érezték, mert Németország befolyásos kapitalista körei mind erélyesebben követeltek kiterjedt gyarmatokat. Ez pedig azt jelentette, hogy a német külpolitikának angolelleses útra kell lépnie. Egészen világos volt, hogy nagy veszély felidézése nélkül nem lehetett egyidejűleg eltávolodni Oroszországtól és Angliától is. Oroszország és Németország korábbi normális viszonyának helyreállításáért agitált a kegyvesztett Bismarck is, aki energikus harcot folytatott II. Vilmos kormánya

ellen. De a francia-orosz szövetség már befejezett tény volt, amelyen Németország nem tudott változtatni.

A nemzetközi viszonyok fejlődését az 1871-től 1893-ig terjedő időben Engels így jellemezte: „A szárazföld nagy katonai hatalmai két nagy, egymást fenyegető táborra oszlottak: az egyik oldalon — Oroszország és Franciaország, s velük szemben — Németország és Ausztria”.²² Anglia egyelőre e két csoporton kívül maradt; továbbra is a két tábor ellentéteire építette politikáját. Diplomáciája a 90-es évek közepéig inkább a német csoport felé hajlott, noha objektíven már huzamosabb idő óta érlelődött az angol-német antagonizmus.

²² Marx és Engels Összes Művei, XVI. 2. rész, 33. l.

AZ ANGOL-NÉMET ANTAGONIZMUS KEZDETE

A TÁVOLKELETI PROBLÉMA KIÉLEZŐDÉSE

Mióta Poroszország leverte Franciaországot és megalkotta a német birodalmat, Angliának újabb német agressziótól kellett tartania. Németország további megerősödése a németek európai hegemoniájára vezethetett. Sok előrelátó angol politikus nem tévesztette szem elől ezt a nagy, fenyegető veszélyt. De voltak elegenden olyanok is, akik Angliának Oroszországgal és Franciaországgal való gyarmati konfliktusait német-orosz vagy német-francia háború előidézésével akarták megoldani. 1887-ben így gondolkodott Salisbury is, noha később szintén belátta, hogy ez a politika nagy veszéllyel jár.

Az 1871-es események után a német hegemonia veszélye a német kereskedelmi verseny veszélyével párosult. Az 1873. évi válság óta Anglia egyre erősebben érezte az új versenytárs sikereit. 1883—1885-ben Németország elfoglalta első gyarmatait. Ettől az időtől kezdve Németország már nemcsak kereskedelmi versenytársa Angliának, hanem vetélytársa is a még szabad gyarmati területek felosztásáért folyó harcban. De Anglia és Németország politikai viszonya a 70-es és 80-as években a kereskedelmi verseny ellenére is normális, sőt időnként barátságos volt. Csak 1875-ben és az 1880-tól 1885-ig terjedő időben állott be bizonyos elhidegülés.

A 90-es években a helyzet megváltozott. A német külpolitika a 90-es évek közepétől kezdve azt a feladatot tűzte maga elé, hogy nagy gyarmati birodalmat alakít és az elmaradt országokban „érdekszférákat” létesít. Ez lett most a német kapitalizmus legfontosabb ügye.

De ebben az időben a világ felosztása már végéhez közeledett. Németországnak most már nem is annyira arra kellett gondolnia, hogy a még „szabad” területeket elfoglalja és a még fel nem osztott elmaradt országokban „érdekszférákat” szerezzen, mint inkább arra, hogy más kapitalista hatalmak gyarmatait és „érdekszféráit” elvegye. Így tehát nemcsak a világ felosztásáról, hanem a korábban elfoglalt területek újrafelosztásáról is szó volt.

A 90-es évek közepétől kezdve, midőn gyarmatok szerzése lett a német külpolitika legfőbb feladata, Anglia és Németország viszonya mind ellenségesebbé vált. 1893-ban Holstein és Caprivi véglegesen meggyőződött, hogy Angliát nem sikerül a hármasszövetséghez kapcsolni. Ez volt a közvetlen oka annak, hogy a német kormánynak Angliával szemben követett politikájában fordulat állt be. Németország, ahol csak tehette, mindenütt igyekezett elgáncsolni Anglia gyarmatpolitikáját. Egyiptomban, ahol a 80-as években rendszerint Anglia érdekeit támogatta, most mind gyakrabban zsarolásra használja ki ezt a segítséget, hogy Angliát különböző gyarmati engedményekre kényszerítse. Németország gyakran Franciaország pártjára áll. 1894-ben Franciaországgal együtt meghiúsítja Angliának a Kongó mentén elterülő földsáv bérletére vonatkozó szerződését, mellyel a Felső-Nílus medencéjében és Brit Dél-Afrikában fekvő birtokai között területi kapcsolatot akart létesíteni. Anglia ezen a területen át távírvonalat szándékozott vezetni, és a jövőben grandiózus transzkontinentális vasutat tervezett, melynek Kairót Capetownnal kellett összekötnie. Németország 1893—1894-ben a búrokkal kezd kacérkodni, akiket az angolokkal szemben szintén ellenállásra buzdított.

1891-ben megalakult az úgynevezett pángermán szövetség. A szövetség megalakítására az adott formális alkalmat, hogy a német gyarmati körök tiltakoztak az 1890. évi szerződésben az Anglia javára tett engedmények ellen. Főképpen a konzervatív és még inkább a nemzeti liberális párthoz tartozó tekintélyes parlamenti képviselők, egyetemi tanárok, jogászok, gyárosok, tábornokok és tisztek voltak a szervezet tagjai. A szövetséget a nagy kohászati művek tulajdonosai pénzelték. A monopolista nehézipar volt a szervezet valódi ura. A szövetség nagy befolyást gyakorolt a német diplomáciára.

A pángermán szövetség a legféktelenebb imperialista terjeszkedés szolgálatában állott. A német népnek minden más nép fölötti felsőbb-ségét propagálta. Azt hirdette, hogy a német kultúra a világ legmagasabb kultúrája. A hitlerizmus sok örült eszméjét a pángermánok fegyvertárából kölcsönözte.

A pángermán szövetség azt követelte, hogy Afrikában és Dél-Amerikában kiterjedt gyarmati birodalmat alakítsanak. A német kormányt a gyarmatok újra felosztására szólította fel. Azt ajánlotta, hogy a gyarmatok új felosztását kezdjék a kis hatalmak (Portugália, Belgium) birtokain, de ne riadjanak vissza Anglia és Franciaország gyarmatainak elfoglalásától sem. Azt tanácsolta, hogy a kormány ne feszélyeztesse magát olyan „csekélységek” által, mint a nemzetközi jog, mint például Belgium semlegessége, melyet Németország maga is ünnepélyesen elismert. Annál kevésbé kell törődni — a pángermánok véleménye szerint — a Monroe-doktrínával.

A pángermánok különös figyelmet fordítottak Törökországra. Sokat foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy egész Törökországot német gyar-

mattá kell tenni. Az volt a tervük, hogy Mezopotámiát a német birodalom éléskamrájává és gyarmatültetvényévé teszik, mely a német textil- és hadiipart nyersanyaggal látja el, a törökök és az arabok pedig a németek gyarmati rabszolgái lesznek.

A pángermánokat a gyarmati terjeszkedésen kívül alighanem még jobban érdekelték az európai hódítások. Skandináviát, Hollandiát, Dániát és Svájc egy részét a német birodalomhoz akarták csatolni. Ugyanez volt a tervük Belgiummal és Kelet-Franciaországgal is; itt különösen Pas-de Calais partvidéke, továbbá Briey és Longwy vasérc-medencéi érdekelték őket, az előbbi stratégiai, az utóbbiak gazdasági szempontból. A pángermánok Oroszország kirablására és feldarabolására törekedtek. Követelték a Baltikum, Ukrajna és Kaukázus elfoglalását. A pángermánok között sok balti német volt, akik különösen gyűlölték Oroszországot.

A pángermánok a szlávság legádázabb ellenségei voltak. Az összes szlávokat, elsősorban a Balkán-félsziget népeit, a német imperializmus rabszolgáivá akarták tenni.

Németország szövetségesét, Ausztria-Magyarországot, a német birodalommal szándékoztak „egyesíteni”. Ausztria-Magyarországnak és a Balkán-félszigetnek hídul kellett szolgálniuk a németek számára, hogy azon át Törökországba és Keletre nyomuljanak. Így gondolták a német imperializmus hírhedt „Drang nach Osten”-politikájának megvalósítását.

A pángermánok keletre hajtották Németországot Oroszország ellen, nyugatra Anglia és Amerika ellen; könnyelműen viadalra hívták ki a világ legnagyobb hatalmait. Azt hitték ezek a kalandorok, hogy a német „páncélöklő” megoldja majd a világpolitika összes problémáit.

A pángermán szövetség nem volt nagy, de propagandája lassanként behatolt a német burzsoázia legszélesebb köreibe. A 90-es évek junker és burzsoá sajtója tele volt olyan cikkekkkel, melyek a gyarmatokban és Európában hódító háborúkra hívták fel a németeket. Íme, mit írt a „Zukunft”, egy annak idején ismert német folyóirat, melynek cikke kitűnő mintája ennek a propagandának. A Franciaország elleni háborút propagálva, ez a folyóirat elengedhetetlennek tartotta, hogy több keleti departement-t elragadjanak Franciaországtól, s hogy elkerüljék a más nemzetiségű elemek növekedését a német birodalomban, azt követelte, hogy az elfoglalt területen irtsák ki az egész francia helyi népességet. A cikk szerzője az ősgermán barbárok hagyományaira hivatkozva, így folytatta: „Hogyan, tűzzel-vassal akarjátok megsemmisíteni vagy kiűzni a lakosságot? — fogják kérdezni tőlünk megborzadva. — Természetesen nem, barátaim. Én a félbarbárság keretei közt akarok maradni . . . Én csak két eszközt kívánok alkalmazni, melyeket a civilizált népek alkalmaznak: az expropriációt és kontribúciót.” A német imperialisták évtizedeken át ilyen propagandával mérgezték meg a német nép gondolkodását. A császár és a német kormány sok tagja már a 90-es években a pángermán törekvések felé hajlott. A német diplomácia arra a

meggyőződésre jutott, hogy Bismarck politikája nagyon szűkkörű. csupán „európai” politika volt. Németországnak most „világpolitikát” kell folytatnia. Természetesen, túlzás volna azt állítani, hogy a német diplomácia, a kancellárok és maga a balga császár is már akkor, a múlt század 90-es éveiben, teljesen átvették a pángermánok hódító programját. Akkor ez még nem volt így. De a pángermánok befolyása folyton-folyván nőtt. II. Vilmos, Bülow kancellár és olyan miniszterek, mint Tirpitz admiralis, vagy mint Kiderlen-Wächter és Jagow, magukévá tették a pángermán programm alap gondolatát, mely azt jelentette, hogy Németországnak szüksége van a legszélesebb terjeszkedésre. A német politika a XIX. század végétől kezdve, egyre agresszívebb lesz. A német provokációk mind arcátlanabb formát öltenek. És mindennek a fináléja — az 1914-es háború és az 1917. évi összeomlás.

A világhegemóniára törekvő német politika mélyen sértette az óriási gyarmatait féltő Anglia érdekeit.

De három körülmény arra indította az angol diplomáciát, hogy az angol-német antagonizmus növekedését egyelőre mindenáron visszatartsa, vagy legalább is elleplezze. Erre kényszerítette Angliát: 1. az orosz befolyás növekedése a Távolkeleten, 2. az angol-francia konfliktus, mely a Nílus felső folyása feletti uralom miatt tört ki és 3. a búr háború előkészítése.

A távolkeleti kérdés kiélesedése. Az 1894- 1895. évi japán-kínai háború.

Japán a 70-es és 80-as években meglehetősen jelentékeny katonai hatalommá lett, melynek élesen kifejezett törekvései voltak. 1874-ben elfoglalta Formózát, de Anglia követelésére azonnal el kellett hagynia. Az angolok ugyanis, akik

Honkong és a sanghái settlement felett rendelkeztek, a Dél- és Közép-Kína partjait mosó tengerek urainak tekintették magukat. Japánt azonban egy déli tengeri szigetbázis megszervezésénél még jobban érdekelt egy olyan felvonulási terület meghódítása, melyet az ázsiai szárazföldön nagyszabású terjeszkedésre használhatott fel.

Ilyen felvonulási területül Mandzsuria kínálkozott, mint Kínának Japánhoz legközelebb eső része, mely abban az időben gyéren volt benépesítve és majdnem védtelen volt. Mandzsuriához pedig Kórea az út, mely a japán szigetekről hídként vezet az ázsiai kontinensre és egyúttal a japán tenger bejáratának a kulcsa. Kórea királya a kínai császár vazallusa volt; Japán minden igyekezete arra irányult, hogy Kóreát elszakítsa Kínától és maga alá rendelje.

A japán kormány ügynökökkel árasztotta el Kóreát, akik kereskedők, bizományosok, iparosok álarcában aknamunkát végeztek. Vesztegetéssel és fenyegetéssel a scouli királyi udvarban japán pártot szerveztek. Japán és Kína harca Kóreáért már a 70-es években kezdődött. Kína különböző utakon törekedett meggátolni a japánok befolyásának növekedését Kóreában. Így például, Lihungcsang a japán befolyás ellen-súlyozása céljából a 80-as években arra buzdította Kóreát, hogy más

külföldi hatalmakkal kössön szerződéseket. „Egyik méreg — a másik ellen“¹ — így nevezte Lihungcsang ezt a módszert, mely a gyenge országok diplomáciájának szokásos fegyvere. A japán diplomáciai elveket érdekesen jellemzi Lihungcsang és Mori Arinori japán diplomata beszélgetése, mely 1876-ban folyt közöttük: „Azt hiszem, hogy szerződésekre nem szabad építeni“ — jegyezte meg Mori. „A népek békéje a szerződésektől függ. Hogyan állíthatja, hogy a szerződésekre nem szabad építeni?“ — válaszolt oktatón Lihungcsang. „A szerződések a közönséges kereskedelmi érintkezés szabályozására alkalmasak — mondta Mori. — De a nagy nemzeti döntéseknek nem a szerződések, hanem a népek erőviszonyai határozzák meg.“ „Ez balhít!“ — kiáltott fel Lihungcsang. — Az erőre építeni és a szerződéseket megszegni: ez összeegyeztethetetlen a nemzetközi joggal.“ „A nemzetközi jog szintén haszontalan“² felelte Mori. Itt pedig 1889-ben kijelentette Lihungcsangnak, hogy Kína Kóreát illető igényeinek csak „szentimentális“ és „történelmi“ jellegük van. Japán igényei azonban gazdasági szükségszerűségeken alapulnak; Japánnak szüksége van a koreai piacra és gyarmatterületre.

Japán és Kína 1885-ben szerződést kötött, melyben kötelezettséget vállaltak, hogy kölcsönös értesítés nélkül egyik sem küld csapatokat Kóréába. Kína ezzel elismerte Japánnak azt a jogát, hogy bizonyos feltételek mellett csapatokat vehet oda. Azonban a kínai kormány a szerződés megkötése után minden erejével arra törekedett, hogy helyzetét Kóréában maradandóan megszilárdítsa. Hamarosan Juansikáj, Kína később híressé vált széouli képviselője lett a koreai politika igazi ura. — ha nem is hosszú időre.

Kórea sztratégiai jelentősége az orosz kormány figyelmét is magára vonta. Az orosz kormány mindenképpen meg akarta hiúsítani, hogy Japán elfoglalja Kóréát és hogy Kína, mely mögött Anglia állott, Kóréában megszilárdítsa befolyását. A mi a koreai kormányt illeti, az maga kereste Oroszország támogatását.

Az Oroszország távolkeleti birtokait fenyegető veszély növekedése arra készítette az orosz kormányt, hogy a távolkeleti országokban aktívabb politikát folytasson. Az afgán kérdés miatt felmerült angol-orosz konfliktus idején (1885-ben) úgy látszott, hogy az angol flotta megtámadhatja Oroszország távolkeleti határvidékét, mely abban az időben majdnem védtelen volt; rendkívüli nehézségekbe ütközött volna, hogy Oroszországból Szibéria beláthatatlan területén keresztül gyalog menetben csapatokat küldjenek a Távolkeletre. Az afgán incidens után éppen ezért rövidesen felvetették egy Szibérián át Vladivosztokig vezető vasút építésének kérdését. Ezt nemcsak hadi, hanem gazdasági megfontolások is követelték. Az angol veszélyt az is növelte, hogy Peking abban az

¹ Rolland: American Relations with Korea 1882—1895, „Chinese Social and Political Science Review“, 1932., 3. szám, 426. l.

² Tsiang: Sino-Japanese Diplomatic Relations 1870—1894. „Chinese Social and Political Science Review“, 1933., XVII. 1. szám, 59. l.

időben Anglia befolyása alatt állott és az angol kormány Kínát is felhasználhatta Oroszország ellen. Az orosz Távolkeletet még nagyobb veszély fenyegette Japán részéről.

Az orosz kormány, bőkezű francia kölcsönökre támaszkodva, 1891-ben megkezdte a nagy szibériai vasút építését. 1892-ben Sz. I. Wittét nevezték ki Oroszország pénzügyminiszterének. Witte 1892. november 18-án III. Sándor cárnak jelentést írt a Távolkeletről. Ebben a jelentésben nagyszabású pénzügyi és politikai programot adott. Witte véleménye szerint a szibériai vasútnak az volt a feladata, hogy elterelje az áruforgalmat a Szezei-csatornától és az orosz iparcikket Kínába szállítsa. A vasút „az orosz hadiflottát minden szükségessel el fogja látni és szilárd támpontot nyújt majd neki keleti kikötőinkben — írta Witte. Ezért — így folytatta — a hajóhad a vasút megnyitása után jelentékenyen megerősíthető és az európai, valamint a keletázsiai politikai bonyodalmak esetén igen nagy jelentősége lesz, mert a Csendes-óceán egész nemzetközi kereskedelmi forgalmán fog uralkodni”³. Witte jelentése volt az orosz kormány távolkeleti programjának első vázlata; az új pénzügyminiszter lett e program megvalósításának igazi lelke. Witte vezető szerepe részben azzal magyarázható, hogy a távolkeleti terjeszkedésben a vasútépítésnek és a gazdaságilag gyenge Kína pénzügyi leigázásának nagy szerepet kellett játszania. Disraeli után alighanem Witte volt a legnagyobb „nem hivatásos” diplomata. De az angol konzervatívok vezére mint pártpolitikus lépett a diplomáciai tevékenység terére, míg Wittének pénzügyminiszteri állásánál fogva, mint az orosz államkincstár és a nemzetközi tőzsde közötti közvetítőnek kellett diplomáciával foglalkoznia.

A cári kormány még be sem fejezhette a szibériai vasút építését és a Távolkeleten még nem jelenhetett meg teljes fegyverzetben, amikor a távolkeleti vihar máris tombolni kezdett.

Kóreában 1894-ben felkelés tört ki. A koreai kormány nem tudott vele megbirkózni és ezért a kínai császárhoz, Kórea felségurához, fordult segítségért. A kínai kormány körülbelül 3 ezer katonát küldött Kóreába. Japán sem késlekedett, haladéktalanul csapatokat vetett oda, melyek több kikötőn kívül a főváros környékét is megszállták. A kínai kormány megijedt. Azt állítva, hogy a felkelést elnyomták, azt indítványozta Japánnak, hogy mindkét ország vonja ki csapatait Kóreából. Japán azonban nem volt erre hajlandó mindaddig, amíg Kóreában nem hajtanak végre megfelelő „reformokat”, nem állítják helyre a „rendet” és e célból nem szervezik át a helyi közigazgatást. Japán „meghívta” Kínát, hogy együttesen foglalkozzanak Kórea „megreformálásával”. A kínai kormány megértette, hogy a „reformok” a valóságban arra fognak szolgálni, hogy Japán Kórea politikai vezetését magához ragadja és az ország valóságos ura legyen. Ezért a kínai kormány elutasította Japán

³ *Romanov, B. A.: Oroszország Mandzsuriában. Leningrád, 1928., 60. I.*

indítványát és ezt azzal okolta meg, hogy a japán terv Kórea belügyeibe megengedhetetlen beavatkozást jelentene.

Július 25-én Japán megkezdte a hadműveleteket Kína ellen. A hadüzenet csak néhány nappal később, 1894. augusztus 1-én, történt. Így tehát a japán diplomáciát illeti meg az a „dicsőség”, hogy a hadüzenet nélküli háborút az új idők nemzetközi gyakorlatába bevezette.

Kínában eddig feltétlenül Angliáé volt a gazdasági és politikai elsőbbség. A japán-kínai háború természetesen érzékenyen sujtotta a brit érdekeket. De Angliában a nehézipari és az angol-indiai körök álláspontja volt túlsúlyban; ezek a körök az angolokat fenyegető legfőbb veszélyt Oroszországban látták és hajlandók voltak Japán sikereivel megbékülni, abban a reményben, hogy majd kihasználhatják Anglia régi versenytársa, Oroszország ellen.

Az orosz kormány ellenkező állásponton volt. Távolkeleti birtokainak biztonságát féltve, egyáltalán nem kívánta Japánt szomszédjául látni. Milyen álláspontra helyezkedjék a távolkeleti eseményekkel szemben? Ez a kérdés többször volt az úgynevezett „külön tanácskozások” tárgya. Oroszországban egységes minisztertanács hiányában a legfontosabb politikai határozatok céljából már régóta külön tanácskozást hívtak össze, mely miniszterekből és a birodalom más főtisztviselőiből állott; az üléseken gyakran maga a cár elnökölt. A japán-kínai háború alatt a Külön tanácskozás négyszer ülésezett. Az első ilyen tanácskozás 1894. augusztus 21-én volt. Ekkor Giers indítványára azt határozták, hogy Angliával együtt oda kell hatni, hogy a hadviselő felek a koreai „statusquo fenntartása” alapján fejezzék be a háborút; emellett „egyik hadviselő hatalom sem részesítendő semmiféle előnyben.”⁴ Ebből a tervből azonban semmi sem lett. Japán tovább folytatta a háborút.

A leverte Kína békét kért Japán látszólag hajlandó volt béketárgyalásokat kezdeni, hogy elejét vegye a külföldi beavatkozásnak. De egyáltalában nem gondolt arra, hogy a tárgyalásokat sikerre juttassa és a háborút valóban befejezze. A kínai meghatalmazottak 1895. január 30-án Kobéba érkeztek. De a japán diplomácia, amely nyilvánvalóan húzni akarta a háborút, kifogásolta a kínaiak megbízóleveleit. Ezzel az ürüggyel a japánok tovább folytatták a hadműveleteket.

1895. február 1-én Pétervárott másodszor ülésezett a Külön tanácskozás. A tanácskozás kénytelen volt számolni azzal a körülménnyel, hogy Japán Kóreát, Mandzsuria egy részét, Liautungot, Veihait — ezeket a fontos sztratégiai állásokat — magához ragadta. A külügyminisztérium azt javasolta, hogy foglalják el Kargodo szigetét, amely sztratégiaileg kompenzálhatná Oroszországot. A javaslat felett élénk vita támadt a tanácskozáson. Tyrtov tengerészetügyi miniszter, aki nem bízott a hajóhad felkészültségében, azt indítványozta, hogy jobb lesz a szárazon cselekedni és elfoglalni Mandzsuria egy részét. Ezután Van-

⁴ *Romanov*; Oroszország Mandzsuriában. 66—67. 1.

novszkij hadügyminiszter szólalt fel, aki lehetetlennek tartotta, hogy az orosz szárazföldi haderőt állítsák harcba Japán ellen. Végeredményben úgy határoztak, hogy Kórea függetlenségének biztosítása céljából meg kell egyezni Angliával és Franciaországgal Japán ellen. 1895. március havában Pétervár, London és Párizs megegyezett, hogy Kórea függetlenségét meg fogják őrizni.

A japán diplomácia megijedt az angol-orosz közeledés lehetőségétől. Ezért azt hangsúlyozta, hogy Japán mégcsak nem is gondol Kórea leigázására.

A japán békefeltételeket 1895. március 13-án közölték Kínával. Feltételek értelmében Kínának le kellett mondania Kórea fölötti fennhatóságáról; Kórea független lett. De Kóreának ez a „függetlensége” csak a japánok tényleges uralmát leplezte. Japán Liautungot a koreai határtól Jingkouig húzódó délmandzsuriai partvidékkel együtt, továbbá Formózát és a Pescador szigeteket követelte; azonkívül a japán békefeltételek szerint Kínának még 300 millió táel hadisarcot kellett fizetnie és köteles volt több kereskedelmi kiváltságot adni, többek közt a külföldi kereskedelem számára meg kellett nyitnia hét új kikötőt és meg kellett engednie a Jangcekiang felső folyásán való hajózást.

A japán-kínai béketárgyalásokat Simonoszekiben 1895. március 20-án nyitották meg.

A kínai kormány képtelen volt ellenállásra. A súlyos békefeltételeket el kellett fogadnia. 1895. április 17-én aláírták a simonoszeki japán-kínai békeszerződést. Lihuncsang, a kínai meghatalmazott, a lealázó béke aláírásánál titokban külföldi beavatkozásra számított. Ennek a reménynek volt is valami alapja: az orosz kormány ugyanis némi ingadozás után elhatározta, hogy Oroszországot és Kínát megvédi attól, hogy Japán az ázsiai kontinensre hatoljon.

De az angol kormány ebben a döntő pillanatban kitért a japán-kínai ügybe való beavatkozás elől. Tekintettel arra, hogy a békeszerződést már aláírták, az orosz kormánynak egy percre sem volt szabad haboznia. Ebben az időben Giers külügyminiszter már nem élt. Helyét Lobanov-Rosztovszkij herceg, a bécsi nagykövet foglalta el. Lobanov nagy diplomáciai tapasztalattal rendelkezett. Az új külügyminiszter nem mert azonnal fellépni Japán ellen, mert Franciaország és Németország álláspontja nem volt világos, Anglia pedig nyilván lemondott a beavatkozásról. Egyideig arra gondolt, hogy mivel Oroszország egymagában nem elég erős, azért jobb lesz, ha Kína felosztása céljából a Japánnal való „együttműködés” útjára lép. Tehát azt indítványozta, hogy a japán hódítások kompenzálása fejében Oroszország szerezzen egy csendes-óceáni jégmentes kikötőt és a szibériai vasútvonal kiegyenesítése céljából szerezze meg Észak-Mandzsuriát. II. Miklós helyeselte a „kompenzáció” eszméjét. A cár a koreai Lazarev-kikötőt és az orosz birtokokat a kikötővel összekötő földszalvét szándékozott magához ragadni. Lobanov, azonban néhány nap múlva az április 11-én tartott Külön tanácskozá-

son bejelentette, hogy Németország késznek nyilatkozott Oroszország minden lépését támogatni, mely a japán hódítások korlátozására irányul. Lobanov már Franciaországgal is érintkezésbe lépett és ígéretet kapott, hogy a francia kormány Oroszországgal szolidárisan lép fel. Tekintettel az új, kedvezőbb helyzetre, a Külön tanácskozás tagjainak többsége Wittével az élén amellettt döntött, hogy Japánt üzzék ki az ázsiai szárazföldről. II. Miklós cár, ha nem is minden ingadozás nélkül, lemondott Lazarev-kikötőről és (április 16-án) megerősítette a Külön tanácskozás naplóját. Ilymódon Oroszország vállalta Kína védelmezőjének szerepét Japán támadásai ellen.

Oroszország, Németország és Franciaország képviselői 1895. április 23-án egyidejűleg, de külön-külön jegyzéket nyújtottak át Tokióban, melyben azt követelték a japán kormánytól, hogy mondjon le Liautung félszigetről. A német jegyzék a legélesebb, hangja sértette Japánt.

Oroszország, Franciaország és Németország egvüttesen nagy tengeri haderővel rendelkezett a távolkeleti vizeken. Veszélyeztethették a japán hadsereg Kínába vezető útvonalait. A három nagyhatalom fellépése kijózanítóan hatott Japánra. A japán kormány kénytelen volt engedni. 1895. május 10-én nyilvánosan kijelentette, hogy Liautungot visszaadja Kínának, de kikötötte magának azt a jogot, hogy a hadisarcot 30 millió táellel felemelje.

Lobanov nagyon ügyesen szervezte a japán-kínai ügybe való beavatkozást; Oroszország imponáló sikert aratott, a japán diplomácia pedig, amely nem tudta helyesen értékelni az erőviszonyokat, vereséget szenvedett. 1895. novemberében aláírták a simonszeki japán-kínai békeszerződés felülvizsgálására vonatkozó japán-kínai egyezményt.

Midőn a német kormány segítséget ígért Oroszországnak Japán ellen, ezzel konfliktusha akarta sodorní Oroszországot a Távolkeleten. hogy az orosz kormány figyelmét a német és az osztrák-magyar határról elvonja. „Mindent elkövetek, ami hatalmamban áll, hogy megőrizzem Európa nyugalma és hátvédet nyujtsak Oroszországnak, hogy senki se zavarhassa távolkeleti akcióidat“ — ígérte II. Vilmos II. Miklósnak. — Most kétségtelen — folytatta a császár —, hogy Oroszország jövőendő nagy feladata: az ázsiai kontinens civilizálása és Európa védelme a nagy sárga faj betörése ellen. Ebben az ügyben erőmhöz képest mindenkor segítségedre leszek. Ugyanakkor a német imperialisták arra számítottak, hogy a Távolkelet ügyeibe való beavatkozás révén maguknak is szerezhetnek valami koncot Kínában. „Remélem — írta a császár a cárnak —, hogy amilyen szívesen segíték neked az esetleges területi annexiók kérdésében, te is épp olyan jóindulattal fogsz viseltetni abban a tekintetben, hogy Németország kikötőt szerezzen magának valahol, ahol az nem fog „veszélyezni“ téged.“⁵

⁵ II. Vilmos és II. Miklós levelezése 1894-től 1914-ig. Petrográd-Moszkva, Goszizdat, 8. 1.

**Az orosz politika
sikerei Kínában.**

Lobanov sikere csak az első lépés volt Oroszország Kínában való terjeszkedésének útján.

Később a cári diplomácia kihasználta azt a pillanatot is, midőn Kínának pénzre volt szüksége, hogy kifizesse a hadisarcot a japánoknak. A kínai kormány tárgyalásokat kezdett a londoni, párizsi és berlini bankárokkal. Ezek nyilván arra törekedtek, hogy gúzbakossék Kínát. A kölcsönt csak azzal a feltétellel voltak hajlandók megadni, ha Kína pénzügyeit nemzetközi ellenőrzés alá helyezik. A cári kormány ebben komoly akadályát látta annak, hogy Kínát Oroszország befolyása alá rendelje. Witte elhatározta, hogy beavatkozik az ügybe. Kihasználva a francia és német bankárok vetélkedését, felajánlotta a kínai kormánynak, hogy az orosz kormány garanciájával 150 millió rubel kölcsönt szerez Kínának. Kína 94 %-ot kapott százért 4 százalékos évi kamat mellett. A francia bankárok magukra vállalták a kölcsön folyósítását. A szerződést 1895. július 6-án írták alá. Kína kötelezte magát, hogy pénzügyeit nem helyezi külföldi ellenőrzés alá, ha az orosz kormány nem vesz abban részt. A németeket és az angolokat is teljesen kikapcsolták ebből a pénzügyi kombinációból. 1895. végén Witte kezdeményezésére megalapították az Orosz-Kínai bankot. A bank megalapításában egy francia bankcsoport és egy orosz bank vett részt az orosz kormány pártfogása alatt, ami a bank igazgatóságában biztosította az orosz kormány képviselőinek vezető szerepét. A bank működése az alapszabályok értelmében a legkülönbözőbb ügyletekre terjedt ki, finanszírozta a kínai hatóságokat, beszedte és őrizte az adókat, vasúti és más koncessziókat kapott Kína egész területén.

Witte külön alapot teremtett a kínai tisztviselők megvásárlására; ez úton igyekezett megszerezni Kínától a mandzsuriai vasúti koncessziót. Witte tervével egyidejűleg megindult Anglia, Franciaország, Németország és az Északamerikai Egyesült Államok kapitalistáinak harca a kínai vasúti koncesszióért; ezeket a vállalkozókat saját kormányaik támogatták. Az orosz vasútépítésnek Mandzsuriában közvetlen konkurrens egy amerikai szindikátus volt, mely óriási vasút építését tervezte. A vasútnak Kantont, Hankout, Pekinget kellett összekötnie és tovább a szibériai fővonálhoz kellett csatlakoznia. A bankszindikátus Mandzsuriát Közép- és Dél-Kínával és ennek nyílt kikötőivel akarta összekapcsolni, ahol az európai tőke uralkodik. Az amerikai tervezet azt jelentette, hogy Mandzsuriát európai vagy amerikai árukkal fogják elárasztani, melyekkel az orosz ipar nem versenyezhetett; és ami a fő, a tervezett vasút komoly akadálya lett volna Oroszország politikai túlsúlyának Észak-Kínában. Wittének ellenben az volt a szándéka, hogy Mandzsuriát a Kínában levő külföldi tőke központjaitól elszigetelje és gazdaságilag a szibériai vasúti fővonálhoz kösse. A tárgyalásokat Pekingből Pétervárra tették át — távolabb a versenytársaktól. Április végén Lihungcsang Pétervárra érkezett e terv megbeszélése végett; de hivatalosan II. Miklós koronázására jött. A külföldiek egyre-másra vásárolták

meg a pekingi minisztereket. Witte is óriási összeggel vesztegette meg Lihungcsangot.

A tárgyalások eredménye az volt, hogy 1896. június 3-án (a régi időszámítás szerint május 22-én) aláírták az úgynevezett moszkvai szerződést, mellyel védszövetséget kötöttek Japánnal szemben. Megállapodtak, hogy ha Japán Kínát, Kóreát vagy Oroszország keletázsiai birtokait megtámadná, a szerződő felek mindegyike fegyveres erővel köteles segíteni a másíknak. Kína, hogy megkönnyítse a szerződés teljesítésével kapcsolatos csapatszállításokat, megengedte Oroszországnak, hogy Mandzsurián át vasutat építsen Vladivosztok felé. A vasútépítési koncessziót az Orosz-Kínai banknak adták. Witte még délre, Liautung felé vezető szárnyvonalat is akart építtetni, de erre a megvesztegetések ellenére sem kapott koncessziót. Lihungcsangnak 3 millió rubelt ígértek, ebből azonban 2 milliót különböző ürügyek alatt visszatartottak. Az agg kínai kormányférfi halála lehetővé tette ez összeg megtakarítását.

A kínai kormány és az Orosz-Kínai bank 1896. szeptember 8-án írta alá a koncessziós szerződést. A bank a vasút építése és működése céljából megalakította a Kínai Keleti Vasúttársaságot (K. K. V. T.), mely valójában az orosz kincstár pénzén dolgozott. A koncessziós szerződés jogot adott a társaságnak, hogy önállóan állapítsa meg a vasúti tarifákat. A K. K. V. T.-nek adott sok kiváltság közül különösen a következő volt nagy fontosságú: a társaság jogot nyert arra, hogy a földjeit, vagyis az egész vasútvonal területét teljesen és kizárólagosan saját maga igazgassa. A koncessziós szerződés ebből a vasúti területből bizonyos fajta, hosszan elterülő nagy orosz settlementet alakított.⁶ A koncessziós szerződés alapján a K. K. V. T. külön fegyveres rendőrséget is szervezett.

Az örmény kérdés. Ugyanakkor, midőn az orosz diplomácia Távolkeleten győzelmeket aratott, Törökországban és a Balkánon újból nyugtalanság támadt. A 90-es évek közepén ismét belpolitikai válság keletkezett Törökországban. Abdul Hamid szultán az örmények forradalmi mozgalmára azzal felelt, hogy Kis-Ázsia több helyén, majd a török fővárosban is örménymészárlást rendezett. Az angol kormány kihasználta ezeket az eseményeket, hogy az 1878. évi berlini szerződés 61. cikkére való hivatkozással Törökország ügyeibe beavatkozzék. A berlini szerződés 61. cikke így szölt:

„A Fényes Porta kötelezi magát, hogy az örménylakta területeken a helyi szükségleteknek megfelelően haladéktalanul javításokat és reformokat visz keresztül és gondoskodik az örmények biztonságáról a cserkeszekkel és kurdokkal szemben. Intézkedéseiről időről-időre értesíti a hatalmakat, amelyek az intézkedések megvalósítását figyelemmel kísérik.“

Az angol politika törökellenes irányának valódi oka az volt, hogy az angolok befolyása Törökországban hanyatlott. Egyiptom elfoglalása

⁶ *Romanov*: Oroszország Mandzsuriában, 127. l.

Anglia és Törökország viszonyának romlására vezetett. A szultán mindinkább az Oroszországhoz való közeledés felé hajlott. Az orosz kormány az orosz-török háború után nem gondolt Konstantinápoly és a tengerszorosok elfoglalására; jobbnak tartotta, hogy a szultánt, mint a Földközi-tengerből a Fekete-tengerbe vezető kapu „őrét“ támogassa.

Az angol kormány arra számított, hogy az örmények javára történt beavatkozással a szultánt megfélemlítheti és arra kényszerítheti, hogy béküljön meg Egyiptom megszállásával és a cár barátsága helyett Angliát válassza barátjául. Anglia tehát azt remélte, hogy Törökországot ismét befolyása alá vonhatja, mint Palmerston és Disraeli idejében.

De Angliának még más célja is volt. Anglia az Indiába vezető tengeri utat eddig úgy biztosította, hogy Egyiptomot és Cyprust uralma alá vetette és az oroszoknak nem engedte meg, hogy a tengerszorosokat ellenőrizhessék. De India a szárazföldről is megközelíthető. Európából Afganisztánon kívül Perzsián, Arábián és Ázsiai Törökországon át szintén út vezet Indiába. Az angol diplomácia figyelmét az Indiai-óceánt és különösen a Perzsa-öbölt környező földsáv kötötte le. A Capetown-Kairó vasút tervezetét a Kairó-Kalkutta vasút tervezetével egészítették ki. Így lassanként egy nagyszabású ázsiai-afrikai birodalom körvonalai bontakoztak ki, melynek közepében az Indiai-óceán feküdt.

Az angol diplomácia örménybarát rokonszenvének valódi alapját a londoni török nagykövet két jelentése tárja fel, melyeket a szultán tisztviselői eladtak az orosz nagykövetnek. „Ha az ottomán kormány saját pénzügyi vagy más érdekeinek megfelelően akar cselekedni — mondta lord Salisbury a török diplomatának —, akkor meg kell változtatnia jelenlegi politikáját. A Porta az egyiptomi kérdés felvetésével csak magának okoz nyugtalanságot anélkül, hogy valamit is nyerne vele.“⁷ Egy másik alkalommal Salisbury nyíltan arra célzott, hogy az angol kormány pénzügyi támogatást fog nyújtani, ha a szultán Anglia felé orientálódik. Hatzfeldt gróf, londoni német nagykövet, nagyon helyesen határozta meg az angol diplomáciának a török kérdésben folytatott politikáját: „Vagy sikerült az a terv — írta Hatzfeldt —, hogy a török államot igazi reformok megvalósítása útján életben tartsák és ezzel kirántsák Oroszország kizárólagos befolyása alól, vagy pedig nem sikerül ez a terv, és akkor Törökország összeomlására és felosztására kerül a sor.“⁸ 1895-ben Salisbury II. Vilmos előtt valóban ki is fejtette e felosztás tervét. Kiderült, hogy az angol kormány Törökország felosztása esetében, egyiptomi uralmának véglegős megerősítésén kívül még Mezopotámiára, Arábiára és Krétára is számot tartott.

1896. augusztus havában az örmény nacionalistáknak az Ottomán-bank elfoglalására irányuló kísérlete és az ezt követő konstantinápolyi örménymészárlás után Törökország válságos helyzetbe került.

⁷ A moszkvai külpolitikai levéltár anyaga alapján.

⁸ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, XII. 3086. szám.

Anglia a diplomáták támogatására erős hajórajt küldött a Dardanellákhoz. Pétervárott attól tartottak, hogy a brit flotta megjelenik a tengerszorosokban. Az orosz kormány értesítette Londont, hogy ebben az esetben a fekete-tengeri hajóhad azonnal befut a Boszporuszba. Oroszország semmi szín alatt sem volt hajlandó megengedni, hogy Anglia a tengerszorosokban megvesse a lábát. „Délország egész kereskedelme — írta Lobanov-Rosztovszkij —, melynek a tengerszorosokon kívül nincs más kijárata, Anglia kénye-kedvére volt kiszolgáltatva.”⁹

Salisbury már 1895-ben kész volt parancsot adni, hogy a brit flotta vonuljon be a tengerszorosokba. De Goshen, az angol admirális első lordja, azt vetette Salisbury szándéka ellen, hogy ha a hajóhad befut a tengerszorosokba, akkor a francia és orosz hajóraj között egérfogóba lesz zárva. Salisbury rosszkedvűen azt felelte Goshennak, hogy ha hajói üvegből vannak, akkor persze kissé meg kell változtatni a politikát.

A cári diplomácia, biztosítván Németország és Franciaország támogatását, megíúsította Anglia szándékait a Közelkeleten. Ezáltal megmentette a szultánt és megmentette Törökországot is a feldarabolásól; maga pedig szabad kezet nyert a Távolkeleten.

A német diplomácia a Közelkeleten ugyanolyan politikát folytatott, mint a Távolkeleten; arra törekedett, hogy Anglia és Oroszország ellentéteit kiélezze. Németország egyrészt Oroszországot támogatta Anglia ellen folytatott harcában, másrészt pedig ugyanaz a német diplomácia Angliát Oroszországra igyekezett uszítani. A német diplomácia felbízta Londont, hogy a brit hajóhadat küldje a tengerszorosokba, mert — amint mondotta — ez volna a legbiztosabb eszköz arra, hogy a szultánt engedékenységre bírják. Ily módon a német kormány mindenképpen angol-orosz konfliktust igyekezett provokálni. Magától értetődik, hogy a német diplomácia kétszínű játéka nem maradt titokban az angol külpolitika vezetői előtt. Anglia és Németország viszonya továbbra is feszült maradt.

Jameson rajtaütése és II. Vilmos távirata Krügerhez.

A Délafrika felosztásáért folyó harc még jobban kiélezte Anglia és Németország viszonyát.

1886-ban Transvaalban a világ leggazdagabb aranyfövényét fedezték fel. Az angol kapitalisták siettek ezt a kincset birtokukba venni. Az aranymezők nagyobb részét Cecil Rhodes pénzügyi csoportja vette ellenőrzés alá. De Rhodes és a vezetése alatt álló „Consolidated Goldfields” aranytermelő társaság hamarosan éles konfliktusba keveredett a transvaali kormánnyal és Krügerrel, Transvaal elnökével.

A délafrikai angol kapitalista klikknek igen nagy volt a hatalma. A délafrikai gyémánttermelés teljesen, az aranytermelés pedig nagyrészt Rhodes ellenőrzése alatt állott. Ezenfelül ő volt a kiváltságos

⁹ Chvosztov, V. M.: Az 1895—1897. évi közelkeleti válság. „Isztorik-marxiszt”, 1929., 13. szám, 27—28. l.

délafrikai társaság (British South Africa Company) elnöke. Az angol kormány 1889-ben erre a társaságra ruházta annak az óriási területnek kiaknázását és igazgatását, mely a Becsuánok földje (Bechuanaland) és Transvaal északi határától a belga Kongóig és a Tanganyika és Nyassza-tóig terjedt. 1890-ben Rhodes a Fokföld-gyarmat miniszterelnöke lett. Összeköttetésben állt Rotschildékkal és az angol pénzoligarchia más hatalmasaival. Joseph Chamberlain az ő embere volt az angol kormányban.

A Rhodes vezetése alatt álló finanszalista csoport önálló politikát folytatott Dél-Afrikában. Ez a csoport hosszú háborúba sodorta az angol népet a búrok ellen. A diplomácia és a finanszoligarchia összeforrása talán sehol sem nyilvánult meg olyan világosan, mint ebben a délafrikai kalandban.

A német kormány arra igyekezett kihasználni az angol-búr konfliktust, hogy Angliától gyarmati engedményeket zsaroljon ki. A búrokat támogatta, hogy ezáltal nyomást gyakoroljon Angliára. Sőt hadihajókat is küldött a Delagoa-öbölbe, ahonnan vasút vezetett Transvaal fővárosához. Krüger 1895. január havában nyilvánosan kijelentette, hogy számít a németek segítségére.

Rhodes és a vele összeköttetésben álló nagykapitalisták csoportja (Beit, Philipps, Barnato) megijedt, hogy Transvaal, melynek területén volt felbecsülhetetlen vagyonuk, kicsúszhatik Anglia befolyása alól. Elhatározták, hogy végeznek Transvaal önállóságával. Ügynökeik 1895. elején Johannisburgban, Transvaal legfőbb aranyipari központjában, összeesküvést szerveztek. Oda gyűlt össze az angol gyarmatosok nagyobb része, akik az aranymezők felfedezése után valósággal elárasztották Transvaal aranytermő vidékét. Ezek az „uitlanderek” — így nevezték őket — gyűlöltek a búrokat és a búrok hasonlóan gyűlöltek az angol gyarmatosokat. Rhodes ügynökei fegyvereket csempészték Johannisburgba. A lázadást 1895. december 27-ére tüzték ki. Egyidejűleg a Dél-afrikai társaság egy rendőrcsapatának a Becsuánok földjéről Transvaalba kellett betörnie, hogy segítse a lázadókat. A rendőrcsapat élén bizonyos Jameson, a Délafrikai társaság igazgatója állott.

Az összeesküvés vezetői az utolsó pillanatban január 6-ra halasztották el a lázadást, mert még nem készültek fel eléggé. Jameson azonban december 29-én mégis betört Transvaalba és Johannisburg ellen vonult. A támadás balul ütött ki. A búrok bekerítették Jamesont és 1896. január 2-án csapataival együtt foglyul ejtették. A johannisburgi összeesküvést elfogták. Rhodes vállalkozása hajótörést szenvedett. Az összeesküvést az új idők diplomáciájának egyik legnagyobb botránya követte.

Marschall német külügyi államtitkár 1896. január 1-én azt ajánlotta a francia nagykövetnek, hogy egyezzenek meg több konkrét kérdésben és ezáltal tegyék lehetetlenné, hogy Anglia a francia-német ellentéteket kihasználja. Marschall arról beszélt, hogy „az angolok tel-

hetetlen étvágyának“ határt kell szabni, s azt gondolta, hogy ez lesz az első lépés a szárazföldi hatalmak Anglia elleni ligájának megteremtése útján. A hatalmak egyesülésének tervét Holstein 1895. december 30-i memoranduma vázolta.¹⁰ A német diplomácia arra számított, hogy a kontinentális liga megalakulásának veszélye Angliát engedékenyebbé teszi és arra kényszeríti majd, hogy egyik-másik gyarmatát adja át Németországnak és működjek együtt a hármasszövetséggel.

A berlini kormány, Franciaország válaszában bevétele nélkül, január 2-án londoni nagykövete útján éles tiltakozó jegyzéket nyújtott át az angol kormánynak Jameson rajtaütése tárgyában. A nagykövet még aznap késő este továbbította a jegyzéket az angol külügyi hivatalnak. Közben azonban Berlinben megtudták, hogy Jameson vereséget szenvedett. Haladéktalanul távirati utasítást küldtek a nagykövetnek, hogy ha még nem késő, tartsa vissza a jegyzéket. Mivel a jegyzéket éjjel adták át, mikor a külügyi hivatalban már nem dolgoztak, a jegyzék borítékban ott hevert felbontatlanul. Ennek a véletlennek köszönhető, hogy a német nagykövet még visszavehette a jegyzéket.

Január 3-án a német császár délelőtt Hohenlohe kancellárral, Marschallal és a tengerészet legfőbb parancsnokaival tanácskozást tartott. II. Vilmos, aki rendkívül felindult volt, azt indítványozta, hogy Transvaalt nyilvánítsák német protektorátus alatt állónak, még akkor is, ha emiatt háborút kellene folytatni Angliával. Tanácsosai elvetették ezt a tervet. Azonban mégis elhatározták, hogy a császár még aznap délelőtt tüntető táviratot küldjön Krüger elnöknek. A császár ebben a táviratban üdvözölte az elnököt, hogy a búroknak saját erejükből, „a barátságos hatalmak segítségének igénybevétele nélkül“ sikerült a „fegyveres bandákat“ leverni, a „békét helyreállítani és függetlenségüket megvédeni.“ A császár távirata kihívás volt Angliával szemben. Így fogták fel maguk az angolok is.

A délafrikai válság következményei.

Az angol nacionalista sajtó, a „Times“-szal az élén, elragadtatással üdvözölte „Jameson rajtaütését“ és rendkívül sajnálkozott, hogy a rajtaütés nem sikerült. Amikor tudomást szereztek a császárnak Krügerhez intézett táviratáról, Angliában valóságos vihar kerekedett. A sajtóhadjáratot a „Times“ nyitotta meg január 4-én. Az angol sajtó nagyobb része haladéktalanul csatlakozott a hadjáratához. A „Morning Post“ fenyegető hangon azt írta, hogy Anglia sohasem fogja elfelejteni a német császár sértését és fenyegetését. A „Saturday Review“ „zsarnoknak“ nevezte Vilmost, aki „egy továbbszolgáló őrmesterhez hasonlít“. Londonban a tömeg beverte a német üzletek kirakattábláit. Az a gyűlölet, mely Anglia legfőbb kereskedelmi versenytársa ellen éveken át felgyűlemlett, most felszínre tört. Az angol-német ellentét a maga teljes

¹⁰ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. XI. 2640. szám, 67—69. 1

Élességében leplezetlenül állott a világ előtt. A császár Krügerhez intézett távirata után Angliában fokozódott a német kereskedelem elleni agitáció.

A német kormány, amely elrontotta Angliához való viszonyát, hamar meggyőződött, hogy a szárazföldi liga terve teljesen csődöt mondott. Igaz, hogy a francia sajtó kezdetben éppoly élesen támadta Jameson betörését, mint a német sajtó. De a „Temps” január 6-i számában nagyjelentőségű cikk jelent meg, melyben elvetették a „természetellenes szövetségeket”. Rövidesen kiderült, hogy Németország nem számíthat Franciaország együttműködésére. A cári kormány sem volt hajlandó a délafrikai kérdésben Németországot támogatni.

Az angol-német ellentét növekedése a hármasszövetség gyengülésére vezetett. Ausztria-Magyarország nem kívánták az Angliához való jó viszonyukat veszélyeztetni. Ausztria-Magyarországnak szüksége volt Angliára a Közelkeleten Oroszország ellen folyó harcában, Olaszország pedig félt az angol hajóhadtól. Angliával viszálykodni azt jelentette volna, hogy Olaszország veszélynek teszi ki egész külkereskedelmét, amely főképpen tengeri utakon bonyolódott le. Miután a hármasszövetség vezető tagja konfliktusba keveredett Angliával, Olaszország világosan látta, hogy e szövetség őt is belesodorhatja „a tengerek ura” elleni harcba. Ezenkívül a 80-as évek végétől kezdve Franciaország vámháborút folytatott Olaszország ellen és a gazdaságilag amúgy is gyenge államot még jobban kimerítette. Olaszország ingadozni kezdett. Az olasz kormány 1896-ban komoly lépést tett a Franciaországhoz való közeledés útján: elismerte Franciaországnak Tunisz feletti protektorátusát. Két év múlva, 1898-ban, Franciaország kereskedelmi szerződést kötött Olaszországgal. Ezután Olaszország előtt megnyílt a francia pénzpiac, melyet a hármasszövetség megalakulása után elzártak előle. Így tehát Franciaország megszüntette az Olaszország ellen folytatott vámháborút és az olasz hitel elleni sajtóhadjáratot, mellyel a 80-as évek közepe óta ki akarta meríteni az olasz közgazdaságot. Franciaország a vámháború és az olasz hitel elleni sajtóhadjárat fegyverével igyekezett elszakítani Olaszországot a hármasszövetségtől.

Az 1897. évi osztrák- orosz egyezmény.

Az angol-német ellentét a hármasszövetség másik tagjára, Ausztria-Magyarországra is kihatott. Ausztria-Magyarország sietett egyezséget kötni Oroszországgal, annál is inkább, mivel a Távolkeleten új bonyodalmak keletkeztek. Kréta szigetén 1896-ban felkelés tört ki. 1897-ben Görögország fegyveresen támogatta krétai verrokokopait. Ennek következménye lett a görög-török háború.

Oroszország és Ausztria-Magyarország 1897. május havában barátságos egyezményt kötöttek. A szerződő hatalmak kötelezték magukat, hogy a statusquo-t megőrzik a Balkánon. De ha ez minden igyekezetük ellenére sem sikerülne, ebben az esetben kötelesek voltak megegyezni kölcsönös érdekeiket illetően, amelyeket a Balkánon bekövetkező területi változásoknál figyelembe kell venniök. De Konstantinápoly és a tenger-

szorosok sorsa nem volt az osztrák-orosz egyezmény tárgya. Ezeket a kérdéseket általános európai problémáknak nyilvánították. Így tehát az osztrák-orosz egyezmény nem szabályozta azt a legfontosabb kérdést, mely csaknem minden közelkeleti bonyodalom alapja volt.

Az egyezményt jegyzékváltás alakjában kötötték meg. A jegyzékek élesen visszatükrözték a két szerződő fél között még fennálló nézeteltéréseket. Ausztria-Magyarország fenntartotta a jogot, hogy Boszniát és Hercegovinát, melyet megszállva tartott, szükség esetén annektálja és ezenkívül a novo-bazári szandzsák egy részét a monarchiához csatolja. Az osztrák-magyar jegyzék a Balkán többi részének a balkán-államok közötti felosztásáról is szól, de kiköti, hogy a felosztással nem szabad megbontani a balkán-államok „egyensúlyát”. Vagyis Ausztria-Magyarország most sem engedte meg egy nagy szláv balkánállam megalakítását. A szlávsnak éppoly ádáz ellensége maradt, mint amilyen a 70-es évek keleti válságának idején volt. Albániának önállóságot kellett volna adni. Ausztria-Magyarország ez által el akarta zárni Szerbia elől az Adriához vezető kijáratot, másrészt pedig meg akarta akadályozni azt is, hogy Albánia Olaszország kezébe kerüljön.

Muravjov orosz külügyminiszter (Lobanov 1896-ban meghalt) válaszjegyzékében ellenezte, hogy a „jövő kérdéseit” pontosan leszögezzék. Ennek következtében az egyezményből lényegileg csak a statusquo fenntartásáról szóló pont maradt meg. De ennek a pontnak az akkori helyzetben reális jelentősége volt, mivel mindkét félnek érdekében állott, hogy a keleti kérdést egyelőre — anint Lobanov-Rosztovszkij mondotta — „jégre tegyék”¹¹. Oroszországnak szüksége volt arra, hogy szabad kezet nyerjen a Távolkeleten. Németországnak is szüksége volt erre, hogy szíthassa a távolkeleti konfliktust, hogy Kína rovására zsákmányolhasson valamit és hogy gyengítse Oroszország nyomását a Balkánon. Ausztria-Magyarország súlyos belpolitikai válság miatt egyelőre nem gondolt külpolitikai kalandokra.

Kiaucsou elfoglalása. Németország 1897. végén fontos lépést tett a Távolkeleten. A német kormány haditengerészeti bázist akart szerezni a távolkeleti vizeken. Tirpitz admirális, tengerészeti miniszter, a távolkeleti hajóraj parancsnoka, Santung déli partvidékén Kiaucsou öblét választotta e célra. II. Vilmos 1897. augusztus havában meglátogatta a cárt Péterhofban. E látogatással meg akarta tudni, hogy Kiaucsou elfoglalása miatt nem fenyegetné-e konfliktus Oroszországgal, melynek joga volt arra, hogy hadihajói ebben az öbölben horgonyozzanak. II. Miklós meggyújtotta Vilmost, hogy Oroszország nem tart igényt Kiaucsoura, északabbra akar magának tengeri bázist szerezni. A cár egy kórcái kikötőt nevezett meg. Ezután II. Miklós kijelentette, hogy ő nem fogja ellenezni, ha a német hajók Kiaucsou öblét használ-

¹¹ *Chvosztov*: Az 1895—97. évi közelkeleti válság. „Isztorik-marxiszt”, 1929., 13. szám. 52—53. l.

ják, de erre vonatkozólag előbb meg kell egyezniök az orosz haditengerészeti parancsnoksággal. A német kormány szeptember végén értesítette Pétervárt és Pekinget, hogy Kiaucsout a német hajóraj állomáshelyéül kívánja használni. A németek arra hivatkoztak Pekingben, hogy Pétervár ebbe beleegyezett. A cári kormány azonban sürgősen emlékeztette Berlint, hogy a cár csak azzal a feltétellel volt hajlandó megengedni Kiaucsou használatát, ha a németek előzőleg megegyeznek az orosz haditengerészeti parancsnoksággal.

Ez november elején volt. Eppen ekkor történt, hogy kínaiak német hittérítőket öltek meg Santungban. Ez jó ürügy volt arra, hogy a németek erőlycs tettekre határozzák el magukat. II. Vilmos közölte a cárral, hogy a hittérítők védelmének biztosítása végett kénytelen elfoglalni Kiaucsout. A császár a peterhoi megbeszélésekre való hivatkozással annak a reményének adott kifejezést, hogy a cár nem fogja ellenezni Kiaucsou elfoglalását.

A cár azt felelte, hogy Kiaucsou nem Oroszországé és ezért nem helyeselheti és nem ellenezheti a német kormány lépését. II. Vilmos e válasz vétele után parancsot adott hadihajóinak, hogy fussanak be a kiszemelt öbölbe.

November 9-én azonban Berlinben arról értesültek, hogy Muravjov orosz külügyminiszter tiltakozik Kiaucsou elfoglalása miatt és arra emlékezteti Németországot, hogy Oroszországnak elsőbbségi joga van a kiaucsoui horgonyzóállomásra. Az orosz hajóraj parancsot kapott, hogy azonnal induljon Kiaucsouba, mihelyt a német hajók befutnak oda.

Muravjov tiltakozása felfigyelt a német kormányt. Mégis célszerűnek látta, hogy a következő kompromisszumot ajánlja Oroszországnak: az orosz kormány nem fogja ellenezni, hogy Németország megszállja Kiaucsout, s ennek ellenében Port-Artur elfoglalásával hagyja magát kárpótolni. A németek ezúttal is kedvelt diplomáciai módszerüket alkalmazták; be sem várva a tárgyalások végét, 1897. november 14-én Kiaucsouba csapatokat szállítottak partra és ezzel befejezett tény elé állították Oroszországot.

Orosz-német konfliktus veszélye fenyegetett. De a cári kormány hamarosan megváltoztatta az álláspontját és elfogadta a németeknek Kína rovására tett kompromisszum-javaslatát. Az orosz hajóraj 1897. december havában horgonyt vetett Port-Artur kikötőjében.

Az orosz kormány politikájában beállott fordulatnak meg voltak a maga okai. Az adott helyzetben Oroszország számára az lett volna a legelőnyösebb, ha nem engedi meg a kínai kikötők megszállását. Eredetileg ebből indult ki Muravjov is. Az orosz kormány a neki szükséges nyílt és jégmentes kikötőt nem Kínában, hanem Kóreában kereste. De egy kóreai kikötő megszállása Japán ellenállásába ütközött volna, és Japán Anglia támogatására is számíthatott. A szibériai vasút még távolról sem volt befejezve. A cári kormány még nem készült fel a Japán elleni háborúra. Ezenkívül a német kormány határozott álláspontra

helyezkedett s nehéz volt megakadályozni Kiaucsou elfoglalását. Végeredményben a cári kormány jobbnak látta, ha lemond arról a túlnyomó befolyásról, melyet Kóreában gyakorolt és elfoglalja Port-Arturt, ahol nem volt olyan komoly ellenállás várható, mint Kóreában. Rövidesen létre is jött az 1898. április 25-i orosz-japán egyezmény. Witte ellenezte Port-Artur megszerzését, mert — amiut mondta — ez ellentétben áll az 1898. évi moszkvai szerződés szellemével. De Witte álláspontját nem fogadták el.

A Kiaucsou-kérdést az 1898. évi március 6-i német-kínai egyezménnyel szabályozták, melynek értelmében Kína 99 évre bérbeadta Németországnak Kiaucsout. A kínai kormány egyidejűleg két vasútépítési és több bányakoncessziót adott Németországnak Santungban. A német-kínai szerződés egyik pontja így szólt: „A kínai kormány szigorúan kötelezi magát, hogy minden esetben, mikor Santung-tartományban bármilyen célból külföldi munkaerőkre, tőkére vagy anyagra lesz szüksége, a megfelelő vállalkozást vagy anyagszállítást elsősorban német ipari vállalkozóknak és kereskedőknek ajánlja fel. Ha a német gyár-iparosok vagy kereskedők nem fogadják el a felajánlott vállalkozásokat vagy anyagszállításokat, abban az esetben Kínának joga lesz, hogy saját belátása szerint cselekedjék.“ Így tehát Santung német érdekszféra lett.

Oroszország 1898. március havában írta alá a Port-Artur és Liautung bérletéről szóló szerződést. A kínai kormány beleegyezett, hogy Oroszország Port-Arturtól Charbinig vasutat építsen, melynek csatlakozása lesz a K. K. V. T. vonalához.

Anglia sem akart versenytársai mögött maradni, akik áttörték az angolok kínai monopóliumát. Az angol diplomáciának sikerült elérnie, hogy Anglia folyamhajózási jogait Kínában kiterjesztették és ami a legfőbb: Kína leggazdagabb részét, a Jangcesekiang medencéjét, valóban Anglia érdekszférájának ismerték el. Anglia 1898. szeptember elején elismerte Németország vasúti koncessziókra vonatkozó monopóliumát Santungban és a Hoanghó medencéjében (Sanszi tartomány kivételével). Németország viszont elismerte Anglia vasúti koncesszióit a Jangcesekiang medencéjében és Sansziban. A kínai kormány ugyancsak 1898-ban arra kötelezte magát Angliával szemben, hogy a legfőbb vámfelügyelő helyettesének tisztségét mindaddig angolokkal fogja betölteni, amíg az angol kereskedelem az első helyen áll Kínában.

De ez a körülmény, hogy Oroszországnak sikerült megszereznie Port-Arturt, Angliában nagy nyugtalanságot keltett. A Kínában érdekelt kapitalista csoportok azt követelték az angol kormánytól, hogy szabjon határt az oroszok kínai terjeszkedésének. Követeléseiket azzal okolták meg, hogy Oroszország ma még csak Port-Arturt, Peking tengeri bejáratának a kulcsát ragadta magához, holnap azonban már magát Pekinget is elfoglalhatja. Mandzsuria még egyelőre leköti Oroszországot, de ha ott berendezkedett, lehetősége nyílik arra, hogy Pecsiliberegomuljon, már pedig „Pecsili és a Jangcesekiang között nincsenek

természeti akadályok". Ez volt a tartalma annak a petíciónak, melyet a Távolkelettel összeköttetésben álló angol kapitalista körök befolyásos szerve: a Kínai asszociáció Salisburyhoz intézett.

Anglia nemzetközi helyzete abban az időben nem volt könnyű: II. Vilmosnak Krügeret üdvözlő távirata után Anglia és Németország viszonya megromlott. Az a veszély is fenyegetett, hogy a Nilus forrásvidéke miatt összeütközésre kerül a sor Franciaországgal. Most pedig az orosz-angol konfliktus közelgett. Anglia el volt szigetelve, mert egyidejűleg Németországgal, Franciaországgal és Oroszországgal állott viszályban. Angliának ezt az elszigeteltségét semmiképpen nem lehetett „splendid isolation”-nak nevezni. Az angol külpolitikának új utakat kellett keresnie: vagy Németországgal, vagy a francia-orosz csoporttal kellett megegyeznie. Salisbury nem nagyon félt Franciaországtól, mert azt Németország sakkban tartotta. A Németországgal való megegyezés lehetőségében nem igen hitt. Ezért nem maradt más hátra, mint hogy Oroszországgal való megegyezéssel biztosítsa az angol tőke távolkeleti érdekeit és csökkentse Európában Anglia ellenségeinek számát.

Salisbury már az 1896. évi közelkeleti válság idején célzást tett Pétervárotról, hogy kívánatos volna, ha Anglia és Oroszország megegyeznének. 1898. január havában pedig, vagyis kevéssel azután, hogy Oroszország megszerezte Port-Arturt, azt ajánlotta a cári kormánynak, hogy Kínát és az Ottomán birodalmat osszák fel egymás között. Salisbury hajlandó lett volna Kínának a nagy kínai falon túl eső és a tulajdonképpeni Kínának a Hoanghó völgyéig terjedő északi részét Oroszország érdekszférájába átengedni. Viszont a Jangcsekiang medencéjét Anglia a maga érdekszférájába akarta vonni. Törökországban Kis-Ázsia északi részét, Észak-Mezopotámiát és a tengerszorosokat orosz érdekszférának, Dél-Mezopotámiát, Egyiptomot és Arábiát angol érdekszférának kívánta elismerni. Oroszország elutasította Salisbury ajánlatát. Ezzel Anglia Santung északi partvidékén elfoglalta Veihaivei öblét, hogy Peking előterében ezzel a bázissal némileg ellensúlyozza Port-Arturt. Majd tárgyalást kezdett Kínával, hogy a sanghájkváni vasutat Niucsvangig, és tovább Mandzsuria belsejébe meghosszabbíthassa. Ez a manőver bizonyos mértékben sikerült. Az orosz kormány az angol vasútépítés által veszélyeztetve látta saját érdekeit és ezért hozzájárult Anglia felosztási terveihez, noha nem olyan grandiózus méretekben, mint ahogy azt az angol miniszterelnök ajánlotta. 1899. április havában egyezményt kötöttek a kínai vasútépítési szférák elhatárolásáról. Nagy-Britannia arra kötelezte magát, hogy a nagy kínai faltól északra nem törekszik vasúti koncessziókra és megígérte, hogy nem gördít akadályokat az elé, hogy Oroszország ebben a zónában koncessziókat szerezzen. Oroszország is hasonló kötelezettséget vállalt Angliával szemben a Jangcsekiang-medencére nézve.

Igy tehát a 90-es évek végén befejeződött Kína jelentékeny részének érdekszférákra való felosztása. Anglia befolyása alatt maradt Kína leg-

gazdagabb része: a Jangcekiang völgye. Oroszország megszerezte Mandzsuriát és a kínai falon kívül eső más területeket is. Santung Németországé, Jünnan Franciaországé lett. Japán 1898-ban visszaszerezte uralkodó pozícióját Kóreában, melyet a simonoszeki békeszerződés revíziója után elvesztett. Az orosz kormány attól tartott, hogy Port-Artur elfoglalása Anglia és Japán kölcsönös közeledésére vezethet, ezért Japán kedvéért Kórcából visszahívta az orosz katonai oktatókat és az orosz pénzügyi tanácsadót.

Angol-német szövetségi tárgyalások. Bülow, mint diplomata.

Angliának és Oroszországnak a távol- és közeli keleti ügyekben nem sikerült nagyszabású meg egyezésre jutniok. Az orosz diplomácia nem kívánta megkötni a kezét. Attól tartott, hogy az angol-orosz megegyezés felrobbanthatja a francia-orosz szövetséget. Anglia ugyanis azt követelte, hogy Oroszország szankcionálja Egyiptom megszállását. De mit fognak ehhez szólni Párizsban?

Az angol kormány látta, hogy Oroszországgal nem fog tudni meg egyezni, ezért más politikai utakat keresett. A kormány egyes tagjai arra gondoltak, hogy mégis csak Németországgal kellene megegyezni. Ilymódon Anglia ellenfeleinek száma csökkenne és lehetséges, hogy Németország öklével a makacskodó Oroszországra is sikerül majd le sújtani.

Ez meglehetősen kényes diplomáciai feladat volt. Vilmos Krügernek küldött távirata egyáltalán azt bizonyította, hogy Németország nem barátságos magatartást tanusít Angliával szemben. Von Bülow, az új német külügyi államtitkár, 1897. végén tartott reichstagi beszédében kijelentette, hogy „a németek elég sokáig nézték, mint osztozkodnak mások a mézeskalácson“, most már legfőbb ideje, hogy Németország is „helyet kapjon a nap alatt“. Salisbury nem tévesztette szem elől az imperialista Németország agresszív szándékait. Ő maga kételkedett Anglia és Németország megegyezésének lehetőségében. De Chamberlain gyarmatügyi miniszter, a szélső imperialisták vezére, amellettt volt, hogy egyezzenek meg Németországgal. Időszerűnek tartotta egy angol-német szövetség megkötését. Sőt Chamberlain nemcsak Németországgal, hanem az Északamerikai Egyesült Államokkal is szerződést akart kötni. Őt bízták meg a német tárgyalásokkal. Salisbury nem ellenezte ezt, noha cseppel sem lelkesedett ezért a kísérletért. Chamberlain 1898. március 29-én találkozott a német nagykövettel Rotschild bankár házában.

Joseph Chamberlainnek, mint diplomatának egyénisége élesen elütött a múlt századvég diplomatáinak megszokott alakjaitól. A hivattasos diplomaták, akik majdnem valamennyien nemesek voltak, francia nyelven nevelkedtek és az úgynevezett legfelsőbb körök nagyvilági környezetben nőttek fel, csodálkozással tekintettek erre a birminghami gyárosra, aki a maga módján intézi a politikai ügyeket. Midőn Paul Hatzfeldt gróf német nagykövet Rotschildnál Chamberlainnel találkozott, a modoros német diplomata elámult, hogy az angol gyarmatügyi

miniszter minden előzetes puhatolódzás, minden szószaporítás nélkül felajánlotta az angol-német szövetséget.

A hivatásos diplomaták véleménye szerint Chamberlain teljesen a „modern kereskedő” módján folytatott diplomáciai tárgyalásokat. Javaslatait — mint kereskedő az áruját — egyenesen az asztalra rakta, mert meg volt győződve, hogy jó áruért mindig jó árat lehet kapni.

Hatzfeldt Chamberlain javaslatát haladéktalanul továbbította Berlinbe.

1897-ben Bernhard von Bülow került a német külügyi hivatal élére. Bülow kitűnő szónok és ragyogó nagyvilági társalgó volt. Mint leleményes, ügyes és hajlékony államférfi, a diplomáciai tárgyalások alkalmával és a parlamentben egyaránt a legnehezebb helyzetekben is azonnal megtalálta a kiutat és ezt olyan eleganciával tette, hogy még Gorcsakov is megirigyelhette volna. Kiváló taktikus volt, de gyenge hadásznak bizonyult. Bülow képtelen volt a külpolitika távolabbi céljait és kilátásait átgondolni. Nem valami mélyenszántó, kissé lomha elméje csak a jelenségek felszínén siklott végig. Nagy türelemmel órákig állt a tükör előtt, hogy a reichstagi beszédeit betanulja, de nem volt elegendő türelme ahhoz, hogy valamely kérdést komolyan tanulmányozzon és a nemzetközi helyzetet minden összefüggésében átgondolja.

Ami Bülownál hiányzott, azt Holstein, a régi külügyi tanácsos pótolta. Ez a diplomata adta Bülownak az általános politikai eszméket.

A 90-es évek elején Caprivi és Hohenlohe kancellársága idején Holstein arra a meggyőződésre jutott, hogy Angliával nem fog sikerülni szilárd és egyenlő kötelezettségek alapján megegyezni. Azóta Holstein diplomáciájának az volt a vezető gondolata, hogy Németországnak egyensúlyozni kell magát Oroszország és Anglia között, egyiket a másik ellen kell kijátszania.

1898. nyarán Bülow a császárhoz írt jelentésében a következőképpen fogalmazta meg ezt a politikát, melynek Holstein volt a sugalmazója: „Minden Angliával kötendő egyezmény a mai nemzetközi helyzetben végeredményben Oroszország ellen irányul és csökkenti a német keleti határ biztonságát ... Másrészt arra sem lehet gondolni, hogy Oroszországgal kössünk szövetséget, anélkül, hogy ez a jelenlegi európai viszonyok között ne Anglia ellen irányuljon, vagyis más szóval, hogy ez a szövetség ne korlátozza a gyarmatszerzés kilátásait ... Ezért kétségtelenül öfelsége döntése, hogy kényszerítő okok nélkül egvelőre ... ne kössük magunkat sem az egyik, sem a másik hatalomhoz.”¹²

Holstein diplomáciájának, mely Anglia és Oroszország ellentételeinek kihasználásában alapult, hamis volt a kiindulópontja. Holstein azt gondolta, hogy az angol-orosz ellentétek összeegyeztethetetlenek. Erre a hibás feltevésre alapította politikáját. Holstein nem vette észre a nemzet-

¹² Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. XIV. 1. rész. 3802. szám.

közi helyzetben végbeménő alapvető változásokat. Nem értette meg, hogy az új angol-német ellentét mélyebb és maradandóbb, mint a régi angol-orosz vagy angol-francia ellentét. A németek „szabad kéz”-politikája a valóságban odavezetett, hogy Németország két szék közé, vagy helyesebben, két tűz közé került, mert végeredményben Angliával is, Oroszországgal is összetűzött. De meg kell adni Holsteinnak, ami megilleti. Holstein és Bülow, amikor Hatzfeldtől megkapták Chamberlain javaslatát, azonnal megértették, hogy az angol diplomácia a felajánlott szövetségi szerződéssel német-orosz konfliktust akar előidézni. Ezért úgy határoztak, hogy Chamberlain javaslatát elutasítják.

II. Vilmos azonban előbb diplomáciailag ki akarta használni az angol demarsot. Magánlevelet írt II. Miklósnak, melyben közölte, hogy Anglia rendkívül kecsgetető ajánlatokkal fordult hozzá. A császár arra célzott a sorok közt, hogy az ajánlatok Oroszország ellen irányulnak és cinikusan megkérdezte a cárt, hogy mit kapna, ha elutasítaná az angolokkal való megegyezést. Az orosz diplomácia talpraesettebb válaszolt. A cár levelet írt Vilmosnak, melyben közölte, hogy Anglia nemrégén Oroszországnak is messzemenő ajánlatokat tett, de ő az angol ajánlatokat elutasította. A cár ezzel be is fejezte levelét. A császár ama kérdésére, hogy mit kapna Németország Oroszországtól, ha elutasítaná az angol szövetséget, válasz nélkül maradt. Ily módon Vilmos Oroszország elleni zsaroló kísérlete teljes kudarccal végződött.

Ami a Chamberlainnek szóló választ illeti, Bülow és Holstein ellenindítvánnyal fordult hozzá. Véleményük szerint, mielőtt szövetségről lehetne tárgyalni, az angolellesenes német közvéleményt kellene kibékiteni. E célból azt ajánlották, hogy előbb egyezzenek meg az egyes gyarmati kérdésekben. Éppen ebben az időben, 1898. április havában, kezdődött a spanyol-északamerikai háború. A spanyol gyarmaturalom maradványainak összeomlását várták. A német uralkodó körök arról álmodoztak, hogy a spanyolok összes csendes-óceáni birtokait — a Filippi-szigeteket is beleértve — elfoglalják. Bülow meg akarta győzni az angolokat, hogy az angol-német szövetséget úgy készíthetnék elő legjobban, ha Németország Anglia támogatásával megszerezhetné a spanyol gyarmatokat. De az Északamerikai Egyesült Államok is igényt tartottak a spanyol gyarmatokra. A német diplomatáknak meg kellett győződnie arról, hogy Anglia nem hajlandó az amerikai nagyhatalom ellen fellépni. Több sikere volt Bülow másik javaslatának, mellyel az afrikai portugál gyarmatok felosztását ajánlotta. Ha Portugáliának pénzre volna szüksége, Anglia és Németország közösen adnának neki kölcsönt. Zálogul a portugál gyarmatokat kötötték volna le. Angliának Dél-Mozambikot, és Közép-Angolát, Németországnak Észak-Mozambikot, Dél- és Észak-Angolát és Timort kellett volna kapnia.

Salisburynek és Chamberlainnek nem nagyon tetszett az a gondolat, hogy Németországnak újabb afrikai birtokokat adjanak, annál kevésbbé, mivel a portugál gyarmatokon már az angol tőke gazdálkodott. Salis-

bury és Hatzfeldt 1898. május havában folytatott londoni megbeszélés alkalmával kiderült, hogy az angolok nem akarnak engedni gyarmati monopóliumukból. Hatzfeldt abban látta „a legelső feladatot, hogy kisebb napi kérdésekben tett engedmények útján szorosabb közeledésre készítsék elő mindkét ország közvéleményét.” Salisbury azt válaszolta, hogy ezzel egyetért, csak azt nem érti, hogy miért kell Angliának mindig csak „adnia”, Németországnak pedig mindig csak „kapnia”. Hatzfeldt megjegyezte, hogy ő nem érthet egyet a kérdés ilyen beállítással. Gyarmatokról van szó és mindenki tudja, hogy „Anglia majdnem mindent a kezében tart, ellenben nekünk nagyon kevés a birtokunk”.¹³

A német kormány a portugál gyarmatok felosztása ellenében hajlandó volt a búrokat cserbenhagyni. Kötelezte magát, hogy a búr közösségeket nem fogja többé támogatni. Ennek nem kis jelentősége volt Anglia szempontjából, s az angolok engedtek. 1898. augusztus 30-án szerződést kötöttek a portugál gyarmatok felosztásáról. A szerződés azonban nem lépett életbe. Az angol kormány mindent elkövetett, hogy ez a szerződés csak papíron maradjon: Portugáliának nem volt szüksége kölcsönre. 1899. október 14-én Anglia ismét megerősítette Portugáliával kötött régi szerződését, mely még a XVII. században jött létre és azóta sokszor megújították. Ebben a szerződésben Anglia garantálta Portugália európai és gyarmati területeinek épségét.¹⁴

Az angolok titokban erősítették meg ezt az úgynevezett windsori szerződést. A titok azonban egy diplomata indiszkréciója következtében Bülow tudomására jutott, aki most megértette, hogy az angolok félrevezetik őt; csak ígérik a portugál birtokokat, a valóságban azonban Portugáliát azzal bátorítják, hogy segítséget ígérnek neki területi épsége megvédésére.¹⁵

Az 1898. évi német haditengerészeti törvény.

A jó megfigyelő már 1898-ban láthatta, hogy egy angol-német szövetség képtelenség. A felek különböző nyelven beszéltek. A németek azt gondolták, hogy Chamberlain a szövetségi szerződéssel az orosz parázsból velük akarja kikapartatni a gesztenyét Anglia számára, viszont az angolok zsarolásnak tekintették Németország gyarmati igényeit. De ez a kölcsönös benyomás csak Anglia és Németország viszonyának szubjektív oldala volt.

Tárgyilagosan szemlélve a dolgot, az ellentét még nagyobb volt, semmint a felek maguk is gondolták. Ez az ellentét nem merült ki azzal, hogy Németország gyarmatokra tartott igényt. Az angol-német ellentét nem merült ki azzal sem, hogy a németek Anglia kereskedelmi

¹³ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. XIV. 1. rész. 3798. szám.

¹⁴ Langer, W. L.: The Diplomacy of Imperialism. II. 625. l.

¹⁵ Bülow, B.: Denkwürdigkeiten. Hrsg. von F. Stockhammern. Bd. 1—3. Berlin, 1930—1931.

versenytársai voltak és hegemoniára törekedtek. Fontosabb volt az a tény, hogy Németország erős hajóhad építéséhez fogott. Ezideig Németországnak hatalmas szárazföldi hadserege volt, a tengeren azonban megelégedett partvédő hajókkal. Most a helyzet változni kezdett.

1898-ban, a német birodalmi gyűlés elfogadta a hajóhad erősítéséről szóló törvényt. A német hajóhadnak 1904-re 17 sorhajóból, 9 páncélhajóból, 26 könnyű cirkálójából és megfelelő számú kisebb hajóból kellett állania. Ennek a programnak végrehajtása céljából 7 év alatt 7 páncélhajót, 2 nehéz és 7 könnyű cirkálót kellett építenie. A birodalmi gyűlésben Tirpitz admirális okolta meg a hajóhadépítés szükségességét. „Németország tengeri érdekei — mondotta — a birodalom alapítása óta hihetetlen mértékben megnöttek. Németország számára létkérdés, hogy ezeket az érdekeket biztosítsuk. Ha akadályokat gördítenének tengeri érdekeink elé, vagy komolyan károsítanák azokat, az országot kezdetben gazdasági, majd politikai hanyatlás fenyegetné. Bármiről van szó: akár Németország tekintélyéről Európában és Európán kívül, akár arról, hogy háború esetén Németország fontos tengeri útjait épségben tartsuk, akár a messze országokban élő német alattvalók és az ottani külkereskedelmi érdekeink védelméről, uraim, — mindez csakis a német hajóhadban található oltalmat.”¹⁶ Angliában aránylag nyugodtan fogadták Németország első tengeri programját. Nyilvánvalóan lebecsülték a program jelentőségét. Ez a hajóépítői program valóban még nem volt túlságosan nagy. De az 1898-as program csak a kezdet volt.

Kétségtelen, hogy egy erős hajóhaddal rendelkező Németország Anglia legveszélyesebb ellensége lett. Oroszország már földrajzi helyzeténél fogva sem gondolhatott arra, hogy a brit szigeteket vagy az angol birodalom tengeri közlekedési vonalait megtámadja. Franciaország Anglia közelében fekszik ugyan és jelentékeny hajóhaddal is rendelkezett, de a franciák legfőbb ellensége mindig Németország volt. Ezenkívül Franciaországnak nem volt elég hadereje ahhoz, hogy a német szomszédság mellett Angliát megtámadhassa. Németország sokkal erősebb volt, mint Franciaország. Igaz, hogy Németország, amíg nem volt hajóhada, csak diplomáciai nehézségeket okozhatott Angliának. De abban a mértékben, amint a nagy német hajóhadat építették, Németország részéről egyre növekedő hadi veszély fenyegette mind a brit szigeteket, mind a tengeri közlekedési vonalakat, melyek a brit szigeteket a birodalom többi részével, az élelmiszer- és a nyersanyagforrásokkal összekötik. De 1898-ban Angliában még korántsem volt általános az a nézet, hogy a Német-birodalom Anglia legveszélyesebb ellenfele.

A fasodai incidens. Az angol-német szövetségi tárgyalások idején is-

mét lángra lobbant Angliának és Franciaországnak a Nilus forrásvidéke és ezzel együtt az Egyiptom feletti uralomért folyó harca.

¹⁶ Stenografische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags, IX. Legislaturperiode, V. Session, Berlin, 1898. 46. 1.

Az angol diplomácia már a 80-as években, midőn Dzsibutiban bizonyos francia tevékenység volt észlelhető, Franciaország ellen dolgozott. Anglia Olaszországot támogatta abban a törekvésben, hogy a vöröstengeteri és a szomáliai partvidékekre behatoljon. Az olaszok angol segítséggel két gyarmatot alapítottak: Szomáliát és Eritreát. Innen 1887-ben Abesszíniába igyekeztek behatolni, de az abesszíniaiak levertek az odaküldött olasz osztagot. 1895-ben az olaszok megismételték kísérleteiket, de 1896. elején Aduánál megsemmisítő vereséget szenvedtek. Az olasz burzsoázia gyarmatokra éhezett. De — amint Bülow mondotta — Olaszországnak jó volt az étvágya, ellenben rossz az emésztése. Sóvársága messze meghaladta erejét, mellyel kielégíthette volna nagy étvágyát.

Angliának az olaszok aduai veresége jó ürügyül szolgált arra, hogy csapatokat küldjön Szudánba. Az angolok állítólag azért vonultak oda, hogy kisegítsék az olaszokat, kiket nemcsak az abesszíniaiak, hanem a Szudán felett uralkodó mahdisták is fenyegettek. Valójában azonban Angliának egészen más gondjai voltak. Az olaszok veresége növelte a Nilus felső folyását fenyegető francia veszélyt. A franciák arra számíthattak, hogy a felszabadult abesszíniai csapatok támogatni fogják őket Anglia ellen. Tehát az aduai vereség siettette Szudánnak Anglia által való elfoglalását. Az angol kormány 1896-ban a Niluson felfelé csapatokat küldött délre, hogy Szudánt meghódítsa. Ezt az expedíciót Kitchener vezette. 1897. március havában Marchand százados parancsnoksága alatt nyugat felől Francia-Kongóból francia csapatok vonultak Kitchener elé. Marchand 1898. július 10-én már a Nílusnál állt és Fasodában (ma Kodok) egy félig összerombolt egyiptomi erődre kitűzte a francia lobogót. Szeptember közepén érkezett Kitchener expedíciója Fasoda alá. Még ott táborozott Marchand nem valami nagy csapata is. Kitchener felszólította Marchand-t, hogy hagyja el a Nílus völgyét. A francia tiszt azt válaszolta, hogy kormánya egyenes parancsa nélkül nem vonhatja ki csapatait. Marchand és Kitchener tárgyalását látszólag barátságos formában folyták, de az angol sajtó a legharciasabb hangon uszított. Nem maradtak a sajtó mögött a kormány tagjai és az ellenzék néhány vezére sem. Így például, Hicks-Beach kincstári kancellár kijelentette, hogy „a háborúnál van nagyobb szerencsétlenség is”.

Ebben az időben Théophile Delcassé volt a francia külügyminiszter. Korábban Gaubetta híve, majd a Boulanger-mozgalom idején a reváns követő Hazafias Liga titkára volt. Delcassé meg volt győződve, hogy hazájának legfőbb ellensége — Németország. Ez már egymagában is visszatartotta attól, hogy Angliával összeütközésbe keveredjék. Ezenkívül a Dreyfus-ügy belpolitikai válságot idézett elő Franciaországban. Ez természetesen szintén bizonyos óvatosságra intett.

De Delcassé mégis csak akart valami ellenértéket Fasoda kiűrtéséért. Az angol kormány azonban semmiféle kárpótlásról sem volt hajlandó tárgyalni. Kijelentette, hogy mindennemű tárgyalás lehetetlen mindaddig, amíg Marchand ki nem üríti a Nílus völgyét. Anglia tünte-

tőn háborús előkészületekhez fogott, azt sejtette, hogy megszakítja a tárgyalásokat és ultimátumot küldhet Párizsnak.

A francia kormányt oly félelem fogta el, amelyet 1887. óta nem érzett. Anglia tengeri fölénye abban az időben szerfelett nagy volt s egy Anglia elleni háború Franciaország számára nyilvánvalóan kilátástalan volt. Delcassé arra hivatkozott, hogy részletes jelentést kell kapnia még Marchandtól. Ezzel időt akart nyerni, hogy megtehesse a legszükségesebb hadielőkészületeket. Oroszország álláspontját is tisztázni kellett. Október 15-én Muravjov orosz külügyminiszter Párizsba érkezett. Őt követte Witte és Kuropatkin hadügyminiszter is. Ügylátszik, az oroszok azt tanácsolták Delcassénak, hogy engedjen. Ezt különben e nélkül sem lehetett elkerülni. 1898. november 3-án a francia minisztertanács elhatározta, hogy Fasodát minden feltétel nélkül kiűrti.

Eldöntetlen maradt még Anglia és Franciaország szudáni birtokainak elhatárolása. Delcassé továbbra is igényt tartott Bahr-el-Ghazal területére és a Nílus felső folyásának egyes vidékeire. Ha a francia kormánynak sikerült volna csak egy darabka területet is szereznie a Nílus mentén, az enyhítette volna Franciaország diplomáciai vereségét. De az angol kormány csak a teljes kapituláció alapján volt hajlandó tárgyalni és a legkihívóbb hangon beszélt Franciaországgal. Például, sir Edmund Monson, Angliának ez a különben korrekt és óvatos párizsi nagykövete, nyilvánosan kijelentette, hogy a francia kormány szándékosan „túl-szúrás-politikát” folytat. Ez „múló elégtételt adhat ugyan rövid életű kormányoknak, de elkerülhetetlenül rendkívüli izgalmat kelt a csatorna túlsó oldalán.” Az a benyomás keletkezett, hogy az angol kormány minden áron háborút akar.

Franciaországot egy Anglia elleni háború esetén német támadás veszélye fenyegette. Németország kihasználhatta a kedvező alkalmat, hogy nyugati szomszédját ismét leverje. Ezért Delcassé tárgyalni kívánt Berlinnel. Meg akarta tudni, hogy Anglia és Franciaország konfliktusa esetén számíthat-e Németország semlegességére. Igaz, Delcassé nem hivatalosan intézett kérdést Berlinhez, hanem egy magánszemély, a „Kölnische Zeitung” párizsi levelezője útján értesítette a német kormányt, hogy Franciaország és Németország közeledését kívánja. Ez 1898. december elején történt. Delcassénak a „Kölnische Zeitung” 1898. december 15-i számában adtak választ. „A francia-német közeledés csak akkor lehetséges, ha ez a két szó: Elzász és Lotaringia eltűnik a francia sajtó és a francia államférfiak szótárából.”¹⁷ Valamivel később Delcassé egy befolyásos és gazdag hajótulajdonos útján azt ajánlotta Berlinnek, hogy Elzászt és Lotaringiát cserélje el egy francia gyarmattal. Ezúttal is tagadó választ kapott. A német kormány tudára adta Delcassénak, hogy csakis az biztosíthatja a francia-német együttműködést, ha a francia kormány formálisan feladja Elzász-Lotaringia visszaszer-

¹⁷ Langer: Diplomacy of Imperialism. II.

zésére vonatkozó minden reményét. Elzász és Lotaringia, természetesen, drágább volt Franciaország számára, mint az egész Nilus-medence, vagy bármely más francia gyarmat. Ennélfogva Delcassé inkább meghátrált Anglia előtt és lemondott a bahr-el-ghazali területről is.

Franciaország a Nilus-medencéért folyó harcban kapitulált. Az angol kormány most mézeskalácsot akart adni a lever ellenségnek. 1899. február havában megkezdődtek azok a tárgyalások, amelyekről Anglia a kapituláció előtt hallani sem akart. London és Párizs 1899. március 21-én megegyezett. Anglia és Franciaország afrikai birtokai között határt vontak. Franciaországot véglegesen kiszorították a Nilus-medencéből. Ennek fejében némi kárpótlást kapott. Az afrikai angol és francia birtokok határa lényegileg a Csad-tó, a Kongó és a Nilus medencéi közötti vízválasztó mentén vonult végig. Franciaország, mely lemondott a Nilus-medencéről, ennek ellenében megkapta a Csad-tó medencéjét az addig vitás Wadai-területtel együtt.

A bagdadi vasút. 1898-ban, ebben a gyarmati eseményekben gazdag esztendőben, a német imperializmus harcot indított a bagdadi vasút koncessziójáért. Ezt a vállalkozást Törökország gazdasági leigázására akarta felhasználni.

A Deutsche Bank a török kincstártól még 1887-ben megszerzett egy kisebb vasutat, mely a Boszporusz ázsiai partján fekvő Haidar-Pasától a Márvány-tengermenti Ismid kikötőig húzódott. A török kormány ezenkívül koncessziót adott a banknak, hogy ezt a vasutat Ismidtől Ankaráig tovább vezesse. Az üzlet megkötése előtt a Deutsche Bank kikérte a kancellár véleményét. Bismarck azt felelte a banknak, hogy a vállalkozás ellen nincs kifogása, de különösebben támogatni sem fogja. Bismarck szilárdan ragaszkodott ahhoz az állásponthoz, hogy Németország nem érdekelt a török ügyekben. Azt gondolta, hogy Németország így könnyebben szerezhet előnyöket a többi hatalom közeli vetélkedéséből.

Bismarck olyan kevés jelentőséget tulajdonított a törökországi német vasúti koncesszióknak, hogy, amint az okiratok tanúsítják, néhány nap múlva már teljesen elfelejtette a Deutsche Bank kérdését. II. Vilmos császár azonban sokkal nagyobb figyelmet fordított a törökországi német terjeszkedésre. Még trónörökös korában közel állott azokhoz a katonai körökhöz, melyek az Oroszország elleni háborút elkerülhetetlennek látták. Vilmosnak éppúgy, mint sok német tábornoknak is, az volt a véleménye, hogy ebben a háborúban Törökországot szövetségesül kell majd fölhasználnia. Ebből a szempontból a török vasutak nemcsak gazdaságilag, hanem hadi és politikai szempontból is fontosak voltak Németország számára. A szultán 1893. február havában koncessziót adott a Deutsche Bank által alapított Anatóliai vasútársaságnak az Ismid-Ankara vonalon fekvő Eszkisehirtől Koniáig vezető vasút építésére. Oroszország, Franciaország és különösen Anglia ellenezte az új német koncessziót. Az angol követ tiltakozott a szultánnál, s rámutatott arra, hogy az új koncessziós szerződés sérti az angol vasútársaság érde-

keit, mely a Szmirna-Ajdini vasút tulajdonosa volt. Németországnak azonban sikerült leküzdenie versenytársai ellenállását. Azzal fenyegette meg Angliát, hogy az egyiptomi pénzügyi kérdésekben nem fogja többé támogatni. Ez arra készítette az angol kormányt, hogy a német koncesszió ellen emelt tiltakozástól elálljon. A koniai vasútvonal építését 1896-ban fejezték be. Most már lehetetlen volt azt állítani, hogy Németországnak nincsenek érdekei a Közelkeleten. A német imperializmus nyilvánvalóan gyarmatává akarta tenni Törökországot.

II. Vilmos 1898-ban Palesztinába utazott, állítólag azért, hogy a „szent hely”-re zarándokoljon. Útközben, 1898. október havában, meglátogatta a szultánt. Ugyanakkor Konstantinápolyban volt Siemens, a Deutsche Bank igazgatója, is, aki a koniai vasútvonalnak Bagdadig való meghosszabbításáról és a Boszporusz ázsiai partján, Haidar-Pasában építendő kikötőről folytatott tárgyalásokat. A császár a „szent hely”-ekre való zarándoklása után Damaszkuszban nyilvánosan mondott beszédben 300 millió mohammedán és kalifájuk, a török szultán barátjának nevezte magát. Ez a beszéd rendkívül tetszett Abdul Hamid szultánnak. Vilmos ezzel a beszéddel nem keveset segített a Deutsche Banknak, hogy a bagdadi vasút várva várt nagyjelentőségű koncesszióját megkapja. A szultán már 1899. január havában megadta a kikötő-építési koncessziót.

Pétervárott nagyon barátságtalanul fogadták a haidar-pasai kikötő építésére adott német koncesszió és még inkább a bagdadi vasútépítési terv hírért. A berlini orosz nagykövet abbéli aggodalmának adott kifejezést Bülow előtt, hogy Németország gazdasági sikerei politikai hegemoniára vezethetnek Törökországban. Oroszország ezt nem engedheti meg. Bülow meg akarta magyarázni a követnek, hogy Németországnak fogyasztópiacokra van szüksége; Németországnak — mondotta — kizárólag gazdasági céljai vannak Törökországban és nincs szándékában Oroszország politikai törekvéseit gátolni.¹⁸

1899. áprilisában a cári kormány azzal a javaslattal fordult Berlinhez, hogy a tengerszorosokra vonatkozólag kössenek formális meg egyezést. A cári kormány ezt azzal okolta meg, hogy fenn akarja tartani Ottomán birodalom épségét, mivel Oroszország érdekei nem engedik meg, hogy a tengerszorosok külföldi befolyás alá kerüljenek. Abban az esetben, ha ez a veszély fenyegetne, de csakis ebben az esetben, Oroszország kénytelen lesz a tengerszorosok ellenőrzését saját kezébe venni. Az orosz kormány azt javasolta Németországnak, hogy formálisan ismerje el Oroszországnak jogát e lépésre, aminek ellenében Oroszország arra kötelezné magát, hogy nem fogja akadályozni a németek kisázsiai vasúti vállalkozásait.¹⁹

A német kormány Oroszország ajánlatát visszautasította. Ennek az

¹⁸ *Langer: Diplomacy of Imperialism. II. 640. l.*

¹⁹ Ugyanott.

volt az oka, hogy Németország helyzete abban az időben rendkívül kedvező volt. Az után, hogy Oroszország megszerezte Port-Arturt, Anglia Németország barátságát kereste. A fasodai incidens után pedig Franciaország is ezt tette. Ilyen körülmények között a német diplomáciának nem volt szüksége arra, hogy Törökországban mérsékelje magát. Főlegesen tartotta, hogy tartós kapcsolatot teremtsen Oroszországgal és megváltoztassa az Oroszország és Anglia közötti egyensúly politikáját.

A távolkeleti terjeszkedés lekötötte a cári Oroszország erejét. Az orosz diplomácia nem tudta megállítani a németek Törökországba való behatolását. A szultán 1899. november 27-i irádéjával²⁰ nyilvánosságra hozta, hogy a német társaság koncessziót kap a Konia-Bagdad-Baszra vasútvonal építésére. A koncesszió nyolc évre szólt. A részleteket — mondotta továbbá az irádé — a koncessziós szerződés fogja majd szabályozni.

Az orosz diplomáciának részben mégis sikerült Oroszország érdekeit biztosítani. 1900. április havában a szultán tíz évre kötelezettséget vállalt Oroszországgal szemben, hogy nem ad vasútépítési koncessziókat külföldieknek Kis-Ázsiának a Fekete-tengerrel és az orosz Kaukázussal határolt területein. Pétervárott nagyon aggódtak amiatt, hogy a németek esetleg gúzsba kötik Törökországot. Kuropatkin tábornok hadügyminiszter azt mondotta: „Be akarják keríteni Oroszországot Polangentől Erzerumig.“

Németországnak Törökországba való behatolása, különösen a Perzsa-öböl felé irányuló törekvése Anglia érdekeit is érintette. Ezek a területek kordonként zárták el India határait.

Az angol kormány 1901-ben óvatosságból magához ragadta Kuvaitot, mely nem messzire fekszik a Salt-el-Arab torkolatától és a Perzsa-öböl mentén Anglia új támaszpontjává építette ki.

A XIX. század végén ez volt a helyzet Európában: Anglia, mely Franciaországgal és Oroszországgal vetélkedett, Német birodalomban új ellenfelet szerzett magának. Németország, annak ellenére, hogy külsőleg bizonyos mértékben újra közeledett Oroszországhoz, a francia-orosz blokk ellensége maradt és egyidejűleg Anglia versenytársa lett. A kérdés most az volt, hogy mely ellentétek bizonyulnak nagyobbak, Németország és Anglia ellentétei-e, vagy pedig Anglia és a francia-orosz blokk ellentétei? Más szóval, az elgondolható három diplomáciai csoport melyike lesz életrevalóbb: az angol-francia-orosz antant-e, az angol-német blokk-e vagy pedig az Anglia elleni szárazföldi liga? A történelem az első kombináció javára döntötte el ezt a kérdést. Németország egyszerre rontotta el Oroszországhoz és Angliához való viszonyát. Ezért 1918-ban súlyos vereséggel fizetett. Németország veresége igazolta Bismarckot, aki megjósolta, hogy Anglia és Oroszország közeledése veszélytel fenyegeti Németországot.

²⁰ Iráde = parancs.

A VILÁG FELOSZTÁSÁÉRT FOLYÓ HARC BEFEJEZÉSE ÉS AZ ELSŐ HÁBORÚK A VILÁG ÚJ FELOSZTÁSÁÉRT (1898—1904)

A spanyol-amerikai háború.

Az Északamerikai Egyesült Államok a 90-es években aktivizálni kezdték politikájukat a Csendes-óceánon és a Karaib-tengeren. 1893-ban elfoglalták a Hawai szigeteket. Majd 1898. április havában Spanyolország ellen indítottak háborút, hogy a spanyol gyarmatokat magukhoz ragadják. 1895-ben Kuba szigetén felkelés tört ki a spanyol uralom ellen. Kubának, a Panama-földsoros és Északamerika déli partját mosó Mexikói-öböl előterének, mindig fontos stratégiai jelentősége volt. Kubáért az Északamerikai Egyesült Államok kormánya már 1849-ben 100 millió dollárt ajánlott Spanyolorzágnak. Most azonban kihasználta a kubai felkelést, hogy háborút kezdjen Spanyolország ellen.

Az Északamerikai Egyesült Államokban agitációt indítottak a spanyolok kegyetlenkedései és gazságai ellen. 1898. tavaszán az észak-amerikai kormány titokban egy szenátort küldött Kubába, hogy a helyszínén ismerkedjék meg a sziget helyzetével. A szenátor Kubából való visszatérése után 1898. márciusában nagy beszédet mondott a szenátusban, melyben leleplezte a spanyol hatóságok vadállati kegyetlenkedéseit és Kuba lakosságának nyomorát és éhínségét. A szenátor azzal a felhívással fejezte be beszédét, hogy Spanyolorzágnak háborút kell üzenni. A szenátus külügyi bizottsága megkezdte a kubai felkelés idején amerikai polgároknak okozott károk kérdésének tanulmányozását.

Éppen kapóra jött a havannai kikötőben állomásozó „Maine” amerikai cirkálóhajón történt robbanás. Az Északamerikai Egyesült Államok a spanyolokat vádolták a robbanással. Spanyolország azt javasolta, hogy az ügyet vizsgálják meg és terjesszék döntőbíróság elé, de az Északamerikai Egyesült Államok elutasították ezt az indítványt. Spanyolország kérésére a nagyhatalmak beavatkoztak az ügybe és a nagykövetek április 6-án teljesen ártatlan jellegű kollektív jegyzéket nyújtottak át a washingtoni kormánynak. A hatalmak arra hívták fel „az Egyesült

Államok elnökét és népét“, hogy „a humanitás és mérséklet érzéseitől“ vezettessék magukat Spanyolországgal szemben.

Az Északamerikai Egyesült Államok nem minden humor nélkül azt válaszolták, hogy nagyrabecsülik az európai hatalmak felhívásának barátságos jellegét és hogy éppen a „humanitás“ elvének megfelelően igyekezni fognak a kubai helyzettel minél előbb végezni . . .

Az Egyesült Államok kormánya jól tudta, hogy az európai hatalmak nem kívánják az Északamerikai Egyesült Államok erősödését. De tudta azt is, hogy az egymással versengő európai hatalmak nem fognak tudni megegyezni és ezért képtelenek lesznek együttes beavatkozásra, külön pedig egyik hatalom sem fog fellépni, mert attól fél, hogy ezáltal valamelyik versenytársa karjaiba kényszeríthetné az Északamerikai Egyesült Államokat. Az Egyesült Államok nyugodtak voltak. Mac Kinley elnök a már elfogadott követeléseken felül újabb követeléseket támasztott Spanyolországgal szemben. A diplomácia rendszerint akkor alkalmazza ezt a módszert, ha mindenáron összeütközést akar előidézni. Az Északamerikai Egyesült Államok most már Kuba kiürítését követelték. Ezt a spanyol diplomácia természetesen nem fogadhatta el. A háború elkerülhetetlenné vált. Április 21-én az Északamerikai Egyesült Államok és Spanyolország diplomáciai viszonya megszakadt. A spanyol kormány április 23-án, az Egyesült Államok kongresszusa pedig április 25-én üzent hadat. Egyetlen európai hatalom sem avatkozott be Spanyolország mellett.

Az Északamerikai Egyesült Államok a spanyol hadsereget és hajóhadat hamarosan legyőzték. Párizsban 1898. december 10-én aláírták a spanyol-amerikai békeszerződést. Spanyolország lemondott Kubáról, melyet hamarosan „függetlennek“ nyilvánítottak. Ténylegesen Kuba az Északamerikai Egyesült Államok protektorátusa alá került. A békeszerződés értelmében Porto-Rico, Guam és a Filippi-szigetek az Északamerikai Egyesült Államok birtokába mentek át. Már említettük, hogy a Filippi-szigetekre a német kormány is igényt tartott. Azonban a német imperializmusnak kevesebb kellett beérnie. A német kormány csak azt érte el, hogy Spanyolország eladta neki a még birtokában maradt csendes-óceáni szigeteket: a Karolinákat, Mariánákat és Palaut.

A spanyol-amerikai háború határkövet jelent a világpolitikában. Eddig azokat a területeket osztották fel, melyeket az európai hatalmak közül még egyik sem ragadott magához. Most azonban az Északamerikai Egyesült Államok Spanyolország gyarmatait hódították meg. A spanyol-amerikai háború volt az első, melyet nem a világ felosztásáért, hanem a világnak *újból való felosztásáért* folytattak.

Hay doktrínája (a kínai „nyílt ajtó”). A spanyol-amerikai háború a Karaib-tengeren és Közép-Amerikában az Északamerikai Egyesült Államok javára billentette a mérleget és mivel az Északamerikai Egyesült Államok a Filippi-szigeteket szintén birtokukba vették, kihatott a Távolkeletre.

Ezekben az években az Északamerikai Egyesült Államok Kínát már az amerikai tőke és áru kivitel egyik legfontosabb jövőendő piacának tekintették. Kínának érdekszférákra való felosztása ellenkezett az Északamerikai Egyesült Államok érdekeivel. Az Egyesült Államok — bármennyire is kívánták — nem számíthattak arra, hogy a közel jövőben érdekszférát biztosíthassanak maguknak Kínában. Ehhez még nem voltak meg a szükséges tengeri bázisaik a távolkeleti vizeken. Az Északamerikai Egyesült Államok katonailag gyengébbek voltak Kínában, mint Japán vagy Oroszország és Anglia, sőt gyengébbek voltak még Franciaországnál is, mely kiterjedt birtokokkal rendelkezett Indokínában és Oroszország szövetségese volt. De arra számítottak, hogy a jövőben egész Kína az ő piacuk lesz. Ezért érthető, ha igyekeztek meggátolni, hogy Kínát darabokra szakítsák.

Hay, az Északamerikai Egyesült Államok államtitkára, 1899. szeptember 6-án a nagyhatalmakhoz intézett jegyzékében az úgynevezett „nyílt ajtók” doktrínáját proklamálta Kínára vonatkozólag és felszólította őket, hogy csatlakozzanak ehhez az elvhez. Hay ezt indítványozta: minden egyes kormány jelentse ki:

„1. hogy a szerződéses kikötők jogait nem fogja megtámadni és más hatalmak jogos érdekeit úgynevezett „érdekszférán” belül vagy Kínában bérelt területeik határai között nem fogja megsérteni;

2. hogy a jelen „érdekszférák” határain belül fekvő szerződéses kikötőkben kirakott vagy e kikötőkbe szállított árukat a most fennálló kínai szerződéses-vámtarifa alapján fogja elvámolni, bármely nemzet kezében legyenek is ezek a kikötők (kivéve a „szabad kikötőket”); a vámtarifa alapján fizetendő vámokat a kínai kormány fogja beszedni;

3. hogy más államoknak az „érdekszférák” kikötőibe befutó hajói után nem fog magasabb hajóilletékeket szedni, mint saját hajói után; ugyanúgy nem fog magasabb vasúti tarifát alkalmazni a szférában épített vagy ellenőrzése alatt álló vagy működésben levő vasútvonalakon sem.”

Az angol, német, francia, japán és olasz kormány beleegyezően válaszolt Hay jegyzékére. Oroszország kitérő választ adott. Mandzsuriában az orosz áruknak volt leginkább szükségük a tarifavédelemre. A japán kereskedelem Kóréában és Kína más helyein amúgy is igen nagy előnyben volt, mert Japán közel fekszik Kínához. Japán tehát érdekeinek különösebb károsítása nélkül hozzájárulhatott Hay jegyzékéhez. Az Északamerikai Egyesült Államok azelőtt is tudták, hogy kínai érdekeket Oroszország felől fenyegeti a legnagyobb veszély. Most az orosz politika egyenesen ellentétbe került az amerikai politikával. Végeredményben az Északamerikai Egyesült Államok az angol-japán távolkeleti csoporthoz csatlakoztak és a továbbiakban ezzel a csoporttal lépnek fel Oroszország ellen.

Az angol-búr háború. Még egy év sem telt el azóta, hogy a nyugati féltekén megszűntek a hadműveletek, de már is új háború kezdődött — ezúttal Dél-Afrikában.

Az angol diplomácia az úgynevezett uitlanderek helyzetének kérdését választotta háborús ürügyül. Így nevezték a külföldieket, főleg angolokat, akik az uitvatersrandi aranymezők felfedezése után Transvaalt valóssággal elárasztották. A búr kormány nem volt hajlandó teljes politikai jogot adni ezeknek a kincsásvászoknak. Az angol diplomácia ebből a kérdésből akart casus belli-t csinálni.

Az angol diplomácia úgy vezette a búr kormányval folytatott tárgyalásokat, hogy a szakítás elkerülhetetlen legyen. De még bizonyos időre volt szüksége, hogy az angol közvéleményt hozzászoktassa a háború elkerülhetetlenségének gondolatához. Amikor a búrok az angol diplomácia egyes követeléseit elfogadták, az angolok azonnal új követeléseket támasztottak. Nem engedték meg, hogy a konfliktus megszűnjön. A két búr kormány tudta, hogy Anglia időt ne nyerhessen, 1899. október 11-én hadat üzent Angliának. Az angol csapatok szívós harc után elfoglalták mindkét búr köztársaság fővárosát: Pretóriát és Bloemfontaint. De az angolok hamarosan meggyőződtek, hogy az ellenség ellenállása még távolról sem tört meg. A búrok partizánháborút szerveztek. Az angolok csak ott érezték magukat a helyzet urának, ahol csapataik álltak. Ellenséges ország vette őket körül, mely tele volt partizánokkal, akik szüntelenül veszélyeztették az angolok közlekedési vonalait és nem engedték, hogy az angolok eltávolodhassanak csapataiktól. Anglia óriási flottával, de nagyon kis hadsereggel rendelkezett s ezért nagyon nehezen tudott megbirkózni a búr partizánokkal. Közel 250 ezer embert kellett Dél-Afrikába vetniük. 31 hónapos szívós harc után 1902. május 31-én békét kötöttek. A búrok elvesztették függetlenségüket és az angol korona alattvalói lettek. Csupán belső autonómiát tudtak kialkudni maguknak.

A katonai kudarcok érzékeny csapást mértek Anglia katonai és nemzetközi politikai presztízsére. Az angol-búr háború akkor kezdődött, midőn Angliának Oroszországhoz és Franciaországhoz való viszonya ismét kiéleződött. Fasoda után a franciák angolellesenes propagandája a tetőfokra hágott. A sajtó egy része már ilyen jelszavakat hirdetett: „A Nílust — a Rajnáért“, „A piramisokat — a strassburgi székesegyházért“. Az angol kormány attól tartott, hogy Franciaország és Oroszország ki fogja használni ellene a búr háború következtében előállott nehézségeket.

Az angol kormány, hogy lehetetlenné tegye az európai hatalmaknak az angol-búr ügybe való beavatkozását, Németországgal továbbfolytatta a szövetségi tárgyalásokat. Mindenáron el akarta hárítani a két szárazföldi csoport megegyezésének lehetőségét. Oroszország s még inkább Franciaország nem bocsátkozhatott nyílt konfliktusba Angliával, ha nem volt biztosítékuk arra, hogy Németország jóakarató magatartást fog tanúsítani velük szemben.

Vilmos császár és kormánya tudatára ébredt, hogy Angliának szüksége van a német barátságra. Ki akarták használni a kedvező pilla-

natot. A portugál gyarmatok felosztására való megállapodás nem elégítette ki őket. Ez a megegyezés lényegileg csak ígéreteket adott a jövőre. A németek sokkal kézzelfoghatóbb gyarmati előnyöket akartak húzni Anglia nehéz helyzetéből.

A Szamoa-szigeteken 1898-ban zavargások törtek ki. A német diplomácia a zavargásokat ürügyül használta fel, hogy a szigetszoport felosztásának kérdését felvesse. 1899. óta a Szamoa-szigetek Németország, Anglia és az Északamerikai Egyesült Államok közös birtokában voltak. Most a német kormány kizárólagos birtokába akarta venni az egész szigetszoportot, vagy legalább is annak egy részét, hogy haditengerészeti bázist teremtsen csendesóceáni flottája számára. Az angol kormánynak egyáltalában nem volt ingyére, hogy Szamoát átengedje Németországnak. A németeknek a szigetszoport felosztására vonatkozó indítványa ellenzésre talált Ausztrália és Új-Zéland részéről. Az angol diplomácia az Északamerikai Egyesült Államokat is iparkodott mozgósítani a németek terve ellen.

A német diplomácia váratlanul abba a helyzetbe került, hogy kihasználhatta Anglia egyik legbefolyásosabb kapitalistájának színtalalal mögötti összeköttetéseit.

1899. tavaszán Európába érkezett Cecil Rhodes, hogy megvalósítson egy tervet, mellyel már néhány éve foglalkozott. A Capetown-Kairó vasút- és távíróvonal építéséről volt szó. Valójában csak Bulawayótól és Rhodéziától kellett volna síneket lerakni az egyiptomi vasúti hálózati, mert Capetowntól Bulawayóig a vasút már kiépült. Rhodes azt akarta elérni, hogy az angol kormány garantálja a vasúti kötvényeket. De minden összeköttetése ellenére sem sikerült megkapnia a kormány kezességét. A távíróvonal építése kisebb vállalkozás volt ugyan, de itt is nehézségek merültek fel. A távíróvonalnak, éppúgy mint a tervezett vasútnak, részben idegen területen: vagy a Belga-Kongón, vagy Német-Kelet-Afrikán át kellett haladnia. Rhodes Brüsszelbe utazott, de Lipót királlyal, nem tudott megegyezni.

Erre a német kormánytól kapott meghívást Berlinbe. Rhodes a német császárral való megbeszélése után megkapta az engedélyt, hogy a távíróvonalat a német területen át vezesse. A németek kilátásba helyezték, hogy a vasútról is hajlandók tárgyalni Rhodesszal, mihelyt módjában áll a építést megkezdeni. Ennek ellenében Rhodes megígérte, hogy Londonban lépéseket tesz, hogy Szamoát adják át a németeknek. Rhodes megtartotta ígértét. De jöllehet Németország megszerezte az Északamerikai Egyesült Államok beleegyezését is, Rhodesnek nem sikerült megingatnia sem Chamberlaint, sem Salisbury.

A London és Berlin közötti tárgyalások kritikus stádiumba jutottak. A németek hol Oroszországhoz, hol Franciaországhoz való közeledéssel fenyegetöztek. Az angolok megtudták, hogy Bülow kész megszakítani a diplomáciai összeköttetést. II. Vilmos tüntetően lemondott a cowesi regattaversenyre ígért látogatásáról.

Salisbury, tekintettel a búr háború nehézségeire, végtére is engedett. 1899. november 14-én egyezséget kötöttek, melynek értelmében a Szamoa szigetcsoport két szigetét Németországnak, másik két szigetét pedig az Északamerikai Egyesült Államoknak adták. Anglia lemondott a Szamoa-szigetekre vonatkozó igényéről; ennek ellenében megszerezte a Tonga-szigeteket, a Salamon-szigetek egy részét és Afrikában, a togói angol-német birtokok határán húzódó kisebb vitás területet.

A Szamoa miatt lámadt konfliktus mind a két felet rendkívül felingerelte. A német kormány és sajtó felbőszült, hogy Anglia gyarmatmonopóliumából semmit sem akar engedni. Angliában viszont azon háborodtak fel, hogy Németország állhatatosan e monopólium ellen tör. „A német politika nyílt zsarolás” — írta Chamberlain Salisburynek 1899. szeptemberében.

Akármit is volt, a konfliktust megoldották. 1899. novemberében II. Vilmos Bülow kíséretében Windsorba érkezett; de a cowesi regattaversenyről már lekészt.

Chamberlain újból a szövetségről tárgyalt a németekkel. Abban az esetben, ha Németország szövetséget kötne Angliával Oroszország ellen, mely Oroszországot arra kényszerítené, hogy Távolkeleten hagyja abba a terjeszkedését, Chamberlain Marokkó egy részét és a bagdadi vasútépítés ügyében Anglia támogatását ígérte Németországnak. A császár és Bülow most is csak azt felelte, amit 1898-ban is mondtak, hogy nem akarnak viszályt Oroszországgal. Viszont azt javasolták, hogy bővítsék ki a gyarmatkérdésekre vonatkozó egyezményeket, melyeket a portugál gyarmatokról és a Szamoa-szigetéről szóló szerződésekkel vezettek be. A szövetségi tárgyalások tehát megint csak eredménytelenül végződtek.

Németország az angol-búr háború alatt semleges maradt. De a német diplomácia felbújtó politikájához híven más hatalmakat igyekezett sorompóba állítani Anglia ellen. Ennek az igyekezetnek meg is volt a gyümölcse.

Muravjov orosz külügyminiszter már 1900. február végén puhatóldozott a francia kormánynál, hogy lehetséges volna-e együttesen fellépniök Anglia ellen. Delcassé beleegyezett, de csak azzal a feltétellel, ha Oroszország megegyezik Németországgal. Franciaország nem mert fellépni a „tengerek ura” ellen, anélkül, hogy keleti határait ne biztosítsa. Delcassé egyébként nem szívesen egyezett bele Oroszország ajánlatába. Csak azért tette, hogy ne gyengítse a francia-orosz szövetséget. Angliában riasztó hírek terjedtek el arról, hogy Franciaország be akar törni a brit szigetekre.

Muravjov Delcasséval folytatott megbeszélések után Berlinhez fordult. Itt azt válaszolták neki, hogy Németország csak akkor vehet részt az angolellesenes koalícióban, ha Franciaország, Németország és Oroszország kölcsönösen garantálják egymás birtokait, más szóval, ha Franciaország lemond az Elzászra és Lotaringiára vonatkozó igényeiről.

Muravjov azt felelte erre, hogy az a francia kormány, mely ilyen lépésre határozná el magát, egy napig sem maradhatna a helyén.

A német diplomácia sietett tőkét kovácsolni a Muravjovval folytatott tárgyalásokból. II. Vilmos arra igyekezett kihasználni ezt az ügyet, hogy Oroszország és Anglia viszonyát még bonyolultabbá tegye. A császár az angol királynőt és a walesi herceget értesítette Muravjov ajánlatáról és azzal kérkedett, hogy csakis ő mentette meg Angliát egy ellenséges koalíció megalakulásától. De az orosz diplomácia sem aludt: közölte az angolokkal, hogy a németek a búr háborúba való beavatkozásra szölitették fel Oroszországot, de Oroszország elutasította ezt az ajánlatot.

Az európai hatalmak nem avatkoztak be az angol-búr háborúba. Elzász-Lotaringia háttérbe szorította az összes gyarmati problémákat: a szárazföldi blokk megvalósíthatatlannak bizonyult.

De Anglia versenytársai mégis hasznot húztak az angol imperializmus nehéz helyzetéből. Az orosz kormány újabb sikereket aratott Közép-Ázsiában. 1900. február 6-án arról értesítette az angol kormányt, hogy Oroszország kereskedelmi érdekei és Afganisztán területi szomszédsága lehetetlenné teszik, hogy az Afganisztánnal való közvetlen politikai összekötéstől továbbra is tartózkodjék. Előzetesen orosz csapatokat összpontosítottak az afgán határon. Az angol-indiai hadsereg gyengébb volt mint rendesen, mert sok csapattestet Dél-Afrikába küldtek. Ebben a helyzetben Angliának le kellett nyelnie a keserű pilulát. Nemsokára Habibula, az új afgán emir, aki 1901-ben lépett a trónra, Oroszországra támaszkodva, tüntetően lemondott a brit védelemről. Az orosz diplomáciának jelentékeny sikere volt még Perzsiában is, ahol Anglia és Oroszország szintén vetélkedtek egymással. Oroszország 1900. január havában kölcsönt adott Perzsiának; a kölcsön fedezetéül az ország északi részének vámbevételét kötötték le.

A Panama-csatorna-szerződés. Anglia és Németország viszonya egyre romlott. Ugyanakkor Anglia és Oroszország harca a Távolkeleten szintén élesebb formákat öltött. Ezért a brit kormány természetsszerűleg közeledést keresett az Északamerikai Egyesült Államokhoz. Már akkor látható volt, hogy Anglia kerülni igyekszik minden viszályt az Egyesült Államokkal, Venezuela és Brit-Guyana elhatárolása miatt Anglia és Venezuela között konfliktus támadt. Az Északamerikai Egyesült Államok 1895-ben meglehetősen durván beavatkoztak ebbe a vitába. Az amerikaiak kijelentették, hogy nem engedik meg Anglia igényeinek kielégítését, mert az angol igények ellentétben állanak a Monroe-elvvel. Anglia bölcsen engedett. A spanyol-amerikai háborúban Anglia jóakarátú semlegességet tanúsított az Északamerikai Egyesült Államokkal szemben. Ennek ellenében az angol-búr háború idején az Északamerikai Egyesült Államok is ugyanolyan magatartást tanúsítottak Angliával szemben. A Távolkeleten az Északamerikai Egyesült Államok és Anglia teljes egyetértésben léptek

fel Oroszország ellen. Így tehát a múlt század utolsó éveit az angol-amerikai barátság jellemezte. Ez azonban nem gátolta az amerikai diplomáciát abban, hogy ki ne használja Angliának Oroszország ellenes magatartása és a délafrikai háború következtében keletkezett szorult helyzetét: az Északamerikai Egyesült Államok arra törekedtek, hogy a Panama-csatornát ellenőrzésük alá vegyék.

Az Atlanti- és a Csendes-óceán közötti csatorna építésének kérdéséről már több évtized óta tárgyaltak. 1850-ben Anglia arra kényszerítette az Északamerikai Egyesült Államokat, hogy írják alá az úgynevezett Clayton-Bulwer szerződést, mely a jövőendő csatorna semlegességének és a csatornán való szabad hajózásnak kérdéseit szabályozta. Anglia és az Északamerikai Egyesült Államok kötelezték magukat, hogy a csatorna semlegessége és biztonsága felett együttesen fognak őrködni és a feladat megvalósítása céljából csatlakozásra hívták fel a többi hatalmat is. Mindezekkel a diplomáciai és jogi formulákkal a jövőendő csatorna kizárólagos ellenőrzését teljesen kivették az Északamerikai Egyesült Államok kezéből. Anglia 1898-ban beleegyezett, hogy az 1850. évi szerződés megváltoztatásáról tárgyalásokat kezdjenek.

A Panama-csatorna rezsimjéről szóló új szerződést Hay amerikai államtitkár és Pauncefole washingtoni angol nagykövet 1901. november 18-án írta alá. A szerződés megállapította, hogy a csatornát vagy az Északamerikai Egyesült Államok kormánya maga, vagy pedig a kormány tetszése szerint valamely magántársaság útján fogja építeni. Továbbá, az új szerződés megerősítette a csatorna semlegességének a Clayton-Bulwer szerződésben megállapított elvét. A csatornát minden nemzet kereskedelmi és hadihajói számára teljesen egyenlő feltételek mellett szabadnak nyilvánították. De a csatorna „semlegességét” és a csatornán való hajózás szabadságát most csakis az Északamerikai Egyesült Államok biztosították. Az Északamerikai Egyesült Államok a csatorna zónájában fegyveres őrseget tarthatnak.

Az Északamerikai Egyesült Államok kormánya 1902-ben megvásárolta a francia csatornaépítő társaság koncessziós jogait. Az 1903. január havában kötött szerződés értelmében Kolumbia és Panama földszoros területéből hat mérföld széles, az egyik óceántól a másik óceánig terjedő sávot, csatornaépítés céljaira 99 évre bérbeadott az Északamerikai Egyesült Államoknak. A kolumbiai kongresszus azonban elvetette ezt a szerződést. Erre az amerikai ügynökök 1903-ban a földszoroson megalkotották Panama-köztársaság kormányát, mely Panama függetlenségét proklamálta. Panama kivált Kolumbiából. Az Északamerikai Egyesült Államok azonnal elismerték az új államot és egyidejűleg meg is szállozták. Az ásatás munkálatai megkezdődtek és csak 1914-ben fejeződtek be.

**Németország haditen-
gerészeti programja.** Már a XIX. század végén nyilvánvaló lett, hogy a világ új felosztásáért folyó harc, annak két legfőbb szereplője: Anglia és Németország közt fog lefolyni, jöllehet ez a két hatalom szövetségről tárgyalt egymással. A

német imperializmus 1898-ban hajóhad építéséhez fogott. A búr háború kellős-közepén látták, hogy itt a kedvező pillanat, midőn Németország a tengeri elsőbbségért nyíltan harcra hívhatja ki Angliát. A német birodalmi gyűlés 1900. június havában új flottatörvényt fogadott el, mely a hajóhad állományát és a hajóépítési programot növelte. E törvény értelmében a német hajóhad 1915-ben a 4 páncélhajóból, 3 nehéz és 4 könnyű cirkálóból álló tartalékhajórajon kívül még 34 sorhajóból, 11 nehéz és 34 könnyű cirkálóból és körülbelül 100 torpedóhajóból kellett állnia. Az 1900. évi flottaprogramm már komoly merénylet volt Anglia tengeri elsőbbsége ellen. A német imperializmus, hajóhadat építve, nyilvánvalóan harcra készülődött Anglia ellen a világ teljese-
sen újból való felosztásáért.

Az ürügy, mellyel a császár kormánya az új flottatörvényjavaslatot a birodalmi gyűlés elé terjesztette, nagyon jellemző. Angol cirkálók német hajókat tartóztattak fel, melyeket azzal gyanúsítottak, hogy hadianyagot csempésznek Dél-Afrikába. Ezzel kapcsolatban a német sajtóban angolelleses sajtóhadjárat kezdődött. Panaszkodtak, hogy a német tengeri kereskedelem „védtelen”. A végkövetkeztetés az volt: erősíteni kell a német hajóhadat. Óriási zajt csaptak a flottaépítés érdekében. A flottatörvényt tehát közvetlenül Anglia ellen hozták és éles angolelleses sajtóhadjáratral kísérték.

Az 1899. évi hágai konferencia.

A flottaépítéssel egyedijüleg Németország szüntelenül növelte szárazföldi hadseregét is. A 90-es évek végén a haditechnika fejlődése és a fegyverkezési láz új szakaszba lépett. E téren Németország volt a kezdeményező. 1896-ban bevezette a gyorstüzelő tábori ágyút. Az 1896-os mintájú német 77 milliméteres tábori ágyú percnként 6—10 lövést adott le, míg a korábbi tábori ágyúból percnként csak egyszer-kétszer lehetett tüzelni. Németországot Franciaország követte, mely az 1897-es mintájú 75 milliméteres ágyút alkalmazta. Oroszországban és Ausztria-Magyarországon a tüzérség új felfegyverzése pénzügyi nehézségekbe ütközött.

A szűkös pénzügyi helyzet az orosz cári kormányt arra a gondolatra vezette, hogy a fegyverkezések korlátozása céljából nemzetközi konferenciát javasoljon, ami 1898. augusztus havában meg is történt. Az orosz diplomácia ezzel még más célt is követelt: a szárazföldi hatalmakat igyekezett Anglia ellen csoportosítani és lehetővé akarta tenni, hogy a szárazföldi fegyverkezés korlátozása következtében meglakított összeg egy részét flottaépítésre használják fel.

A konferencia Hágában 1899. májusától júliusáig ülésezett. De ez a konferencia már eleve sikertelenségre volt kárhozatalva, mivel a hatalmak többsége rossz szemmel nézte. Különösen Németország fordult élesen ellene. De Franciaország is elégedetlen volt szövetségesének kezdeményezésével. A konferencia semmit sem tudott elérni a lefegyverzés, vagy az új fegyverkezés korlátozása tekintetében. Csupán néhány nemzetközi szabályt dolgozott ki a hadviselésre vonatkozólag. Így, például,

megtiltotta a robbanó golyók és mérgező anyagok alkalmazását, megállapította a sebesültek és hadifoglyok tartásának szabályait stb. Nagy vitát keltett a kötelező nemzetközi döntőbírótság kérdése. Az államok méltóságával és „életérdekeivel“ összefüggő kérdéseket határozottan és egyöntetűen ki akarták zárni a döntőbírótság hatásköréből, az angolok pedig azt javasolták, hogy a döntőbíróstágot csak a kevésbé fontos ügyekben tegyék kötelezővé. De Németország követelése alapján a kötelező döntőbíróstágot teljesen elvetették. A német küldött beszélgetés közben őszintén kijelentette, hogy a döntőbíróstági eljárás árthat Németországnak. Németország katonailag a legjobban felkészült állam. A mozgósítás és a hadsereg összpontosítása 14 napot vagy valamivel többet venne igénybe. Németország ellenfelei kihasználják a döntőbíróstági eljárást, hogy hadikészülődésre időt nyerjenek. Ilymódon kiegyenlíthetik mindazokat az előnyöket, melyeket a tökéletes vasúti hálózat és a mozgósítás tökéletes rendszere biztosít Németország számára. A német imperializmus Hágában szemléltetően demonstrálta rendkívüli agresszivitását. A fegyverkezést korlátozó rendszabályok szabotálása terén kétségtelenül Németország vitte el az első díjat.

A nép felkelése Kínában (a „boxer-felkelés“).

Amíg Dél-Afrikában háborúskodtak s e háború hol Perzsiában, hol Afganisztánban, hol Marokkóban, sőt még Panamában és a Szamoa-szigeteken is visszhangot keltett, a Távolkeleten szintén tovább fejlődtek az események. Kína gúzsbakötése és felosztása hatalmas imperialistaellenes népi mozgalmat váltott ki az országban. 1898—1899-ben több helyen felkelés tört ki. A mozgalom Santungban kezdődött és áterjedt Dzsilire, Sanszira és Mandzsuriára, majd 1900. május havában a nép nagy felkelésébe csapott át, mely a boxerfelkelés elnevezés alatt ismeretes. Júniusban a boxerek már Peking alatt álltak. Június 20-án Pekingben az utcán megölték Ketteler német követet. Ezután a boxerek ostrom alá fogták a követségeket; erre a Tiencsinben horgonyzó külföldi hadihajók matrózaiból kétezer főből álló vegyes osztagot állítottak össze, mely megkísérelte, hogy Pekingbe nyomuljon, de kudarcot vallott. A külföldi hadihajók Taku erődtámaszait bombázták és június 17-én a partraszálló csapatok bevették az erődöt.

Az érdekelt imperialista hatalmak a körülzárt követségek felszabadítása végett intervencióra készülődtek. Az intervenció legfőbb oka az volt, hogy az imperialisták minden áron megakarták tartani veszélyben forgó kiváltságaikat Kínában.

De honnan vegyék a felkelés elnyomásához szükséges erőt? Nem volt könnyű megegyezniök.

A tárgyalások mögött ott lappangott a hatalmak harca, mely a Kínában való befolyásért már régóta folyt köztük. Világos volt, hogy aki a pekingi követségi negyedet „felszabadítja“, az lesz a főváros ura. Az angol diplomácia a japánokra akarta bízni a boxerek leverését, arra számított, hogy a japánok útján sikerülni fog az oroszok elől elzárni

Pekinget. A japánoknak nagyon tetszett ez a terv, a hatalmak hozzájárulásával szerették volna megvetni lábukat Pekingben. Oroszország erősen ellenezte a japán intervenciót. Június végén német segítséggel megghiúsfította az angolok indítványát.

Ezek után abban állapodtak meg, hogy minden nagyhatalom csapatokat küld Pekingbe. II. Vilmos a nemzetközi büntető expedíció főparancsnokául Waldersee német tábornagyot ajánlotta. Oroszország elfogadta ezt a javaslatot — szívesebben látta a német, semmint a japán vagy angol parancsnokságot. Abba pedig, hogy Oroszország vegye át a parancsnokságot, Anglia és Japán sohasem egyeztek volna bele. Franciaország — bár nem szívesen — Oroszország álláspontjához csatlakozott. Ezután a többi hatalom is kénytelen volt elfogadni Waldersee jelölségét. A császárnak rendkívül hízelgett, hogy az ő tábornagya lesz a nemzetközi hadtest parancsnoka. Július 27-én beszédet intézett a Kínába induló csapatokhoz és nyilvánosan arra buzdította őket, hogy úgy számoljanak le a kínaiakkal és véssék emlékükbé a német nevet, mint ahogy annak idején a húnok és vezérük. Attila, vésték be nevüket Európa népeinek emlékezetébe.¹

Egyébként, midőn a német tábornagy a hadszíntérre érkezett, a felkelést alapjában véve már elnyomták. A nemzetközi expedíciós hadtest Linyevics orosz tábornok parancsnoksága alatt még Waldersee megérkezése előtt Tiencsinből Pekingbe vonult, ahol leverte a kínaiakat és augusztus 14-én felmentette a követségeket. A kínai kormány Pekingből Szianfuba menekült. Waldersee megérkezése után csupán arra szorítkozott, hogy békés városok és falvak ellen büntető expedíciókat küldött. A külföldi tisztek barbár módon kirabolták a pekingi palotákat. A japánok mindenkin túltettek, a dús zsákmánnyal együtt magukkal vitték a kínai állami ezüsfedezetet is.²

Az orosz kormány nem szívesen járult hozzá a pekingi intervencióhoz. Attól félt, hogy a külföldi csapatok megjelenésével egyidejűleg a külföldiek befolyása is erősödik Kína fővárosában. De Mándzsuriában más volt Oroszország álláspontja. A boxerek júliusban megtámadták az orosz vasutakat, amire a cári kormány csapatokat küldött Mandzsuriába. Október közepén az oroszok egész Mandzsuriát megszállták.

Pekinget, Tiencsint és Dzsili tartomány más pontjait a nemzetközi expedíciós hadtest szállotta meg. A cári kormány nyugtalankodott a külföldi csapatok ott-tartózkodása miatt. 1900. augusztus 25-én Lamsdorff, az új orosz külügyminiszter, köriratban értesítette a hatalmakat, hogy az orosz csapatokat máris visszahívják Pekingből és a rend helyreállítása után Mandzsuriát is ki fogják üríteni. Az orosz kormány egyidejűleg tüntetően kijelentette, hogy nem tekinti magát Kína háborús ellenfelének, mivel a kínai kormány csak a „lázadók“ nyomása alatt

¹ Bülow, B.: Denkwürdigkeiten. Hrsg. von F. Stockhammern. Bd. 1—3., Berlin, (1930—1931).

² Kínának ezüst valutája volt.

volt kénytelen a külföldiek ellen fellépni. De a körirat leghatásosabb része valami más volt. Lamsdorff azt indítványozta, hogy a külföldi csapatokat, mivel a követségeket már felszabadították, haladéktalanul vonják ki Pekingből. Akkor a kínai kormány visszatérhet a fővárosba és maga gondoskodhat a rendről. A hatalmak elvetették ezt az indítványt és csak az orosz csapatok vonultak ki Pekingből. A cári kormány nyilvánvalóan egyezséget akart kötni a kínai kormánnyal. Ezzel segíteni akarta Kínát, hogy megszabaduljon az idegen megszálló csapatoktól; az volt a számítása, hogy így döntő befolyásra fog szert tenni Pekingben. Pétervárott Witte és Lamsdorff volt az orosz-kínai közeledés politikájának legfőbb képviselője.

A kínai kormány kérésére a hatalmak és Kína között békétárgyalások kezdődtek. 1901. szeptember 7-én aláírták a tárgyalások zárójegyzőkönyvét. Kínára 450 millió táel hadisarcot róttak ki. Ez a kamatokkal körülbelül 1.5 milliárd rubelnek felelt meg. Ez a kötelezettség annál súlyosabb volt, mivel az 1894—1895. évi háború után a Japánnak fizetett hadisarc kimerítette Kína kincstárát. De a jegyzőkönyv ezzel még korántsem ért véget. Kínát súlyos megaláztatásoknak vetették alá. A kínai kormánynak kötelezni kellett magát, hogy kivégezteti a felkelés résztvevőit, beleértve a magasrangú méltóságokat is és „bűnbánó-emlékeket“ fog állítani az áldozatul esett külföldi diplomatáknak, stb.

„Cajti, Duan fejedelmét, és Cailant, Fugo herceget — így szólt a jegyzőkönyv — átadták a büntető bíróságnak, hogy az őszi ülésszak alatt végezzék ki őket; elhatározták, hogy amennyiben az uralkodó megkegyelmezne nekik, Turkesztánba száműzik és életfogytiglani elzárásra ítélik őket minden enyhítés nélkül.

Caisziunt, Csuang fejedelmét, Ingniant, a cenzorok kamarájának elnökét, s Csausuciant, az igazságügyminisztérium elnökét, arra ítélték, hogy saját maguk vessenek véget életüknek.

Juisziant, Sanszi kormányzóját, Cisziut, a szertartási kamara elnökét, és Sziucsenget, a büntetőügyek volt miniszterhelyettesét halálra ítélték.“

A jegyzőkönyv az ezekhez hasonló megtorlások hosszú jegyzékét tartalmazta. A megtorlások szigorúsága abból is megítélhető, hogy, például, Duan fejedelme a kínai udvar egyik legbefolyásosabb embere volt. A jegyzőkönyv 7. cikke értelmében Pekingnek azt a városnegyedét, ahol a külföldi követségek voltak, külföldi speciális rendőrség védelme alá helyezték és ebben a városnegyedben kínaiak nem lakhattak. Kínának két évre megtiltották a fegyverbevittet. Taku erődjét földig le kellett rombolni.

Oroszország szintén részt vett a békétárgyalásokon és aláírta a zárójegyzőkönyvet. De az orosz csapatok nem vettek részt a német tábornagy büntető expedícióiban.

A német kormány 1900. augusztusában tárgyalásokat kezdett az angolokkal, hogy közösen garantálják Kína területi integritását és a

„nyílt ajtók“ elvének sértetlenségét, mely az összes államok akadálytalan kereskedelmét biztosítja. E diplomáciai formulák mögött valójában valami más rejtett. Németország gyanakodott, hogy Anglia magához akarja ragadni Sanghajt és általában meg akarja szilárdítani a Jang-csekiang medencéjében elfoglalt félmónopóliumi helyzetét. Ezért siettek a németek, hogy versenytársukat Kína területi épségét és a „nyílt ajtók“ elvének megtartását illető ígérettel lekössék. Viszont az angolok azért kezdték a tárgyalásokat, hogy a németeket bevonják az oroszok elleni harcba Mandzsuriában. Mikor a németek átláttak Anglia szándékán, kijelentették, hogy nem hajlandók a kezességet Mandzsuriára is kiterjeszteni. Salisbury kénytelen volt engedni. Elfogadta Németország javaslatát, hogy a megkötendő egyezményben csak Kína azon területein biztosítsák „együttesen“ Kína területi integritását, a szabad kereskedelmet és a „nyílt ajtók“ elvét, „amelyekre Anglia és Németország befolyása kiterjed.“ Más szóval: az 1900. október 16-án aláírt egyezmény nem vonatkozott Mandzsuriára. Angliának nem sikerült felbujtania Németországot Oroszország ellen. A német kormány kitért ez elől, viszont maga is arra törekedett, hogy Angliát és Japánt konfliktusba keverje Oroszországgal.

Mandzsuria kiűritésének kérdése.

Az orosz diplomácia a pekingi kormánnyal folytatott tárgyalásai során Mandzsuria kiűritése ellenében kizárólagos kiváltságos helyzetet akart ott biztosítani Oroszország számára és ezt a kiváltságos helyzetet a nagy falon túl fekvő egész kínai területre is igyekezett kiterjeszteni. Az orosz kormány Alexejev admirális, a kvantungi terület „legfőbb előljárója“ útján 1900 november 9-én „helyi megegyezést“ kötött Cennel, a mukdeni provinciai cancünjével (főkormányzójával). Ez a megegyezés a főkormányzót orosz protektorátus alá helyezte. Ezután Pétervárott kidolgozták a központi kínai kormánnyal Mandzsuriára vonatkozó általános megegyezés tervezetét. A tervezet szerint Mandzsuriában visszaállítják a kínai kormány hatalmát, de ezt egész sor feltételhez kötötték, amelyek arra irányultak, hogy Oroszország befolyását Kína mandzsuriái tartományaiban állandósítsák. A megegyezési javaslat, a K. K. V. védelmének ürügye alatt, ideiglenesen meghagyta az orosz katonaságot Mandzsuriában. Viszont a kínai csapatokat a K. K. V. építésének befejeztéig ki kellett vonni Mandzsuriából, a K. K. V. befejezte után pedig a kínai katonaság számát külön megegyezéssel kellett volna megállapítani. A kínai kormánynak köteleznie kellett volna magát, hogy az orosz kormány követelésére mind a három mandzsuriái tartomány cancünjét eltávolítja. A megegyezési tervezet ezenkívül koncessziót engedélyezett egy vasút építésére, mely a K. K. V. vagy a délmandzsuriái vasút (D. M. V.) egyik pontjától Peking irányában a kínai falig halad. Végül a kínai kormánynak köteleznie kellett magát, hogy a falon túl elterülő kínai területen senkinek sem fog koncessziót adni Oroszország beleegyezése nélkül. De Lihungcsang nem tudta elhatá-

rozni magát e megegyezés aláírására. Közben pedig, 1901. január havában, a „Times“-ban közzétették Alexejev és a mukdeni cancün szerződését. Ez maguknak a kínaiaknak a műve volt, akik külföldi beavatkozást igyekeztek felidézni.

Ugyancsak 1901. januárjában az angol diplomácia ismét megkísérelte, hogy Németországot szövetségre bírja Oroszország ellen. Ezt az ajánlatot azzal a fenyegetéssel tette, hogy elutasítás esetén Anglia nemcsak Oroszországgal, hanem Franciaországgal is meg fog tudni egyezni.

A német diplomácia ellenjavaslattal válaszolt. A németek felhívták Angliát, hogy csatlakozzék a hármasszövetséghez és azt ajánlották az angol kormánynak, hogy előzőleg állapodjék meg Béccsel. A javaslat világos volt. A brit kormány német-angol szövetséget javasolt. Ez a szövetség kötelezte volna Németországot, hogy részt vegyen egy Oroszország elleni háborúban, melyet Anglia bármilyen angol-orosz konfliktus miatt könnyen előidézhetett volna. Viszont Németországot a legkönnyebben Ausztria-Magyarországgal való szövetsége sodorhatta összeütközésbe Oroszországgal. Ezért a német diplomácia olyan szerződést ajánlott az angol kormánynak, mely arra kötelezte volna Angliát, hogy az Oroszország elleni harcban résztvegyen akkor is, ha ez a harc nem angol-orosz, hanem osztrák-magyar—orosz—német konfliktus következtében keletkeznék. Anglia nem akart magára vállalni ilyen kötelezettségeket és elutasította a német javaslatot.

Eközben Oroszország továbbra is azon fáradozott, hogy Mandzsuriára és Kínának a nagy falon kívül eső többi részére nézve megegyezzen Kínával. De Japán, Anglia és az Északamerikai Egyesült Államok Pekingben 1901. február havában együttesen tiltakoztak minden olyan szerződés ellen, mely Oroszország befolyását Mandzsuriában megerősítené.

Japán a simonoszeki szerződés megváltoztatása után azonnal hozzáfogott az Oroszország elleni háború előkészítéséhez. Az volt a célja, hogy Kóréát és Mandzsuriát magához ragadja. A japán katonai klikk sürgette a háborút, mielőtt a szibériai vasút építését befejezik. Japánt csupán az tartotta vissza, hogy pénzügileg rosszul állt és attól félt, hogy Oroszországot Németország vagy Franciaország támogatni fogja, amint ez 1895-ben történt. Ezért a japán kormány szövetségi tárgyalásokat kezdett Londonban. Az angol-japán szövetség útján igyekezett biztosítani magát az ellen, hogy más hatalmak beavatkozzanak az orosz-japán háborúba. Az angol kormány azonban nem volt biztos Japán erejében és lehetőségeiben. Félt, hogy egy nem teljes értékű szövetséggel kötött szerződés kedvezőtlen helyzetben sodorhatná Angliát háborúba.

Viszont a német diplomácia minden erejével támogatta az angol-japán szövetség tervét. Az orosz-japán háború gondolata nagyon tetszett Németországnak. Ezért a német kormány szóbelileg megígérte

Japánnak, hogy orosz-japán háború esetén Németország jóakarátú semlegességet fog tanúsítani Japánnal szemben.

A német diplomácia a japán-kínai háború óta Oroszországot állandóan agresszióra bujtogatta a Távolkeleten. Oroszország befolyásolásának egyik módja a császár és a cár személyes levelezése volt. Vilmos nem hagyott békét a cárnak, akit arról igyekezett meggyőzni, hogy történelmi missziót kell teljesítenie: meg kell védenie Európát a „sárga-arcúaktól“. Gyalázta a japánokat és megígérte a cárnak, hogy biztosítani fogja európai hátországát. Most pedig a diplomácia történetében ritka cinizmussal a németek a „sárga veszély“ hordozóinak ígérték jóindulatú magatartást.

A német császár és tanácsadói így szították a háborút. A távolkeleti háború messze határvidékeken lekötötte volna Oroszország haderejét, viszont Németország cselekvési szabadságot nyert volna Franciaországgal szemben.

A japán kormány mindinkább felbátorodott. 1901. márciusában már fenyegetőzni kezdett. A cári Oroszország meghátrált. Kínának enyhébb szerződést ajánlott. A szerződés-tervezetben már nem volt szó arról, hogy a kínai csapatokat vonják ki Mandzsuriából. Oroszország a nagy falon kívül eső kínai területekre vonatkozó igényeit is elejtette. De Kína Anglia, Japán és az Északamerikai Egyesült Államok befolyása alatt az új javaslatokat is elvetette.

A tárgyalásokat megszüntették, de az orosz katonaság Mandzsuriában maradt.

Ito missziója.

Japánban 1901. június havában megbukott Ito aránylag mérsékelt kormánya. Kacura kormányával a legszélsőbb militaristák kerültek hatalomra. A japán kormány 1901. nyarán megújította az angol-japán szövetségi tárgyalásokat. Miután ismét meggyőződött angol barátai határozatlanságáról, ősszel kerülő diplomáciai manőverbe fogott. Ito márkit, a volt miniszterelnököt, aki köztudomás szerint ellenfele volt az Oroszország elleni háborúnak, Pétervárra küldte azzal a megbízással, hogy egy orosz-japán egyezményről tárgyaljon. Ishii japán diplomata azt írja „Diplomatic commentaries“³ című munkájában, hogy az „orosz politikusok és maga a cár királyinál is fényesebb fogadtatásban részesítették Ito márkit. Politikai kérdésekről tárgyaltak vele és rendkívül jóindulatú álláspontra helyezkedtek“. Kijelentették Ito márkinak — így beszéli el Ishii — hogy Oroszországot Kóreában főképpen a csuzimai tengerszorosban való szabad hajózás érdekli. Hozzáfűzték, hogy ha Japán ezt a feltételt elfogadja, Oroszország „habozás nélkül elismeri Japán legfontosabb politikai és kereskedelmi érdekeit Kóreában“. De Oroszország, amikor elismerte Japán „jogát“ arra, hogy katonaságot küldjön Kóreába, ugyan-

³ Ishii, Kikujiro: Diplomatic Commentaries. Baltimore, 1936. XXIV. 351. l.

akkor azt követelte, hogy a katonaság számát és koreai tartózkodásának határidejét korlátozzák és „hogy ne használják ki Kóreát stratégiai célokra.“ Azt is kiköltötték, hogy a japán katonaság nem lépheti át az orosz-kóreai határ mentén meghatározott zónát. Ennek ellenében az oroszok azt követelték, hogy Japán ismerje el Oroszország előjogát Mandzsuriában és az orosz határ mentén fekvő más kínai területeken. Pontosabban, az oroszok azt követelték, hogy Japán ne avatkozzék be ezekbe az ügyekbe és e kérdések rendezését bízza teljesen Oroszországra és Kínára. Az orosz kormány azzal kecsegtette a japánokat, hogy ha az orosz feltételeket elfogadják, kölcsönt fog nekik szerezni Párizsban. Ito azt tanácsolta a japán kormánynak, hogy kössön egyezséget Oroszországgal. De a katonai klikk vezetői, Jamagata és Kacura, egyáltalában nem gondolt arra, hogy a pétervári tárgyalásokat egyezményvel fejezzék be. Ito küldetését csak az Angliára gyakorlandó nyomás eszközének tekintették. Arra számítottak, hogy az orosz-japán megegyezéstől való félelem arra készteti Angliát, hogy ingadozását leküzdve szövetséget kössön Japánnal Oroszország ellen.

Az angol-japán szerződés.

A japán háborús párt manőverének teljes sikere volt. Anglia és Japán 1902. január 30-án szövetséget kötött. A szövetségi szerződés 1. cikkében mindkét fél kölcsönösen elismerte egymás jogát, hogy érdekeik védelme céljából beavatkozhasanak Kína és Kórea belügyeibe, „ha valamely harmadik hatalom agresszív akciói vagy pedig Kínában és Kóreában támadt zavargások fenyegetik őket“. A 2. cikk arra kötelezte a szerződő felek mindegyikét, hogy szigorúan semleges maradjon, ha a másik fél kínai vagy kóreai érdekei védelmében háborút viselne valamely harmadik hatalom ellen. Ha a szerződő felek egyike két vagy több hatalom ellen viselne háborút, a szövetségi szerződés 3. cikke értelmében a másik fél katonai segítséget köteles nyújtani szövetségesének. Az angol-japán szövetségi szerződés a japán diplomácia nagy győzelme volt. Ez a szerződés Japánnak módot adott arra, hogy abban a biztos meggyőződésben kezdje meg a harcot Oroszország ellen, hogy katonailag most már egy hatalom sem fogja támogatni Oroszországot, mert ellenkező esetben nemcsak Japán, hanem Anglia ellen is háborút kellene viselnie. Azonkívül a szövetségi szerződés Anglia pénzügyi segítségét is biztosította Japán számára.

Az orosz diplomácia haladéktalanul azzal az ajánlattal fordult Franciaországhoz, hogy közösen feleljenek az angol-japán szövetségre. Franciaország nem helyeselte, hogy Oroszország a Távolkeletre vonja el haderejét. De mégis beleegyezett, hogy a két szövetséges kormány 1902. március 20-án közös deklarációt tegyen közzé. A deklaráció így szólt: „A két szövetséges kormány kénytelen más hatalmak agresszív akcióinak vagy a kínai zavargások megismétlődésének lehetőségével számolni, ezért fenntartja magának azt a jogot, hogy ilyen esetekben

megfelelő intézkedésekkel biztosítsa érdekeit“. Ez a nyilatkozat nagyon kevésre kötelezett.

Franciaország a Távolkeleten nem nyújtott lényeges segítséget szövetségésének.

Az orosz kormány 1901. nyarán ismét felvette a mandzsuriai kérdéssel Kínával folytatott tárgyalásai fonalát. Fokozatosan le kellett mondani eredetileg támasztott igényeiről. 1902. április 8-án aláírták az orosz-kínai egyezményt, melyben Oroszország arra kötelezte magát, hogy Mandzsuriát 18 hónap alatt három részletben kiűrtti. A cári diplomácia csupán azt tudta elérni, hogy a kiűritést félbeszakíthatta, ha Mandzsuriában zavargás támad, vagy ha külföldi hatalmak akciói nem engednék meg az orosz csapatok kivonását.

1902. nyarának végén a japán kormány mintegy Ito missziója folytatásaként a következő egyezményt javasolta Oroszországnak: Oroszország elismeri, hogy Kórea Japán protéktorátusa alatt áll. Ennek ellenében Japán csak Mandzsuriában ismeri el Oroszország cselekvési szabadságát, hogy az ottani vasutait megvédhesse. Pétervár elégtelennek tartotta ezt a javaslatot.

Ebben az időben II. Miklós mindinkább egy felelőtlen udvari klikk befolyása alá került. Ez a klikk, melynek élén Bezobrazov állt, arra igyekezett rábírni a cárt, hogy a Kínával kötött egyezmény ellenére se vonja ki a csapatokat Mandzsuriából.

Sőt mi több, nem elégedtek meg egyedül Mandzsuriával s arra biztatták a cárt, hogy hatoljon be Kóréába is, ahol 1898. óta türte Japánnak túlnyomó befolyását. Bezobrazov klikkje ugyanis erdőkitermelő koncessziót szerzett Kóréában. A koncesszió területe átfogta a Jalu és Tumen folyó medencéjét s a kína-kóreai és orosz-kóreai határ mentén 800 kilométer hosszúságban a kóreai tengeröböltől a Japán-tengerig húzódott. Röviden, a koncesszió az egész határzónára kiterjedt. A koncessziót alakilag magán-részvénytársaság szerezte. Valójában azonban az orosz kormány állt mögötte, mely erdőőrség címén katonaságot küldött oda. Mivel a cári kormány Kóréába igyekezett behatolni, ezért Mandzsuria kiűritését késleltette, noha az 1902. április 8-i egyezményben megszabott határidő már lejárt. Mindennek ellenére Oroszország távolkeleti hadi készülődése messze elmaradt a cári kormány politikai szándékai mögött.

Angol-orosz közle- dési kísérlet.

Az angol-japán szövetség Angliának lehetőséget nyújtott arra, hogy a japánok kezével verje le orosz versenytársát. Röviddel ezután, 1902. május

31-én Anglia békét kötött Transvaallal.

A japán szövetség és a búrokkal kötött béke megszabadította Angliát azoktól a nehézségektől, melyek a 90-es évek közepe óta lekötve tartották. Angliának már nem volt szüksége arra, hogy a legveszélyesebb ellenfelével, Németországgal, bármi áron is jóban legyen. Ugyanakkor a második német flottaépítési program sok angolt meggyőzött arról,

hogy legkomolyabb veszély Németország részéről fenyegeti Angliát. Az angol-német szövetségi tárgyalások abbamaradtak. Az angol imperializmus nyílt harca készülődött német versenytársa ellen. Hatalmas ellen-ségével szemben Oroszországgal és Franciaországgal igyekezett meg-békülni. 1901-ben meghalt Viktória királynő. Az angol trónra VII. Eduárd lépett, aki már előbb is az angol-orosz közeledés híve volt. Az angol diplomácia a Japánnal kötött szövetség után ismét megkísérelte, hogy Oroszországgal megállapodásra jusson. VII. Eduárd azt hitte, hogy az angol-japán szövetség megfélemlítette Oroszországot és arra számított, hogy a cári kormány most már engedékenyebb lesz.

Az angol-orosz ellentét főpontja egyáltalán nem Mandzsuria volt. Mandzsuria csak azért érdekelt Angliát, mivel Oroszország erről az ugródeszkáról könnyen Pekingre, majd Kína többi részére vethette magát. Anglia hajlandó volt elismerni Oroszország „különleges érdekeit” és „különleges helyzetét” Mandzsuriában, de csak azzal a feltétellel, hogy Oroszország nem nyomul tovább Mandzsuriánál, s azzal a kikötéssel, hogy a „nyílt ajtók” elve a külföldi kereskedelem számára Mandzsuriában is érintetlen marad. Az angol diplomácia ezt Pétervár tudomására hozta. Ennek ellenében azt követelte, hogy Oroszország mondjon le az Afganisztánnal való közvetlen diplomáciai összeköttetés-ről, melyet 1901-ben vett fel. Továbbá azt kívánta, hogy Oroszország Tibetet is ismerje el érdekszféráján kívül állónak. Végül Anglia arra törekedett, hogy Dél-Perzsiát is saját érdekszférájába vonja be. Mindezzel az angol diplomáciának az volt a célja, hogy India határát angol ellenőrzés alatt álló ütközőterületekkel vegye körül. Észak-Perzsiát Anglia hajlandó volt Oroszország érdekszférájának elismerni. Az orosz kormány azonban nem akart Afganisztánnal szakítani és Dél-Perzsiát sem kívánta az angoloknak átengedni. A cári kormány Anglia ajánlatát elfogadhatatlannak tekintette, de kész volt a tárgyalásokat tovább folytatni. 1903-ban egy egész évig folytak a tárgyalások és csak a következő év elején szakadtak meg, midőn Japán váratlanul megtámadta Orosz-országot.

Az orosz-japán háború.

Az angol-orosz tárgyalások siettették az orosz-japán ellentétek háborús kirobbanását.

A japán kormány 1903. augusztus havában ismét tárgyalásba bocsátkozott Oroszországgal. Azt követelte Oroszországtól, hogy a japánok koreai túlnyomó befolyásának és tényleges protektorátusának elismerésén kívül egyezzen bele a koreai vasútnak a kínai Niucsuang-Sanghaikvan vonalig való meghosszabbításába. A japánok ezzel világosan elárulták, hogy Dél-Mandzsuriába szándékoznak behatolni. Pétervár ezt elutasította. Oroszország, úgy mint korábban, most is kész volt Japánnak Kórea fölötti protektorátusát elismerni, azzal a feltétellel, hogy Japán a koreai tengerszorosban való szabad hajózást biztosítja és ha az Oroszországgal és Mandzsuriával határos zónába (a 39 szélességi foktól északra) nem küld japán katonaságot, stb. De

ennek ellenében azt követelte, hogy Japán ismerje el, hogy Mandzsúria „minden tekintetben érdekszféráján kívül esik”⁴. Az orosz diplomácia a tárgyalások folyamán állandóan hangsúlyozta, hogy a mandzsúriai kérdés kizárólag Oroszország és Kína ügye és Japánnak egyáltalán nem szabad beavatkoznia a mandzsúriai ügyekbe. Viszont a japánok azt követelték, hogy az orosz-japán egyezménynek necsak Kóreára, hanem Mandzsúriára nézve is szabályoznia kell Oroszország és Japán kölcsönös viszonyát.

December 23-án a japán kormány ultimátumra emlékeztető lakonikus szavakkal közölte Pétervárral, hogy „kényszerítve érzi magát arra kérni az oroszországi cári kormányt, hogy ajánlatát ebben az értelemben vizsgálja felül”⁵. Az orosz kormány engedett. Japán azonban 1904. január 13-án további követeléseket támasztott. A cári kormány tudatában volt annak, hogy a háborúra nincs eléggé felkészülve, ezért békítő választ akart adni, de a felelet megszüvegezésével késlekedett. A japánok nem várták meg a választ. Február 6-án megszakították a diplomáciai kapcsolatot Oroszországgal. Február 8-án Japán hadüzenet nélkül megkezdte a hadműveleteket, váratlanul meglámadva a Port-Arturban és Csemulpóban horgonyzó orosz hajóhadat.

Igy kezdődött az orosz-japán háború a távolkeleti érdekszférák új felosztásáért.

Az orosz-japán háborúban Anglia és az Északamerikai Egyesült Államok Japánt támogatták. Viszont Franciaország nem nyújtott komoly politikai támogatást orosz szövetségésének. Ezzel szemben Oroszország számára biztosítva volt Németország semlegessége. Németország fedezte az orosz háterszágot és nagyon meg volt elégedve, hogy a távolkeleti háború Oroszország haderejének egy részét lekötötte.

Oroszországot a Balkánon Ausztria-Magyarország részéről sem fenyegette váratlan meglepetés. 1903. őszén II. Miklós és Ferenc József mürzstegi találkozása alkalmával kiegészítették az 1897. évi osztrák-magyar—orosz egyezményt és a két kormány közös politikában állapodott meg Macedóniára nézve, ahol állandó zavargások voltak. Ez az egyezmény nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Oroszország és Ausztria-Magyarország a Balkán-félsziget ingatag talaján elkerülhette az összeütközést. Oroszország kénytelen volt kitérni minden Balkán-bonyodalom elől, mert a Japán elleni háborúval volt elfoglalva. Ausztria-Magyarországnak is békére volt szüksége, mert a monarchiában folyó nemzeti harcok, melyek a múlt század 90-es éveinek végén kezdődtek, rendkívül éles formát öltöttek.

⁴ Az orosz-japán háború. Az orosz-japán háború leírására alakított hadtörténeti bizottság munkái. I. 37. 1. stb.

⁵ Ugyanott, 57—58. I.

AZ ANTANT MEGALAKULÁSA

(1904—1907)

**Az angol-francia
antant.**

Anglia az 1902. évi angol-japán szövetség megkötése után bizonyos mértékben nyugodt volt, hogy távolkeleti érdekeit Japán keze fogja biztosítani. Ugyanabban az évben megszabadult délafrikai gondjaitól is. Most már az angol diplomáciának nem volt szüksége arra, hogy Németországgal minden áron egyetértést keressen. Ennek a változásnak az volt az egyik jele, hogy Anglia megváltoztatta a bagdadi vasúttal szemben elfoglalt álláspontját. Ezideig Anglia nem gördített akadályokat a vállalkozás útjába. Ellenkezőleg, a bankárok tárgyalásokat folytattak arról, hogy az angol tőke is résztvegyen benne. Ez nagyon kívánatos volt a németek számára, mert a Deutsche Banknak az építkezés finanszírozása nem kevés nehézséget okozott. 1903. április havában azonban ezeket a tárgyalásokat megszakították. Az angol sajtó állhatatosan azt fejtegette, hogy a bagdadi vasút a németeket egyenesen India közvetlen közelébe hozza. Az angol kormány most már gátolni kezdte a bagdadi vasútépítés tervét.

A bagdadi vasút az angol-német ellentéteknek csak egyik részletkérdése volt. Anglia és Németország között a világ teljesen új felosztásáért folyt a harc. A brit diplomácia már szövetségeseiket toborzott az eljövendő európai háborúra.

A Németország elleni harc arra készítette Angliát, hogy közeledést keressen régi vetélytársához: Franciaországhoz és, ha lehet, — Oroszországhoz is. Anglia nem akart lemondani gyarmatairól Németország javára. Az angol diplomácia Franciaországgal és Oroszországgal való megegyezéssel meg akarta fosztani Németországot attól a lehetőségtől, hogy az angol-orosz és az angol-francia ellentéteket különböző engedmények kizsárolására használja ki.

Az 1904-es orosz-japán háború siettetette az imperialista hatalmak átcsoportosulását, melynek két egymással szemben álló központja volt: Anglia és Németország.

Landsdowne külügyi államtitkár, aki a külügyi hivatalban Salisbury helyére lépett, azon a nézeten volt, hogyha sikerülne a franciákkal megegyeznie, ez tartósabban biztosítaná Franciaország semlegességét az orosz-japán háborúban. Ez pedig fontos volt, mert ha valamely hatalom Oroszország oldalán beavatkozott volna ebbe a háborúba, akkor az angol-japán szövetségi szerződés értelmében Anglia is kénytelen lett volna háborút indítani.

VII. Eduárd király szintén meggyőződéses híve volt az angol-francia és az angol-orosz közeledésnek. De ahhoz a meggyőződéshez, hogy Anglia érdekei megkövetelik ezt a közeledést, hozzájárult még II. Vilmos iránt érzett személyes ellenszenv is. VII. Eduárd már régen Németországban látta Anglia legfőbb ellenségét. Eduárd félt Németország erejétől. Németország nyugtalan tolakodásával és gyarmati engedmények zsarolásával izgatta Anglia királyát. Bülow ezt írta emlékirataiban: „Iparunk, kereskedelmünk és hajózásunk hatalmas kibontakozása keltette benne (VII. Eduárdban) azt az érzést, melyet egy nagy régi bankház tulajdonosa érez, ha egy fiatal, kevésbé előkelő, ellenszenves, nagyon mozgékony versenytárs lép fel vele szemben”.¹

Az angol alkotmány nem sok jogot ad a királynak, hogy a politika vezetésébe beleavatkozhassek. De VII. Eduárdnak ennek ellenére is nagy szerepe volt abban, hogy Anglia és régi versenytársai kibékültek. VII. Eduárdnak, ennek a világfinak és divatkirálynak, diplomáciai képességei is voltak és tudott bánni az emberekkel. Az előkelő világ úgyszólván egész Európában különösen kedvelte őt. Ez megkönnyítette a diplomáciai feladatok teljesítését.

1903. tavaszán VII. Eduárd Párizsba érkezett. Látogatásával elég hatásosan bizonyította Anglia és Franciaország közeledését. A király Párizsban sokat beszélt arról, hogy az ellenségeskedés ideje lejárt és be kell köszöntenie az angol-francia barátság korának.

Franciaország számára az angol-francia közeledés még égetőbb kérdés volt, mint Anglia számára. Franciaország nem habozhatott, mert a távolkeleti háború elvonta Oroszország haderejét a német határról. Franciaország ismét egyedül állt veszélyes keleti szomszédjával szemben.

Igaz, a francia diplomácia az utóbbi időben sikeresen fáradozott azon, hogy Olaszországot elszakítsa a hármasszövetségtől. A 80-as évek második felétől kezdve Franciaország vámháborút folytatott Olaszországgal. Arra számított ugyanis, hogy a vérszegény olasz közgazdaság kimerülése folytán Olaszországot a hármasszövetségtől való elszakadásra kényszeríti. A francia kormány és a bankok karöltve dolgoztak ezen. A vámháború azzal kezdődött, hogy az olasz kormány az északolaszországi ipari burzsoázia érdekében harcot indí-

¹ Bülow: Denkwürdigkeiten. Berlin, 1930. I. 341. l.

tott a francia iparcikkek behozatala ellen. Erre a francia kormány az olasz mezőgazdasági kivitel ellen irányuló intézkedésekkel válaszolt. Ennek vámháború lett a következménye. Egyidejűleg a francia bankok is hadjáratot indítottak az olasz értékpapírok ellen. Olaszországban csőd csődöt követett. Olaszországnak enélkül is gyenge lábon álló állami pénzügyei mégjobban meginogtak. A németek a 90-es évek végéig bizonyos mértékben támogatták Olaszország pénzügyeit. De a francia nyomás ennek ellenére is mind érezhetőbbé vált. Ennek következtében Olaszország már a 90-es évek elején közelédsi kísérletet tett Franciaország felé. Ezzel nyilvánvalóan csak Németországot akarta megzsarolni, amelytől gazdasági segítséget és újabb politikai biztosítékokat igyekezett kicsikarni. Az 1896—1898. évi gazdasági és pénzügyi inség, továbbá az abessziniai katasztrófa arra kényszerítette Olaszországot, hogy komolyabban törekedjék kibékülni Franciaországgal. Amint már említettük, Olaszország elismerte a francia fennhatóságot Tuniszban. Ennek ellenében Franciaország két év múltán kereskedelmi szerződést kötött Olaszországgal, amely a vámháborúnak véget vetett. Az 1900. évi válság lehetetlenné tette, hogy a német tőke pénzügyileg továbbra is támogassa Olaszországot. Delcassé felhasználta ezt az alkalmat, hogy újból nyomást gyakoroljon Olaszországra. Olaszországot francia kölesönök mentették meg a esődtől. Delcassé most már azt ajánlotta az olaszoknak, hogy egyezzenek meg Észak-Afrika felosztására nézve. Hajlandó volt elismerni Olaszországnak Tripolisra való „jogait”, ha ennek ellenében Olaszország beleegyezik, hogy Franciaország magához ragadja Marokkót. A szerződést 1900. december 15-én írták alá.

1902. november 1-én Franciaország új egyességet kötött Olaszországgal. A szerződő felek kölesönösen kötelezték magukat, hogy abban az esetben, ha a felek egyikét „egy vagy több hatalom akár közvetlenül, akár közvetve megtámadná”, a másik szerződő fél szigorúan semleges marad. Sőt mi több, ez a „szigorú semlegesség” a megegyezés értelmében még arra az esetre is kiterjedt, ha a szerződő felek egyike „közvetlen kihívás következtében kénytelen lenne magára vállalni a hadüzenet iniciatíváját”. Az a szerződő fél, amely provokáció áldozata, köteles a másik felet a hadüzenet szándékáról értesíteni, hogy ez megítélhesse, vajjon valóban fennforog-e a „közvetlen kihívás” esete.

Az 1902-es megegyezés — ha nem is állott ellentétben a hármasszövetségi szerződés belüjével — ezt a szerződést lényegében megfosztotta minden értékétől. A hármasszövetségi szerződés értelmében Olaszország köteles volt Németországot katonailag támogatni, ha Franciaország „közvetlen kihívás nélkül” megtámadná keleti szomszédját. Most pedig ugyanaz az Olaszország arra kötelezte magát Franciaországgal szemben, hogy Németország „közvetlen kihívása” esetén semleges lesz. Olaszország magának tartotta fenn azt a jogot,

hogy bármely francia-német konfliktus esetén ő döntiesse el, ki kit provokált.

Az 1902-es megegyezés a francia diplomáciának nagy sikere volt a Németország elleni háború előkészítésében. De érthető, hogy a rossz olasz hadsereg semlegessége Franciaország számára semmiképpen sem pótolhatta az orosz segítség részleges elvesztését.

Loubet, a francia köztársaság elnöke, 1903. nyarán viszonzta VII. Eduárd látogatását. Kíséretében volt Delcassé, az angol-francia közeledés legerélyesebb szószólója Franciaországban. Delcassé és a Foreign Office vezetője, Landsdowne lord közt tárgyalások kezdődtek. A vendégek elutazása után Landsdowne és Paul Cambon francia nagykövet folytatta a tárgyalásokat. Mindenekelőtt meg kellett szüntetni azokat az éles gyarmati nézeteltéréseket, melyek Angliát mind- eddig elválasztották Franciaországtól. Az angol-francia szerződést ezért foglalták egy olyan egyezmény formájába, mely a gyarmatok felosztásáról szólt. „Afrikán osztoznak”² — így jellemezte Lenin az angol-francia megállapodást.

Az angol-francia megegyezést 1904. április 8-án írták alá. Ez az antant-szerződés a legérdekesebb diplomáciai iratok egyike, mely valaha is napvilágot látott. A szerződés két részből állott. Az egyik rész nyilvánosságnak volt szánva, a másik titkos volt. „A francia köztársaság kormánya kijelenti — így hangzott az Egyiptomra és Marokkóra vonatkozó nyilvános deklaráció 1. cikke —, hogy Anglia akcióit ebben az országban (t. i. Egyiptomban — Szerk.) nem fogja akadályozni, sem úgy, hogy a brit megszállásnak határidőhöz kötését követelné, sem pedig más módon.” Egyiptom ellenében Anglia lehetőséget nyújtott Franciaországnak, hogy Marokkó nagy részét magához ragadja. A nyilvános deklaráció 2. cikke így szólt: „A francia köztársaság kormánya kijelenti, hogy Marokkó politikai helyzetét nem szándékozik megváltoztatni. Ófelsége a brit király kormánya elismeri, hogy Franciaország feladata... Marokkó nyugalma ügyelni és ezt az országot minden szükséges közigazgatási, gazdasági, pénzügyi és katonai reform keresztülvitelében segíteni... Kijelenti, hogy e tekintetben nem fogja gátolni Franciaországot.”

A titkos megegyezés cikkei — ellentétben a nyilvános deklaráció 1. cikkével — lehetőséget nyújtanak arra, hogy Egyiptom és Marokkó politikai helyzetét megváltoztassák. Itt már arról az esetről volt szó, mikor a „két kormány egyike a körülmények következtében kényszerítve érezné magát, hogy Egyiptomra vagy Marokkóra vonatkozó politikáját megváltoztassa”. Ebben az esetben a szerződő feleket a titkos megegyezés rendelkezései szerint csak a következő kötelezettségek korlátozták: a vám és a vasúti tarifák stb. nem sértették a másik fél kereskedelmi érdekeit, továbbá meg kellett őrizni

² Lenin: Az imperializmusra vonatkozó füzetek. Politizdat 1939., 621. l.

a Szuzei-csaornán való szabad hajózást és tilos volt Marokkó partvidékét a Gibraltár-szoros közelében megerősíteni.

A titkos megegyezés 3. cikke teljesen feltárja a megegyezés igazi értelmét. A 3. cikk értelmében a Melillával, Ceutával és más prezidiókkal határos területnek ... azon a napon, midőn a (marokkói — Szerk.) szultánnak nem lesz többé felette hatalma, Spanyolország érdekszférájába kell átmennie. Anglia nyilvánvalóan azzal számolt, hogy Marokkó Franciaország uralma alá került és ezzel a fenntartással biztosította magát az ellen, hogy franciák szállják meg a Gibraltár-szoros déli partját. Külön nyilatkozat állapította meg Sziámnak a Menam-folyó mentén érdekszférákra való felosztását. Végül még több, aránylag másodrendű gyarmati kérdést is szabályoztak.

Így tehát Anglia és Franciaország az 1904. április 8-i egyezmény-nel alighanem az utolsó „szabad” gyarmati területeket osztották fel egymás között. Ezzel megszüntették kölcsönös viszályaikat és megteremtették annak lehetőségét, hogy együttesen lépjenek fel Németország ellen. Magában a szerződésben egy szó sem volt a németek ellen irányuló együttműködésről. De éppen ez az együttműködés tette az április 8-i egyezményt elsőrendű történeti okirattá. „Háborúra készülnek Németország ellen”,³ — így folytatta Lenin az angol-francia egyezmény jellemzését.

Orosz-német szövetség megkötésére irányuló kísérletek 1904. végén. Az angol-francia egyezmény érzékeny pontján találta Németországot. Nem tudott belenyugodni, hogy olyan kecségető, még fel nem osztott gyarmati falat, mint Marokkó, elsiklott előle. De mégjobban nyugtalanította őt az angol-francia együttműködés ténye, melyben hódító terveinek akadályát látta.

Az angol-francia egyezmény megkötése után az angol admirális mintegy 160 hadihajót von össze a hazai vizekre. Ezek a hadihajók a különböző angol birtokok mentén szétszórta, de főképpen a Földközi-tengeren horgonyoztak. Az angol-francia egyezmény után Anglia földközi-tengeri közlekedési útjai aránylag biztonságban voltak. Anglia keleti parján még 1903-ban haditengerészeti bázist kezdtek építeni Németország ellen. Korábban az angol flotta fő bázisai a La Manche partján voltak, szemben a francia partokkal. Az angol haditengerészeti körökben azzal a gondolattal foglalkoztak, vajjon nem volna-e jobb, ha a német hajóhadat idejében, váratlan támadással elsüllyesztenék, amint azt valamikor a dán hajórajjal tették a kopenhágai kikötőben. A németek tudomást szereztek az angol haditengerészeti szándékairól. II. Vilmos 1904. november 23-án ezt írta Bülownak: „Coerpertől ma újabb értesítést kaptam az egyre romló hangulatról, egyenest támadásra tüzelő cikkekről, a tengeri körökhöz közelálló hölgyekkel folytatott beszélgetésekről; nyíltan

³ Lenin: Az imperializmusra vonatkozó füzetek, 621. l.

mondották, hogy rövidesen háborút fognak üzenni nekünk, mivel hajóhadunk még kicsi és ezért minden veszély nélkül megsemmisíthető, de két év múlva már késő lesz”.⁴ A brit kormány sohasem hozott ilyen határozatot. Csak Fisher admirális és Lee, az angol admirális első polgári lordja volt azon a véleményen, hogy hadi szempontból legcélszerűbb lenne, ha az ellenséges hajórajra hirtelen rácsapnának. „Ha háború törne ki — mondta Lee —, a brit flotta megsemmisítő csapást mérhetne az ellenségre, még mielőtt az az újságokból a hadüzenetről értesül.”⁵

A németek eleinte látszólag nem reagáltak az antantra. De amint a cári Oroszország a japán háborúban vereséget szenvedett, a német imperialisták bátorságra kaptak. A német diplomácia Holstein kezdeményezésére diplomáciai ellenmanőverrel felelt az angol-francia antantra. Németország megkísérelte, hogy szövetséget kössön Oroszországgal. Bülow és Holstein — ha későn is — belátták, hogy hibát követtek el, midőn Oroszország és Anglia közt akartak balanszírozni. Most eljött a kedvező pillanat a hiba korrigálására. A japán háború idején Oroszországnak természetszerűleg szüksége volt Németország barátságos magatartására. A német kormány nem mulasztotta el ezt az alkalmat, hogy maximális engedményeket préseljen ki a cárizmustól. A németek 1904-ben kereskedelmi szerződést kényszerítettek Oroszországra; a német „barátságért” elsősorban ezzel a kereskedelmi szerződéssel kellett fizetnie Oroszországnak. A német kormány arra használta ki a cárizmus szorult helyzetét, hogy az iparcikkek vámjának leszállítására kényszerítse. Ez a kereskedelmi szerződés a német áruk és a német tőke számára széles utat nyitott Oroszországba és elősegítette a német befolyás növekedését Oroszország közgazdaságában. Amikor Rozsesztvenszkij admirális hajóaja a Balti-tengerről a Távolkeletre indult, a német kormány megengedte a német hajótulajdonosoknak, hogy az orosz hajókat útközben lássák el szénnel. Ez mégjobban növelte Oroszországnak Németországtól való függőségét.

1904. október végén egy váratlan incidens angol-orosz konfliktust idézett elő. Rozsesztvenszkij admirális hamis jelentést kapott, hogy az Északi-tengeren japán torpedóhajók várják az orosz hajórajt. Támadástól tartva, Rozsesztvenszkij Hulltól nem messze, Dogger-Banca közelében angol halászhajókra lövetett, melyeket japán torpedónaszádoknak tekintett. Így keletkezett a hulli incidens. Az angol kormány nem elégedett meg csupán diplomáciai tiltakozással, hanem háborús előkészületeket is tett.

A német diplomácia már régen várt az ehhez hasonló kedvező pillanatra — mint a ragadozó, mely zsákmányra les. Most azt hitte,

⁴ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. XIX. 1. rész, 6126. szám, 316. l.

⁵ *Paléologue: Un grand tournant de la politique mondiale 1904—1906.* Paris, 1934, 234. l.

hogy elérkezett az ugrás pillanata. A császár azt sürgönyözte II. Miklósnak, hogy Anglia meg akarja akadályozni Németországot abban, hogy az orosz hajóhadat szénnel ellássa; azt indítványozta, hogy együttesen hiúsítsák meg az angolok szándékát, Franciaországot pedig közösen kényszerítsék, hogy Anglia szolidáris visszautasítása céljából csatlakozzék Oroszországhoz és Németországhoz. Az Angliával való háborús bonyodalom lehetősége megijesztette a cárt és az orosz kormányt. II. Miklós táviratilag hozzájárult a német császár javaslatához és arra kérte II. Vilmost, hogy küldje el neki a szövetségi szerződés tervezetét. II. Vilmos ezt válaszolta: „Kedves Nicky! Szíves táviratod nagy örömet szerzett nekem, mert azt mutatja, hogy nehéz percben hasznodra lehetek. Én azonnal a kancellárhoz fordultam és ketten titokban, senkit sem értesítve, kívánságod szerint összeállítottuk a szerződést, mely 3 cikkből áll. Legyen úgy, ahogy mondod. Fogjunk kezeti!” Ehhez az érzékeny levélhez mellékelte a szövetségi szerződés tervezetét. „Ha valamely európai hatalom a két birodalom egyikét megtámadná — így szólt a szerződéstervezet —, szövetségstársa összes szárazföldi és tengeri haderejével támogatni fogja őt. Szükség esetén a két szövetséges fél szintén együttesen fog fellépni, hogy Franciaországot a francia-orosz szerződésben vállalt kötelezettségeire emlékeztesse.”⁶

II. Miklós és Lamsdorff néhány változtatást javasolt. Pétervárott azonban rövidesen kétség merült fel, hogy nem volna-e jobb a szerződéstervezetet előzetesen a franciáknak megmutatni? A cár ezt közölte II. Vilmostal. Ez valójában a tárgyalások megszakítását jelentette. Németországnak ugyanis éppen ellenkező célja volt: a német kormány az orosz-német szövetségi szerződés befejezett ténye elé akarta állítani Franciaországot. „Kedves Bülow, — írta II. Vilmos a kancellárnak — mellékelten küldöm önnek a cártól éppen most kapott titkos táviratot, melyet Cunoval és Hohenauval megfajítottunk. Öfelségének a gallokkal szemben „inába szállt a bátorsága”, s olyan papucs, hogy még ezt a szerződést sem akarja a gallok engedélye nélkül aláírni —, tehát a szerződést nem kívánja megkötni ellenünk sem. Véleményem szerint nem szabad megengedni, hogy Párizs megtudjon valamit, mielőtt megkapnók a „cár-atyuska” aláírását. Mert ha a szerződés aláírása előtt Delcassét értesítenék róla, ez azt jelentené, hogy Delcassé sürgönyözne Cambonnak, aki azt még aznap este közzétenné a „Times”-ban és a „Figaro”-ban és ezzel az ügy be lenne fejezve... Nagyon bánt ez a fordulat, de nem csodálkozom; ő (t. i. a cár — Szerk.) a gallokkal szemben — a kölcsönök miatt — túlságos gerinctelen.”⁷

⁶ II. Vilmos és II. Miklós levelezése 1894-től 1914-ig. Moszkva-Petrográd, Goszizdat. 72—75. l.

⁷ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. XIX. 1. rész, 6126. sz.

Az ügy azzal végződött, hogy Oroszország a németek kategóri-
kus követelésére december 12-én fegyveres segítséget ígért Németor-
szágnak, ha az orosz hajóhad számára teljesített szénszállítás miatt
konfliktusba keverednék Angliával.

Miért mondott le a cári kormány a Németországgal való szövét-
ségről? Azért, mert az orosz-német szövetség a francia-orosz szövet-
ség felbomlását és Oroszországnak a német politika befolyása alá
jutását jelentette volna. Ez volt a legfőbb ok. A másik ok az volt,
hogy az orosz cárizmus pénzügyileg a francia tőkétől függött. Kokov-
cev pénzügyminiszter a Németországgal folytatott szövetségi tárgya-
lások napjaiban jelentést terjesztett a cár elé,⁸ melyben kiszámította,
hogy Oroszország a számára hozzáférhető párizsi, berlini és amszter-
dami pénzpiacra 1905-ben legfeljebb 500 millió rubel kölcsönt kap-
hat, ami csak a háború 8 hónapjára elegendő. Emellett a rendes költ-
ségvetésben még 40 millió rubel hiány volt várható. Az 500 millióból,
amelyre Kokovcev szerint Oroszország számíthatott, a német pénz-
piacon már megkaptak mindent, amit ott szerezni lehetett. A német
pénzpiacra megkezdtek egy 231 millió rubel kölcsön elhelyezését és ezt
az egész 1905-ös év folyamán kis részletekben folyósították. A többi
270 milliót a német tőke már nem volt képes kölcsönözni; ezt az
összeget csak Párizsban lehetett megszerezni. Ilyen körülmények
között nem volt szabad a franciákkal összetűzni. 1904-ben már sok
dolog bizonyította, hogy Párizs az orosz-német közeledés minden
jelére a cári pénzügyekkel érezte elégedetlenségét. Midőn az orosz
kormánynak kereskedelmi szerződéssel kellett fizetnie Németország
semlegességéért, a francia kormány kompenzáció fejében kikötötte,
hogy az orosz hadimegrendeléseket a francia nagyiparosoknak adják,
noha a francia árak magasabbak voltak, mint a németek ajánlatai.
Oroszország drágán fizette meg a srappelleket, csak hogy el ne ve-
szítse a párizsi pénzpiacot. Egy másik epizód is élénken illusztrálja
a cári Oroszországnak a francia tőkétől való függését. 1905. március
havában Netzlín, Hottinguer és más francia bankárok Pétervárra
érkeztek. Hosszú alkudozások után Kokovcevvá megegyeztek egy 300
millió rubeles kölcsönben. A szerződés végleges szövegét március
13-án állapították meg. Kokovcev ebédre hívta meg Netzlint és Ho-
tinguert s itt megállapodtak, hogy a szerződést Kokovcevnál másnap
dél előtt 11 órakor írják alá. De hallatlan eset történt! A bankárok
nem jelentek meg. Még csak azt sem tartották szükségesnek, hogy
személyesen kérjenek bocsánatot. Csupán levélben értesítették Ko-
kovcevet, hogy Párizsból éjjel utasítást kaptak, hogy tartózkodjanak
a szerződés aláírásától.⁹

A francia imperializmus ilyen módszerekkel igyekezett Oroszor-

⁸ Romanov: Oroszország Mandzsuriában. 508. I.

⁹ Ugyanott, 512. I.

szágot arra kényszeríteni, hogy békét kössön Japánnal. „A tőke — írta Lenin — a forradalomtól félve, nyomást akar gyakorolni az önkényuralomra, hogy kössön békét Japánnal és békét az orosz liberális burzsoáziával.”¹⁰

Kokovcev e kudarc után a cárhoz írt előterjesztésében valóban azt javasolta, hogy azonnal kössenek békét. Később azonban kiderült, hogy Berlinben még egy kevés pénzt lehet szerezni. Mendelssohn bankháza uzsorakamatra 150 millió rubelt kölcsönzött az orosz kormánynak. A háborút tovább folytatták. A francia bankárok pedig sóvár irigységgel számították, hogy Mendelssohn mennyit keresett az orosz kölcsönön.

De Németországnak mégsem sikerült szövetséget kötnie Oroszországgal. A német diplomácia első kísérlete, mely arra irányult, hogy az angol-francia egyezményt a német-orosz szövetséggel ellensúlyozza, balul ütött ki. Holstein és Bülow azonban nem nyugodott ebbe bele. Elhatározták, hogy Oroszország gyengülését felhasználva, csapást fognak Franciaországra mérni; meg akarták mutatni a franciáknak, hogy milyen kockázattal jár az Angliához való közeledés és mily veszélyes Németország ellen törni.

Az 1905—1906. évi marokkói válság. Közben a francia diplomácia 1905. február havában megkezdte az angol-francia megállapodás végrehajtását. „Reformtervezetel” nyújtottak át a marokkói szultánnak, melynek elfogadása Marokkó „eltuniszosítását”, vagyis azt jelentette, hogy Marokkó Tunisz mintájára francia protektorátus alá kerül. A német diplomácia elhatározta, hogy megghiúsítja az angol-francia játszmát és ennek kapcsán alaposan megfélemlíti Franciaországot s véglegesen elveszi a kedvét minden németellenes, vagy a németeknek nem tetsző politikától.

A német diplomácia avval kezdte, hogy a marokkói szultánt a francia igények elutasítására igyekezett felbujtani.

Ezután II. Vilmos Bülow javaslatára egyszerű utazás ürügye alatt jachtján a Földközi-tengerre hajózott: köztudomású volt, hogy a császár a tengeri kirándulások nagy kedvelője. 1905. március havában a császár partraszállt Tangerben. Bevert szokás szerint ünnepélyes fogadtatásban részesítették. A marokkói szultán nagybátyját küldte Tangerbe, hogy a német császárt marokkói látogatása alkalmából üdvözlje. A császár az üdvözletre olyan beszéddel válaszolt, mely nyomban bejárta az egész világsajtót. II. Vilmos kijelentette, hogy Németország Marokkóban szabad kereskedelmet és a többi hatalom jogaival egyenlő jogokat követel magának. Még hozzáfűzte, hogy a szultánnal, mint független uralkodóval akar érintkezni és elvárja, hogy Franciaország tiszteletben fogja tartani Németország kívánságait.

¹⁰ Lenin Összes Művei. VII. 175. 1.

A császár beszéde lényegileg azt tartalmazta, hogy Anglia és különösen Franciaország mondjon le a Marokkóra vonatkozó megállapodásukról. Így is értette mindenki II. Vilmos fellépését. Vámerő kihívás volt ez, melyet a világ színe előtt vágott Franciaország arcába.

Nyomban ezután Bülow azzal a javaslattal fordult az 1880-as madridi szerződést aláírt összes hatalmakhoz, hogy a marokkói kérdést terjesszék egy konferencia elé. A madridi szerződés ugyanis az összes külföldi hatalmaknak egyenlő kereskedelmi és egyéb jogokat biztosított Marokkóban. Bülownak most az volt a célja, hogy az általa javasolt konferencia a „nyílt ajtók” elve alapján újból szabályozza Marokkó helyzetét. Bülow olyan célzások kíséretében terjesztette elő indítványát, hogy ha Franciaország elutasítaná, ezzel háború veszélyét idézné föl maga ellen.

Delcassé francia külügyminiszter, az antant egyik alkotója, erőiesen visszautasította a német követeléseket. Delcassé nem hitte, hogy Németország háborút indít s a németek fenyegetődzését szemfényvesztésnek tartotta. Delcassé meg volt győződve, hogy II. Vilmos a fiatal német hajóhadat nem teszi ki megsemmisülés veszélyének. „Európa velem van — mondotta Delcassé munkatársainak. — Anglia teljes mértékben támogat engem, ő sem fog visszarettenni a háborútól... Nem, természetesen, nem nekem kell keresni a közvetítést, az én helyzetem kitűnő.” „Németország — folytatta a külügyminiszter — nem akarhat háborút. Mostani fellépése nem egyéb blöffnél: jól tudja, hogy Anglia ellene lesz. Mert — ismétlem — Anglia véges-végig támogatni fog minket és nem fog békét kötni nélkülünk.”¹¹ De sok befolyásos francia politikus, akiknek élén Rouvier, a francia minisztertanács elnöke, állt, megijedt a háborútól. A pillanat nagyon kedvező volt Németországra nézve. Rouvier hangsúlyozta, hogy az angol hajóhad Franciaország számára nem helyettesíti az orosz hadsereget, mely Mandzsuria mezein van elfoglalva: hiszen a hajóhadnak „nincsenek kerekei” és nem képes megvédeni Párizst.

Bülow 1905. június 1-én ezt táviratozta a párizsi német nagykövetnek: „Tattenbach gróf¹² közli, hogy a franciák állandóan akciókkal fenyegetik a marokkói szultánt Algír felől, ha a francia programot elutasítaná. A szultán azonban május 28-án azt válaszolta a francia képviselőnek, hogy a francia reformjavaslatok elfogadásáról csak azután lehet szó, ha a szerződés¹³ résztvevői felülvizsgálták és jóváhagyták.” Bülow fenyegetően hozzáfűzte: „Ha Franciaország a szultánnak a nemzetközi jogi szempontból megcáfolhatatlan kijelen-

¹¹ *Paléologue: Un grand tournaient de la politique mondiale 1904—1906.* 307—308. l.

¹² A német diplomáciai misszió vezetője Tangerban.

¹³ Az 1880-as madridi szerződésről van szó.

tése után is folytatná az erőszak és megfélemlítés politikáját, melyet Delcassé eddig folytatott és amely a szerződés megkötésében résztvevő, velünk azonos helyzetben levő államoknak nemcsak érdekeit, hanem méltóságát is érinti —, ebben az esetben kénytelenek leszünk levonni a megfelelő konzekvenciákat... A béke érdekében fontos — folytatta Bülow —, hogy a fenti meggondolásokat haladéktalanul a miniszterelnök tudomására hozzák, nehogy a helyzet teljes ismerete nélkül döntsön a jelen kérdésben.”¹⁴

Néhány nap múlva az olasz kormány arról értesítette Párizst, hogy a római német nagykövet még világosabb kijelentést tett előtte. A német nagykövet nyíltan figyelmeztette, hogy „ha a francia csapatok átlépik Marokkó határát, a német hadsereg azonnal bevonul Franciaországba”.¹⁵

Rouvier az értesítés vétele után az elysée-i palotába sietett, ahol a köztársasági elnöknek bejelentette, hogy a külügyminiszter politikájával egyáltalán nem ért egyet. Rouvier Loubet beleegyezésével minisztertanácsot hívott össze június 6-ára. A minisztertanács ülésén azt mondta, hogy lemond, ha minisztertársai Delcasséval szolidárisak. A minisztertanács többsége a külügyminiszter ellen foglalt állást. Delcassé lemondott. Rouvier átvette a külügyminiszteri tárcát és tárgyalásba bocsátkozott Berlinnel.

Rouvier kijelentette a németeknek, hogy nem helyesli a nemzetközi konferencia eszméjét, hanem azt ajánlja, hogy állapodjanak meg Németország kompenzációjának módozatairól, ha Franciaország bekebelezné Marokkót. De kiderült, hogy Rouvier igyekezete hasztalan. Nem tudta elkerülni a németekkel való konfliktust. Holstein és Bülow nyilvánvalóan arra törekedett, hogy a helyzetet élére állítsa. Ragaszkodtak ahhoz, hogy Franciaország fenntartás nélkül egyezzek bele a nemzetközi konferencia összehívásába. 1905. június 21-én a német kancellár óva intette a francia követet, hogy Rouvier a döntést halogassa. „Nem kell — mondotta — továbbra is azon az úton maradni, mely szakadékok és mélységek szélén vezet.”¹⁶

A német diplomácia szakításra akarta vinni a dolgot. Egyszerre csak váratlan fordulat állott be a németek taktikájában: Bülow békülékenyebb hangon kezdett beszélni. Továbbra is ragaszkodott ugyan a konferenciához, de egyelőre hajlandó volt elismerni Franciaország „különös érdekeit” Marokkóban. A kancellár — ügylátszik — habozni kezdett, nem mert világháborút felidézni. Ez tette lehetővé,

¹⁴ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. XX. 2. rész, 392—393. 1. (A „béke” szót a szerkesztőség emelte ki.)

¹⁵ *Paléologue*: Un grand tournant de la politique mondiale 1904—1906. 347—348. 1.

¹⁶ *Hamman, Otto*: Zur Vorgeschichte des Weltkrieges. Berlin, 1919. 138. 1.

hogy Németország és Franciaország 1905. július 8-án a Konferencia összehívásának feltételeire vonatkozóan előzetesen megállapodott.

II. Miklós és II. Vilmos Björköi találkozója.

Amíg Európában az 1904. április 8-i angol-francia szerződés körül diplomáciai harc fejlődött, Kelet-Ázsiában tovább folyt a háború.

A cárizmus vereséget vereségre szenvedett.

Lianjang után elesett Port-Artur, ezt a mukdeni vereség követte, végül 1905. májusában az orosz hajóhad Csuzimánál megsemmisült. Oroszországban nőtt a burzsoá-demokratikus forradalom. A német diplomácia — felhasználva a cári kormány nehéz helyzetét és a marokkói válságot — 1905. július havában megegyeszer megkísérelte, hogy Oroszországot elszakítsa Franciaországtól és szövetséget kössön Oroszországgal. II. Vilmos Bülow hozzájárulásával tengeri kirándulása alkalmával azt ajánlotta II. Miklósnak, hogy találkozzanak a Baltikum-ban. A két uralkodó 1905. júliusában a finn vizeken, Björkö szigete közelében találkozott. II. Vilmos azt indítványozta II. Miklósnak, hogy vegyék fel a múlt évi szövetségi szerződéstervezet fonalát. Rábírta a cárt, hogy írjon alá egy okiratot, mely a múlt év végén megtárgyalt szerződéstervezettel lényegileg azonos volt. A cár a szerződés aláírása után odahívta a kíséretében levő Biriljov tengerészeti minisztert s a szerződés szövegét befedvén tenyerével, megparancsolta neki, hogy ő is írja alá a szerződést. A miniszter aláírta azt s ezzel a birodalmi alaptörvények értelmében ellenjegyezte a cár aláírását.

Midőn a cár visszatért a fővárosba, Lamsdorffal közölte a szerződést. A külügyminiszter a legnagyobb zavarba jött. Lamsdorff Wittét is azonnal beavatta a dologba. Lamsdorff és Witte rá akarta bírni a cárt, hogy értesítse II. Vilmost, hogy a szerződés csak akkor léphet életbe, ha ahhoz Franciaország is hozzájárul. A cár így is tett. Ez, természetesen, azt jelentette, hogy a cár diplomatikus formában visszavonta aláírását.

A császár hasztalanul írta a cárnak: „Isten előtt adtunk kezét egymásnak és írtuk alá a szerződést... Amit aláírtunk, az aláírva marad.” A császár szava pusztában elhangzó kiáltás volt. Ebben az időben már aláírták a japán békeszerződést. Oroszország már kevésbé függött Németországtól. A portsmouthi béke lehetővé tette a párizsi kölcsöntárgyalásokat is. Arról volt szó, hogy a kölcsönműveletekbe a francia bankárokon kívül a „Br. Baring” londoni bankházat, sőt, ha lehet, az amerikai Morgant is be fogják vonni. A björköi szerződés mindezt lehetetlenné tette volna. Viszont a cárizmusnak a forradalom elnyomása végett most nagyobb szüksége volt a kölcsönre, mint valaha. II. Vilmos és Bülow tévedett, midőn azt hitték, hogy a cárizmus helpolitikai nehézségeit a francia-orosz szövetség felbontására használhatják ki. Ellenkezőleg, az 1905-ös forradalom még szükségesebbé tette, hogy a cárizmus kölcsönt kérjen a franciáktól.

**A portsmouthi
béke.**

Japán, midőn háborúra készülődött Oroszország ellen és a háború alatt is, meglehetősen jelentékeny pénzügyi támogatást kapott Angliától és az Északamerikai Egyesült Államoktól. Csakis ezzel a segítséggel verhetette le a cári Oroszországot. Lenin már az intervenció idején azt írta, hogy Japán nem jelent önálló erőt. Méginkább így volt ez 1905-ben.

Csuzima után az angol kormánynak az volt a véleménye, hogy Japán a kelleténél jobban megerősödött és ideje végetvetni a háborúnak. Ennek elérése végett lassanként elzárta Japán elől a londoni pénzpiacot. Még élesebb fordulat állott be az Északamerikai Egyesült Államokban.

A háború elején az Északamerikai Egyesült Államok, úgy mint Anglia, támogatták Japánt. Roosevelt elnök figyelmeztette Németországot és Franciaországot, hogy ha Oroszország mellé állanak, az Északamerikai Egyesült Államok fellépnek ellenük Japán oldalán. Roosevelt, midőn Japánt segítette, arra számított, hogy mind Oroszország, mind Japán kimerül egy hosszantartó háborúban. Emellett azt is remélte, hogy a távolkeleti orosz-japán ellentét a háború után sem fog megszűnni. De Roosevelt nem kívánta Japán túlságos megerősödését. Oroszország vereségei után az Északamerikai Egyesült Államok kormánya arra a következtetésre jutott, hogy közeledik az idő, amikor meg kell kötni a békét. Roosevelt felajánlotta közvetítését. Pétervár és Tokio elfogadta Roosevelt ajánlatát. Portsmouthban, az Északamerikai Egyesült Államok egyik tengerparti kis üdülővárosában megkezdődtek a béketárgyalások.

A cár Wittét nevezte ki orosz főmeghatalmazottnak. A békekonferencián az orosz küldöttség elfogadta a japánoknak Dél-Mandzsuriára és Kóréára vonatkozó követeléseit. A cári kormány kész volt elismerni, hogy Dél-Mandzsuria és Kórea Japán kizárólagos érdekszférájába tartozik. De két kérdésben heves vita támadt. A japánok meg akarták kapni Szachalin szigetét és 1200 millió jen hadisarcot követeltek. Witte kereken elutasított mindennemű hadisarcot. Roosevelt Oroszországot támogatta. Azzal fenyegette a japánokat, hogy ha hajthatatlanok maradnak és ha emiatt a háború kiújul, az Északamerikai Egyesült Államok meg fogják változtatni a háborús felekkel szemben tanúsított magatartásukat. A japánok Roosevelt fenyegetésének hatása alatt, de főképpen az orosz diplomácia szilárdsága következtében engedtek. Mint Ishii emlékirataiban mondta, Japánnak olyan országgal volt dolga, mely fennállása óta sohasem fizetett hadisarcot.

Witte a japánoknak Szachalinra vonatkozó követelését is elutasította. A japán kormány előtt az a kérdés állott: folytassa-e a háborút Szachalin miatt? A kormány és a Genro-tanács közös ülést tartott. Egész nap és egész éjjel tanácskoztak. Végül is úgy döntöttek,

hogy Japán teljes kimerülése következtében a háborút nem folytathatja. A japán császár jelenlétében 1905. augusztus 27-én elhatározták, hogy lemondanak Szachalinról.

De néhány nappal azelőtt Roosevelt, aki azt akarta, hogy a háború minél előbb befejeződjék, táviratilag azt tanácsolta a cárnak, hogy Szachalint engedje át Japánnak. A cár augusztus 23-án kijelentette az amerikai követnek, hogy végső esetben hajlandó odaadni a sziget déli felét. A cár kész volt bármilyen békére, hogy a közelgő forradalom elnyomására szabad kezet biztosítson magának.

A japánok véletlenül tudomást szereztek a cár nyilatkozatáról. Ez közvetlenül az augusztus 27-i ülés után történt. A japán kormány megváltoztatta határozatát. Igaz, a japán tengerészeti miniszter azt mondta, hogy ha a cár beleegyezéséről szóló közlés helytelennek bizonyul, az a tisztviselő, aki ezt az információt adta, harakirit köteles végezni magán. Ezzel azonban — jelentette ki sajnálkozással a miniszter — Japán nem talál újból módot arra, hogy megkösse az annyira szükséges békét. A portsmouthi japán küldöttség vezetőjét utasították, hogy követelje Szachalin déli részét. A cár parancsára Witte engedett: a japánok megkapták a szigetnek az északi szélesség 50. fokától délre eső részét. Ez az epizód¹⁷ mutatja, hogy a háború mennyire kimerítette Japánt.

A tokiói kormány világosan látta, hogy lehetetlen tovább folytatni a háborút. Erre a következtetésre jutott egy olyan hadi megfigyelő is, mint Schlieffen gróf, a német vezérkar főnöke, aki figyelmesen tanulmányozta az orosz-japán háború tapasztalatait. Schlieffen véleménye szerint Oroszország könnyen folytathatta volna a háborút, segélyforrásai majdnem érintetlenek voltak és ha új hajóhadat nem is tudott felvonultatni, de új hadsereget képes volt kiállítani. Schlieffen azon a nézeten volt, hogy Oroszország több veresége ellenére is sikert arathatott volna, csak jobban kellett volna mozgósítania az ország erőit. Ez a feladat azonban meghaladta a cárizmus erejét. „Nem az orosz nép — írta Lenin —, hanem az orosz önkényuralom kezdte ezt a gyarmati háborút, mely a régi és új burzsoá világ háborújává alakult át. Nem az orosz nép, hanem az önkényuralom szenvedett szegyenletes vereséget.”¹⁸ „Nem Oroszországot, nem az orosz hadsereget, hanem rendszerünket verték le a japánok”¹⁹ — ezt írta Witte emlékirataiban.

A békét 1905. szeptember 5-én kötötték meg. A portsmouthi szerződés értelmében Oroszország elismerte, hogy Kórea Japán érdekszférájához tartozik. A portsmouthi szerződés 2. cikke így szól: „Az

¹⁷ A szóbanforgó epizódot Ishii közli *Diplomatic Commentaries* c. művében.

¹⁸ *Lenin Összes Művei*. Port-Artur eleste. VII. 49. l.

¹⁹ *Witte, Sz. I.: Emlékeim*. I. 337. l.

oroszországi cári kormány elismeri Japán túlnyomó politikai, katonai és gazdasági érdekelttségét Kóreában és kötelezi magát, hogy nem fog akadályokat gördíteni azon rendszabályok elé, melyeket a japán császári kormány a vezetés, védnökség és felügyelet tekintetében szükségesnek tart.

A szerződés 5. cikke értelmében Oroszország átengedte Japánnak a Liautung-félszigetre vonatkozó bérleti jogait Port-Arthurral és Dalnyijjal együtt, a 6. cikk alapján pedig a délmandzsuriai vasutat Port-Arthurtól Kvangcsöngen állomásig, Charbintól valamivel délre. Evvel Dél-Mandzsuria Japán érdekszférája lett. Oroszország átengedte még Szachalin déli részét. A békeszerződés 12. cikkében halászati egyezmény megkötésére kényszerítette Oroszországot: „Oroszország kötelezi magát, hogy a japán alattvalóknak a Japán-, az Ochoki- és a Bering-tengeren, az orosz birtokok partjai mentén engedélyezendő halászati jog tárgyában Japánnal egyességet köt. Ez a kötelezettség azonban nem érinti az orosz vagy külföldi állampolgároknak e területeken szerzett jogait.” A portsmouthi békeszerződés 7. cikke így hangzott: „Oroszország és Japán kötelezi magát, hogy a birtokukban levő mandzsuriai vasutakat csak kereskedelmi és ipari célokra fogják kihasználni, de semmiesetre sem sztratégiai célokra.”

Az algecirasi konferencia.

1906. január havában játszódott le a marokkói válság utolsó felvonása. Németország és Franciaország megállapodott, hogy a madridi szerződést aláíró hatalmakat konferenciára hívják össze. Ez a konferencia Algecirás spanyol városban 1905. júliusában ült össze.

1905. december havában Schlieffen tábornagy, a német vezérkar főnöke, haditervének ismét új változatát terjesztette a császár elé. Az új tervezet szerint a német hadseregnek Belgiumon át kellett betörnie Franciaországba s ugyanakkor csak tíz német hadosztályt kellett a keleti frontra vetni. Schlieffen számolt Oroszország időleges gyengeségével. Holstein nyilvánvalóan teljesen azonos véleményen volt a tábornaggal. Nem meglepő tehát, hogy a konferencián nyugtalan volt a hangulat: a konferencia résztvevői gyanakodtak, hogy Németország szakadásra, talán háborúra akarja vinni a dolgot.

A konferencián azonban Németország teljesen elszigetelten állott, s ez nagyon nyugtalanította. Nemesak Anglia és az Északamerikai Egyesült Államok támogatták Franciaországot. Franciaország mögött állott Oroszország is. Olaszország formálisan a hármasszövetség tagja maradt ugyan, de az 1900-as francia-olasz egyezmény értelmében szintén Franciaország oldalára állt. Egyedül Ausztria-Magyarország támogatta Németországot — habár az is meglehetősen lanyhán.

Ebben a nemzetközi helyzetben a császár és Bülow nem mert háborút kezdeni, annál kevésbbé, mert egy Marokkó miatti háború nyilvánvalóan magában Németországban sem lett volna népszerű. Rendkívül nehéz lett volna ezt a háborút védelmi háborúnak feltűn-

tétni. Érdekes levél tartalmát közli Bülow emlékirataiban. Ezt a levelet II. Vilmos írta neki az 1905. évi karácsonyi ünnep alkalmából.²⁰

A császár kijelenti, hogy „nem akar háborút, amíg Törökország-gal”, úgyszintén „az összes arab és mór fejedelmekkel nem köt szövetséget... De a legfőbb — így folytatja Bülow a császár levelének ismertetését —, hogy szocialistáink miatt egyetlenegy embert sem kaphatunk az országban, ha csak a legnagyobb veszély nem fenyegeti a polgárok életét és vagyonát”. A császár erre a következtetésre jutott: „Előbb agyon kell löni, vezetőiktől meg kell fosztani, árulmatlanná kell tenni a szocialistákat, ha szükséges, vérontás árán is és csak ezután — külháború, de semmiesetre sem korábban és nem most!” 1905. december végén II. Vilmos elbocsátotta Schlieffent. Valamivel később Holsteinnak is nyugdíjaztatnia kellett magát. Holstein a maga módján állott bosszút II. Vilmoson. Maximilian Harden újságíró útján leleplezte a császár legközelebbi barátjának, Philipp Eulenburg grófnak, benső körében uralkodó természetellenes orgiákat.

A konferencia 1906. április 7-én végződött. A hatalmak aláírták a marokkói állam helyzetét szabályozó szerződést. A szerződés kimondotta a szultán függetlenségét, a szultán „államának épségét”, „gazdasági tekintetben” megállapította az összes nemzetek „szabadságát és teljes egyenjogúságát” Marokkóban. Ennek megfelelően az angol (Bank of England), a francia állami bank, a német birodalmi és a spanyol állami bank ellenőrzése alatt megalapították a marokkói állami bankot. A legélesebb konfliktust a marokkói rendőrség szervezésének kérdése idézte elő. Németország nem akarta Franciaország kezébe átengedni a belső rendfenntartás ellenőrzését Marokkóban. A németek szakítással fenyegetődöztek. Mivel azonban el voltak szigetelve, nem tudták megakadályozni, hogy Franciaországra és Spanyolországra bizzák a marokkói rendőrség tényleges, együttes vezetését. „A szultán támogatására — így szólt az algecirasi szerződés — a rendőrség... megszervezése végett a megfelelő kormányok spanyol és francia oktató tiszteket és altiszteket fognak vezényelni a szultán rendelkezésére.” Igaz, a marokkói rendőrség legfőbb felügyelőjéül egy svájci tisztet neveztek ki „legfőbb felügyelő” ranggal, akinek azonban valójában semmi szerepe sem volt. Az algecirasi szerződés Marokkó vámbevételait nemzetközi ellenőrzés alá helyezte, de az algíriai határon a vám ellenőrzése kizárólag Franciaország, a rifek területén pedig Spanyolország kezébe került.

Németország nem tudta kihasználni azt a kedvező helyzetet, mely 1904—1906-ban Oroszország elgyengülése következtében állott elő. A német diplomáciának nem sikerült Oroszországot Franciaországtól elszakítani és nem sikerült neki az angol-francia antant fel-

²⁰ Bülow: Denkwürdigkeiten, II, 198, 1.

bontása sem. Ellenkezőleg, a marokkói válságnak az lett az eredménye, hogy az antant megerősödött, habár formálisan nem volt katonai szövetség jellege.

Anglia és Franciaország katonai együttműködése.

Anglia és Franciaország 1905. áprilisa óta tárgyalásokat folytatott a Németország ellen irányuló katonai együttműködés ügyében. Delcassé, midőn Rouvier fellépett ellene, azt állította, hogy Lansdowne lord katonai segítséget ígért Franciaországnak. Úgy látszik, hogy Lansdowne valóban tett is ilyen ígéretet, de az angol konzervatív kormány 1905. december havában megbukott. A liberálisok kerültek a hatalomra. Lansdowne helyett Eduard Grey lett a Foreign Office államtitkára.

A küszöbön álló algecirasi konferenciával kapcsolatban Paul Cambon londoni francia nagykövet 1906. január 10-én kérdést intézett Greyhez, vajjon garantálja-e Franciaországnak Anglia katonai segítségét, ha a konferencián szakításra kerül a sor. Grey azt válaszolta, hogy háború esetén az angol közvélemény Franciaország partján lesz, de formális biztosítékot nem tud adni. Erre Cambon azt indítványozta, hogy legalább a vezérkarok kezdjenek tárgyalásokat, mert haditechnikai tekintetben meg kell tenni az előkészületeket arra az esetre, ha Anglia mégis beavatkoznék a háborúba.²¹

A rákövetkező napokon Grey megbeszélést folytatott Haldane hadügyminiszterrel, aki utasította az angol vezérkart, hogy a francia katonai attaséval bocsátkozzék tárgyalásokba.²² A tárgyalásokat a legnagyobb titok fedte. Magát az angol miniszterelnököt, Campbell-Bannermant sem informálták teljesen. Végeredményben 1906. első negyedében több aide-mémoire-ban leszögezték, hogy ha Anglia résztvesz a háborúban, akkor négy hadosztályt fog Franciaországba küldeni. Megállapították a katonaság átszállításának időpontjait és módozatait, és a térképen megjelölték a brit expedíciós haderő fejlődésének vonalait. Az angol vezérkar Grey és Haldane engedélye alapján 1906. január 18-án hasonló tárgyalásokat kezdett a belga vezérkarral is.²³

A brit diplomácia különös módon tárgyalt Franciaországgal és Belgiummal. A felek kidolgozták a szárazföldi és tengeri haderők együttműködésének részletes terveit. Grey azonban csak fenntartással fogadta el ezeket a terveket. Kijelentette, hogy a tervek csak akkor lépnek életbe, ha azt a brit kormány szükségesnek tartja. Az angolok nem vállaltak kategorikus kötelezettséget, hogy háborút folytatnak. Arra hivatkoztak, hogy a parlament jóváhagyása nélkül nem vállal-

²¹ British Documents. III. 210. szám, 170. l.; Grey: Twenty five years, I. 72. l. kk.

²² British Documents. III. 214. szám, 176. l.

²³ British Documents. III. 221. szám, 187. l.

hatnak ilyen kötelezettséget. Az angolok ezzel a diplomáciai fogással Anglia magatartására nézve némi bizonytalanságot akartak kelteni Franciaországban. Arra számítottak, hogy ily módon nyomást gyakorolhatnak a franciákra, de ugyanakkor kitérhetnek a Franciaországgal való katonai együttműködés elől, ha az angol kormány így határozna. Cambonnak minden iparkodása ellenére sem sikerült rábírnia Greyt, hogy szövetségi szerződést kössenek.

A francia és az orosz vezérkari főnökök tanácskozása 1906. április 8-tól 11-ig tartott. A 90-es években a két vezérkar rendszeresen tanácskozott. De ezek a tanácskozások 1901. után ideiglenesen megszűntek, mert a franciák a cárizmus mandzsuriai kalandjával elégedetlenek voltak. Most ismét felújították a két vezérkar tanácskozásait, melyeknek az lett az eredményük, hogy a francia-orosz szövetség éle mindinkább az ellenséges koalíció feje: Németország ellen fordult. A franciák ugyanis nyomást gyakoroltak Oroszországra, hogy háború esetén azonnal maximális haderőt vessen Németország ellen, míg Ausztria-Magyarország ellen a franciák véleménye szerint Oroszországnak lehetőleg kisebb haderőt kellett majd szembeállítania. A francia vezérkar egyszersmind azt is követelte, hogy Oroszország a legrövidebb időn belül állítsa helyre katonai erejét, melyet az 1904-es és a következő évek eseményei alaposan megtépáztak.

Az angol-orosz egyezmény.

Az angol diplomácia a Franciaországgal kötött egyezményt egy Oroszországgal kötendő szerződéssel szándékozott kiegészíteni.

Ez bonyolultabb feladat volt. Az angol-orosz ellentétek mélyebbek voltak, mint az angol-francia antagonizmus. Ezenkívül már többször megkísérelték az angol-orosz közeledést, de mindedig eredménytelenül. Anglia mindennek ellenére az orosz-japán háború befejezése után újból lépéseket tett az Oroszországgal való együttműködés létrehozása céljából. Franciaországgal együtt most már Anglia is résztvett abban a kölcsönben, melyet 1906. elején adtak a cári kormánynak.

Az 1905-ös orosz forradalom mégjobban meggyőzte az angol diplomáciát, hogy meg kell egyeznie az orosz cárizmussal. A két hatalom távolkeleti ellentéte a japánok győzelme következtében bizonyos mértékben letompult. Anglia és Oroszország közelkeleti ellentéte is enyhült, mióta Németország közös ellenségként jelent meg a Közelkeleten. De Közép-Ázsiában, különösen Afganisztánban és Perzsiában, Anglia és Oroszország versengése nem veszített élességéből.

Az angol diplomácia már az algécirasi konferencia idején puhatolódzni kezdett, vajjon lehetséges-e az angol-orosz megegyezés. Lamsdorff orosz külügyminiszter 1906. elején lemondott. Helyébe Izvolszkijt, a volt kopenhágai követet nevezték ki, aki sokáig élt a németellenes dán udvari környezetben. Izvolszkij erősen hajlott az angol-orosz közeledésre. Nagyon félt újabb japán bonyodalmaktól és

az Angliával kötendő egyezmény útján igyekezett megelőzni. Ezenkívül még azt remélte, hogy ilyen megegyezéssel a tengerszorosok kérdése is megoldható.

Az orosz hajóhad 1907. márciusában meglátogatta Portsmouth angol kikötőt. Az angol király meghívására egy orosz tiszti csoport érkezett Londonba, ahol meleg fogadtatásban részesült. Az orosz tengerészek tiszteletére rendezett színelőadáson Grey maga is jelen volt.

Izvolzskij Japánt illető aggodalmainak komoly alapjuk volt. A halászáti konvencióra vonatkozó tárgyalások, melyeket a portsmouthi békeszerződés értelmében folytattak, nehézségekbe ütköztek és 1907. elején Oroszország és Japán viszonyának újabb kiéleződésére vezettek. Pétervárott féltek, hogy Japán ki fogja használni Oroszország ideiglenes gyengeségét és magához fogja ragadni Oroszország távolkeleti birtokait. Izvolzskijnak az volt a véleménye, hogy egy angol-orosz megegyezés a legjobb kezesség Japánnal szemben. A Foreign Office szintén megértette, hogy Oroszországot csak abban az esetben lehet teljes mértékben kihasználni Németország ellen, ha az oroszok távolkeleti hátországát biztosítják. Anglia és Japán azonban szövetségesek maradtak továbbra is. 1905. augusztusában a portsmouthi orosz-japán béketárgyalások idején megújították az angol-japán szövetségi szerződést. Ezúttal a szövetségi kötelezettségeket arra az esetre is kiterjesztették, ha valamely hatalom megtámadná Indiát. A szerződés ténylegesen elismerte Japánnak Kórea feletti protektorátusát. Az angol diplomácia Japán útján biztosította magát Oroszország ellen is és német háború esetére is. Most azonban rendeznie kellett Oroszországnak Japánhoz való viszonyát, hogy jövőre orosz szövetségeseinek helyzetét is biztosítsa.

1907. július 28-án végre aláírták a halászáti egyezményt és 1907. július 30-án Oroszország és Japán politikai egyezményt kötött. Japán elismerte, hogy Észak-Mandzsúria — a Huncsung, Birtan-tó, Nonni folyó torkolatának vonalától északra — Oroszország érdekszférájához tartozik. Viszont a cári Oroszország Dél-Mandzsúriát és Kóreát Japán érdekszférájául ismerte el. Az egyezmény után Oroszország és Japán viszonya jelentékenyen megjavult. Ha nem is oszlottak el teljesen Oroszországnak Vladivosztok, a Primorje és a K. K. V. biztonsága miatt táplált aggodalmai, de mégis enyhültek. Nem sokkal az orosz-japán egyezmény megkötése előtt Japán Franciaországgal is megegyezett (1907. június 10-én).

Végül 1907. augusztus 31-én Franciaország közreműködése mellett létrejött az angol-orosz egyezmény, melyet Oroszország részéről Izvolzskij, Anglia részéről pedig A. Nicolson pétervári nagykövet, az angol-orosz antant nagy híve, írt alá.

Az egyezmény Afganisztánra, Tibetre és Perzsiára vonatkozott. Perzsiát három zónára osztották: az északi, vagyis orosz, a déli (pon-

iosabban délkeleti), vagyis angol és közép, vagyis semleges zónára. A szerződő felek kötelezték magukat, hogy az „idegen” zónában nem fognak politikai vagy kereskedelmi koncessziókra törekedni és nem akadályozzák, hogy a felek mindegyike a maga zónájában ilyen koncessziókat szerezzen. Az egyezmény megengedte, hogy a szerződő felek a semleges zónában koncessziókat szerezzenek és a felek kötelezték magukat, hogy a koncessziók megszerzésében nem akadályozzák egymást.

Az egyezményben kimondották, hogy a perzsa kormány bevételeit az orosz és az angol zónában ellenőrzés alá vethetik, ha a perzsa kormány az orosz Kölcsönleszámítoló banknak és az angol Sachin-sach banknak (Imperial Bank of Persia) a kölcsönök után járó összegeket nem fizeti idejében. Az egyezmény értelmében a perzsa kincstár bevételeinek ellenőrző jogát az orosz zónában az orosz kormány, az angol zónában pedig az angol kormány gyakorolhatta. Mindkét kormány kötelezte magát, hogy „az említett ellenőrző rendszabályokat előzetes barátságos véleménycsere alapján, kölcsönös egyetértéssel állapítják meg”.

A cári Oroszország elismerte, hogy Afganisztán az „orosz érdekszférán kívül” esik és kötelezte magát, hogy „összes politikai viszonylataiban a brit kormány közvetítésével fog érintkezni Afganisztánnal”.

Oroszország és Anglia kötelezettséget vállalt, hogy Tibet belügyeibe nem avatkoznak be, nem sértik meg Tibet területi épségét és Tibettel kizárólag a szuverén kínai kormány útján érintkeznek.

Az egyezményt Izvolszkij minden igyekezete ellenére sem terjesztették ki Konstantinápolyra és a tengerszorosokra. Ebben a kérdésben Anglia nem vállalt semmiféle kötelezettséget Oroszországgal szemben.

Lenin így jellemezte az 1907-es angol-orosz egyezményt: „Osztozkodnak Perzsián, Afganisztánon, Tibeten (háborúra készülődnek Németország ellen)”.²⁴

Az 1907-es egyezmény Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország hármasszövetségével szemben létrehozta Anglia, Franciaország és Oroszország hármasszövetségét. Egyébként Olaszország az 1902-es francia-olasz egyezmény következtében ténylegesen már nem tartozott a hármasszövetséghez. Így tehát Németország agresszív politikája miatt elszigetelt helyzetbe került, egyedül maradt gyenge szövetségeseivel: Ausztria-Magyarországgal. Ezenkívül az antant valamennyi tagja a Japánnal kötött egyezmények útján távolkeleti hátszínját is biztosította többé-kevésbé s ennek természetesen nagy jelentősége volt Németország elleni háború esetén.

²⁴ Lenin: Az imperializmusra vonatkozó füzetek. 621. l.

AZ ANTANT ÉS AZ OSZTRÁK-MAGYAR-NÉMET BLOKK HARCA

(1908—1911)

Anglia és Németország tengeri versengése.

Az antant megalakulása azt bizonyította, hogy az angol-német ellentét mélyebb, mint az angol-orosz és az angol-francia ellentétek. Anglia kénytelen volt Németországot legfőbb ellenségének tekinteni és a német veszedelem arra kényszerítette, hogy a francia-orosz blokkal megegyezzen. Ire Crowe, a londoni Foreign Office egyik vezető tisztviselője, 1907. január 1-én kelt memorandumában¹ elég világosan jellemezte Anglia és Németország kölcsönös viszonyát: „Amíg a nagy kancellár — írta Crowe Bismarckról — körülbelül úgy udvarolt Angliának, mint ahogy III. Richard esdekelte lady Anna kegyét és így tette engedékennyé Németország követeléseivel szemben, melyek inkább előterjesztésük formájánál, semmint tartalmuknál fogva voltak kifogásolhatók — addig Bismarck utódai nyilvánvalóan tudatosan azt tűzték ki maguk elé célul, hogy sértő fenyegetésekkel és tolakodó követelődzéssel csikarjanak ki Angliától értékes engedményeket . . . 1890. óta Németország magatartása Angliával szemben találóan egy hivatásos zsaroló eljárásához hasonlítható, aki homályos és rettenetes következményekkel fenyegeti áldozatát, ha zsaroló követeléseit nem teljesíti . . . Németország tengeri felsőbbsege — folytatta Crowe — összeférhetetlen a brit birodalom létével és még ha ez a birodalom felbomlanék is, a legnagyobb szárazföldi és tengeri haderő egyesítése egy állam kezében az egész világot egyesülésre kényszerítené, hogy megszabaduljon ettől a lidércnyomástól. A németek letelepítésére alkalmas gyarmatok szerzése Dél-Amerikában összeegyeztethetetlen a Monroe-elvvel, mely az Északamerikai Egyesült Államok politikai hitvallásának alapelve. Egy német India megteremtése Kis-Ázsiában végeredményben Németország

¹ British Documents, III, 397—420, 1.

tengeri uralmától, vagy pedig attól függ, hogy Németországnak sikerül-e meghódítania Konstantinápolyt és a Németország jelenlegi délkeleti határa és a Boszporusz közt elterülő országokat. Igaz, a mostani nemzetközi helyzetben e nagyszabású tervek egyike sem látszik kivihetőnek, de Németország mintha mégis egyszerre játszanék e tervekkel és így önmaga torlaszolja el saját útját akadályokkal, önmaga hívja ki az egész világ ellenállását.”

Crowe nem sokra becsülte a német diplomácia művészetét. „Németország magatartása mutatja, hogy milyen kevés logika, milyen kevés következetesség és céltudatosság rejlik e lázas tevékenység, ez elképesztő kirohanások mögött és más nemzetek érzelmeinek eme gondatlan lenézésében, mely a német politika legújabb megnyilvánulásait annyira jellemzi.”

Sir Edward Grey, a Foreign Office államtitkára, és VII. Edward király egyetértett a Crowe memorandumában kifejtett nézetekkel.

Az angolokat különösen a német hajóhad fejlődése nyugtalanította. Az 1905—1906. évi válság után Anglia és Németország még lázasabban fegyverkezett a tengeren. Angliában 1905-ben új típusú páncélhajót kezdtek építeni, melyet „Dreadnought”-nak neveztek el (innen ered az ilyen típusú hajók általános elnevezése). A brit admirális azt hitte, hogy hatalmasabb hadihajók építése útján erősíteni fogja Anglia tengeri fölényét. Azon a nézeten volt, hogy a német hajógyárak évekig nem lesznek képesek dreadnoughtokat építeni. Az admirális tévedett. Németország nagyon gyorsan hozzáfogott dreadnoughtok építéséhez. 1908-ban Angliának a tengeren és a hajógyárakban 12 dreadnoughtja volt. Németország ugyanebben az évben bocsátotta vízre az első 4 dreadnoughtot és azonkívül még 8 vagy 9 volt építés alatt. Anglia és Németország régi típusú páncélos hajóinak számaránya 63 : 26 volt Anglia javára. A dreadnoughtok megjelenése után a régi típusú páncélos hajók értéke jelentékenyen csökkent. A tengeri versengés most előlről: az első dreadnought építésétől kezdődött. A német birodalmi gyűlés már 1906-ban törvényt fogadott el, mely úgy szolt, hogy az összes új páncélos hajókat a „Dreadnought” típusúak szerint kell építeni. Egyidejűleg a hajóhad állományát 6 nagy cirkálóhajóval és egy torpedóhajórajjal növelték. 1908-ban a sorhajók használati idejét 25 évről 20 évre szállították le és ennek megfelelően a hajóépítés ütemét meggyorsították. Korábban Németországban az 1900-as törvény alapján évenként átlag két páncélos hajót bocsátottak vízre: 8 év alatt (1900-tól 1907-ig bezárólag) 16 páncélos hajót építettek. 1908-tól 1912-ig évenként 4 „Dreadnought” típusú hajót kellett vízre bocsátani a megfelelő számú cirkáló- és torpedóhajók kíséretében. Ez komolyan fenyegette Anglia tengeri elsőbbségét.

Az angol közvélemény előtt be kellett bizonyítani, hogy a németek az okai az adóterhek és a háborús veszély növekedésének. E célból

az angol kormány azt az indítványt akarta tenni Németországnak, hogy korlátozzák az új hajók építését. Ha a németek nem egyeznek bele, akkor az angol nép előtt bátran lehet állítani, hogy a német militaristák miatt szenved. Ha pedig elfogadják az indítványt — amire persze nagyon kevés kilátás volt —, akkor megmarad a tengeri haderők jelenlegi számaránya, mely Anglia elsőbbségét egyelőre biztosítja. Ez volt az angol kormány számítása. Az angol diplomácia a leghatásosabb formában az 1907-es második hágai konferencián tette meg a haditengerészeti fegyverkezés korlátozására vonatkozó javaslatát. A német kormány azonban Hágában, mint más hasonló esetekben is, állhatatosan és durván elutasító választ adott.

VII. Eduárd 1908. augusztusában Kronbergben meglátogatta II. Vilmost. Az angol király kíséretében volt Hardinge. Még a németbarát történészek is, mint az amerikai Fay, elismerik, hogy Vilmos az angol vendégeivel folytatott tárgyalások során rendkívül engesztelhetetlenül viselkedett.² Hardinge megkísérelte, hogy rábeszélje a császárt a tengeri fegyverkezés korlátozására. De a beszélgetés azzal végződött, hogy II. Vilmos fenyegető hangon kijelentette: „Akkor háborút fogunk viselni, mert ez a kérdés a nemzet becsületének és méltóságának kérdése”. Hardinge sietve más tárgyra tért át.

Egyes német diplomaták, akik nem kívánták a tárgyalásokat ridegen elutasítani, olyan manőverhez folyamodtak, mely eleve balsikerre kárhoztatta az angol diplomácia minden arra irányuló kísérletét, hogy Németországot megegyezésre bírja. Roppant árat szabtak a tengeri fegyverkezés korlátozása fejében, azt követelvén Angliától, hogy a haditengerészeti építkezés csökkentése előfeltételeként szakítson a francia-orosz antanttal. Ez a követelés csak fogás volt, ami kitűnik a londoni német nagykövet beismeréséből is. „Szükségtelenül kiéleztem volna a helyzetet — írta Metternich gróf röviddel a kronbergi találkozás előtt —, ha feltártam volna előttük (a brit miniszterek előtt — *A Szerk.*), hogy soha és semmiesetre sem köthetünk egyességet a flottaépítkezés költségeire vonatkozóan. Azt az árat, melyet megszabtam, sir Edward Grey nem olyan könnyen lesz hajlandó megfizetni.”³

Metternich tudva, hogy a császár és Tirpitz nem fogják elfogadni a tengerészeti fegyverkezés korlátozását, diplomatikusan igyekezett álcázni a német politika engesztelhetetlenségét.

A császár a tengeri fegyverkezés korlátozására irányuló angol kísérleteket igazi porosz durvasággal „arcátlanságnak” minősítette, „mely a német nép és császára megsértésével határos”. Ilyen széljegyzeteket írt Vilmos Metternich jelentésére.

Az angol diplomácia a Németországgal folytatott tárgyalások

² Fay: A világháború keletkezése. Orosz fordítás. I. 176. l.

³ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, XXIV. 8217, szám.

alkertelensége után nyilvánosan kijelentette, hogy Anglia minden német hajóval szemben két hajót — „egy hajógerinc ellenében kettőt” — fog építeni.

**Harc a Balkánért és
Törökországért a XX.
század elején.**

Az angol-német ellentét nem csupán a tengeri vetélkedésben nyilvánult meg. Egyidejűleg kibontakozott a Közelkeleten való előuralomért folyó harc is. Németország, megszerezvén a bagdadi vasúti koncessziót, minden erejével azon fáradozott, hogy Törökországot gúzsba kösse és gyarmatává tegye. Abdul-Hamid szultán viszont arra gondolt, hogy a német kormány és a német tőke segítségével szilárdítsa meg megrendült trónját, hogy bennük találjon támaszt a Balkán-félsziget szláv népeinek nemzeti felszabadító mozgalmával, a kisázsiai örményekkel, az arabokkal és a török nép haladó elemeivel szemben.

A német imperializmus annál szívesebben támogatta a „véres szultán” zsarnoki rendszerét, minél inkább erősödött Németország szövetségesének, Ausztria-Magyarországnak uralkodó köreiben a szláv népek iránt való gyűlölete.

A múlt század nyolcvanas éveiben a cári kormány hibái lehetővé tették, hogy Ausztria-Magyarország Szerbiában és Bulgáriában megszilárdítsa helyzetét. De az olyan osztrák kreatúrák, mint Milán szerb király és a bolgár Sztambulov politikája, világosan mutatta, hogy Ausztria-Magyarország és szövetségese, Németország, a szláv nemzeti függetlenség legádázabb ellenségei. Végeredményben még Ferdinánd fejedelem is, ez a német, akit Ausztria ültetett a bolgár trónra, kénytelen volt kibékülést keresni Oroszországgal. Ennek az lett az eredménye, hogy Oroszország 1896-ban elismerte Ferdinándot bolgár fejedelemnek. Még határozottabban fordult Oroszország felé Szerbia. Nagyon is nyilvánvaló volt, hogy a szerb nép nemzeti törekvései csakis ott lelhettek támogatásra.

Belgrádban 1903-ban államcsíny történt; az Obrenovics-dinasztia helyére a Karagyorgyevics-dinasztia lépett. Az új dinasztia trónra lépése után rendkívül megerősödött a nemzeti propaganda, mely nemcsak Törökország, hanem Ausztria-Magyarország ellen is irányult. 1906. elején vámháború tört ki Ausztria-Magyarország és Szerbia között. Ausztriában egyre nőtt azoknak a köröknek a befolyása, melyek, Oroszország gyengülését felhasználva, a délszláv kérdést radikálisan akarták megoldani; ez azt jelentette, hogy el kell foglalni a Balkán szerb területeit és be kell őket kebelezni a Habsburg-monarchiába, mely a trializmus vagy a föderalizmus alapján átszervezendő. Ez volt az osztrák feudális-klerikális és katonai körök régi programja. Ezt a tervet támogatták a bécsi fináncoligarchia befolyásos csoportjai, melyek érdekelve voltak a Balkán gazdasági kizsákmányolásában. Ennek az iránynak az élén a trónörökös Ferenc Ferdinánd

főherceg, Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök és részben Aeren-
thal külügyminiszter állt.

Aerenthal, Conrad von Hötzendorf és Ferenc Ferdinánd első-
sorban Boszniát és Hercegovinát akarta anektálni, melyeket Ausztria-
Magyarország a berlini szerződés 25. cikke alapján 1878-ban meg-
szállt, de névlegesen még Törökország szuverénitása alatt állottak.
Bosznia és Hercegovina anektálásával véget akartak vetni a szerb
nép reményeinek, hogy ezek a területek egyesülni fognak Szerbiával.
A következő lépés az Olaszország és Szerbia elleni preventív háború
és „Szerbia anektálása” lett volna. „Ha csapataink — írta Hötzen-
dorf — bevonulnak Nisbe, ha ott mi leszünk az urak, akkor a befo-
lyásunk az északnyugati Balkánon és általában a Balkánon bizto-
sítva lesz.”⁴ Aerenthal kissé ingadozott az Olaszország elleni háborút
illetően, de általában osztotta Conrad von Hötzendorf terveit. Csak
bizonyosan jobbnak látta volna, ha egész Szerbia meghódítása helyett
annak egy részét a bolgároknak adják. És ezután „kedvező európai
konstellációban Szerbiának ezt a részét is elfoglalhatjuk. Ebben az
esetben határaink biztosítva lennének”.⁵ A szerb-bolgár ellentét szí-
tása fontos pont volt Aerenthal politikai számításáiban. Mindenesetre
Aerenthal, ugyanúgy, mint Conrad von Hötzendorf, szintén meg volt
győződve, hogy Szerbiát likvidálni kell, vagy amint Schön német
külügyi államtitkár mondta, „teljesen meg kell semmisíteni a szerb
forradalmi fészket”.

Ha Németországnak sikerült volna Törökország végleges gúzsba-
kötése, és ha szövetségesének, Ausztria-Magyarországnak, sikerült
volna megvalósítania a Balkán-félszigetre vonatkozó terveit, akkor
az egész Közelkelet — minden emberi és anyagi erőforrásával — a
német imperializmus csizmája alá került volna. Anglia ezzel nem
tudott megbékülni. Anglia, mely a Közelkelet országait mindenkor
Európából Indiába vezető hídnak tekintette, ebbe nem nyugodhatott
bele. Oroszország sem engedhette meg Németország és Ausztria-Ma-
gyarország terveinek megvalósítását. Ha Törökország és a Balkán
Németország és Ausztria-Magyarország befolyása alá kerül, ez Orosz-
országnak a Fekete-tenger partvidékétől a Dél-Kaukázus határáig el-
terülő déli részét fenyegette volna. Oroszország nem volt hajlandó
a szlávok pártfogójának szerepéről lemondani. Nem nézhette közöm-
bösen azt sem, hogy a németek a Boszporuszban megvessék a lábu-
kat, hogy vasutat építsenek, melyen fegyvert és katonaságot lehet
majd szállítani Konstantinápolyból, sőt egyenesen Berlinből csaknem
az örmény fensíkig. Nem csoda, hogy Anglia és Oroszország — ellen-
téteik ellenére is — közös érdekének tekintette, hogy útját állja Né-
metország keleti terjeszkedésének.

⁴ Conrad von Hötzendorf, F.: Aus meiner Dienstzeit, I. 530. l.

⁵ Ugyanott, 138. l.

Az angol kormány különböző úton-módon erélyes ellenállást fejtett ki Németországnak Törökországban való terjeszkedésével szemben. Mindenekelőtt pénzügyi nyomással igyekezett elérni célját. Az angol bankárok 1903. áprilisától kezdve többé nem vettek részt a bagdadi vasút finanszírozásában, habár a török kormány teljes garanciát adott a bagdadi vasúttársaságnak, hogy a vállalat jövedelmező lesz. A vállalkozás tekintélyes tőkét kívánt, Törökországnak azonban nem volt pénze. Pénzt csak úgy szerezhettek, ha felemeli az adókat és elsősorban a vámokat. De a Törökországban fennálló kapitulációk miatt Törökország nem volt független a vámok kérdésében: a behozatali vámokat az áru értékének nyolc százalékában állapították meg. Törökország csak a hatalmak beleegyezésével emelhetette fel ezeket a vámokat. Anglia azonban hallani sem akart a vámok felemeléséről. Franciaország és Oroszország, bármennyire feszült is volt Anglia és Oroszország viszonya, teljesen egyetértett a vámpótlék kérdésére vonatkozó angol állásponttal. Ily módon gátolta Anglia a bagdadi vasút finanszírozását, mely a berlini pénzpiac számára anélkül sem volt könnyű feladat.

Anglia kihasználta az 1902—1903. évi macedóniai zavargásokat is, hogy politikailag erős nyomást gyakoroljon a szultánra. Ismeretes, hogy Oroszország és Ausztria-Magyarország Münchbergben 1903-ban megállapodott a macedóniai reformprogrammra vonatkozólag. Abban az időben — noha különböző okokból — mindkét kormánynak érdekében állott, hogy legalább időlegesen elfojtsák a macedón mozgalmat és ne adjanak módot arra, hogy a Balkán-katlan ismét forrásba jöjjön. Az angol diplomácia Lansdowne lord személyében radikálisabb reformprogrammot terjesztett elő. Tervének az volt a célja, hogy a szultánt Macedóniában majdnem teljesen megfosssa valóságos hatalmától. Anglia most újból nyomást gyakorolt a szultánra, aki eladta magát Németországnak és ismét felvetette a macedóniai kérdést. Az angol diplomácia Oroszország támogatását is iparkodott megszerezni, hogy együttes nyomással kényszerítsék a szultánt külpolitikai tájékozódásának megváltoztatására. 1908. júniusában VII. Eduárd Revalban (Tallin) találkozott II. Miklóssal. Az angol királyt Hardinge, a Foreign Office államtitkárhelyettese, Fisher admirális és French tábornok kísérte. Hardinge rá akarta bírni Izvolszkijt, hogy támogassa az angolok macedóniai reformprogramját. Ezzel kapcsolatban kommunikét tettek közzé, melyben közölték, hogy Oroszország és Anglia az összes nemzetközi problémákra nézve teljesen megegyeztek.

Izvolszkij a macedón kérdés tárgyalása folyamán mérsékelni igyekezett az angol programot. Nem tiltakozott a brit tárgyaló fél előtt, hogy Oroszország fél Németország katonai elsőbbségétől. Ezért — mondotta az orosz miniszter — Oroszországnak „rendkívül óvatos” politikát kell folytatnia „Németországgal szemben és nem szabad okot szolgáltatnia arra a feltevésre, hogy Oroszország és Anglia kö-

zeledése Oroszország és Németország viszonyának romlására vezet. Hardinge elismerte, hogy ok nélkül nem kell ingerelni a németeket. Elismerte, hogy Oroszországnak „még óvatosabbnak kell lennie”, mint Angliának. Ezért azt tanácsolta az orosz kormánynak, hogy a leg-rövidebb időn belül gondoskodjék az ország katonai erejének helyre-állításáról. „Nem szabad szem elől téveszteni — mondta Hardinge —, hogy a német haditengerészeti programm szükségén felüli növelése Angliában mély bizalmatlanságot keltett Németország jövődő számdékai iránt. Ez a bizalmatlanság abban a mértékben fog nőni, amint a német tengerészeti programot megvalósítják és Angliában a szükséges haditengerészeti ellenrendszabályok következtében az adóterheket emelni kell. Hét-nyolc év múlva olyan válság keletkezhet, melyben Oroszország, ha elég erős lesz Európában, a békebíró szerepét játszhatja és sokkal nagyobb befolyást gyakorolhat a világ békéjének biztosítására, mint bármely hágai konferencia.”⁶

Tehát a cári Oroszországnak még helyre kellett állítania erejét, melyet a sikertelen japán háború és az 1904—1905-ös évek megrázó kódtatásai gyengítettek. Egyelőre pedig ellenfelei siettek kihasználni a kedvező pillanatot, hogy a Balkán-félszigeten elfoglalt állásaikat megszilárdítsák. Ebben előljárt az osztrák-magyar diplomácia.

Aerenthal 1908. elején fogott hozzá e feladat megoldásához. Egy vasút építésének tervét terjesztette elő, mely az osztrák határtól a novibazári szandzsákon át Szalonikiig vezetett volna. Ez a vasút Ausztria-Magyarország kijárója lett volna az Égei-tengerhez. Aerenthal 1908. január 27-én nyilvánosan beszélt erről a tervről.

Aerenthal beszéde nagy izgalmat keltett Oroszországban. A Szalonikihez vezető út a Balkán-félsziget egész nyugati felén megszilárdította volna Ausztria befolyását. Izvolszkij azt mondta, hogy „az osztrák terv megvalósítása Macedónia germanizálására vezetne”.⁷ Világos volt, hogy Oroszország nem nézhette részvétlenül az osztrák-magyar miniszter tervét. Február 3-án minisztertanácsot hívtak össze Pétervárott. A tanácskozáson Izvolszkij azt indítványozta, hogy használják fel az angol közeledést és mondjanak le a tisztán védelmi politikáról, melyet Oroszország az utolsó évek folyamán folytatott a Keleten. Izvolszkij még 1907-ben, az angolokkal folytatott tárgyalások idején, rá akarta bírni Angliát, hogy egyezzek bele a tengerszorosok nemzetközi jogi rezsimjének megváltoztatásába. Meg akarta szerezni Oroszország számára azt a jogot, hogy hadihajói szabadon vonulhassanak a Fekete-tengerről a Földközi-tengerre és vissza. Anglia akkor kitért e kérdésre vonatkozó formális megegyezés elől. De Grey nem fosztotta meg Izvolszkijt minden reménytől a jövőre nézve. E

⁶ Hardinge jelentése a revali találkozásról a British Documents-ben, V. 195. szám, 237—239. l.

⁷ British Documents, V. 195. szám, 242. l.

reményektől vezettetve vetette fel Izvolszkij azt a kérdést, hogy Oroszország merészebb politikát folytasson a Közelkeleten. De a tanácskozáson résztvevő orosz miniszterek egyhangúlag elvetették Izvolszkij indítványát. Polivanov hadügyi államtitkár rámutatott, hogy Oroszország katonailag nincs felkészülve, hogy Oroszország fegyveres erejét még nem szervezték át a távolkeleti vereség után. Ellentmondott Korkovczen pénzügyminiszter is. De különös hévvel lépett fel Izvolszkij harcias tervei ellen Sztolypin. Néhány nap múlva, február 10-én az Állami védelmi tanács a következő határozatot hozta: „Tekintettel a hadsereg anyagi felszerelésének szerfeletti ziláltságára és tekintettel a kedvezőtlen belső helyzetre, most kerülnünk kell olyan agresszív rendszabályokat, melyek politikai bonyodalmakat idézhetnek elő”.⁸

Igy tehát Izvolszkijnak csupán diplomáciai eszközök alkalmazására lehetett szorítkoznia. Ezt azzal kezdte, hogy az osztrák vasúti tervvel saját ellentervét állította szembe. Izvolszkij olyan vasutat akart építtetni, mely Albánia egyik adriai kikötőjétől a Dunához vezetett volna. Ez a vasútvonal Szerbiának Ausztria-Magyarországtól gazdaságilag és politikailag független kijárót biztosított volna a tengerhez. Ezzel enyhült volna Ausztria-Magyarország nyomása Szerbiára. Világos, hogy a duna-adriai vasút terve rendkívül kedvezőtlen volt Ausztria-Magyarországra nézve. Az angolok megígérték, hogy támogatják Izvolszkij tervét, de azzal a feltétellel, hogy Oroszország karöltve halad Angliával a macedóniai reformok kérdésében.⁹ Így most Aerenthal került szorongatott helyzetbe a balkáni vasútépítés kérdésében.

Ugyanakkor, 1908. nyarán, amikor a vasúti tervek és a macedóniai reformok ügyében alkudoztak, Törökországban kitört a burzsoá forradalom. Macedóniában július 3-án az ifjútörök párthoz tartozó tisztek e párt központi bizottságának jeladására felkelést kezdtek a resznai erőd helyőrségében. A szultán a július 24-ére virradó éjjel kénytelen volt elfogadni az alkotmányt. Az angolbarát Kiamil pasa lett a nagyvezér. Ez Anglia győzelmét jelentette.¹⁰

Az 1908. évi buchlaui orosz-osztrák-magyar egyezmény.

A török forradalom arra készítette Aerenthalt, hogy régen elgondolt terveinek megvalósítását siettesse. Abdul-Hamid mindenható uralmának megdöntése azt jelentette, hogy Törökország Németországtól eltávolodik és Anglia felé orientálódik. Aerenthal aggodott, hogy az új török kormány Angliára támaszkodva visszaköveteli Boszniát és Hercegovinát; viszont Törökország belső válságát a legkedvezőbb pillanatnak tartotta arra, hogy Törökország területi épsége ellen törjön. Nemcsak Ausztria-Magyarország versenytársa —

⁸ „Vjesznik NKID”, 1919., 1—2. szám, 19—26. l.

⁹ British Documents, V. 254. szám, 353—354. l.

¹⁰ Lásd például a konstantinápolyi orosz ügyvivő jelentését a Krasznij Archiv-ban, XLIII. 41—42. l.

Oroszország, hanem a rablás szenvedő áldozata — Törökország is olyan helyzetben volt, hogy háborúra nem gondolhattak. Az osztrák-magyar közös kormány elhatározta, hogy Boszniát és Hercegovinát annektálja.

Lenin még ugyanakkor, 1908-ban leleplezte az imperialisták hódító szándékait, rámutatván, hogy az imperialisták „a legnyilvánvalóbban **Törökország felosztásának politikáját folytatják**”.¹¹

Aerenthal ravasz tervet eszelt ki. Elhatározta, hogy Boszniát és Hercegovinát Oroszország engedélyével fogja elfoglalni. Ha a cári kormányt sikerülne meggyőznie, hogy egyezzek bele az annexióba, akkor ez — így remélte Aerenthal —, kompromittálná Oroszországot a délszláv népek szemében és befolyását aláásná a Balkánon. Ezenkívül Oroszország beleegyezése természetesen megkönnyítené Ausztria-Magyarországnak, hogy e két tartomány annektálását megvalósítsa. Ennek ellenében Ausztria-Magyarország nyugodtan megígérhette Oroszországnak, hogy beleegyezik a tengerszorosok rezsimjének megváltoztatásába: hiszen ha Oroszország komolyan megpróbálná, hogy hadihajói számára a Boszporuszon és a Dardanellákon keresztül szabad átjárást biztosítson, akkor Angliával és Törökországgal azonnal összeütközésbe keverednék. És mi lehetett volna Ausztriára és Németországra nézve kellemesebb egy ilyen konfliktusnál? Különösen kíváncsú volt ez a konfliktus ebben a pillanatban, midőn Törökország kisiklóban volt a német befolyás alól, Anglia és Oroszország pedig több közelkeleti problémára nézve közös vonalban állapodtak meg. Aerenthal s az osztrák-magyar-német blokk szerencséjére az angolok éppen a tengerszorosok kérdésében nem voltak hajlandók engedni az oroszoknak. Most, az ifjútörök forradalom után Anglia a tengerszorosok kérdésében mégkevésbé hajlott engedékenységre, mint egy évvel ezelőtt, mikor az angol-orosz antantról tárgyaltak. Anglia azt remélte, hogy Kiamil uralomra jutásával megszilárdíthatja befolyását Törökországban. Ezért az angol diplomácia a tengerszorosok kérdésének felvetésével nem akarta elrontani Törökországhoz való viszonyát. Aerenthal véleménye szerint Izvolszkij Ausztria-Magyarországtól szívesen elfogadja azt a jogot, hogy az orosz hadihajók a tengerszorosokon átvonulhassanak. Aerenthal számításának volt is bizonyos alapja.

A Balkán kérdésben Izvolszkij még 1908. július 2-án jegyzéket küldött Aerenthalnak, melyben általában a Balkánon fennálló helyzet megőrzése mellett foglalt állást. Ezenkívül hangsúlyozta, hogy Bosznia annektálásának kérdése, úgyszintén a tengerszorosok kérdése is általános európai jelentőségű. Oroszországnak és Ausztria-Magyarországnak nincs joguk, hogy ketten megváltoztassák a berlini szerződést. Tekintettel azonban arra, hogy a balkáni kérdéseknek külö-

¹¹ *Lenin Összes Művei*, XII. 358. I. A balkáni és a perzsiai események.

nős jelenltségük van Oroszország és Ausztria-Magyarország számára, Izvolszkij beleegyezett, hogy az osztrák-magyar kormányval „barátságos szellemben” tárgyalja meg ezeket a kérdéseket.¹² Aerenthal meghívta Izvolszkijt buchlaui kastélyába. Izvolszkij elfogadta a meghívást. A két miniszter 1908. szeptember 15-én találkozott Buchlauban, ahol szóbeli megegyezést kötöttek. Ausztria-Magyarország kötelezte magát, hogy nem fogja ellenezni, ha az orosz hadihajók számára megnyitják a tengerszorosokat; ennek ellenében Oroszország beleegyezett, hogy Ausztria-Magyarország Boszniát és Hercegovinát annektálja. Izvolszkij a tengerszorosok rezsimjére vonatkozó kívánságait (Aerenthal feljegyzése szerint) a következőképpen fejtette ki Buchlauban: „Ausztria-Magyarország jóakarátú és barátságos magatartást fog tanúsítani abban az esetben, ha Oroszország érdekeitől indíttatva lépéseket kénytelen tenni, hogy egyes orosz hadihajók számára szabad kijárást biztosítson a Dardanellákon át. Magától értetődik, hogy az érvényben levő jog ilyen módosítása nem érintheti az ottomán főváros függetlenségét és biztonságát, és hogy ugyanettől a lehetőségtől nem foszthatók meg más fekete-tengeri államok sem.”¹³ A felek megállapodtak, hogy nem ellenzik, ha Bulgária megszünteti a török szultántól való vazallusi függését. Aerenthal a buchlaui tárgyalásokról szóló jelentésében azt állította, hogy Ausztria-Magyarország már október elején proklamálhatja Bosznia és Hercegovina annektálását és ezt állítólag meg is mondta Izvolszkijnek. „Mindenesetre idejében előzetes értesítést fog kapni tőlem” — így közli Aerenthal Izvolszkijnek adott ígéretei tartalmát.¹⁴ Aerenthal nem váltotta be ígéretét. Még Aerenthal feljegyzéseiből is egészen világosan megállapítható, hogy Izvolszkij Ausztria-Magyarország rovására kompenzációkat követelt Szerbia és Montenegro javára. Aerenthal elutasította ezt a követelést. Izvolszkij nemzetközi konferencia összehívását ajánlotta, hogy a berlini szerződést felülvizsgálják. Ebben a két kérdésben — a Szerbia és Montenegró javára adandó kompenzációk és a nemzetközi konferencia kérdésében — nem jött létre világos megállapodás Buchlauban, de kétségtelen, hogy Izvolszkij csak abban az esetben járult hozzá Bosznia és Hercegovina annektálásához, ha Ausztria-Magyarország ezeket a követeléseket teljesíti.

Izvolszkij Buchlauból európai körútra indult, hogy a tengerszorosok rezsimjének megváltoztatására vonatkozóan megszerezze a többi hatalmak hozzájárulását is. Szeptember 26-án Schön német kül-

¹² Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. XXVI. 1. rész, 9055. szám, 191—192. l.

¹³ Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik. 1908—1914. Diplomatische Aktenstücke des Oesterreich-Ungarischen Ministeriums des Äussern, Wien und Leipzig, 1930. I. 79. szám, 86. l. kk.

¹⁴ Ugyanott.

ügyi államtitkárral találkozott Berchtesgadenben. Izvolszkij kijelentette Schönnnek, hogy noha Oroszország nagyon szeretné megnyitni a tengerszorosokat hadihajói számára, de jelenleg nem kedvező a helyzet, hogy azonnal felvessek a Buchlauban tárgyalt kérdéseket. Így, például, Bulgária függetlenségének proklamálása török-bolgár háborút idézhet elő. Ha Bulgáriát levernék, Oroszországnak védelmeznie kell majd Bulgáriát, habár nem akar háborúba keveredni. Másrészt Oroszország nem engedheti meg azt sem, hogy a bolgárok vagy a görögök Törökország veresége esetében magukhoz ragadják Konstantinápolyt. Schön kevésbé kötelező szavakkal adta értésére az orosz miniszternek, hogy Németország nem ellenzi a tengerszorosok megnyitását, de ennek ellenében kompenzációkat követel.¹⁵

Berchtesgadenből Izvolszkij Desioba utazott. Ott Tittoni olasz külügyminiszterrel találkozott. Izvolszkij közölte Tittonival, hogy Oroszország csak azzal a feltétellel egyezett bele Bosznia és Hercegovina annektálásába, ha egyidejűleg a tengerszorosok és a Szerbiának és Montenegrónak nyújtandó kompenzáció kérdését is eldöntik. Tittonit Bosznia annektálásának terve éktelen dühbe hozta. De Oroszországnak a tengerszorosokra vonatkozó tervét alapján nem ellenezte, csupán azt kötötte ki, hogy Oroszország egyezzen bele Tripolisz meghódításába. Rövid idő múlva Tittoni kijelentette a parlamentben, hogy Disióban teljes összhangba hozták az orosz és az olasz álláspontot. Az imperialista hatalmak így esküdtek össze az ifjútörök Törökország ellen, hogy részben felosszák. V. I. Lenin a sajtó útján kiszivárgott töredékes adatok alapján lángeszű éleslátással leplezte le a pártajtó hasábjain, hogy az imperialisták „már előzetesen megegyeztek a legfontosabb kérdésekben, vagyis abban, hogy fellépnek az ifjútörök forradalom ellen, hogy további lépéseket tesznek Törökország felosztása céljából, s valamilyen ürügy alatt revideálni fogják a Dardanellák kérdését”.¹⁶ Így tehát Lenin, akinek majdnem semmiféle okirat sem volt a kezében, feltárta annak a megegyezésnek az alapját, melyet Izvolszkij Aerenthallal, Schönnel és Tittonival való találkozásával kötött.

Izvolszkij Desióból Franciaországba utazott. Párizs közelében, az egyik állomáson friss ujságokat vett, melyekből meglepetve értesült, hogy Ausztria-Magyarország maholnap proklamálja Bosznia és Hercegovina annektálását. És valóban, október 6-án közzétették Ferenc Józsefnek Aerenthalhoz intézett leiratát arról, hogy Boszniát és Hercegovinát az osztrák-magyar monarchiához csatolja. Nyilvánvaló, hogy Aerenthal Izvolszkijt és az egész világot befejezett tény elé akarta állítani. Izvolszkij látta, hogy Aerenthal félrevezette őt. Igaz,

¹⁵ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. XXVI. 1. rész, 8935. szám, 40—41. l.

¹⁶ Lenin Összes Művei. XII. 360. l.

hogy Aerenthal Oroszországnak szabad átjárását ígért a tengerszorosokon; ez értékesebb volt, mint a két török tartomány határidőhöz nem kötött megszállásának annexióval való felváltása. De Izvolszkijnek még sokat kellett fáradoznia, hogy megkaphassa az osztrák-magyar-orosz egyezmény alapján ráeső részt, Aerenthal viszont már kezében tartotta a zsákmánynak Ausztria-Magyarországra eső részét.

Párizsban Izvolszkijra új kellemetlenségek vártak. Igaz, Pichon francia külügyminiszter rokonszenvvel nyilatkozott Oroszország terveiről. De a legkisebb jelét sem mutatta annak, hogy Oroszországot tervei megvalósításában hajlandó segíteni. A francia külügyminiszter hangsúlyozta, hogy Oroszországnak meg kell egyeznie Angliával. Ez különösen fontos volt. Izvolszkij Londonba utazott.

Londonban azonban határozott elutasításban részesült. Grey kijelentette, hogy nem tartja kizártnak a tengerszorosok rezsimjének revízióját, de e kérdés megtárgyalásának ideje még nem érkezett el. Grey az angol közvéleményre hivatkozott, mely úgy sincs megelégedve Oroszország perzsiai politikájával. A valóságban Grey álláspontját sokkal egyszerűbben lehetett magyarázni. Az angolok azt remélték, hogy az ifjútörök forradalom növeli Anglia befolyását Konstantinápolyban. Az angol diplomácia arra számított, hogy Törökországot most könnyebben elszakíthatja Németországtól. Londonban azon a nézeten voltak, hogy ilyen körülmények között időszerűtlen felvetni a tengerszorosok kérdését. Különben is az angol diplomácia egyáltalában nem volt hajlandó ellenérték nélkül hozzájárulni a tengerszorosok jogi rezsimjének megváltoztatásához. Grey azt mondta, hogy az angolok szívesen beleegyeznének abba, ha a tengerszorosokat valamennyi hatalom számára megnyitnák, tudniillik, hogy az angol flotta is befuthasson a Fekete-tengerre.

Izvolszkij Grey-jel való találkozása után elvesztette minden reményét a tengerszorosokra nézve. Elhatározta tehát, hogy vagy Ausztria-Magyarországot kényszeríti, hogy mondjon le zsákmányáról, vagyis Bosznia és Hercegovina annektálásáról, vagy pedig kompenzációkat szerez Szerbiának. Ebben a kérdésben Grey melegen támogatta Izvolszkijt. Az angol diplomácia vezetője osztotta Izvolszkijnak Aerenthal politikai módszerei felett való felháborodását. Grey nyomban értesítette a bécsi kormányt, hogy „a berlini szerződés önkényes megsértését vagy megváltoztatását öfelsége kormánya sohasem hagyhatja jóvá, sem el nem ismerheti, ha e tekintetben más államokkal, elsősorban Törökországgal — mely az adott esetben leginkább van érdekelve — meg nem állapodnak”.¹⁷ VII. Eduárd király még világosabban fejezte ki nézetét. Az angol király kijelentette az osztrák-magyar követnek, hogy az annexió súlyos csapást mér az új török rendszerre.

¹⁷ Grey: *Twenty five years*, I. 176. I. Grey-nek Goschenhez 1908. október 5-én írt levele.

Ez, természetesen, nagyon kellemes lesz a németeknek: Ausztria-Magyarország Bosznia meghódításával mintha azt mutalná meg Törökországnak, hogy amíg a szultán vele és a németekkel barátkozott, addig nem kellett félnie az olyan hitszegő, erőszakos aktusoktól, mint egy nemzetközi szerződés egyoldalú hatályon kívül helyezése.¹⁸

Midőn Izvolszkij azt indítványozta Greynek, hogy Ausztria-Magyarország önkényes cselekedetének elbírálása és határozathozatal céljából hívják össze a berlini szerződés résztvevőinek konferenciáját, Grey azonnal felkarolta ezt a gondolatot. Először is, e konferencia segítségével falhoz szoríthatta Németország szövetségését. Másodszor, szolgálatot tehetett Oroszországnak és azt remélte, hogy ezáltal enyhítheti azt a kellemetlen benyomást, melyet a tengerszorosok tekintetében elfoglalt álláspontja keltett Pétervárott. Végül, harmadszor, azt remélte, hogy a maga oldalára vonhatja Törökországot, amennyiben legalább is valamilyen kompenzációt csikarhat ki javára a két tartomány annektálása ellenében. Ennélfogva Grey melegen támogatta a nemzetközi konferencia tervét.

Izvolszkij Aerenthal elleni harcában Szerbiára is támaszkodhatott. Nemzeti tiltakozás hulláma csapott át Szerbián, mert Ausztria-Magyarország szerblakta területeket ragadott magához. Izvolszkij buzdította a szerbeket, azt ígérve nekik, hogy kompenzációkhoz fogja juttatni őket. Egyúttal azonban figyelmeztette a szerbeket, hogy jelenleg kerülniök kell a háborút, mert Oroszország még nem heverte ki a vereséget. Törökországban nem volt kisebb az Ausztria-Magyarország elleni felháborodás, mint Szerbiában. A törökök bojkottálni kezdték az osztrák árukat.

Izvolszkij nem tagadta, hogy Aerenthalnak beleegyezését adta Bosznia és Hercegovina annektálására nézve. De azt állította, hogy ezt a nemzetközi konferencia előzetes összehívásától tette függővé. Mivel Bosznia és Hercegovina annektálása sérti a berlini szerződést, ezért — mondotta Izvolszkij — nem elegendő csupán Oroszország beleegyezése: meg kell szerezni azoknak a hatalmaknak a hozzájárulását is, melyek résztvettek a berlini kongresszuson. Izvolszkij már ki is dolgozta a konferencia programját. Érdekes, hogy a programban szó sem volt a tengerszorosok státusáról.

Franciaország a konferencia kérdésében Angliával és Oroszországgal karöltve haladt. Olaszország szintén támogatta az antantot, mert nem kívánta Ausztria-Magyarország megerősödését.

Kiderült, hogy Aerenthal nemcsak Izvolszkijt vezette félre. Tittoni szintén áldozata lett az osztrák-magyar miniszter lelkiismeretlenségének. Aerenthal, midőn Tittonit a két török tartomány annektálásáról értesítette, azokra a tárgyalásokra hivatkozott, melyeket röviddel azelőtt Salzburgban folytatott Tittonival. Tittoni válaszában éle-

¹⁸ Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik. I. 192. szám.

sen és határozottan megcáfolta Aerenthal azon állítását, mintha Salzburgban beleegyezését adta volna az osztrák-magyar miniszternek az annexióhoz. „Salzburgi tárgyalásaink alkalmával — írta Tittoni — ön azt mondta nekem, hogy Bosznia és Hercegovina problémáját az ön nézete szerint Ausztria-Magyarországnak és Törökországnak kell elintézniök, miután ez a probléma nem nemzetközi jellegű. De ön nem mondta nekem, hogy az annektálást meg akarja valósítani. Az annektálást nem tartottam sem valószínűnek, sem közelinek és ezért nem nyilatkoztam e tekintetben.”¹⁹

Ausztria-Magyarország hivatalosan kijelentette, hogy az annektálás kérdését nem hajlandó nemzetközi konferencia elé terjeszteni. Az osztrák-magyar közös kormány hozzáfűzte, hogy a konferencia összehívásához csak akkor járulna hozzá, ha a konferencia résztvevői előre köteleznék magukat, hogy nem kifogásolják a befejezett tényt. Németország fenntartás nélkül támogatta Ausztria-Magyarországot. Bülow december 8-án nyilvánosan is kijelentette ezt. Értesítette az osztrák-magyar közös kormányt, hogy bonyodalmak esetében biztosan számíthat Németország segítségére. A pétervári német nagykövetnek 1908. október 28-án adott utasításban Bülow rámutatott arra, hogy az orosz politika azért vallott kudarcot, mert Oroszország Anglia felé fordult.²⁰ Ez az utasítás azt bizonyítja, hogy Németország ugyanazt a célt követte, melyet Aerenthal is kezdettől fogva szem előtt tartott: Oroszországot el kell szakítani az antanttól, éreztetni kell vele, hogy milyen súlyos csapásokat mérhet rá Németország. Ez ugyanannak a diplomáciai módszernek volt a megismétlése, melyet Németország a marokkói válság idején Franciaországgal szemben alkalmazott. Pourtalès elég őszintén meg is mondotta Izvolszkijnek, hogy Németország azért helyezkedett oroszellenes álláspontra, mert Oroszország az antanthoz csatlakozott. Oroszország az antant oldalára hajlott, midőn Németország és az antant között kellett választania. Ez Oroszország dolga. De ne csodálkozzék Oroszország, ha Németország ebből levonta a megfelelő következtetéseket. II. Vilmos Pourtalèsnek Izvolszkijjal folytatott megbeszéléséről tett jelentésére ezt a széljegyzetet írta: „Izvolszkij végre meghallotta az igazságot”.²¹

Ausztria-Magyarország háborús készülődéssel felelt a Szerbiában erősödő osztrák-ellenes mozgalomra. Ez 1908. decemberében történt. Félő volt, hogy Ausztria-Magyarország megtámadja Szerbiát. Conrad von Hötzendorf nagy őszinteséggel beszélte el, hogy folytak le ezek az események.

„1901. január 4-én és 17-én megbeszélésem volt Aerenthal báróval.

¹⁹ Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik. I. 132. szám, 130. l.

²⁰ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. XXVI. 1. rész, 9074. szám.

²¹ Ugyanott, XXVI. 1. rész, 9085. szám, 239. l.

Az első megbeszélés alkalmával Aerenthal báró helyeselte azt a nézetemet, hogy a Szerbiával való konfliktust fegyveres erővel kell eldönteni, mivel két-négy év múlva Oroszország és Olaszország abban a helyzetben lesz, hogy Szerbiát támogassák, úgyhogy akkor egyidejűleg háborút kellene viselni Oroszország és Olaszország ellen és a Balkánon is, amit minden áron el kell kerülni.

A január 17-i megbeszélés alkalmával azonban Aerenthal báró teljesen feladta ezt a nézetét, Szerbia bekebelezését keresztülvihetetlennek nyilvánította, azzal a megjegyzéssel, hogy Szerbiát nem vagyunk képesek megemészteni, és kijelentette, hogy az ő politikája mindössze Bosznia és Hercegovina annexiójának teljes biztosítására irányul.

Aerenthal hozzáfűzte, hogy a továbbiakat majd utódai valósítják meg. Aerenthal báró szem elől tévesztette, hogy az annexió biztosításáról mindaddig szó sem lehet, amíg Szerbia, ez a második Piemont, fennáll; én azonban nem kételkedtem, hogy Aerenthal a magyarok befolyása alatt változtatta meg véleményét. A magyarok erősen ellenezték, hogy újabb délszláv területeket csatoljanak a monarchiához, mert féltek, hogy ezáltal a magyar elemmel szemben veszélyes ellensúly jön létre. A magyarok, különösen Tisza gróf, később is erélyesen védelmezték ezt az álláspontot.”²²

Aerenthal a magyarok kedvéért azt a tervet vetette fel, hogy Szerbiát osszák fel Ausztria-Magyarország, Bulgária és Románia között.

Törökországban ezalatt újabb változások történtek. Kiamil pasát eltávolították. Az osztrák-magyar diplomácia 1909. február 26-án német segítséggel nagy sikert ért el. Megegyezést kötött a török kormánnyal. Törökország két és fél millió font sterlingért lemondott Bosznia és Hercegovina feletti névleges szuverénitásáról. Ennek ellenében Ausztria-Magyarország lemondott a novibazári szandzsák megszállásának jogáról, melyet a berlini kongresszuson kapott. Ausztria-Magyarország beleegyezett abba is, hogy a török vámokat felemeljék és a kapitulációkat hatályon kívül helyezzék. De az utóbbi engedmények csak az érdekelt hatalmak beleegyezése után léphettek életbe. Ez azonban még messze volt.

Szerbiában és Oroszországban nőttön-nőtt a nyugtalanság. Ausztria-Magyarország katonai intézkedéseit és Szerbia tiltakozását az osztrák-magyar-orosz sajtóban és diplomáciai jegyzékekben folytatott elkeseredett polémia kísérte. A helyzet annyira kiéleződött, hogy az orosz minisztertanácsban március 17-én a háború lehetőségének kérdését tűzték napirendre. Az orosz miniszterek ez alkalommal is úgy döntöttek, hogy Oroszország nincs felkészülve és nem viselhet háborút. Viszont Ausztria-Magyarországban Oroszország felkészületlen-

²² Conrad von Hötzendorf: Aus meiner Dienstzeit 1906—1918., I. 138. I.

sége következtében egyre erősödött az az áramlat, mely preventív háborút követelt Szerbia ellen. Conrad von Hötzendorf emlékirataiban elég őszintén, diplomáciai köntőrfalazás nélkül okolta meg a háború szükségességét. „Ausztria-Magyarország minden bajának gyökere továbbra is Szerbiához való viszonya és a Szerbia mögött álló Oroszország... Minden más ok másodlagos jelentőségű volt. Már régen két megoldásra gondoltam, elsősorban arra, hogy Szerbiát békés úton föderációs alapon tartósan a Habsburg monarchiához csatoljam; de ha Szerbia a csatlakozást elutasítja és a monarchia ellen irányuló ellenséges törekvéseit folytatja — és ez volt a helyzet —, akkor alkalmas pillanatban a kérdés fegyveres megoldása volt a kivezető út. Már 1906-ban, midőn vezérkari főnöknék neveztek ki, rámutattam erre és 1908—1909-ben érkezettnek láttam a pillanatot, hogy tisztázzuk Szerbiához való viszonyunkat, mert idő múltán az elkerülhetetlen és ennél fogva elengedhetetlen leszámolás eshetőségei (Ausztria hátrányára) folyton-folyvást csak csökkenhetnek.”²³

Németország, a főherceg és Conrad von Hötzendorf pártját támogatva, biztatta Ausztriát. Moltke (az ifjabb), német vezérkari főnök, és Conrad von Hötzendorf, osztrák-magyar vezérkari főnök, 1909. január-márciusában levelet váltott. Ezekben a levelekben az 1879-es osztrák-magyar-német szerződésnek új értelmezést adtak, melyet Bismarck annakidején erélyesen elvetett. Moltke Bülow kancellár tudtával és hozzájárulásával jelentékenyen kibővítette Németország kötelezettségeit. Moltke megígérte Ausztria-Magyarországnak, hogy Németország casus foederis-nek fog tekinteni olyan osztrák-magyar-orosz konfliktust is, melyet nemcsak az idéz elő, hogy Oroszország közvetlenül megtámadja Ausztria-Magyarországot, hanem már az is, hogy Oroszország az osztrák-magyar-szerb bonyodalmakba beleavatkozik.²⁴ Moltke január 21-én a következőket írta:

„Előrelátható, hogy eljőhet a pillanat, midőn a császár-állam (az osztrák-magyar monarchia. — *A szerk.*) türelme a szerb provokációkkal szemben végetér; akkor a monarchia számára alig marad más hátra, mint hogy bevonuljon Szerbiába. Azt hiszem, hogy csak Ausztriának Szerbiába való bevonulása válthatja ki Oroszországnak esetleges aktív beavatkozását. Ezzel Németország számára beállna a casus foederis.”²⁵

Moltke ugyanebben a levélben megírta, hogy Franciaország majdnem elkerülhetetlenül be fog avatkozni Németországnak és Ausztria-Magyarországnak Oroszország elleni háborújába. Moltke és Conrad von Hötzendorf leveleikben közös sztratégiai haditervet dolgoztak ki Franciaország, Oroszország és Szerbia ellen; e tervnek különböző

²³ Conrad von Hötzendorf: Aus meiner Dienstzeit 1906—1918. III. 11. 1.

²⁴ Ugyanott, I. 379—393., 631. l. kk.

²⁵ Ugyanott, I. 830. l. kk.

változatai voltak, melyek Olaszország magatartásával voltak kapcsolatban. A vezérkari főnökök levélváltása valójában katonai konvenció volt. A két császár: II. Vilmos és I. Ferenc József, a két miniszter: Aerenthal és Bülow jóváhagyta a vezérkari főnökök leveleiben kifejtett összes feltételeket.

Aerenthal február 20-án közölte Bülowval, hogy a Szerbia elleni mozgósítást és hadjáratot március közepére tűzték ki. Szerbiának a következő követeléseket fogják átnyújtani: mondjon le a kompenzációkra való igényeiről, ne tiltakozzék az annektálás ellen és jelentse ki, hogy nincsenek támadó szándékai Ausztria-Magyarországgal szemben. Ha Szerbia nem teljesíti ezeket a követeléseket, Ausztria-Magyarország ultimátummal felel és ha Szerbia az ultimátumot is elutasítaná, induljon meg a háború. Aerenthal hangsúlyozta, hogy rendkívüli jelentősége lesz annak, ha Berlin nyomást gyakorol Pétervárra.²⁶

Bülow, midőn Ausztria-Magyarországot támogatta, nemcsak a szövetség megszilárdítására gondolt; arra számított, hogy Oroszország nem fog ellenállani fenyegetéseinek, engedni fog és ezáltal gyengeségét demonstrálja. A német kormány ilyen módon akarta gyengíteni Oroszországnak a Balkánra és Törökországra gyakorolt befolyását. Így tehát a boszniai kérdés a nagyhatalmak közkeletű befolyásért folyó harcává lett.

Bülow 1909. március 21-én Pourtalès pétervári német követ útján határozott feleletet követelt Izvolszkijtől: hajlandó-e Oroszország fenntartás nélkül beleegyezni a berlini szerződés 25. cikkének hatályon kívül helyezésébe, hajlandó-e elismerni Bosznia és Hercegovina annektálását, s hajlandó-e odahatni, hogy Szerbia elismerje ezt, — vagy pedig továbbra is szembehelyezkedik. „Határozott formában szíveskedjék megmondani Izvolszkij úrnak, hogy határozott feleletet várunk: igent, vagy nemet” — írta Bülow a nagykövetnek. Kitérő vagy homályos választ elutasításnak tekintünk. Ebben az esetben — fűzte hozzá fenyegetően Bülow — Németország „félreáll!”, más szóval lehetőséget nyújt Ausztria-Magyarországnak, hogy Szerbiát megtámadja. „A további eseményekért a felelősség kizárólag Izvolszkij úrra hárulna” — fejezte be Bülow. Ha Izvolszkij továbbra is konferencia összehívásához fog ragaszkodni, Németország ezt a felelet elodázására irányuló kísérletnek fogja tekinteni, mely egyértelmű a német „javaslat” elutasításával.²⁷

Portalès március 22-én nyújtotta át ezeket a követeléseket Izvolszkijnak. A követelések formája ultimátumra emlékeztetett. Ugyanaznap, március 22-én, Ausztria-Magyarország a 7. és 13. hadtestet „riadókészenlétbe” helyezte.

²⁶ Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik. I. 1022. szám. 854. l. kk.

²⁷ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. XXVI. 9460. szám. 694—695. l.

Izvoľszkij azt felelte Pourtalèsnek, hogy mielőtt válaszi adna ilyen komoly kérdésre, a cárnak köteles erről jelentést tenni. A miniszter világosan látta, hogy ez elé az alternatíva elé állították: vagy enged, vagy pedig az osztrák-magyar hadsereg betör Szerbiába. Izvoľszkij jelentése után II. Miklós még aznap azt táviratozta a császárnak, hogy Oroszország elfogadja a német követeléseket.

A cári kormány tehát kapitulált a németek zsarolása előtt. Ausztria-Magyarország március 29-én öt hadtest részleges mozgósítását rendelte el. 1909. március 31-én Szerbia is feladta álláspontját. Kénytelen volt kijelenteni, hogy Bosznia és Hercegovina anektálása nem sérti Szerbia jogait. A német diplomácia diadalmaskodott.

Németország győzelme azonban nagyon is látszólagos volt. Jóllehet, Oroszország a Balkán népei előtt kénytelen volt átmeneti gyengeséget mutatni, ez mégsem ásta alá Oroszország befolyását Szerbiában. Ez érthető is: Szerbia Oroszországon és Oroszország szövetségében: Franciaországon kívül schol sem kereshetett támogatást. De volt még ennél is fontosabb valami. Bülow durva beavatkozása Ausztria-Magyarország javára a végletekig kiélezte Németország és Oroszország viszonyát. Magától értetődik, hogy ez egyáltalán nem volt veszélytelen a győzőre nézve.

Az orosz diplomácia nem késlekedett a megtorlással. II. Miklós 1909. október havában Olaszországban Racconigiben találkozott III. Viktor Emánuellel. Ez alkalommal Izvoľszkij és Tittoni megkötötte azt az egyezményt, melynek alapját még Desióban körvonalazták. Oroszország és Olaszország megállapodott, hogy együttesen fejtenek ki ellenállást Ausztriának a Balkánon való terjeszkedésével szemben. A diplomácia nyelvén ez így hangzott:

„1. Oroszországnak és Olaszországnak elsősorban arra kell törekedniök, hogy a Balkán-félszigeten megőrizzék a statusquót.

2. A szerződő felek a Balkánon bekövetkező minden eshetőségben a nemzeti elvet kötelesek alkalmazni, elősegítvén a balkáni államok fejlődését mindennemű külföldi befolyás megszüntetése céljából.

3. A szerződő felek kötelezik magukat, hogy együttesen fejtenek ki ellenállást minden ellenkező törekvéssel szemben.”²⁸

Olaszország továbbá kötelezettséget vállalt, hogy „a tengerszorosok kérdésében Oroszország érdekei iránt jóakaratot fog tanúsítani”. Az orosz diplomácia szintén ígéretet tett Olaszországnak, hogy „Olaszország tripoliszi és kirenaikai érdekei tekintetében” ugyanolyan „kedvező álláspontra helyezkedik”.

A racconigi egyezmény titokban maradt. Ez az egyezmény újabb jele volt annak, hogy Olaszország mindjobban eltávolodik a hármasszövetségtől.

²⁸ Az 1910—1914. évi francia-orosz viszony történetének anyaga. Moszkva, 1922. 290. 1.

A casablancai incidens.

1908-ban a marokkói kérdés újból kiéleződött. Franciaország felhasználta az algeciraszi egyezményt, hogy fokozatosan hatalmába kerítse Marokkót. A kellő ürügy nem hiányzott. Mulaj Hafid, a marokkói szultán testvére, lázadást szervezett és magához ragadta Marokkó trónját. A zavargások alkalmával megöltek egy francia alattvalót. Ezt az eseményt használták ki ürügyül, hogy a francia csapatok Marokkónak Algírral szomszédos területeit megszállják. Valamivel később, 1908. augusztus havában, a franciák megszállták Casablanca kikötőjét és annak környékét.

Bülow diplomáciája, látva, hogy Franciaország lassanként elfoglalja Marokkót, szintén nem maradt tétlen. 1908. szeptember 25-én súlyos incidens történt Casablancában. A helybeli német konzul megszöktette a francia idegen légió hat katonáját. Abban a pillanatban, midőn a szökevények az indulásra készen álló hajóra akartak szállni, a franciák elfogták őket. Dulakodás támadt, melynél a német konzulátus titkársa megsérült. A német diplomácia azt követelte a francia kormánytól, hogy bocsássák szabadon a három német alattvalót, akiket a francia megszálló hatóságok ez alkalommal letartóztattak. Továbbá azt követelte, hogy Franciaország kérjen bocsánatot a német konzulátus személyzete ellen állítólag elkövetett erőszakért. A francia kormány kereken elutasította a németek kihívó viselkedését. Úgy látszott, hogy Németország és Franciaország összeütközése elkerülhetetlen. De a pillanat nem volt kedvező. A boszniai válság tetőpontjára hágott. Ausztria-Magyarország félt, hogy a nyugati hatalmakat Oroszország aktív támogatására készítheti. A német diplomácia Ausztria-Magyarország nyomására kénytelen volt engedni. Németország novemberben beleegyezett abba, hogy a casablancai eset terjesszék a hágai bíróság elé. A bíróság rövid idő múlva alapjában véve Franciaország javára döntötte el az ügyet.

Röviddel a casablancai incidens után Franciaország és Németország között tárgyalások kezdődtek a marokkói kérdésben. A felek 1909. február 9-én megegyeztek. Franciaország megígérte, hogy Marokkóban a német alattvalóknak kereskedelmi és ipari tevékenység terén egyenlő jogokat biztosít. Németország ennek ellenében kijelentette, hogy Marokkóban „csak gazdasági érdekei” vannak: elismerte Franciaország marokkói „különös politikai érdekeit melyek a rend és a belső béke megszilárdításával szoros kapcsolatban állnak”. Az egyezmény megkötése után a német cégek és a francia tőke képviselői idciglenesen együttműködtek Marokkóban.

A potsdami találkozás.

Izvozszkijnak diplomáciai kudarcai után 1910-ben le kellett mondania miniszteri tárcájáról és Párizsba nevezték ki követnek. Szazonov lépett a helyére, aki Sztolypin rokona és meghitt embere volt. Szazonov mindjárt tevékenysége elején kísérletet tett arra, hogy

Oroszország és Németország viszonyát javítsa. Ezzel időt akart nyerni az orosz hadsereg és a hajóhad helyreállítására. Oroszországnak Perzsiában komoly összeütközései voltak Angliával, a tengerszorosok kérdésében pedig Anglia és Franciaország nem támogatta eléggé. Ez a helyzet készítette Oroszországot, hogy Németországhoz közeledjék.

Németország politikai vezetésében szintén változás állt be. 1909-ben, rövidesen a boszniai válság likvidálása után, Bülow lemondott. Helyére Bethmann-Holweget nevezték ki. Nehéz volt rosszabbul választani. Németország helyzete nem volt könnyű. Kihívó politikájával sértette Oroszországot és Angliát. Ezzel elszigetelte magát, nem tekintve Ausztria-Magyarországgal való szövetségét. Ebben a helyzetben Németországnak hajlékony diplomátára lett volna szüksége. Küszöbön állott a világ új felosztásáért való harc, melynek kedvező előfeltételeit csak egy tapintatos, hajlékony diplomata készíthette elő. Ehelyett a kormány élére egy közepes bürokratát állítottak. Az új kancellár buzgó és szaktudással rendelkező tisztviselő, közepes eszű ember volt. Hajlékonyság hiánya és pedánság jellemezte őt. Bethmannnak nem volt politikai érzéke, azonkívül rendkívül határozatlan volt. Örökösen ingadozott. Fia egyszer ironikusan jegyezte meg: „A papa ma csak háromszor változtatta meg elhatározását”.

Németország külpolitikáját Bethmann hata mögött Kiderlen-Wächter külügyi államtitkár vezette, aki főnökének tökéletes ellentéte volt. Bethmann határozatlan és félénk volt, viszont Kiderlen nem riadt vissza a külpolitika legvakmerőbb módszereitől sem. Bethmann pedáns volt és formalista, Kiderlen sohasem jött zavarba, ha jogi nehézségek merültek fel. Kiderlen azonban minden hajlékonysága mellett is rendkívül durva, gőgös és elővigyázatlan volt. Ezért nem lehetett nagy diplomata. Az új kancellárt lenézte. „gilisztának” nevezte Bethmann-Holweget — ellentétben Bülowval, akit hajlékonyságáért ángolnának hívott.

II. Miklós 1910. november havában Szazonov kíséretében Németországba érkezett. A két állam külpolitikájának új vezetői Potsdamban tárgyalásokat folytattak. Kiderlen újból megkísérelte, hogy Oroszországot elszakítsa az antanttól. Biztosította Szazonovot, hogy Németország egyáltalában nem szándékozik támogatni Ausztria-Magyarországnak a Balkán-félszigetre vonatkozó további agresszív terveit. A bagdadi vasutat Kiderlen tisztán kereskedelmi vállalatnak igyekezett feltüntetni; végül megígérte, hogy Észak-Perzsiában, ahol az utóbbi években a német tőke erősen terjeszkedni kezdett, szintén nem gördül akadályokat Oroszország útjába. Szazonov viszont azt ígérte a németeknek, hogy nem akadályozza a bagdadi vasút mellékvonalának építését, melynek a török-perzsa határon fekvő Hanckenhez kellett vezetnie. Bethmann elkészítette az orosz-német szerződés tervezetét. A kancellár a szerződéstervezetben felsorolt perzsiai és török kérdések szabályozásán kívül még azt javasolta, hogy Oroszország és Németország

vállaljanak kötelezettséget, hogy nem vesznek részt semmiféle ellenséges politikai csoportban, mely a másik fél ellen irányul. Nyilvánvaló volt, hogy ilyen kötelezettség vállalása Oroszországnak az antanttal való szakítását jelentette volna.

Szazonov nem merte aláírni a potsdami egyezményt, hanem az egyezmény tervezetét magával vitte Oroszországba. Pétervárra érkezve, a miniszter agyafűrt diplomáciai fogást alkalmazott: interjút adott a külügyminisztériummal összeköttetésben álló „Novoje Vremja” („Új Idő”) képviselőjének. Szazonov ebben az interjúban a minimumra igyekezett redukálni a Németországnak tett engedményeket. Ezzel nyilvánvalóan saját helyzetét akarta megszilárdítani Oroszországban, másrészt ily módon akarta megkísérelni, hogy pótlólag még kicsikarjon valamit a németektől. Szazonov kijelentette Pourtalès német nagykövetnek, hogy az orosz engedmények némi csökkentése nélkül nincs módjában megvédelmezni az egyezményt az orosz közvélemény előtt. A tervezett orosz-német egyezmény híre csakugyan valóságos vihart idézett elő Moszkva kereskedői és ipari köreibben, melyek attól tartottak, hogy az új vasúton német árukkal fogják elárasztani egész Perzsiát és a jövedelmező perzsa piacról kiszorítják az orosz iparcikkeket. Szazonovnak még más aggodalmai is voltak. Nem merte aláírni azt az egyezményt, mely Oroszországnak az antanttal való tényleges szakítását jelentette. Ezért szándékosan halogatta a tárgyalásokat és Pourtalèsnek kitérő válaszokat adott.

Bethmann váratlan kijelentést tett a birodalmi gyűlésben. Közölte, hogy Potsdamban Oroszország és Németország ígéretet tett egymásnak, melynek értelmében nem szabad résztvenniök a másik féllel szemben ellenséges kombinációban. A német kancellár ezzel a provokáló fellépéssel csak ronthatta saját ügyét. Beszéde nyugtalan-ságot keltett Londonban és Párizsban. Sir George Buchanan, az új pétervári angol nagykövet, megbízólevelének útnyújtása alkalmával azt mondta a cárnak, hogy a potsdami tárgyalások az angol közvéleményt nyugtalanítják. II. Miklós szokása szerint sietett megnyugtatóni a nagykövetet, hogy Oroszország a brit kormány előzetes informálása nélkül nem fog megegyezést kötni Németországgal.

Világos volt, hogy Szazonov nem köt Németországgal általános, politikai jellegű szerződést. Midőn a németek meggyőződtek erről, hajlandók voltak megelégedni azzal is, hogy Perzsiára és a bagdadi vasútra vonatkozóan kössenek egyezményt. Az angol diplomácia ezeket a tárgyalásokat is meg akarta hiúsítani. Nagy segítségére volt ebben Benkendorf gróf, a londoni cári nagykövet. Benkendorf mindenkor a Foreign Office szemüvegén keresztül nézte az orosz politikát. A jelen esetben is azzal ijesztgette Szazonovot, hogy Grey felbontja az antant szerződést, ha az orosz kormány a törökországi vasútépítés tárgyában külön egyezményt köt a németekkel.

Szazonov nem ijedt meg. Bethmannal tovább tárgyalt törökor-

szági és perzsiái kérdésekre vonatkozó orosz-német egyezményről, melyet 1911. augusztus 19-én alá is írtak.

Az egyezmény első cikke értelmében Németország kötelezte magát, hogy Perzsiában az orosz érdekszférában nem törekszik koncessziókra. Oroszország ennek ellenében kötelezettséget vállalt, hogy nem gátolja a bagdadi vasút építését (3. cikk). De a szerződésben nem tettek említést arról, hogy beleegyeznek a török vámok felemelésébe. Az orosz kormány kijelentette, hogy mihielyt a németek befejezik a bagdadi vasút mellékvonalának építését, melynek a bagdadi vonal Szadidzsa állomásától a török-perzsa határon fekvő Hanekenig kellett vezetnie, azonnal koncessziót fog kérni a perzsáktól a vasútvonal építésére Hanekentől Teheránig (2. cikk). Az orosz diplomácia állhatatosan arra törekedett, hogy Németország kötelezze magát, hogy a bagdadi vasúttól és a Szadidzsa—Haneken vonaltól északra, vagyis az orosz határ közelében nem fog vasutat építeni. Egyelőre azonban meg kellett elégednie a német császárnak és a német kormánynak erre vonatkozó szóbeli ígéretével. Az egyezmény előnyös volt Németországra nézve, amennyiben Oroszország feladta a bagdadi vasút építésével szemben kifejtett ellenállását és a Szadidzsa—Haneken—Teherán vasútvonalon megnyitotta a német kivitel útját Perzsiába. De Kiderlen nem érte el legfőbb célját. Oroszországot nem sikerült elszakítania az antanttól.

Agadir.

Az orosz-német tárgyalások befejezése egybeesett a marokkói probléma újabb, immár harmadik kiéleződésével.

1911. tavaszán Fez, Marokkó fővárosa, közelében felkelés tört ki. A franciák a rend helyreállításának és a francia alattvalók védelmének ürügye alatt 1911. május havában megszállották Fezt. Világos volt, hogy Marokkó francia hatalom alá kerül.

A német imperialisták mindinkább meggyőződtek, hogy Németország egész marokkói politikája, Tangeren kezdve — hibás volt. A legszélsőbb imperialista körök már nyílt támadásba mentek át kormányuk ellen. II. Vilmos kormánya rendkívül érzékenyen reagált erre a kritikára. Elhatározta, hogy jóváteszi a dolgot azzal, hogy a franciáktól megszerzi Marokkó egy részét, vagy pedig végső esetben, azért, hogy Marokkó a franciák hatalmába kerül, elfogadja azt az előnyös árat, melyet Rouvier még 1905-ben ajánlott fel a németeknek. Bülow annakidején elutasította ezt az egyességet, mert arra számított, hogy többet kaphat. Berlinben most észbekaptak és nagyon sajnálkoztak a mulasztáson.

A franciák még áprilisban figyelmeztették a német kormányt, hogy az európaiak védelme céljából esetleg ideiglenesen csapatokat fognak küldeni Fezbe. Kiderlen nem tiltakozott; csak csípősen azt jegyezte meg, hogy nem kételkedik Franciaország lojalitásában, de „az események gyakran erősebbek, semmint gondolnók”. Az esemé-

nyeknek olykor olyan következményeik vannak, amelyeket nem lehet előrelátni. Hozzáfűzte, hogyha a francia csapatok a fővárosban maradnak, akkor a marokkói szultán függetlenségéről, természetesen, szó sem lehet többé. Ennélfogva az algecirasi szerződés valójában szintén érvénytelenné válik. Ebben az esetben Németország sem érzi magát kötve és fenntartja cselekvő szabadságát.²⁹

Ezután Kiderlen azt javasolta a császárnak, hogy szállják meg Marokkó két kikötőjét: Agadirt és Mogadort; e kikötők birtokában nyugodtan lehet majd várni, hogy mit ajánlanak a franciák. „Fez megszállása — írta Kiderlen — útját egyengetné annak, hogy Franciaország elnyelje Marokkót. Tiltakozásainkkal semmit sem érünk el és csak nehezen elviselhető erkölcsi vereséget szenvednénk. Ezért a bekövetkező tárgyalások esetére olyan záloggal kell rendelkezünk, mely a franciákat kompenzációkra kényszeríti. Ha a franciák honfitársaik miatti „aggodalmukban” Fezben megvetik a lábukat, nekünk is jogunk van arra, hogy saját veszélyeztetett honfitársainkat védjük. Mogadorban és Agadirban nagy német cégek vannak. A német hajók e cégek védelme céljából befuthatnának az említett kikötőkbe. Hajóink Mogadorban és Agadirban békésen horgonyozhatnának, hogy megelőzzék más hatalmak behatolását Dél-Marokkó fontos kikötőibe.” „Egy ilyen kézizálog birtokában nyugodtan nézhetünk a marokkói események elébe és megvárhatjuk, amíg Franciaország gyarmati birtokaiból talán alkalmas kompenzációkat ajánl fel, melyek ellenében mindkét kikötőt kiüríthetnők.”³⁰

Ezt a tervet II. Vilmos elfogadta.

Fez elfoglalása után az első hetekben a német kormány titokzatos hallgatásba burkolódzott. De a német sajtó tombolt: hol — legmesszebbmenő kompenzációkat követelt más gyarmatokban, hol pedig Marokkó felosztását követelte. Németország magatartása nyugtalanította Párizst. A francia diplomácia, úgy, mint 1905-ben, óvatosan maga kezdett tárgyalni Németországgal a kompenzációkra vonatkozóan. Szó volt arról, hogy Német-Kameruntól a Kongó folyóig vasutat építsenek. Különösen Caillaux francia pénzügyminiszter, a későbbi miniszterelnök, sürgette a francia-német megegyezést. Caillaux nem hivatalos ügynöke, a kongói hajózási társaság igazgatója, Fonderet útján, aki érdekelve volt a német tőkével való együttműködésben, — felajánlotta a németeknek a Francia-Kongó területének egy részét. Kiderlen május 15-én egyhónapi szabadságra utazott egy fürdőhelyre, demonstrálni akarván, hogy ezek a kombinációk öt „nem

²⁹ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. XXIX. 10545. szám, 97—98. l.

³⁰ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. XXIX. 10549. szám, 104—108. l. Kiderlen 1911. május 3-án kelt memoranduma.

érdeklik". „Szabadsága” alatt kidolgozta Agadir megszállásának tervét. Jules Cambon berlini francia nagykövet Kiderlenhez utazott Kissingenbe, hogy tisztázza Németország álláspontját. Cambon és Kiderlen június 21-én találkozott. Cambon megegyezésre törekedett, kompenzációkról beszélt, de nem titkolta Kiderlen előtt, hogy szó sem lehet arról, hogy a németek tartósan megvegyék a lábukat Marokkóban. Kiderlen hallgatott, mintegy értésére adva Cambonnak, hogy konkrét ajánlatokat vár. „Hozzon valamit nekünk Párizsból” — mondotta, midőn elbúcsúzott Cambontól, aki Franciaországba készült utazni.³¹

Kiderlen, nem várva be Cambon visszatérését, elhatározta, hogy alaposan ráijeszt a franciákra. 1911. július 1-én a „Panther” („Párduc”) német ágyúaszád befutott Agadirba. Közvetlenül utána a „Berlin” könnyű cirkáló is útnak indult a marokkói vizek felé. A „Párduc-ugrás” izgalomba hozta az egész világot. Ez vakmerő, puska-porszagú provokáció volt.

A megrémült Cambon július 9-én ismét felkereste Kiderlent. A nagykövet éppen akkor érkezett Párizsból. Kiderlen a találkozásról írt jelentésében kiemelte, hogy Cambon arca gondterhes volt. Egymást üdvözölve, leültek. Hallgattak. Elsőnek Cambon szakította meg a csendet.

„— Nos, hogy áll a dolog? — kérdezte a nagykövét.

— Mi újság? — érdeklődött Kiderlen, mintha semmi sem történt volna.

— Van valami mondanivalója számomra? — ismételte Cambon.

— Nincs semmi, kedves követem — folytatta Kiderlen gúnyolódva.

— Nekem sincs — pattant fel Cambon.”

Újra nyomasztó csend állott be.

Mivel Kiderlen egy árva szót sem szólt, ezért ismét Cambon törte meg a csendet. Kijelentette, hogy a „Panther” megjelenése Agadirban mély ámulatba ejtette őt. Kiderlen hanyagul odavetette, hogy ha a franciák Fezben saját honfitársaikat védelmezik, akkor a németek is megtehetik ugyanazt Agadirban. Általában ő azt tanácsolja, hogy jobb volna a múlt helyett a jövőről beszélni. Cambon azt indítványozta, hogy vegyék fel újból a kompenzációkra vonatkozó tárgyalások fonalát. Több kompenzációs objektumot nevezett meg, úgy-mint: a törökországi vasútépítés kérdését, Németország részvételének növelését az Ottomán államadóssági bizottságban stb. Kiderlen lenézően elutasította ezeket a „csekélyiségeket”.

A beszélgetés elhúzódott. Hol az egyik, hol a másik diplomata hallgatott: egyik sem akart elsőnek végleges ajánlatot tenni. Végre Francia-Kongót említették kompenzációként. Kiderlen hajlandó volt erről tárgyalni, de többet nem beszéltek róla. Nem volt világos, hogy

³¹ Livre Jaune. VI. Affaires du Maroc. 372. 1

mit akar Németország Kongóban és nem volt világos az sem, hogy Franciaország Kongó melyik részét ajánlja fel Németországnak. Cambon azonban megértette, hogy Németország nem tart igényt Marokkóra és Marokkóban hajlandó Franciaországnak — Kiderlen szó szerinti kijelentése szerint — *carte blanche*-t adni.³² Abban az időben, midőn Kiderlen Cambonnal tárgyalt, a német kancellár már tudta, hogy Anglia nem hajlandó Németországot Gibraltár szomszédságába engedni. Valószínűleg ez a körülmény befolyásolta állásfoglalását. Végre július 15-én Kiderlen kijelentette Cambonnak, hogy Németországnak meg kell kapnia Francia-Kongót teljes egészében. Kiderlen azt közölte Bethmannel, hogy Cambon a rémülettől és csodálkozástól „majdnem hanyattesett”.³³ A francia kormány azt hitte, hogy a német zsarolóktól megszabadulhat, ha valamilyen koncot dob oda nekik a maga gyarmati zsákmányából. Magához térve, Cambon kijelentette, hogy az egész Kongót Franciaország nem adhatja oda. Erre Kiderlen közölte Bethmannel, hogy „kedvező eredmény elérése céljából mindenestre még nagyon erőlesen kellene fellépni”.³⁴

Ekkor Anglia lépett a diplomáciai harc porondjára. Grey már július elején figyelmeztette a német nagykövetet, hogy Anglia nem tűrheti Németországot Marokkó nyugati partvidékén. Lloyd George kincstári kancellár a kormány megbízásából július 21-én nyilatkozott a marokkói kérdésről. Kijelentette, hogy Anglia nem fogja megengedni, hogy ezt a kérdést nélküle döntsék el. „Hajlandó vagyok — folytatta Lloyd George — a legnagyobb áldozatokra, hogy megőrizsem a békét... De ha olyan helyzetbe kényszerítenének bennünket, mikor a békét csak úgy őrizhetnők meg, hogy le kellene mondanunk arról a nagy és jótékony szerepről, melyre Nagy-Britannia évszázadok hősiességével és sikereivel tett szert; ha azokban a kérdésekben, melyek életérdekeit érintik, Nagy-Britanniát úgy kezelnék, mintha nem volna semmi jelentősége a népek tanácsában, akkor — hangsúlyozom, — az a béke, melyet ilyen áron szereznénk, csak tűrhetetlen lealázása volna egy olyan nagy országnak, mint a mi birodalmunk.”³⁵ Ezeknek a szavaknak megvolt a kívánt hatásuk. Lloyd George beszéde valóságos dührohamot váltott ki a német sovíniszta sajtóban. De a német kormányt megijesztette. Bethmann értesítette az angolokat, hogy Németország egyáltalában nem tart igényt Marokkó nyugati partvidékére. A franciákkal pedig szerényebb kompenzációkról kezdett tárgyalásokat. Hosszú alkudozások után 1911. november havában végre aláírták a francia-német megegyezést. Né-

³² Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. XXIX. 10598. szám, 173. l. kk.

³³ Ugyanott, 10607. szám, 185. l.

³⁴ Ugyanott, XXIX. 10607. szám, 184—186. l.

³⁵ *Schulthess*; Europäischer Geschichtskalender, 1911, 354—355. l.

metország fenntartás nélkül elismerte Franciaországnak Marokkó feletti protektorátusát, ennek ellenében Francia-Kongónak csak egy részét kapta meg. Egy nagy és értékes gyarmat helyett Németországnak egy tropikus mocsárterülettel kellett beérnie. Így tehát a német imperialisták csak azért csaptak világraszóló hűhót, hogy végül is megrettenve megelégedjenek „egy darab mocsárral”, — mint Caillaux francia miniszterelnök megvetőleg mondta.

Talán egyetlen nemzetközi válság sem idézett elő olyan sovinszta hullámot minden országban, mint az agadiri incidens. A német sajtó, a német kormány, a német császár égő gyűlölettel tekintett Angliára. A birodalmi gyűlésben síri hallgatással fogadták a kancellár közlését a Franciaországgal kötött szerződésről. A német imperialisták gyávasággal vádolták kormányukat és azt mondták, hogy képtelen megvédeni Németország érdekeit. Ebben a sovinszta légkörben merült fel Poincaré jelöltsége Franciaországban. 1912-ben francia miniszterelnök, majd a köztársaság elnöke lett. Az új elnöknek az volt a legfőbb célja, hogy Elzász és Lotaringia visszaszerzése céljából háborút készítsen elő Németország ellen. Ugyanilyen hatást gyakorolt az agadiri válság Angliára is, ahol a németellenes agitáció fokozódott. Agadir egyik legfontosabb következménye az volt, hogy a nagyhatalmak 1912. elejétől 1914. nyaráig egyre erősebben és lázasabban fegyverkeztek. Ebben legelől járt a német birodalom.

Az olasz-török háború.

1911. óta a háború veszélye szüntelenül sötét felhőként függött Európa felett. Az egyik válságot még meg sem oldották és máris újabb válság keletkezett.

Valóban, alig múlt el a marokkói válság legkritikusabb pillanata, amikor Olaszország máris hódító háborút kezdett Törökország ellen. Az olasz imperializmus régen kezébe akarta kaparintani Tripoliszt. Ennek a pusztá területnek komoly sztratégiai jelentősége van: Tripolisz Sziciliával együtt a Földközi-tenger aránylag szűk helye felett uralkodik. Igaz, Tripolisz jelentőségét Olaszország számára csökkentette, hogy Anglia Malta felett, Franciaország pedig Tunisz felett uralkodott. De az olasz imperialisták Tripoliszt mégis további terjeszkedésük felvonulási területének tekintették. A Római Banknak, mely a Vatikánnal állott összeköttetésben, szintén komoly érdekeltisége volt Tripoliszban. „Az olasz pénzmágnások kapzsisága” idézte elő közvetlenül a Tripoliszért folyó háborút.³⁶

Olaszország még 1900-ban megszerezte Franciaország hozzájárulását Tripolisz és Kirenaika meghódításához. A francia sajtó nagyarányú megvesztegetése nem kis mértékben segítette elő, hogy Franciaország jóakaratóan viselkedett Olaszországgal szemben. Olaszország 1909-ben Racconigiben megszerezte Oroszország beleegyezését.

³⁶ Lenin Összes Művei, XXX, 201, 1.

Az olasz imperialisták arra számítottak, hogy Németország és Ausztria-Magyarország szintén nem fog ellenkezni és el fogja árulni a pártfogásuk alatt álló Törökország érdekeit. Szvecsin konstantinápolyi orosz ügyvivő helyesen világította meg Németországnak Törökországgal szemben tanúsított magatartását: „Mikor Németországnak a boszniai konfliktus kérdésében kétértelműség nélkül (így van az eredetiben. — *A szerk.*) kellett nyilatkoznia, akkor kénytelen volt Ausztria-Magyarország oldalára állani. Ha az események arra kényszerítenék Németországot, hogy Olaszország és Törökország között válasszon, aligha lehetne kétséges, hogy Németország Olaszország mellé állana.”³⁷

Az olasz diplomácia várta azt a pillanatot, amikor teljesen bizonyos lehetett más hatalmak semlegességében. Ez a pillanat az agadiri válság kirobbanása idején érkezett el. Németországot, Franciaországot és Angliát viszálykodásuk kötötte le. Nyilvánvaló volt, hogy ebben a pillanatban nem érdekelte őket Tripolisz és Olaszország szabadon cselekedhetett.

Az olasz kormány szeptember 28-án majdnem minden bevezetés nélkül ultimátumot intézett a Portához. Ez egyike volt a legcinikusabb okiratoknak. Az ultimátum azzal kezdődött, hogy a török uralom alatt Tripoliszban és Kirenaikában zűrzavar és nyomor uralkodik. Azután panasz következett, hogy a török hatóságok gátolják az olasz vállalatok tevékenységét Tripoliszban. Az ultimátum végső következtetése egészen meglepő volt: „Az olasz kormány kénytelen méltóságának és érdekeinek védelméről gondoskodni s ezért elhatározta Tripolisz és Kirenaika megszállását”. De az arcátlanság tetőfokát az olasz diplomácia az ultimátum befejező soraiban érte el: itt Olaszország nem kevesebbet követelt Törökországtól, mint azt, hogy maga segítse elő saját területének meghódítását, s e célból „vegve elejét minden ellenállásnak” az olasz csapatokkal szemben!

Bármilyen mélyre süllyedt is a török kormány abban az időben, de még ez a kormány se fogadhatta el az olaszok követelését. Megkezdődött a háború.

Az olasz csapatok nehézség nélkül végeztek a jelentéktelen török helyőrségekkel. De ezután nem könnyű harcot kellett folytatniuk a helyi arab népesség ellen. A háború elhúzódott. Törökország nem akart békét kötni; az arabok tovább folytatták az ellenállást. Olaszország megszállotta Dodekanéoszt, a tenger felől bombázta Beirutot és más török kikötőket, de nem tudott nagyobb kárt okozni Törökországnak. Az olasz flotta 1912. áprilisában a Dardanellák bejáratát bombázta. De a tengersizorokban Olaszország nem mert komolyabb hadműveletekbe fogni.

³⁷ Nemzetközi viszonyok az imperializmus korszakában. XVIII. 1. rész. 410. sz.

„Csarykov demarsa.” A cári diplomácia fel akarta használni az orosz-török háborút, hogy még egyszer megkísérelje elérni azt, hogy a tengerszorosokat megnyissák Oroszország hadiflottája előtt. 1911. októberében Csarykov konstantinápolyi orosz nagykövet utasítást kapott, hogy bocsátkozzék tárgyalásba a Portával. Csarykov október 12-én Szaid-pasa nagyvezírnek átnyújtotta egy orosz-török egyezmény tervezetét. Az orosz kormány hajlandónak nyilatkozott, hogy az 1900-as orosz-török egyezménnyel megállapított tilalmi zóna jelentékeny részében feladja a vasútépítéssel szemben kifejtett ellenállását. Ez nemcsak Törökország javára tett engedmény volt; az észak-anatóliai vasútépítésben a francia kapitalisták is érdekelték voltak. Oroszország azt remélte, hogy ezzel az engedménnyel megvásárolhatja Franciaország hozzájárulását a tervezett szerződés legfontosabb feltételéhez. Ez a feltétel így szólt:

„Ezenfelül az orosz cári kormány kötelezi magát, hogy a Boszporusz és a Dardanellák tengerszorosaiban fennálló rezsim megőrzése céljából hathatósan fogja támogatni az ottomán kormányt és a fentemlített segítséget kiterjeszti a környező területekre is, ha ezek a területeket külföldi fegyveres erők fenyegetik.

Az ottomán kormány a fentemlített korlátozó feltétel teljesítésének megkönnyítése végett kötelezi magát, hogy az orosz hadihajóknak a tengerszorosokon való átvonulását nem gátolja, ha ezek a hajók külön megegyezés nélkül nem vetnek a tengerszorosokban horgonyt.

A Londonban 1871. március 13-án megkötött egyezményeknek ezen értelmezése csak akkor lép életbe, ha előzetesen a fentemlített egyezményt aláíró többi hatalom is beleegyezik.”

Az orosz kormány ahhoz is hozzájárult, hogy tárgyalásba bocsátkozzanak a török nép nemzeti függetlenségét korlátozó kapitulációk megszüntetésére nézve és megígérte, „hogy a statusquo alapján az ottomán birodalom és a balkán államok maradandó jószomszédi viszonyának létrehozása céljából” megfelelő rendszabályokat fogantatosít. Kétségtelen, hogy az utóbbi feltételek Törökország számára igen értékesek voltak.

A nagyvezír azonban kitért a válasz elől és halogatta a tárgyalásokat. Csarykov demarsa nyugtalanságot keltett Párizsban. Igaz, a francia kormány hozzájárult az orosz egyezmény-tervezethez, de szokása szerint nyomban arra hivatkozott, hogy ezt a kérdést Londonnak is rendeznie kell. Londonban azonban egyáltalán nem voltak hajlandók megengedni, hogy Oroszország ellenérték nélkül járhasson át a tengerszorosokon. De Grey a franciák példáját követve, előzenykenen azt válaszolta, hogy üdvözli Oroszországnak Törökországhoz való közeledését. Nem ellenzi azt sem, hogy a tengerszorosokat megnyissák, de ne csak egyedül Oroszország előtt. Egyébként megmarad 1908. őszén tett nyilatkozata mellett. Ha Oroszország elfogadta volna Grey indítványát, ezzel csak saját hátrányára rontotta volna a tenger-

szorosok rezsímjét. Izvolszkijnak minden arra irányuló kísérlete, hogy a francia kormánytól írásbeli kötelezettséget kapjon Oroszországnak a tengerszorosok kérdésében való támogatására, hiábavalónak bizonyult.

A török kormány, mely Németország befolyása alatt állott, elutasító álláspontra helyezkedett az orosz indítvánnyal szemben. Marschall báró német nagykövethez fordult, aki azt tanácsolta kormányának, hogy azonnal lépjen fel Oroszország ellen. Berlinben azonban másképpen gondolkodtak. Ott arra számítottak, hogy Anglia megfogja hiúsítani Oroszország terveit. A németek nem tévedtek. Grey valóban azt közölte a török nagykövettel, hogy az orosz javaslatot elfogadhatatlannak tartja. Így tehát a cári kormány leküzdhetetlen diplomáciai akadályokba ütközött. Nyílt harcot kezdeni nem mert. Szazonov nem talált más kiutat, minthogy dezavualta Csarykovot. Stéphane Lauzanne ismert francia újságírónak, a „Matin” munkatársának adott interjúbán kijelentette, hogy a tengerszorosok kérdésében „Oroszország semmit sem kér, semmiféle tárgyalásba sem bocsátkozott és nem tesz semmiféle diplomáciai lépést sem”.³⁸ Azt a hírt terjesztették, hogy Csarykov túllépte a küldött utasítás kereteit. Röviddel ezután, 1912. márciusában Csarykovot visszahívták konstantinápolyi állásából.

Haldane küldetése. Habár a német imperializmus Anglia tengeri elsőségét veszélyeztette és a Közel- és Középkeleten Anglia érdekei ellen tört, Angliában mégis akadtak a Németországhoz való közeledésnek hívei. Ezeknek a németbarát elemeknek a liberális pártban és különösen annak pacifista szárnyában volt a legnagyobb befolyásuk. Asquith kormányában is képviselve voltak. „Egyes pángermánok — írta Grey 1913. március 5-én — hét éve fáradoznak országunkban, hogy a németbarátokat megdolgozzák. A pángermánok sovíniszták, a mi németbarátaink pacifisták, de ennek ellenére nagymértékben az előbbiek befolyása alatt állnak.” Grey a pángermánok sorában megnevezte Schiemann professzort. Ez a balti német nemcsak szélsőséges sovínizmusáról, nemcsak telhetetlen hódító étvágyáról volt híres, hanem arról is, hogy embertelen gyűlölettel viseltetett Oroszország iránt. Az angol-orosz ellentétek, különösen a Perzsia miatti ellentétek jelentékeny szerepet játszottak az angliai németbarátok megdolgozásánál.

Grey azt állította (nem egészen pontosan), hogy ez a németbarát befolyás sohasem hatott a brit kormány külpolitikájára. „De — úgy mond — ez nem szolgálhat okul arra, hogy mi magunk adjunk módot intrikáik számára.”³⁹ Grey, a Morley lord vezetése alatt álló

³⁸ Nemzetközi viszonyok. XIX. 173. 1., 2. jegyzet, oroszul.

³⁹ Grey: Twenty five years. I. 256. 1. Az 1913. március 5-én Goschenhez intézett levél,

németbarát elemeknek a kormányban gyakorolt befolyásával számolva, nyilvánvalóan azt a benyomást akarta kelteni, hogy nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy az angol-német ellentéteket „összeegyeztesse”. „Én mindig úgy éreztem — mondja emlékirataiban —, hogy az angliai németbarát elemeknek joguk volt követelni, hogy külpolitikánk a lehetőség határain belül a Németországgal való barátságra irányuljon. Ezt a határt csak abban az esetben lépték volna túl, ha olyasvalamit javasoltak volna nekünk, ami Németországhoz kötött volna bennünket és megzavarta volna a Franciaországgal való egyetértésünket... Fontos volt, hogy azok támogassák ezt a politikát, akik rendkívül nagy súlyt vetettek az antantra. Ez volt az egyetlen eszköz, mellyel meg lehetett őrizni a kormány és a liberális párt egységét, mely szükséges volt az angol-francia antant fenntartása szempontjából.” Grey hozzáfűzi, hogy ezért nem utasította el azt az indítványt, hogy egy angol miniszter utazzék Berlinbe. Ez a gondolat 1912. elején merült fel.

Köztudomásra jutott, hogy a német kormány a hajóépítési programot újból növelni akarja. Valóban, Berlinben elhatározták, hogy 1912. folyamán 1912-től 1917-ig pótlólag építendő három dreadnoughtra vonatkozóan törvényjavaslatot terjesztenek a birodalmi gyűlés elé.

Az angol kormány tengeri fegyverkezésének fokozásával készült felelni. Taktikai szempontból azonban célszerűnek tartotta, hogy előzetesen pacifista manővert hajtson végre: demonstrálni akarta, hogy a fegyverkezés növekedéséért Németországra hárul a felelősség.

A tárgyalások magánszemélyek, két befolyásos nagykapitalista útján kezdődtek. Ezek egyike Ballin volt, a Hamburg-Amerikai Társaság igazgatója, az Angliához való közeledés szóvivője, a másik pedig Ernst Kassel bankár, VII. Eduárd király személyes barátja. Kassel Ballin közvetítésével találkozott Bethman-Hollweggel.

Megállapodtak abban, hogy kívánatos volna, ha Edward Grey Berlinbe jönne. Grey azonban nem kívánt Berlinbe utazni. Ő nem hitt a Németországgal való kibékülés lehetőségében és félt, hogy az angol külügyminiszter utazása túlságosan megijeszti Párizst. Az angol kormány azt határozta, hogy Grey helyett Haldane hadügyminisztert küldi Berlinbe. Haldane elutazása előtt Grey értesítette a francia kormányt a tervezett tárgyalásokról. Megnyugtatta a franciákat, hogy nem fog aláírni semmiféle okiratot, amely megkötné a kezét és hozzáfűzte, hogy Haldane utazásának kizárólag informatív jellege van.

Haldane 1912. február 8-án reggel Berlinbe érkezett. Még aznap találkozott Bethmann-Hollweggel. A beszélgetés elsősorban a semlegességre vonatkozó politikai egyezményről folyt. Bethmann ez érdekelte a legjobban, mert Angliát el akarta szakítani Oroszországtól és Franciaországtól. Bethmann a következő szövegezést ajánlotta: mind-

két hatalom kötelezi magát, hogy semleges marad, ha a szerződő felek egyike „háborút kénytelen viselni”. Ha Anglia hozzájárult volna ehhez a szerződéshez, ez annyit jelentett volna, hogy szakít az antanttal. Haldane elutasította Bethmann javaslatát és kijelentette, hogy Anglia nem engedheti meg Franciaország leverését. Haldane más szövegezést ajánlott: a két hatalom kötelezi magát, hogy nem fog résztvenni szerződő társa ellen semmiféle támadásban, melyet nem a megtámadott fél provokált. Bethmann kételkedett Haldane szövegezésének hatékonyságában. „Bethmann azt felelte — írja Haldane —, hogy nagyon nehéz meghatározni, mit kell érteni agresszió, vagy nem provokált támadáson. Én azt válaszoltam erre, hogy lehetetlen meghatározni, hány gabonaszem van egy rakásban, de mindenki, aki látja a rakást, tudja, hogy micsoda.” Bethmann azzal a kijelentéssel fejezte be a beszédet, hogy még „gondolkozik” egy ilyen egyezmény problémáján. Ezután a flotta kérdésre tértek át. Haldane annak a véleményének adott kifejezést, hogy a semlegességi egyezmény holt betű, ha a tengeri fegyverkezés terén tovább folynek a versengés. Bethmann azt válaszolta, hogy Németország nem vonhatja vissza az új haditengerészeti törvényt. Erre Haldane megkérdezte, nem lehetne-e legalább elhalasztani a tervezett német hajók építésének megkezdését. Bethmann idevonatkozó célzására Haldane hozzáfűzte, hogy abban az esetben, ha a két érintett kérdést sikeresen oldanák meg, szabad lesz az út, mely a német gyarmati követelések részben való kielégítéséhez vezet. Ezenkívül értésére adta Bethmannnak, hogy még visszatérhetnek a portugál gyarmatok felosztásának kérdésére és Németország javára más zsákmányt is lehet majd biztosítani. Megemlítette azt is, hogy meg lehetne egyezni a bagdadi vasútépítésre vonatkozólag, melynek finanszírozását Anglia továbbra is akadályozta. A bagdadi vasútépítés ellenében Anglia ellenőrzési jogot kapott volna a vasút utolsó. Bagdadtól a Perzsa-öbölig vezető része felett.

Másnap reggel Haldane a császárral és Tirpitz admirálissal találkozott. A tengeri kérdéstről beszélgettek. Tirpitz engesztelhetetlen álláspontra helyezkedett. Hosszú és méddő vita után II. Vilmos a következő megoldást ajánlotta: előbb kössenek semlegességi szerződést és egyezzenek meg a gyarmati kérdésben is. Ennek fejében a német császári kormány egy évvel elhalasztja az új haditengerészeti törvény végrehajtását, vagyis az új sorhajók építését nem 1912-ben, 1914-ben és 1916-ban, hanem 1913-ban, 1915-ben és 1917-ben kezdi meg. Haldane kijelentette, hogy ez az engedmény teljesen elégtelen. Haldane a császárral való tanácskozás után ismét Bethmannal tárgyalt. Kijelentette a kancellárnak, hogy a brit kormány az ilyen jelentéktelen engedményekért aligha ad valamit Németországnak. Beth-

mann-Hollweg le volt hangolva. Tirpitz azonban nyilvánvalóan meg volt elégedve a tárgyalások kudarcával.⁴⁰

Haldane és az angol kormány többsége szintén nem búsult. A gesztus megtörtént s az angol kormánynak most már volt alapja arra, hogy pacifizmusával tűntessen. Ezenkívül Haldane a német haditengerészeti törvényre és általában a német flottára vonatkozóan értékes információt hozott Berlinből.

Röviddel ezután Grey hivatalosan közölte a német nagykövettel, hogy a semlegességi egyezmény lehetetlen, mert Németország a haditengerészet terén tovább folytatja a versengést. Bethmann megkísérelte, hogy II. Vilmostól és Tirpitztól jelentékenyebb engedményeket kapjon az angolok javára, de kísérletével kudarcot vallott. Miután a császár minden szokás ellenére személyesen küldött táviratot a londoni német nagykövetnek, melyben rendkívül szigorú utasításokat adott, Bethmann beadta lemondását, de II. Vilmos felszólítására azonnal visszavonta. Haldane utazása mégsem maradt eredménytelen: ez az utazás kezdete volt a gyarmati kérdésekre vonatkozó angol-német tárgyalásoknak és a holtpontról továbblendítette a bagdadi vasútra vonatkozó megbeszéléseket. Ezek az engedmények és maga az a tény, hogy Haldane Berlinbe utazott, azt a benyomást keltették Berlinben, hogy Anglia a német agresszióval most nem száll szembe olyan határozottan, mint annakidején a „párdue-ugrás” napjaiban.

Az angol-francia antant megszilárdulása. Grey Haldane missziójának eredményét közölte Cambonnal. Közölte azt is, hogy Anglia nem köt semlegességi szerződést Németországgal.

Úgy látszik azonban, hogy az angol diplomácia nem akarta teljesen megnyugtalni a franciákat. Greynek az volt a véleménye, hogy egyáltalán nem lesz felesleges, ha a francia kormány némi bizonytalanságban marad Anglia álláspontja tekintetében. Ennek az volt a célja, hogy Franciaországot az angol barátság még gondosabb ápolására készítse. Egyébként egyes angol diplomaták nem rokonszenveztek ezzel a játékkal. Poincaré sajátos epizódot beszél el emlékirataiban. Miután Londonban megelégedésének adott kifejezést azon, hogy Anglia nem akarja Németországnak a semlegességet garantálni, 1912. március 27-én megjelent nála Bertie lord angol nagykövet. A nagykövet figyelmeztette, hogy magánszemélyként beszél; arra kérte Poincarét, hogy „egy pillanatra felejtse el, hogy ő nagykövet”. Bertie ezután kijelentette az elnöknek, hogy ő nem egészen érti, miért nyugodott meg Poincaré. Igaz, Anglia megtagadta Németországtól a jóakarátú semlegességet, melyet Bethmann kért. De ez a felelet Bertie véleménye szerint a szó szoros értelmében nem tekinthető a semle-

⁴⁰ British Documents. VI. 506. I. Haldane 1912. február 8-án és 9-én kelt feljegyzései; Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. XXXI. 112. I. kk.

gesség megtagadásának. Bertie azt tanácsolta az elnökségnek, hogy kérjen Londontól határozottabb nyilatkozatot.⁴¹

1912. március havában az angol parlamentben törvényjavaslatot terjesztettek elő, melynek az volt a tartalma, hogy minden újonnan építendő német hajóval szemben két angol hajót építsenek. Májusban azt tervezték, hogy a Gibraltárban állomásozó „atlanti hajóraj” nagyobb részét a hazai vizeken vonják össze. Ez új szakaszt jelentett Nagy-Britannia tengeri haderőinek az Északi-tengeren való összpontosításában. Az angol hajóhad új diszlokációja szükségessé tette, hogy a brit birodalom legfontosabb földközi-tengeri közlekedési vonalait a francia hajóhad védelme alá helyezték. Ezenkívül arról is kellett gondoskodni, hogy az antant-hatalmak együttes földközi-tengeri ereje ne csökkenjen az angol hajók elvonulása után sem. E célból az angol kormány elhatározta, hogy az angol és a francia admiralitást tanácskozássra hívja össze. A franciákat arra akarták bírni, hogy a francia atlanti hajórajt, mely Brestben állomásozott, vessék át a Földközi-tengerre. A francia kormány azonban lehetetlennek tartotta, hogy mindaddig, amíg Angliától nem kap biztosítékot, hogy háború esetén Franciaországot katonai támogatásban részesíti, védtelenül hagyja la-manche-i és atlanti-óceáni partvidékét.

Ezek a katonai érvek kétségtelenül komolyak voltak. Ezenkívül a francia diplomácia arra akarta kihasználni Angliának a francia hajóhadra való ráutaltságát, hogy az antantot valóságos szövetséggé alakítsa át. Ez volt Poincaré terve, aki köztársasági elnökké való megválasztása után hamarosan a francia külpolitika igazi vezetője lett. Szerepe a francia diplomáciában összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint aminőt az előző francia államgyakorlat az elnöknek juttatott. Nicolson és Crowe, a Foreign Office vezető tisztviselői, szintén szükségesnek tartották, hogy Franciaországgal szövetségi szerződést kössenek. De Grey nem egyezett ebbe bele. Tudta, hogy ez válságha sodorná az Asquith kormányt, mert a kormányban erős németbarát csoport volt. Grey más, sajátos diplomáciai formát választott. Levelet váltott Cambon londoni francia követtel. Grey levele, mely 1912. november 22-én kelt, így hangzott:

„Kedves követ! Az utóbbi években a francia és brit haditengerészeti és katonai szakértők időről-időre tanácskozásokat tartottak. Mindenkor abból indultunk ki, hogy ezek a tanácskozások nem korlátozzák a két kormány szabadságát abban a tekintetben, hogy a jövőben bármikor elhatározhassa, vajjon fog-e a másiknak katonai támogatást nyújtani, vagy sem. Megegyeztünk, hogy a szakértők tanácskozásait nem fogjuk és nem is szabad kötelezettségnek tekinteni, melynek alapján valamely kormánynak oly körülmények között kellene akcióba lépnie, melyek még be nem következtek és sohasem

⁴¹ Poincaré, R.: Au service de la France. — I. 170—171. l.

fognak bekövetkezni. Így, például, a francia és az angol hajóhad jelenlegi diszlokációja nem jelenti azt a kötelezettséget, hogy háború esetén együtt kell működniök. Ön azonban megjegyezte, hogy abban az esetben, ha a kormányok egyike egy harmadik hatalom részéről provokálás nélkül komolyan támadást várhat, fontos lesz tudni, hogy számíthat-e a másik állam fegyveres támogatására.

En egyetértek azzal, hogy ha az egyik kormánynak komoly oka lesz arra, hogy harmadik hatalom nem provokált támadásától vagy más olyan eseménytől tartson, mely az általános békét fenyegetné, akkor azonnal meg kell tárgyalnia a másik kormánnyal, vajjon a két kormány a támadás megelőzése és a béke biztosítása céljából együtt fog-e eljárni, és ha igen, milyen együttes rendszabályokat kell fogadtatósítaniok. Ha ezek a rendszabályok katonai fellépést foglalnak magukban, akkor haladéktalanul figyelembe kell venni a vezérkarok terveit és a kormányoknak haladéktalanul határozniuk kell, hogy a vezérkari tervek milyen mértékben fogadtatósíthatók.

Fogadja stb. E. Grey."

Jellemző, hogy Grey ezt a megjegyzést írta levelére: „Magántermészetű”.

Cambon november 23-án kelt válaszában az angol miniszter levelében foglalt összes tételeket megerősítette.

A két levélnek az volt az értelme, hogy Anglia és Franciaország, melyek háborúra készülődtek Németország ellen, összes hadi rendszabályaikat annak figyelembevételével tervezik, hogy a két állam együttesen indít háborút. De az a kérdés, hogy valóban együttesen fognak-e hadat viselni, nyílt kérdés maradt. E kérdés eldöntését a két kormány szabad elhatározására bízták. Természetes, hogy Grey levele a kormányok elhatározási szabadságát nagy mértékben fikcióvá tette. Nyilvánvaló volt, hogy a katonai szükségszerűségnek döntő pillanatban az angol minisztérium diplomáciai fenntartásai fölé kellett kerekednie.

A francia és az angol haditengerészeti vezérkar Cambon és Grey levélváltása szellemében haditengerészeti egyezményt kötött. Ez egyezmény értelmében Anglia Franciaország atlanti-óceáni partvidékének védelmét, a francia hajóhad pedig az angolok földközi-tengeri érdekeinek védelmét vállalta magára.

Érdekes, hogy az angol parlament semmit sem tudott erről a dologról. A kormány a maga egészében szintén nem volt informálva róla. Csak egyes miniszterek: Grey, Churchill, Asquith, Haldane tudtak az egyezményről.

Az angolok a haditengerészeti előkészületek tekintetében megfektették mindent, ami szükséges volt egy nagy háború esetén. Anglia szárazföldi rendszabályai azonban egészen jelentéktelenek voltak:

Franciaország támogatására mindössze négy-hat hadosztályt készültek átvetni a szárazföldre.

E szám jelentőségét csak akkor fogjuk helyesen értékelni, ha tudjuk, hogy a németek 1914 augusztusában körülbelül 80 hadosztályt vetettek nyugatra.

A BALKÁNHÁBORÚK

(1912—1913)

A balkán-blokk.

Az olasz-török háború még egy régen megért válság bekövetkezését siettette. Ez a háború arra ösztökölte a balkán-államokat, hogy szövetséget kössenek és háborút indítsanak Törökország ellen.

Az orosz diplomácia nagyon tevékenyen működött közre a balkánblokk megalakításában. Ebben a blokkban azonban nem annyira Törökország ellen, mint inkább Ausztria-Magyarország és Németország ellen irányuló eszközt látott. Másszóval, az orosz diplomácia a balkán-blokkot a közelgő világháború előkészítő szakaszának tekintette. Sőt Csarykov konstantinápolyi orosz követ Törökországot is föl akarta hívni, hogy lépjen be ebbe a blokkba és garantálni akarta, hogy a balkán-államok jószomszédi viszonyban lesznek Törökországgal. Ilymódon akarta kivédeni Ausztria-Magyarország és Németország befolyását a Közelkeleten, ilymódon akarta a tervezett balkán-blokk élet Ausztria-Magyarország és Németország ellen irányítani. Ez a terv több akadályba ütközött. Németország túlságosan gúzsbakötötte Törökországot, semhogy a törökök ilyen kombinációt elfogadhattak volna. Bulgária, mely sokat nyerhetett a Törökország elleni szövetség révén, semmit sem kaphatott volna olyan szövetségtől, melynek Törökország is tagja lett volna. Végül is Pétervárott más álláspont győzött: ennek az álláspontnak a hívei olyan blokk alakítása mellett foglaltak állást, mely csak a Balkán-félsziget keresztény államait fogja egyesíteni. Ennek a tervnek Hartwig szerbiai orosz követ volt a legfőbb szószólója.

A balkánállamok közül Szerbia volt leginkább érdekelve abban, hogy háborút készítsenek elő Ausztria-Magyarország ellen. Így tehát Szerbia érdekei teljesen azonosak voltak a Balkánon élő szlávok pártfogójának, Oroszországnak, érdekeivel. De sem Bulgáriát, sem Görögországot nem lehetett rábírni arra, hogy lépjenek be egy olyan szövetségbe, mely csak Ausztria-Magyarország ellen irányult. Az ő nem-

zeli törekvéseik csak akkor valósulhattak meg, ha diadalt aratnak Törökország felett.

A balkán-szövetség megalakításában az a kérdés volt a legfőbb nehézség, hogy miként egyezzenek meg Macedóniának Szerbia, Bulgária és Görögország közötti felosztására nézve.

A török hagyatéék jövődő felosztása még más bonyodalmakat is rejtett méhében. Különösen Albánia sorsa miatt voltak várhatók ilyen bonyodalmak.

Szerbia, magához ragadva Albániát, tengerhez vezető utat nyert volna. Ausztria-Magyarország éppen ezért nem engedte meg, hogy Albániát a szerbeknek adják. Ausztria-Magyarország Olaszországgal karöltve lépett fel Szerbia igényei ellen. De a két szövetséges érdekei homlokegyenest ellentétesek voltak. Ausztria-Magyarország is, s Olaszország is uralomra törekedett az Adriai-tengeren és ezért egyik sem akarta megengedni a másiknak, hogy Albániában túlnyomó befolyásra tegyen szert.

A balkán-blokk megalakítására vonatkozó tárgyalások Szerbia kezdeményezésére kezdődtek meg. Milovánovics szerb miniszterelnök 1911. április havában azt ajánlotta Tosev bolgár követnek, hogy „a macedóniai érdekszférák barátságos felosztása céljából” kössenek egyességet. Milovánovics terve szerint ez az egyezmény a Törökország elleni együttes katonai fellépés alapja lett volna. „Lehetséges, hogy be fog következni egy olyan pillanat — mondotta —, amikor kénytelenek leszünk az eseményeket siettetni.”¹ A bolgár kormány eredetileg visszautasító álláspontra helyezkedett a szerbek indítványával szemben. De az olasz-török háborúval kapcsolatban a tárgyalásokat felújították. A bolgár kormány arra számított, hogy az olasz-török háború kedvező helyzetet teremthet a Törökország elleni fellépésre s ezért maga ajánlotta Szerbiának, hogy bocsátkozzanak tárgyalásba. Az orosz külügyminisztérium a szerb-bolgár egyezmény gondolatát helyeselte.

Az orosz diplomaták sorában alighanem Hartwig volt a szerb-bolgár közeledés legtevékenyebb szószólója. Hartwig gondolatának több eshetősége volt a megvalósulásra, mint Csarykov tervének; ugyanis Szerbia, Bulgária és Görögország nem Törökország fennmaradására, hanem felosztására törekedtek. Az orosz diplomácia ugyanis arra törekedett, hogy véget vessen Ferdinánd cárr Ausztria-Magyarország és Oroszország közti ingadozásának, mely 1896. óta, vagyis Oroszország és Bulgária viszonyának helyreállítása óta állandó lett. Az orosz kormány azonban csak fenntartással volt a szerb-bolgár közeledés mellett: kijelentette, hogy a szláv hatalmak „önkényes fellépését” Oroszország nem fogja rokonszenvvel kísérni. Egy időszerűt-

¹ Nemzetközi viszonyok. XVIII. 1. rész, 4. l., jegyzet.

lenül felidézett konfliktus Ausztria-Magyarország beavatkozására vezethet és idő előtt európai háborút idézhet elő.

Oroszországnak fontos érdeke volt, hogy a balkán-blokk megalakuljon; de a balkán-blokk megalakulása nem kis kockázattal járt. Hogy milyen kockázattal, azt Uruszov, a szófiai orosz követség titkára, még 1911. tavaszán írt jelentésében kifejtette. „Azt a politikai konjunktúrát, amelyet ma nem tekintenek kedvezőnek — írta —, a balkán politikusok bizonyos idő múlva kedvezőnek tekinthetik.”³ Ha Szerbia és Bulgária megegyezik egymással, akkor háborút indíthatnak Törökország ellen, de ez azzal a veszéllyel fenyegethet, hogy Németország és Ausztria-Magyarország korábban avatkozik be ebbe a háborúba, semmint Oroszország haderejének helyreállítását és átszervezését befejezhetné. „Az itteni politikusok nagyszerűen értik — folytatta Uruszov —, hogy Oroszországnak a Közelkeleten kiirthatatlan nagyhatalmi, történelmi érdekei vannak, számolnak azzal a körülménnyel, hogy Oroszország sohasem mondhat le s nem is fog lemondani a szláv politikáról és nem fog lemondani balkáni szláv előőrseinek védelméről és támogatásáról sem. Hymódon Oroszország elkerülhetetlenül belekeveredik abba a háborúba, melyet a szláv hatalmak akarata ellenére kezdtek.”⁴

De a cári diplomácia annyira vitánkívül állónak tartotta a balkán-blokk előnyeit, hogy a balkán-blokk megalakításával járó összes aggodalmak háttérbe szorultak. Hiszen az osztrák háborús párt még az orosz hadikészülődések befejezése előtt hozzáfoghat a Balkán nyugati részének meghódításához. Nyekludov szófiai orosz követ azt írta, hogy a szerb-bolgár egyezmény „körülbelül félmillió szuronyt és emellett nagyszerű katonákat egybetömörítve”, „kétségtelenül komoly akadálya lesz minden megszálló vagy hódító szándéknak, mely a Balkán-félszigetet északnyugati oldala”, vagyis Ausztria-Magyarország felől fenyegeti.⁵

Ferdinánd bolgár cár az 1911. évi őszi tárgyalások idején magyarországi birtokán tartózkodott. Gesov bolgár miniszterelnök hozzáutazott, hogy véglegesen eldöntsék a szerb-bolgár megegyezés kérdését. Visszatérőben Gesov Belgrádon keresztül utazott. Itt Milovánovics szerb miniszterelnökkel kellett volna találkoznia személyes megbeszélések céljából. Midőn Milovánovics bolgár kollégájára várt, meglepetten hallotta, hogy Gesov már útutazott Belgrádon. Kiderült azonban, hogy ez csak Gesov ravasz diplomáciai fogása volt. Gesov előbb egy bolgárt küldött Szófiába saját neve alatt, hogy az ő jelenléte teljesen titokban maradhasson. Másnap a legszigorúbb in-

² Nemzetközi viszonyok, XVIII., 2. rész, 526. szám.

³ Ugyanott, XVIII. 1. rész, 6. szám.

⁴ Ugyanott.

⁵ Ugyanott, XVIII., 2. rész, 598. szám, 140. 1.

kognitóban maga Gesov érkezett Belgrádba. Milovánovics felkérte a vasúti kocsijában és a bolgár minisztert néhány állomáson át elkísérte. Gesov közölte, hogy Ferdinánd jóváhagyta a Szerbiával való megegyezést. Ezután a két miniszter a macedóniai szerb és bolgár érdekek elhatárolásával foglalkozott. Bulgária egész Macedóniát követelte. Szerbia Macedónia felosztásához ragaszkodott. Nem volt könnyű megegyezniök. Gesov emlékirataiban leírta a vonatban folytatott diplomáciai tárgyalásokat. „Ne húzzunk most semmiféle határvonalat — mondotta neki Milovánovics. — Ilymódon Bulgáriában önnek nem fogják szemére vetni, hogy beleegyezett Macedónia előzetes felosztásába. Ha elérkezik a pillanat és amikor... önök meg fogják kapni Macedónia oroszlanrészét, senki sem fogja ellenezni, hogy az orosz cár, akinek pártfogása alatt és fenkölt igazságérzete alapján hajtjuk majd végre ezt a nagy művet, Macedónia kis részét Szerbiának fogja adni. Ó, igen! Ha Törökország likvidálásával egyidejűleg Ausztria-Magyarország is széthullana, a megoldás nagyon egyszerű lenne: Szerbia megkapná Boszniát és Hercegovinát, Románia Erdélyt és nekünk nem kellene attól tartani, hogy a románok be fognak avatkozni Törökország elleni háborúnkba”.⁶

De egyelőre meg kellett elégedniök az ottomán birodalom területének felosztásával. Gesov és Milovánovics megközelítőleg megállapították azokat a zónákat, melyeknek kétségtelenül át kellett menniök Bulgária és Szerbia kezébe. Milovánovics szerint a vitás zóna kérdését csak a jövődő török háború befejezése után kell majd eldönteni. Ezt a kérdést Oroszország döntőbírótsága elé szándékoztak terjeszteni.

A szerb király és Milovánovics 1911. novemberének második felében Párizsban járt; ott megbizonyosodtak, hogy a francia kormány is nagyon melegen fogadta a balkán-blokk tervét.

A vitás zónának és az orosz döntőbírótságnak eszmője, melyet Milovánovics vetett fel, kezdetben nem talált helyeslésre Szófiában. Itt ugyanis azt tartották, hogy Oroszország feltétlenül Szerbia javára fog dönteni. Tárgyalások kezdődtek, hogy a vitás zónát közvetlenül határolják el. 1911. végén és 1912. elején a szerbek és bolgárok erősen alkudoztak. Üszkü (Szkoplje), Velesza és Sztruga sorsának eldöntése volt a legnehezebb. Szerbiának szüksége volt erre a vidékre, hogy délről fedezze az Adriai-tengerhez és a duna-adriai vasútvonalhoz vezető jövődő kijáratát. Viszont Bulgária számára Üszküön és Veleszán át vezetett az egyetlen megfelelő út a Vardár völgyébe, jövődő macedóniai birtoka központjához. Minden egyes faluért, különösen az Üszkü és Sztruga környékén fekvő falvakért vita folyt. Az orosz diplomácia és Romanovszkij ezredes, a szófia i katonai ügyvivő, nagy buzgalommal békítette a szerbeket és bolgárokat. Egyébként

⁶ Gesov: A balkán-szövetség. Emlékezések és okmányok, Petrográd, 1915., 17. l.

a két orosz követt: Nyekludov és Harfwig maguk is összeveszték. Főnökük megkerülésével ingerült hangú leveleket és táviratokat küldözgettek egymásnak. A pétervári minisztérium nem tudta, hogyan döntse el az ügynökei között folyó vitát: hol azt követelte, hogy a bolgárok fogadják el a szerbek elhatárolási tervét, hol pedig a szerbekre akarta a bolgárok ajánlatait ráerőszakolni. Hartwig táviratilag azt válaszolta, hogy Szerbiának életérdekei fűződnek Sztruga birtoklásához és teljesen lehetetlen, hogy Sztrugát a bolgároknak engedjék át. Végül is a bolgárok beleegyeztek egy „vitás zóna” megállapításába, melynek sorsáról Oroszország fog majd dönteni.

Végül 1912. március 13-án aláírták a következő szerb-bolgár szövetségi szerződést.

1. cikk: „A bolgár cárság és a szerb királyság kölcsönösen garantálja egymás állami függetlenségét és területi épségét, kötelezvéni magukat . . . , hogy minden erejükkel támogatják egymást, ha egy vagy több hatalom megtámadná a szerződő felek egyikét.”

2. cikk: „Mindkét szerződő fél kötelezi magát, hogy minden erejükkel támogatják egymást abban az esetben, ha bármely nagyhatalom megkísérelné, hogy magához csatolja, csapataival megszállja vagy elfoglalja, ha csak ideiglenesen is, a Balkán területének bármely részét, mely jelenleg a törökök hatalma alatt áll, ha a szerződő felek egyike az ilyen cselekedetet életérdekeivel ellentétben állónak fog találni és casus belli-nek fog tekinteni”.

A következő cikkek egyikében katonai egyezmény megkötéséről volt szó.

A szövetségi szerződés idézett két cikke Bulgária segítségét biztosította Szerbia számára abban az esetben, ha Ausztria-Magyarország megtámadná Szerbiát, vagy ha Ausztria-Magyarország a novibazári szandzsák vagy más török terület ellen törne. Ügylátszott, hogy Bulgária, az általános szláv politika vizeire evezett át. Ügylátszott, hogy Bulgária a szlávok szabadságának legádázabb ellensége, a német-osztrák-magyar blokk ellen fordult. Ez így is volt. De nem sokáig tartott.

A szerződéshez külön titkos mellékletet csatoltak, mely több lényeges pótlást tartalmazott.

A titkos melléklet első cikke így szólt:

„Abban az esetben, ha Törökországban belső zavargások keletkeznének, melyek mindkét szerződő fél vagy a szerződő felek egyikének állami és nemzeti érdekeit fenyegethetnék, úgyszintén abban az esetben, ha Törökország belpolitikai vagy külpolitikai nehézségei következtében a Balkán-félsziget statusquo-ja meginogna, az a szerződő fél, amely elsőnek győződik meg a hadműveletek szükségességéről, megokolt indítvánnyal fordul a másik félhez, mely azonnal eszmecserébe köteles bocsátkozni és abban az esetben, ha nem ért egyet szövetségessel, kimerítő választ köteles adni.

Ha a hadműveletek tekintetében létrejön a megegyezés, erről

Oroszországot értesíteni kell és ha Oroszországnak nem lesz kifogása, a szövetségesek a megállapodás értelmében megkezdik a hadműveleteket a szolidaritás érzésétől vezettetve és kölcsönös érdekeiket szem előtt tartva. Ellenkező esetben, ha nem jön létre megegyezés, a kérdést elbírálás céljából Oroszország elé kell terjeszteni, melynek véleménye, bármilyen legyen is, mindkét szerződő félre kötelező. Ha Oroszország nem kíván véleményt mondani és ha a szerződő felek ezután sem tudnak meggyezni, akkor abban az esetben, ha a fegyveres beavatkozás mellett állást foglaló fél önállóan indít hadműveleteket Törökország ellen, a másik szerződő fél barátságos semlegességet köteles tanúsítani szövetségesével szemben, a katonai egyezményben megállapított keretek között haladéktalanul mozgósítani köteles és minden erejével támogatnia kell szövetségesét, ha bármely más hatalom Törökország oldalára állna.“

Ennek a terjedelmes cikknek meglehetősen egyszerű lényege abban állott, hogy Szerbia és Bulgária alkalmas pillanatban meg akarja támadni Törökországot. Oroszország szempontjából ez a cikk volt a legveszedelmesebb. Ebben a cikkben az a veszély rejlett, hogy idő előtt és olyan háborút kezdhetnek, melyre Oroszországnak nincs szüksége. De Oroszországnak nem volt mit tennie. El kellett fogadnia ezt a cikket, mert ez a cikk volt az az ár, melyet Bulgáriának kellett adni, hogy átmenjen a közös szláv táborba és az antant oldalára hajoljon. Az ellen, hogy a szerződő felek ne kezdjenek idő előtt háborút, a szerződésben volt némi biztosíték, tudniük is a kötelezettség, hogy a szerződő feleknek a háború megkezdése előtt előzetesen Pétervár hozzájárulását kell kérniök. De nem nehéz megérteni, hogy akkor, midőn a nemzeti lelkesedés Szerbiában és Bulgáriában magas fokra hágott, politikailag elképzelhetetlen volt, hogy Pétervár ne engedje meg nekik a háborút. A hatalom azzal a veszéllyel járt volna, hogy Oroszország mindkét szláv országban elveszti presztízsét.

A melléklet 2. cikke a jövőendő zsákmány felosztásának feltételeit tartalmazta, mely felett oly sokáig és oly állhatatosan vitatkoztak a szerb, a bolgár és az orosz diplomaták.

Az a terület, melyet a szerződés 1. és 2. cikke és a titkos melléklet 1. cikke értelmében közös hadműveletekkel szereznek, a két szövetséges közös igazgatása alá kerül; az együttes birtoklás legkésőbb a béke megkötésétől számított három hónapi határidő múltán a következő alapon likvidálandó:

Szerbia elismeri Bulgáriának a Rhodopetől és Sztruma folyótól keletre húzódó területre való jogát, Bulgária viszont elismeri Szerbia jogát a Sar-Planinától északra és nyugatra húzódó területekre.

Ami azt a területet illeti, mely a Sar-Planina, Rhodope, Archipelagus és az Ochrida-tó között fekszik, ha mindkét fél meggyőződne arról, hogy lehetetlen belőle ... külön autonóm területet alakítani, akkor ezzel a területtel a következő határozatok alapján kell eljárni: Szerbia

kötelezi magát, hogy semmit sem fog követelni azon a vonalon túl ... mely a török-bolgár határtól Holem-Verchnél (Krivoy-Palánkától északra) kezdődik és délnyugati irányban az Ochrida-tónál fekvő Gubovci kolostorig halad. Bulgária kötelezi magát, hogy ezt a határt elfogadja, ha őfelsége, az orosz cár, akit ebben a kérdésben a felek legfőbb döntőbírójának fognak felkérni, a megjelölt vonal mellett lesz. Magától értetődik, hogy mindkét szerződő fél kötelezi magát, hogy a kijelölt keretek között végleges határnak azt a vonalat ismeri el, melyet őfelsége, az orosz cár mindkét szerződő fél érdekei és jogai szempontjából a megjelölt határok között a legmegfelelőbbnek ismer el.“

A 4. cikk kimondotta, hogy „minden vitát, mely e szerződés, a titkos melléklet és a katonai konvenció bármely cikkének értelmezése és végrehajtása tekintetében támadna, végleges eldöntés végett Oroszország elé kell terjeszteni“.

A szerb-bolgár szerződés aláírásáról a francia és angol kormányt is értesítették. Mindkét kormány teljesen helyeselte a szerződést.⁷ Ez a szerződés Bulgária előtt megnyitotta a párizsi tőzsde kapuját: a francia kormány jóváhagyta, hogy Bulgáriának kölcsönt nyújtsanak.

Az 1912. évi márciusi szövetségi szerződést május 12-én szerb-bolgár katonai egyezményvel egészítették ki. A Törökország vagy Ausztria-Magyarország elleni háborúban Szerbiának 150.000, Bulgáriának 200.000 embert kellett fegyverbe állítania. Emellett részletesen megállapították, hogyan és mennyi katonát mennyi idő alatt kell a szerződő feleknek kiállítani abban az esetben, ha Törökország ellen indítanak háborút és mennyit, ha Ausztria-Magyarország ellen indítanak háborút.

Uruszov a külügyminisztériumba küldött jelentésében így jellemezte a bolgár-szerb szövetséget: „A bolgár-szerb egyezmény hajnala nem a béke hajnala — írta. — Ezt az egyezményt a háború szülte, ez az egyezmény a háború céljából jött létre.“ Uruszov rámutatott arra, hogy Bulgária nem fog addig várni, amíg a szerződés értelmében Szerbiát kell védelmeznie Ausztria-Magyarország ellen, amiből Bulgáriának semmi haszna sem volna. Bulgária, a Törökország elleni háborút siettetve, arra fog törekedni, hogy a szövetségi szerződést minél előbb kihasználja.⁸

A szerb-bolgár tárgyalásokkal egyidejűleg folytak a görög-bolgár tárgyalások is, de már az orosz diplomácia aktív közreműködése nélkül.⁹ Görögország 1912. májusában a következő szerződési tervezetet terjesztette Bulgária elé. Mindkét fél kötelezi magát, hogy abban az esetben, ha Törökország a szerződő felek egyikét megtámadná, úgyszintén abban az esetben, ha Törökország a szerződő feleknek nemzetközi szerződésekből vagy általában „a nemzetközi jogból“ eredő jogait megsértené,

⁷ Nemzetközi viszonyok. XIX. 2. rész, 708., 748., 752., 767. szám.

⁸ Ugyanott, 777. szám, 423. l.

⁹ Ugyanott, XX. 100. szám, 88. l.

katonai segítséget nyújt egymásnak. Ez meglehetősen határozatlanul hangzott: mondhatnók, hogy a szerződés korlátlan választást engedett a háborús ürügyekre nézve. A bolgárok a szerződéstervezetet közölték az orosz kormánnyal. A cári diplomácia megkísérelte, hogy némileg gyengítse a görög szerződéstervezet agresszivitását és ebben a szellemben iparkodott hatni a bolgárookra is.¹⁰ Mindez eredménytelen maradt: május 12-én aláírták a görög-bolgár szerződést.¹¹

Az első balkán-háború.

Az orosz diplomácia, megteremtve a balkán-blokkot, fegyvert kovácsolt a közeledő világháborúra. Befolyását azonban túlbecsülte. A szárm nem engedelmeskedett a mesternek. A balkán-blokk működni kezdett, még mielőtt Oroszország befejezhette volna katonai és diplomáciai előkészületeit, melyek szükségesek lettek volna, hogy a balkán-blokkot saját érdekében használhassa ki. Oroszország egyáltalában nem sietett a háborúval, de a balkán-kormányok másként cselekedtek. Összeesés összehúzózkodást idéztek elő Törökországgal. Az orosz kormány igyekezett siettetni az olasz-török béke megkötését. Ez a béke a tengerszorosok szabadságát biztosíthatta volna az orosz kereskedelem részére és lehűthette volna a balkán-szövetségeseinek háborús kedvét is. Ausztria-Magyarország, Oroszország legfőbb versenytársa, szintén nem akart háborút. De Oroszország erőfeszítése, jöllehet Franciaország is támogatta, hiábavalónak bizonyult; sikertelen maradt Ausztria-Magyarország igyekezete is. 1912. október 9-ének reggelén Montenegro megkezdte a hadműveleteket. Október 17-én Szerbia és Bulgária, október 18-án Görögország szintén háborút üzent Törökországnak és megkezdtek a hadműveleteket.

A török hadsereg rövidesen megsemmisítő vereséget szenvedett. A balkán-szövetségeseik csapatai elfoglalták Európai-Törökország nagyobb részét. A bolgár hadsereg egyenesen a török főváros ellen vonult. Törökország számára nem maradt más hátra, minthogy békét kérjen. A török kormány 1912. november 3-án békekötésre kérte fel a hatalmakat.

A Porta kérését kedvezően fogadták. Két hatalom, mely a balkán-ügyekben leginkább volt érdekelt, türelmetlenül várta a háború befejezését. Ez a két hatalom Oroszország és Ausztria-Magyarország volt, a két legfőbb versenytárs.

A cári kormány nyugtalankodott. Attól félt, hogy ha Konstantinápoly nem lesz többé török uralom alatt, ezt majd más nagyhatalmak ürügyül használhatják ki arra, hogy tengeri haderejüket a tengerszorosokba küldjék. A bolgároknak a török fővárosban való megjelenése könnyen nemzetközi beavatkozással végződhetett volna. És megbízható-e Oroszország a Koburg-dinasztiában és magában Ferdinánd cáriban? Pétervárról nyomatókosan azt tanácsolták Szófiának, hogy szün-

¹⁰ Nemzetközi viszonyok. XX. 1. rész. 1. szám (jegyzet).

¹¹ *Gesov*: A balkán-szövetség. 96. 1.

tesse meg a csapatok előnyomulását és általában legyen mértékletes. Az utolsó percben teljesen váratlanul másképpen dőlt el a kérdés: a török csapatoknak a csatlalozsai állásokban sikerült feltartóztatni a bolgárok előnyomulását.

Ausztria-Magyarországot nem kevésbé nyugtalanították a szerbeknek az Adria-tenger partján való megjelenése. Ausztria-Magyarország novemberben részleges mozgósítást rendelt el és a szerb határon nagy haderőt összpontosított. Ausztria-Magyarországot Németország is támogatta: fegyveres fellépésre bujtogatta a monarchiát és segítséget ígért. 11. Vilmos kijelentette Ferenc Ferdinándnak, hogy a szerb kérdésben nem szabad meghátrálni. Értésére adta, hogy ha szükséges, nem riad vissza egy európai háború felidézésétől sem. Nyilvánvalóan Berlinben arra a következtetésre jutottak, hogy elérkezett a kedvező pillanat a döntő harcra a világ új felosztásáért. Ferenc Ferdinánd és Schemua tábornok, aki 1911-ben Conrad helyett vezérkari főnök lett, november 22-én Berlinbe érkezett. Ott tárgyalásokat folytattak a császárral, Moltkéval és Bethmannal. Mind a hárman változatlan szövetségi hűségükről biztosították a vendégeket. Moltke részletesen kifejtette Schemua előtt az európai háború esetére kidolgozott sztratégiai terveit.

Az orosz kormány a szerbek igényeit támogatta. Mivel azonban nem érezte magát teljesen felkészültnek, iparkodott elkerülni a háborút. Szazonov nyomatékosan azt tanácsolta a belgrádi kormánynak, hogy engedjen és ne vigye a dolgot fegyveres összeütközésre.

A francia kormány, mely Poincaré vezetése alatt állt, Oroszországgal és saját korábbi álláspontjával ellentétben, 1912. őszen háborús hangulatban volt. Poincaré még augusztus havában látogatást tett Pétervárott. Ekkor figyelmeztette orosz szövetségesét, hogy kizárólagosan balkán ügyek miatt Franciaország nem kezdhet háborút. De egyidejűleg kijelentette azt is, hogy ha Németország beavatkoznék a háborúba, akkor Franciaország feltétlenül teljesíteni fogja összes szövetségi kötelezettségeit. Poincaré közreműködött Oroszországnak a balkán-háború megelőzésére irányuló kísérleteiben. Midőn azonban kiderült a bolgár és szerb hadsereg nagyszerű harcképessége, Poincaré agresszívabb politika felé hajlott. Most már rendkívül elégedetlen volt a cári diplomácia engedékenységeivel. A franciák meglehetősen fesztelenül nyomást gyakoroltak orosz szövetségesükre. Az osztrák mozgósítás válságos napjaiban jellemző beszélgetést folytatott Millerand hadügyminiszter Ignatyev ezredessel, az orosz katonai ügyvivővel:

Millerand: Ezredes, az ön véleménye szerint mi a célja az osztrák-magyar mozgósításnak?

Ignatyev: Nehéz eldönteni ezt a kérdést, de kétségtelen, hogy Ausztria-Magyarország Oroszország elleni készülődései egyelőre védelmi jellegűek.

Millerand: Jól van, de Szerbia megszállását nem tekinti-e ön egyes háborús kihívásnak?

Ignatyev: Erre a kérdésre nem tudok válaszolni, de tudom, hogy mi nem kívánunk európai háborút felidézni és nem nyúlunk olyan rendszabályokhoz, amelyek európai tűzvészt okozhatnak.

Millerand: Tehát önök Szerbiát sorsára bízzák. Ez, természetesen, az önök dolga, de tudni kell azt, hogy ez nem a mi hibánkból történik: mi készen állunk s ezzel számolni kell.

De legalább nem mondhatná meg nekem, hogy általában mit gondolnak Oroszországban a Balkánról?

Ignatyev: A szláv kérdés a szívünkön fekszik, de a történelem persze megtanított bennünket arra, hogy mindenekelőtt saját állami érdekeinkre gondoljunk és ne áldozzuk fel azokat elvont eszmékért.

Millerand: De csak megérti ön, ezredes, hogy itt nem Albániáról, nem a szerbekről, nem Durazzóról, hanem Ausztria balkáni hegemoniájáról van szó.

„De önök mégis csak tesznek valamit katonai téren?” — ezzel a szarkasztikus kérdéssel fejezte be Millerand oktató beszélgetését.¹²

A francia diplomácia pénzügyi nyomást is gyakorolt Oroszországra, hogy a fegyverkezés siettetésére kényszerítse. A legújabb orosz kölcsönt (melyet 1913-ban hocsátottak ki) több kötelezettségtől tették függővé, melyek arra vonatkoztak, hogy Oroszország jobban készülődjék a háborúra. Több sztratégiai vasút építéséről és az orosz hadsereg számbeli állományának jelentékeny növeléséről volt szó.

Ami Angliát illeti, az angol diplomácia az osztrák-magyar—szerb összeütközésben eleinte kényelmi álláspontra helyezkedett. Anglia nyilvánvalóan szövetségesei és az osztrák-magyar—német blokk közt a döntőbíró szerepét akarta játszani. Azonkívül gyarmatpolitikai megfontolások is arra késztették Angliát, hogy ebben a kedvezőtlen pillanatban ne lépjen fel nyíltan a balkán-blokk mellett és Törökország ellen: ha Anglia Törökország ellen lépett volna fel, ez az angol-indiai kormányt megfosztotta volna India befolyásos mohamedán elemeinek támogatásától.

A békét megmentették, mert Oroszország nem volt felkészülve és engedékenységet tanúsított. Szerbia az orosz diplomácia befolyása alatt kapitulált és lemondott az Adriai-tengerhez vezető kijáratról. De nem volt világos, hogy megelégednek-e Ausztria-Magyarország és Németország azzal, hogy Szerbiát nem engedték a tengerhez. Nem látszott kizártnak, hogy az osztrák háborús párt Berlin áldásával háborút kezd a szerb állam teljes likvidálása céljából.

Az orosz kormány azt indítványozta, hogy a vitás kérdéseket terjesszék az összes nagyhatalmak képviselői elé.

Az angol kormány támogatta ezt az indítványt. Németország azonban más álláspontra helyezkedett. A német kormány azt válaszolta,

¹² *Zajoncskovszkij, A. M.:* Oroszország készülődése az imperialista háborúra. Moszkva, 1926. 179—180. l.

hogy az ő véleménye attól függ, hogy milyen álláspontra helyezkedik Ausztria-Magyarország. Az osztrák-magyar monarchia halogatta beleegyezését.

A német kancellár 1912. december 2-án nyilvánosan kijelentette, hogy abban az esetben, ha Ausztria-Magyarországot „megtámadják”, Németország teljesíteni fogja szövetségesi kötelezettségeit. „Az osztrák-magyar monarchia közvéleményének felfokozott idegessége mellett — így kommentálta a bécsi francia követ a német kancellár beszédét — minden nyilvános fellépés, bármi legyen is a célja, csak növeli a nyugtalanságot; a német kancellár beszéde is ezt a benyomást kelti most Bécsben. Sokan a hármasság ellen irányuló provokációt látnak abban, ami Bethmann-Hollweg úr számára talán csak a német birodalom hatalmának demonstrálása és annak a kívánságnak a kifejezése, hogy Németország presztízse határozza meg az események menetét ... Sok osztrák — folytatta a követ — azt a háborút, amelyre itt lázas sietséggel készülődnek ... — sajnos a Habsburg monarchia elviselhetetlen korszakaiból kivezető rég óhajtott útnak tekinti.”¹³ December 12-én Conrad von Hötzendorfot, az osztrák háborús párt egyik vezérét, akit 1911-ben felmentettek vezérkari főnöki állásától, ismét vezérkari főnöknek nevezték ki.

A vezető osztrák körök agresszív szándékairól Conrad von Hötzendorf elég őszintén beszél emlékirataiban:

„Január 2-án — írja Conrad von Hötzendorf — az évi emlékiratot átnyújtottam Ferenc Ferdinánd főherceg trónörökösnek. Ez alkalommal az általános helyzet megtárgyalása után a következő párbeszéd folyt le:

„Én: Bizonyára senki sem fog meggondolatlanul komplikációkba rohanni, de a dolgokat olyanoknak kell tekinteni, mint amilyenek. 1909-ben elmulasztottuk a legkedvezőbb alkalmat, ezáltal a helyzet hátrányunkra változott. Figyelmeztetnem kell arra a veszélyre, hogy most már nemcsak a nagyszerb, hanem a nagyromán propagandával is számolnunk kell.”

A főherceg válasza után a vezérkari főnök így folytatta fejtegetéseit: „Egy hadsereg fejlődése *sohasem* zárul le. Az igaz, hogy most kevesebb eshetőségünk van, mint 1900-ban, de végtére is azzal, amink van, most még megkockáztathatjuk a dolgot. Ez bizonyára nem könnyű elhatározás, de ha a helyzet azt követeli, így kell határozni. *amíg nem késő.*”¹⁴

Grey Bethmann beszédére adott válaszában értésére adta Berliinek, hogy talán Anglia sem marad semleges, ha Németország és Franciaország részvételével európai háború lesz. December elején II. Vilmos testvére, Henrik herceg, Londonba érkezett. Az angol király is ugyan-

¹³ Documents diplomatiques français, 3-ème série, IV. 618. szám.

¹⁴ Conrad von Hötzendorf: Aus meiner Dienstzeit 1900—1918. III. 75—76. l.

ezt mondta neki. Grey nyilatkozata ugyanolyan hatást gyakorolt, mint annak idején Lloyd George fellépése a „párduc-ugrás” alkalmával. Németország megváltoztatta álláspontját. Bécsre is hatott. Németországgal együtt Ausztria-Magyarország is sietve beleegyezett, hogy a vitás kérdések eldöntését a nagyhatalmak követeinek Londonban tartandó tanácskozása elé terjesszék. De előzetes ígéretet követelt arra vonatkozóan, hogy Szerbia nem fog kijárót kapni a tengerhez.

**A nagykövetek
tanácskozása
Londonban.**

1912. december közepén a brit fővárosban egyidejűleg két nemzetközi konferencia ülésezett. Az egyik konferencián a hadviselő felek: Törökország és a Balkán-blokk tárgyalt egymással, a másik konferencián hat európai nagyhatalom képviselői tanácskoztak. E konferencia elnöke Grey volt, küldöttei pedig a nagyhatalmak londoni nagykövetei. A konferencia határozata csak akkor volt érvényes, ha egyhangúlag döntöttek. A hozott határozatokat a nagykövetek jóváhagyás végett kormányuk elé terjesztették. Törökországnak is és balkáni ellenfeleinek is megvoltak a maguk imperialista pártfogói: Törökországot Németország és Ausztria-Magyarország, a balkán-blokk államait az antant és mindenekelőtt Oroszország vette védelmébe.

A nagykövetek első tanácskozásán, december 27-én, Ausztria-Magyarország és Olaszország kedvéért azt határozták, hogy a szultán fennhatósága és hat nagyhatalom ellenőrzése alatt autonóm Albániát fognak alakítani. Szerbia elől Albániának kellett elzárnia a tengerhez vezető utat.

Ausztria-Magyarország e határozat ellenére sem volt hajlandó leszerelni haderejét, amíg Szerbia valóban ki nem üríti az albán területeket. Szerbia Oroszország tanácsára kijelentette, hogy a békekötés után azonnal kivonja csapatait. De a londoni nagyköveti tanácskozás úgy döntött, hogy Szerbia köteles kivonni csapatait Albániából, mihelyt ezt a nagyhatalmak követelik.

Igy tehát Szerbia adriai kijárójának kérdését likvidálták. Ezzel azonban korántsem merült ki a vitás kérdések végtelen sora, melyek azonnal felszínre törtek, alighogy forrni kezdett a balkáni katlan. A „béke”-tárgyalások körül intrikák hálóját szőtték. A konferenciák előtt mindenekelőtt Törökország és ellenfelei között folyt a harc. A győztesek azt követelték, hogy Európai-Törökország határául a Midia-Rodostó vonalat szabják meg; továbbá ragaszkodtak ahhoz, hogy a még védekező Drinápoly adja meg magát és hogy Törökország mondjon le ékei-tengeri szigeteiről. Törökország a két utóbbi kérdésben nem volt hajlandó engedményeket tenni. A drinápolyi kérdést illetően Oroszországnak és Ausztria-Magyarországnak egyforma álláspontjuk volt. Különös, de a nézetek azonosságát a legengesztelhetlenebb versengés idézte elő. Ausztria-Magyarország is, Oroszország is Bulgária érdekeit védte, mely Drinápolyra tartott igényt. Oroszország azért támogatta Bulgária igényeit, hogy megelőzze Bulgáriának Ausztria-Magyarországhoz és Német-

országához való átpártolását; Ausztria-Magyarország nem kisebb energiával szállott sikra Bulgáriáért, hogy elszakítsa Oroszországtól. Ilymódon az orosz és az osztrák-magyar diplomácia, ellentétes célokat követve, egyforma álláspontra helyezkedett. A balkáni válság további fejlődése folyamán más elemekkel is találkozunk, amikor a legádázabb ellenségek között hasonló diplomáciai „együttműködés” jött létre.

A cári kormány értesítette a Portát, hogy ha Törökország nem enged és ennek következtében a hadműveletek felújulnak, Oroszország nem garantálja semlegességét. A kaukázusi határon már orosz csapatokat összpontosítottak. A török kormány, mely nem bízott haderejében, hajlandónak mutatkozott engedményeket tenni.

De Törökországban 1913. január 23-án államesíny történt. Mahmud-Sevket pasa ifjútörök kormánya került hatalomra. A német kormány sokatjelentően figyelmeztette Pétervárt, hogy Oroszországnak Törökország elleni katonai fellépését az európai békét fenyegető lépésnek fogja tekinteni. Az új török kormány, melyet Németország buzdított, hajthatatlan álláspontra helyezkedett. A balkán-szövetségek ennek következtében február 3-án megújították a hadműveleteket. Újból kudarc kudarc után érte a törököket. Márciusban elesett Drinápoly és Janina. A törökök másodszor is kénytelenek voltak békét kérni.

Törökország segítségére jött az a viszály, mely Bulgária, Szerbia és Görögország között tört ki. A zsákmány felosztásán készültek összekapni. Ezenkívül Románia Bulgáriától Dobrudzsában területi kompenzációkat követelt semleges magatartásáért. Amikor Drinápoly eleste után a bolgárok csapatokat küldtek Csatadzsához, Oroszország újra nyugtalanodni kezdett. Megint az a veszély fenyegetett, hogy a bolgár hadsereg megjelenik a tengerszorosok partvidékén és Konstantinápolyban. A fekete-tengeri flotta már készülődött, hogy befusson a Boszporuszba. A cári kormány diplomáciai lépéseket tett Szófiában és azonnali fegyverszünetet követelt. Ennek ellenében megígérte a bolgároknak, hogy Szerbiával szemben őket fogja támogatni a zsákmány felosztásáért folyó alkuban.

Végül 1913. április 16-án Bulgária és Törökország fegyverszünetet kötött. Április 20-án fegyverszünet jött létre Törökország és Bulgária szövetségesei között. Csupán Montenegro folytatta Szkutari osromát. A tárgyalások ismét megindultak Londonban. A béketárgyalások második fázisában sem volt hiány konfliktusokban. Görögország albániai határát Chimarráig akarta kitolni. Viszont Olaszország mindenáron csökkenteni kívánta Görögország területi szerzeményeit. Görögországot Franciaország erőiesen támogatta, mert Görögországban mindenkor ellensúlyt látott Olaszországgal szemben a Földközi-tenger keleti részén. Görögország még az összes Égei-tengeri szigeteket is követelte, de ezt az igényét már nemcsak Törökország ellenezte. Oroszország félt átadni a görögöknek Imbroszt, Lemnoszt, Tenedoszt és Szamotrakiát, melyek a Dardanellák kijáratát fedezik. Oroszország aggódott, hogyha e szige-

tek Görögország birtokában lesznek, akkor Görögország vagy pártfogói elzárhatják a tengerszorosokat. Németország, mely Törökországot támogatta, természetesen, szintén nem volt hajlandó Görögország igényeit kielégíteni. Az égei-tengeri szigetek kérdését még bonyolultabbá tette Olaszország állásfoglalása. Az olasz-török háború után 1912. október 18-án megkötött lausanne-i békeszerződés értelmében Olaszország megígérte, hogy az általa megszállott Dodekanezust vissza fogja adni Törökországnak. Most azonban nem gondolt többé kötelezettsége teljesítésére és egyáltalában nem szándékozott átadni a szigeteket sem a törököknek, sem a görögöknek.

Az a veszély fenyegetett, hogy a tárgyalások a végtelenségig húzódnak. Végül is Grey kijelentette, hogy azok, akik békét akarnak, írják alá a békeszerződést, azoknak pedig, akik ebbe nem akarnak beleegyezni, jobb, ha „elhagyják Londont”.¹⁵ Grey fenyegetése használt és a békeszerződést 1913. május 30-án aláírták.

A londoni szerződés értelmében Európai-Törökország majdnem egész területe a győzők kezébe került. Konstantinápoly és a tengerszorosok partvidéke az Enosz-Midia vonalig (nem pedig a Rodostó-Midia vonalig, amint a bolgárok követelték) terjedő hátországgal — maradt meg mindössze Európában a hajdan hatalmas Ottomán birodalomból. Albánia határainak és belső szervezetének, úgyszintén az égei-tengeri szigetek sorsának kérdése eldöntetlenül maradt: ezeket a kérdéseket a nagyhatalmak döntésére bízták.

Amíg Törökország és a balkán-szövetségesek közt harc folyt a londoni béketárgyalásokon, a Balkán nyugatibb részén egy városka miatt újabb konfliktus támadt, mely ismét talpra állította az egész európai diplomáciát. Albánia északi határáról és a montenegrói csapatok által ostromlott Szkutari városának sorsáról volt szó. Ausztria-Magyarország kategorikusan követelte, hogy Szkutarit Albániának adják. Montenegro nem volt hajlandó abbahagyni Szkutari ostromát és Oroszország támogatta ebben. Oroszország és Ausztria-Magyarország között újból éles konfliktus volt keletkezében. Ausztria-Magyarország Anglia nyomására 1913. március havában kénytelen volt leszerelni. Egyidejűleg Oroszország is elbocsátotta a tartalékosokat, kiket Ausztria-Magyarország hadikészülődéseire való feleletképpen hívott be. A konferencia Szkutari kérdését¹⁶ Ausztria-Magyarország kívánságának megfelelően döntötte el. Ausztria-Magyarország egyébként kijelentette, hogy hajlandó némi kompenzációt juttatni Montenegrónak azért, mert lemondott erről a szerencsétlen városkáról.

De hamarosan kiderült, hogy a nagyhatalmak határozata, melyet konok harc után hoztak, még nem döntötte el Szkutari sorsát. A monte-

¹⁵ British Documents. IX. 2. l., 1006. szám, 817. l.

¹⁶ Mogilevics, A. A. és Ajrapetján, M. E.: Útban az 1914—1918. évi világháborúhoz. Moszkva, 1940. 145. l. kk.

negrói csapatok tovább folytatták a török helyőrség ostromát. Montenegro megfékezése céljából a londoni konferencia azt határozta, hogy az európai nagyhatalmak egyesült erejükkel tengeri tüntetést rendezzenek Montenegro ellen. Montenegro azonban partvidéke blokádjával éppoly keveset törődött, mint a diplomaták rábeszélésével. Sőt a montenegrói fejedelem megegyezett Esszad-pasával, az ostromlott török helyőrség parancsnokával, aki egyike volt az albán feudális vezéreknek, hogy Szkutarit átengedi Montenegrónak. Montenegro ennek ellenében Albánia királyának ismerte el Esszad-pasát.

A montenegróiak csak hosszú huzavona után és Oroszország diplomáciai nyomására vonultak el Szkutari alól. Május 14-én Szkutarit nemzetközi osztag szállotta meg, melyet a Montenegrót blokádnál helyező egyesült hajórajról szállítottak partra. Szazonov híressé vált kifejezése szerint a montenegrói fejedelem „fel akarta gyujtani a világ-háború maglyáját, hogy rántottát süthessen rajta”.

A második balkán-háború.

Az első balkán-háború az osztrák-magyar—német csoport állását gyengítette. Szerbia megerősödése arra kényszerítette Ausztria-Magyarországot, hogy európai háború esetén Galíciából nagyobb erőket vessen a balkánfrontra. Törökország, melyre Németország és Ausztria-Magyarország egy Oroszország elleni háború esetében számított, vereséget szenvedett és legyengült; most már kevesebb orosz hadosztályt volt képes lekötni. Ausztria-Magyarország minden erejével arra törekedett, hogy Bulgáriát elszakítsa Szerbiától. Az osztrák-magyar diplomácia ilymódon arra számított, hogy szétbomlasztja a balkán-blokkot és Bulgáriával akarta Szerbia hátát fenyegetni. Ferdinánd cár kormányának ismét Ausztria-Magyarország felé kellett orientálnia.

A balkán-szövetség nem kis haderőt jelentett az antant számára. Az osztrák-magyar—német diplomácia feladata abban állott, hogy ezt az erőt kivédje. Ez nem volt nagyon nehéz feladat, mivel a balkán-államok között szüntelen harc folyt.

Szerbia, mely nem kapott kijáratot a tengerhez, Macedóniában akarta kárpótolni magát. 1913. február havában azzal a javaslattal fordult Bulgáriához, hogy revideálja a múlt év március 13-án kötött szerb-bolgár szövetségi szerződés területi megállapodásait. Komoly súrlódások kezdődtek Bulgária és Görögország között is. Görögország, mivel nem kapta meg azt, amit Észak-Epiroszban meg akart szerezni, Dél-Macedóniában és Tráciában Bulgária rovására akarta kárpótolni magát. Bulgária és Görögország között a háború kezdete óta harc folyt Szalonikiért. Annak ellenére, hogy Szerbia és Görögország még együtt harcolt Bulgáriával Törökország ellen, megbeszéléseket folytattak Bulgária elleni fellépésük tárgyában. A Törökországgal kötött londoni béke aláírását követő második napon, vagyis 1913. június 1-én, Görögország és Szerbia szövetséget kötött, melyhez Románia is csatlakozott.

Románia a Törökország elleni háború idején Dél-Dobrudzsát

követelte Bulgáriától semlegessége fejében. A románok kezdetben Turtukáj-Balcsik vonaláig akarták kitolni határukat, majd némileg mérsékeltek igényeiket és a Szilisztria-Balcsik vonalat követelték.¹⁷ Oroszország beavatkozása mentette meg Bulgáriát e terület nagy részének elvesztésétől; az ügy azzal végződött, hogy Románia megkapta Szilisztria városát. A románok azonban keveselték ezt. Románia most szívesen fogadta Szerbia és Görögország felszólítását, hogy együttesen csikarjanak ki Bulgáriától nagyobb engedményeket.

Az orosz diplomácia, mely a balkán-blokk fenntartására törekedett, minden erejével rá akarta bírni Szerbiát és Görögországot, hogy mérsékeljék igényeiket, Bulgáriát pedig, hogy tanúsítson engedékenységet.

Viszont Ausztria-Magyarország Bulgáriát mindenképpen háborúra ösztökölte. Kölcsönt ígért Bulgáriának és megígérte azt is, hogy területi épségét garantálni fogja. Kilátásba helyezte továbbá, hogy Albániában bandákat fog szervezni, melyek Szerbiát a hátszorból fogják nyugtalanítani.

A bolgár kormány kezdetben megkísérelte, hogy Oroszországot a bolgár-szerb vitában határozott szerbellenes állásfoglalásra bírja. Az orosz diplomácia azonban nem volt erre hajlandó. Péfervárott jól tudták, hogy az összes balkánállamok közül Szerbia áll a legszorosabb kapcsolatban Oroszországgal. Szazonov elutasította Bulgária ajánlatát. Kijelentette a bolgároknak, hogy addig lehetetlen tárgyalnia, amíg a bolgárok meg nem egyeznek Szerbiával. Szazonov az 1912. március 13-i szerb-bolgár szövetségi szerződés értelmében orosz döntőbírásgot ajánlott.

Az orosz diplomáciának arra irányuló erőfeszítése, hogy a szláv államok egységét megőrizze, eredménytelen maradt. Bulgária, melyet a Ferdinánd cár és Szavov tábornok vezetése alatt álló háborús párt kormányzott, határozottan Ausztria-Magyarországhoz közeledett. A bolgár hadsereg 1913. június 29-én hadműveleteket kezdett a szerbek és görögök ellen. Megkezdődött a második balkánháború.

A bolgár kormány, előbbi két szövetségesét megtámadva, arra számított, hogy Németország és Ausztria-Magyarország visszatartja majd Romániát a háborúba való beavatkozástól. Ez a számítása nem vált be. Románia 1913. július 3-án mozgósítást rendelt el és július 10-én háborút indított Bulgária ellen.

Ausztria-Magyarország készen állt, hogy a második balkánháborúba beavatkozzék. Kezdetben, amíg Bulgária győzelmét várták, Ausztria-Magyarország csak azt akarta megakadályozni, hogy az oroszok Szerbiának pártját fogják. De rövidesen kiderült, hogy a bolgárokat le fogják verni. Most Ausztria-Magyarország Bulgária védelmére készülődött, Szerbiát hátba akarta támadni, megkockáztatva azt, hogy ez a támadás Oroszország részéről ellenállásra fog találni. Ausztria-Magyarország Németország segítségét remélte. A bécsi német nagykövet ezt jelentette:

¹⁷ *Mogilevics és Ajrapetján*: Útban a világháború felé. 180. l. kk.

„Berchtold gróf magához kéretett. A miniszter azt mondta, hogy kötelességének tartja, hogy a német kormányt a monarchia (az osztrák-magyar monarchia — *A szerk.*) komoly helyzetéről felvilágosítsa. A délszláv kérdés — vagyis a délszlávok lakta tartományok zavartalan birtoklása — életkérdés mind a monarchia, mind a hármasszövetség számára. Itt minden mértékadó tényező egyetért abban, hogy a Balkánon túlságosan hatalmas Szerbiával szemben a monarchia délszláv tartományai nem tarthatók meg. Ennélfogva a monarchia talán kénytelen lesz beavatkozni, ha Szerbia Romániával és Görögországgal karöltve megsemmisítő csapást mérne Bulgáriára és Szerbia olyan területeket ragadna magához, amelyek hozzávetőleg szólva Ó-Szerbia területén túlmennének. Monasztírt semmi esetre sem szabad Szerbiának átengedni.

Arra a kérdésre, hogy mikor és hogyan gondolja a beavatkozást, a miniszter megjegyezte, hogy a lélektani pillanat alkalmasint adódni fog. A beavatkozás módjáról most természetesen még nem nyilatkozhatik. Ez a körülményektől függ. Ő azt gondolja, hogy Belgrádban diplomáciai megbeszéléssel kell kezdődnie, melyet sikertelenség esetén katonai nyomással kell támogatni. Ha ennek következtében Oroszország is fellépne, akkor az akció súlypontját Pétervárra kell áthelyezni. A miniszter még egyszer hangsúlyozta, hogy reméli, Berlinben a monarchia kényszerhelyzetét meg fogják érteni ... Egy kis Szerbia, melyet ellenfele levert, sokkal kellemesebb megoldása a kérdésnek, mint Szerbiának a monarchia által való esetleges megszállása. De ha az első alternatíva nem következne be, akkor a monarchia kénytelen lesz cselekedni, hogy birtokállományát megtartsa“.¹⁸

Ezúttal a német kormány nem volt hajlandó Ausztria-Magyarországot támogatni. Miután 1912. december havában elhangzott Anglia figyelmeztető szava, Németország, éppúgy mint az agadiri válság napjaiban, ezúttal is jobbnak látta, hogy tartózkodjék a háborútól. Németország döntésére nagy mértékben hatottak a katonai tényezők. 1913-ban kezdődött a német hadsereg erősítésére irányuló rendkívüli rendszabályok foganatosítása. Ezeknek a rendszabályoknak már 1913. végén kézzelfogható eredményeket kellett adniuk, de nem előbb. A német kormány azt a körülményt is figyelembe vette, hogy Románia Szerbia oldalán állott. Az orosz diplomácia teljes erejével azon fáradozott, hogy Romániát véglegesen bevonja az anátiai táborába; leginkább az Erdélyért folyó román-magyar harc hatott ebben az irányban.

A császár 1913. július 5-én figyelmeztetni kívánta Ausztria-Magyarországot. II. Vilmos utasítást adott, hogy közöljék Béccsel, hogy gróf Berchtold „komoly hibájának tartja, ha most Monasztír kérdésében ugyanolyan merev álláspontra helyezkedik, mint annak idején Durazzo kérdésében“,¹⁹ vagyis Szerbiának adriai kijárója kérdésében.

¹⁸ Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. XXXV. 13483. szám.

¹⁹ Ugyanott, 13486. szám.

Ausztria-Magyarország alávetette magát Németország útmutatásának, annál is inkább, mivel Olaszország erélyesen támogatta Németországot.

Törökország kihasználta a bolgárok nehéz helyzetét. Július 16-án a két balkánállammal együtt, melyekkel még nemrég háborúskodott, rátámadt Bulgáriára. A törökök július 20-án Drinápolyt visszavették a bolgároktól.

Ausztria-Magyarország Németország figyelmeztetése után nem nyújtott segítséget Bulgáriának. Ennek következtében Szófiában kiábrándultak Ausztria-Magyarországból.

Úgy látszott, hogy az orosz diplomácia most visszatérítheti a bolgárokat az antant táborába. Ezért megkísérelte, hogy Bulgáriának visszaszerezze Drinápolyt. Londonban ismét megkezdődött a nagykövetek tanácskozása. A tanácskozás a londoni békeszerződés feltételeire emlékeztette Törökországot, vagyis arra, hogy a határ az Enosz-Midia vonal mentén halad. De reális erő alkalmazása nélkül lehetetlen volt Törökországot arra kényszeríteni, hogy elismerje a londoni szerződés sértetlenségét. Oroszország nem tudta visszaszerezni Drinápolyt Bulgáriának. De Oroszország sok veszteségtől mentette meg Bulgáriát abban a háborúban, melyre Ausztria-Magyarország bízta fel.

A legyőzött Bulgária július végén békét kért. A béketárgyalások július 30-án kezdődtek Bukarestben.²⁰ A tárgyalások folyamán a legélesebb harc Bulgária és Görögország között folyt Kavalla kikötője miatt. Oroszország és Ausztria-Magyarország, mivel Bulgáriát mindenképpen a maguk oldalára akarta vonni, Bulgáriának e kikötőre vonatkozó igényeit támogatta. Németország sokkal tartózkodóbban viselkedett, mint szövetségese. Attól tartott, ha Bulgáriát pártfogolja, ezzel véglegesen eltaszítja Romániát. A német diplomácia a kavallai kérdést arra akarta kihasználni, hogy Görögországot a maga oldalára vonja. Franciaország szintén Görögországot támogatta, mert nem akarta, hogy Görögország a németek táborába menjen át, és mert Görögországot Olaszország ellensúlyozására akarta kihasználni a Földközi-tengeren. Az olasz diplomácia, természetesen, Bulgáriát támogatta. Az ügy Görögország győzelmével végződött; Görögországot pártolta Anglia is.

A bukaresti béke. A békét Bukarestben 1913. augusztus 10-én írták alá. Szerbia megkapta nemcsak a „vitás“, hanem majdnem az egész „nem vitás“ bolgár zónát is Macedóniában. Görögország Dél-Macedónián és Szalonikin kívül megkapta Trácia nyugati részét: Kelet-Trácia egy részét Drinápolyval együtt visszaadták Törökországnak; Románia megkapta Dél-Dobrudzsát. Így tehát Bulgária nem csak korábbi hódításainak nagyobb részét, hanem több régi birtokát is elvesztette.

A második balkán-háború az erők újabb megosztását jelentette a Balkánon. Most az egységes balkán-blokk helyett, mely Oroszország

²⁰ *Mogilevics és Ajrapetján: Útban a világháború felé. 194. l. kk.*

pártfogása alatt állott, két csoport alakult: az egyik oldalon Szerbia, Görögország és Románia, a másik oldalon Bulgária, mely rövidesen tárgyalni kezdett Törökországgal. A balkán-blokk széthullása rendkívül kedvező volt Németországra és Ausztria-Magyarországra nézve. De ezt a nyereséget csökkentette az a körülmény, hogy Románia az antant táborába ment át. A hatalmak a bukaresti béke után lázas munkát fejtettek ki, hogy befolyásuk alá vessék ezeket a balkán-csoportokat. A befolyásért folyó harc egyik legfőbb eszköze a balkán-államoknak nyújtott kölcsönök voltak,

A balkán-kérdés 1913. végén és 1914. elején.

A Balkánon hamarosan új nemzetközi konfliktus támadt. Szerbia, mely a második balkán-háború után rendkívül megerősödött, ismét kísérletet tett, hogy Albánia egy részének meghódítása útján kijárót szerezzen az Adriai-tengerhez. Időközben a nagykövetek londoni konferenciája 1913. nyarán elfogadta „az albán állam szerves statutumát”. Albániát „a hat hatalom kezessége mellett” független fejedelemségnek nyilvánították. A hat hatalomra bízták, hogy hathónapi határidőn belül fejedelmet válasszon ki Albánia számára. A statutum értelmében „Albánia polgári igazgatásának és pénzügyeinek ellenőrzését” „a hat hatalom küldöttjeiből és Albánia küldöttéből álló nemzetközi bizottságra bízták. A nagykövetek konferenciája, véget nem érő viták és intrikák után, megállapította az albán állam határait, amit a május 30-i londoni békeszerződés nyílt kérdésnek hagyott és a nagyhatalmak döntésére bízta. Oroszország és Franciaország a határvonal megállapításánál Szerbiát és Görögországot, Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország Albániát támogatta. Anglia a mult télen elfoglalt álláspontját megváltoztatta. Most Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország oldalára állott. A konferencia augusztus 11-én a határokat fővonalaiban megállapította. Két határmegállapító bizottságot alakítottak, melyek a nemzetközi konferencia határozatainak megvalósítása végett kiutaztak a helyszínre. Ez azt jelentette, hogy a diplomáciai harc a Foreign Office helyiségéből, ahol a londoni konferencia ülésezett, a nemzetközi bizottságoknak az albán hegyekben felütött sátraiba helyeződött át. Ott nagyon sajátos erkölcsök uralkodtak. Potopov vezérőrnagy, az orosz meghatalmazott, kezébe kerítette Laffert őrnagy a német megbízottnak leveleit, melyek némi fogalmat adnak a határmegállapító bizottságok módszeréről.

Laffert október 25-én ezt írta: „A szövetség (a hármasszövetség. — *A szerk.*) most tömören áll az antanttal szemben. A francia úgy megharagudott, hogy már elutazással fenyegetőzött. Az antant ma megdolgozta az angolt, s mi kénytelenek voltunk őt a magunk pártjára vonni.”

Október 26: „Meggyőztük az angolt. Nagy konfliktus. A kormányok információt követelnek... Visszatérőben a francia mellett üggettem el, hogy megijesszem kissé csökönyös lovát. Az eredmény minden várakozáson felül nagyszerű volt. Most a francia egészséges lábára is

sántit ... Általában a szövetség lehetőleg nagynak akarja látni Albániát, az antant — lehetőleg kicsinek. Azután Olaszország is és Ausztria is saját érdekszférájának tekinti Albániát és emiatt örökösen veszekednek. Angliát ... a mi oldalunkra vonjuk.“²¹

Amíg a bizottságok dolgoztak, a szerbek és albánok között állandó konfliktusok voltak. A szerb kormány októberben, az albánok újabb támadása után, részleges mozgósítást rendelt el és megszállotta Albánia területének egy részét. Szerbia kijelentette, hogy ezt a területet mindaddig megszállva tartja, amíg nem lesz rend Albániában. Ausztria-Magyarország végre elérkezettnek látta a pillanatot, hogy a szerbek katonai fellépését kihasználva, preventív háborút kezdjen és Szerbiát teljesen összetörje.

Berchtold október 14-én ezt táviratozta a belgrádi osztrák-magyar követségnek: „A szerb kormányt meg kell kérdeznünk: hajlandó-e abbahagyni az Albániába való benyomulásra irányuló katonai előkészületeket, illetőleg meghatározott rövid határidőn belül hajlandó-e visszavonni azokat a csapatokat, melyek már albán területen vannak? E kérdésre adott választól és a korábbi szerb nyilatkozatok kötelezettségeinek megtartásától függ a monarchia további magatartása Szerbiával szemben, mivel el vagyunk tökévelve, hogy a londoni határozatoknak minden alkalmasnak látszó eszközzel érvényt szerezzünk“.²² Berlin ezúttal ismét biztosította Bécsnek teljes támogatásáról. Az az utasítás, melyet a külügyi államtitkár helyettese küldött a bécsi nagykövetnek, így szólt: „Méltóságod mondja meg Berchtold grófnak, hogy szilárdan állunk Ausztria-Magyarország mögött, midőn egy életrevaló Albánia biztosításán fáradozik és megbízzuk a császári ügyvivőt, hogy nyomatékosan támogassa az osztrák demarsot. Azonkívül közreműködésre kérjük fel Angliát, melynek elnöklete alatt hozták a veszélyben forgó londoni határozatot.“²³ Ezt október 16-án táviratozták Bécsbe. Berchtold gróf osztrák-magyar külügyminiszter 1913. október 17-éről 18-ára virradó éjjel utasította a belgrádi osztrák-magyar követet, hogy ultimátumot nyújtson át a szerb kormánynak. Ausztria-Magyarország azt követelte, hogy Szerbia haladéktalanul ürítse ki Albániát, ellenkező esetben háborúval fenyegetett. A szerb kormány az orosz kormánnyal való tanácskozás után elfogadta az ultimátumot: Szerbia az osztrák-magyar imperialisták nagy bosszúságára 24 órával a megállapított határidő előtt kivonta csapatait. Oroszország és Szerbia ismét meghátrált Ausztria-Magyarország és Németország nyomása alatt.

Alig telt el egy hónap Ausztria-Magyarország Szerbiához intézett ultimátuma után, a Közelkeleten máris újabb nemzetközi konfliktus kelet-

²¹ *Mogilevics és Ajrapetján: Útban a világháború felé.* 204. l.

²² Österreich-Ungarns Aussenpolitik, XVII. 8828. szám.

²³ *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette.* XXXV. 1. rész, 14162. szám.

kezett. Németország és Törökország 1913. november havában egyezséget kötött, hogy Németország negyvenkét tisztből álló katonai missziót küld Törökországba. A misszió élére Liman von Sanders tábornokot állították. A katonai missziónak a török hadsereg újjászervezése volt a feladata. Azonkívül Liman von Sanderst a tengerszorosok partján elhelyezett hadtest parancsnokává nevezték ki. Liman december 14-én érkezett Konstantinápolyba.

Liman missziója felháborodást keltett Pétervárott. Az a helyzet állt elő, hogy a Boszporusz partjain olyan haderő volt, melynek németek voltak a parancsnokai. Kokovcev, az orosz minisztertanács elnöke, Párizsból visszatérőben kiszállt Berlinben és Liman missziója tárgyában megbeszélést folytatott a német kancellárral és magával II. Vilmos-sal. Azt követelte, hogy Liman legalább a fővárosban mondjon le parancsnoki állásáról. A német kormány látszólag beleegyezett abba, hogy a német tábornok más helyen állomásozó hadtest parancsnoka is lehet. De, nyilvánvalóan a németek titkos biztatására, a Porta határozottan elutasította Oroszországnak a német tábornok törökországi funkcióiba való beavatkozását. A cári kormány Párizstól és Londontól kért támogatást. Franciaország, ha nem is valami szívesen, de mégis kijelentette, hogy hajlandó támogatni Oroszországot. Anglia inkább kitérő álláspontra helyezkedett. Az orosz diplomácia meglehetősen éles tárgyalások után mégis némi engedményt csikart ki a németektől és törököktől. Limant előléptették; ezen a formális alapon fel lehetett menteni hadtestparancsnoki állásától. Liman lemondott fővárosi parancsnoki állásáról. De a német misszió valójában továbbra is vezető szerepet játszott a török hadseregben. A német befolyás erősödése Törökországban azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy Németország lesz a tengerszorosok ura.

Liman von Sanders ügye egybeesett az új orosz-német kereskedelmi szerződésre vonatkozó tárgyalások előkészítésével. Ennek a szerződésnek az 1904-es szerződés helyére kellett lépnie, melyben Oroszország, nehéz helyzetére való tekintettel, igen nagy engedményeket tett Németországnak, hogy a távolkeleti háborúban Németország jóakarátú semlegességét biztosítsa. A küszöbön álló tárgyalások az orosz és német sajtó elkeseredett harcára vezettek.

Liman von Sanders ügye a német imperializmus újabb kihívása volt. Németország már több ízben megpróbáltatásoknak tette ki a nemzetközi béke ügyét. Ez a kihívás kiegészítése volt e megpróbáltatások hosszú sorozatának. Ez a sorozat a császár tangeri fellépésével kezdődött. Folytatódott a casablancai kihívással és Bülow ultimátumával a boszniai válság idején, a párdúc-„ugrással“ és Szerbia kétszeri megfenyegetésével, mely 1912. végén és éppen egy évvel ez után történt.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KEZDETE

A nemzetközi helyzet

1914. nyarán.

A Közel-Kelet.

A balkán-háborúk még jobban kiélezték a nemzetközi helyzetet. Igaz, ezek a háborúk a Balkán szláv népeinek Törökország igája alól való teljes felszabadulására vezettek. De ugyanakkor fokozták a balkán-államok egymásközötti ellentéteit is. A török igát nem forradalom, hanem a balkáni monarchikus kormányok háborújával rázták le magukról; ez Törökország legyőzőinek egymás ellen való elkeseredett harcára vezetett. Bugária revánsra vágyott a második balkán háborúért; Törökország a kedvező pillanatot leste, amikor Görögországtól elveheti az égei-tengeri szigeteket; Olaszország nem üritette ki az elfoglalt Dodekaneszt; Görögország és Szerbia nem volt hajlandó megbékülni Albánia új határaival. De ez még nem volt minden. A balkán-monarchiák mögött az imperialista nagyhatalmak állottak, melyek a Közelkeleten ki akarták vetni egymást a nyeregből. Oroszország és Anglia arra törekedett, hogy Törökországot kiragadják a németek befolyása alól. Szófiában, Bukarestben és Athénben az antant és az osztrák-magyar—német blokk elkeseredett harcot folytatott a balkáni kormányok politikai tájékozódásáért, haderejéért, melyre szükségük volt a közeledő világháborúban. Ausztria-Magyarország várta az alkalmat, amikor végezhet Szerbiával; Szerbia Ausztria-Magyarország délszláv népeit igyekezett felszabadítani; Oroszország a szerbeket pártfogolta. A bécsi kormány Szerbiában és a délszláv propagandában az osztrák-magyar birodalom létének veszélyeztetését látta. Oroszország Szerbiát legerősebb támaszpontjának tekintette a balkáni felvonulóterületen Ausztria ellen. Elegendő volt, ha még egyszer kitör az osztrák-magyar—szerb konfliktus, elegendő volt, ha Oroszország nem hátrál meg a központi hatalmak előtt — ez megindíthatta az osztrák-magyar—oroszháborút. És akkor a szövetségek gépezete elkerülhetetlenül működésbe jön. Ausztria-Magyarország Németország hozzájárulása nélkül nem mert volna háborút indítani Szerbia ellen. Ha ez a háború kitör, ez azt jelentette volna, hogy Németország kedvezőnek látja a pillanatot a döntő

harcra, a világ új felosztásáért. Franciaország nem tehette, hogy ne támogassa Oroszországot, mivel az orosz birodalom széthullása megsemmisítette volna a reváns minden reményét és azonkívül Franciaország védtelenül állott volna a német imperializmussal szemben. Végül, Anglia sem térhetett ki az elől, hogy Franciaországot Anglia legveszélyesebb versenytársa, Németországgal szemben támogassa. A Balkán Európa puskaporoshordója lett. Csak egy égő gyufát kellett belehajítani, hogy egész Európa lángba boruljon.

1914. tavaszán mindkét csoport diplomáciája sietve folytatta állásai megerősítését, mert tudta, hogy az összecsapás elkerülhetetlen. Szazonov 1914. júniusában, II. Miklós és a román király konstancai találkozása alkalmával, minden erejével arra törekedett, hogy Romániát véglegesen az antant oldalára vonja. Viszont az osztrák-magyar—német blokk továbbra is azon fáradozott, hogy Bulgáriát maga mellé állítsa. Ezenkívül meg akarta valósítani Bulgária és Törökország közeledését, hogy az egyesült bolgár-török haderőkkel a balkán-államok antantbarát csoportját és mindenekelőtt Szerbiát sakkban tartsa.

A román-magyar ellentétek Erdélyben olyan éles formát öltöttek, hogy a magyarok már reménytelennek tartották, hogy Romániát a központi hatalmakkal szemben szerződési kötelezettségeinek megtartására bírhatják. A német kormány ezzel szemben azon az állásponton volt, hogy Romániát bármi áron is meg kell tartania a maga oldalán; ezért engedményeket követelt a magyaroktól az erdélyi románok javára. Ezen az állásponton volt Ferenc Ferdinánd főherceg is. Ő nem rokonszenvezett a magyarokkal, akik ugyanazzal az ellenszennvel fizettek neki. II. Vilmos a konopisti találkozó alkalmával (1914. júniusában) a következő diplomáciai programban állapodott meg Ferenc Ferdinándal: a Romániával való szövetséget meg kell szilárdítani; a bolgár-török közeledést elő kell segíteni; végül Romániát és Bulgáriát ki kell békíteni.

A távolkeleti kérdés
1908—1914-ben.

A Németország elleni háború előkészítése azt követelte az antanttól, hogy Távolkeleten érdekeiket és hátországát biztosítsa. Különösen parancsolóan állott ez a feladat Oroszország és Anglia előtt. Oroszországnak el kellett kerülnie egy második front keletkezésének veszélyét a Távolkeleten, Angliának biztosítania kellett óriási gyarmatbirtokainak és Kínában, a Csendes-óceán egész medencéjében meglévő gazdasági érdekeikre sértetlenségét.

Oroszország és Japán ellenségeskedése az 1907. évi orosz-japán egyezmény megkötése után is tovább tartott. A cári kormány nem lehetett bizonyos abban, hogy Japán nem fog agresszíven fellépni Oroszország ellen Észak-Mandzsuriában. De ugyanakkor Oroszország és Japán bizonyos értelemben szövetségesek is voltak. Az 1907-es egyezmény értelmében egymás közt felosztották Mandzsuriát. Ezért minden kölcsönös bizalmatlanságuk ellenére is szolidárisok voltak, ha más hatalmak Oroszország és Japán monopóliumát Kína e részében áttörni igye-

keztek. Főleg az Északamerikai Egyesült Államok tettek ilyen kísérleteket. Míg Anglia az orosz-japán háború után is Japán szövetségese maradt, az Északamerikai Egyesült Államok Japánban mindinkább legveszélyesebb ellenségüket látták.

Igaz, hogy Rooseveltt még a portsmouthi béke megkötése előtt, 1905. július havában, hozzájárult Japánnak Kórea felett gyakorlandó ellenőrzéséhez. A japán kormány ennek ellenében arra kötelezte magát, hogy nem fog a Filippi-szigetek meghódítására törni. 1908. november 30-án jött létre az úgynevezett root-takahiri egyezmény. E jegyzékváltás formájában kötött egyezmény értelmében az Északamerikai Egyesült Államok és Japán kijelentették, hogy „a két kormány politikája, melyet semmiféle támadó szándék nem vezet, a fentebb nevezett területen (tudniillik a Csendes-óceán medencéjében) a fennálló statusquo megtartására és Kínában az egyenlő kereskedelmi és ipari lehetőségek elvének védelmére irányul.“ Más szóval Japán mintegy hozzájárult a „nyílt ajtók“ amerikai elvéhez. Japán és az Északamerikai Egyesült Államok kijelentették továbbá, hogy „törhetetlenül tisztelni fogják egymás birtokait az említett területen“. Az egyezmény kötelezte a feleket, hogy a Csendes-óceán medencéjében fennálló statusquo megingása esetén kölcsönösen tanácskozást folytassanak: „Ha valamilyen körülmény a fentnevezett statusquo-t az egyenlő lehetőségek fent megállapított elvét veszéllyel fenyegetné, ebben az esetben a két kormány érintkezésbe lép egymással, hogy a szükségesnek tartott rendszabályokra nézve meg-egyezzenek“.

Az amerikai-japán ellentét a diplomáciai egyezmények ellenére is fokozatosan mélyült. Ez, például, elég élesen nyilvánult meg a mandzsuri vasutak nemzetközivé tételének kísérleteiben, melyeket az amerikai gazdasági körök az Északamerikai Egyesült Államok kormányának közvetlen és hivatalos támogatásával már régóta kezdeményeztek. 1908-ban az orosz kormány, északmandzsuriai érdekeltségének likvidációját tervezve, azzal a javaslattal fordult egy amerikai kapitalista csoporthoz, hogy szervezze meg a K. K. V.-nak a kínai kormány által idő előtt való megváltását. Ez a terv felkeltette az amerikai kormány érdeklődését. Az amerikai kormány 1909-ban tárgyalásokat folytatott Oroszországgal, egyenesen rámutatva arra, hogy a terv megvalósítása jó eszköz lehet Japán további hódításai ellen. Egy nemzetközi bankszindikátust szándékoztak alapítani, mely kölcsönt nyújtott volna Kínának, hogy megválthassa az összes mandzsuriai vasutakat, minekutána Kína a vasutak vezetését erre a bankszindikátusra bízta volna. A cári Oroszország, mely már kissé magához tért az 1904—1905-ös meg-
rázkódtatások után, 1910. január 8-án elutasította ezt a tervet. A K. K. V. likvidálása helyett további megegyezést keresett Japánnal.

A japán kormány szerfelett ellenséges álláspontra helyezkedett a K. K. V. megváltásának tervével szemben. Ugyanilyen ellenséges magatartást tanúsított a délmandzsuri vasutak megvásárlására irányuló

amerikai kísérletekkel szemben is. Japán csaknem ugyanakkor, amikor az Északamerikai Egyesült Államok a mandzsuri vasutak nemzetközivé tételét indítványozták, a cári kormánynak mandzsuri közös monopóliumuk együttes védelme céljából diplomáciai egyezményt, sőt szövetséget ajánlott. Az új orosz-japán egyezményt, mely tovább ment, mint az 1907. július 30-i szerződés, 1910. június 4-én írták alá. Ez az egyezmény nyilvános és titkos cikkekből állott. A nyilvános részben ez állt: „A magas szerződő felek kölcsönösen kötelezik magukat, hogy mandzsuri vasutaik javítása és a fent nevezett vasutak összekötő szolgálatának tökéletesítése céljából egymást barátságosan támogatják, tartózkodván mindennemű versengéstől e cél elérésében.” Az egyezmény többi pontjai a mandzsuri statusquo fenntartására és abban az esetben, ha azt veszély fenyegetné, kölcsönös tanácskozásra vonatkoztak.

A titkos cikkeben megerősítették Mandzsuriának érdekszférákra való felosztását, melyet az 1907-es szerződés állapított meg. De ezt a rendelkezést kiegészítették (2. cikk): „Mindkét magas szerződő fél kölcsönösen kötelezi magát, hogy fentemlített szféráikban nem fogják megsérteni egymás speciális érdekeit. Ennek megfelelően elismerik egymás kölcsönös jogát, hogy szférájukban érdekeik biztosítása és védelme céljából szabadon foganatosíthassák a szükséges rendszabályokat.”

Ez az utóbbi tétel lényegileg azt jelentette, hogy a szerződő felek kölcsönösen elismerik egymás jogát, hogy a megfelelő érdekszférák határain belül csaknem korlátlanul beavatkozhasanak Mandzsuria ügyeibe.

Japán ugyanebben az évben, 1910-ben, Kóreát formálisan annektálta.

1911-ben Kínában burzsoá-demokratikus forradalom tört ki. A japán kormány, mely attól tartott, hogy ez a forradalom Kína nemzeti tömörülésére és a külföldi imperialisták elleni harc erősödésére fog vezetni, Oroszországot intervencióra akarta rábírni, hogy a kínai császár hatalmát visszaállítsák.

Kacura, a japán militaristák akkori vezére, és Iszimoto hadügyminiszter volt az első, aki szóba hozta az intervenciót. Iszimoto kijelentette az orosz katonai ügyvivőnek, hogy az intervencióra vonatkozó tárgyalások céljából az ismert Tanaka tábornokot (aki abban az időben osztályfőnök volt) jelöli ki. Tanaka másnap Japán és Oroszország közös fegyveres intenciójának részletesen kidolgozott tervét terjesztette az oroszok elé. Tanaka felsorolta, hogy milyen csapattekercsek és milyen úton fognak Kínába vonulni, azt indítványozta Oroszországnak, hogy e célra használja fel a délmandzsuri vasutat stb. „Tanaka vezérőrnagy azt tűzte ki csapatok Kínába küldésének céljául, hogy Oroszország és Anglia hozzájárulásával a kínai császárt támogassák”¹. Tanaka az intervenció legközelebbi szférájául Pekinget, Tiencsint és az e pontoktól

¹ Nemzetközi viszonyok. 2. sorozat, XVIII. 2. rész, 787., 794. és 802. sz.

Singhaj-kvángig vezető vasutat nevezte meg. Kacura Genro, akit a japán politika kulisszámögötti vezetőjének tekintettek, néhány nap múlva értesére adta az orosz követnek, hogy Tanaka az ő utasítása szerint járt el. De a japán külügyminisztérium (Ucida miniszter személyében) ellenséges szemmel nézett a Kacura és Jamagata vezetése alatt álló, „háborús párt” terveire.² Az intervenciót nem sikerült megszervezni és Japán végeredményben beleegyezett, hogy kölcsön útján erősítse Juansikaj uralmát.

Anglia kiterjedt kereskedelmi és pénzügyi érdekei Kínában angol-japán ellentéteket szültek. De a Németország elleni harc kívánatosá tette Anglia számára, hogy Japánnal együttműködjek. 1911. július 13-án megújították az angol-japán szövetséget.

Anglia arra használta fel a Kínában folyó belső harcot, hogy 1912-ben Tibetet érdekszférájává tette.

Nagy változások történtek Mongóliában is. A kínai monarchia bukása után Mongólia kormányzója (hutuchta) nem volt hajlandó alávetni magát a kínai köztársaságnak és elszakadt Kínától. 1912. november 3-án egyezséget kötött Oroszországgal.

Oroszország hozzájárult, hogy Tibet Anglia érdekszférája legyen. Tárgyalások folytak az 1907-es egyezmény ilyen értelmű megváltoztatására vonatkozóan. Viszont Anglia elismerte Oroszország érdekeit Külső-Mongóliában. Ezt tette Japán is. Kelet-Belső-Mongólia Oroszország hozzájárulásával Japán érdekszférája lett. Oroszország az 1913. november 5-i egyezmény alapján elérte, hogy Kína elismerte Mongólia nemzeti autonómiáját.

Igy tehát a Távol-keleten a japán-amerikai ellentét egyre erősödött s ugyanakkor az angol-japán és az orosz-japán ellentétek letompultak, mert Oroszország és Anglia a Németország elleni háború előkészítésével volt elfoglalva. Az első világháború kezdetével még jobban fokozódott e hatalmaknak Japántól való függősége a Távolkeleten. Japán most teljes mértékben kihasználhatta azokat a különös, „Kína kirablására kedvező körülményeket”, amelyekről Lenin írt, s amelyeket földrajzi helyzetének köszönhetett.

Anglia és Németország viszonya 1913-ban és 1914. elején. A feszült nemzetközi küzdelemben Németország és Anglia maradt a fő ellenfél. Az angol-német ellentét volt annak az imperialista harcnak az alaptényezője, mely 1914-ben háborúra vezetett. De 1913-ban és 1914. elején az angol diplomácia minden igyekezete arra irányult, hogy az angol-német ellentét élességét leplezze. Először, Anglia ezekben az években, amikor Albánia határait kellett megállapítani, a hármasszövetséggel kacérkodott, majd, mintegy Haldane missziója folytatásaként, tárgyalásokat folytatott Németországgal a portugál gyar-

² Ugyanott, 802. szám.

matok felosztására vonatkozó 1898-as szerződés megújítására.³ Végül, az angol diplomácia többé nem gördített akadályokat a bagdadi vasút finanszírozásának útjába.

A portugál gyarmatok felosztására vonatkozó 1898. augusztus 30-i szerződést kiásták a levéltárak porából, sőt bizonyos mértékben Németország javára meg is változtatták. Németországnak most egész Angolát szánták, míg 1898-ban csak Angola egy részét akarták odaadni. Az erre vonatkozó egyezségi tárgyalásokat fő vonásaiban V. György királynak berlini tartózkodása alkalmával, 1913. május havában, fejezték be. Maga ez a látogatás az angol-német „közeledés” manifesztációja volt. A portugál gyarmatokra vonatkozó egyezményt 1913. augusztus havában parafálták. Grey egyébként elodázta a már parafált okirat aláírását és közzétételét. A végleges megállapodás csak 1914. július végén történt meg, néhány nappal az első világháború kitörése előtt.

A bagdadi vasút kérdését a portugál gyarmatok sorsával párhuzamosan döntötték el. Anglia még 1906-ban hozzájárult a török vámok háromszázalékos felemeléséhez, de azzal a kikötéssel, hogy az ily módon előálló állambevételi főlőleg nagyobb részét a macedóniai közigazgatás javára fordítsák. Így tehát a bagdadi vasút finanszírozása ezzel mit sem nyert. Ez a rendszabály inkább csak nehezítette a bagdadi vasút finanszírozását, melynek forrásául most csak a vámok újabb felemelése szolgálhatott. Így merül fel a vámok további négyszázalékos emelésének kérdése azzal, hogy a vámmilleték az áruk értékének 15 százalékára rúgjon. Mivel Anglia számára különösen azok a területek voltak fontosak, melyek a Perzsa-öböl mentén terülnek el, ezért azzal akarták megnyerni Angliának a vámok felemeléséhez való hozzájárulását, hogy a bagdadi vasutak legvégső részét, mely Bagdadtól a Perzsa-öbölhöz visz, átengedik Angliának.

1912. őszén Anglia hajlandó volt beleegyezni a vámok négyszázalékos felemelésébe, de csak abban az esetben, ha Törökország a Perzsa-öbölön angol érdekszférának ismeri el. Ezenkívül Anglia azt követelte, hogy az ő külön engedélye nélkül Baszorán túl ne folytassák a bagdadi vasutat. Anglia továbbá arra törekedett, hogy Baszora kikötőt ellenőrzése alá vesse és hogy Törökország erősítse meg a Tigrisen és Sat-el-Arabon való hajózásra vonatkozó brit kiváltságokat. Végül, a bagdadi vasút igazgatóságában két angol képviselőnek kellett helyet kapnia.

Az első balkán-háború után a nagyvezír Londonba utazott. Itt, a közeledő béketárgyalásokra Anglia kegyét keresve, beleegyezett az angol kívánságok teljesítésébe. Németország, melyet a zsákmányul felajánlott portugál gyarmatok kecsegtettek, szintén megígérte Angliának, hogy engedélye nélkül nem fogja folytatni a vasútépítést Baszorán túl, a Perzsa-öböl partvidéke felé. A németek elismerték Anglia „speciális érdekeit” a Sat-el-Arabon és eleget tettek Anglia egyéb kívánságainak

³ Lásd fentebb, VII. fejezet, 131. l.

is, melyek teljesítésétől tette függővé az angol diplomácia a bagdadi vasút befejezéséhez való hozzájárulását. Többek közt a moszuli kőolaj kitermelése és a Sat-el-Arabon való hajózás céljából részvénytársaságokat alapítottak, melyekben az angol tőke 50 százalékkal volt képviselve. A kőolajtársaság részvényeinek másik felét a németek és hollandok osztották fel egymás között egyenlően. Mivel a hollandi kőolajtőke szoros kapcsolatban állt az angol tőkével, ezért ez a megegyezés azt jelentette, hogy a moszuli kőolaj gazdaságilag Anglia kezébe került. Ez volt az angol-német megegyezés tartalma, mely 1914. június 15-én teljesen készen állt aláírásra. De az aláírást kissé elhalasztották; később a kitörő háború ezt az okiratot is aláíratlanul érte.

Tudjuk, hogy Grey elsősorban azért törekedett az angol-német viszony feszültségének enyhítésére, mert félt a kormányban levő németbarát ellenzékétől. Ez a gyengesége, de lehet, hogy kétszínűsége súlyos következményeket vont maga után. Berlinben sohasem voltak túlságosan szerények. És az angol diplomácia pacifista gesztusai és manőverei következtében Berlinben és Bécsben erősen reménykedtek, hogy Anglia nem szándékszik résztvenni a Németország elleni háborúban. Ezek az illúziók nem voltak az osztrák-magyar és német politikusok éleslátásának bizonyítékai; de ez történelmi tény.

Az angol-német közeledés jelei erősen nyugtalanították Párizst és Pétervárt. Az angol diplomatáknak nem volt kifogásuk az ellen, hogy a Németországgal folytatott tárgyalások útján emeljék saját értéküket antant-partnereik szemében. De ezzel nem akarták eltaszítani őket maguktól. Ezért 1914. tavaszán V. György és Grey Párizsba utazott, hogy látogatásukkal némileg megnyugtassák a franciákat.

Poincaré Párizsban rá akarta bírni Greyt, hogy fűzze szorosabbra az Oroszországgal való viszonyt és kössön vele haditengerészeti egyezményt. A haditengerészeti egyezmény kérdését Szazonov még 1912-ben Angliában Balmoral-Castleban való tartózkodása alatt vetette fel. Most Szazonov kérésére Poincaré felújította a dolgot. Grey kijelentette, hogy hajlandó a kérdést megvitatni. Hamarosan valóban megkezdődtek az angol-orosz tárgyalások. A németek azonnal tudomást szereztek róluk, mert a londoni orosz nagykövetség személyzete közt ügynökük volt. A német sajtóban szenzációs leleplezések jelentek meg. Az angolok bosszúsan szakították meg a tárgyalásokat. Grey június 11-én tartott parlamenti beszédében kategórikusan tagadta, hogy Oroszországgal tárgyalást folytatott az egyezményről.

A német imperializmus elhatározza a háborút. Mind az antant, mind a hármasszövetség, ez a két egymással ellenségeskedő hatalmi csoport, imperialista politikát folytatott és hódító háborúra készülődött. Ezért az 1914—1918-as háborúban „a világ imperialistái a bűnösök”⁴. A háborút Németország kezdte

⁴ A SzUK(b)P. története. Rövid tanfolyam, 132. l.

1914. nyarán. Németország volt a legagresszívebb hatalom; ő fegyverkezett fel a legnagyobb sietséggel; Németország készült fel a legjobban és leggyorsabban a háborúra.

A szárazföldi hadi előkészületek szempontjából Németországnak 1914-ben előnyös volt siettetni a mindkét ellenfél által régen előkészített háborút, mely a világ új felosztásáért folyt. Jagow külügyi államtitkár 1914. július havában elég világosan kifejtette a német imperializmus számítását. „Alapjában véve — írta Jagow a londoni nagykövetségnek — Oroszország most még nem kész a harcra. Franciaország és Anglia sem most kívánja a háborút. Minden helytálló feltevés szerint Oroszország néhány év múlva harcra készen fog állni. Akkor szétűz bennünket nagy katonai túlerejével, akkor már balti hajórajja lesz és meglesznek sztratégiai vasútjai is. A mi csoportunk pedig gyöngébb és gyöngébb lesz.” Ez utolsó szavaival Jagow Ausztria-Magyarország fokozódó felbomlására célzott.

„Oroszországban — folytatta Jagow — jól tudják ezt és ezért néhány évig feltétlenül nyugalmat akarnak. Szívesen elhiszem az ön Benkendorf unokatestvérének, hogy Oroszország most nem akar háborút viselni ellenünk.”⁵ A német külügyi államtitkárnál aligha bizonyította valaki meggyőzőbben, hogy Németország volt az, amely 1914. augusztusában megkezdte a háborút.

Hadi megfontolások szabták meg a német diplomácia állásfoglalását, midőn 1914. június végén új osztrák-magyar—szerb konfliktus keletkezett. Ez az összeütközés az osztrák-magyar trónörökös meggyilkolása következtében történt.

A szarajevói gyilkosság.

Szerbiában több nacionalista szervezet volt, melyek a délszlávok egyesítését és Nagy-Szerbia megteremtését tűzték ki céljukul. A szerb hadsereg tisztjei között „Fekete kéz” név alatt titkos szervezet működött, melynek az volt a célja, hogy az Ausztria-Magyarország uralma alatt lévő szerbeket felszabadítsa. Ez a szervezet a legszigorúbb összeesküvés alapján épült fel. Tagjainak nevét csak a központi bizottság ismerte. A szervezet egyszerű tagjai nem ismerték egymást. A társaság minden egyes tagja köteles volt új tagot toborozni és életével felelt annak hűségéért. A „Fekete kéz” vezére Dragutin Dmitrievics, álnéven „Ápisz”, a szerb kémelhárító osztály főnöke volt. Pasics kormánya félt tőle.

Ferenc József, Ausztria-Magyarország agg uralkodója, utolsó éveit élte. Minél öregebb lett Ferenc József, annál jobban növekedett Ferenc Ferdinánd főherceg trónörökösnek, az uralkodó unokaöccsének jelentősége Ausztria-Magyarország politikai életében. Ferenc Ferdinánd volt a Szerbia elleni háborút előkészítő háborús párt feje. A „Fekete kéz” ismerte a főherceg terveit. Ez a szervezet az osztrák-magyar trónörökös meggyilkolását tervezte. A szerb kormány gyanította az összeesküvést

⁵ Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch. I. 72. szám, 100. l.

és nem helyeselte. Félt a következményektől ebben a pillanatban, midőn az orosz hadsereg újjászervezési programja még nem volt befejezve, a szerb hadsereg pedig még nem heverte ki azokat a sebeket, amelyeket a balkán-háborúk ütöttek rajta. A szerb kormány azonban nem gátolta a munkájában a „Fekete kezét“, mely rettegésben tartotta őt.

1914. június 28-án megölték Ferenc-Ferdinándot egy szerblakta boszniai városban, Szarajevóban, ahova azért utazott, hogy jelen legyen az osztrák-magyar hadsereg hadgyakorlatain.

A potsdami tárgyalások.

A főherceg meggyilkolását követő napon Bécsben teljes zavar uralkodott. Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök háborút követelt Szerbia ellen.

A külügyminiszter Berchtold gróf, ez a könnyelmű arisztokrata, támogatta őt. De Tisza gróf, Magyarország miniszterelnöke, a „háborús párt“ ellen lépett fel. — Ennek az államférfinak pedig nem kis befolyása volt. Az agg uralkodó ingadozott. Hosszú élettapasztalata megtanította egyre: az ő véleménye szerint a legfőbb politikai bölcsesség abban állt, hogy az ember lehetőleg kerüljön minden felelős elhatározást.

Ez az ingadozás és határozatlanság a Habsburg-monarchia belső ziláltságának volt a következménye és ebben a helyzetben teljesen természetes volt, hogy kikérték szövetségesük véleményét. Maga Conrad von Hötzendorf is azon a nézeten volt, hogy Németország segítsége nélkül nem szabad megkockáztatni a háborút. A válság első szakaszában valójában Berlinben döntöttek a háború és béke kérdéséről. Ferenc József személyes levelet küldött II. Vilmosnak, a kormány pedig memorandumot adott át Ausztria-Magyarország balkán-politikájáról. Ezeket az okiratokat Hoyos gróf, Berchtold titkára vitte Berlinbe. Ferenc József levelében azt írta, lehetséges, hogy a szarajevói ügyben „lehetetlen lesz bebizonyítani a szerb kormány részességét. De — folytatta az uralkodó — lényegileg nem lehet kételkedni abban, hogy a szerb kormány politikája a délszláv népek egyesítésére és ennek következtében a Habsburg-ház birtokai ellen irányul.“ És az agg uralkodó arra a következtetésre jutott, hogy Szerbiát „mint politikai tényezőt el kell távolítani a Balkánról“.

Az osztrák-magyar—szerb konfliktus nem volt újdonság. Az utóbbi években nem kevés összeütközés volt Ausztria-Magyarország és Szerbia között. Sok esetben függött hajszálon a béke, de a háborút sikerült elkerülni: hol Oroszország győzte meg Szerbiát, hogy engedjen, mert Oroszország katonailag nem volt felkészülve, hol Németország tartotta vissza osztrák-magyar szövetségeseit, mivel a pillanatot nem tartotta alkalmasnak.

Ezúttal azonban a német kormány kedvezőnek látta a helyzetet. Berlinben tudták, hogy Oroszország még nincs felkészülve a háborúra, de tudták azt is, hogy ez már nem sokáig tart. „Oroszország, mely háborúra számíttva, minden erejéből fegyverkezik, a jelen pillanatban nem szándékozik háborút viselni, helyesebben, most még nincs eléggé

felkészülve rá.“ Ha Oroszország rászánná is magát, hogy Szerbia védelmére kel, mert az balkán-politikájának legfőbb támasza, „katonai tekintetben távolról sincs felkészülve és még nem olyan erős, amilyen néhány év múlva lesz“. Ezt jelentette a kormánynak gróf Szögyény, a berlini osztrák-magyar nagykövet. Oroszországnak nagy katonai programja csak 1917-ben lett volna befejezve. Tehát, ha Oroszország nem avatkozik be az osztrák-magyar—szerb viszályba, Ausztria-Magyarország megsemmisíti Szerbiát; ez komoly nyeresége lesz az osztrák-magyar—német blokknak. De ha Oroszország mégis háborúra határozna el magát, akkor nagy háború lesz, mégpedig olyan körülmények között, melyek Németországra nézve előnyösek. Később kedvezőtlenebbül alakulnak a háború feltételei. A száz katonai ügyvivő 1914. július 2-án Berlinből szintén azt jelentette Drezdába, hogy a német hadvezetőség háborút akar indítani. „Az a benyomásom, hogy a nagyvezérkar most tartja kívánatosnak a háborút“ — írta. Lenin teljesen világosan leplezte le a német militaristák és a német diplomácia álláspontját. „A német burzsoázia — írta Lenin 1914. őszén —, védelmi háborúról szóló meséket terjesztve, a valóságban az ő szempontjából legalkalmasabb pillanatot választotta ki a háborúra, kihasználva a haditechnikája legújabb vívmányait és megelőzve Oroszország és Franciaország tervbevett és előre elhatározott újabb fegyverkezését.“⁶

II. Vilmos potsdami kastélyában 1914. július 5-én fogadta Szögyény osztrák-magyar követet és világos választ adott neki: „Ne halogassák ezt a fellépést“ (Szerbia ellen). Így közölte Szögyény a német császár szavait. „Oroszország mindenesetre ellenséges magatartást fog tanúsítani, de erre ő (a császár. — *A szerk.*) már évek óta fel van készülve és ha Ausztria-Magyarország és Oroszország közt háborúra kerülne a sor, meg lehetünk győződve, hogy Németország szokott szövetségi hűségével a mi oldalunkon fog állani.“⁷

Szögyény és Hoyos Bethmannal és Zimmermann külügyi államtitkárhelyettségével is találkozott. Bethmann kijelentette, hogy egy Szerbia miatti konfliktusban Ausztria-Magyarország biztosan számíthat arra, hogy Németország, mint a monarchia szövetségese és barátja, mögötte fog állni.⁸ II. Vilmos tehát győzelemre segítette Bécsben a háborús pártot. Megtették a világháborúhoz vezető döntő lépést.

II. Vilmos, jóváhagyván Ausztria-Magyarországnak Szerbiával való leszámolási tervét, nyomban Potsdamba hívta a katonai és a haditengerészeti vezetőség képviselőit. Figyelmeztette őket, hogy valószínűleg háború lesz. Az volt a válasz, hogy minden készen áll. „Ez után a kihallgatás után nem volt semmi dolgom — közli a német vezérkar fő-

⁶ Lenin Összes Művei. XVIII. k., 61—62. l.

⁷ Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik. VIII. 10058. szám.

⁸ Ugyanott, 10076. szám, 320. l.

hadiszállásmestere. — A mozgósítás tervét még 1914. március 31-én befejezték. A hadsereg, mint mindenkor, ezúttal is készen állott“.

A tábornok, e sorokat írva, nem ok nélkül dicsekedett. Németország 1914. nyarán katonai felkészültség tekintetében túlszárnyalta a cári Oroszországot és Franciaországot. Ezt a fölényt a mozgósítás gyorsasága, a vasutak pontos munkája, a tiszti állomány nagy száma, a tartalékos alakulatok nagy mértékben való háborús kihasználásának előzetes előkészítése, a hadseregnek nagyszámú tüzérséggel való felszerelése, különösen a tábori nehéz tüzérség alkalmazása biztosította.

A potsdami megbeszélések után meglehetősen primitív diplomáciai fogást alkalmaztak a háborús rendszabályok leplezésére: a vezető német politikusok szabadságra utaztak, mintha a nemzetközi porondon semmi rendkívüli esemény sem történt volna. A félhivatalos sajtót utasították, hogy Ausztria-Magyarország és Szerbia kölcsönös viszonyáról „szándékosan enyhén“ írjanak. Így szólt az az utasítás, melyet a külügyminisztérium július közepén adott a „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“-nak. „A szigorúan félhivatalos lapnak — írja Jagow erről az utasításról — nem szabad idő előtt riadót fújni“.

A Berlinből kapott válasz után Bécsben, 1914. július 7-én, minisztertanács volt. „Az összes jelenlévők, a magyar királyi miniszterelnök (Tisza. — A szerk.) kivételével azon a nézeten voltak, hogy a tisztán diplomáciai siker, ha mindjárt Szerbia nyilvánvaló megalázásával végződne is, értéktelen volna és ezért olyan messzemenő követeléseket kell támasztani Szerbiával szemben, melyekről előre meg lehet állapítani, hogy elutasítják őket, s katonai beavatkozás útján radikálisan oldják meg a kérdést.“⁹

De Bécsben nem fogtak hozzá azonnal a dologhoz. Amíg Tisza gróf a háborút ellenezte, lehetetlen volt háborút kezdeni. Nem lehetett háborút viselni, midőn a monarchia egyik felének miniszterelnöke kijelentette, hogy ő nem egyezik bele a háborúba. Tisza álláspontja azzal magyarázható, hogy győzelem esetén félt új szláv területek annektálásától, az osztrák-magyar dualizmusnak osztrák-magyar-szláv dualizmussá való átalakításától és ennek következtében Magyarország szerepének csökkenésétől. Vereség esetén pedig előrelátta a régi Habsburg monarchia pusztulását. A háború híveinek csak nagynehezen sikerült Tisza grófot más álláspontra bírni. Midőn ezt elérték, már július közepe volt.

Ez a huza-vona elégedetlenséget váltott ki Berlinben. Ott sürgették az ügyet, mert attól tartottak, hogy Ausztria-Magyarország takaródót fúj. II. Vilmos úgy gondolta, hogy „a dolog túlságosan húzódik“. A bécsi német nagykövet jelentésére, mely szerint Berchtold a szerbeknek átnyújtandó követeléseken törte a fejét, II. Vilmos ezt a széljegyzetet írta: „Ki kell üríteni a szandzsákat! Akkor azonnal megkezdődik a dulakodás!“ — Efféle tanácsok röpültek Bécsbe.¹⁰

⁹ Conrad von Hötzendorf: Aus meiner Dienstzeit 1906—1918. IV. 51. l.

¹⁰ Die Deutschen Dokumente. I. 29. szám, 47. l.

Míg az osztrák-magyar közös kormány a Szerbia elleni fellépésen tanakodott, az antant-hatalmak diplomáciája sem vesztegette az időt hiába. A legbonyolultabb az angol kormány diplomáciai játéka volt.

Edward Grey, mint A brit külügyminisztérium élén 1905. végétől
diplomata. 1916. decemberéig sir Edward Grey állott. A

történetírók nem keveset vitalkoztak azon, hogy milyen egyéniség húzódott meg ennek a nagyszerűen nevelt, választékosan udvarias, nyugodt, tartózkodó gentlemannek kifogástalan külseje mögött. Sir Edward nem szeretett sokat beszélni; s azt a keveset is, amit mondott, homályosan szeretete kifejezni. Az, aki Grey-jel beszélt, gyakran nem tudta, hogy tulajdonképpen miként is kell érteni a brit miniszter szavait: vajjon sokat jelentő célzásnak kell-e tekinteni őket, vagy üres frázisoknak, melyekkel ki akar térni gondolatainak közlése elől.

A legújabb történetírás egyes képviselői úgy igyekeznek jellemezni Edward Grey-t, mint aki kerülni akarta, hogy a német vetélylársat ingerlje és ezzel megmenteni Angliát és az egész világot a közeledő borzalmas háborútól. A tények azonban kissé más színben festik Grey politikáját.

A brit külügyminisztérium kitűnően volt informálva a helyzetről. Grey a szarajevói gyilkosság után már hamarosan tudta, hogy Bécs ezt a terrorista merényletet agresszív fellépésre fogja kihasználni Szerbia ellen és hogy Németország szintén erre fogja ösztönözni Bécsset. Valamivel később Grey megtudta azt is, hogy Oroszország sem szándékozik még egyszer meghátrálni Ausztria-Magyarország és Németország előtt. Hogyan kellett volna cselekednie Grey-nek, ha meg akarta volna menteni a békét? Erre a kérdésre saját praktikus tapasztalatának kellett megadnia a választ. Mikor 1911-ben az agadiri válság idején általános európai háború veszélye fenyegetett, az angol kormány Lloyd George kincstári kancellár útján nyilvánosan és Grey útján titkos diplomáciai úton figyelmeztette Németországot, hogy Anglia Franciaország oldalán be fog avatkozni a háborúba. És Németország takarodót fűjt. Ugyanígy állott az ügy 1912. végén is: Angliának az a kijelentése, hogy nem marad semleges, mérséklő hatást gyakorolt Németországra és Ausztria-Magyarországra.

Ez a tapasztalat mutatta, hogy mi lett volna Grey teendője 1914. nyarán, ha meg akarta menteni a békét. Berlinben el kellett volna osztatnia azt az illúziót, hogy Anglia semleges marad a közeledő európai háborúban. Ezt annál is inkább meg kellett volna tennie, mivel az angol diplomácia 1913. és 1914. folyamán támogatta Berlinnek azt a reményét, hogy Anglia semleges marad.

De hogyan viselkedett sir Edward Grey? 1914. június 29-én a parlamentben nyilvánosan fejezte ki részvétét Ferenc Józsefnek. Ez udvariassági aktus volt. A szarajevói gyilkosság utáni első napokban Grey majdnem semmit sem tett többé. Csupán információt gyűjtött ...

Grey II. Vilmosnak Szögyénnyel Potsdamban való találkozását követő napon, 1914. július 6-án Lichnowsky herceg német nagykövetet fogadta. A nagykövet közölte Grey-jel, hogy II. Vilmos császár mélyen meg van elégedve az angol hajórajnak a kieli kikötőben tett látogatásával. Lichnowsky néhány semmitmondó frázis után puhatolózni kezdett Grey-nek a közelgő nemzetközi bonyodalmakra vonatkozó állásfoglalását illetően. E célból kijelentette Grey-nek, hogy Ausztria-Magyarországtól akár lépni Szerbia ellen. „De természetesen nem gondolnak területi hódításra?” — kérdezte Grey Lichnowskyt. Lichnowsky megnyugtatta Grey-t, hogy Ausztria-Magyarország egyáltalán nem törekszik annexióra. Majd meglehetősen őszintén kifejtette Németország álláspontját. Ha Németország nem nyujtana segítséget Ausztria-Magyarországnak, az osztrák-magyar monarchia elégedetlen lenne. Ha pedig támogatja Ausztria-Magyarországot, akkor komoly bonyodalmak várhatók Oroszország részéről. A nagykövetet különösen az nyugtalanította, hogy ha Anglia és Oroszország között a haditengerészeti egyezményre vonatkozóan tárgyalások folynak, ez ellentállásra ösztönözheti Oroszországot Ausztria-Magyarországgal szemben. Grey meg akarta győzni Lichnowskyt Oroszország békeszeretetéről. De ha a bonyodalmak mégis bekövetkeznének, mondotta, akkor mindent meg fog tenni „a vihar elhárítása” céljából. Grey megerősítette Lichnowskyt abban a feltevésben, hogy Anglia „nem engedheti meg Franciaország megsemmisítését”. Ennél tovább nem ment.¹¹

Grey két nap múlva, június 8-án, Benkendorf orosz nagykövettel beszélt. Feltárta előtte a helyzet komolyságát. Midőn Benkendorf megkísérelte, hogy kevésbbé nyugtalanító színben tüntesse fel a helyzetet, Grey ellentmondott. Hangoztatta, hogy Ausztria-Magyarország akciója valószínű és emellett különösen hangsúlyozta Németország ellenséges érzelmeit Oroszországgal szemben.

Július 9-én Lichnowsky ismét találkozott Grey-jel, a főherceg meggyilkolása után már másodszor. Az angol miniszter újból Oroszország békeszerető hangulatáról beszélt és megnyugtatta a német nagykövetet, hogy Angliát semmiféle szövetségi kötelezettség nem köti Oroszországgal és Franciaországgal szemben, így tehát teljesen szabad keze van. Lichnowsky meg akarta tudni hajlandó-e Anglia békítően hatni Pétervárra, ha Ausztria-Magyarország és Szerbia között konfliktus törne ki. „Mondottam — közli Grey —, hogyha a Szerbia elleni osztrák rendszabályokat meghatározott keretek között fogják foganatosítani, akkor, természetesen, aránylag könnyű lesz Pétervárt türelemre bírni.” Ausztria-Magyarországnak azonban nem szabad túllépnie bizonyos határt. Különben Oroszországot a szláv népek iránt tápiált rokonszenve arra indíthatná, hogy utimátumra emlékeztető lépésre határozza el

¹¹ British Documents. XI. 32. szám, 24—25. l.; Die Deutschen Dokumente. 20. szám, Lichnowsky jelentése.

magát Ausztria-Magyarországgal szemben. Grey ismét megnyugtatta Lichnowskyt, hogy meg fog tenni „minden lehetőt, hogy a nagyhatalmak közli háborút meggátolja”¹².

Érdekes, hogy Grey, aki Benkendorffal pesszimista hangon beszélt, ugyanakkor Lichnowskyval való találkozásai alkalmával optimista volt. Lichnowsky azt jelentette Berlinbe, hogy „a miniszter általában nagyon bizakodó hangulatban volt és vidám hangon kijelentette, hogy semmi oka sincs arra, hogy a helyzetről pesszimista módon vélekedjék”¹³. Viszont az előző napon Grey azt mondotta Benkendorff cári nagykövetnek, hogy „a Bécsből kapott hírek nem tetszenek neki.” „Én azt válaszoltam — jelentette Benkendorff, — hogy ha Ausztria az elkövetett gyilkosságot ki akarja használni, az orosz közvélemény nem marad közömbös.” „Ez az oka annak, — mondotta Grey, — hogy a helyzetet nagyon komolynak látom.” „Sok forrásból merített benyomása Berlin szándékaira vonatkozólag — következtette Benkendorff — általában nem nagyon kedvező”¹⁴.

Figyelemreméltó, hogy Grey, aki figyelmeztette Pétervárt, ezt nem tette Berlinnel szemben. Nem kísérte meg, hogy a német imperialistákat fékezze, noha látta, hogy háborút akarnak. Miért nem ismételte meg Grey ugyanazt, amit 1911-ben és 1912-ben tett? Lehetséges, hogy Grey félt a kormány „pacifista” szárnyától, mely talán lármát csapott volna, ha Németországot megfenyegették volna. Lehetséges, hogy ezek a meggondolások késztették arra, hogy halogassa Berlin figyelmeztetését. Bármint volt is, Grey magatartása semmiesetre sem segítette elő a béke megőrzését. Ellenkezőleg. Grey politikája a német agressziót bátorította.

Egyébként angol szempontból nem is volt olyan kedvezőtlen a háború pillanata. „Az utolsó három év folyamán sohasem voltunk ilyen jól felkészülve”¹⁵ — mondotta Churchill, aki Asquith kormányában az admirális első lordja volt. A tengeren Anglia mindenestre összehasonlíthatatlanul erősebb volt, mint Németország.

Még röviddel azelőtt, hogy Ausztria-Magyarország ultimátumot küldött Szerbiának, Grey visszautasította Szazonov indítványát, hogy Oroszország, Anglia és Franciaország együttesen hassanak a bécsi kormányra. Július 23-án, az ultimátum átnyújtása napján, az angol miniszter a válság egész ideje alatt első ízben találkozott az osztrák-magyar nagykövettel Londonban meglehetősen jól tudták, hogy Ausztria-Magyarország milyen kihívó okiratot készített elő Szerbia ellen. Július 22-én, az ultimátum átnyújtásának előestéjén, a „Times elég pontosan közölte az ultimátum tartalmát. Grey, természetesen, nem volt rosszal-

¹² British Documents. XI. 41. szám; Die Deutschen Dokumente. 30. sz.

¹³ Die Deutschen Dokumente. I. 30. szám, 49. l.

¹⁴ Nemzetközi viszonyok, 3. sorozat, IV. 146. szám.

¹⁵ Churchill, W.: The world crisis. I. 194. l.

bul informálva, mint a lap szerkesztősége. Mensdorf maga közölte Grey-jel az osztrák-magyar jegyzék legfőbb pontjait. Mindennek ellenére Grey Mensdorf gróffal való találkozása alkalmával csupán sajnálkozásának adott kifejezést, hogy Ausztria-Magyarország jegyzéke a válaszra korlátozott időt szabott; nem volt hajlandó a jegyzék lényegéről tárgyalni mindaddig, amíg saját szemével nem látja az iratot. Majd részletesebben kezdett beszélni arról a kárról, amelyet négy nagyhatalom: Oroszország, Ausztria-Magyarország, Franciaország és Németország háborúja okoz a kereskedelemnek. Arról, hogy egy ötödik nagyhatalom: Anglia részvétele is lehetséges, egy szót sem szólt. Mensdorf Grey-jel folytatott beszélgetéséről írt jelentését a következő szavakkal fejezte be: „Hidegvérű és tárgyilagos volt, mint rendszerint, barátságosan volt hangolva és nem minden részvét nélkül viseltetik irántunk.”¹⁰ Mi más volt ez, mint az agresszió buzdítása?

Poincaré pétervári utazása.

Osztrák-magyar ultimátum Szerbiának.

A főherceg meggyilkolását követő első napokban Pétervárról zavartalan nyugalom uralkodott. Az orosz diplomáciai gépezet a megszokott módon folytatta munkáját. A bécsi orosz nagykövettől megnyugtató jelentések érkeztek és a minisztériumban olyan kérdésekkel foglalkoztak, mint a török vámok négy-százalékos emelése, az ottomán államadósság tanácsában Oroszország számára biztosítandó hely, a mongol kölcsön stb. Az első riasztó hír Benkendorf londoni orosz nagykövettől érkezett Pétervárra. Majd az olasz nagykövetség informálta Pétervárt Olaszország szövetséges: Ausztria-Magyarország részéről fenyegető veszélyről. Július 20-án Oroszországba érkezett Poincaré. Kijelentette, hogy Németország elleni háború esetén Franciaország teljesíteni fogja szövetségesi kötelezettségeit. A cári kormány elhatározta, hogy ezúttal nem fog visszarettenni a háború veszélyétől, mint ahogy ezt már háromszor tette: 1909-ben, 1912-ben és 1913-ban.

Bécsben azt határozták, hogy amíg a francia köztársaság elnöke nem hagyja el az orosz fővárost, várnak az ultimátum átnyújtásával. A bécsi politikusok azt hitték, hogy a cár és a miniszterei Poincaré személyes befolyása nélkül könnyebben meg fognak békülni Ausztria-Magyarország ultimátumával és talán még azt is megengedik Ausztria-Magyarországnak, hogy Szerbiával akadálytalanul leszámolhasson. Midőn Poincaré elutazott Pétervárról, az osztrák-magyar kormány utasította belgrádi követét, hogy július 23-án nyújtsa át az ultimátumot a szerb kormánynak és a válaszra 48 órás határidőt szabjon.

Az ultimátum azzal kezdődött, hogy a szerb kormány a Bosznia és Hercegovina annexiója után, 1909-ben vállalt kötelezettségei ellenére túrte az Ausztria-Magyarország ellen irányuló mozgalmat, sőt a terro-

¹⁰ Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges. I. 107. szám; Österreich-Ungarns Aussenpolitik. VIII. 10537. szám, 602—603. l.

rista merényleteket is. „A június 28-i gaz merényletben bűnösök vallo-
másaiból és beismeréseiből kitűnik — így szólt az ultimátum —, hogy
a szarajevói gyilkosságot Belgrádban készítették elő, hogy a fegyvert és
a robbanó anyagokat, melyekkel a gyilkosokat ellátták, szerb tisztok és
tisztviselők adták a gyilkosoknak ... és hogy, végül, a fegyveres büntet-
tesek Bosznia-ba való átutazását a szerb határszolgálat vezető személyei
szervezték és valószínűsítették meg.“ Ausztria-Magyarország ennél fogva azt
követelte, hogy a szerb kormány hivatalos lapjában és külön a király
hadseregparancsában nyilvánosan és ünnepélyesen ítéljen el minden
Ausztria-Magyarország ellen irányuló propagandát és agitációt. Ezután
tíz konkrét követelés következett. Ezek között a következők: a szerb
sajtóban mindennemű Ausztria-Magyarország ellen irányuló ellenséges
propaganda megtiltandó; az Ausztria-Magyarország elleni szervezetek
megszüntetendők; azok a tisztok, tisztviselők és tanítók, akik az Ausztria-
Magyarország elleni tevékenységben és propagandában részt vettek, el-
bocsátandók (e személyek jegyzékét az osztrák-magyar közös kormány
állította össze); az iskolai oktatásból az osztrák-magyar ellenes propa-
ganda minden eleme kiküszöbölendő; az osztrák-magyar hatóságok
Szerbia területén résztvesznek az Ausztria-Magyarország ellen irányuló
mozgalom elnyomásában és nevezetesen a szarajevói ügy kivizsgálásá-
ban; a szarajevói gyilkosságban részes személyek szigorúan megbün-
tetendők.

Az osztrák-magyar ultimátumot szándékosan úgy szövegezték,
hogy egyetlenegy becsületét féltő állam sem fogadhatta el. Báró Giesl
osztrák-magyar követ a jegyzék átnyújtása alkalmával kijelentette, hogy
ha a megszabott határidőn belül nem fogadják el a jegyzéket a maga
teljes egészében, akkor ki fogja kérni útlevelét. A szerb kormány azonnal
Oroszországhoz fordult védelemért, kijelentvén, hogy egyetlen kormány
sem fogadhatja el ezeket a követeléseket, melyek elfogadása egyenlő
volna az állam szuverénitásával való lemondással.

Szazonov július 24-én reggel Cárskoje-Szelóból Pétervárra sietett.
Azonnal átadták neki a Belgrádból kapott friss táviratot, melyben az
ultimátumról értesítette az orosz kormányt. Szazonov, midőn elolvasta
a táviratot, felkiáltott: „Ez európai háború!“. Ugyanaznap miniszter-
tanács volt. A minisztertanács azt ajánlotta Szerbiának, hogy ha saját
erejével nem képes védekezni, akkor ne fejtse ki ellenállást, hanem
jelentse ki, hogy enged az erőszaknak és sorsát a nagyhatalmak kezébe
teszi le. A minisztertanács továbbá elhatározta, hogy „az események
menetétől függően“ négy hadkerületet mozgósít. Az ülés után Szazonov
azt tanácsolta a szerb követnek, hogy vonják vissza a csapatokat és
azt ajánlotta, hogy az Ausztria-Magyarország jegyzékére adandó válas-
zban minden tekintetben legyenek mértékletesek. Ellenben a német nagy-
követtel Szazonov igen erélyes hangon beszélt.¹⁷ Ha azt hitte, hogy

¹⁷ Nemzetközi viszonyok, 3. sorozat, V. 19. és 25. szám.

Németország ilymódon arra készítheti, hogy hasson Ausztria-Magyarországra, akkor tévedett: Berlinben készen állottak nemcsak Ausztria-Magyarország és Szerbia egymás elleni lokalizált háborújára, hanem az Oroszországgal és Franciaország elleni fegyveres harcra is. II. Vilmos Ausztria-Magyarország ultimátumát teljes egészében helyeselte. „Brávó, — ezt jegyezte meg az ultimátum „energikus hangjával“ kapcsolatban. — Bevallom, a bécsiektől ezt már nem is vártam“.

Pasics szerb miniszterelnök a megszabott határidőben, július 25-én, Giesl bárónak, átadta a szerb kormány válaszát. A szerb jegyzéket rendkívül diplomatikusan fogalmazták meg. Szerbia nem utasította el mereven Bécs kihívó követeléseit. Ausztria-Magyarország ultimátumának kilenc pontját, bár fenntartásokkal, de elfogadta. Szerbia csak egybe nem egyezett bele: nem akarta megengedni, hogy Ausztria-Magyarország képviselői résztvegyenek a főherceg élete elleni összeesküvés kivizsgálásában, mert ez „az alkotmány és a büntető törvénykönyv rendelkezéseinek megsértését jelentette volna“. Giesl báró futólag átnézte a választ. Miután meggyőződött, hogy a szerbek valamit nem fogadtak el, azonnal útlevelét követelte. Az osztrák-magyar követség még aznap este elhagyta Belgrádot. Kiderült, hogy Giesl már jóelőre parancsot adott a levéltár és a követség egyéb holmijának becsomagolására.

Szazonov július 25-én arra kérte Grey-t, hogy „világosan és erélyesen“ ítélje el Ausztria-Magyarország politikáját. „Sajnos, — írta Benckendorfnak — adataim szerint Ausztria-Magyarország belgrádi fellépése előestéjén jogosan azt hihette, hogy követeléseit Anglia nem fogja ellemezni, s elhatározását bizonyos mértékben ez a számítás befolyásolta.“ A francia kormány is hasonló kéréssel fordult Londonhoz.

Grey feltárja Anglia álláspontját. Mensdorf londoni osztrák-magyar nagykövet július 24-én átadta Grey-nek az ultimátum másolatát. Grey kétségbeesésének adott kifejezést. Azt mondta, hogy ez „a legszörnyűbb okirat, melyet a diplomácia valaha is létrehozott“.¹⁸ Még aznap, vagyis július 24-én, Grey fogadta Lichnowskyt is. Kijelentette neki, hogy amíg Ausztria-Magyarország és Szerbia lokalizált összeütközéséről van szó, ez az ügy őt nem érinti. Másképp állna a kérdés, ha az orosz közvélemény arra kényszerítené az orosz kormányt, hogy indítson háborút Ausztria-Magyarország ellen. „Abban az esetben, ha Ausztria-Magyarország bevonul Szerbiába — folytatta Grey —, az európai háború közvetlen veszélye fenyeget.“ „A négy hatalom — Grey határozottan hangsúlyozta a „négyet“, értvén alatta Oroszországot, Ausztria-Magyarországot, Németországot és Franciaországot — háborújának következményei teljesen beláthatatlanok.“ Grey ezután tüzetesen arról elmélkedett, hogy milyen elszegényedést és kimerülést fog előidézni ez a háború, beszélt a forradalom kirobbanásának lehetőségéről és arról a kárról, mely a világkereskedelmet fenyegeti. De hogy

¹⁸ Nemzetközi viszonyok. V. 56. szám; British Documents. XI. 91. szám.

a háborúba az ötödik nagyhatalom: Anglia is beavatkozhatnak, erről Grey ezuttal sem szólt egy szót sem.¹⁹

Végül július 26-án V. György angol király találkozott a német császár testvérével: Henrik porosz herceggel. „Teljesen világosan számot adva magának a mostani helyzet komolyságáról — közölte a herceg —, a király megnyugtatót engem, hogy ő és a kormánya semmit sem fognak elmulasztani, hogy a háborút Szerbiára és Ausztria-Magyarországra lokalizálják“. „Továbbá szószerint ezt mondotta — folytatta Henrik —: „Minden erőnkkel azon leszünk, hogy ne sodródjunk a háborúba és semlegesek maradjunk“. Meg vagyok győződve, hogy ezt a nyilatkozatot komolyan gondolta, éppúgy meg vagyok győződve arról is, hogy Anglia kezdetben tényleg semleges fog maradni, de hogy tartósan semleges maradhat-e — fejezte be a herceg —, nem tudom megítélni.“²⁰ Berlinnek egyébként nem is volt rá szüksége, hogy Anglia huzamosan semleges maradjon. A német diplomácia a vezérkar terveiből, az úgynevezett Schlieffen-tervből indult ki, mely szerint, amint ismeretes, Franciaország leverése néhány hét feladata volt. Ennélfogva Angliának, hacsak rövid ideig tartó semlegessége is, teljesen elegendő volt a német imperializmus céljai szempontjából.

Benkendorf július 25-i jelentésében ecseteli az angol diplomácia álláspontjáról szerzett benyomását. „Jóllehet, nem beszélhetek Önnek semmiféle formális ígéretről Anglia katonai együttműködése tekintetében — írta Szazonovnak —, de sem Greynél, sem a királynál, sem más befolyásos személynél nem láttam semmi jelét sem annak, hogy Anglia komolyan számol a semlegesség lehetőségével. Megfigyeléseim határozottan az ellenkező benyomást keltik.“²¹ Az angol diplomácia nyilvánvalóan bátorságot igyekezett önteni Oroszországba és Franciaországba, anélkül, hogy véglegesen lekötötte volna magát.

Grey Lichnowsky útján azt ajánlotta Németországnak, hogy mérséklőleg hasson Bécsre. Grey azt követelte, hogy Ausztria-Magyarország elégedjék meg az ultimátumra adott szerb válasszal. Grey azonban nem mondotta a németeknek egyenesen, hogy Anglia háborút fog viselni Németország ellen. Igaz, Lichnowsky már július 27-én úgy érezte, hogy a dolog nyilvánvalóan így áll.²² Lehet, hogy a császár, megkapván Lichnowsky 28-i táviratát, szintén megsejtette. Greynek mégis keményebb és világosabb nyelven kellett volna beszélnie Berlinnel: akkor talán még lett volna kilátás arra, hogy a háborús gyújtogatók észretérnek. Grey azt indítványozta, hogy a válság megoldási módzatainak megtárgyalása céljából szervezzék meg a négy nagyhatalom (Anglia, Francia-

¹⁹ Die Deutschen Dokumente. I. 157. szám.

²⁰ Ugyanott, II. 374. szám.

²¹ Nemzetközi viszonyok. 3. sorozat, V. k. 56. szám

²² Die Deutschen Dokumente. I. 265. szám.

ország, Németország és Olaszország) közbenjárását. Grey emlékirataiban maga tárja fel azokat az okokat, melyektől a külügyminisztérium vezettette magát. Ő azt hitte, hogyha zöld asztalnál tárgyalják meg a helyzetet, ez bizonyos eshetőséget nyújt arra, hogy a békét megmentik. De ha ez nem is sikerülne, a konferencia akkor sem okozna kárt az antantnak. „Úgy véltem, — írja Grey —, hogy a német háborús készülődések sokkal előbbre haladtak, mint Oroszország és Franciaország készülődései. A konferencia lehetőséget nyújtott volna e két hatalomnak, hogy felkészüljenek és Németország hátrányára változtassák meg a helyzetet, mely most határozott fölényben volt.“ A német kormány minden teketória nélkül elutasította Grey indítványát.

Július 28-án Ausztria-Magyarország táviratilag hadat üzent a szerb kormánynak és megkezdte a hadműveleteket. Pétervárott és Párizsban nyomatékosan követelték, hogy Anglia végre is foglaljon el határozott álláspontot. A brit hajóhad az admirális parancsára július 28-ról 29-re virradó éjjel kifutott Portlandból és teljes sötétségben átszelve a csatornát, hadibázisába, Scapa-Flow-ba, vonult.

Július 29-én Grey kétszer beszélt Lichnowskyval. Az első beszélgetés alkalmával nem mondott a nagykövetnek semmi lényegeset. Továbbra is a négy hatalom közvetítéséről beszélt. Kevéssel ezután Grey értesítette Lichnowskyt, hogy még egyszer szeretne vele beszélni. A miniszter a következő szavakkal fogadta a nagykövetet: „A helyzet mindinkább kiéleződik.“ Majd kijelentette Lichnowskynak, hogy barátilag és személyesen bizonyos dolgot kénytelen vele közölni. Ez alkalommal Grey először fejtette ki a nagykövet előtt igazi álláspontját. „A brit kormány éppúgy, mint eddig, most is barátságos viszonyban kíván maradni velünk és amíg a konfliktus csak Ausztriára és Oroszországra szorítkozik, semleges maradhat. De ha bennünket és Franciaországot bevonják a háborúba, akkor a helyzet azonnal megváltozik és a brit kormány bizonyos körülmények között gyors elhatározásokra lesz kényszerítve. Ebben az esetben nem lehet majd sokáig kívül állani és várakozni.“²³

Grey nyilatkozata Berlinben megrendítő benyomást keltett. A német diplomácia érzelmeit, melyeket Lichnowsky távirata váltott ki, a császár jellegzetes megjegyzése fejezte ki: „Anglia kimutatja a foga fehérét — írta Vilmos — abban a pillanatban, midőn úgy vélte, hogy mi zsákcába kerültünk és nincs kibúvó a helyzetből! Az „aljas kufár szemétnepség ebédekkel és szónoklatokkal iparkodott megcsalni bennünket. Durva csalást jelentettek a királynak Henrikkal folytatott beszélgetése alatt hozzám intézett szavai: Semlegesek maradunk és igyekezni fogunk, amennyire csak lehet, továbbra is kívül állani.“ Grey „határozottan tudja, — folytatta a császár —, hogy ha csak egyetlenegy komoly, éles, intő szót mondana Párizsban és Pétervárott és semlegességre intené

²³ Die Deutschen Dokumente II 357 és 368 szám.

őket, mindkettő azonnal csendben marad. De Grey óvakodik ettől a szótól, ehelyett bennünket fenyeget! Aljas kurafi!" — így örvongött dühében II. Vilmos.²⁴

Ezekben a napokban Berlin megtudta, hogy Olaszország nem szándékozik szövetségesi oldalán harcolni. Az olasz diplomácia sértve érezte magát amiatt, hogy Ausztria-Magyarország nem tanácskozott vele a Szerbia elleni fellépés előtt, amint ezt a hármasszövetségi szerződés egyik pontja megkövetelte.

Ezek a hírek hideg zuhanyként hatottak a német kormányra. Régen volt-e, hogy Berlinben Bécs ingadozása miatt bosszankodtak? Régen volt-e, hogy Berlinben annyira felháborodtak, mert Ausztria-Magyarország késedelmeskedett az ultimátum átnyújtásával? A kép egyszerre megváltozott: Berlinben majdnem pánik tört ki. Július 29-ről 30-ra virradó éjjel három órakor a késői óra ellenére is, Grey figyelmeztetését közölte Béccsel. Még előbb, július 28-án, midőn a császár tiszta tába jött Olaszország álláspontjával, Ausztria-Magyarországot rá akarták bírni, hogy elégedjék meg Belgrád bevételével, mint záloggal és fogadja el a Grey által ajánlott közvetítést. Berlin július 30-án egész nap táviratokkal bombázta Bécsset. De Bécs elutasította a német indítványokat. Az egyetlen, amit a német diplomáciának sikerült elérnie, az volt, hogy Bécs udvariasan válaszolt Greynek.

Német ultimátum Oroszországnak.

Nehéz megmondani, hogyan viselte volna magát Ausztria-Magyarország, ha a német kormány továbbra is nyomást gyakorolt volna rá. De július 30-án késő este Németország nyomása megszűnt. A vezérkar előző útjára térítette a császárt.

Németország sztratégiai tervei Franciaország villámgyors leveréséből indultak ki, melyet az orosz hadsereg mozgósításának és összpontosításának lassúsága fog majd megkönnyíteni. Az orosz hadseregnek ehhez több, mint negyven napra volt szüksége. Ennek az időnek eltelté előtt Oroszország, a németek feltevése szerint, nem nyújthatott hatályos támogatást szövetségesének. Franciaország leverése után Németország minden erejével Oroszországra akarta rávetni magát, hogy ily módon külön-külön semmisítse meg ellenfeleit. Németországban az orosz hadikészületek minden további napját rendkívül fontosnak tartották. Világos volt, hogy Németországnak, bármi áron is, de fel kell tartóztatnia Oroszország mozgósítási intézkedéseit.

Az orosz kormány elhatározta, hogy támogatni fogja Szerbiát, de mégis bizonytalanul érezte magát. Ez nem is csodálatos. Az orosz haderő újjászervezése még távolról sem volt befejezve, Anglia álláspontja még mindig nem volt elég világos. Szazonov idegeskedett. Majd azt ajánlotta, hogy a hatalmak együttesen bírják rá Ausztria-Magyar-

²⁴ Ugyanott, 368. szám 88. l.

országot a Szerbia feleletére adott határidő meghosszabbítására, majd pedig azt követelte, hogy Anglia és Olaszország közvetítsen Ausztria-Magyarország és Szerbia között. Végül a cár július 28-án megkérte II. Vilmost, hogy nyugtassa meg Ausztria-Magyarországot. Mindez hiábavaló volt. A háború elháríthatatlanul közeledett, mert a németek így akarták. Erre az orosz kormány elhatározta, hogy a lehető leggyorsabban mozgósít.

A német diplomácia megkísérelte, hogy Oroszország hadikészületeit kitolja. II. Vilmos július 28-án késő este táviratot²⁵ küldött II. Miklósnak, melyben megígérte, hogy hatni fog Bécsre. Pourtalès német nagykövet július 29-én felkereste Szazonovot és felolvasta neki Bethmann táviratát. A kancellár azt követelte, hogy Oroszország szüntessen be mindennemű hadikészülődést, ellenkező esetben Németországnak mozgósítani kell, ez pedig könnyen háborúra vezethet. „Most semmi kétségem sincs többé az osztrákok engesztelhetetlenségének igazi okait illetően” — vetette oda Szazonov Pourtalèsnek, miután a kancellár táviratát végighallgatta. „Teljes erőmmel tiltakozom, miniszter úr, ez ellen a sértő állítás ellen” — kiáltott Pourtalès. Nagyon hidegen váltak el.²⁶ Így folyt le Szazonov és Pourtalès beszélgetése az orosz külügyminisztérium feljegyzése szerint.

II. Miklós még aznap, július 29-én, Januskevics vezérkari főnök előterjesztésére aláírta az általános mozgósítást elrendelő ukázt. Este Dobrorolszkij tábornok, a vezérkar mozgósítási osztályának főnöke, személyesen vitte a pétervári főtávíróhivatal épületébe a cár mozgósítási ukázat, hogy a birodalom minden részébe megsürgönyözzék. Csak néhány perc hiányzott még addig az időpontig, amikor a távírókészülékeknek meg kellett kezdeniök a táviratok továbbítását. Ekkor váratlanul átadták Dobrorolszkijnak a cár rendelkezését, hogy várjon az ukáz továbbításával. Kiderült, hogy a cár újabb táviratot kapott II. Vilmostól. A császár táviratban ismét hangoztatta, hogy igyekezni fog Oroszország és Ausztria-Magyarország között megegyeztést létrehozni és arra kérte a cárt, hogy ne nehezítse meg ezt hadikészülődéseivel. Mintán II. Miklós elolvasta a császár táviratát, közölte Szuchomlinovval, hogy az általános mozgósítást elrendelő ukázat hatályon kívül helyezi. A cár részleges mozgósításra szorítkozott, mely csak Ausztria-Magyarország ellen irányult.

Szazonovot, Januskevicset és Szuchomlinovot szerfelett nyugtalanította, hogy II. Miklós engedett II. Vilmos befolyásának. Attól féltek, hogy Németország a hadsereg összpontosításában és felvonultatásában megelőzi Oroszországot. Július 30-án reggel azt határozták, hogy a cárt eltérítik álláspontjától. Januskevics és Szuchomlinov telefonon próbál-

²⁵ A berlini távíró július 29-én éjjel 1 óra 45 perckor adta át.

²⁶ Nemzetközi viszonyok. V. 224. szám.

tak beszélni a cárral. De a cár ridegen kijelentette Januskevicznek, hogy abbahagyja a beszélgetést. De a tábornoknak még volt annyi ideje, hogy közölje a cárral, hogy a szobában jelen van Szazonov is, aki szintén beszélni óhajtana vele. A cár rövid hallgatás után beleegyezett abba, hogy meghallgatja a minisztert. Szazonov elodázhatatlan jelentéssel végett audienciát kért. II. Miklós ismét hallgatott, majd felszólította Szazonovot, hogy 3 órakor jelenjék meg. Szazonov megállapodott társaival, hogyha sikerülni fog meggyőzni a cárt, akkor a péterhofi palotából azonnal telefonálni fog Januskevicznek, az pedig a főtávíróhivatal napos tisztjének parancsot fog adni, hogy közölje az ukázt az összes hadkerületekkel. „Ezután — mondotta Januskevic — elmegyek hazulról, kikapcsolom a telefont, és általában mindent megtészek, hogy senki se találhasson meg engem, ha az általános mozgósítást újból hatályon kívül helyeznék.“

Szazonov majdnem egy teljes órahosszat bizonyította II. Miklós-nak, hogy a háború mindenképpen elkerülhetetlen, mivel Németország háborút akar és hogy ilyen körülmények között rendkívül veszélyes halogatni az általános mozgósítást. II. Miklós végre elfogadta ezt a nézetet. Rendszerint azzal értett egyet, aki legutoljára beszélt vele. Szazonov az előcsarnokból telefonált Januskevicznek és közölte, hogy a cártól szankciót kapott. „Most már kikapcsolhatja a telefonját“ — fűzte hozzá Szazonov. Július 30-án este 5 órakor a pétervári főtávíróhivatal összes készülékei kopogtak. Valamennyi hadkerületbe szétküldték az általános mozgósítást elrendelő cári ukázt. Július 31-én reggel már mindenki tudott róla.

A német nagykövet július 31-én éjfélkor felkereste Szazonovot és közölte vele, hogy ha Oroszország augusztus 1-én déli 12 óráig nem demobilizál, ebben az esetben Németország szintén mozgósítást rendel el. Szazonov megkérdezte, hogy ez háborút jelent-e? „Nem — felelte Pourtalès —, de nagyon közel állunk hozzá.“ Oroszország nem szüntette be a mozgósítási rendszabályokat. Ugyanazon a napon, augusztus 1-én, Németország is általános mozgósítást rendelt el.

Az orosz-német háború kezdete.

A német nagykövet augusztus elsején este újból felkereste Szazonovot. Megkérdezte, hajlandó-e az orosz kormány kedvező választ adni a mozgósítás megszüntetésére vonatkozó tegnapi jegyzékre. Szazonov tagadólag válaszolt. Szemmel látható volt, hogy Pourtalès gróf felindulása egyre fokozódik. Kihúzott a zsebéből egy összehajtott papírlapot és még egyszer megismételte kérdését. Szazonov ismét elutasítóan felelt. Pourtalès harmadszor tette fel ugyanazt a kérdést. „Nem adhatok önnek más választ“ — ismételte újból Szazonov. „Ebben az esetben — mondotta Pourtalès felindulástól elfúló hangon — kénytelen vagyok átnyújtani önnek ezt a jegyzéket.“ Ezekkel a szavakkal adta át Szazonovnak a papírt. Ez a papírlap a hadüzenetet tartalmazó jegyzék, vagy jobban

mondva két jegyzék volt. Bethmann két hadüzeneti változatot küldött, aszerint, hogy milyen lesz Szazonov válasza; Pourtalès azonban izgalomában mind a két jegyzéket egyszerre adta át Szazonovnak.²⁷

Az orosz-német háború megkezdődött. A német vezérkar háborús tervei csupán azt követelték, hogy az orosz mozgósítást feltartóztassák. A német haditerv szerint nem volt semmiféle különös szükség arra, hogy ilyen sietve üzenjenek hadat Oroszországnak, hanem csak azt követelte, hogy Franciaország ellen a legsürgősebben kezdjék meg a hadműveleteket. A keleti hadműveletek elhalasztása csak előnyös lehetett a németek számára. Miért kellett hát Bethmannnak annyira sietnie az Oroszországnak szóló hadüzenettel? Erre a kérdésre Bülow ad feleletet emlékirataiban. Bülow véleménye szerint a belpolitikai helyzet kényszerítette Bethmannnt erre a lépésre. Albert Ballin nagyon élénken ecsetelte Bülow előtt azt a jelenetet, mely az ő jelenlétében játszódott le a kancellári palotában az Oroszországnak szóló hadüzenet napjának reggelén.

„Midőn Ballin a földszinten levő kerti szalonba lépett, melyben ezeket a borzalmas határozatokat hozták, maga előtt látta a kancellárt, ki hosszú léptekkel, nagyon izgatottan járkált fel és alá a szobában. Előtte foliánsokkal fedett asztalnál Kriege titkos tanácsos ült. Kriege szorgalmas, lelkiismeretes, buzgó tisztviselő volt ... Bethmann időről-időre türelmetlenül kérdezte Krieget: „Még mindig nem kész az orosz hadüzenet? Azonnal szükségem van az orosz hadüzenetre!” Kriege, aki nagy zavarban volt, eközben hasonló eset után kutatott a nemzetközi állampolgár elismert tankönyveiben Hugo Grotiustól kezdve ... egészen Bluntschliig, Heffterig és Martensig. Ballin megkérdezte a birodalmi kancellárt: „Excellenciás uram, mért siet ennyire hadat üzeni Oroszországnak?” Bethmann így válaszolt: „Különben nem tudom megnyerni a szociáldemokratákat”. „Ezt úgy akarta elérni — fejezte be Bülow —, ha a háború élet a cári Oroszország ellen irányítja”.²⁸ Bethmannnak az volt a véleménye, hogy a német kormány számára könnyebb lesz a háborút a cárizmus elleni harc jelszava alatt kezdeni. Meg volt győződve, hogy a német szociáldemokraták felkapják ezt a jelszót, és ez megkönnyíti nekik, hogy a világháborúban a német imperializmust támogassák. Belpolitikai szempontból a kancellár nem tévedett: „Kautsky és társai — írta Lenin — egyenesen becsapták a munkásokat, a világ burzsoáziájának önző hazugságát ismételve, mely ezt az imperialista, gyarmati, rabló háborút minden erejével népi, védelmi (bárki számára is védelmi) háborúnak igyekszik feltüntetni és e háború igazolására példát keres a nem imperialista háborúk történetében.”²⁹ Ilyen igazolá-

²⁷ Nemzetközi viszonyok. V. 396. szám.

²⁸ Bülow, B.: Denkwürdigkeiten. III. 166–188. l.

²⁹ Lenin Összes Művei. XVIII. 242. A II. Internacionále csődje.

sul kellett szolgálnia a cárizmus elleni „nép“-háború gondolatának, melyet a régmúlt 1848-as korszakból vettek.

Harc az angol kormányon belül. A brit kormány a válság kezdete után csak 1914. július 27-én foglalkozott először a nemzetközi helyzettel. Grey beszédét Buchanan pétervári angol követ táviratának fejtegetésével kezdte. A táviratban az volt, hogy Szazonov háború esetén Anglia katonai támogatására számít. Elérkezett a pillanat, — fejezte be beszédét —, midőn a kormánynak határozottan döntenie kell, hogy Anglia tevékeny részt vesz-e az általános európai kérdésben a másik két antant-hatalommal együtt, vagy pedig félreáll és teljesen semleges marad. Anglia nem halaszthatja tovább a döntést. Az események nagyon gyorsan közelednek. Grey kijelentette, hogy ha a kormány a semlegesség mellett döntene, ő lemond. Csend lett.³⁰

Elsőnek Morley lord törte meg a csendet. Az ellen szólalt fel, hogy Anglia háborút viseljen. A kormány tagjainak túlnyomó többsége — tizenegy miniszter, Morley-t is beleszámítva — ezen az állásponton volt. Grey-t csak Asquith miniszterelnök, Haldane és Churchill támogatta. Lloyd George és még több miniszter várakozó álláspontra helyezkedett.

Grey helyzete nem volt könnyű. Oroszország és Franciaország tudni akarta, támogatja-e Anglia őket a közeledő háborúban és ezért kétséget kizáró feleletet követeltek. A Foreign Office tisztviselői, különösen Nicolson és Crowe, valamint a vezérkar szintén sürgették a minisztert, de Morley csoportja békét követelt Németországgal. A kormány másnap is és minden nap folytatta a vitát. Az erőviszonyok a kormányban óvatosságra készítették Greyt. Benkendorf kifejezése szerint hatnia kellett az angolok „lassú felfogására“ és más álláspontra kellett bírnia minisztertársait.

A német diplomácia féktelen követeléseivel segítségére volt Greynek. Bethmann már július 29-én Goshen angol követtel folytatott megbeszélése alkalmával szokásos esetlenségével érintette a Franciaország elleni háború kérdését és megemlítette, hogy a német csapatok Belgiumon keresztül törnek be Franciaországba. Bethmann megígérte, hogy ha Anglia ebben az esetben semleges marad, akkor garantálja Franciaország és Belgium európai területének épségét a háború után. A nagykövet kérdésére azonban a kancellár magyarázatképpen hozzáfűzte, hogy ezt a kezességet nem terjesztheti ki a francia gyarmatokra.³¹

Goshennek a német kancellárral folytatott megbeszéléséről küldött távirata július 30-án reggel érkezett Londonba. Grey tagadó választ készített elő erre az „elfogadhatatlan“ és „becstelen“ ajánlatra. Grey felháborodott hangon írta válaszát.³²

Grey július 31-én kérdést intézett Berlinhez és Párizshoz, hogy

³⁰ Morley, J.: Memorandum on Resignation. 1—2. 1

³¹ British Documents. XI. 293. szám, 185—186. 1.

³² Ugyanott, 303. szám, 193. 1.

tiszteletben tartják-e Belgium semlegességét.³³ Cambon a legkategórikusabb igennel válaszolt, Lichnowsky azonban ki akarta védeni Grey kérdését, azt kérdezvén a maga részéről, hogy Anglia semlegességre kötelezi-e magát, ha Németország megígéri, hogy nem sérti meg Belgium semlegességét. Grey nem vállalt ilyen kötelezettséget. De hozzáfűzte, hogy Németország számára volna rendkívül fontos, ha Angliának Belgium semlegességét garantálná: ez Németország szempontjából kedvezően hatna az angol közvéleményre.

Ezalatt Oroszország és Franciaország mind állhatatosabban követelte Angliától, hogy vállaljon világos kötelezettségeket. A brit kormány továbbra is halogatta a döntést.

Morley csoportja szakadással fenyegette a kormányt és 1914. augusztus 1-én Grey engedett a németbarátok nyomásának. Ezen a napon, ellentétben azzal, amit június 29-től kezdve mondott a németeknek, Grey azt javasolta Lichnowskynak, hogy tárgyalják meg a következő tervezetet: Grey garantálja Anglia és Franciaország semlegességét, azzal a feltétellel, hogy a németek megígérik, hogy nem támadják meg Franciaországot.³⁴ Grey tehát határozottan el akarta árulni Oroszországot. Tervének világos gondolata az volt, hogy Németországot Oroszországra uszítja, ő pedig kívül marad. A császár, természetesen, el volt ragadtatva Grey tervétől, de ezt a tervet nem sikerült megvalósítani.

Elsősorban a franciák akadályozták meg a terv megvalósítását. Cambon minden teketória nélkül megmondta Greynek, hogy ha Anglia elárulja barátait, akkor háború után ő fogja húzni a rövidebbet, teljesen függetlenül attól, ki lesz a győztes: Németország-e vagy Oroszország és Franciaország. Greynek meg kellett értenie, hogy terve nemcsak hitszegő, de nem is eléggé előrelátó.

**Németország hadat
üzén
Franciaországnak.**

A francia uralkodó körök az olyan politikusok személyében, mint Poincaré, már régen elhatározták, hogy háborút indítanak Németország ellen, de úgy, hogy a háborúért való felelősség a németekre háruljon. Ez nem volt nehéz feladat. A német imperializmus, Franciaország gyors leverésére törekedve, sietette a hadműveletek megkezdését a nyugati fronton. Vagyis a francia kormánynak csak türelemmel kellett várnia; a német kormány önmaga vette magára a hadüzenet felelősségének súlyos terhét. A francia kormány, gondosan kerülve minden határincidenszt, mely ürügyet adhatott volna, hogy a németek megkezdjék a hadműveleteket, 1914. július 30-án a határtól 10 kilométernyire visszavonta csapatait.

Már július 31-én, ugyanakkor, midőn a pétervári német nagykövet az orosz mozgósítás megszüntetését követelte, a párizsi német nagykövet jegyzéket nyújtott át a francia külügyminiszternek. A német kor-

³³ Ugyanott, 348. szám.

³⁴ Die Deutschen Dokumente. 562. szám.

mány a jegyzékben értesítette Franciaországot az Oroszországhoz intézett követelésekről. Azt kérdezte továbbá a francia kormánytól, vajjon hajlandó-e kötelezni magát, hogy semleges marad. A németek 18 órás határidőt adtak a válaszra. Bethmann körültekintően utasította Schön párizsi német nagykövetet, hogyan járjon el, ha a franciák kielégítő választ adnának. Ebben az esetben a követnek pótlólag szándékosan elfogadhatatlan követelést kellett intéznie a franciákhoz és ilymódon kellett őket háborúra kényszeríteni. Azt kellett követelnie Franciaországtól, hogy semlegessége zálogául engedje meg Toul és Verdun várak megszállását. Ily arcátlanul provokálták a háborút.

Bethmann azonban hiába ravaszkodott. A franciák azt felelték, hogy előre semmit sem mondhatnak és fenntartják teljes cselekvési szabadságukat. Augusztus elsején Poincaré mozgósítást rendelt el. A németeknek nehéz volt ebbe belekötni, mert maga Németország is ezen a napon mozgósított.

A német vezérkar főnöke azt követelte, hogy a nyugati fronton a lehető leggyorsabban kezdjék meg a hadműveleteket. Bethmann már augusztus elsején elkészítette a Franciaországnak szóló hadüzenet szövegét. Ennek megokolása céljából a német kancellár kihasználta a határincidensekről és a francia repülők állítólagos támadásairól szóló ellenőrizhetetlen híreket. Később maguk a németek is beismerték, hogy amikor Franciaországnak hadat üzentek, olyan adatokra hivatkoztak, amelyek koholtaknak bizonyultak. Így „okolták“ meg a Franciaországnak szóló hadüzenetet, ezt az óriási nemzetközi jelentőségű cselekedetet. A jegyzéket 1914. augusztus 3-án este felé nyújtották át a francia kormánynak.

**A német csapatok
betörése Belgiumba.**

Most még csak az maradt hátra, hogy Bethmann a németek Belgiumba való betörését diplomáciai „formába“ öltöztesse. Ezt éppolyan egyszerűen és esetlenül tette, mint amilyen egyszerűen és esetlenül üzentek háborút Franciaországnak. Moltke már július 29-én megküldte a külügyminisztériumnak a belga kormánynak szóló nyilatkozat-tervezetét. Ebben arról volt szó, hogy a német kormánynak adatai vannak arra vonatkozólag, hogy Franciaország Namur megtámadása céljából a Maasnál csapatokat összpontosít. Belgium — így folytatta a tervezet — nyilvánvalóan képtelen saját erejével visszaverni a franciák támadását; ennél fogva a német csapatok kénytelenek lesznek Belgium területére lépni. De a német kormány arra kéri Belgiumot, hogy ezt ne tekintse ellenséges cselekedetnek; kéri, hogy a belga csapatokat vonják vissza Antwerpenig és ne zavarják a német hadsereg előnyomulását. Ennek ellenében Németország garantálja Belgium területi épségét és függetlenségét, sőt még területi kompenzációkat is ígért Franciaország rovására. A német külügyminisztérium csak a kompenzációkra vonatkozó mondatot húzta ki, egyebekben egyszerűen lemásolta a Moltkétól kapott szöveget. A

tervezet 24 órás határidőt adott Belgiumnak a válaszra. A berlini diplomáciai kancelláriákban, természetesen, mindenki tudta, hogy a franciák nem szándékoznak megtámadni Namurt. Ennek ellenére augusztus 2-án mégis átnyújtották a belga kormánynak az ultimátumot.

Belgium még július 31-én mozgósított. Midőn a belga kormány megkapta az ultimátumot, visszautasította azt és Angliához fordult segítségért.

Most Grey legyőzte pacifista minisztertársai ellenállását. Minden angol réges-régen tudta, hogy milyen jelentősége van a belga partvidéknek Anglia biztonsága szempontjából. A németek Belgiumba való betérése a legnépszerűbb ürügyet szolgáltatta Greynek és híveinek arra, hogy beavatkozzanak a háborúba. A konzervatívok vezérei augusztus 2-án teljes támogatásukat ígérték Asquithnak, ha háborúra határozza el magát. Ettől a pillanattól kezdve Morley már nem volt veszélyes Asquith és Grey számára.

Augusztus 2-án Grey írásban biztosította Cambont, hogy az angol flotta a tengeri egyezmény feltételei értelmében védelmezni fogja Franciaországnak a la Manche-csatorna és az Atlanti-óceán mentén fekvő partvidégeket.³⁵ E nap estéjén John Burns, a háborút ellenző miniszterek egyike lemondott. A kormány augusztus 3-án reggel elhatározta, hogy beavatkozik a háborúba. Burnst követve, Morley lord és vele együtt a kormánynak még két tagja szintén lemondott. Lloyd George határozottan a háborús párt mellé állott.

Nappal Grey a parlamentben beszédet mondott, melyet türelmetlenül várt az egész világ. Természetes, hogy különösen a német kormány nyugtalankodott.

Grey beszéde elején sajnálkozásának adott kifejezést, hogy „az európai béke nem őrizhető meg“. Kijelentette, hogy egész politikája a béke megőrzésére irányult, de minden fáradozása sikertelen maradt, mivel „egyes országok“ háborúra törekedtek. Felolvasva Cambonhoz 1912. novemberében írt levelét, Grey megokolta, hogy Franciaország védelmére miért kellett Angliának a háborúba beavatkoznia.

Beszéde végén Grey Belgiummal foglalkozott. Azt bizonyíttatta, hogy Anglia nem maradhat semleges, ha Belgiumot idegen csapatok szállják meg. Azzal a kéréssel fejezte be beszédét, hogy a parlament adjon a kormánynak korlátlan felhatalmazást Nagy-Britannia összes tengeri és szárazföldi haderejének felhasználására.³⁶ A konzervatívok, sőt még az írek is, bizalmat szavaztak a kormánynak.

A következő napon 1914. augusztus 4-én, a brit kormány ultimátumot intézett Németországhoz, melyben azt követelte, hogy Németország feltétlenül tartsa tiszteletben Belgium semlegességét. A német kormánynak londoni idő szerint éjjel 11 óráig kellett választ adnia.

³⁵ British Documents. 487. szám.

³⁶ Grey: Twenty five years. II. 308—326. 1

Augusztus 4-én este a Kormány tanácskozásra gyűlt össze a Downingstreet-en. Grey meg volt győződve, hogy nem fog feleletet kapni. A miniszterek mégis felindultan várták, nem jön-e valaki a német nagykövetségről, hogy átadja a válaszigyzéket. Az óra mutatója a megszabott órához közeledett. A határidő letelt, felelet nem érkezett. Grey a következő tartalmú levelet küldte Lichnowskynak a német nagykövetségre: „Őfelsége kormánya megállapítja, hogy a két ország között augusztus 4-től, este 11 órától hadiállapot áll fenn.“³⁷

A levélhez a nagykövetség személyzetének útleveleit mellékeltek.

³⁷ British Documents, XI, 643, 1.

A DIPLOMÁCIA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Anglia hadüzenete az egész brit birodalmat bevonta a háborúba. Az európai háború világháború jellegét öltötte magára. Anglia háborús beavatkozása bizonyos értelemben előre eldöntötte az Északamerikai Egyesült Államok állásfoglalását is.

A háború idején mindkét hadviselő fél diplomáciája főképpen azon fáradozott, hogy új szövetségeseket szerezzen. Ezenkívül gondoskodniok kellett a szövetségen belül fennálló kölcsönös viszonyról és a jövődő békeszerződés körvonalainak megállapításáról is.

Japán fellépése.

A szövetségesek toborzásának feladata mindkét fél diplomáciájának nem kevés munkába került. Egyedül Japánt nem kellett rábeszélni, mert az maga kezdte meg a hadműveleteket Németország ellen. A japán imperialisták hamar tájékozódtak. A háború lekötötte az összes európai hatalmakat. Japán tovább terjeszkedhetett anélkül, hogy versenytársaktól kellett volna félnie. Elsősorban Németország távolkeleti birtokait akarta zsákmányul ejteni.

A japán kormány már 1914. augusztus 15-én minden további diplomáciai bevezetés nélkül ultimátumot intézett Németországhoz. Japán azt követelte, hogy Németország „feltétlenül és minden kompenzáció nélkül” adja át Kiaucsout „Kínának való visszaadása céljából”. A válasza nyolcnapi határidőt adott. A japán kormány ebben a saját-ságos okiratban hangsúlyozta, hogy ezt a „barátságos ajánlatot” kizárólag azért teszik, hogy megszilárdítsa a békét Kelet-Ázsiában, és kiemelte azt is, hogy Japánnak nincsenek hódító céljai.

A német kormány nem válaszolt erre az ultimátumra. Erre Japán 1914. augusztus 23-án hadat üzent Németországnak. A hadműveletek megkezdése után magához ragadta Kiaucsout, a cindai vasutat, Cinanfut és Németország több csendes-óceáni szigetét. Ezek a hódítások nemcsak az Északamerikai Egyesült Államoknál, hanem Japán szövetségesseinél, Nagy-Britanniánál is nagy elégedetlenséget keltettek. Különösen nagy volt a dominiumok: Ausztrália és Új-Zéland felháborodása.

Az angol diplomácia előtt kezdettől fogva gyanus volt Japánnak az

a váratlan készsége, mellyel szövetségi kötelezettségeit igyekezett teljesíteni. Az angol diplomácia világosan látta, hogy Japán az európai háborút csak arra akarja kihasználni, hogy imperialista állásait Távol-keleten megerősítse.

Az angolok nem tévedtek. A német gyarmatok meghódítása után Japán azt tekintette legfőbb feladatának, hogy az európai háborút Kínában való terjeszkedésre használja ki. Japán Kiaucsou és a szigetek meghódítása után valójában nem vett többé részt a Németország elleni háborúban, ha csak nem számítjuk a fegyver- és hadifelszerelési szállításokat Oroszország részére. És ezeket a hadiszállításokat is úgy teljesítette, hogy modern fegyverekkel együtt mindenféle ócska lomot kényszerített Oroszországra.

Az orosz diplomácia ennek ellenére is örömmel látta, hogy Japán az antanthoz csatlakozott. Ez bizonyos újabb kezességet nyújtott abban a tekintetben, hogy Japán nem támadja meg Oroszország távolkeleti birtokait.

Törökország fellépése.

Az ellenfelek mindjárt a háború első napjaiban mindent elkövettek, hogy Törökországot bevonják a háborúba. Mint ismeretes, az antant és az osztrák-magyar—német blokk már régóta elkeseredett harcot folytatott Törökország befolyásolásáért. Az ifjútörök kormány a német orientáció felé hajlott. De Törökország pénzügyileg és gazdaságilag igen nagy mértékben az antanttól függött. Ezenkívül nem volt nehéz meggyőződni, hogy a német diplomácia csak leplezés céljából állítja, hogy Törökország területi épségének megőrzésére törekszik. Jagow német külügyminiszter beismerése szerint ennek csak addig kellett tartania, „amíg ottani zónáinkban jobban rendbe nem jövünk és nem leszünk készen az annexióra”.¹

Törökország 1914-ben nem várhatott semmi jót sem az egyik, sem a másik háborús fél győzelmétől. Az antant feldarabolással fenyegette, Németország pedig azzal, hogy vazallussává teszi. De az ifjútörökök tulajdonképpen pántürk hódító tervei orosz és angol területeket érintettek. Az ifjútörökök elhatározták, hogy Németországgal lépnek szövetségre. Erre az elhatározásra egyébként nem minden ingadozás és nem minden küzdelem nélkül jutottak. Az ifjútörök triumvirátus két tagja: Enver és Talaat németbarát volt, viszont Dzsemalt, a triumvirátus harmadik tagját, az antant hívének tekintették. Végül is Enver pasa hadügyminiszter 1914. július 22-én a kormány nagyobb részének tudta nélkül értesítette a német nagykövetet, hogy Törökország szövetséget akar kötni Németországgal.

Wangenheim nagykövetnek kétségei voltak aziránt, hogy célszerű lesz-e ez a szövetség. Kétségeit meglátványozta Berlinbe. A császár azon-

¹ Brandenburg, E.: Von Bismarck zum Weltkrieg. 393. 1. Wangenheimhoz írt levél.

ban másképpen döntött. A nagykövet távirata szélére ezt írta: „Elméletileg helyes, de a jelen pillanathan helytelen. Most arról van szó, hogy a magunk számára megnyerjünk minden fegyvert, amely a Balkánon Ausztria mellett s a szlávok ellen készen áll, ezért egy török-bolgár szövetség, mely Ausztriához csatlakozik, teljesen elfogadható ... Ez még mindig jobb, mintha elméleti aggodalmaskodás miatt Törökországot a hármass antanthoz kényszerítenők.”²

1914. augusztus 2-án aláírták a német-török szövetségi szerződést, melynek lényege a következő volt: ha Oroszország beavatkozik az osztrák-magyar—szerb konfliktusba és Németország Ausztria-Magyarország oldalán lép fel, Törökország szintén köteles hadat üzeni Oroszországnak. A szövetségi szerződés a török hadsereget teljesen Németország rendelkezésére bocsátotta. A szerződés 3. cikke így szólt: „Háború esetén a német katonai misszió az ottomán kormány rendelkezésére áll. Az ottomán kormány biztosítja e misszió tényleges befolyását és tényleges hatalmát a török hadsereg hadműveleteiben.”

Augusztus 2-án, Törökországban mozgósítást rendeltek el.

Mindazonáltal a török kormány a Németországgal való szerződés aláírása után következő napon semlegességi nyilatkozatot tett közzé. Ez a lépés azzal magyarázható, hogy Törökország katonai tekintetben nem volt felkészülve. „Csak azért jelentettük ki magunkat semlegesnek, hogy időt nyerjünk: vártuk, amíg mozgósításunk befejeződik és részt vehetünk a háborúban”³ — ezt írta Dzsemal pasa az ifjútörök vezérek igazi szándékáról.

Az ifjútörök diplomáciának erkölcsére jellemző, hogy Enver pasa, aki a Németországgal kötött szerződést aláírta, azonnal tárgyalásokat kezdett az orosz nagykövettel és Leontyev tábornok katonai ügyvivővel is, azt ajánlva neki, hogy kössenek szerződést Németország ellen. Enver kijelentette Leontyevnek, hogy Törökország a legbarátságosabb érzelmekkel viseltetik Oroszország iránt Törökországot semmiféle szövetségi szerződés nem köti Németországhoz és egész hadseregét teljes mértékben Oroszország rendelkezésére hajlandó bocsátani és azt Pétervár utasítása szerint kész bármely ellenség ellen fordítani. Ennek fejében Enver azt követelte, hogy Törökországnak adják vissza az égei-tengeri szigeteket és Bolgár-Trácia egy részét. Szazonov gyanakodással fogadta Enver ajánlatát. Nem bízott az ifjútörökök őszinteségében és félt, hogy a bolgárokat Németország karjába taszítja. Később kiderült, hogy Enver, midőn szövetséget ajánlott fel Oroszországnak, a legalacsonyabb rendű csaláshoz folyamodott. Enver valójában csak azt várta, hogy a tenger-szorosokba eljutott német hadihajók megérkezzenek. A németek és törökök számítása szerint ezeknek a hadihajóknak meg kellett változtatniok

² Die Deutschen Dokumente, I 123. 1.

³ Dzsemal pasa: Feljegyzések, 1913—1919. Orosz fordítás, Tiflisz, 1923. 101—102. 1.

a fekete-tengeri erőviszonyokat és fenyegetniök kellett Dél-Oroszország partvidékét. Augusztus 10-én a „Göben“ és a „Breslau“ befutott a Dardanellákba.

A török kormány fiktív módon megvásárolta ezeket a hadihajókat. Az antant tiltakozott, de nem túlságosan energikusan, mert félt, hogy ezáltal siettetni a Törökországgal való szakítást. Oroszországnak a Kaukázus határán foganatossított hadikészületei bizonyos időt kívántak. Az angol diplomácia álláspontját az is befolyásolta, hogy kénytelen volt számolni az indiai mohamedánokkal, akik a szultán személtvében kalifájukat tisztelték. Ezért az angol diplomácia számára az is fontos volt, hogy a Törökországgal való szakítást ne Anglia kezdeményezze. Törökország nem vetett ügyet Anglia tiltakozásaira. Arra a követelésre, hogy a német tiszteket utasítsák ki, a nagyvezír nagy bölcsen azt válaszolta, hogy még „meg kell gondolnia a tisztek kiutasításának módját — szárazföldön-e vagy pedig semleges hajón kell-e elszállítani őket“.⁴ A német tisztek Törökországban maradtak. Midőn a „Göben“ és a „Breslau“ megjelent, nemcsak a török hadsereg, hanem a török hajóhad is a németek parancsnoksága alá került.

Szazonov azt ajánlotta a szövetséges hatalmaknak, hogy garantálják Törökország területi sértetlenségét. Ezenkívül azt tervezte, hogy Lemnosz-szigetét adja vissza Törökországnak. Szazonov így akarta elodáztatni és ha lehet megakadályozni Törökország fellépését. Az orosz külügyminiszter abból indult ki, hogy Törökország lényeges területi szerződésv nélkül nem fog egyességet kötni az antanttal. De az angol diplomácia ellenezte Szazonov indítványát. Grev, aki nagy súlyt vetett Görögországnak Angliához való baráti viszonyára, nem volt hajlandó Lemnoszt a törököknek adni. Viszont Törökország területi sértetlenségének garantálását felajánlották, de ezt is csak arra az esetre, ha a jelen háború idejére érne támadás.⁵ Ez azonban kevés volt ahhoz, hogy az antant a konstantinápolyi kormányt egyességre bírja.

1914. szeptember elején az orosz külügyminisztérium kémei útján hiteles adatokat kapott Törökország igazi álláspontjáról. Az antant világos képet nyert a török-német viszony igazi mibenlétéről.

A török kormány szeptember 9-én közölte a hatalmakkal, hogy 1914. október 1-től hatályon kívül helyezi a kapitulációkat. Törökországnak az a kísérlete, hogy lerázza az imperialista hatalmak igáját, sajátságos diplomáciai eredményre vezetett. Az összes hatalmak követői haladéktalanul azonos tartalmú jegyzéket nyújtottak át a török kormánynak, melyben tiltakoztak a „kapitulációk önkényes hatályon kívül helyezése“ ellen. Az a veszély, hogy a hatalmak megfelelő kompenzációk

⁴ A cári Oroszország a világháborúban. 35. szám.

⁵ Nemzetközi viszonyok. VI. 1. rész, 100., 118., 119. és 173. szám, 3. jegyzet.

nélkül elveszthetik imperialista kiváltságait Törökországban, még a legádázabb ellenfeleket is egyesítette Törökország ellen.

E jegyzékek átnyújtása után a német diplomácia megakartta győzni a törököket, hogy az lesz a legjobb, ha minél előbb teljesítik szövetséges kötelezettségeiket és megkezdik a háborút. Ebben az esetben a kapituláció kérdése az antant-államokkal szemben önmagától esik; a hármis szövetség országaival pedig Törökország mindenkor megállapodhat. Az antant-diplomácia szintén hajlandónak mutatkozott, hogy a kapitulációkról megbeszéléseket folytasson; csak azt követelte, hogy Törökország ígérje meg semlegességét. A kapitulációkra vonatkozó tárgyalások egész szeptember hó folyamán húzódtak.

A németek marnei veresége után nyilvánvaló lett, hogy a háború el fog húzódni. Ezért a háborús felek fokozott igyekezettel újabb szövetségeseket akartak szerezni. Németország októberben kölcsönt adott Törökországnak. Megállapodtak, hogy Törökország azonnal háborút indít, mihelyt a kölcsön összege egy részét megkapja. Az antant az orosz kormány révén tudta meg mindezt; az orosz kémeknek sikerült hitelt érdemlő adatok birtokába jutniok.

De a török kormánynak sok tagja még mindig rettegett a háborútól. Ezek közt volt maga a nagyvezír is. A németek marnei veresége és az orosz hadsereg sikerei Galiciában csak fokozták aggodalmaikat. Ezért Enver a német hadvezetőség beleegyezésével Törökországot befejezett tény elé állította. A török hajóhad Souchon német tengernagy vezérlete alatt 1914. október 29-én és 30-án Szevasztopolt, Odesszát, Feodosziát és Novoroszijzskot bombázta. Ugyanazon a napon, vagyis október 29-én, a konstantinápolyi orosz nagykövet utasítást kapott, hogy kérje ki az útleveleket.

A török kormányt Enver és Souchon kihívó eljárása megrémítette. A nagyvezír lemondással fenyegetőzött. Csak nagynehezen sikerült rábeszélni, hogy nemzetközi botrány elkerülése végett maradjon meg állásában. November 1-én a nagyvezír megbízásából Fachreddin török követ felkereste Szazonovot. A miniszter ezekkel a szavakkal fogadta: „Éppen az útleveleket akartam elküldeni Önnek“. „Én pedig békét hozok Önnek“ — mondotta hízalgőn a török követ és felolvasta Szazonovnak a nagyvezír táviratát, melyben sajnálkozásának adott kifejezést a történetek felett. Szazonov azt felelte, hogy a béke helyreállításának első feltétele az összes német tiszteknek Törökországból azonnal való eltávolítása. A nagyvezír, ha akarta volna is, akkor sem tudta volna teljesíteni ezt a követelést. Az antant követi elutaztak Konstantinápolyból. Oroszország 1914. november 2-án hadat üzent Törökországnak, november 5-én és 6-án pedig Anglia és Franciaország követte példáját. A török népet így kergették a német imperialisták és ügynökök, Enver pasa, romlásthozó kalandba.

Törökország fellépése Oroszország és Anglia haderejének egy részét elvonta a német frontoktól. Törökország a háború megindítása után a

kereskedelmi hajók elöl is elzárta a tengerszorosokat. Ezzel Oroszország és szövetségesei közt a Fekete- és Földközi-tengeri közlekedés megszakadt. A Balti-tengeren a német flotta uralkodott. Ha nem számítjuk a messzefekvő és jelentéktelen befogadóképességű Vladivosztokot, Oroszország csak Archangelszken át tarthatott fenn összeköttetést Angliával és Franciaországgal. Murmanszk felől még nem volt út. Románián, Szerbián és Görögországon keresztül vezető utak már a háború első szakaszában is nagyon megbízhatatlanok voltak. 1905. végén Ausztria-Magyarország és Németország támadása Szerbia ellen ezt az összeköttetést is teljesen megszakította

Olaszország fellépése.

A hadviselő felek Olaszországot a maguk oldalára igyekeztek vonni. Az olasz kormány kezdetlől fogva ingadozott. Nem tudta, ki lesz a győző.

A „sakál” — egyszer így nevezte Bismarck Olaszországot — mindenkor annak a nagy ragadozónak nyomában kullogott, amelytől legbiztosabban várhatótt valami koncol. Olaszország ezért nem igen sietett szövetségesi kötelezettségeinek teljesítésével. Az olasz király 1914. augusztus 3-án arról értesítette II. Vilmost, hogy Olaszország nézele szerint az adott háború keletkezése nem esik a hármasszövetségi szerződésben meghatározott casus foederis alá.⁶ A király még tovább ment. Fenyegető célzást tett arra, hogy Olaszországban vannak emberek, akik háborút akarnak Ausztria-Magyarország ellen. II. Vilmos a király táviratára írt széljegyzetében „gazember”-nek nevezte koronás társát. Még aznap, azaz augusztus 3-án, az olasz kormány semlegességi nyilatkozatot tett közzé. Marquise di San Giuliano olasz külügyminiszter azonban bizalmasan értesítette a német nagykövetet, hogy ha Olaszországot kellőképpen megjutalmaznák, akkor hajlandó volna „tanu'mányozni a szövetségeseinek nyújtandó támogatás módszereit”. Másnap, vagyis augusztus 4-én az olasz kormány éppoly bizalmasan értesítette Szazonovot Olaszországnak a központi hatalmakkal szemben elfoglalt álláspontjáról. Az olaszok, Szazonov tanúsága szerint, kijelentették neki, hogy „mivel kevés a reményük, hogy Olaszország Németországtól és Ausztriától megkaphatja azt, amit kíván, ezért a megjelölt alapon hajlandó volna megbeszéléseket folytatni”.⁷

Az olasz kormány tehát nem szorítkozott a központi hatalmak megsarolására. Az antanttal is tárgyalásokat kezdett, mert tudni akarta, hogy mennyit ad az antant, ha Olaszország hadat üzen Németországnak és Ausztria-Magyarországnak. Sokáig folyt az alku. Az antant-államok kormányai már augusztusban felajánlották Olaszországnak Trentinót, Triesztet és Valonát. Az antantnak könnyebb volt az árat emelni, mert Olaszország kívánságai elsősorban Ausztria-Magyarország területeire, Albániára és Törökországra, vagyis az országokra

⁶ Die Deutschen Dokumente IV 755 szám.

⁷ Nemzetközi viszonyok, V. 521. szám.

vonatkoztak, melyek nem tartoztak az antanthoz. Németország helyzete nehezebb volt, mivel éppen Ausztria-Magyarország a legértékesebb birtokairól volt szó, melyek átengedése magától értetődően Németország szövetségesének, Ausztria-Magyarországnak ellenállásába ütközött. Ellenben Németország bőkezűen osztogathatta Franciaország rovására az észak-afrikai területeket. Ezenkívül Olaszországnak megígérte még Nizzát, Korzikát, Savoyát. Amíg a tárgyalások folytak, az olasz „sakál” sem aludt. 1914. október havában elfoglalta Sasseno-szigetét, mely a valonai öböl bejáratánál fekszik, decemberben pedig Valonát szállotta meg.

Salandra miniszterelnök az olasz diplomácia elveit sajátos politikai, sőt „erkölcsi” okokkal igazolta. 1914. szeptember havában nyilvánosan kijelentette, hogy az olasz kormány politikájából kiküszöböl „minden gondot, minden elfogultságot, minden érzelmet, melyet nem kizárólag a haza iránti határtalan odaadás, nem az olasz szent egoizmus sugallt”.⁸ Bülow emlékirataiban kissé másképpen és kevésbé emelkedett stílusban jellemezte Salandra politikájának természetét. „Egyszerűen nyerni akart valamit országa javára a nagy világháborúban” — jegyezte meg velősen német diplomata.

Olaszország okosan tartózkodott attól, hogy a központi hatalmak oldalán vegyen részt a háborúban, mivel a tengeren az antanttól függött. Olaszország így állította föl a kérdést: vagy sem'eges marad, vagy pedig az antant oldalán szövetségesei ellen fog harcolni. E kérdés eldöntésénél az olaszok számára az volt az irányadó, hogy ki ad többet és kinek van több kilátása a győzelemre.

Midőn a németek 1914. augusztus havában Belgiumon keresztül támadásba mentek át, Olaszország semlegességre hálott és tárgyalásokat akart folytatni Németországgal. De a marnai ütközet s a német előnyomulás feltartóztatása megváltoztatta a helyzetet. Olaszországnak az antanttal folytatott tárgyalásai megélénkültek. Salandra kormánya, mely „elfogultság nélküli” politikát folytatott, az antanttól még ráadást követelt a megígért árra. Szerbia nagy nehézséget okozott az antantnak, mivel ellenezte a főkép szlávokta dalmát partvidékre támasztott olasz igények kielégítését. De Ausztria-Magyarország sem tanúsított engedékenységet. Salandra azzal fenyegette szövetségeseit, hogy „a közvélemény” az antant oldalára kényszeríti őt. Ennek következtében a német kormány fokozta a Bécsre gyakorolt nyomást. Decemberben Bülowot különleges misszióval küldték Rómába, ahol Bülownak, aki azelőtt Olaszországban volt nagykövet, nagy összeköttetései voltak. Emlékirataiban beszéli, mint folytak le római tárgyalásai. „Rómába való érkezésem napján — írja — felkerestem Sidney Sonnino külgügyminisztert⁹ a Consultában. Ebben a fényűzően berendezett palotában volt a külügy-

⁸ Renouvin. P.: La crise européenne et la grande guerre. 270. 1.

⁹ San Giuliano után Sonnino lett a külügyminiszter.

minisztérium. Mikor a miniszter fogadótermébe léptem, az antant három nagykövetének: Barrère-rel, sir Rennel-Roddal és Krupenszkijjal találtam magam szemben. Az a mód, ahogy üdvözöltek engem, jellemző volt népeik szellemére. A derék Krupenszkij hozzámrohant és arról biztosított, hogy irántam való személyes barátsága egyáltalán nem változott. Rodd, ez az okos és kifinomult diplomata, kezét nyújtott nekem és ez mondta angolul: „Üdvözlöm és kérem önt, tolmácsolja legjobb kívánságomat Bülow hercegnőnek“. A három antant-követ közül Camille Barrère volt a legrégebb barátom, de amikor meglátott engem, a franciák színésztehetségével elszörnyedve nézett rám, majd kezével elfedte szemét és elfordult“. A továbbiakban Bülow elmondja Sonnino-val folytatott megbeszélésének lényegét. „Sonnino kezdettől fogva világosan és őszintén kifejtette véleményét a helyzetről. Az antant háborús díj fejében Ausztria-Magyarország olasz lakta területeit ajánlja Olaszországnak. A Habsburg-monarchiának, ha el akarja kerülni az Olaszországgal való háborús összeütközést, szintén engedményeket kell ajánlania konkrét kötelező formában. Ezeket az engedményeket tisztességes módon kell felajánlani, nem szabad úgy odadobni Olaszországnak, mintha a tolakodó koldusnak adnának könyöradományt. Ezeknek az engedményeknek minimuma: Trentino.“

A Vatikán a központi hatalmak oldalán volt. A Vatikánnal való szorosabb kapcsolat megteremtése végett Erzberger képviselőt, a katolikus centrumpárt vezérét, küldték Rómába. „XV. Benedek — írja Bülow — melegen támogatta a béke megőrzésére irányuló fáradozásaimat. A pápa a Habsburg monarchiának, a legutolsó katolikus nagyhatalomnak fennmaradását kívánta. Világosan látta, hogy a háborút csak abban az esetben lehet elkerülni, ha Ausztria nem vonakodik többé legalább is Trentinót feláldozni ... A pápa megbízta Piffi bécsi hercegérseket, hogy ebben az értelemben beszéljen az agg uralkodóval, Ferenc Józseffel. De a 84 éves uralkodó szóhoz sem engedte jutni a bíborost, midőn szerényen és félénken kezdte teljesíteni a szentatya kívánságát. Haragos pirosság öntötte el az agg uralkodó arcát. Kézenfogta a bíborost és a szó szoros értelmében kiutasította a teremből.“

Az olasz kormány folytatta bécsi tárgyalásait. 1915. március elején siettetle az antanttal való alkudozásait is. Trentinón, Trieszten, Valonán, Sasseno szigetén, a dalmát partvidéken és a hozzátartozó szigeteken, az afrikai gyarmati engedményeken és más korábbi igényein kívül Olaszország még azt követelte, hogy Közép-Albániából autonóm fejedelemséget alkossanak, melynek Durazzo legyen a fővárosa, nyilván arra számítva, hogy az erősen megnyírbált és legyengített Albániát majd függő viszonyba hozza. Észak-Albánián, Szerbián és Montenegrón osztozkodtak volna, Dél-Albániát pedig Görögországnak szánták; Valonát környékével együtt Olaszország akarta megszerezni. Olaszország ezenkívül 50 millió font sterling kölcsönre tartott igényt, melyet Londonban kellett megkapnia. Végül katonai egyezményt követelt: Róma kezességet akart

kapni, hogy Oroszország nem enyhíti a galíciai harctéren kifejtett nyomását és az angol-francia hajóhad az osztrák-magyar hajóhaddal való harcban támogatja Oroszországot.

Anglia és Franciaország hajlandó volt mindezt megígérni, Oroszország azonban, Szerbiára való tekintettel, tiltakozott az ellen, hogy délszlávlakta területeket Olaszországnak adjanak.

De Olaszország számára hamarosan újabb alkalom kínálkozott arra, hogy nyomást gyakoroljon az antantra. Az 1915. március 8-án tartott bécsi koronatanácson elhatározták, hogy Olaszországnak kompenzációkat fognak adni. Olaszország és a központi hatalmak közt vita támadt, hogy mennyit kell Olaszországnak kapnia és mikor kell megtörténnie az átengedett területek átadásának: azonnal, vagy pedig a háború befejezése után.

Anglia és Franciaország nyomására Oroszország is engedett: beleegyezett, hogy Dalmácia jelentékeny részét az olaszoknak adják. Így tehát az antant Olaszország csaknem minden követelésének eleget tett. A „sakál“ most már választhatott. 1915. április 26-án szerződést írtak alá Londonban. Olaszország kötelezte magát, hogy egy hónap elteltével háborút indít volt szövetségesei ellen. E célból Anglia 50 millió font kölcsönt adott neki.

Május 3-án az olasz kormány felbontotta a hármasszövetségi szerződést. Erre Bülow a legerélyesebb diplomáciai lépésre határozta el magát.

„Május 9-én — ezt beszéli emlékirataiban — nálam volt Macchio báró császári és királyi követ, akit „Malta“ villámba hívtam megbeszélésre. Arra kényszerítettem, hogy tollbamondásom után nyilatkozatot írjon, melyet aznap az olasz kormánynak titokban el kellett küldenie. A nyilatkozatban az volt, hogy Ausztria-Magyarország hajlandó átengedni Tirol olaszlakta részét, úgyszintén Gradiskát és az Isonzo nyugati partját, melyen olaszok laknak; Trieszt birodalmi szabad város lesz, olasz egyetemmel és olasz községi tanáccsal; Ausztria elismeri Olaszország szuverénitását Valona felett és kijelenti, hogy Albániában nincsenek politikai érdekei.

Erős nyomást kellett gyakorolnom a félénk Macchióra, hogy rábírjam erre a lépésre, mely még januárban a kívánt eredményre vezethetett volna.“

Bülow ezzel az okirattal a kezében azonnal közölte annak tartalmát Giolittivel, az olasz „semlegesek“ fejével, és a „semlegesek“ más vezéreivel. Giolitti sürgősen Rómába utazott. Rómába érkezése után 508 képviselő közül 308 képviselő — vagyis a többség — tüntetően leadta nála névjegyét. Giolitti a parlament többségére támaszkodva, kijelentette a királynak és Salandrának, hogy nem ért egyet az április 20-i londoni szerződésben körvonalazott politikával. Salandra lemondott. Úgy látszott, hogy Németországnak nyert ügye van. De ebben a pillanatban a szélsőséges sovínisztlák, a háború hívei, kiknek élén a franciák

által pénzelt Mussolini renegát szocialista állott, továbbá hatalmas kapitalista érdekeltségek, élükön D'Annunzióval, tüntetést szerveztek a parlament és a parlamenti „semleges” többség ellen. A király nem fogadta el Salandra lemondását. Giolitti kénytelen volt elhagyni Rómát. A megfőlemlített parlament 1915. május 20-án megszavazta a hadihiteleket. Olaszország május 23-án hadat üzent Ausztria-Magyarországnak, de Németországgal még a következő év augusztus végéig formálisan békés viszonyban volt.

Az olasz imperialisták háborús rabló céljaikat fellengős szólamokkal leplezték. Olaszország a valóságban ugyanaz a nemzetközi „sakál” maradt. A „forradalmi-demokratikus, azaz a forradalmi-burzsoá Olaszország, mely lerázta Ausztria ígíát, Garibaldi idejének Olaszországa, szemünk láttára vég'egesen olyan Olaszországgá alakul át, mely elnyom más népeket. kifosztja Törökországot és Ausztriát, a durva, undorítóan reakciós, piszkos burzsoázia Olaszországgá változik át, melynek nyála csurog a gyönyörtől, hogy őt is oda engedték a zsákmány felosztásához”.¹⁰ — írta Lenin.

Az antant hatalmak kölesönös viszonya.

Az új szövetségesekért folyó harcot bonyolította a háborús csoportok legjelentékenyebb tagjainak egymás között való versengése. A központi hatalmak táborában kétségtelenül Németországé volt a vezető szerep. Ez egyszerűbbé tette a szövetségeseknek egymáshoz való viszonyát. De azért itt is voltak jelentékeny surlódások. Ez többek közt akkor is nyilvánult, midőn Ausztria-Magyarország és Németország az Olaszországnak adandó kompenzációkról tárgyaltak. Még több belső összeköttetés volt az antant táborában. Azok a viták, melyek az Olaszországnak ígért délszláv területek körül folytak, eléggé jellemezték azt a bonyolalmat, mely a még meg nem szerzett zsákmány felosztása körül támadt. A szövetségesek közt nagyon hamar nézeteltérések merültek fel a haditerv sztratégiai kérdéseiben is. Anglia és Franciaország a nyugati frontot tekintették főfrontnak. Az orosz hadseregnek a legháládatlanabb szerepet szánták. Az orosz hadseregnek az volt a feladata, hogy az ellenség haderejét magára vonja, amikor az angol-francia parancsnokság tervei ezt követelték. Valóban, az oroszok Kelet-Poroszország elleni támadása mentette meg Párizst és biztosította a franciák marnéi sikerét. De ez Oroszországnak óriási áldozatába került. A nyugati szövetségesek azért adhattak ilyen nehéz szerepet Oroszországnak, mert az orosz cárizmus az angol-francia tőkétől függött. A háború folyamán Oroszországnak ez a függősége még jobban fokozódott. Az 1914—18-as háború óriási, addig soha nem látott feladatok elé állította az ipart. A cári Oroszország eimaradt gazdasága nem tudott megfelelni a háború követelményeinek. Ennek az volt a következménye, hogy az orosz hadsereg 1915. nyarán lőszer hiányában kénytelen volt visszavonulni.

¹⁰ Lenin Összes Művei. XVIII. 289—290. 1.

Oroszországnak Angliához és Franciaországhoz kellett fordulnia, hogy löszert és fegyvert küldjenek. Pétervárról és az orosz főhadiszállásról kérésekkel ostromolták Párizst és Londont. Az antant küldött ugyan némi hadianyagot, de nagyon lassan és gyéren. Éppilyen nehezen haladtak előre azok a diplomáciai tárgyalások is, melyek a szövetségesek hadműveletének mindkét főfronton való egységesítésére irányultak. Az orosz hadvezetőség figyelembe vette a nyugati front követelményeit. Az 1914. évi keletporoszországi hadműveletek elősegítették a marnai győzelmet. Bruszilov 1916-os nagyszerű támadása teszi lehetővé, hogy Verdunt megmentsék és hogy az olasz front megszilárduljon. Anglia és Franciaország azonban nem tanúsítottak kellő erélyt a hadműveletekben.

1915-ben a német hadvezetőség a keleti fronton szándékozott döntő csapást mérni az antantra. Ennek az volt a következménye, hogy a nagyszerűen harcoló, de rosszul felszerelt orosz hadsereg visszavonult. De Oroszország harc képes maradt. Németország taktikai sikere nem idézett elő döntő változást a háború menetében. Falkenhayn német vezérkari főnök félt az ellenséget Oroszország belsejébe követni. Az volt a véleménye, hogy a Moszkva elleni támadás a német hadsereget „parttalan területre” vinné.

Oroszország, mely az 1915-ös hadjáratban a német seregek főcsapását felfogta, ezáltal lehetővé tette, hogy Anglia és Franciaország haderejüket felvonultassák és erőforrásaikat kihasználhassák. Ennek következtében a németek már 1916-ban elvesztették mindazt a fölényt, mellyel a háború elején rendelkeztek.

Anglia és Franciaország azonban alig tett valamit, hogy 1915. nyarán megkönnyítsék az orosz hadsereg helyzetét. A nyugati szövetségesek nem tartották lehetségesnek, hogy a francia fronton nagy támadást szervezzenek. És amikor végre nagy késéssel megkezdődött a francia támadás a Champagneban, ez a támadás méreteinél fogva szármalmasnak bizonyult. A frontok koordinációjának kérdésében az antant országai húzták-halasztották a diplomáciai tárgyalásokat és ez arra vezetett, hogy maga a háború is elhúzódott. A francia főparancsnok hadiszállásán, Chantilly-ban, 1915—1916. folyamán a szövetségesek több közös haditanácsot tartottak. Elhatározták, hogy 1916-ban Németország és Ausztria-Magyarország ellen az összes frontokon egyidejűleg támadásba mennek át. De a határozatokat csak elkésve, szervezetlenül és csak részben hajtották végre, noha az antant már 1916-ban nemcsak számbelileg, hanem fölszerelésben is erősebb volt Németországnál. De annak a körülménynek, hogy a szövetségesek nem tudták koordinálni, összeegyeztetni hadműveleteiket, az volt a következménye, hogy még két évig tarthatták magukat. Lloyd George emlékirataiban ezt írja erről: „Arra a következtetésre jutottam, hogy mi már 1916-ban vagy legkésőbb 1917-ben győzelmet arathattunk volna, ha a hadműveletek sztratégiai vezetésében több meggondolás, képzelőerő, több józan ész és szolidaritás lett volna.”

A háború finanszírozásának kérdései a szövetségesközi politika fontos problémái voltak. A háború első szakaszaiban az angol tőke volt az antant összes országainak főhitelezője. Olaszország háborús beavatkozását 50 millió font sterling készpénz kölcsönrel vásárolták meg. London kölcsönöket és áruhitelt adott Pétervárnak, nagymértékben helyettesítve Párizst. Franciaországnak is hitelezett, különösen a háború második szakaszában. Rövidesen azonban maga London is kénytelen volt New Yorkhoz fordulni segítségért. Lassanként abban a mértékben, amint a háború elhúzódott, az antant finanszírozásának ez a sémája alakult ki: New York—London — az antant többi tagjai.

Midőn a nyugaton álló frontok háborúja lett, mindkét táborban az ellenfél legmegsebezhetőbb részét keresték, melynek megtámadása siettetne volna a győzelmet. Jóllehet a francia és angol hadvezetőség a nyugati frontot tartotta döntőnek, az antant táborában voltak olyanok is, akik azt követelték, hogy a döntő csapást a Közelkeleten mérjék az ellenségre; véleményük szerint onnan lehetett Németországot a legbiztosabban leverni. Franciaországban a „keletiek” csoportjához tartozott Gallieni és Franchet d'Esperey. Angliában pedig — Kitchener, Churchill, Lloyd George.

Az angol és a francia kormány megtárgyalta ezt a sztratégiai kérdést. 1915. január 3-án elhatározták, hogy hadműveleteket kezdenek a Dardanellák ellen. A „nyugatiak” — Joffre, French, Millerand — körömszakadtáig harcoltak minden egyes hadosztályért, melyet a nyugati frontról kellett elvonni. A Dardanellák elleni hadműveletek, melyeket elégtelen haderőkkel indítottak meg, sikertelenek maradtak. Ez már 1915. tavaszán nyilvánvalóvá lett.

De ezek a hadműveletek alkalmat adtak arra, hogy a szövetségesek a tengerszorosokra vonatkozó tárgyalásaikat még a hadműveletek megkezdése előtt befejezzék.

**Az antant hatalmak
hódító tervei.**

Az antant táborában röviddel a háború kitörése után megindultak a jövőbeni zsákmány felosztására vonatkozó tárgyalások. Oroszország, Anglia és Franciaország 1914. szeptember 5-én egyezséget kötött, melyben kölcsönösen kötelezték magukat, hogy: 1. a jelen háborúban nem kötnek külön békét; 2. „ha eljön a békefeltételek megtárgyalásának ideje, az összes szövetséges társak előzetes hozzájárulása nélkül egyik szövetséges se fog békefeltételeket szabni.”¹¹

Szazonov 1914. szeptember 14-én Paléologue és Buchanan követ előtt körvonalazta a jövőbeni béke alapfeltételeit. Ez a program a német birodalom és szövetségesei leveréséből indult ki. Tartalma ez volt: 1. a Nyémen alsó folyása, Kelet-Galicia Oroszországhoz csatolandó, Pózen, Szilézia és Nyugat-Galicia a jövőbeni Lengyelország birtokába megy át. 2. Franciaország visszakapja Elzász-Lotaringiát és „belátása

¹¹ Nemzetközi viszonyok, VI. 1. rész, 220. szám.

szerint" megkapja a rajnai terület és a Pfalz részét. 3. Belgium területe Németország rovására jelentékenyen kibővítendő. 4. Schleswig-Holstein visszaadandó Dániának. 5. A hannoveri királyság visszaállításandó. 6. Ausztria-Magyarországból hármass monarchia alakítandó, mely Ausztriából, Csehországból és Magyarországból áll. 7. Bosznia, Hercegovina, Dalmácia és Észak-Albánia Szerbia birtokába megy át. 8. Bulgária Szerb-Macedónia területéből kap jutalmat, Dél-Albánia pedig Görögországhoz csatolandó. 9. Valonát Itáliának engedik át. 10. A német gyarmatok Anglia, Franciaország és Japán közt felosztandók, 11. Hadi-sarc fizetendő.¹² Szazonov szeptember 26-án pótkövetelésekkel lépett fel Törökországgal szemben: Oroszországnak kezességet kell kapnia, hogy hadihajói szabadon járhatnak át a tengerszorosokon. Oroszország nem tartott igényt török területek elfoglalására.

Törökország felosztásának kérdését elsőnek az angol diplomácia vetette fel. Grey, Szazonov javaslatára válaszolva, azt mondta, hogyha Törökország Németországhoz csatlakozik, akkor „meg kell szűnnie”.¹³

Grey általában elfogadta Szazonov javaslatát, de azt indítványozta, hogy a jövő „béke” programjába foglalják be a német hajóhad kiadását és a kielii csatorna semlegesítését. Követelte azt is, hogy Olaszország és Románia területi érdekeit vegyék figyelembe. Végül Grey ellenezte Rajnavidék átadását Franciaországnak. Így tehát már a háború első napjaitól kezdve láthatók lettek az angol-francia ellentét körvonalai, melyek később az 1919-es békekonferencián teljesen kibontakoztak. A francia kormány, nyilvánvalóan az angol diplomácia nyomására, kénytelen volt kijelenteni, hogy területi követeléseit Európában Elzászra és Lotaringiára korlátozza.

A török örökség felosztása miatt már 1914-ben megkezdődött a szövetségesek egymás közötti diplomáciai harca. Grey november 9-én arról igyekezett meggyőzni Benkendorft, hogy az orosz kormánynak nem szabad felhasználnia Perzsia területét a Törökország elleni hadműveletekre. Egyidejűleg kifejtette a két nyugati szövetséges kedvelt érveit is: Oroszországnak nem szabad elvonnia haderejét a német frontokról. A Németország elleni harc dönti el a Törökország elleni háború eredményét is. Alaposabb meggyőzés kedvéért Grey hozzáfűzte, hogy ha Németországot leverik, akkor Konstantinápoly és a tengerszorosok kérdését Oroszország érdekeinek megfelelően szabályozzák. Ezek az ígéretek azt bizonyították, hogy a nyugati frontnak a marnei győzelem ellenére is nagy szüksége volt az orosz hadsereg hadműveleteire. Grey szavait a király is megismételte Benkendorf előtt. Sőt V. György még határozottabban fejezte ki magát: egyenesen kijelentette, hogy Konstantinápolynak „az Önök birtokába kell átmennie”. De az orosz kormányhoz intézett november 14-i hivatalos angol jegyzék azt hangoztatta,

¹² Nemzetközi viszonyok. VI. 1. rész, 256. szám.

¹³ Ugyanott, 329. szám, 328. l.

hogy Oroszország vessen maximális haderőt a német harctérre, a török fronton pedig szorítkozzék védelemre. Az angol jegyzék még hozzáfűzte, hogy Konstantinápoly és a tengerszorosok kérdése „Oroszországgal egyetértésben döntendő el”.¹⁴ Grey tehát jegyzékében nem fejezte ki magát olyan határozottan, mint a szóbeli tárgyalások alkalmával.

1915. február 25-én az angol-francia hadihajók elnémították a Dardanellák bejáratánál fekvő erődöket. Venizelosz görög miniszterelnök, abban a reményben, hogy a Dardanellákban folytatott hadműveleteknek teljes sikerük lesz, kijelentette az entente követeknek, hogy Görögország szintén részt akar venni a Németország és szövetségesei elleni háborúban és csapatokat és hajóhadat kíván küldeni a tengerszorosokba. A cári kormány nyugtalankodott, mert félt, hogy a görögöknek adják át Konstantinápolyt. Ezért kategorikusan ellenezte, hogy Görögország részt vegyen a Dardanellák elleni expedícióban. Ez a „veszély” azonban megszűnt, mert Konstantin király, aki a semlegesség híve volt, március 6-án lemondásra kényszerítette Venizeloszt. Görögország semleges maradt.

A Dardanellákban folyó hadműveletek sikere azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a tengerszorosok valójában Anglia és Franciaország rendelkezése alá kerülnek. Anglia és Franciaország egyébként nem mutattak különös hajlandóságot arra, hogy a tengerszorosokra és Törökország fővárosára vonatkozó kötelezettségeiket formális szerződéssel erősítsék meg. A franciáknak ez éppoly kevésbé volt sürgős, mint az angoloknak. Szazonov 1915. március 4-én szerződésileg megállapított kötelezettségeket követelt a szövetségeseiktől. Azzal fenyegetőzött, hogy ha a szövetségesei továbbra is ellenzik, hogy a tengerszorosokat Oroszországnak adják át, akkor kénytelen lesz lemondani. Lehetséges, hogy olyan miniszter lép majd helyébe, aki „a három uralkodó régi szövetségi rendszerének” meggyőződött híve”.¹⁵

1915. március 12-én Anglia hivatalos jegyzékben arra kötelezte magát, hogy Konstantinápolyt kisebb hátszággal, mely a Boszporusz és a Márvány-tenger nyugati partvidékét, továbbá Gallipoli-félszigetet és Dél-Tráciát az Enosz-Média vonalig foglalja magába, Oroszországnak fogják átadni. Oroszországnak ezenkívül meg kellett kapnia a Boszporusz keleti partvidékét az Izmid-öböl, a Márvány-tenger szigeteit és Imbrosz és Tenedosz szigetet is. De Oroszország csak a háború után és csak abban az esetben vehette birtokába ezeket a területeket, ha Angliának és Franciaországnak sikerül megvalósítani Ázsiai-Törökországra és más területekre vonatkozó terveiket. Az angolok különösen azt követelték, hogy Perzsia semleges zónáját az angol érdekszférához kapcsolják. Az orosz kormány, mely alapjában elfogadta

¹⁴ Nemzetközi viszonyok. VI. 1. rész, 484., 506., 511. szám.

¹⁵ Ugyanott, VII. 1. rész, 312. szám.

ezeket a feltételeket, hozzájárult ehhez. Franciaország április 10-én szintén hozzájárult az angol-orosz megállapodáshoz.

Németország hódító tervei.

Németország hódító tervei messze meghaladták az antant szándékait. Németország a világ győztes újrafelosztását követelte. Különösen két német irat keltett nagy feltűnést: hat hatalmas gazdasági szervezet (a Német Nagyiparosok Központi szövetsége, az Ipari Vállalkozók szövetsége, a junker-kulák Mezőgazda-szövetség stb.) memoranduma és az úgynevezett professzori memorandum. A hat gazdasági szervezet memorandumuma azt követelte, hogy az angol, francia, belga és más gyarmatok meghódítása útján nagyterjedelmű gyarmati birtokokat szerezzenek, hogy az antantra jóvátételi fizetéseket rójanak ki, hogy Belgiumot Németország protektorátusa alá vessék, hogy a La-Manche francia partvidékét a Somme folyóig Németországhoz csatolják, hogy Briey vasércmedencéjét, Verdun és Belfort várát, továbbá a Vogézeknek e két vár között húzódó nyugati lejtőjét elfoglalják. A memorandum továbbá azt ajánlotta, hogy a Németországhoz csatolandó területeken a közép- és nagybirtokokat kobozzák el és németeknek adják át, a földbirtokosokat pedig Franciaország számlájára kárpótolják. A Keleten szintén nagyméretű annexiót terveztek Oroszország rovására. A memorandum szerzői arról ábrándoztak, hogy a háború után bekövetkező ipari fellendülés a „mezőgazdasági bázis kiszélesítését fogja követelni“. Tervbe vették az orosz balti kormányzóságok és „az azoktól délre húzódó területek“ meghódítását is.

Von Loebell porosz belügyminiszter a háború céljairól már 1914. október végén memorandumot terjesztett elő a kormánynak. A memorandum gondolatmenete ez volt:

„Nyugaton olyan határra van szükségünk, amely Franciaország kulcsát lehetőleg a mi kezünkbe adná. Szükségünk lehet azokra a szén- és vasércterületekre, melyek közvetlenül határunk mentén terülnek el. Hadiszempontból kívánatos kiigazítani a keletporosz határt. Végül, szükségünk van olyan hadisarcra, mely Franciaországot gazdasági tekintetben hosszú időre lekötne és megfosztaná attól a lehetőségtől, hogy más világrészekben számunkra káros pénzügyi tevékenységet fejthessen ki.

Ezt azt jelenti, hogy szükségleteinket elsősorban Franciaország rovására kell kielégíteni és hogy Belgium helyzet gyökeresen megváltoztatandó. Ennek elérése céljából legalább is nagy részleges sikerekre van szükségünk az Anglia elleni háborúban ...

Nagy-Britannia politikai tekintetben ellenségünk lett, amely életérdekeit a mi életérdekeinkkel állítja szembe és amellyel előbb-utóbb le kell számolnunk. Anglia nem akar maga mellett túrni egy erős, a világpolitikában szerepet játszó Németországot.“¹⁸

¹⁸ Összeesküvés a világ ellen. A „Pravda“ kiadása, 1934.

Ami pedig az osztrák-magyar imperializmus igényeit illeti, az az egész Balkánon való uralmat követelte magának.

A német imperializmus háborújának rabló természetét V. I. Lenin leplezte le. Midőn a német burzsoák arra hivatkoznak, hogy hazájukat védik, hogy a cárizmus ellen harcolnak, hogy a kulturális és nemzeti fejlődés szabadságát védik, akkor hazudnak ... — mondotta Lenin —, mivel az osztrák burzsoázia a valóságban rablóhadjáratot indított Szerbia ellen, a német burzsoázia elnyomja a dánokat, lengyeleket és franciákat (Elzász-Lotaringiában), támadó háborút folytat Belgium és Franciaország ellen e gazdagabb és szabadabb országok kifosztása céljából, támadást szervezett abban a pillanatban, amely legalkalmasabbnak látszott arra, hogy a haditechnikájuk legújabb tökéletesítéseit kihasználják, akkor, amikor Oroszország úgynevezett nagy hadiprogramjának megvalósulása a küszöbön állott.¹⁷

Bulgária fellépése. Törökország és Olaszország politikai orientációjáért folyó harccal egyidejűleg harc folyt a Balkánért is. Itt Bulgáriának volt a legnagyobb jelentősége. Először is, a Balkánon Bulgáriának volt a legerősebb hadserege. Másodszor, központi fekvésénél fogva felvonulási területül szolgálhatott, ahonnan hátba lehetett támadni Szerbiát, Romániát és Görögországot. Bulgária fellépése a központi hatalmak mellett Szerbiát felette nehéz helyzetbe hozhatta és ügylátszott, hogy megghiúsíthatja Romániának az antanthoz való csatlakozását is. És fordítva, Bulgáriának az antanthoz való csatlakozása esetén várható volt, hogy Románia és Görögország szintén követni fogja példáját.

Így tehát az 1914-es háborúban az egész balkáni felvonuló terület kulcsa Bulgária volt. Ez az oka annak, hogy Szazonov a háború első napjaitól kezdve rendkívül nagy figyelmet fordított Bulgáriára; Bulgária megnyerésében látta azt a döntő lépést, mely a második balkán-háború által felbontott balkán-blokk visszaállításához vezethetett. Bulgáriát csak azzal lehetett volna megnyerni, ha Szerbiát és Görögországot az 1913-ban elvett bolgár területek visszaadására kényszerítették volna. Szazonov már 1914. augusztusától kezdve nyomatékosan tanácsolta a szerb és görög kormánynak, hogy tegyenek engedményeket Bulgáriának. Ezeknek a tanácsoknak Görögországban semmi fogadtatásuk sem volt: csak a németbarát semlegességpártiak álláspontját erősítették, kiknek élén a görög király állott. A Venizelosz vezetése alatt álló antantbarátok hajlandók voltak beavatkozni a háborúba, természetesen, nem azért, hogy görög terület átengedésével fizessenek érte. Nem csoda, hogy Anglia, amely szoros összeköttetést kívánt fenntartani Görögországgal, nem helyeselte Szazonov politikáját, sőt ellene dolgozott.

Szazonov politikájának Belgrádban nagyobb kilátásai voltak.

¹⁷ Lenin Összes Művei, XXX, 219, 1.

Szerbia háborúban állott. Sokkal szorongatottabb helyzetben volt, mint a semleges Görögország. Pasics hajlandó volt Szerb-Macedóniának egy részét Bulgáriának adni, ha a háború az antant győzelmével fog végződni és Szerbia megkapja Ausztria-Magyarország délszláv területeit. Magától értetődik, hogy ez a határozatlan perspektíva kevésbé kecsegtette Bulgáriát, amely csatlakozása ellenértékéül valami kézzelfogható akart az antanttól. De a szövetségesek Macedónián kívül csak az Enosz-Midia vonalát ígérhették Bulgáriának Törökország rovására. Ezt az ígéretet szintén csak a győzelem után lehetett bevállalni. Radoszlávov bolgár miniszterelnök azonban határozottan kijelentette, hogy csakis Macedónia azonnali átadása készítheti Bulgáriát arra, hogy az antant oldalán beavatkozzék a háborúba. A szerb kormány erre azt felelte, hogy inkább átadja egész Szerbiát Ausztria-Magyarországnak, semmint egy talpalatnyi macedón földet átengedjen a bolgároknak.¹⁸ Sándor trónörökös — régens — a szerb hadsereg nehéz helyzetére hivatkozva, azzal fenyegetőzött, hogy Ausztria-Magyarországgal külön békét fog kötni. Hadi segítséget követelt és nyomtatékosan kérte Oroszországot, hogy ne törekedjék „a szláv szolidaritás árulóját” jutalomhoz juttatni. A tárgyalásoknak tehát nem volt semmi eredményük.

Szófiában a központi hatalmak befolyása összehasonlíthatatlanul erősebb volt s ezt még az a körülmény is fokozta, hogy Bulgáriának területi igényei az antant szövetségését, Szerbiát érintették.

De Bulgáriának még nem volt ideje arra, hogy felkészüljön a háborúra. Nem csatlakozva véglegesen a központi hatalmakhoz, egyelőre semleges maradt. Az antantnak sikerült megvásárolni a bolgár burzsoázia egy részét. Ezt, egyebek közt, azzal érték el, hogy egy — angol, orosz és francia bankok által alapított — speciális részvénytársaság útján nyersanyagot és más termékeket vásároltak Bulgáriában. A bolgár burzsoázia, a bolgár tisztviselők és miniszterek ily módon körülbelül 200 millió aranyfrankot kerestek. 1915. nyarán az antant és Bulgária még mindig csak tárgyalt.

Németország és szövetségesei egész Macedóniát és Ó-Szerbia egy részét ígérték Bulgáriának. Abban az esetben, ha Románia az antanthoz csatlakoznék, Bulgáriának megígérték, hogy nemcsak Dél-Dobrudzsát, hanem Dobrudzsa északi részét is megkapja.

A Bulgáriaért folyó harcot véglegesen a hadihelyzet megváltozása döntötte el. A Dardanellák elleni expedíció kudarca után következett az orosz hadsereg visszavonulása, mely kénytelen volt Galiciát, Orosz-Lengyelországot, Litvániát és Bjelorusszia egy részét kiűriteni. A német csapatokat ezután Szerbia ellen összpontosították. Németország hadi sikereinek hatása alatt eloszlott a bolgároknak az antanttól való féltelme. Bulgária rálépett a csábító noha veszélyes, kockázatos útra. Szeptember 3-án aláírták a török-bolgár egyezményt, szeptember 6-án

¹⁸ Nemzetközi viszonyok, VI, 2. rész, 508. szám.

pedig Bulgária, Németország és Ausztria-Magyarország szövetségi szerződését. Így jött létre a négyes szövetség.

Az 1915 augusztusi görög parlamenti választások után ismét Venizelosz került hatalomra. Midőn szeptemberben az a veszély fenyegetett, hogy Bulgária megtámadja Szerbiát, Venizelosz kijelentette az antant követeknek, hogy hajlandó az 1913-as görög-szerb szövetségi szerződésben meghatározott kötelezettségeit teljesíteni, de csak azzal a feltétellel, ha a szövetségesek Görögországnak segítségére jönnek és Szalonikiban egy 150 ezer főből álló hadsereg száll partra. Az angol és francia kormány elfogadta Venizelosz ajánlatát. Elhatározták, hogy Szalonikibe a Gallipoli-félszigetről fognak csapatokat küldeni.¹⁹ De a francia kormány csak nagynehezen tudta elérni, hogy Joffre hadseregfőparancsnok 64 ezer főből álló sereget küldjön Szalonikibe — beleértve a Gallipoli-félszigetről kivont csapatokat is. Az angolok ugyanannyi katonát ígértek. Még 22 ezer katona hiányzott. Amíg e kérdésben tárgyalások folytak, Konstantin király elbocsátotta Venizeloszt és újra proklamálta Görögország semlegességét. A szövetségesek aránylag csak kisebb osztagainak sikerült partra szállniuk Szalonikiban. Angliának és Franciaországnak ez a késlekedése nem kevésbé járult hozzá ahhoz, hogy Bulgária október 13-ról 14-ére virradó éjjel megtámadta Szerbiát. Ezzel egyidejűleg Ausztria-Magyarország és Németország balkáni hadereje északról támadta meg Szerbiát. Október végén a szövetségeseknek mindössze 80 ezer katonájuk volt Szalonikiban. Ez a haderő nem volt képes megakadályozni sem Szerbia leverését, sem azt, hogy Németország Törökországgal közvetlen területi összeköttetést teremtsen.

Románia fellépése. A háború kezdete óta Bukarestben is ugyano'yan diplomáciai harc folyt, mint Konstantinápolyban, Rómában, Szófiában és Athénben. Mindkét hadviselő fél az ellenség rovására lett különböző ígéretekkel iparkodott Romániát a maga oldalára vonni. Az 1883-as szövetségi szerződés, mely Romániát a hármasszövetséghez fűzte, a háború elején már majdnem minden reális jelentőségét elvesztette. Ezt a szerződést Romániának és Magyarországnak Erdélyért folytatott harca a románoknak Magyarország e részére támasztott igényei ingatták meg. Bécs és Berlin kísérletei, melyek arra irányultak, hogy Budapest engedményeket tegyen az erdélyi románoknak, kevés sikerrel jártak. Azonban a német diplomácia az 1914. évi júliusi válság óta úgy próbált segíteni a dolgon, hogy Besszarábiát ígérte oda Romániának. Brătianu román miniszterelnök erre azt felelte, hogy Románia csak akkor veheti birtokába Besszarábiát, ha Oroszországot komolyan leverik és Ausztria Magyarország szintén orosz területeket fog kapni. Románia csak ebben az esetben számíthatott arra, hogy Ausztria-Magyarország és Németország Románia hódításait szintén

¹⁹ Az antant-hatalmaknak a Dardanellák elleni hadműveletek folyamán csapatai partraszálltak a Gallipoli-félszigeten,

védeni fogja. Bukarestben tudták, hogy Besszarábia népessége ellenséges indulattal viseltetik a román hódítók iránt és Oroszország soha sem nyugszik bele Besszarábia elvesztésébe. A német kísérletekkel egyidejűleg Oroszország is csábítani kezdte Romániát. A cári kormány Erdélyt ígérte oda neki. A román kormány azonban jobbnak látta, ha bevárja a hadiesemények további fejlődését. Jobbnak látta, ha egyelőre semleges marad és minél jobb árat csikar ki semlegességéért. Brătianu semlegessége fejében magától Oroszországtól akarta megkapni Besszarábiát: Párizsban és Londonban támogatták őt. Oroszország szövetségesei egész természetesnek tartották, ha Romániát orosz számlára fizetik ki. De az orosz kormány elutasította ezeket az ajánlatokat. Brătianunak több sikere volt, midőn az antanttól Ausztria-Magyarország rovására kért kompenzációt. 1914. október 1-én orosz-román egyezményt kötöttek, melynek értelmében Oroszország Románia területi épségét garantálta és elismerte az ausztriai és magyarországi románlakta területekre való jogát. Románia akkor ragadhatja magához ezeket a területeket, „mikor ezt alkalmasnak fogja találni”.²⁰ Más szóval, Románia semleges maradhatott mindaddig, míg az orosz fegyverek győzelme nem biztosítja számára a könnyű zsákmányt. A román kormánynak ezenkívül sikerült kölcsönt szereznie a londoni piacon; ez szintén benne volt a semlegesség árában. Jellemző a román diplomáciára, hogy Németországnak is meg kellett fizetnie Románia semlegességét, továbbá azt is, hogy Törökországba átengedte a hadifelszerelést.

A románok 1915. tavaszán azt követelték az antanttól, hogy ismerje el Ausztria-Magyarországnak a Prutig és a Tiszáig terjedő területére való igényüket, Oroszország és Szerbia nem volt hajlandó ukrán és szerb területeket adni Romániának. Az orosz hadseregarancsnokság éppen ebben az időben kérte nyugati szövetségeseit, hogy a nyugati fronton indítandó támadással vonják el keletről a német haderők egy részét. Anglia és Franciaország azt tanácsolta Oroszországnak, hogy nyerje meg Románia katonai segítségét. E célból nyomatékosan ajánlották, hogy tegyen engedményeket Romániának. A cári kormány kénytelen volt beleegyezni ebbe. De amíg az orosz-román tárgyalások folytak, az orosz hadsereg visszavonulása ismét arra indította Brătianut, hogy kitérjen a háborúban való részvétel elől. Brătianu azt követelte, hogy Galiciában és Bukovinában újítsák fel az orosz támadást. De az orosz hadsereg 1915. nyarán és őszén még csak nem is gondolhatott erre.

A hadiszerencse újabb fordulata újabb változást idézett elő a román király álláspontjában. A németek kudarca Verdun alatt és Bruszilov hatalmas támadása 1916-ban ismét növelte az antant kilátásait.

1916. augusztus 17-én Románia és a négy antant-hatalom szerződést kötött. Románia kötelezte magát, hogy hadat üzen Ausztria-

²⁰ Nemzetközi viszonyok, VI. 1. rész, 340. szám.

Magyarországnak. Ennek fejében odaigérték neki Erdélyt, Bukovina és a Bánság egy részét. Románia 1916. augusztus 28-án hadat üzent Ausztria-Magyarországnak. De a román király megbízottjai már október 10-én érkeztek az orosz főhadiszállásra, s a szó szoros értelmében segítségért könyörögtek. Oroszországnak magára kellett vennie a román frontot. Viszont a szaloniki szövetséges hadsereg meg sem moccant, semmiféle segítséget sem nyújtott a románoknak. Így tehát teljesen helyesnek bizonyult az orosz hadseregfőparancsnokság véleménye, hogy Romániának a háborúban való részvétele csak ártani fog Oroszországnak.

Ázsiai-Törökország felosztása.

Az antantnak s a központi hatalmaknak új szövetségesekért folyó diplomáciai harcával egyidejűleg tovább folyt a versengés az antant táborán belül is. Ez a versengés annak a harcnak volt a folytatása, mely 1914. és 1915-ben lobbant fel a Konstantinápolyra és a tengerszorosokra vonatkozó szerződés körül.

A szövetségesek hosszú és bonyolult alkudozás után végre abban állapodtak meg, hogy Ázsiai-Törökországot felosztják. Ezt a nyugati hatalmak kezdeményezték. Angol részről Sykes, francia részről pedig Picot vezette a tárgyalásokat. Sykes és Picot megegyezésének eredményét 1916. március 9-én közölték az orosz kormánnyal. E megegyezés értelmében az antantnak magához kellett ragadnia az Ottomán birodalom nagyobb részét, beleértve tiszta török területeket is. Szazonovnak sehogysem tetszett, hogy az orosz, a francia és az angol birtokok között nem terveztek semmiféle ütközőállamot. Szazonovnak általában több ellenvetése volt. Újabb tárgyalások következtek. Az orosz kormány csak hosszú alkudozás és több módosítás után fogadta el a Sykes-Picot-féle egyezményt. Franciaország és Oroszország április 26-án egyességet kötött Ázsiai-Törökországra vonatkozó igényeik kölcsönös elhatárolására (ezt az egyességet később Anglia is jóváhagyta). Május 9-én és 16-án Anglia és Franciaország is megegyezett ugyanebben a kérdésben. Ez a két utóbbi okirat a történelemben „Sykes-Picot-egyezmény” elnevezés alatt ismeretes.

Az egyezmény alapján Angliának meg kellett kapnia Mezopotámiát Bagdaddal együtt, de Moszul nélkül. Arábia nagy részét angol érdekszférának ismerték el. Palesztina nemzetközi ellenőrzés alá került volna, de Haifa és Akra kikötőit Angliának szánták.

Az egyezmény Franciaországnak adta Szíriát, Kis-Örményországot, Ciliciát. Kurdisztán nagy részét, sőt Kelet-Arábia egy részét, mely Nedzsd határától északra terül el és Anatólia egy részét is. Moszul vidékét kőolajforrásaival együtt Franciaország érdekszférájának ismerték el.

Trapezunt, Erzerum, Bajazet, Van és Bitlisz területeit, Kurdisztán egy részét és a Fekete-tenger partvidékének Trapezunttól nyugatra húzódó sávját Oroszországnak juttatták. Oroszország mindezt a Kons-

tanlinápolyra és a tengerszorosokra vonatkozó egyezményen felül kapta. Az egyezmény kimondta, hogy a francia vasúti koncesszió az Oroszországnak átadott területeken érvényben marad.

Olaszország részét nem határozták meg, mert bár háborút folytattott Ausztria-Magyarország ellen, de még mindig nem üzent hadat Németországnak. Végül 1916. augusztus havában hadat üzent Németországnak is. A térképen Dél- és Délnyugat-Anatólia óriási darabját szabták ki neki, mely magában foglalta Adáliát, Koniát, Ajdint és Szmírnát. Egyszóval, Törökországból csak Közép- és Északkelet-Anatólia maradt meg.

Anglia ügynökei a háború kezdete óta élénk tevékenységet fejtettek ki az arabok között. Ezeknek az angol ügynököknek az élén Lawrence ezredes, a híres kám állt. A brit imperializmus e keleti diplomáciáját nem annyira a külügyminisztérium, mint inkább az Intelligence Service irányította. 1916. július havában az angol ügynökök aktív részvételével arab felkelés tört ki.

A francia imperializmus Picot útján ugyanolyan tevékenységet fejtett ki Szíriában, mint Lawrence Arábiában. Egy utasítás, melyet Picot a francia minisztertanács elnökétől kapott, a következőképpen szólt: „Pénzbeli jutalomban fogja részesíteni a katonaszökevényeket és a vasutak és közlekedési utak elleni támadásokat. Azoknak a törzseknek, melyek Franciaország mellett kedvezően nyilatkoznak, adjon fegyvert és lőszert, szervezzen belőlük bandákat, melyek ellenségeinket nyugtalaníthatják. A hírszervezet útján szoros kapcsolatban maradv a arabokkal, ön fogja irányítani és koordinálni mozgalmukat. Végül, a különböző törzsfőnökök küldötteiből alakítson maga mellett tanácsot, melynek törekvéseit szintén önnek kell irányítania.”

Ezt a politikát erősen támogatták azok a kapitalisták, akiknek nagy érdekeltségeik voltak a Közelkeleten.

A francia és az orosz kormány 1917 elején még egy egyezményt kötött a jövő béke feltételeiről. Az egyezménynek jegyzékváltás formája volt. Pokrovszkij orosz külügyminiszter kijelentette, hogy Oroszország kész Franciaországnak Elzász-Lotaringiára és a Saar-medencére vonatkozó igényeit támogatni. A Rajna balpartján fekvő többi német területből külön „független és semleges államot” készülttek alakítani, melyet „francia csapatok” fognak megszállva tartani” mindaddig, amíg Németország és szövetségesei nem teljesítik a jövő békeszerződés összes feltételeit. Ennek ellenében a francia kormány válaszejegyzékében megerősítette a Konstantinápolyra és a tengerszorosokra vonatkozó egyezményt és elismerte Oroszország jogát, hogy szabadon határozza meg nyugati határait.

Japán 21 követelése Az európai háború a Távolkeleten is éreztette hatását. Ez a háború kedvező helyzetet teremtett Japán számára. A japánok 1914. végén érkezettnek látták a cselekvés idejét.

1914. december elején Kato japán külügyminiszter nyilvánosan „kifejtette” Japán előbbi nyilatkozatának értelmét, mely szerint Japán csak azért követeli Kiaucsout, hogy visszaadja Kínának. Ez volt a Németországhoz intézett 1914. augusztus 15-i japán ultimátumban. Most pedig Kato kijelentette, hogy ezt az ajánlatot csak a kérdés békés megoldása céljából tették. A németek nem válaszoltak Japán fe'szólf-tására. „Minthogy a háború megkezdődött, ezért Cindao sorsáról csak a háború befejezése után lehet majd beszélni.” E tekintetben Japán egyetlen külföldi kormányval szemben sem vállalt semmiféle kötelezettséget.²¹

Egyébként, Japán nem elégedett meg azzal, hogy csupán a németek távolkeleti birtokait ragadja magához. 1915. január 18-án a kínai kormánynak jegyzéket nyújtott át, mely öt csoportban 21 követelést tartalmazott.

A japán követelések első csoportja arról szólt, hogy Santung, mely eddig német szféra volt, Japán érdekszéféra legyen. A követelések e csoportjának legfontosabb cikke így szólt: „A kínai kormány köteles minden feltételbe beleegyezni, melyet a japán kormány a német kormánnyal egyetértésben a jövőben meg fog állapítani mindazokra a jogokra, érdekekre és koncessziókra vonatkozólag, melyeket Németország szerződések alapján vagy más módon szerzett Santung tartományában.”

A követelések második csoportja hasonló sorsot szánt Keleti-Belső-Mongóliának és súlyosbíttani akarta Dél-Mandzsúria leigázását. A japánok Port-Artur, a dél-mandzsúriai és antung-mukdeni vasút bérletének további 99 évre szóló meghosszabbítását követelték. A japán alattvalóknak jogot akartak adni arra, hogy Dél-Mandzsúriában és Keleti-Belső-Mongóliában földet szerezhessenek, szabadon letelepedhessenek és ott tetszésük szerint ipart és kereskedelmet folytathassanak. Követelték, hogy Kína több bányakoncessziót adjon a japánoknak. Kínának köteleznie kellett volna magát, hogy a japán kormány beleegyezése nélkül ezekben a tartományokban nem ad vasútépítési koncessziókat és nem vesz fel olyan külföldi kölcsönöket, melyek fedezésére a vasutak bevételeit kötnék le zálogul. Végül azt indítványozták, hogy Kína a Kirin-Csangcsun vasutat helyezze Japán ellenőrzése és igazgatása alá.

A követelések harmadik csoportja a japán tőkének a Hanjeping társaságban élvezett kiváltságai biztosítására irányult. Ennek a társaságnak szénbányái voltak a Jangcsekiang folyó mentén és vegyes japán-kínai társasággá kellett átalakulnia. „Kína Japán beleegyezése nélkül nem rendelkezik saját belátása szerint az említett társaság különböző jogai és tulajdona felett” és ezt a társaságot sem készíteti arra, hogy a 2007 évig (saját belátása szerint) rendelkezék felettük.” Továbbá a

²¹ Nemzetközi viszonyok. VI. 2. rész, 25. l.

hanjepingi társaságnak monopóliumot akartak adni a vállalataival „szomszédos” bányák kiaknázására.

A követelések negyedik csoportja Kína területi épségére vonatkozó frázisok leple alatt Kína állami szuverénitását korlátozta: „A japán kormány és a kínai kormány Kína területi sértetlenségének megőrzése céljából a következő speciális cikkben állapodnak meg: a kínai kormány kötelezi magát, hogy Kína partja mentén semmiféle kikötőt, öblöt vagy szigetet sem enged át vagy ad bérbe harmadik hatalomnak.” A japán kormány ezzel a cikkel akarta biztosítani magát versenytársaival szemben, akik szintén Kína területéből akartak rabolni.

De a legsúlyosabb feltételeket a követelések ötödik csoportja tartalmazta. Ezeknek a követeléseknek az elfogadása azt jelentette volna, hogy Kína egyszerűen elismeri Japán protektorátusát maga felett. Azok a cikkek, melyek a legfőbb idevágó követeléseket tartalmazták, a következőképpen hangzottak: „1. cikk. A kínai központi kormány politikai, pénzügyi és hadügyi tanácsadókul befolyásos japánokat hív meg.” „3. cikk. Kína főbb helyein a kínaiak és japánok együttesen igazgatják a rendőrségi hivatalokat, vagy pedig az említett helveken nagyszámú japánt alkalmaznak rendőri szolgálatra.” „4. cikk. Kína meghatározott mennyiségű fegyvert (körülbelül a szükséglet 50 százalékát) vagy még többet vásárol Japántól vagy pedig Kinában együttműködés alapján arzenált szervez. Kína japán technikai szakértőket köteles meghívni és japán anyagot köteles vásárolni.” Ugyanitt következett az a cikk, mely a Formózával szemben fekvő Fukien tartományt a japánok érdekszférájának nyilvánította: „Ha Kínának Fukien tartományban bányászat, vasútépítés és kikötői munkálatok (beleértve dokképítési munkálatokat) céljából tőkére volna szüksége, erre vonatkozóan előzetesen Japánnal köteles tanácskozni.” A japánokat azért érdekelték Fukien kikötői, mert ezek birtokában a Filippi-szigetek hadi jelentőségét akarták gyengíteni. Végül, a japán templomok, kórházak és iskolák számára függetlenségi jogot követeltek és kikötötték, hogy Japán alattvalók Kinában hittérítő propagandával foglalkozhassanak; ez a két utóbbi követelés szintén arra irányult, hogy fokozza a japán befolyást Kinában.

Az európai háború lekötötte az európai kontinens hatalmainak minden erejét, úgyhogy a kínai kormánynak csaknem semmi lehetősége sem volt arra, hogy az óvilág hatalmait Japán ellen felhasználja. Csak az Északamerikai Egyesült Államok jöhettek számításba. Jóllehet az Északamerikai Egyesült Államok figyelmét is részben a világháború kötötte le, az amerikai kormány mégis bizonyos diplomáciai támogatásban részesítette Kínát. „Bryan külügyminiszter 1915. márciusában jegyzéket intézett a japán kormányhoz, melyben kifogásolta a japán követeléseket Oroszország szintén elégedetlenségét fejezte ki Japánnak a tanácsadókra és rendőrségre vonatkozó követeléseivel szemben, melyek kétségtelenül a leggyűlöletesebbek voltak. Másrészt azonban az orosz

Kormány arra akarta felhasználni Japán fellépését, hogy maga is hasonló követeléseket támasszon Észak-Mandzsuriában. Juansikaj kormánya halogatta a választ. Japán követelései alátámasztásának céljából Santungban és más pontokon megerősítette csapatait. A tokiói angol nagykövet megkérdezte, hogy Japán ezzel az intézkedéssel nem akar-e nyomást gyakorolni Kínára? A japán külügyminiszter klasszikusan válaszolt: „Nem — mondotta a miniszter — a csapatokat nem azért küldtük, hogy nyomást gyakoroljunk, hanem azért, mert nem tudjuk, milyen választ ad Juansikaj.“²²

A kínai kormány viszont azt követelte, hogy adják vissza neki Kiaucsou és Kínát is vonják be a japán-német béketárgyalásokba. Japán május 7-én ultimátumot küldött Kínának, azzal fenyegetve Kínát, hogy a japán követelések elutasítása esetén olyan rendszabályokat fog foganatosítani, melyeket „szükségesnek tart“. A japán kormány, mely Amerika beavatkozásától félt, ezúttal célszerűnek találta, hogy elhallgassa az ötödik csoportban foglalt követeléseinek legnagyobb részét. Ezekből a követelésekből csak a Fukien tartományra vonatkozó pont maradt meg. Az Északamerikai Egyesült Államok megkísérelték, hogy megszervezzék a hatalmak beavatkozását. Oroszország és Anglia azonban nem tudta elszánni magát, hogy Japánnal viszályba keveredjenek. Kína május 8-án elfogadta a japán ultimátumot.

Az Északamerikai Egyesült Államok néhány nap múlva értesítették Tokiót, hogy nem ismerik el Japán és Kína egyezményeit, melyek sértik Amerikai érdekeit és az összes nemzetek egyenjogúságát Kínában. Az Északamerikai Egyesült Államok azonban nem tettek további lépéseket.

Fordulat a világ- háborúban.

1914. augusztusától 1916. végéig húzódó hadműveletek egyik fél számára sem hoztak végleges győzelmet. Első pillantásra Németország katonai sikerei nagyobbaknak látszottak az antant sikereinél. Németország megszállta egész Belgiumot, Franciaország nagy részét, Orosz-Lengyelországot, a Baltikum egy részét, Litvániát, Bjelorusszia egy részét, leve Szerbiát és Romániát. Az antant csupán a marnei ütközetet és az oroszoknak Ausztria-Magyarországon és a törökökön aratott győzelmeit állíthatta ezzel szembe.

Mindkét hadviselő tábor szükségét érezte a háború minél előbb való befejezésének. 1916. végén és 1917. elején, Lenin szavaival élve, „a világpolitikában fordulat“ állott be „az imperialista háborúból az imperialista béke felé.“ Két alapvető ok kényszerítette az imperialistákat, hogy a háborút, amelyet ők maguk idéztek elő, minél előbb befejezzék. az egyik ok a háború erőforrásainak kimerülése, a másik pedig a néptömegek forradalmi hangulatának növekedése volt.

Ezzel magyarázhatók azok a mind gyakrabban ismétlődő kísérle-

²² Nemzetközi viszonyok. VII. 365. szám.

tek, melyek az általános vagy külön béke megkötésére irányultak. Az a két ok, mely az imperialista háborúból, az imperialista béke felé való fordulatot előidézte, mindenütt megvolt. De a legerősebben éreztették hatásukat a német csoport országaiban, az antant államai közül pedig a cári Oroszországban.

Németország katonai sikereivel az a kedvezőtlen tény állott szemben, hogy a háború a sikerek ellenére is húzódott. Egy végkimerülésig folyó háborúban pedig a kilátások elkerülhetetlenül az antant javára alakultak. Az antantnak nagyobb ember és nyersanyagtartalékai voltak. Az antant támogatást kaphatott az Északamerikai Egyesült Államoktól és a gyarmatoktól. Viszont a brit flotta az 1914-től 1916-ig húzódó háború alatt erős blokádgőgyűrével vette körül Németországot. Olaszországnak és különösen Oroszországnak a háborúban való részvétele Németország összes szárazföldi határait frontokká változtatta, s ez arra vezettet, hogy az angol blokádnál rendkívül hatásosnak bizonyult. A blokádnál arra kényszerítette Németországot, hogy kizárólag a saját szükséges élelmiszer- és stratégiai nyersanyagforrásaira támaszkodjék.

Még nehezebb volt a cári Oroszország helyzete. Nyersanyag és ember bőven volt az országban, de az ország gazdasági elmaradottsága miatt a nyersanyagot nem volt könnyű kitermelni, még nehezebb volt feldolgozni és legnehezebb volt a fogvasztás helyére, a frontra, a nagy városi központokba szállítani. Az ipar gyengesége, a közlekedés zűlétsége, a közigazgatás fejevesztettsége, a lopások és sikkasztások Oroszország helyzetét reménytelenre tették és növelték a forradalmi mozgalmat. Ezenkívül Oroszország volt az egyetlen állam, ahol új típusú proletárnárt létezett, a bolsevikok nártja, mely képes volt a tömegeket az osztályharc döntő csatáiba vezetni.

Németország diplomáciája már 1915-től fogva nuhatolódzott, vajjon lehetséges volna-e különhéke Oroszország és Németország közt? Berlin a dán és svéd királyt, különösen azonhan a cári udvari körökben hemzsegő német ügynököket használta fel erre a célra. Nemhivatalos személvek, elsősorhan Vasszilisikova orosz udvarhölgy útján érintkeztek, aki a háború kitörése idején ausztriai birtokán élt. Vasszilisikovának összeköttetései voltak a bécsi és pétervári udvari körökben. Három levelet küldött II. Miklósnak, amelvekben azt közölte, hogy II. Vilmos hajlandó békét kötni. 1915. decemberében ennek az udvarhölgynek sikerült eljutnia Oroszországba, ahol audienciát kért a cártól. De a nyilvánosság tudomást szerzett szándékairól és ezért ki kellett utasítani Pétervárról.

Az orosz cárné német rokonai útján is folytattak tárgyalásokat. A cárné 1915. áprilisában testvérétől, Ernst hesseni hercegtől levelet kapott, melyben a herceg béketárgyalásokat ajánlott. A herceg az orosz udvar képviselőivel való találkozás céljából személves meghívóitját küldte Stockholmba. De a herceg képviselője nem várta be az orosz

kormány küldöttjét. Höglund, a svéd távíróügynökség igazgatója, aki közel állott a stockholmi német követséghez, 1916. február havában megkísérelte, hogy béketárgyalásokat kezdjen az orosz és a japán követel. Április havában Hugó Stinnes, az ismert milliomos, megszervezte a stockholmi német és japán követek találkozását, amelyen a német diplomata felvetette a Németország, Japán és Oroszország közötti tárgyalások kérdését. A japán követ elutasította ezt az indítványt. 1916. júliusában Stockholmban Warburg bankár, a német kormány nem hivatalos ügynöke, és Protopopov, az Állami дума elnökhelyettese, Raszputin ismert híve találkozott Stockholmban. Warburg kifejtette a békekötés feltételeit. Protopopov a Дума több tagjával közölte a megbeszélés tartalmát és II. Miklós felszólítására neki is jelentést tett róla. A cár szeptemberben Protopopovot a belügyminisztérium vezetőjévé nevezte ki. A külön békére irányuló megbeszélések szigorúan konspiratív úton folytak. Szazonov külügyminiszter ellenezte, de az udvarban támogatták ezt a diplomáciát. A külön béke eszméjét Raszputin és Stürmer, a minisztertanács elnöke is támogatta. Protopopovnak, Raszputin egyenes megbízottjának, miniszterré való kinevezése még kedvezőbbé tette a talajt a különbéke számára, annál is inkább, mert Szazonov lemondott és a külügyminiszteri tárcát 1916. júliusában Stürmer kapta meg.

De a német kormány önmaga mért súlyos csapást saját tervére. Németország és Ausztria-Magyarország 1916. november 5-én egy deklarációban Lengyelország „függetlenségét” proklamálta Németország protektorátusa alatt. Az a cselekedet szerfelett felingerelte II. Miklóst. Az orosz kormány kijelentette, hogy a deklarációt érvénytelennek tekinti. Az orosz kormány rámutatott, hogy a deklarációt csak azért adták ki, hogy Orosz-Lengyelországban az osztrák-magyar és német hadsereg számára katonákat sorozzanak. Egyúttal az orosz kormány megerősítette azt az elhatározását, hogy a cár uralma alatt „az összes lengyel területekből egységes Lengyelországot fog alkotni”.

Nemcsak az orosz cárizmus törekedett a németekkel való külön megegyezésre. Angliában is voltak erre irányuló törekvések. Lansdowne lord, a konzervatív párt egyik vezére, — ugyanaz, aki a XX. század elején Anglia külügyminisztere volt — 1916. novemberében szűk kör részére szánt memorandummal lépett fel. Lansdowne azt fejtegette, hogy a lehető legsürgősebben meg kell egyezni a németekkel. Asquith kormánya megmutatta, hogy képtelen és nem is akar teljes erővel háborút folytatni. Ezért azt a hírt terjesztették róla, hogy az ellenséggel való megegyezés felé hajlik. Egyebek közt, az osztrák-magyar hadsereg főparancsnokság 1915. április 8-án a következő értesítést kapta: „Hitelt érdemlő forrásból szigorúan bizalmasan arról értesítenek bennünket, hogy Grey már néhány nap óta kétségtelenül Berlinben tartózkodik.” Conrad von Hötzendorf hozzáfűzte, hogy Grey állítólag Calaist követeli Anglia számára. Ennek ellenében állítólag Kongót ajánlotta fel Német-

országának.²³ Ez a hír hamis volt. De jellemző, hogy ilyen hír szárnyra kelhetett.

Lloyd George, aki 1916. december havában Asquith helyére lépett, energikusabban folytatta a háborút.

1916. decemberében elesett Bukarest. A német diplomácia kedvezőnek látta a pillanatot, hogy nyíltan békét ajánljon. A német kormány 1916. december 12-én jegyzéket intézett a semleges hatalmak kormányaihoz, melyben kijelentette, hogy hajlandó „azonnal megkezdeni a békétárgyalásokat”. A jegyzék hangsúlyozta, a központi hatalmak győzelmeit és erejét, de a békétárgyalások alapjáról csak nagyon homályos kifejezésekkel szólt: „Azok a feltételezések — így szólt a jegyzék —, melyeket (a központi hatalmak. — Szerk.) e tárgyalások alkalmával előterjesztenek és amelyek arra irányulnak, hogy népei létét, becsületét és fejlődési szabadságát biztosítsák, meggyőződésünk szerint a tartós béke helyreállításának alkalmas alapjául szolgálhatnak” stb.

A német diplomácia fellépésének kettős célja volt: először, szemfényvesztő békeszerető gesztus volt, mely elutasítása esetén lehetővé tette volna, hogy azt mondhassák a tömegeknek, hogy csak az antant a háború elhúzódásának az oka. Ez megokolta volna a németek részéről készülő „irgalmatlan” tengeralatti háború bejelentését is. Másodszor, a német diplomácia azt remélte, hogy abban az esetben, ha az antant elfogadja a németek ajánlatát, a békétárgyalások folyamán szakadást idézhet elő ellenfelei soraiban és külön békét köthet az antant valamelyik tagjával a többi tagok rovására. Jelenleg ismeretes, hogy Berlin és Bécs már 1916. november havában megegyezett a békekonferencia elé terjesztendő követelésekre nézve. Ez messzemenő annexiós program volt. Bethmann azt írta Hindenburgnak, hogy a békekonferenciát az antant bomlasztására fogja kihasználni.

De az antant diplomáciája kitalálta Bethmann szándékait. Mindjárt a német jegyzék közzétételét követő napon Briand világosan megmondotta, hogy a németek éket akarnak verni a szövetségesek közé. Az antant elutasította Németország ajánlatát. Ezt az elutasítást az antant-diplomácia szokott humánus-liberális frázisaiba burkolták. 1916. december 31-én azt felelték, hogy a béke lehetetlen „mindaddig, amíg nincs biztosítva a megsértett jogok és szabadságok helyreállítása, a nemzeti-ségi elv elismerése és a kis államok szabad fennállása”.

A németek ennek ellenére is puhatolództak a külön béke lehetősége tekintetében. 1917 februárjában már megállapodás jött létre, hogy az orosz és osztrák-magyar képviselők találkoznak. Max badeni herceg március elején értesítést kapott Koburg hercegnőtől, hogy egy orosz nagyhercegnő hajlandó közvetíteni a német kormány és a cár között. Március 13-án Max badeni herceg levelet írt a cárnak, amelyben forra-

²³ *Aldrovandi Marescotti: Diplomáciai háború. Moszkva. 1944., orosz fordítás, 49. l., jegyzet.*

dalommal ijesztgetve, igyekezett át rábeszélni, hogy kössön békét. A levél nem jutott el a címzetthez. Ezt éppen az a forradalom gátolta meg, mellyel a herceg a cárt ijesztgette.

A béketárgyalásokba vetett remények eloszlása és az antant bomlasztására irányuló kísérletek csődje azokat a csoportokat erősítette Németországban, melyeknek az volt a véleményük, hogy a háborút csak erősebb harci eszközök alkalmazásával lehet befejezni. Bethmann! ellentétben az új hadvezetőség. Hindenburg és Ludendorff, ezt az álláspontot képviselte. Ezen a nézetén voltak a nyugalmazott Tirpitz, a Reichstag jobboldali kisebbsége: a nemzeti liberálisok és konzervatívok. Az volt a nézetük, hogy a „korlátlan“ tengeralatti háborúnak kell ilyen erőyes harci eszköznek lennie, vagyis bizonyos zónákon belül tengeralattjáró hajókkal figyelmeztetés nélkül el kell süllyeszteni minden hajót, bármilyen lobogó alatt jelenjék is meg.

A kíméletlen tengeralatti háború súlyos károkat okozott Angliának. De nem törte meg tengeri fölényét és nem éhezett ki. Ellenben sietette olyan politikai események bekövetkezését, melyek következményei nagyon kellemetlenül érintették Németországot. Az Északamerikai Egyesült Államok kormánya elhatározta, hogy az antant hatalmak oldalán beavatkozik a háborúba.

**Az, Északamerikai
Egyesült Államok
háborús beavatko-
zása.**

Az európai háború kezdetén az Északamerikai Egyesült államok semlegességi nyilatkozatot tettek közzé.

Az Északamerikai Egyesült Államok politikája meglehetősen bonyolult volt. Nem kívánta sem az egyik, sem a másik hadviselő fél teljes győzelmét. Amerika azt szerette volna, ha Európa két egymással versengő táborra bomlik. Se Németország győzelme és hegemoniája, se Anglia és Oroszország teljes diadala nem keltett volna örömet az Északamerikai Egyesült Államokban. De Németország győzelme volt a legkevésbé kívánatos. Ez egyetlen hatalom hegemoniájára vezetett volna egész Európában. Ezenkívül köztudomásúak voltak a német imperializmusnak Latin-Amerikára, nevezetesen Braziliára, vonatkozó gyarmati tervei. Az sem volt kizárva, hogy Németország és Japán szövetségre lép az Északamerikai Egyesült Államok ellen. Ez volt az egyik oka annak, hogy az Északamerikai Egyesült Államok semlegessége a háború legelejétől fogva inkább Angliának kedvezett. Így tehát Wilson pacifista szóáradatának és a háborús felek kibékítése, céljából tartott beszédeinek nagyon reális alapjuk volt: ez a pacifista diplomácia megfelelt az Északamerikai Egyesült Államok érdekeinek, melyek azt követelték, hogy Európában két versengő csoport maradjon.

De a hadi-politikai helyzet módosította Wilson állásfoglalását. Már 1914—15. télén két tény egész világos lett. Először, hogy ez a háború hallatlan mennyiségű fegyvert és hadi felszerelést követel, másodsor, hogy a háború elhúzódik és ennek következtében ez a szükséglet nagyon

hosszú ideig fog tartani. 1914. novemberében Morgan képviselője Londonba utazott, hogy a brit kormánnyal a szövetségesek amerikai hadi megrendeléseinek finanszírozásáról tárgyaljon. Az antant 1915. elejétől kezdve óriási hadi megrendeléseket tett az Északamerikai Egyesült Államokban. Az amerikai kapitalizmus előtt hatalmas méretű új piac nyílt meg. Németország nem tehetett ilyen megrendeléseket abból az egyszerű okból, hogy Németországba semmit se lehetett szállítani. Az angol blokárt elzárt minden utat a német kikötőkbe. Ennek kiszámíthatatlan következményei lettek. Angolország tengeri fölénye, mely lehetővé tette, hogy az amerikai haditermelés áradatát, az élelmi cikkeket és a nyersanyagot az antant kikötőibe szállítsák, az Amerikai Egyesült Államokat új, erős kapcsolatokkal fűzte a szövetségesekhez.

Az antant veresége óriási gazdasági kárt okozott volna az amerikai imperializmusnak és politikailag súlyos csapást mért volna Wilsonra és a demokratákra. Az Északamerikai Egyesült Államok nem engedheték meg, hogy az antant vereséget szenvedjen.

Az amerikai tőke hatalmas áradatként özönlött az antantországokba. Lansing külügyminiszter 1915. október havában ezt írta az elnöknek:

„Mac Adoo²⁴ kétségtelenül tárgyalt Önnel arról, hogy komolyabb pénzügyi bonyodalmak elkerülése céljából államkölsönt kell adni azoknak a hadviselő országoknak, amelyek óriási mennyiségű árut vásárolnak országunkban. Az európai országok fizetéseképtelenségének a termelés csökkenése, ipari depresszió, tökefelesleg, munkafelesleg, pénzügyi demoralizáció, a dolgozó osztályok általános elszegényedése és szenvedése volna az eredménye. Az a véleményem, hogy az egyetlen eszköz, mellyel elkerülhetjük azt a csapást, mely országunk gazdaságát fenyegeti, ez a hadviselő országok kötvényeinek széleskörű kibocsátása. Van elegendő pénzünk, hogy kölsönt adjunk és kölsönt kell nyújtanunk.”

A legbefolyásosabb kapitalista körök — Morgannal az élükön — azt követelték Wilsontól, hogy támogassa az Északamerikai Egyesült Államok adósát: az antantot. Wilson nem állhatott ellent, még ha akarta volna sem. Abban az esetben, ha az antantot leverték volna és az Északamerikai Egyesült Államok kedvező pénzügyi helyzete — a hírhedt „Prosperity” (fellendülés) — összeomlott volna, a kapitalista körök hatalmas sajtója ezért elsősorban az elnököt tette volna felelőssé.

Az a sajtóhadjárat, amelyet Németország kíméletlen tengeralatti háborúja ellen folytattak, óriási szerepet játszott abban az agitációban, mellyel az Északamerikai Egyesült Államokat az antant mellé állították. A tengeralatti háború meg akarta akadályozni, hogy az amerikai áruk özöne az Anglia tengeri fölénye által biztosított mederben folyjék, vagyis az antant kikötőibe áradjon. A „Lusitania” és különösen a

²⁴ Mac Adoo az Északamerikai Egyesült Államok külügyminisztere.

„Sussex“ elsüllyesztése az Északamerikai Egyesült Államok energikus tiltakozását váltotta ki. 1916. májusában Bethmann követelésére a tengeralatti háború enyhítették. Ezt azért tették, mert attól féltek, hogy a kíméletlen tengeralatti háború az Északamerikai Egyesült Államokat Németország ellenfeleinek sorába kényszeríti. Magában Amerikában mindazok, akik az Északamerikai Egyesült Államokat be akarták vonni a háborúba, reményüket a német tengeralattjárókba vetették. „Különösnek látszik — ezt írta 1915-ben Page londoni amerikai nagykövet House ezredesnek, Wilson legbizalmasabb tanácsadójának —, de a kérdés egyetlen megoldása a „Lusitania“ esetéhez hasonló sérelem volna, mely arra kényszerítene bennünket, hogy megüzenjük a háborút.“

Az Északamerikai Egyesült Államok elhatározását — a német tengeralattjárókon kívül — az a félelem is befolyásolta, hogy Németország a jövőben az Északamerikai Egyesült Államokat is megtámadhatja. 1915. végén House ezredes a következőket mondta:

„Az Északamerikai Egyesült Államok nem engedhetik meg, hogy a szövetségesek vereséget szenvedjenek. Lehetetlen megengedni, hogy Németország katonai uralma alá vesse az egész világot. Németország következő támadásának, természetesen, mi leszünk a tárgya és a Monroe-elv egy papírrongynál is kevesebbet fog érni.“

Wilson és House a háború első éveiben többször tett béke- és közvetítő ajánlatokat. House Európában utazott, hogy a békehajlandóság felől puhatolódzzék. „Ha Berlin elutasítja is az amerikai ajánlatokat — ezt írta House —, a beavatkozás célját akkor is elértük. Ha a központi hatalmak ellenkezni fognak, akkor ... nyilvánvalóan a szövetségesekhez kell csatlakoznunk.“

A németek maguk is sok ürügyet szolgáltatottak Wilsonnak a háborúra. Így, például, az angol felderítő szolgálat felfogott egy táviratot, melyet a mexikói német követhoz intéztek. Ebben a táviratban utasították a követet, hogy tegyen ajánlatot a mexikói kormánynak, hogy csatlakozzék Németországhoz és támadja meg az Északamerikai Egyesült Államokat. A német kémek és gyújtogatók bűntettei szintén Németország ellen hangolták az amerikai közvéleményt. Az északamerikai német kémkedés vezetői közül különösen von Papen tűnt ki, aki a német nagykövetség katonai attaséja volt.

1916. őszén Wilsont ismét elnökké választották és röviddel azután új pacifista fellépésre határozta el magát. Németország azonban december 12-i „békejavaslatával“ megelőzte őt. Ekkor, he sem várva a szövetségesek hivatalos feleletét, a német demarsra Wilson december 18-án jegyzéket intézett a hadviselő hatalmakhoz. Ebben megállapította, hogy a háborús felek nyilatkozata szerint csak a politikai és gazdasági szabadságért, a kisnemzetek függetlenségéért és a békéért harcolnak. A felek azonban — folytatta az elnök — nem javasolnak konkrét békefeltételeket. Ezért felszólította a hadviselő hatalmakat, hogy tegyenek konkrét békeajánlatot.

Wilson jegyzéke elégedetlenséget keltett Németországban. A német diplomácia attól tartott, hogy Wilson a nemzetközi döntőbíró szerepében akar fellépni és az Északamerikai Egyesült Államokra nézve kedvező békét akar Németországra ráerőszakolni. A német kormány december 26-án azt felelte Wilsonnak, hogy a béke csak a hadviselő felek közvetlen tárgyalása útján érhető el. Az antant kezdetben szintén nagyon elégedetlen volt Wilson fellépésével. De midőn megtudta, hogy Németország tagadó választ adott, a szövetségesek diplomáciája megértette, hogy az elnök békeközvetítésének megghiúsulásáért a németek magukra hárítottak minden felelősséget. A szövetségesek londoni konferenciája, jól tudván, hogy most már ennek a közvetítésnek ügysem lesz semmi eredménye, 1916. december havában elhatározta, hogy a legelőzékenyebben fog válaszolni Wilsonnak. A szövetséges hatalmak január 10-én jegyzéket küldtek Wilsonnak, melyben felsorolták a konkrét békefeltételeket, úgy, amint azt az elnök kívánta. A békefeltételek a következők voltak: Belgium, Szerbia, Montenegro helyreállítandó; a németeknek ki kell üríteniök a francia, orosz és román területeket; a nemzeti elvet meg kell tartani, ami Elzász és Lotaringia visszaadását és Ausztria-Magyarország és az Ottomán birodalom fe'darabolását jelentette. A szövetségesek válasza azzal végződött, hogy a biztonság, a szabadság stb. garanciáinak megteremtése céljából Európát újjá kell szervezni. Az antant jegyzéke megemlékezett Lengyelország visszaállításáról is. Természetesen, hogy mindezek a deklarációk nem voltak egyebek diplomáciai manővernél. Kedvében kellett járni Wilsonnak és bizonyítani kellett a saját békeszeretetüket.

Ekkor a német diplomácia valóban meglepő meggondolatlanságot követett el. Németország január 31-én arról értesítette az Északamerikai Egyesült Államokat, hogy megújítja a korlátlan, tengeralatti háborút. Wilson a kongresszushoz intézett üzenettel felelt erre. Németországot azzal vádolta, hogy ünnepélyesen vállalt kötelezettségeit megszegte, s kijelentette, hogy az Északamerikai Egyesült Államok megszakítják a diplomáciai összeköttetést Németországgal. Ez 1917. február 3-án történt.

Az antantot tavasszal több balsiker érte. A tengeralatti háború az első időben rendkívül érzékeny károkat okozott, majd a februári forradalom után megkezdődött a cári hadsereg felbomlása. Az orosz nép igyekezett kiválni a rákényszerített imperialista háborúból. Az antant bizonytalan sorsa arra kényszerítette Wilsont, hogy meg'egye az utolsó lépést. Az Északamerikai Egyesült Államok 1917. április 6-án hadat üzentek Németországnak.

A burzsoá-demokratikus forradalom Oroszországban. A cári Oroszország volt a leggyengébb láncszem az imperialista hatalmak sorában. Az ország gazdaságilag és technikailag elmaradt. Ehhez járult még a teljesen korhadt katonai-feudális bürokrata rezsim, mely az osztrák-magyar—német imperializmus elleni harcra képtelen volt megszervezni az ország erejét. Oroszországban

rendkívül feszült politikai helyzet uralkodott. A néptömegekben, melyek a háború minden terhét viselték, félelemgerjesztő erjedés volt folyamatban. A burzsoázia a tábornoki kar egy részével szövetségben palotaforradalmat készített elő, hogy II. Miklós helyébe testvérét, Michailt ültessék a trónra. Az összeesküvés számára biztosítva volt az antant támogatása is. 1916. végén és 1917. január havában Buchanan angol követ rá akarta bírni a cárt, hogy engedjen az állami дума többségét alkotó „haladó blokk” követelésének, vagyis, hogy kapituláljon a burzsoázia előtt. Az antant diplomáciája olyan kormányt akart teremteni, mely képesebb lett volna „megszervezni a győzelmet”, és amelytől nem kellett tartania, hogy különbékét köt. Ezenkívül azt remélte, hogy a felülről jövő forradalom megakadályozhatja Oroszországban a folyton erősödő népforradalmat. Ezek a remények füstbe mentek. Oroszországban 1917 március 12-én (régi naptár szerint február 27-én) burzsoá-demokratikus forradalom tört ki. A cárizmus megdőlt. Megdőntötte a nép felkelése; a forradalom kezdeményezője a proletariátus volt, mely a katona és paraszttömegek mozgalmának élén állott.

A bolsevikok hősiesen vezették petrográdi utcai harcokat. De a szovjetekben kezdetben mensevikek és eszerek kaptak többséget. A mensevik-eszer vezérek áruló módon a burzsoá ideiglenes kormány kezére játszották a hatalmat, melynek élén Lvov herceg állott. De az ideiglenes kormánnyal egyidejűleg megszerveződött a forradalmi hatalom is: a szovjetek. Kettős hatalom jött létre.

Az ideiglenes kormány tiszta imperialista politikát folytatott. A burzsoázia hatalma semmit sem változtatott annak a háborúnak a jellegén, melyet a cárizmus alatt kezdtek. Ebből a szempontból mintha teljesen rendben lett volna az antant dolga. Anglia és Franciaország kormányai meglelégedéssel fogadták Miljukov külügyminiszter első nyilatkozatait.

De a kettős hatalom ténye rendkívül nagy aggodalmat keltett Angliában és Franciaországban; különösen aggasztotta őket a régi cári hadsereg meginduló felbomlása; ez a hadsereg nem akart többé vért ontani azokért a nép számára teljesen idegen célokért, melyekért az első világháborút folytatták. Az antant diplomatái azt követelték az ideiglenes kormánytól, hogy a legkíméletlenebbül nyomja el a forradalmat és mindenek előtt irtsa ki a bolsevikokat. Másrészt a II. Internacionále angol és francia szociál-sovinisztái útján igyekeztek a szovjetekre hatni, hogy az ideiglenes kormány és a „teljes győzelemig” folyó háború politikájára bírják őket.

A cári kormány, félve Görögország területi igényeitől, ellene volt annak, hogy Konstantin királyt elűzzék és Görögországot bevonják a háborúba. Az ideiglenes kormánnyal pedig a szövetségesek még kevésbé számoltak, mint a cári kormánnyal. Ennek egyik következménye a Görögországi események voltak. Az antant 1917. tavaszán végre kényszerítette Görögországot, hogy melléje álljon. Görögországban továbbra

Is éles harc folyt Konstantin király, aki személyes összeköttetésben állt Németországgal, és Venizelosz, az antant barát párt vezére, közt. „Az antant legfőbb megbízottja“, a Pireuszban partra szállt antant csapatokra támaszkodva, 1917. nyarán Konstantint megfosztotta trónjától és Venizelosznak adta át a hatalmat. Az új kormányfő hadat üzent a központi hatalmaknak.

Ausztria-Magyarország helyzete.

Ausztria-Magyarország uralkodó osztályainak helyzete 1917-ben alig volt valamivel jobb, mint az oroszországi uralkodó osztályoké. Az éhség és a közlekedés zűlése növelte a munkásosztály és az elnyomott nemzetek elégedetlenségét. A hadsereg harcképessége mind jobban csökkent. Az osztrák-magyar frontok csak a német csapatok segítségével tartották magukat. 1916. végén meghalt Ferenc József. Örököse, Károly, nem rokonszenvezett a német birodalommal. Hajlandó volt külön békét kötni, csak hogy megmenthesse koronáját. Czernin, az új osztrák-magyar külügyminiszter, 1917. április 12-én IV. Károlyhoz írt jelentésében kifejtette, hogy a forradalom elkerülésének csak egyetlen módja van: a lehető legsürgősebben békét kell kötni. Ennek a jelentésnek a tartalmát II. Vilmoszal is közölték. Károly már előbb, de szigorúan titkolva Berlin előtt, sőt, Sixtus Bourbon herceg, a belga hadsereg tisztje útján tárgyalásokba bocsátkozott az antanttal. Károly felajánlotta közreműködését, hogy Elzász-Lotaringiát visszaadják Franciaországnak. Ausztria-Magyarország számára csupán a háború előtti határok visszaállítását követelte. Poincaré és Lloyd George nagy figyelemmel fogadta Károly ajánlatát. Olaszország azonban ellene volt, nem akart lemondani Triesztről, Dalmáciáról és Trentinóról. Sixtus herceg missziója sikertelen maradt.

A német imperializmus „béke“-manőverei 1917-ben.

Németországban mind erősebben és erősebben ingott a talaj az uralkodó osztályok lába alatt. Az oroszországi februári forradalom nagy hatással volt Németországra. Áprilisban Berlin és Lipcse hadigýáraiban hatalmas sztrájkok törtek ki. Itt-ott megkísérelték azt is, hogy szovjeteket alakítsanak. Augusztusban a hadiflottában felkelés tört ki. Németország erőforrásai majdnem teljesen kimerültek; a nyugati fronton a friss amerikai hadsereg megjelenését várták. A német diplomácia mindenféle manőverhez folyamodott, hogy megmentse a helyzetet. 1917 tavaszán felhasználták a német szociáldemokrácia vezetőit, akik nem kevésbé félték a forradalomtól, mint maga a kancellár. Scheidemann nemzetközi szocialista konferencia összehívásán fáradozott. A német imperialisták arra számítottak, hogy ezen a konferencián az orosz mensevikeket és eszereket, akik akkor a petrográdi szovjet többségét alkották, rábírhatják, hogy Németországgal külön békét kössenek. A bolsevikok teljesen lelenlezték a németek tervét. A mensevikek és eszerek azonban hajlandók voltak résztvenni a konferencián. A konferencia helyéül Stockholmot szemelték ki. Az

angol és a francia kormány azonban megakadályozta a konferencia összehívását. A német manőver megghiúsult. Eközben a német burzsoázia körében az az áramlat erősödött, mely kompromisszummal akart gyors véget vetni a háborúnak. Ehhez az áramlathoz tartozott a katolikus centropárt, a demokrata párt és szociáldemokrata párt (az eljövendő 1919-es weimari koalíció pártjai).

Ez a három párt 1917. július 19-én határozatot fogadtatott el a Reichstaggal arról, hogy kölcsönös megállapodás alapján és annexiók nélkül békét kell kötni. Ez a kísérlet a német imperializmus megmentésére irányult. De a birodalmi gyűlés jobboldali kisebbsége, mely konzervatívokból és nemzeti liberálisokból állott, akiket a legfőbb hadvezetőség támogatott és akik a junkerekre és a nehéziparra támaszkodtak, ezt a határozatot heves tiltakozással fogadták. A határozatot ugyan a birodalmi gyűlésben megghiúsítaniok nem sikerült, azt azonban elérték, hogy néhány nappal a határozathozatal előtt a császár eltávolította Bethmann-Hollweget. Michaelis, az új kancellár, engedelmes bábu volt Ludendorff kezében. Egyébként a birodalmi gyűlés határozata Anglia, Franciaország és az Északamerikai Egyesült Államok kormányánál sem talált kedvező visszhangra.

1917. augusztusában a római pápa ajánlotta fel békeközvetítését. A pápa az osztrák-magyar—német blokk érdekében cselekedett. Nem akarta Ausztria-Magyarország és klerikális katolikus kormánya pusztulását. De az antant-államok kormányai a pápa ajánlatát is elutasították. A pápa ajánlkozását Németország állásfoglalása is sikertelenségre kárhoztatta. A németek ugyanis makacsul vonakodtak minden kétértelműséget kizáróan kijelenteni, hogy hozzájárulnak Belgium függetlenségének visszaállításához.

Kerenszkij offenzívája. A nyugati szövetségesek és Oroszország 1917-ben.

Az ideiglenes kormány még a cárizmusnál is erősebben függött az antanttól. Ennek az volt az oka, hogy az ország és a front szükségleteinek ellátását és az ország pénzügyi támogatását az antanttól várták. Az ideiglenes kormány és hadügyminisztere, Kerenszkij, alávetette magát az antant követeléseinek és az orosz csapatokat ismét offenzívába vetették. Ez az offenzíva esztelen és bűnös kaland volt, mely Oroszországnak új véráldozatába került és teljes kudarccal végződött.

1917. nvara óta az antant mind erősebb nyomást gyakorolt az ideiglenes kormányra. Az antant különösen azt követelte, hogy a forradalommal érélyesen számoljanak le. Kerenszkijnek azonban nem volt elég ereje erre. Az angol-francia diplomácia Kerenszkijből kiábrándulva, Kornilovot próbálta támogatni.

Az ideiglenes kormány az Északamerikai Egyesült Államokra igyekezett támaszkodni. Még júniusban Root szenátor vezetése alatt külön amerikai küldöttség érkezett Oroszországba, hogy az ideiglenes kormánynak nyújtandó segítség módozatait tanulmányozza. Egy vasúti

szakértői bizottság Stevens-szel az élén azt a kérdést tanulmányozta, hogy miként lehetne a szibériai vasút teljesítőképességét emelni. Keren-szkij kormánya arra számított, hogy az Északamerikai Egyesült Államokat kijátszhatja Anglia ellen. Kölcsönt kért az Északamerikai Egyesült Államoktól, így akarta lazítani Angliától való függőségét.

1917. őszén Anglia, az Északamerikai Egyesült Államok és Franciaország az Oroszországnak nyújtandó „segítség“-re vonatkozóan hatásköri egyességet kötött. Az Északamerikai Egyesült Államok az orosz vasutak újjászervezését vállalták magukra, Anglia a tengeri közlekedést, Franciaország a hadsereget. Az egyezményt rövidesen megváltoztatták: A murmani vasútnak nyújtandó segítséget Anglia, a nyugati és délnyugati vasutaknak nyújtandó segítséget pedig Franciaország vállalta magára. Az antant-imperialisták megegyezése nemcsak Oroszország belügyeibe való nagyfokú beavatkozást, hanem Oroszország érdekszférákra való felosztásának kezdetét is jelentette. Oroszországot az a veszély fenyegette, hogy az antanttól való függősége csaknem gyarmati színvonalra süllyeszti.

Az orosz nép nem tűrhette, hogy ilyen sors érje hazáját.

1917 november 7-én (október 25-én) végbe ment a Nagy szocialista forradalom. Az imperialista ideiglenes kormányt megdöntötték. Szovjet szocialista kormány alakult. Ez azt jelentette, hogy Oroszország a háborúban való kiválás és az antanttal való szakítás útjára lépett.

OROSZORSZÁG KIVÁLÁSA AZ IMPERIALISTA HÁBORÚBÓL

1. A szovjetdiplomácia.

A külügyi népbiztosság megszervezése.

A II. Összoroszországi Szovjetkongresszus 1917. november 9-ére (október 27-re)¹ virradó éjjel megalkotta a Népbiztosok Tanácsát. Petrográdon éppen hogy végetért a győzelmes felkelés; a városban még érezhetők voltak az iménti harc utórezgései, de a munkás- és parasztkormány már megkezdte működését. Megkezdte munkáját a külügyi népbiztosság is. A régi világ az új hatalommal szemben születése pillanatától kezdve a legnagyobb ellenállást fejtette ki: azon a napon, midőn a Népbiztosok Tanácsa megalakult, a szovjethatalom ellenségei a régi hatalmi apparátus összes tisztviselőit szabotázsra szólították fel. Midőn a külügyi népbiztosság képviselői a külügyminisztérium épületében megjelentek, csak a küldöncöket találták ott. A tisztviselők, akik előzetesen kilopták a titkosírás kulcsait, megszöktek a minisztériumból.

A vörösgárdisták megszállották a külügyminisztérium Dvorcovaja téren álló épületét. Őrizték a páncélos szobák bejáratait, ahol tűzálló szekrényekben tartották a titkos szerződéseket, a táviratok másolatait és más okiratokat. Csak nagynehezen sikerült összeszedni a minisztérium néhány munkatársát. Petrjajev volt külügyminiszterhelyettes kijelentette, hogy a minisztérium alkalmazottai és tisztviselői nem ismerik el az új kormányt és nem hajlandók az új kormánnyal dolgozni. Csak a minisztériumot hajlandók őrizni és a folyó ügyeket: a hadifoglyok, a külföldi pénzáttutalások stb. ügyeit intézik.

Az ellenforradalmárok arra számítottak, hogy a bolsevikok a tisztviselők szabotázsra miatt megbuknak. Ceretelli, a mensevikek ve-

¹ A régi Oroszországban alkalmazott naptár szerinti dátumokat 1918. február 14-ig zárójelben jelöljük. — A Szerk.

zére, cinikusan kijelentette a bolsevikoknak: „Mi, rosszul vagy jól, de mégis hat hónapig tartottuk magunkat. Ha maguk akár csak hat hétig is tartani fogják magukat, akkor elismerem, hogy maguknak volt igazuk.”²

De a szabotáló tisztviselők számítása csak hiú ábránd volt. Azt remélték, hogy a bolsevikok a hatalmi apparátussal szemben ugyanazt teszik, mint amit a múlt burzsoá-demokratikus forradalmak politikusai tettek: egyiküket-másikukat eltávolítják, a tisztviselői személyzetet felfrissítik, de a régi apparátust egészében meghagyják. A szovjetkormány azonban a valóságban a régi államgépezet összetöréséhez fogott. A hivatalnokok ellenállása csak gyorsította a régi államgépezet lerombolását.

A szovjetkormány november 29-én (16-án) közzétett parancsával elbocsátotta a minisztérium tisztviselőit. A következő napon, november 30-án (17-én), az ideiglenes kormány franciaországi nagykövetét, Maklakovot, megfosztották megbízásától; december 9-én (november 26-án) a megdöntött kormány összes többi diplomáciai képviselőit felmentették állásuktól. A külföldi hatalmak azonban nem akarták elismerni a szovjetkormány intézkedését; még hosszú ideig továbbra is a régi követekkel és konzulokkal érintkeztek, jelentékeny összegeket bocsátva rendelkezésükre.

A szovjetkormány sietett megszervezni saját apparátusát.

Az újonnan szervezett népbiztosságokban új, az öntudatos munkások és katonák soraiból válogatott emberek jelentek meg. A külügyi népbiztosságba régi bolsevikokat küldtek: a „Siemens és Schuckert”-gyár legjobb munkásait, forradalmár matrózokat, akik jó politikai iskolán mentek keresztül. Munkások és vörösgárdisták voltak a külügyi népbiztosság első munkatársai.

1918. január végén a népbiztosság munkatársainak száma 200-ra rúgott. Forradalmi lelkesedés hatotta át őket, de a diplomáciai kérdésekben még tapasztalatlanok és némileg járatlanok voltak.

A forradalom első napjaiban a külföldiekkel való érintkezés sok nehézséget okozott. Az európai kormányok nem akarták elismerni a szovjethatalmat. Az antant és a semleges államok diplomáciai képviselőivel való hivatalos összeköttetés megszakadt, de nem hivatalosan tovább érintkeztek. Mindenekelőtt engedélyt, vízumot kellett adni azoknak a külföldieknek, akik Szovjetországból el akartak utazni. Ebben az időben az angol kormány Londonban letartóztatott több orosz bolsevikot, akik Oroszországba akartak visszatérni. A szovjetkormány szabadlábrahelyezésüket követelte és egyelőre megszüntette az engedélyek kiadását az Oroszországból elutazni óhajtó angol alattvalók számára.

² „Kommunistisches Internationaal”, 1919, 6. szám, 778. l.

**A titkos imperialista
szerződések közzété-
tele**

Az újonnan szervezett külügyi népbiztosság egyik legfontosabb feladata az volt, hogy a II. Szovjetkongresszus határozatának megfelelően közzétegye a titkos imperialista szerződéseket.

A szovjetkormány 1917. november 8-án (október 26-án) kelt első dekrétumában, mely a békéről szól, új módon formulázva a nemzetközi viszonylatok elveit, elvetette az imperialista titkos diplomáciát. „A kormány megszünteti a titkos diplomáciát — így szól a dekrétum —, szilárdan el van tökéelve, hogy minden tárgyalást teljesen nyíltan, a nép színe előtt folytat, haladéktalanul megkezdve azoknak a titkos szerződéseknek teljes közzétételét, melyeket a földbirtokokosok és kapitalisták kormánya 1917. február havától november 7-ig (október 25-ig) jóváhagyott vagy megkötött. E titkos szerződéseket egész terjedelmükben, amennyiben arra irányultak, hogy az orosz földbirtokokosoknak és kapitalistáknak kiváltságokat és előnyöket biztosítsanak, a nagyoroszok annexióit megtartsák vagy növeljék — ez történt a legtöbb esetben — a kormány feltétlenül és haladéktalanul hatályon kívül helyezi.”³

A külügyi népbiztosság munkatársa, Markin matróz, aki 1918-ban a keleti fronton hősi halált halt, a Szovjetkongresszus határozatának végrehajtásaként megkezdte a titkos okiratok kiadását. Felnyitotta a minisztérium szekrényeit és megtalálta a rejtjelzett levelezést. Markin a külügyi népbiztosság más munkatársaival, vörösgárdistákkal együtt egész éjjeleken át ott ült a népbiztosságban, hogy a titkosírásu okiratokat megfejtse.

Alig telt el öt-hat hét és hét titkos okiratgyűjtemény látott napvilágot. Eredetileg az újságokban nyomatták ki őket. Közzétették többek közt azt a titkos egyezményt is, melyet Japán és a cári Oroszország 1916. július 3-án (június 20-án) kötött. Az egyezmény értelmében a szerződő felek kötelezték magukat, hogy fellépnek minden harmadik hatalom ellen, mely Kínában meg akarná vetni a lábát. A szerződés 1921-ig volt érvényes.

Egy másik gyűjteményben a következő okiratok voltak: az az egyezmény, melyet Franciaország, Nagy-Britannia és a cári kormány 1916. tavaszán kötött Törökország felosztására vonatkozólag; az 1916-os titkos egyezmény, melyben Oroszország, Franciaország, Anglia és Olaszország megállapította a Romániának folyósítandó összeget annak fejében, hogy résztvesz a Németország elleni háborúban; a Balkán-háborúkra vonatkozó okiratok; Franciaország és Oroszország 1892-i katonai egyezménye; az 1907-es orosz-angol titkos szerződés és egyezmény, stb. A harmadik gyűjteményben az orosz-német szerződést tették közzé, melyet II. Miklós és II. Vilmos 1905. júliusában írt alá, mikor Finnországban találkoztak; ez az úgynevezett björköi

³ Lenin Összes Művei. XXII. 14. 1.

szerződés volt, mellyel a szerződő felek védőszövetségeit kötötték. Sok okiratot tettek közzé az Északamerikai Egyesült Államok, Anglia, Franciaország nagyköveteinek Oroszországban 1917-ben kifejtett tevékenységéről. Összesen több mint száz szerződést és sok más diplomáciai anyagot adtak ki.

A titkos okiratok közzététele óriási feltűnést keltett az egész világon. A semleges sajtó utánnyomatta őket. Majd a háborús országok sajtója is közölni kezdte ezt az anyagot. A francia képviselőház ülésén a külügyminiszter külön jelentést tett. A nyugati országok munkásai örömmel fogadták a szovjetkormány leleplező közléseit. Még az osztrák szociáldemokrácia lapja is, mely, mint ismeretes, a háború ideje alatt áruló álláspontra helyezkedett, kénytelen volt üdvözölni a szovjetkormány intézkedését, amellyel a cári Oroszország titkos szerződéseit közzétette, kénytelen volt elismerni, hogy a szovjetkormány közleményei az antant imperialistákról és az osztrák-magyar-német imperializmusról egyaránt lerántják a demokratikus álarcot.⁴

A pacifista francia Általános Munkásszövetség decemberben Clermont-Ferrand-ban konferenciát tartott; az itt elfogadott határozatban szintén a titkos diplomácia eltörlését követelték. 1918. január elején a brit szocialista párt, a Labour Party, Nottinghamban ülésező konferenciájához intézett kiáltványában rámutatott arra, hogy a szovjetkormány által közzétett titkos szerződések leleplezik az imperialistákat és a szovjetkormánynak az a követelése, hogy nyíltan folytassák a béketárgyalásokat, a német imperialistákat szándékaik feltárására fogja kényszeríteni.⁵

Az ideiglenes kormány szabadlábban hagyott egyes tagjai megkísérelték, hogy a diplomáciai okiratoknak a szovjetkormány által elrendelt közzétételét diszkreditálják. Nyeratov volt külügyminiszter-helyettest megbízták, hogy a burzsoá sajtóban jelentse ki, hogy az okiratok hamisak. A. A. Nyeratov azt írta, hogy a közzétett anyag közt „több okiratnak ez a címe: „Magyarázat”, „Feljegyzés” stb. Magától értetődik, hogy ezeknek az okiratoknak nincsen semmiféle hivatalos jellegük és tartalmukért sem a miniszterek, sem a külügyminisztérium nem felelősek”.⁶ De Nyeratov kénytelen volt elismerni, hogy a bolsevikok eredeti szövegekkel is rendelkezhetnek.

V. I. Lenin nagyra értékelté a titkos okiratok közzétételét. A hadiflotta I. Összoroszországi kongresszusán ezt mondta:

„Közzétettünk és a jövőben is közzé fogunk tenni titkos szerződéseket. Semmiféle harag és semmiféle rágalom nem fog feltartóztatni bennünket ezen az úton. A burzsoá urak dühöngenek, mert a nép

⁴ Arbeiter Zeitung, 1917. XI. 28. 327. szám.

⁵ „Call”, 1918. I. 17. 93. szám.

⁶ „Krasznij Archiv” 6. szám, 1924. 220. l.

látja, miért hajtották őt a vágóhídra. Új háború perspektívájával rémítik az országot, amelyben Oroszország elszigetelve fog állni. Bennünket azonban nem tart vissza az az ádáz gyűlölet, melyet a burzsoázia velünk szemben, békére való törekvésünkkel szemben tanúsít...

... Vállvetve együtt dolgozhatunk és együtt kell dolgoznunk a világ dolgozóinak forradalmi osztályával. A szovjetkormány erre az útra lépett, midőn a titkos szerződéseket közzétette és megmutatta, hogy az összes országok kormányai rablók. Ez nem szóbeli propaganda, hanem propaganda cselekedettel."

Az okiratgyűjteményeket szétkapkodták. A külföldi követségek munkatársai és a régi külügyminisztérium szabotáló tisztviselői igyekeztek összevásárolni és megsemmisíteni őket. Bármennyire is gátlóak azonban az okiratgyűjtemények terjesztését a szovjethatalom ellenfelei, a közzétett okiratok mégis széles néptömegek tudomására jutottak. A nép megtudta, hogy milyen politikát folytatott a cári és utána az ideiglenes kormány, a nép megtudta, hogy milyen végzetes szerződéseket kötöttek a dolgozók hátamögött.

A szovjetkormány hatályon kívül helyezte az összes nem egyenlő-jogú szerződéseket, melyeket idegen területek meghódítására, többek között Perzsia, Törökország felosztására vonatkozóan stb. kötöttek a cári diplomácia rejtekeiben.

Ezt a szovjethatalom külpolitikájáról szóló, 1917. december 7-i (november 24-i) fontos deklarációt hamarosan megerősítette az az intézkedés, hogy Perzsiából és Törökországból kivonták az orosz csapatokat.

A megdöntött kormány nem egyenlőjogú, rabló szerződéseinek leleplezése után más cselekedetek is köveikheztek. Ezek között azok voltak a legfontosabbak, melyek Szovjetoroszországnak az imperia- lista háborúból való kiválására irányultak.

**A békéről szóló
határozat.**

A II. Szovjetkongresszus 1917. november 8-án (október 26-án) elfogadta a békéről szóló hatá-
rozatot.

A szovjethatalom felszólította az összes hadviselő nemzeteket és kormányokat, hogy azonnal kössenek demokratikus békét annexiók és hadisarc nélkül, azaz idegen területek meghódítása nélkül és anélkül, hogy a legyőzötteket anyagi vagy pénzbeli kárpótlás fizetésére kényszerítsék.

„A kormány a legnagyobb büntettnek tekinti az emberiséggel szemben, hogy ezt a háborút csak azért folytassák, — így szólt a határozat —, hogy az erős és gazdag nemzetek között miképpen osszák fel az általuk meghódított gyenge kis népeket és ünnepélyesen ad kifejezést szilárd elhatározásának, hogy azonnal hajlandó olyan

béke aláírására, mely a fenőnevezett, kivétel nélkül valamennyi nép számára egyformán igazságos feltételek mellett megszünteti a háborút.”⁸

Lenin biztosan tudta, hogy az imperialista kormányok nem egyeznek bele a demokratikus békébe s ezért hangsúlyozta, hogy a szovjethatalom az indítványozott feltételeket nem tekinti végső feltételeknek; a szovjethatalom kész bármilyen feltételekről tárgyalni és csak ahhoz ragaszkodik, hogy a békétárgyalásokat azonnal kezdjék meg és feltétlenül mellőzzenek mindennemű titkolózkodást. Lenin ezzel az indítvánnyal megfosztotta az imperialistákat attól a lehetőségtől, hogy a békétárgyalásokat a szovjethatalom engesztelhetetlenségének ürügye alatt elutasítsák.

A békéről szóló határozatot haladéktalanul nyilvánosságra hozták és rádió útján az egész világgal közölték. A rádió hullámai hasztalan szálltak az éterben: a háborús kormányok megkapták ugyan a szovjetek javaslatát, de még válaszra sem méltatták.

Az a mély hallgatás, mellyel a szovjet békeajánlatot fogadták, azt a mély gyűlöletet juttatta kifejezésre, amellyel az összes burzsoá kormányok az éppen megalakult szovjetkormányt fogadták.

Különösen a francia kormány tanúsított agresszív magatartást. Rövidesen az Októberi forradalom után (1917. november 16-án) megalakult a Clemenceau-kormány, melynek külügyminisztere Pichon lett. A francia sajtó ezt a kormányt „az orosz forradalomra adott feleletnek” tekintette.

A francia kormány anélkül, hogy a szovjetkormány ajánlatára hivatalosan felelt volna, megbízást adott Berthelot tábornoknak, az oroszországi francia katonai misszió főnökének, hogy figyelmeztesse Oroszország hadvezetőségét, hogy Franciaország nem ismeri el a szovjetkormányt és reméli, hogy az orosz hadvezetőség nem fogja megengedni, hogy Németországgal tárgyalásokat folytassanak.

A fegyverszünet. A Népbiztosok Tanácsa november 21-ére (8-ára) virradó éjjel rádiótáviratban megparancsolta Duchonyin tábornoknak, az orosz hadsereg főparancsnokának, hogy azonnal legyen fegyverszüneti ajánlatot az antant és a német blokk összes hadviselő országainak.

A következő napon, november 21-én (8-án), a külügyi népbiztosság a szövetséges hatalmak követeinek átnyújtott jegyzékében azt indítványozta, hogy a fronton hirdessék ki a fegyverszünetet és kezdjenek békétárgyalásokat.

Lenin és Sztálin nem kapván feleletet sem Duchonyintól, sem a követektől, késő éjjel közvetlen vezetéken megkérdezték Duchonyint, hogy miért nem küldött jelentést a kormány parancsának végrehajtásáról. A tábornok ki akart térni a felelet elől: azt mondotta, hogy

⁸ Lenin Összes Művei, XXII, 14, 1. Dekrétum a békéről.

a Népbiztosok Tanácsának táviratán sem pecsét, sem aláírás nem volt és ezért hitelességét ellenőriznie kellett. Lenin és Sztálin ráparancsoltak Duchonyinra, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokat haladéktalanul indítsa meg. Duchonyin ezt megtagadta. A tábornokot ott helyben, közvetlen vezetéken adott rendelettel elmozdították állásából. Lenin november 22-én (9-én) reggel táviratot küldött az összes harctéri ezredeknek, melyben felszólította a katonákat, hogy vegyék kezükbe a béke ügyét. „Az ezredek, melyek az állásokban vannak — így szólt a távirat —, válasszanak azonnal megbízottakat, akik az ellenséggel formálisan fegyverszüneti tárgyalásokba fognak bocsátkozni.”

Ezzel a lépéssel kiragadták a hadsereget a régi katonai hatóságok kezéből. Az ezredek választott küldöttei, elszigetelvény parancsnokaikat, tárgyalásokba bocsátkoztak a németekkel.

Duchonyin elmozdításának híre november 22-én (9-én) terjedt el Petrográdon. A szövetséges országok diplomáciai képviselői még ugyanezen a napon tanácskozássra gyűltek össze. Azt határozták, hogy a szovjetkormánynak november 21-én (8-án) kelt jegyzékét nem veszik tudomásul és nem válaszolnak rá. A legfőbb hadvezetőség mellett működő katonai missziók főnökeinek azt az utasítást adták, hogy Duchonyint elbocsátása ellenére is támogassák. A brit, francia, japán, olasz és román katonai missziók vezetői november 23-án (10-én) kollektív jegyzékét adták át Duchonyin tábornoknak. A szövetséges katonai képviselők, a „legsúlyosabb következményekkel” fenyegetőzve, tiltakoztak az 1914. szeptember 5-én kelt szerződés megszegése ellen, mely a szövetségeseknek megtiltotta, hogy külön békét vagy fegyverszünetet kössenek. Duchonyin nem vetette magát alá a szovjethatalom elmozdító parancsának s ezt a tiltakozást megküldte az egyes frontok parancsnokainak.

A külügyi népbiztosság még nem tudott a szövetséges diplomaták kihívó tevékenységéről és ezért ugyancsak november 23-án (10-én) a semleges hatalmak követihez fordult azzal az ajánlattal, hogy közvetítsék a béketárgyalások megszervezését.

A követek nem feleltek. Összeesküdtek, hogy Szovjetoroszország békeajánlatát elhallgatják. A semleges államok: Svédország, Norvégia és Svájc képviselői szárazon és röviden közölték, hogy a jegyzékét megkapták. Csak a spanyol követ közölte a külügyi népbiztossággal, hogy a szovjetek békeajánlatát megtáviratozta a spanyol kormánynak, hogy hozza a nép tudomására és kövessen el mindent a béke megkötése érdekében. A követ táviratának siralmas vége lett: a spanyol kormány azonnal visszahívta őt. Petrográdról való elutazása előtt a spanyol követség titkára megjelent a külügyi népbiztosságon és célzást tett arra, hogy olyan szolgálatért, amelyet a spanyol követ tett a szovjetkormánynak, rendszerint érdemrendet adnak. A külügyi népbiztosság munkatársai egy szekrényből egy csomó rendjelet szedtek

elő, melyeket a külügyminisztérium régi hivatálnokaitól vettek el és az asztalra szórták őket: „Válasszon, amelyiket akarja” — mondták a spanyol diplomatának. Az elképedt spanyol sietve távozott.

De a külföldi államok az elhallgatáson kívül valóságos ellenforradalmi frontot is szerveztek a szovjetkormány ellen. A kadetek, eszerek, mensevikek, anarchisták és burzsoá nacionalisták ellenforradalmi pártjai, melyeket a forradalom szélvert, ádáz harcot folytatnak a szovjethatalom ellen. Szabotálták és tönkretették a termelést, szovjetellenes összeesküvéseket, felkeléseket szerveztek. A régi hadsereg sok parancsnoka melléjük állott. Az ellenforradalom támaszra lelt a kulákokban és a kozákság felső rétegeiben. De a szovjethatalom ellenségei idegen fegyveres segítség nélkül semmit sem tehettek. Az orosz fehérgárdistákat egyes nyugateurópai kormányok támogatták. Anglia, Franciaország és az Északamerikai Egyesült Államok reakciós körei arra törekedtek, hogy Oroszországban visszaállítsák a régi hatalmat. Arra számítottak, hogy ez a kormány tovább folytatja a háborút Németország ellen. Valójában a régi Oroszország kormánya egyáltalában nem volt hajlandó Németország ellen háborút folytatni. Levéltári okiratok alapján megállapították, hogy maga a cári kormány folytatott tárgyalásokat Németországgal különbékéről, hogy az orosz munkásság és dolgozók ellen fokozottan folytathassa a harcot. Az is ismeretes, hogy az ideiglenes kormány sem idegenkedett a Németországgal megkötendő békétől, sőt, e kormány egyes tagjai, mint Miljukov, a volt külügyminiszter, egyenesen azt ajánlották, hogy a forradalom elnyomása céljából támaszkodjanak a németekre.

Ily módon a Szovjetköztársaság elleni harcban két erő: a külső és belső ellenforradalom készült egyesülni.

Az antant képviselői mindenképpen arra bujtogatták Duchonyin tábornokot, hogy ne vesse magát alá a szovjethatalomnak. Anyagi támogatást ígértek neki. Sőt, a harc jelszavát is ők sugalmazták.

Az olasz képviselő Duchonyin főhadiszállásán a következő tartalmú táviratot kapta Carlotti olasz nagykövettől: „A szövetségesek elhatározták, hogy Oroszországot felmentik szövetségesi kötelezettségei alól és lehetőséget nyújtanak neki, hogy egyelőre fegyverszünetet, majd előnyösebb különbékét kössön. Ennek az a feltétele, hogy a csapatok helyükön maradnak, a feleknek nincs joguk a hadifoglyok kicserélésére és Oroszországnak nem szabad a németeket gabonával és nyersanyaggal ellátnia.”

Duchonyinnal közölték a távirat szövegét. Az ellenforradalom, mely az antant képviselőinek támogatását biztosította a maga számára, lázas tevékenységbe fogott. Mogilyov városába — itt tartózkodott Duchonyin tábornok — kadetek, eszerek, mensevikek szállingóztak. Kezdték összeválogatni az új kormány tagjait. Elnökül V. Csernov eszert szemelték ki. Az új miniszterelnökjelölt Mogilyov városában még szónokolt is egy népgyűlésen. A főhadiszállás közölte

hadsereggel, hogy az új kormány állítólag kész békét kötni. Az ellenforradalom ily módon igyekezett ellopni a bolsevikok békejelszavát, hogy a maga oldalára vonja a néptömegeket és a hadsereget. Egyébként, midőn ez a manőver nem sikerült, az antant képviselői az olasz követ táviratát érvénytelennek nyilvánították.

A valóságban az orosz ellenforradalom és méginkább az antant nem gondolt arra, hogy a háborút befejezze.

Oroszország három évig vérezve magára vonta a német blokk egész haderejének több, mint felét. A nyugati fronton Németország összes döntő hadműveleteit az orosz hadsereg hatalmas akciói hiúsították meg. Így volt ez mindjárt a háború elején, midőn a német csapatok Schlieffen haditerve szerint Belgiumon át gyors iramban nyomultak előre Párizs felé. A rosszul felfegyverzett orosz hadsereg, amely még be sem fejezte a mozgósítást, betört Kelet-Poroszországba, hogy feltartóztassa a németek előnyomulását Párizs felé. Így volt 1916-ban is, mikor Bruszilov tábornok hadserege sokszázezernyi orosz katona feláldozása árán félelmetes támadással arra kényszerítette a német hadsereget, hogy abbahagyja Verdun ostromát. Oroszország viselte az imperialista háború legfőbb terhét, Oroszország ontotta a legtöbb vért, Oroszország vesztett legtöbb területet, Oroszország gazdasága sokkal nagyobb mértékben ment tönkre, mint Anglia vagy Franciaország gazdasága. Már maga az a gondolat, hogy elveszíthetik az orosz ágyútölteket, az antant imperialistáit, természetesen, dühre gerjesztette: ha Oroszország abbahagyja a háborút, ez a háború kimenetelét kétségessé teszi.

Az imperialisták gyűlöletének újabb kirobbanásait váltotta ki az, hogy a szovjethatalom a külföldi államkölcsonőket érvénytelenítette, a külföldi kapitalisták vállalatait kisajátította. Az államadósságok érvénytelenítéséről szóló rendeletet 1918. február 10-én (január 28-án) tették közzé. Feleletül a petrográdi diplomáciai testület a külügyi népbiztossághoz intézett tiltakozó jegyzékben kijelentette, hogy nem ismeri el az államadósságok érvénytelenítéséről és a tulajdon elkobzásáról szóló rendeleteket, amennyiben azok külföldi alattvalók érdekeit érintik.

A francia és brit kormány együttes memorandumot tett közzé, melyben elítélték a szovjethatalom rendeletét. Arra az elvre hivatkoztak, hogy a kormányváltozás nem menti fel a nemzeteket nemzetközi kötelezettségeik alól.

Másképpen alakult a helyzet a német táborban. Németországot az angol-francia flotta blokádja elvágtatta az egész világtól. Éhezett. Nem volt elegendő sztratégiai nyersanyaga. Ausztria-Magyarországban éhségzavargások kezdődtek. Törökország, melyet a gyors győzelem ígéretével vontak be a háborúba, alig-alig állt a lábán. A háború elhúzódott. A hátszín szilárdsága, a nyersanyag- és emberi erőforrás kérdése, döntő jelentőségű lett. Az antant ebben az értelemben nyil-

vánvalóan fölényben volt. Érezhető volt a Két fronton folyó harc nehézsége, mely ellen Németország kiváló katonai és diplomáciai államférfiai: Moltke és Bismarck annakidején óva intették az országot. A kimerült Németország és Ausztria-Magyarország várva várta, mikor szabadulhatnak meg gondjaiktól Keleten. „Bármilyen áron is iparkodnunk kell különbékét kötni Oroszországgal” — ezt követelte 1917. nyarán a német trónörökös II. Vilmostól.

Németországban két szempont állt egymással szemben: a háborús csoport, II. Vilmostal az élén, arra számított, hogy Oroszországot egy csapásra szét lehet zúzni és akkor majd aláír bármilyen békefeltételeket is; azután minden erőt Anglia és Franciaország ellen lehet majd vetni. „Pétervárra!” — ezt követelték a porosz militaristák. „Őszintén szólva, örömmel megtettem volna” — ismerte el Hindenburg tábornok.⁹

A második csoport, mely bizonyos mértékben azoknak a gyár- és iparosoknak a véleményét tükröztette vissza, akik a háború előtt kereskedelmi összeköttetésben álltak Oroszországgal, szintén az erőszkos béke mellett volt. De ez a csoport szükségesnek tartotta, hogy a béke rabló jellegét leplezze és a békének illendő külső adjon. Ez lehetővé tette volna, hogy a néptömegekben fenntartsák a hitet, hogy Németország igazságos háborút folytat és ezzel együtt megkönnyítette volna a német diplomácia játékát nyugaton.

A birodalmi gyűlés 1917. július 19-én szótöbbséggel határozatot hozott a békét illetően. A határozat rendkívül ködös formában azt ajánlotta, hogy kössenek olyan békét, mellyel „erőszkos területi szerzemények, politikai, gazdasági, vagy pénzügyi elnyomás, összeegyeztethetetlenek”.¹⁰ A pártok képviselői a birodalmi gyűlés határozatával II. Vilmoshoz mentek. A császár kijelentette a képviselők előtt, hogy helyesli a birodalmi gyűlésnek „megegyezés alapján köntendő békére” vonatkozó kívánságát. A képviselők zavartan összenéztek: a birodalmi gyűlés határozatában ilyen szavak nem voltak. II. Vilmos, aki nem vette észre a képviselők elképedését, többször meglegedetten ismételte: „Ezek pompás szavak”. A császár tüstént megmagyarázta, miért van meglegedve: a megegyezésen alapuló béke azt jelenti, hogy „az ellenségtől elvegyük a pénzét, nyersanyagát, gyapotját, olaját és a zsebéből a mi zsebünkre rakjuk”.¹¹ Kiderült, hogy Ludendorff tábornok, midőn a határozati javaslatot olvasta, azt ajánlotta, hogy illesszék bele ezeket a szavakat: „megegyezésen alapuló béke”. Vilmosnak pedig, úgylátszik, azt mondta, hogy a birodalmi gyűlés már elfogadta a módosítást. Ludendorff nem is gondolt arra, hogy a módosítást esetleg nem hagyják jóvá, annyira teljes hatalmú úrnak tartotta magát a hadvezetőség.

⁹ Hindenburg emlékiratai, „Myszl”, 1922., 51. l.

¹⁰ Erzberger, M.: Erlebnisse im Weltkrieg. Stuttgart-Berlin, 1920., 266. l.

¹¹ Ugyanott, 52. l.

Az események hamarosan bebizonyították, hogy Ludendorff nem tévedett. Mikor a külpolitika kérdésében Hindenburg és von Bethmann birodalmi kancellár közt konfliktus támadt, mindketten egyidejűleg beadták lemondásukat. A háborús csoport győzött: II. Vilmos nem fogadta el Hindenburg lemondását, birodalmi kancellárul azonban Michaelist nevezte ki, aki általános vélemény szerint közelebb állott a porosz katonai körökhöz.

Az új kancellár mindjárt első lépésével igazolta ezt. A birodalmi gyűlés békehatározatával kapcsolatban mondott beszédében kijelentette, hogy szolidáris a határozattal. Igaz, hogy hozzáfűzte: „ahogy én értem...” A határozatot azonban ugyanúgy értette, mint a császárt.

A német tábornoki kar az Októberi forradalom első napjaitól kezdve hadjáratra készült Pétervár és Moszkva ellen, hogy a Romanov-dinasztiát visszahelyezze trónjára. Hoffmann tábornok emlékirataiban elbeszéli azokat a tárgyalásokat, melyeket ebben az ügyben orosz ellenforradalmi pártok: a kadetek és októbristák képviselőivel folytatott. De nem volt elegendő erejük, hogy tervüket végrehajtsák. A nyugati fronton döntő harcok közeledtek, melyek azt követelték, hogy az egész hadsereget ott összpontosítsák. Hertling, az újonnan kinevezett német kancellár birodalmi gyűlési beszédében kijelentette, hogy a szovjetkormány békeajánlatai elfogadhatók az általános béketárgyalások alapjául. A háborús csoport fájó szívvel hozzájárult ehhez, annál is inkább, mivel azt hitte, hogy a szovjethatalom nem lesz maradandó. „Mondanom sem kell — írta Hindenburg —, hogy a terrorista orosz kormánnyal folytatandó tárgyalások nagyon kevésbé feleltek meg politikai meggyőződésemnek. De kénytelenek voltunk mindenekelőtt szerződést kötni azokkal, akik Oroszországban uralmon vannak. Egyébként akkor minden annyira háborgott ottan, hogy nem hittem a terror hosszantartó uralmában.”¹²

Németország november 27-én (14-én) azt válaszolta a szovjethatalom ajánlatára, hogy hajlandó béketárgyalásokba bocsátkozni.

Lenin aznap, november 27-én (14-én), a Népbiztosok Tanácsának nevében jegyzékkel fordult Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, az Északamerikai Egyesült Államok, Belgium, Szerbia, Románia, Japán és Kína kormányaihoz. Lenin a világ színe előtt megkérdezte tőlük, hajlandók-e december 1-én a szovjethatalommal együtt béketárgyalásokat kezdeni, vagy pedig értelem és cél nélkül folytatni fogják a mészárlást? „E kérdésekre azonnal feleletet kell adni, mégpedig nem szóban, hanem tettel — így hangzott a Népbiztosok Tanácsának üzenete. — Az orosz hadsereg és az orosz nép nem várhat és nem akar tovább várni. December 1-én megkezdjük a

¹² Hindenburg emlékiratai, 57. l.

békétárgyalásokat. Ha a szövetséges népek nem küldik oda képviselőket, akkor egyedül fogunk tárgyalni a németekkel.”¹³ Az antant ezúttal sem felelt a felhívásra.

2. Fegyverszünet a német blokkal

A szovjet-német fegyverszüneti tárgyalások megnyitása.

A Németországgal folytatott fegyverszüneti tárgyalások Breszt-Litovszkban 1917. december 3-án (november 20-án) kezdődtek. Az első ülésen a szovjetküldöttség képviselője azt indítványozta, hogy a Szovjetek 1917. évi november 8-án (október 26-án) kelt békehatározatát vegyék a tárgyalás alapjául. Hoffmann tábornok, Németország képviselője, kijelentette, hogy nincs felhatalmazása arra, hogy a háború céljairól folytasson tárgyalásokat: öt katona léteére csak a fegyverszünet katonai oldala érdekli. Emellett Hoffmann megjegyezte, hogy csakis külön fegyverszünetről lehet szó, mivel az orosz küldöttségnek nincs felhatalmazása arra, hogy Anglia és Franciaország nevében is folytasson tárgyalásokat.

A következő ülésen, december 4-én (november 21-én) a szovjetküldöttség előadta feltételeit: a fegyverszünet hat hónapra kötendő; a hadműveleteket az összes frontokon megszüntetik; a németek kiűrik Moonsund szigeteit és Rigát; tilos német csapatokat vetni a nyugati frontra.¹⁴

A szovjetküldöttség hangsúlyozta, hogy a háború általános megszüntetéséről, nem pedig a németekkel kötendő különegyezményről van szó. A szovjetküldöttek különösen annak a pontnak elfogadásához ragaszkodtak, mely megtiltotta a német csapatok átvetését: ezzel védték angol és francia szövetségeseik érdekeit. Ez Hoffmann tábornokot éktelen dühbe hozta. Magából kikelve mondotta, hogy ilyen feltételeket csak győzők indítványozhatnak. „De elegendő a térképre tekinteni, hogy megítélhessék, ki a legyőzött ország” —, fűzte hozzá arcátlanul a tábornok és ellenjavaslatot terjesztett elő, mely a fronton kialakult helyzetet akarta megrögzíteni.

A szovjetküldöttség még aznap éjjel parancsot kapott a Népbiztosok Tanácsától, hogy ne írják alá a fegyverszünetet, ha a németek nem akarják elfogadni a csapatok átvetését illető pontot. A nézeteltérésekre való tekintettel a szovjetküldöttség december 5-én (november 22-én) a tárgyalások félbeszakítását követelte. A németek idegeskedtek. Attól tartottak, hogy a szovjetküldöttség nem tér többé vissza. Katonai bizottságot alakítottak, mely ideiglenes egyezményt javasolt: a fegyverszünet december 7-től 17-ig terjedő tíz napra kötendő; a csa-

¹³ „Pravda”, 1917. november 28. (15.), 190. sz.

¹⁴ „Izvesztija VCIK”, 1917. november 25., 235. szám. „Az orosz küldöttség fegyverszüneti feltételei.”

patok megtartják állásaikat. A csapatok átvételére vonatkozó legfőbb pontban, mely a nézeteltérést előidézte, a németek engedtek; elhatározták, hogy mindenféle csapatszállítást megszüntetnek, kivéve a már útban lévő csapatokat. A szovjetküldöttség a fegyverszüneti egyezmény aláírása után visszatért Petrográdra. A szünet ideje alatt a szovjetkormány ismét felszólította az antant-országokat, hogy csatlakozzanak az általános béketárgyalásokhoz. A külügyi népbiztosság december 7-én (november 24-én) újból jegyzékkel fordult a szövetséges követekhez, melyben választ követelt, hogy hajlandók-e a béketárgyalásokon résztvenni. Elutasító válasz esetére a külügyi népbiztosság azt követelte Anglia, Franciaország, Japán és más államok kormányaitól, hogy nyíltan, világosan és határozottan jelöljék meg azokat a célokat, melyek érdekében arra kényszerítik a népet, hogy immár negyedik éve vérüket ontsák. De az antant továbbra is csak hallgatott.

A tárgyalások új szakasza december 15-én (2-án) azzal végződött, hogy 28 napos fegyverszünetet kötöttek. Mindkét fél kötelezte magát, hogy a fegyverszüneti egyezmény felbontása esetén hét nappal előre értesíti ellenfelét. Ami a nyugati frontra való csapatátvételeket illeti, a szovjetküldöttségnek sikerült elérnie, hogy azok a csapatszállítások, melyek a fegyverszünet előtt kezdődtek, befejeződhetnek, új csapatszállításokat azonban ne kezdjenek.

A szovjetküldöttség, mely az állig felfegyverzett német imperializmussal egyedül állott szemtől-szembe, továbbra is a háború teljes megszüntetéséért harcolt és mindenképpen igyekezett védeni a régi Oroszország szövetségeseinek érdekeit. „Az oroszok — írta Hoffmann — nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a keleti fronton lévő német csapatok helyükön maradjanak és ne küldjék őket a nyugati frontra.”

A szovjetküldöttség állhatatossága engedményekre kényszerítette a német blokkot. Igaz, Hoffmann ezt azzal mentegette, hogy a csapatok nagyobb részét már a tárgyalások megkezdése előtt átvették. „Ezért könnyű volt megnyugtatnom az oroszokat — írta Hoffmann —, hogy a fegyverszünet ideje alatt semmiféle csapatot sem fognak nyugatra szállítani, kivéve azokat a csapattesteket, amelyek átszállítására ebben az időpontban parancsot adtak, vagy amelyek átszállítása már folyamatban volt.”¹⁵

Ez a beismerés azonban csak a német militaristák cinizmusát jellemzi; a szovjetküldöttség erejéhez képest teljesítette kötelességét.

A Népbiztosok Tanácsa a fegyverszünet ideje alatt több ízben azzal a javaslattal fordult az antant országok népeihez és kormányaihoz, hogy határozzák meg a béketárgyalásokra vonatkozó álláspontjukat. A szovjetkormány abban az üzenetben, melyet december 19-én

¹⁵ Hoffmann: Aufzeichnungen, stb. II. 192. 1.

(6-án) intézett „Európa dolgozó, elnyomott és elvérzett népeihez”, közölte, hogy Breszt-Litovszkban aláírták a fegyverszünetet, hogy az oroszországi Októberi forradalom a világ dolgozó elött megnyitotta a békéhez vezető utat.

A szovjetkormány jegyzékeiben és felhívásaiban figyelmeztette a szövetségeseket, hogyha nem csatlakoznak a tárgyalásokhoz, akkor a szovjetkormány kénytelen lesz a központi hatalmakkal önállóan tárgyalni a békéről.

Az antant interven- ciós tervei.

Az antant vezetői figyelemre sem méltatták a szovjetállam lojalitását. Amíg Szovjetország egymagára hagyatva tárgyalt Breszt-Litovszkban, az antant szervezte erőit, hogy megdöntse a szovjethatalmat.

Párizsban november 30-án újabb szövetségsközi konferenciát tartottak, melyen az „orosz kérdést” tárgyalták: a konferencia befejezése után az orosz kérdéssel az 1917. novemberében alkotott Legfelsőbb Tanács foglalkozott. Katonai szakértők különböző terveket dolgoztak ki, melyekkel azt akarták elérni, hogy a szovjetállam ügyeibe katonailag beavatkozzanak.

Az antant Duchonyint a szovjethatalom elleni harcra buzdítva, ügynökei útján tárgyalásokat folytatott Dovbor-Mosznickij tábornok lengyel hadtestével, melyet lengyel tisztekből, kulákokból és földbirtokosokból Oroszországban alakítottak. Az imperialisták a cseh-szlovák hadtestet is be akarták vonni a szovjetellenes harcba. Ezt a hadtestet cseh és szlovák hadifoglyokból szervezték, akiket az oroszok foglyul ejtettek az osztrák-magyar hadsereg elleni harcokban, vagy akik önként mentek át Oroszország oldalára. Ezenkívül az antant elhatározta, hogy támogatja az Ukrán központi rádát, mely a szovjethatalom ellen lépett fel. Franciaország 1917. decemberében Tabouis tábornokot nevezte ki képviselőjéül a Központi ráda mellé. Néhány nap múlva az angol képviselő is megjelent Kievben. Franciaország a szovjethatalom elleni harcra 180 millió frank kölcsönt ajánlott a Rádának. Egyébként a Központi ráda, a pénzt titkon elfogadta az antanttól, de ugyanakkor titkos összeköttetésbe lépett Németországgal is. Az Ukrán ráda annak adta el magát, aki többet adott.

Az antant egyidejűleg Rosztovba is elküldte képviselőit Kaledin atamánhoz, aki lázadást szervezett a szovjethatalom ellen. Franciaország Kaledinnek százmillió rubelnyi kölcsönt ígért. Anglia képviselői szintén jelentékeny összegeket adtak neki. Francis amerikai követ 70 automobilt próbált Rosztovba szállítani azokból a gépekből, melyeket annakidején az ideiglenes kormány címére küldtek Petrográdba. Francis kalandja megghiúsult: ügynökét, bizonyos Kalasnyikov ezredest, letartóztatták.

Az ellenforradalom Kaledin útján összeköttetésben állott Dutov atamánal, aki Dél-Urálban lázadt fel a szovjethatalom ellen.

Franciaország különös figyelmet fordított Romániára. Jassy vá-

rosában volt Berthelot francia tábornok törzse. Az egyesült orosz és román hadsereg legfőbb parancsnokának Ferdinánd román királyt tekintették, de a tényleges főparancsnok, helyettese, Scserbacsov cári tábornok volt. Őt támogatták a franciák a szovjethatalom elleni harcban.

Franciaország, mely erősen ellenezte Oroszországnak Németországgal folytatott béketárgyalásait, egészen más álláspontra helyezkedett Romániával szemben: Scserbacsov tábornoknak megengedték, hogy béketárgyalásokba bocsátkozzék. Franciaország azon a nézeten volt, hogy jobb, ha pozícióinak csak egy részét veszíti el és Scserbacsovnak megengedi, hogy egy fronton békét kössön, ha ennek ellenében teljesen megnyerheti az ügyet: azaz szabad kezet biztosít Scserbacsovnak, hogy a Központi rádával együtt megdöntse a bolsevikokat és ilymódon egész Oroszországot újból bevonja a háborúba. Emellett Romániát, mely vereséget szenvedett és amelynek kezdett terhére lenni az antanttal való szövetség, Besszarábia odaigérésével Franciaországhoz lehetett kötni.

Scserbacsov tábornok 1917. december 3-án (november 20-án) azzal az ajánlattal fordult Mackensen tábornagyhoz és József főherceghez, hogy azonnal kezdjenek fegyverszüneti tárgyalásokat.

Két nap múlva megkezdődtek a tárgyalások, melyek Focsani-ban december 9-én (november 26-án) az orosz-román egyesült hadsereg és a német-osztrák-magyar hadsereg közötti fegyverszünet megkötésével végződtek. Franciaország számítása helyesnek bizonyult: Scserbacsov a fegyverszünet révén szabad kezet nyerve, felvette a harcot a bolsevikok befolyása ellen a hadseregben. December 18-ára (5-ére) virradó éjjel megbízást adott a Központi rádához hű csapatoknak, hogy szállják meg az összes parancsnokságokat. Ezután a románok megkezdtek azoknak a csapatrészeknek a lefegyverzését, ahol erős volt a bolsevikok befolyása. Az orosz katonák, akik fegyver és élelmiszer nélkül maradtak, kemény fagyban és mély hóban, gyalog voltak kénytelenek visszatérni Oroszországba. Sokan elpusztultak közülük.

A román csapatok megkezdtek az előnyomulást Besszarábiába.

A románok, akiket Franciaország támogatott, azt követelték, hogy a Moszkvában őrzött 70 millió rubel értékű román aranyat szállítsák Amerikába. A valóságban ezt az aranyat délre akarták szállítani Kaledinnek vagy Alexejev, Kornilov és Denikin tábornoknak, akik Rosztovban már hozzáláttak, hogy tisztekből és kadétiskolásokból megalkítsák az Önkéntes hadsereget.

Franciaországnak délen kifejtett tevékenységét északon Anglia támogatta. Anglia ügynökei Murmanszkban összeköttetésbe léptek a szovjethatalom ellenségeivel. A világháború idején Murmanszkon át történt a cári hadseregek ellátása Murmanszkban horgonyzott a szövetségesek egy kisebb hajórajja. Decemberben befutott az „Iphige-

nia" angol cirkáló, amelyen Camp admirális, a tengeri haderők parancsnoka, tartózkodott. Egy Veszelago nevű murmanszki ellenforradalmár Petrográdra utazott, ahol összeköttetést teremtett Cromey angol tengerészeti ügynökkel. Az angol követség volt tiszteket kezdett toborozni és Murmanszkba irányította őket. Oda szállították a csehszlovákok kisebb csoportjait is. 1917. decemberében Murmanszkban megjelent egy A. M. Jurjev nevű trockista, aki valójában az angol imperializmus ügynöke volt, akit a murmanszki szovjet elnökhelyettesi állásra jelöltek. Jurjev azonnal hozzálátott, hogy a szövetségesek intervenciójának talaját előkészítse. Az északi fehérgárdista mozgalom egyik tekintélyes szereplője később beismerte, hogy Noulens francia nagykövet helyeselte az északi új front szervezését, sőt ebben az ügyben Párizsba is írt; egyébként kijelentette a kezdeményezők előtt, hogy „ebben az ügyben a kezdeményezést az angoloknak kell átengedni, mivel Oroszország északi vidéke az angol befolyás zónája”.¹⁶

A követek legális kémek lettek. A külföldi képviselők munkatársai a diplomáciai immunitás védelme alatt beutazták az országot és közvetítőként szerepeltek az egyes ellenforradalmi csoportok között.

Könnyen látható, hogy az antant a szovjetellenes katonai csapatok gyűrűjét akarta összekovácsolni: a lengyel hadtesteket Bjeloruszsiában, a csehszlovákokat, a Központi rádát Ukrajnában, Kaledint a Don mellékén, Dutovot az Urálban. Így kezdődött az antantnak Szovjetország belügyeibe való közvetlen beavatkozása.

Anglia és Franciaország 1917. december 23-án titkos egyezményt kötöttek az akciószférák felosztásáról. Az egyezményt Franciaország részéről Clemanceau, Pichon és Foch, Anglia részéről Milner lord, Robert Cecil lord és a vezérkar képviselője írta alá. Az egyezmény értelmében az angol zónához a Kaukázus, a Kubán és a Don folyó közák területei, a francia zónához pedig Besszarábia, Ukrajna és Krim tartoztak.

Egyidejűleg a tokiói angol követ Japánnal folytatott tárgyalásokat. A mikádó 1917. december 27-én beszédet mondott a parlamentben s a szövetségesekkel való együttműködésre hívta fel Japánt. Angliában ezt feleletnek tekintették arra a javaslatra, hogy Japán a Távolkeleten vegyen részt az intervencióban. A titkos tárgyalásoknak az lett az eredménye, hogy a vladivosztoki kikötőben 1918. január 12-én megjelent az „Ivami” japán cirkáló, a következő napon pedig a „Suffolk” angol cirkáló.

De az intervenció szervezői nem mentek tovább az első lépéseknél. Az Északamerikai Egyesült Államok nagyon gyanakvóan nézték Japán fellépését, attól tartván, hogy a Távolkeleten megveti lábát. Magának az antantnak nem volt jelentősebb hadereje, hogy komoly

¹⁶ „Bjelo Gyelo”, III. 1. sz. Gorodeckij cikke.

intervenciót szervezzen. Az antant a német blokkal állt élet-halál-harcban, nem tudott szabad kezet nyerni a szovjethatalom elleni harcra. Nem maradt más hátra, minthogy Szovjetországot és Németországot harcba sodorják egymás ellen, hogy a németek segítségével döntsék meg a munkások és parasztok hatalmát.

Ugyanabban az időben, mikor az antant diplomáciája összeszedte minden leleményességét, hogy a fiatal szovjetköztársaságot körülzárja, Breszt-Litovszkban drámai események játszódtak le, melyek annak voltak a következményei, hogy a német blokk diplomáciája és militaristái támadásba mentek át Szovjetországgal szemben.

A BRESZTI BÉKE

1. A béketárgyalások első szakasza

A szovjet békefeltételek.

Breszt-Litovszkban, a tiszti kaszinó dísztermében december 22-én (9-én) délután 4 óra 24 perckor megkezdődtek a béketárgyalások. Lipót bajor herceg, a keleti front főparancsnoka száraz, banális üdvözlő beszéddel nyitotta meg a konferencia ülését és azután elhagyta a termet. Az elnök helyét von Kühlmann külügyminiszter, a német küldöttség vezetője, foglalta el. Az asztalnál a szovjetküldöttség mellett foglalt helyet az osztrák-magyar küldöttség, élén Czernin gróf külügyminiszterrel, a bolgár küldöttség Popov vezetése alatt és a török küldöttség, melynek Talaat-bej volt az elnöke.

Kühlmann azon óhajának adott kifejezést, hogy a munka menete „gyors és sikeres” legyen és a következő tárgyalási rendet indítványozta: a tárgyalási nyelv valamennyi jelenlevő hatalom nyelve, úgyszintén a francia nyelv; a résztvevő országok képviselői váltakozva elnökölnek.

Hideg zuhanyként hatott, mikor a szovjet küldöttség azt követelte, hogy az ülések legyenek nyilvánosak és hogy minden félnek joga legyen az ülések jegyzőkönyveit egész terjedelmükben közzétenni. Zavar támadt. Érezhető volt, hogy a rendezők nem számítottak ilyen fellépésre. Ibrahim Hakki-pasa, a törökök képviselő „kétségeinek” adott kifejezést, de nagyon homályosan. Senki sem értette meg a török diplomatát. Kühlmann segítségére sietett. „Van szerencsém röviden összefoglalni azt, amit Hakki-pasa őexcellenciája a török küldöttség nevében megfogalmazott.” A törökök képviselőjének kétségei, úgymond, arra vonatkoznak, hogyha nincs is ellenvetése a nyilvánosság ellen, de mégis fél az újságok polémiájától, melyet a jegyzőkönyvek közzététele elő fog idézni. A török delegátus, aki megörült a segítségnek, másodszor is szót kért és megerősítette, hogy

„a tárgyalásoknak az úfcára való kivitele, véleménye szerint, akadályozhatná a tárgyalások sikerét...”¹

Ez a kis epizód feltárta a szovjetküldöttség előtt a német blokk egyes tagjainak egymáshoz való viszonyát. A konferencián a török képviselők alig szólaltak fel. A bolgárok képviselője csak egyetlen esetben kért szót, s azt is csak azért, hogy az előző szónokhoz, természetesen, a német szónokhoz, csatlakozzék. Az osztrák-magyar küldöttség vakon követte a német küldöttséget. Németország betömte szövetségesei száját, s parancsolóan lépett fel az ő nevükben is.

Az incidens után rögtön a szovjetküldöttségnek adtak szót.

A szovjetküldöttség a november 8-i (október 26-i) békéről szóló dekrétum általános elveiből kiindulva azt javasolta, hogy a következő programot fogadják el a béketárgyalások alapjául:

1. A háború idején meghódított területek erőszakos bekebelezése nem engedhető meg: e területeket megszállva tartó csapatokat a leg-rövidebb időn belül ki kell vonni onnan.

2. A jelenlegi háború idején önállóságuktól megfosztott népek politikai önállóságát teljesen helyre kell állítani.

3. Azoknak a nemzeti csoportoknak, „melyeknek a háború előtt nem volt politikai önállóságuk, lehetőséget kell biztosítani, hogy referendum útján szabadon döntsék el valamely államhoz való hozzátartozandóságuk vagy állami önállóságuk kérdését: ez a referendum úgy szervezendő, hogy az adott terület egész népessége számára — beleértve az emigránsokat és menekülteket is — biztosítva legyen a szavazás teljes szabadsága”.

4. Azokon a területeken, melyeken több nemzetiség él, a kisebbség joga külön törvényekkel védelmezendő, melyek kulturális-nemzeti önállóságot és lehetőség esetén közigazgatási autonómiát biztosítanak számára.

5. Egyetlen hadviselő ország sem köteles más országoknak úgynevezett „háborús költségeket” fizetni: a már kifizetett hadisarcot vissza kell fizetni. Ami a háború alatt károsodott magánszemélyek kártalanítását illeti, az külön alapról folyósítandó melyet az összes hadviselő országok arányos járulékaiból kell létesíteni.

6. A gyarmati kérdések az 1., 2., 3. és 4. pontban kifejtett elvek figyelembevételével döntendők el.

E pontok kiegészítéséül a szovjetküldöttség azt indítványozta, hogy nyilvánítsák megengedhetetlennek a gyengébb nemzetek szabadságának bármilyen közvetett megszorítását az erősebb nemzetek részéről, mint például: a gazdasági bojkottot, a tengeri blokádot, melynek nincs hadművelleti célja, az ország gazdasági alárendelését kereskedelmi szerződés ráerőszakolása útján, stb.

¹ A breszt-litovszki béketárgyalások. NKID, Moszkva, 1920. I. 5—6. l.

**Ellentétek a német
blokkon belül.**

A szovjetküldöttség javaslatainak előterjesztése után Kühlmann arra kérte a szovjetküldöttséget, hogy javaslatait adja át írásban az összes küldötteknek és azt indítványozta, hogy a konferencia munkáját egy napra szakítsák félbe. Valójában azonban a szünet három napig tartott. A németek ismerték a békéről szóló szovjet dekrétumot. Kétségtelenül előrelátták, hogy a konferencián a szovjetküldöttség ennek a dekrétumnak alapelveiből fog kiindulni. Németországban előre gondolkodtak azon, hogy mit válaszoljanak a szovjet feltételekre. Berlinben december 18-án Hertling birodalmi kancellár, Hindenburg és Ludendorff tanácskozást tartott, két nap múlva pedig a birodalmi gyűlés összes pártjainak kiküldöttjei Hertlingnél gyűltek össze. Megállapodtak, hogy az oroszok általános formulája elfogadható.

A breszt-litovszki békekonferencia megnyitásának előestéjén Hoffmann tábornok Kühlmannnal és Czerninnel tanácskozott. A két miniszter amellet volt, hogy csatlakozzanak az orosz békeformulához, de azzal a feltétellel, hogy az antant-hatalmak is tárgyalásba fognak bocsátkozni. Hoffmann élesen beszélt ez ellen. Gúnyosan megjegyezte, hogy Ausztria-Magyarországnak nincs veszteni valója, ha csatlakozik „az annexiók és hadisarc nélküli” szovjet formulához, hiszen jól tudja, hogy az antant fel akarja darabolni Ausztria-Magyarországot. De miért cselekedjünk mi az oroszok módjára, mondotta haragosan Hoffmann, miért kössük le magunkat az antant csatlakozására vonatkozó feltételekkel? „A német tábornokok félnek’ — írta Czernin —, hogy az antant hozzá fog járulni az általános béke megkötéséhez. Undorító hallgatni ezt a bődületes badarságot.”²

Hoffmann azt javasolta, hogy jelentsék ki, hogy a szovjet küldöttségnek nincs felhatalmazása az antant-országok nevében beszélni, ennél fogva a konferencián csakis a különbékéről lehet szó. A felizgatott tábornokot meg akarták nyugtatni. Arra a megjegyzésére, hogy a szovjet javaslatok elfogadása azt jelenti, hogy Németország lemond Lengyelországról, Litvániáról és Kurlandról, ezt a feleletet adták: ezek az országok nem foglalhatók az annexió fogalma alá; azok már elváltak Oroszországtól; további fennállásuk kérdését Németországgal együttl fogják eldönteni.

Kühlmann és Czernin tehát egészen általános formában tartott nyilatkozatra készültek. De a szovjet javaslatok pontosan és világosan voltak megfogalmazva. Általános frázisokkal lehetetlen volt kitérni előlük. Egészen határozott feleleteket kellett adni. És ez volt a legnehezebb. Mindenekelőtt úgy kellett megszövegezni a feleletet, hogy a német hadvezetőséget kielégítse; másrészt meg kellett szerezni a törökök és bolgárok hozzájárulását is, akiket nem avattak be a tervbevett diplomáciai sakkhúzásba. Mindez nem volt könnyű.

² Czernin, O.: Im Weltkrieg. Berlin u. Wien, 1919. 308. l.

A német blokk küldötteinek íráskezeltetésén, melyen a szovjet-küldöttségnek adandó felelet tervezetét vitatták meg, a törökök azt követelték, hogy az orosz csapatok haladéktalanul ürítsék ki a Kaukázust. De az a követelés nem volt a németek ínyére, mert az következett belőle, hogy ők is kötelesek kiüríteni Lengyelországot, Litvániát és Kurlandot. Nagynehezen sikerült rábírní a törököket, hogy álljanak el a követelésüktől. A törökök továbbá azt követelték, hogy a békeszerződés nyomatékosan kötelezze Oroszországot, hogy ne avatkozzék idegen ügyekbe. A törököknek azt felették, hogy Ausztia-Magyarországnak több oka van Oroszország beavatkozásától félni, Czernin azonban mégsem lámaszt ilyen követelést. A törököknek meg kellett elégedniök az ilyen felvilágosításokkal.

A bolgárokkal nehezebb volt dölöre jutni. Popov kijelentette, hogy amikor Bulgária Németországgal és Ausztia-Magyarországgal szövetséget kötött, szerb területeket és a Dobrudzsát ígérték neki. Már most ha Bulgária hozzájárul az orosz békeformulához, ezzel el fogják temetni Németország és Ausztia-Magyarország ígérétét. A bolgárok azt követelték, hogy a szovjetküldöttségnek adandó válaszban, külön emeljék ki, hogy nem tekinthető annexiónak, ha Bulgária román és szerb területeket szerez.

Sokáig tartott a bolgárok meggyúrása. Reggel-este ülészttek. A bolgárok előtt felfedték az összes kártyákat, megmagyarázták a diplomáciai manőver értelmét, de a bolgárok egyre a magukét hajtogatták. „Kühlmann és Czernin hasztalan pazarolták Popovra ékesszólásuk meggyőző erejét, midőn százszor is megmagyarázták, hogy nincs mőlöl félnie, hogy csak arról van szó, hogy a tárgyalások kezdetén jó benyomást gyakoroljanak, hogy nem tehető fel, hogy Anglia és Franciaország békelárgyalásokba fognak boesátkozni, tehát a közép-európai hatalmak összes most tett nyilatkozatai érvényüket veszítik.”

A bolgárok azzal fenyegetőzték, hogy elhagyják a konferenciát, ha nem fogadják el a követelésüket. Kühlmann és Czernin végül is azt felették, hogy nincs kifogásuk az ellen, ha Bulgária önálló választ fog adni. Popov megkérdezte Szófiát. Onnan, mint várni lehetett, tagadó választ adtak.

Németország elfogadja a szovjet békeformulát. A békekonferencia csak december 25-én (12-én) késő este folytatta munkáját. Ezen az ülésen Kühlmann előterjesztette a német blokk választ a szovjet kormány feltételeire. Kühlmann kijelentette: „A szövetséges hatalmak küldöttségei kormányuk és népeik világos akaratából indulnak ki, hogy minél előbb általános, igazságos békét kössenek.

A szövetségesek küldöttségei, kormányaik többször kifejezésre juttatott álláspontjával teljesen egyetértően, úgy vélik, hogy az orosz

³ Hoffmann: Aufzeichnungen. II. 200. 1.

deklaráció alapvető pontjai egy ilyen békét illető tárgyalások alapjául vehetők.

A négyesszövetség küldöttségei hajlandók haladéktalanul erőszakos területi bekebelezések és hadisarc fizetése nélkül általános békét kötni. Csatlakoznak az orosz küldöttséghez, amely elítéli a háborúnak tisztán hódító célok érdekében való folytatását.⁴

Igy tehát Németország és szövetségesei a szovjetküldöttség javaslataihoz csatlakoztak. A küldöttségek nagyszámú tisztviselői, szakértői, a minisztériumok osztályainak munkatársai, titkárai, a laptudósítók — 400-nál is több volt ezek száma a breszt-litovszki konferencián — Kühlmann válaszát valóságos szenzációvá fűjték fel. A sajtóban hihetetlen lármát csaptak. A német blokk laptudósítói magasztaló cikkeket írtak Németország demokratikus voltáról. A követtségek tisztviselői interjúikban Németország békeszeretetéről áradoztak. A birodalmi gyűlés képviselői a nemzetközi viszonyok új korszakáról szónokoltak. De senki sem vette észre azt a kis fenntartást, melyet Kühlmann nyilatkozata tartalmazott:

„Azonban egészen világosan rá kell mutatni, hogy az orosz küldöttség javaslatai csak abban az esetben valósíthatók meg, ha a háborúban résztvevő hatalmak kivétel nélkül és fenntartás nélkül, meghatározott időn belül arra köteleznék magukat, hogy az összes népek számára megszabott közös feltételeket a leghatározottabban meg fogják tartani.”⁵

Világos volt, hogy Kühlmann fenntartása Németországnak az annexiók és hadisarc nélküli békéhez való hozzájárulását hatálytalanná tette.

A németek válaszukban a szovjet deklaráció egyes pontjait korlátozó szellemben értelmezték. Így, például, a 3. § azt követelte, hogy a háború előtt politikai önállósággal nem rendelkező nemzeti csoportoknak adjanak lehetőséget arra, hogy referendum útján szabadon határozhassanak állami létük kérdésében. E követelés tekintetében a németek kijelentették, hogy az adott kérdést minden egyes esetben az államnak kell eldöntenie a néppel együtt. Különösen élesen léptek fel a németek a gyarmatokról szóló 6. § ellen. A német kormány kijelentette, hogy semmiesetre sem mondhat le gyarmatairól. A jegyzékben hozzáfűzték, hogy jelenleg gyakorlatilag lehetetlen megvalósítani a gyarmatok önrendelkezési jogát.

„A német gyarmatokban a bennszülöttek — így szólt a jegyzék — tekintet nélkül a legnagyobb nehézségekre és a győzelem minimális kilátásaira egy olyan harchan, melyet sokszorta erősebb ellenfél ellen folytattak, melynek korlátlan lehetősége volt, hogy tengeren szállíthasson mindent, ami a háborúhoz szükséges, ezek a bennszü-

⁴ A breszt litovszki béketárgyalások. 9. l.

⁵ Ugyanott, 9—10. l.

lőttek a legnehezebb helyzetben is halálig hívek maradtak német barátaikhoz.

Ez odaadásuknak és annak a szilárd elhatározásuknak bizonyítéka, hogy minden körülmények között Németországgal együtt maradnak. Annyira nyomatékos és fontos bizonyíték ez, mely messze felette állt a népakarat bármiféle megnyilvánulásának.”⁶

Az az állítás, hogy a németeket és az afrikai négereket „barátság” fűzi egymáshoz, különösen cinikusan hangzott. Még mindenkinek emlékezetében volt a herrero négerekkel való véres leszámolás 1904—1907-ben, midőn a németek valójában kiirtották majdnem az egész bennszülött népeiséget.

A szovjetküldöttség figyelmét nem kerülték el a német kibúvók; a szovjet küldöttség hangsúlyozta, hogy a küldöttségek között mindenekelőtt a gyarmati kérdésben nézeteltérések vannak. De az adott helyzetben óriási jelentősége volt már egymagában annak a ténynek is, hogy a német blokk az „annexiók és a hadisarc nélküli” szovjet békeformulához csatlakozott. Ennek megállapítása után a szovjetküldöttség tíznapos szünetet javasolt, hogy azok a népek, melyek kormányai még nem csatlakoztak az általános békéről folytatott tárgyalásokhoz, tudomást szerezhessenek a béke elveiről. Elhatározták, hogy e szünet alatt az államok közvetlenül egymás között bizottságokban fogják megtárgyalni a jövő békeszerződés egyes pontjait.

Németország felfedi imperialista szándékait. A politikai bizottság december 26-án (13-án) kezdte meg munkáját. Németország és Szovjet-oroszország tárgyalásai küszöbön állottak. Kühlmann azonban kijelentette, hogy Németországnak és Ausztria-Magyarországnak sok közös érdekük van és azért Czernin az osztrák-magyar küldöttséggel szintén résztvesz a tárgyalásokon. A szovjetküldöttség a területi kérdéseket igyekezett a tárgyalások homlokterébe állítani. Kühlmann azonban mindenképpen ki akart térni a kérdések tárgyalása elől, mert attól tartott, hogy idő előtt lesz kénytelen Németország hódító szándékait nyilvánosságra hozni. Azt a benyomást igyekezett kelteni, hogy a tárgyalások normális, tárgyilagos mederben folynak. Olyan kérdések megvizsgálását követelte, mint, például, a régi szerződések hatályának visszaállítása, a kereskedelmi egyezmények megújítása, a gazdasági háború céljából kiadott törvények hatályon kívül helyezése. A németeket a szovjet koncessziós politika kérdései érdekelték. Kühlmann megkérdezte, vajjon kisajátítás alá esnek-e a külföldi koncessziók, nem lesznek-e kivételek az általános törvény alól.

Kühlmann az ülést hanyag, könnyed, időnként lenéző tónusban iparkodott vezetni. Gyakran visszaélt a latin terminológiával; nyilván hangsúlyozni akarta a szovjetküldöttek feltett tudatlanságát a nemzet-

⁶ A breszt-litovszki béketárgyalások. 11. 1.

közi jog terén. De közben az önhitt német gyakran kiesett a szerepéből és maga került kellemetlen helyzetbe.

A németek azt javasolták, hogy azonnal szabadítsák ki és szállítsák hazájukba az internált és száműzött polgári lakosságot. A szovjetküldöttség azt kívánta, hogy ezt terjesszék ki azokra a személyekre is, akik a békepropagandáért szenvedtek.

„Ilyenek nincsenek nálunk — vetette ellen Kühlmann és a németek nevetése közepette hozzáfűzte —: azt akarom mondani, hogy tudomásul vesszük ezt a kívánságot, de azt hiszem, hogy Önök e tekintetben szövetségeseiknél sokkal nagyobb működési teret találhatnak.”⁷

„És Karl Liebknecht?” — felelték Kühlmannnak a szovjetküldöttségből. Kühlmann nem tudta, mit válaszoljon erre és sietve más kérdésre tért át.

Az ülés vége felé a szovjetküldöttség erőlyesen követelte, hogy a területi kérdéseket tárgyalják. Kühlmann hallgatott. A szovjetképviselő másodszor is követelte e kérdések napirendre tűzését. Erre Kühlmann ingerülten felelt:

„Véleményem szerint most nem kell felvetnünk ezt a kérdést. E kérdés tárgyalása tanácskozássá válhat, mi azonban még nem készültünk fel ennek a kérdésnek megtárgyalására”⁸

Az a zaj, melyet maguk a németek csaptak a békeformula körül, zavarba hozta a német hadvezetőséget. A németek egy felfogott rádiójelentésből megtudták, hogy a szovjetküldöttség már jelentést küldött Petrográdra, hogy Németország a demokratikus békeformulához csatlakozott. A német küldöttség egyik tisztje közölte Hoffmann tábornokkal, hogy a szovjetküldöttséghez beosztott egyik orosz tiszt magánbeszélgetésben annak a reményének adott kifejezést, hogy a németek a béke aláírása után csapataikat haladéktalanul az 1914-es határra vonják vissza. A német diplomaták, akik a közvélemény előtt a békebarátok szerepét játszották, azt hitték, hogy a szovjetképviselők is csak a zárt üléseken és csak a közönség számára hangoztatnak demokratikus frázisokat, de az egyes kérdések konkrét megtárgyalása alkalmával már „tárgyilagosan” vitatják meg velük együtt, hogy mely országokat és népeket fognák átengedni a győzőknek. Kiderült azonban, hogy a szovjetküldöttség komolyan vette a németeknek azt a kijelentését, hogy hajlandók a demokratikus békéről tárgyalni.

Németországban megijedtek. A kreuznachi német főhadiszállásról Hindenburg azt táviratozta Hoffmannnak és Kühlmannnak, hogy tisztázzák a helyzetet. Hoffmann azt ajánlotta, hogy az oroszok előtt tárják fel „déliabós reményeik ábrándos csalfaságát”. Kühlmann és Czernin evvel egyetértettek. December 26-án (13-án) Hoffmann tea-

⁷ A breszt-litovszki béketárgyalások. 26. l.

⁸ Ugyanott, 28. l.

zás közben azt mondta a szovjetkormány képviselőjének, hogy Németország másképpen érti az annexió nélküli békét, mint a szovjetküldöttség. Németország nem ürítheti ki Lengyelországot, Litvániát és Kurlandot, először is, mert ott a hadsereg részére fegyverzetet gyártó üzemek vannak; másodszor azért, mert hiszen az oroszok maguk is a teljes különválásig terjedő nemzeti önrendelkezést hirdetik. Erre a jogra támaszkodva, Lengyelország, Litvánia és Kurland már elhatározta, hogy különválnak Oroszországtól. Ha most ez a három ország jövő sorsát illetően tárgyalásba bocsátkozik Németországgal, ez Németország részéről korántsem lesz annexió.

A szovjetküldöttség, melyet a német képviselők cinizmusa meglepett, tanácskozni kívánt Hoffmannal, Kühlmannal és Czerninnel. Ez a tanácskozás néhány óráig tartott. Többször félbeszakadt Németország és Ausztria-Magyarország képviselőinek kérésére, hogy egymás között megállapodhassanak. Czernin kompromisszumot ajánlott: az elfoglalt területek megszállás alatt maradnak, amíg a békét meg nem kötik; a béke megkötése után Lengyelországban, Litvániában és Kurlandban népszavazással kell eldönteni az országok sorsát. A népszavazást semleges ország megfigyelése alatt kell megtartani. Czernin javaslatát nemcsak a szovjetküldöttség vetette el, hanem a németeket sem elégitette ki.

Breszt-Litovszkban egyre izzóbb lett a levegő. „A helyzet — december 27-én ezt írta Czernin naplójába — folyton romlik. Hindenburg fenyegető táviratai, hogy vonjanak vissza mindent. Ludendorff óránként telefonál; újabb dührohamok. Hoffmann rendkívül ingerült.”⁹

A szovjetküldöttség kijelentette, hogy elhagyja a konferenciát és abbahagyja a tárgyalásokat. Ennek a fenyegetésnek az lett a következménye, hogy Németország majdnem összeveszett Ausztria-Magyarországgal. Czernin kijelentette Kühlmannnak, hogy Ausztria-Magyarország külön tárgyalásokat fog folytatni Oroszországgal, ha Németország túlságosan növeli követeléseit. Kühlmann arra kérte Czernint, hogy adja írásban Ausztria-Magyarország nyilatkozatát: erre azért volt szüksége, hogy nyomást gyakorolhasson a német hadvezetőségre. Czernin megírta, amit követeltek tőle. Egyidejűleg elküldte Hoffmannhoz katonai tanácsadóját, Tiszeričet, hogy megismételje a különbékével való fenyegetődzést.

Végül is elhatározták, hogy a kiürítés feltételeit a bizottságban fogják részletesen megtárgyalni.

Csaknem kétnapi szünet után, december 27-én (14-én) este megnyílt a politikai bizottság második ülése, melyen a szovjetküldöttség a megszállott területek kiürítéséről beszélt. A szovjetküldöttség javaslata így hangzott:

⁹ Czernin: Im Weltkrieg. 311. l.

„Teljes összhangban a szerződő felek nyílt kijelentésével, melyben leszögezték, hogy nincsenek hódító terveik és minden annezió nélkül kívánnak békét kötni, Oroszország kivonja csapatait Ausztria-Magyarország, Törökország és Perzsia megszállott területeiről, a négyesszövetség hatalmai pedig kiűrik Lengyelországot, Litvániát és Kurlandot és Oroszország más területeit.”¹⁰

A németek önrendelkezési elvének megfelelően Oroszország megígérte, hogy a felsorolt területek népességének lehetőséget nyújt arra, hogy maga döntse el állami létének kérdését. E szerint az önrendelkezési jogukat gyakorló területeken nemzeti hadseregükön vagy helyi milicián kívül semmiféle más katonaságnak nem szabad jelen lennie. A csapatok kivonásának időpontját külön katonai bizottság állapítja meg.

Kühlmann a szovjet nyilatkozatra ellenjavaslattal felelt, melyhez Ausztria-Magyarország is hozzájárult. „Amennyire a körülmények megengedik — mondotta Kühlmann —, igyekszünk az orosz küldöttségnek a tárgyalások folyamán megismert nézeteivel számolni.” Az ellenjavaslat első pontjában Németország arra kötelezte magát, hogy mielőtt a békét megkötik és az orosz hadsereg leszerelése befejeződik, a megszállott orosz területeket ki fogja üríteni, „amennyiben az a második cikknek nem fog ellentmondani”.

A németek ellenjavaslatának 2. cikke így szólt:

„Mivel az orosz kormány, elvéinek megfelelően, az orosz állam kebelébe tartozó összes népek számára kivétel nélkül a teljes különválásig terjedő önrendelkezési jogot proklamálta, ezért tudomásul veszi a Lengyelországban, Litvániában, Kurlandban, Észtország és Livland egy részén élő népek nyilatkozatait, melyekben abbeli akaratuknak adnak kifejezést, hogy teljes állami önállóságra és az orosz-föderációból való kiválásra törekednek.

Az orosz kormány elismeri, hogy ezeket a nyilatkozatokat a jelenlegi viszonyok között a népakarat kifejezésének kell tekinteni és kész az ebből folyó következtetéseket levonni.”¹¹

Kühlmann ezután azt kérdezte, hajlandó-e a szovjet kormány egész Livlandból és Észtországból kivonni csapatait, hogy a helyi lakosságnak lehetővé tegye a németek által megszállt területeken élő testvéreivel való egyesülést. Hoffmann tábornok Finnország önállósága iránt is érdeklődött. Néhány perc múlva Hoffmann tábornok azt kérdezte, hogy milyen a vasúti személyforgalom Ukrajnával. A szovjetküldöttség meglepetésének adott kifejezést e kérdés felett. Hoffmann azt válaszolta, hogy az ukrán Központi rádától értesítést kapott, hogy ukrán küldöttség fog érkezni Breszt-Litovszkba. A tábornok tudni akarta, milyen úton fog megérkezni a küldöttség, hogy a vele való távirati összeköttetésről gondoskodhassék.

¹⁰ A breszt-litovszki béketárgyalások. 28. 1.

¹¹ Ugyanott, 29. 1.

A németek manővere világos volt. Lengyelország és a Baltikum megszállását a szovjethatalom nemzetiségi politikájára való hivatkozással akarták fedezni; ezek a területek, úgymond, az önrendelkezési elvnek megfelelően állítólag különváltak Oroszországtól és további sorsuk az ő saját ügyük. Hoffmann tábornok pedig már minden diplomatiszálás nélkül, katona módjára durván értésére adta a szovjetküldöttségnek, hogy ha Szovjetoroszország tiltakozik ez ellen, Ukrajnát fogják ellene kijátszani.

A német diplomácia felfedte kártyáit; az imperialisták leplezetlenül mutatták rabló szándékaikat.

A szovjetküldöttség félbeszakította a tárgyalásokat és elhatározta, hogy Petrográdra utazik. A német küldöttség nem tudván, hogy nem túlságosan korán vetette-e le az álarcot, észbe kapott és sietett enyhíteni azt a benyomást, melyet követelései keltettek. Az alatt az ürügy alatt, hogy a szovjet küldöttséget meg akarják ismertetni a békeszerződés előzetes tervezetével, december 28-ára (15-ére) egybehívták a békekonferencia politikai bizottságának ülését. A szerződés-tervezetet felolvasták, de a területi kérdésekre vonatkozó vitás paragrafusok nélkül. Kühlmann ez alkalommal felvetette az Aaland-szigetek kérdését, azt követelvén, hogy tartsák meg a régi szerződést, melynek értelmében ezeket a szigeteket semmiesetre sem szabad megerősíteni.

Este volt a békekonferencia teljes ülése. A szovjetküldöttség előtt valamennyien előékenyen áradoztak. A bolgárok azt mondták, hogy az egész emberiség hálával tartozik a szovjetküldöttségnek. A törökök pompás diplomatáknak nevezték az oroszokat. A nemzetközi jog történetének új korszakáról, — a béke alkotóiról szónokoltak. Egyszóval, mindent megtettek, hogy a győzők „demokráciájának és békeszeretetének” és a konferencia tárgyilagos jellegének illúzióját megőrizték.

A szovjetküldöttség elutazott Petrográdra.

2. A békétárgyalások második szakasza

**Németország kihasználja az áruló ukrán
Központi rádát.**

A tárgyalási szünet alatt a külügyi népbiztosság újból felhívta az antant kormányait, hogy vegyenek részt a békétárgyalásokon. Az antant ezúttal sem válaszolt. A szovjetkormány előtt az a kérdés állott, mitévő legyen továbbra Németországgal, mely már kimutatta foga fehérét. Lenin azt indítványozta, hogy a tárgyalásokat Stockholmban vagy más semleges városban folytassák. Egy semleges országból a hadviselő országok népei előtt könnyebben lehetett demonstrálni a szovjetek békepolitikáját. A szovjetküldöttség semleges országban nem lett volna kitéve a németek feszélyező felügyeletének és rádiójelentéseit nem fogta volna fel az ellenfél. Elesett volna

a német hadicenzúra is, mely valójában még a vezetéken folytatott tárgyalásokat is ellenőrizte.

A tárgyalások színhelyének áthelyezéséről a szovjetküldöttség még Breszt-Litovszkban megbeszélést folytatott Kühlmannel és Czerninnel, akik ellenezték, hogy semleges országban folytassák a tárgyalásokat, de kijelentették, hogy a konferencia befejezése után készek Oroszországba utazni, hogy ne megszállott területen írják alá a békét, hanem, például, Pszkovban. Lenin azonban ragaszkodott a tárgyalások áthelyezéséhez.

1918. január 2-án (1917. december 20-án) a német, osztrák-magyar, török és bolgár küldöttség elnökeinek táviratot küldtek, melyben a szovjetkormány nyomatékosan követelte, hogy a tárgyalások színhelyét helyezzék át Stockholmba. A távirat egyidejűleg hangsúlyozta, hogy a német blokknak a területi kérdésekre vonatkozó formulázása ellentétben áll a nemzetek önrendelkezési szabadságának elvével, még a december 25-i (12-i) német deklarációban adott meggyőző értelmezésben is.

A szovjetkormány távirata nagy riadalmat keltett az ellenfél táborában, különösen Ausztria-Magyarországban. „A hangulat nálunk éppúgy, mint a németeknél nagyon nyomott — írta Czernin naplójában. — Kétségtelen, hogyha az oroszok megszakítják a tárgyalásokat, a helyzet nagyon súlyos lesz. A helyzetből kivezető egyetlen út: az ukrán küldöttséggel folytatandó gyors és energikus tárgyalás.”¹²

A szovjetküldöttségnek táviratot küldtek, melyben határozottan elutasították a béketárgyalásoknak Breszt-Litovszkból való áthelyezését. A távirati válasz hangsúlyozta, hogy a küldöttséget legkésőbb január 5-re (december 23-ra) várják Bresztben.

Hertling német kancellár a Reichstag költségvetési bizottságában január 4-én (december 22-én) mondott beszédében bejelentette, hogy a szovjetkormány a béketárgyalásoknak Breszt-Litovszkból valamely semleges országba való áthelyezését követeli. A kancellár kijelentette, hogy a német kormány abba nem egyezett bele. Hertling tiltakozott az ellen, hogy a szovjetsajtóban annexiók hódításokkal vádolják Németországot. Egyidejűleg közölte, hogy az ukrán Központi ráda küldöttsége Breszt-Litovszkba érkezett. Ilymódon minden kétséget kizáróan megértette, hogy lehetséges, hogy Ukrajnával külön tárgyalásokat fognak folytatni.

A szovjetkormány január 4-én (december 22-én) táviratilag közölte, hogy továbbra is ragaszkodik a tárgyalások áthelyezéséhez. Mivel azonban az összes delegációk már Breszt-Litovszkba érkeztek, ezért a szovjetküldöttség is oda utazik, abban a meggyőződésben, hogy ott könnyebb lesz megegyezni a tárgyalások új helyét illetően.

A Petrográdról kapott távirat azonnal emelte a német és osztrák-

¹² Czernin: Im Weltkrieg. 314. l.

magyar diplomataik hangulatát. „Érdekes volt megfigyelni — írta Czernin —, hogy a németek milyen elragadtatással fogadták ezt a hírt; csak a hirtelenül kitörő viharos öröm, mely valamennyiüket áthatotta, mutatta, hogy milyen nyomasztó érzés nyűgözte le őket, hogy milyen erős volt az aggodalom, hogy az oroszok nem térnek vissza.”¹³

Ukrajnát illetően Németország és Ausztria-Magyarország érdekei eltértek egymástól. Németországban január 2-án (december 20-án) a legfőbb hadvezetőség és a kormányfő között tanácskozás folyt le, s ezután a koronatanács ülésezett. Kühlmannnak Bresztben elfoglalt álláspontját jóváhagyták. Most tisztázni kellett a megszállott területek és mindenekelőtt Lengyelország sorsának kérdését. Ezt a kérdést a háború ideje alatt több ízben tárgyalták. A német legfőbb hadvezetőség azt követelte, hogy az országtól elszakított végvidékeket teljesen Németországhoz csatolják. Kühlmannnak szintén ez volt az álláspontja. Ő azonban ellene volt a nyílt annexiónak, s azt javasolta, hogy az annexiót a megszállott országokkal kötendő önkéntes megegyezéssel leplezzék.

Hoffmann tábornok olajat öntött a tűzre. Attól félt, hogy Lengyelország bekebelezése esetén a birodalom német lakosságának egyöntetősége gyengülni fog. Ezért azt javasolta, hogy szorítkozzanak a német határ kiigazítására Lengyelország egyes részeinek rovására. A kihallgatáson Hoffmannnak sikerült meggyőznie II. Vilmost javaslata előnyéről. A koronatanácsban II. Vilmos Hoffmann álláspontját támogatta. Ez ellen Hindenburg és Ludendorff tiltakozott. Hindenburg távozással fenyegetőzött, s Hoffmann lemondását követelte. Kühlmann azt ajánlotta Ludendorffnak, hogy ő maga utazzék Bresztbe és vegyen részt a tárgyalásokon. Ludendorff azonban azt felelte, hogy az ő breszti utazása felesleges vállalkozás volna, mert ő „csak ronthat ottan”. A tanácskozás órákig tartott. Végre, II. Vilmos vonakodott elbocsátani Hoffmann-t, viszont Lengyelország kérdésében elfogadta Hindenburg álláspontját. Ez eldöntötte a vitát. Még csak Ausztria-Magyarországot kellett rábírní erre a kombinációra.

Ausztria-Magyarországban azonban elleneztek ezt a kombinációt. Németország a háború elején Ausztria-Magyarországnak ajánlotta fel Lengyelországot, vámúnió vagy a német birodalommal kötendő örökös vámszövetség és külön vasúti és hadügyi egyezmény fejében. Akkor azonban Ausztria-Magyarország nem kívánta Lengyelország bekebelezését. Nincs kizárva, hogy itt az játszott szerepet, hogy Franciaország, Anglia és Oroszország nélkül a lengyel kérdés nem volt véglegesen eldönthető. Ezenkívül Ausztria-Magyarország bizonyos körei a Németországgal való szorosabb szövetséget túlságosan drága kompenzációnak tekintették Lengyelorszáért: attól féltek, hogy Németországgal szemben teljesen függő helyzetbe kerülnek. Magyar-

¹³ Czernin: Im Weltkrieg. 314. 1.

ország tiltakozásának is szerepe volt ebben, mert Lengyelországnak, mint önálló harmadik tagnak a kettős birodalomba bekebelezése a kettős monarchiát hármass monarchiává változtatta volna át és azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a Habsburg-birodalom ügyeibe csökkenni fog Magyarország befolyása. Bármint volt is, való, hogy Ausztria-Magyarország a háború elején nem fogadta el Németország „ajándékát”.

Idővel azonban a helyzet megváltozott. Midőn Tisza elhagyta Magyarország miniszterelnöki székét, Magyarország ellenállása meggyengült. Az osztrák-magyar politikusok egyre jobban megbarátkoztak Lengyelország bekebelezésének gondolatával. Amint azonban Németország mind tovább nyomult előre keletre, annál inkább nőtt az étvágya. A németek most már azt követelték, hogy az osztrákok hagyják el Lublint. Az osztrákok ezt ellenezték. A szövetséges diplomaták viszálykodtak, intrikáltak Lengyelországban, kémkedtek egymás ellen. Az ügy még azzal is bonyolódott, hogy a lengyel politikusok, akikkel tárgyalásokat folytattak, Lengyelországot úgy akarták visszaállítani, hogy — Galícia is hozzátartozzék. De ez a terület Ausztria-Magyarország kezében volt. Volt idő, mikor Ausztria-Magyarország hajlandó lett volna átengedni Galiciát Lengyelországnak, de ennek ellenében Romániát akarta megkapni. „Mivel lehetetlen volt megtörni Ludendorff tábornok ellenállását — ismerte be Czernin —, ezért a továbbiakban ideiglenesen amellet a gondolat mellett voltunk, hogy Lengyelország helyett Romániát csatolják Ausztria-Magyarországhoz.”¹⁴

De Németország maga is szemet vetett Romániára. Ausztria-Magyarország ellenállásának megtörése céljából a németek az ukrán küldöttséggel való tárgyalásra határozták el magukat, azt remélve, hogy az ukrán ütőkártyát Szovjetország és Ausztria-Magyarország ellen egyaránt kijátszhatják.

Az ukrán Központi ráda politikusai felettébb bonyolult intrikát szőttek ebben az időben. Az antant képviselői Ukrajnában voltak, pénzelték és mindenképpen a Szovjetköztársaság ellen uszították a Rádát. Segítséget kapván az antant ügynökeiktől, a Központi ráda az orosz ellenforradalmat, Kaledin és Dutov tábornokokat támogatta, nem engedte át a szovjet csapatokat, melyeket a lázadó tábornokok ellen küldöttek, lefegyverezte a szovjet csapatokat. Egyszóval, a Ráda tevékenyen bekapcsolódott az ellenforradalmi blokkba.

1917. december 17-én (4-én) a szovjetkormány azt követelte a Központi rádától, hogy szüntesse meg ezt az ellenséges tevékenységet. A Népbiztosok Tanácsa figyelmeztette a Rádát, hogy amennyiben nem ad kielégítő választ, ezt úgy fogja tekinteni, hogy a Ráda nyílt háborút visel a szovjethatalom ellen. A Központi ráda, mely félt ugyan a néptömegek felháborodásától, de már megegyezett az antant

¹⁴ Czernin: Im Weltkrieg. 282. l.

képviselőivel, sőt pénzbeli előleget kapott is tőlük, a szovjet hatalomnak is azt ajánlotta, hogy bocsátkozzék vele tárgyalásokba. A Népbiztosok Tanácsa 1918. január 2-án (1917. december 20-án) elfogadta a Ráda ajánlatát.

Az ukrán diplomaták ugyanezekben a napokban Németország és Ausztria-Magyarország képviselőivel is megkezdtek a tárgyalásokat. Érdekes helyzet adódott: a Központi ráda egyidejűleg három ellenséges, egymást kölcsönösen kizáró féllel tárgyalt. A németek kapva kaptak ezeken az univerzális diplomatákon és sietteték Breszt-Litovszkba való érkezésüket. Az ukránokkal való előzetes tárgyalásokat Hoffmann folytatta. A Ráda küldöttjei tudták, hogy a nép felkelt kormányuk ellen. Látták, hogy milyen gyorsan zsugorodik össze az a terület, melyen a Ráda uralkodott. Csak a külföldi szuro nyok menthették meg őket. Hajlandók voltak akármilyen árulásra, csak hogy fegyveres segítséget kapjanak Németországtól. Gabonát, élelmiszert, vasércet ígértek a németeknek, német ellenőrzés alá akarták adni a vasutakat, — de azzal az egy feltétellel, hogy a német csapatok minél előbb vonuljanak be Ukrajnába.

Hoffmann hamarosan rájött, hogy kikkel van dolga. A tábornok kezdetben Ausztria-Magyarország ellen szándékozott kihasználni az ukrán diplomatákat. Kétséget kizáró módon utasította az ukránokat, hogy milyen magatartást tanúsítsanak, mit követeljenek. Az ukrán árulók Cholm vidékének, Bukovinának és Kelet-Galiciának Ukrajnához való csatolását követelték. Hoffmann felvilágosította őket, hogy túlságosan sokat akarnak markolni: Cholm vidékéről még lehet beszélni, de Ausztria-Magyarország tartományainak bekebelezését követelni — ez már túlságosan sok. A Ráda képviselői kelletlenül engedelmeskedtek. Hoffmann utasításának megfelelően, csak Cholm vidékét követelték. A terv az volt, hogy Bukovinából és Kelet-Galiciából Habsburg uralom alatt önálló osztrák-magyar koronaterületet fogtak alakítani. Ez a két tervezet a németek malmára hajtotta a vizet, amennyiben Ausztria-Magyarországot nehéz helyzetbe hozta. Ha Ausztria-Magyarország hozzájárult volna Cholm vidékének Lengyelországtól való elszakításához és Ukrajnához való kapcsolásához, ezzel maga ellen ingerelte volna a lengyeleket. Másrészt, ha Galiciából és Bukovinából önálló koronaterületet alkottak volna, ez erősítette volna Ausztria-Magyarország többi nemzetiségeinek nemzeti mozgalmát, ami a kettős monarchia gyengülésére vezetett volna. Hoffmann tehát az ukrán árulók segítségével engedményeket akart kicsikarni Ausztria-Magyarországtól a lengyel kérdésben. A kulissza mögött dirigálta bábjaikat és maga is gyönyörködött munkájában. Az ukránok álláspontjáról ezt írta: „Egész biztosan pontosan tudták, hogy az esetleges német segítségen kívül semmi sem áll mögöttük, hogy a kormányuk merőben fiktív fogalom; ennek ellenére Czernin

gróffal folytatott tárgyalásaik alkalmával ragaszkodtak korábban támasztott követeléseikhez és hajszálnyit sem engedtek azokból.”¹⁵

Czernin természetesen tudta, hogy a Ráda képviselői csak hábók a németek kezében. De Ausztria-Magyarország kétségbeesett élelmezési helyzete arra kényszerítette Czernint, hogy a lehető legsürgősebben igyekezzék szerződést kötni Ukrajnával. Az ukrainai gabonáért azonban drága árat kellett adni: olyan hadsereget kellett Ukrajnába indítani, mely vágyakozó figyelemmel kísérte a békétárgyalások menetét; ezenkívül több területet kellett átengedni Ukrajnának. Czernin konokul ellenállt.

Az ukránokkal folytatott tárgyalások elhúzódtak. Sőt a konferencia megnyitását is el kellett halasztani. Kühlmann és Czernin január 4-én (december 22-én) érkezett a konferenciára, de a konferencia első ülését csak január 9-én (december 27-én) tartották meg.

A német diplomácia
támadásba megy.
Közvetlenül a konferencia megnyitása előtt Kühlmann és Czernin újból közös vonalat dolgoztak ki, nehogy újból zavar támadjon, amint ez a tárgyalások elején történt a szovjetküldöttség fellépésével kapcsolatban. Minden lehetséges lépés gondos mérlegelése után arra az elhatározásra jutottak, hogy meg kell előzni a szovjetküldöttség vágását és lehetőleg reá kell mérni a csapást. Kiosztották a szerepeket; megállapították a taktikai tervet. Úgy gondolták, hogy minden fegyvert — a diplomáták fellépéseit és a katonák fenyegetőzését — fel fognak használni.

A konferencia megnyitása után Kühlmann kért szót. Megemlítette, hogy más országok bevonása céljából az orosz küldöttség indítványára tíznapos szünet állt be a tárgyalásokban. A szünet ideje 1918. január 4-én éjjel 12 órakor járt le. A háború egyetlenegy résztvevőjétől sem érkezett értesítés, hogy a békétárgyalásokhoz csatlakoztak.

„Amint a szövetséges hatalmak 1917. december 25-i (12-i) közléséből következik — mondotta Kühlmann — az egyik legfontosabb feltétel az volt, hogy az összes hadviselő hatalmak egyhangúlag fogadják el az összes népeket egyaránt kötelező feltételeket.

Ezeknek a feltételeknek be nem teljesülése azt a következményt vonta maga után — ez a nyilatkozat tartalmából éppúgy következik, mint a határidő lejártából —, hogy ez az okirat érvénytelenné vált.”¹⁶

Az a fenntartás, melyet Kühlmann illesztett a négyesszövetség hatalmainak 1917. december 25-i (12-i) deklarációjába, kisegítette a németeket. Most erre támaszkodva, hatálytalannak nyilvánították az „annexió és hadisarc nélküli” szovjet békeformulához való csatlakozásukat.

¹⁵ Hoffmann: Aufzeichnungen. I. 213. l.

¹⁶ A breszt-litovszki békétárgyalások. 45—46. l.

Kühlmann, mielőtt valaki is ellenvetést tehetett volna nyilatkozata ellen, azonnal áttért a tárgyalások semleges országba való áthelyezésének kérdésére. Kihirdette a „négyesszövetség hatalmainak végleges, megváltoztathatatlan határozatát”. A tárgyalásokat Breszt-Litovszkban fogják folytatni. Ami „nem kötelező formában” tett ígéretét illeti, hangsúlyozta Kühlmann, hogy a békét véglegesen Oroszországban fogják aláírni, a „nemzetközi udvariasság kedvéért” nem ellenzi, ha a szerződést más helyen fogják aláírni. Kühlmann beszéde végén tiltakozott a szovjetsajtónak Németországgal szemben használt illojális hangja ellen, mely állítólag veszélyezteti a békétárgyalásokat.

Kühlmann után Czernin szólalt fel. Ő szintén ellenezte, hogy a tárgyalásokat Stockholmba helyezzék át. Ez, úgymond, először is technikai okokból lehetetlen: Bresztből az összes delegációk közvetlen vezetékekkel vannak összekötve fővárosaikkal.

„De még fontosabb a második ok — mondotta Czernin —. Önök, tisztelt uraim, annakidején általános békétárgyalásokra hívtak meg bennünket. Mi elfogadtuk a meghívást és megegyeztünk az általános béke alapjait illetőleg.

Az általános béke elfogadott alapjaihoz híven, Önök tíznapos ultimátumot intéztek szövetségeseikhez. Szövetségeseik nem válaszoltak Önöknek és ma nem általános békéről, hanem Oroszország és a négyesszövetség hatalmai között kötendő különbékéről van szó.”¹⁷

Czernin után Törökország nevében Talaat-pasa, Bulgária nevében pedig Popov beszélt. Mindketten kijelentették, hogy teljesen egyetértenek az előző szónokokkal.

A „homloktámadás” — amint Czernin mondotta — abban állott, hogy a német és az osztrák-magyar imperialisták egyenesen kijelentették a szovjetképviselőknek: elég volt az általános békéről való szölamokból, most csak a megkötendő különbékéről van szó.

A külügyminiszterek után a katonai képviselők következtek. Elsőnek Hoffmann tábornok jutott szóhoz, aki élesen tiltakozott a szovjetkormánynak a német csapatokhoz intézett rádiótáviratai és felhívásai ellen. Az osztrák-magyar, a bolgár és a török küldöttség katonai megbízottai csatlakoztak a tiltakozáshoz.

A katonák magatartása a német diplomaták fellépésének ultimátum jellegét kölcsönözte.

A következő ülésen, január 10-én (december 28-án), Kühlmann az ukránokat tolta előtérbe. Azok elolvasták a Központi ráda deklarációját. Ebben az okiratban kijelentették, hogy a Népbiztosok Tanácsának hatalma nem terjed ki Ukrajnára. Ezért a Népbiztosok Tanácsa által megkötött béke nem kötelezi Ukrajnát. A Központi ráda önállóan fog tárgyalni.

Golubovics, a Központi ráda küldöttségének elnöke, alig fejezte

¹⁷ A breszt-litovszki békétárgyalások. 47. 1.

be az olvasást, amikor Kühlmann ezt a kérdést intézte a szovjetküldöttség elnökéhez: „Vajjon ő és a küldöttsége továbbra is egész Oroszország egyedüli diplomáciai képviselői szándékoznak lenni?”

Kühlmann további kérdéseivel minden áron választ akart kapni arra, hogy az ukrán küldöttséget az orosz küldöttség részéül, vagy pedig önálló állam képviselőének kell-e tekinteni.

A németek diplomáciai támadása csak Trockij árulása következtében érte el célját, aki a tárgyalások második szakaszában, január 9-től (december 27-től) a szovjetküldöttség élén állt. Trockij tudta, hogy az ukrán nép felkelt a Központi ráda ellen, hogy a Ráda valójában hadiállapotban van Szovjetoroszországgal. Világos volt, hogy a Ráda órái már meg vannak számolva. Trockij mindennek ellenére önállónak ismerte el az ukrán küldöttséget. Ezáltal áruló módon a német imperialisták kezére játszott.

Január 10-én este Kühlmann és Hoffmann részvételével tanácskozást tartottak Czerninnél, hogy további magatartásuk vonalát meghatározzák. Hoffmann tábornok azt követelte, hogy továbbra is fenyegető nyomást gyakoroljanak a szovjetküldöttségre. „Mégegyszer alaposan a fejükre kell ütni” — kiáltotta. De a két miniszter azt ajánlotta, hogy nyugodtabban mérlegeljék a dolgot, vizsgáljanak meg paragrafust paragrafus után és toljanak félre mindent, ami nem világos. Ilyen taktikát követelt mindenekelőtt az a körülmény, hogy az ukránokkal való tárgyalások Németország és Ausztria-Magyarország viszálya miatt még nem fejeződtek be. Ezenkívül hírek érkeztek a Központi ráda ellen irányuló mozgalmakról; a Ráda területe katasztrófálisan zsugorodott. Kühlmann javaslatára a szerződés egyes pontjainak megtárgyalását a politikai bizottsághoz tették át.

A politikai bizottság első ülésén a szovjetküldöttség újból azt követelte, hogy a tárgyalásokat a területi kérdéseken kezdjék. Kijelentette, hogy a legfőbb nézeteltérés Lengyelország, Litvánia és Kurland sorsának kérdésében áll fenn. Breszt-Litovszkba utazva a szovjetküldöttség meghívta oda ez országok dolgozóinak képviselőit. Most várják, hogy mit mond nekik a konferencia. Kühlmann ismét elhárította a szovjet indítványt. Az ideérkezettek hadd foglalkozzanak egyelőre gazdasági és jogi kérdésekkel — mondotta.

A konferencia egyhelyben topogott. Minden egyes pont vitákat váltott ki.

Hosszú viták folytak az egyes kifejezések szövegezése körül. Kiderült, hogy a németek és osztrákok nem tudtak mindig megegyezni. A háború befejezéséről szóló első cikket így szövegezték: „A két állam elhatározta, hogy a jövőben békében és barátságban fog élni.” A szovjetküldöttség azt javasolta, hogy töröljék ezt a szöveget, mert tisztán deklaratív jellegű. A németek és osztrákok tiltakoztak ez ellen.

Kühlmann ezt javasolta: „A két nép elhatározta, hogy a jövőben békében fog élni.”

A szovjetküldöttség ezt indítványozta: „Mindkét állam elhatárolta.”

A németek: „A két nemzet elhatárolta.”

A szovjetküldöttség: „Itt azt írták, mindkét szerződő állam.”

Kühlmann már ingerülten ezt hajtogatja: „Mindkét nemzet elhatárolta”. Ezért csodálkozom, hogy Önök ennyire ellenkeznek... Elfogadható-e az Önök számára ez a szövegezés: „mindkét nemzet?”

A szovjetküldöttség: „Mindkét nép.”

A vitába beleavatkozott Czernin: „Ez a fogalmazás „mindkét nép” lehetetlen, mert Ausztria-Magyarországban sok nép él.”

Kühlmann megmagyarázza, hogy itt Németországról és Oroszországról van szó. Czernin olyan szövegezéshez ragaszkodik, mely Ausztria-Magyarországra is illenék.

Kühlmann ismétli, hogy a szövegezés tervezete Németországnak és Oroszországnak egymáshoz való viszonyát szabályozza és ezért szól így: „a két nemzet”.

Czernin: „Nekem nem volna kifogásom az ellen, ha ezt mondanák: „a szerződő felek”.

Így folyt ez tovább, ugyanebben a szellemben.

A bizottságokban két napig húzódtak a tárgyalások. Németország és Ausztria-Magyarország egyidejűleg tovább is titkos érintkezésben állt Ukrajnával.

A békefeltételek előterjesztése.

A béketárgyalások lassú menete ingerelte a német legfőbb hadvezetőséget. A békekötés elhalasztásának minden napja egyre jobban bomlasztotta a hadsereget. Ludendorff tábornok ezt írta: „A tárgyalások hajszállal sem jutottak előbbre. Úgy, ahogy eddig Breszt-Litovszkban tárgyaltak, egyáltalában nem juthatunk békéhez, de elérhetjük, hogy szellemi harcképességünk még mélyebbre süllyed.”¹⁸ Ludendorff táviratokkal bombázta Hoffmann-t. „Mintha tükön ültem volna Kreuznachban — írta Ludendorff —, állandóan hajszoltam Hoffmann tábornokot, hogy siettesse a tárgyalásokat.”

Hoffmann azt követelte Kühlmann-tól és Czernintől, hogy adjanak neki lehetőséget a felszólalásra. Czernin tanúsága szerint Hoffmann napokig készült beszédére. Többször szólásra akart emelkedni. Január 12-én (december 30-án) délelőtt újból felszólalt és tiltakozott az ellen, hogy a szovjetküldöttség szikratáviratokat küld szét és a szovjetsajtót terjeszti a fronton. Végül, mintha eljött volna az újabb „fejbevágás” ideje.

Január 12-én este, a politikai bizottság ülésén, a szovjetküldöttség felolvasta a vitás kérdésekre vonatkozó tervezetét, melyben követte, hogy Németország és Ausztria-Magyarország kormánya kate-

¹⁸ Ludendorff: *Meine Kriegserinnerungen 1914—1918*. Berlin, 1919. 443. l.

gorikusan erősítse meg, hogy a volt orosz birodalom területéből semmit sem szándékoznak Németországhoz, vagy Ausztria-Magyarországhoz csatolni. Az önrendelkezési joggal élő területek jövő sorsának kérdése minden külső nyomás nélkül, teljes politikai szabadság mellett döntendő el. A kérdést csak akkor szabad szavazás alá bocsátani, ha ezekről a területekről kivonták az idegen katonaságot és a menekültek és a kitelepítettek visszatértek hazájukba. E területek állami szervezete kérdésében véglegesen népreferendum útján kell határozni.

Hoffmann felfortyant: „Mindenekelőtt — mondotta élesen — tiltakoznom kell a nyilatkozatok hangja ellen. Az orosz küldöttség úgy beszélt, mintha az általa képviselt fél győztesként vonult volna be országunkba. Hangsúlyozni szeretném, hogy a tények teljesen ellentmondanak ennek: A győzelmes német csapatok orosz területek vannak.”¹⁹

Hoffmann tábornok terjedelmes beszédében, mely tele volt a szovjethatalom ellen intézett mérges kirohanásokkal, ismertette az egyfelől Németország, másfelől Litvánia és Kurland között kötött „egyezmény” történetét. A tábornok beszéde végén kifejtette, hogy a német kormány miért nem akarja kiüríteni a megszállott területeket:

„... A német legfőbb hadvezetőségnek közigazgatás-technikai okokból is el kell utasítani Kurland, Litvánia, Riga és a rigai-öböl szigeteinek kiürítését. Ezeken a területeken nincsenek kormányzati szervek, nincsenek bíróságok és a bírósági védelem szervei, nincsenek vasutak, nincs sem távíró, sem posta. Mindezt Németország teremtette meg és Németország igazgatja.

Ezeknek a népeknek a közeljövőben nem lesz sem saját hadseregük, sem milíciájuk, mert nincsenek olyan szerveik, melyek mindezt megszervezhetnék.”²⁰

Hoffmann úgy állította be a kérdést, mintha a németek Litvániában és Lettországbán majdnem teljesen vad országot találtak volna, ahol se posta, se utak nincsenek. A dühbegurult tábornok nyilvánvalóan elvesztette szemmértékét. Még a német blokk küldöttjei is csak nagynehezen tudták leplezni zavarukat. Czernin ezt írta: „Hoffmann szerencsétlen beszédet mondott. Napokig dolgozott rajta és nagyon büszke volt rá. Kühlmann és én nem titkoltuk előtte, hogy beszédének csak az lett az eredménye, hogy a hátszínűt ellenünk ingerelte.”²¹

Valóban, a hátszínűben a helyzet egyre élesedett. Ausztria fővárosában élelmiszerzavargások törtek ki. Bécs segítségért könyörgött Berlinben. Németországban egyre nőtt a sztrájkmozgalom. A had-

¹⁹ A breszt-litovszki béketárgyalások. 96. l.

²⁰ Ugyanott, 94. l.

²¹ Czernin: Im Weltkrieg, 322. l.

seregben is fokozódott a háború miatti elégedetlenség. A német legfőbb hadvezetőség állhatatosan követelte, hogy Breszt-Litovszkban mielőbb fejezzék be a béketárgyalásokat. Végül, január 18-án (5-én) a politikai bizottság ülésén a győztesek előterjesztették feltételeiket. Hoffmann tábornok elővette a térképet és ezt mondta:

„A térképet az asztalon hagyom és kérem a jelenlevő urakat, hogy ismerkedjenek meg vele.”²²

A tábornok még azt sem tartotta szükségesnek, hogy megmagyarázza, mit is jelent a térképen húzott vonal. Midőn magyarázatot kértek, a tábornok ezt felelte: „A megjelölt vonalat katonai okok diktálták: ez a vonal nyugodt állami építőmunkát és az önrendelési jog megvalósítását biztosítja a vonal túlsó oldalán élő népek számára.”²³

Hoffmann vonala a volt orosz birodalom birtokaiból több mint 150 ezer négyzetkilométernyi területet hasított le. Németország és Ausztria-Magyarország elfoglalta Lengyelországot, Litvániát, Bjeloruszszia és Ukrajna egy részét, ezenkívül Észtország és Lettország egy részét. A németek kezében maradtak a Moonsund-szigetek és a Rigai-öböl. Ez lehetővé tette, hogy Németország ellenőrizze a Finn- és Botteni-öbölbe vezető tengeri utakat és a Finn-öbölben Petrográd ellen támadó hadműveleteket hajtson végre. A németek kezébe mentek át a Balti-tenger kikötői, amelyeken át bonyolódott le Oroszország tengeri kivitelének 27 százaléka. Ezeken a kikötőkön ment át az orosz behozatal 20 százaléka is.

Hoffmann vonalának majdnem semmi természetes határa sem volt. Sőt, mi több, a Dvina nyugati partján Rigánál felvonulási terület maradt Németország támadó hadműveletei céljára, melyek az orosz védelmi vonal jobb szárnyát fenyegették. A dvinszki vár közvetlenül a tűzvonalba került. A megállapított határ sztratégiai szempontból rendkívül kedvezőtlen volt Oroszországra nézve. Ez a határ megszállással fenyegette egész Lett- és Észtországot, fenyegette Petrográdot, sőt bizonyos mértékben Moszkvát is. Ez a határ egy Németország elleni háború esetén Oroszországot mindjárt a háború elején területvesztésre kárhoztatta volna.

A szovjetküldöttség azt követelte, hogy a békekonferenciát ismét szakítsák félbe tíz napra.

Ultimátum.

Németország és Ausztria-Magyarország arra használták fel a szünetet, hogy az Ukrajnával folytatott tárgyalásokat befejezzék. Az ukrán Központi Ráda ebben az időben már nem létezett többé. A Ráda területe mindössze arra a szobára zsugorodott össze, melyet Breszt-Litovszkban adtak neki. A szünet után az ukrán Központi Ráda képviselőinek alig-alig sikerült

²² A breszt-litovszki béketárgyalások. 126. l.

²³ Ugyanott.

visszatérniök a konferenciára. Amint később kiderült, a Ráda diplomatái csak csalárd úton jutottak el Breszt-Litovszkba: ugyanis azt mondták a vörösgárdistáknak, hogy ők a szovjetküldöttség részét alkotják. Golubovics, a küldöttség elnöke, egyáltalában nem tudott Bresztbe jutni. Január 30-ára (17-ére), midőn újból megnyílt a konferencia, Bresztbe érkeztek az ukrainai győzelmes szovjethatalom képviselői. Előterjesztették deklarációjukat. Czernin válaszában kijelentette, hogy Németország és Ausztria-Magyarország a január 12-i teljes ülésen az ukrán Központi Ráda küldöttségét az ukrán népköztársaság önálló és jogos képviselőének ismerte el. „Jelenleg — mondta Czernin — kénytelenek vagyunk elismerni az ukrán népköztársaságot, mint szabad szuverén államot, melynek teljes joga van nemzetközi kapcsolatokra.”²⁴

Az a tény, hogy a felkelő munkások és parasztok elűzték a Központi Rádát, mégis megnehezítette Németország helyzetét: nem volt többé az a kormány, amellyel tárgyal. Az a diplomáciai kártyavár, melyet Kühlmann és Czernin annyi ravaszsággal fölépített, összeomlott. Ezúttal a németeknek kellett kérniök, hogy a békekonferenciát szakítsák félbe. Február 3-án (január 21-én) Kühlmann és Czernin Berlinbe utazott.

Berlinbe érkezett Ludendorff is. A diplomaták és a szövetséges legfőbb hadvezetőség együttes ülésén arról tanakodtak, hogy aláírják-e a békét Ukrajna nem létező kormányával. Azonkívül, hogy holt lelkekkel kellett szövetséget kötnie, Czernin még attól is tartott, hogy ha Ausztria-Magyarország aláírja ezt a békét, ezzel Lengyelország haragját vonja magára. De Ausztria-Magyarország élelmezési helyzete rendkívül nehéz volt: nem nélkülözhetette az ukrán gabonát. Az osztrák-magyar hadvezetőség képviselője határozottan kijelentette, hogy Ausztria-Magyarország és hadserege éhínségre vannak ítélve. Elhatározták, hogy Ukrajnával megkötik a szerződést. Ludendorff azt követelte Kühlmanntól, hogy az Ukrajnával kötött békeszerződés aláírása után 24 óra alatt ultimátumot nyújtson át a szovjetküldöttségnek. Kühlmann ezt megígérte. Ugyanazon a tanácskozáson a Romániával kötendő béke feltételeit is megtárgyalták. Ludendorff erélyes rendszabályokat követelt Románia ellen.

A berlini tanácskozás február 6-án (január 24-én) ért véget; Kühlmann és Czernin visszatért Breszt-Litovszkba, ahol február 9-én (január 27-én) aláírták az Ukrán Rádával kötött békeszerződést. A szerződés arra kötelezte az Ukrán Rádát, hogy a bolsevikok ellen nyújtott katonai segítség fejében Németország és Ausztria-Magyarország részére 1918. július 31-ig egy millió tonna gabonát, 400 millió tojást, 50 ezer tonna élősúlyú szarvasmarhát, szalonnát, cukrot, lent, kendert, mangánércet stb. szállítson. A békeszerződés titkos függge-

²⁴ A breszt-litovszki béketárgyalások, 156. l.

lékében Ausztria-Magyarország arra kötelezte magát, hogy Kelet-Galíciában autonóm ukrán területet fog létesíteni. Czernin még aznap bejelentette a politikai bizottság ülésén, hogy az Ukrajnával kötött békét aláírták. „Mi elismertük az Ukrán Ráda kormányát — mondotta Czernin — ennél fogva ez a kormány számunkra létezik.” Czernin kijelentette, hogy ez a szerződés nem tekinthető barátságtalan aktusnak Szovjetországgal szemben.

Ludendorff aznap Kühlmannak telefonált Berlinből, arra a kötelezettségére emlékeztette, hogy 24 óra elteltével az Ukrajnával megkötött békeszerződés aláírása után meg kell szakítania a szovjetküldöttséggel folytatott tárgyalásokat. Egyidejűleg Hindenburg is, arra hivatkozva, hogy az orosz kormány, amint ő állította, az engedelmeség megtagadására hívta fel a német hadsereget, II. Vilmostól utasítást kért Kühlmann számára, hogy fejezze be a tárgyalásokat. II. Vilmos megparancsolta Kühlmannnak, hogy intézzon ultimátumot a szovjetküldöttséghez, követelje a német békefeltételek elfogadását és a már megszállott területeken kívül követelje, hogy a szovjetkormány haladéktalanul ürítse ki Livlandnak és Észtországnak a németek által még el nem foglalt területeit anélkül, hogy e népeknek önrendelkezési jogot adnának.

Kühlmann, e parancsok alapján ultimátum formájában a német békefeltételek elfogadását követelte a szovjethatalomtól. De Észtországot és Livlandot említeni mégsem merte.

„Javaslataink — mondotta Kühlmann — már régen ismereteseek, a velük összefüggő összes kérdéseket részletesen megtárgyaltuk és azt hiszem, teljes joggal mondhatjuk, hogy minden lehetséges okot tüzetesen megvizsgáltunk, úgyhogy most elérkezett a döntés ideje.”

Kühlmann ezután előterjesztette a németek által ajánlott szöveget: „Oroszország tudomásul veszi a következő területi változásokat, melyek e békeszerződés ratifikálásával egyidejűleg lépnek életbe: Németország és Ausztria-Magyarország határai és a vonal között fekvő területek ... a jövőben nem tartoznak Oroszország területi fennhatósága alá. Az a tény, hogy ezek a területek a volt orosz birodalomhoz tartoztak, nem kötelezi őket semmire se Oroszországgal szemben. E területek jövőendő sorsát az adott népekkel való egyetértésben fogják eldönteni, mégpedig azoknak az egyezményeknek alapján, melyeket Németország és Ausztria-Magyarország köt velük.”²⁵

Átnyújtva e szöveget a szovjetküldöttségnek, Kühlmann hozzáfűzte, hogy annak elfogadása *conditio sine qua non*, vagyis minden körülmények között kötelező feltétel.

A szovjetküldöttségnek február 10-én (január 28-án) kellett feleletet adnia Németország és Ausztria-Magyarország ultimátumára. Lenin határozott utasítást adott a béke megkötésére. Ennek ellenére

Trockij kijelentette, hogy Szovjetország befefejezi a háborút, de a békét nem írja alá, „se háború, se béke”. A békekonferencia befefejeződött. A küldöttségek visszatértek hazájukba.

Február 13-án (január 31-én) Homburgban tanácskozás volt, melyen II. Vilmos, Hertling birodalmi kancellár, Kühlmann, Hindenburg, Ludendorff, a tengerészeti vezérkari főnök és a kancellárhelyettes vett részt. A tanácskozáson ezt a határozatot hozták: „Annak megakadályozása végett, hogy a bolsevizmus újabb keleti frontot szervezen ... rövid, de erős csapást kell mérnünk velünk szemben álló csapataira, mely egyszersmind nagymennyiségű hadianyagot juttat majd kezünkbe.”²⁶

Elhatározták azt is, hogy elfoglalják Ukrajnát, vérbefojtják ott a bolsevizmust és gabonát, nyersanyagot fognak kiszállítani onnan. Hindenburg előterjesztette az előnyomulás haditervét: el kell foglalni az egész Baltikumot Narváig és Finnországnak fegyveres támogatást kell nyújtani. A tanácskozáson megvitatták azt is, hogy milyen formális megokolással fogják felmondani a fegyverszünetet. Azt határozták, hogy „mivel Trockij nem írta alá a békeszerződést, ezzel automatikusan megszűnik a fegyverszünet.”²⁷

Az áruló trockista álláspontból — „se háború, se béke” — Németország levonta a neki szükséges agresszív következtetést: február 16-án bejelentette, hogy már 18-án déli 12 órakor megkezdődik az orosz hadsereg elleni támadás. Ezzel a német tábornokok durván és hitszegően megsértették a fegyverszünet egyik feltételét, mely azt követelte, hogy a fegyverszünet felbontását hét nappal előbb be kell jelenteni.

Február 18-án az osztrák-magyar-német hadsereg támadásba ment át az egész fronton — a Balti-tengertől egészen a Fekete-tengerig.

3. A breszt-litovszki béke megkötése

Új német ultimátum. Mihelyt a szovjetkormány tudomást szerzett a németek támadásáról, Lenin azt indítványozta, hogy a békét azonnal írják alá. Trockij, az áruló, állhatatosan azt hangoztatta, hogy várni kell, amíg a németek támadása kibontakozik. Ez az áruló ily módon lehetővé tette a németek számára, hogy minél több területet és hadianyagot zsákmányoljanak. Lenin február 18-án este újból követelte, hogy a békét azonnal írják alá. Ezúttal Trockij azt indítványozta, hogy kérdezzék meg a németeket, hogy tulajdonképpen mit akarnak. Ez az indítvány nyilván csak az időt halogatta és ezzel módot adott a németeknek, hogy még mélyebbre hatoljanak

²⁶ Ludendorff: Meine Kriegserinnerungen 1914—1918. 447. l.

²⁷ Ugyanott, 449. l.

be Szovjetország területére. Lenin leleplezte ennek az indítványnak hitszegő célját. „Most semmi lehetőség nincs arra, hogy várjunk — mondotta. — Ez azt jelenti, hogy az orosz forradalmat pusztulásra kárhoztatjuk... Ha megkérdezzük a németeket, ez csak papíros lesz... Papírokat állítunk ki, de ők ezalatt raktárainkat, vagonparkjainkat veszik el tőlünk, mi pedig elpusztulunk. Most azt kockáztatjuk, hogy a háborúval játszva a forradalmat kiszolgáltatjuk a németeknek.”²⁸

Lenin, megtörve az árulók, a németek segítőitársai, a háborús provokátorok ellenállását, 19-én korán reggel a következő szikratáviratot küldte a németeknek: „Tekintettel az adott helyzetre, a Népbiztosok Tanácsa kényszerítve érzi magát, hogy aláírja a négyesszövetség küldöttségei által Breszt-Litovszkban előterjesztett békefeltételeket. A Népbiztosok Tanácsa kijelenti, hogy azonnal válaszolni fog a német kormány pontosan meghatározott feltételeire.”²⁹

Nehogy a németek azt mondhassák, hogy a szikratáviratot nem kapták meg és ezen ürügy alatt tovább folytassák a támadást, Lenin a szikratávirat másolatát külön küldöncnek adta át, akit a támadó német csapatok elé küldött. Hoffmann tábornok február 20-án megerősítette, hogy a szikratáviratot megkapta, de azt követelte, hogy a táviratot levélben erősítsék meg és közvetlenül adják át Dvinszk város német parancsnokának. Hoffmannal közölték, hogy a küldönc már útban van. A németek ennek ellenére folytatták a támadást. „Éjjel azonnal választ kaptunk, hogy egy küldönc van útban a levéllel. Úgy látszik, hogy nagyon sietnek — mi nem. előnyomulásunk nagyon lassan halad; nincs elég lovunk a csapatok számára és az utak rosszak. Jóideig eltart, míg a Pejpusz-tóhoz érünk.”³⁰

A szikratávirat másolatát Hoffmann elküldte Berlinbe, maga pedig tovább folytatta a támadást. A német csapatok előnyomultak a Baltikumban, majd tovább — Reval (Tallin) s onnan Narva és Petrográd ellen. Egy másik német csoport Pszkov ellen vonult, hogy Délről fenyegetse Petrográdot.

Február 21-én Lenin kihirdette: „A szocialista haza veszélyben van”. Mindenütt sietve csapatokat szerveztek. Az egész országot felhívták, hogy verje vissza az intervenciósokat. A fiatal Vörös Hadsereg ezredei Pszkov és Narva alatt feltartóztatta a németeket. A németek élcsapatait visszavetették. A diadalmenet végetért. A német imperialisták előtt világos lett, hogy a Szovjetország népei elleni hosszadalmas háború vár rájuk. Február 23-a, az a nap, midőn a német hódítók visszaverését megszervezték, a Vörös Hadsereg jubileumi napja lett.

²⁸ Lenin Összes Művei. XXII. 257. 1.

²⁹ A breszt-litovszki béketárgyalások. 264. 1.

³⁰ Hoffmann: Aufzeichnungen. I. 186—187. 1.

Csak február 23-án 10 óra 30 perckor érkezett válasz a németektől. Hofmann tábornok azt írta a naplójába: „Csak ma reggel küldtük el az ultimátumot. Egyenesen meg kell mondani, hogy a külügyminisztérium és a legfőbb hadvezetőség jól dolgozott. Az ultimátumban benne van minden követelés, amit csak kigondolhattunk.”

A német ultimátum 10 pontból állott. Az első két pont a február 9-i (január 27-i) ultimátumot ismételte, vagyis „a Hoffmann-vonalat” megerősítette. De az ultimátum egyebekben összehasonlíthatatlanul többet követelt. A harmadik pont pótlólag azt követelte, hogy az orosz csapatok és vörös-gárdisták haladéktalanul ürítsék ki Livlandot és Észtországot. Ezeket a területeket a németek foglalják el. A 4-ik pont arra kötelezte Oroszországot, hogy kössön békét az ukrán Központi Rárával. Az orosz csapatoknak ki kellett üríteniök Ukrajnát és Finnországot. Az 5-ik pont értelmében Oroszország az anatóliai tartományokat köteles volt visszaadni Törökországnak és el kellett ismernie a török kapitulációk hatályon kívül helyezését.

6. pont. Az orosz hadsereg, beleértve az újonnan alakított csapatrészeket is, azonnal leszerel. A Fekete- és Balti-tengeren, úgyszintén a Jeges-óceánon tartózkodó hajókat orosz kikötőkbe kell vezetni s lefegyverezni. A tengeri közlekedés felújítandó. A Jeges-tengeren a német blokádnak a béke megkötéséig fennmarad.

7. pont. Az 1904. évi német-orosz kereskedelmi szerződés ismét érvénybe lép. A szerződés garanciákkal egészítendő ki, melyek a szabad kivitelt, a vasérc vámmentes kivitelét, a legtöbb kedvezményt biztosítják Németország számára legalább 1925. végéig. Szovjetország köteles tárgyalásokat kezdeni az új kereskedelmi szerződés megkötése ügyében.

8. és 9. pont. A jogi kérdéseket az orosz-német jogi bizottság határozatainak megfelelően fogják szabályozni. Oroszország kötelezi magát, hogy az országon belül és az általa megszállott területeken a német blokk országai ellen irányuló mindennemű agitációt és propagandát megszüntet.

10. pont. A békefeltételeket 48 óra alatt el kell fogadni. A szovjet-megbizottaknak haladéktalanul Breszt-Litovszkba kell utazniok, ahol három nap alatt kötelesek aláírni a békeszerződést, mely két héten belül ratifikálandó.

Az Egészoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság február 24-én reggel 4 óra 30 perckor elfogadta a német ultimátumot. Lenin reggel 7 órakor értesítette Berlint, Bécsset, Szófiát és Konstantinápolyt, hogy az ultimátumot elfogadták és küldöttséget indítanak Breszt-Litovszkba. A küldöttség még aznap elutazott. De a németek tovább folytatták támadásukat Bjeloruszszia és Ukrajna ellen. A szovjetküldöttség február 25-én este 9 órakor Pszkovba érkezett és erélyesen tiltakozott a hadműveletek folytatása ellen. De a támadást tovább folytatták.

Február 28-án a szovjetküldöttség már Bresztben volt, ahol szintén erőlyesen tiltakozott a támadás folytatása ellen.

A békekonferencia Breszt-Litovszkban március 1-én kezdődött. A négyes blokk külügyminiszterei nem voltak jelen az üléseken. Bukarestbe utaztak, ahol a Romániával való béketárgyalások megkezdődtek. Breszt-Litovszkban a német küldöttséget von Rosenberg követ és Hoffmann tábornok képviselte. Rosenberg a konferencia megnyitásakor kijelentette, hogy mindössze 3 nap áll a konferencia rendelkezésére. Hozzáfűzte még, hogy a hadműveleteket csak a békeszerződés aláírása után fogják megszüntetni. „Nem azért gyűltünk itt össze — mondotta —, hogy beszéljünk és vitatkozzunk, hanem azért, hogy a békeszerződés aláírását előkészítsük és a békét megkössük.”³¹

Rosenberg azt indítványozta, hogy az ülést zárják be és három bizottságot: politikai, gazdasági és jogi bizottságot szervezzenek, melyek a békeszerződés egyes pontjait meg fogják tárgyalni. A szovjetküldöttség ezt a javaslatot elutasította és kijelentette, hogy neki csak az a feladata, hogy „elfogadja azokat a feltételeket, melyeket Németország fegyverrel kezében diktál az orosz kormánynak”.³²

Rosenberg sajnálatának adott kifejezést, hogy az orosz küldöttség elvetette a javaslatát és felolvasta a békeszerződés feltételeit. Kiderült, hogy a németek megváltoztatták legutolsó ultimátumukat is. Még néhány várost hasítottak ki Törökország javára. Az 5. ponthoz, melyben arról volt szó, hogy Törökországnak visszaadják anatóliai tartományait, Rosenberg ezt a kiegészítést javasolta: „beleértve Ardahan, Karsz és Batum környékét”. Magyarázatul hozzáfűzte: „De nem ragaszkodunk ehhez, nehogy annexiós törekvésekkel vádoljanak bennünket.”³³ Ez azonban nem azt jelentette, hogy a németek lemondanak arról, hogy Ardahant, Karszot és Batumot Törökországnak adják. Amint Rosenberg megmagyarázta, megjegyzése csak azt jelentette, hogy a szerződésbe nem kell okvetlenül bevenni ezt a szöveget, de az említett 3 területet az oroszok azonnal kötelesek kiüríteni.

Este a küldöttségek elnökei tanácskozára gyűltek össze, melyen a szovjetküldöttség kijelentette, hogy a békét „soha nem látott viszonyok között, hallatlan erőszak nyomása alatt” kötik meg. A német hadsereg továbbra is előnyomul; a békeszerződés megtárgyalására csak három napot adnak. Ezért a szovjetküldöttség nem hajlandó a békefeltételekről tárgyalni, hanem elfogadja azokat úgy, ahogy előterjesztik őket. Rosenberg cinikusan válaszolt: „A viszonyok és ezzel együtt követeléseink is közben megváltoztak. Nagyobb követeléseket állítottunk, de még ezek a követelések is messze vannak ahhoz, hogy az erőviszonyok kíméletlen kihasználásának lehetne őket tekinteni.”³⁴

³¹ A breszt-litovszki béketárgyalások. 213. l.

³² Ugyanott, 214. l.

³³ Ugyanott, 215. l.

³⁴ Ugyanott, 224. l.

Rosenberg után Mérey, Ausztria-Magyarország képviselője, szólalt fel. Kijelentette, hogy csatlakozik Németország képviselőjének deklarációjához. Mérey hozzáfűzte: „Szükségesnek tartom, hogy Ausztria-Magyarország nevében is hangsúlyozzam, hogy az aláírás előtt álló békét semmiféle körülmények között sem lehet olyan békének tekinteni, melyet erőszakkal kényszerítenek rá és diktálnak Oroszországnak.”

Bulgária képviselője az előző szónokok szavaihoz csatlakozott. Felbátorodva, még erkölcsi prédikációt is tartott: „A mai helyzet — mondotta fennhéjázóan — Oroszország rövidlátó politikájának az eredménye.”³⁵

Mellesleg érdemes megemlíteni, hogy Hitler, a német fasiszták vezére, 1919-ben a breszti békét választotta első nyilvános fellépésének tárgyul. Ugyanúgy, mint Rosenberg és a többi militarista, Hitler szintén azt hajtogatta, hogy a breszti béke korántsem lealázó és igazságtalan, hanem — a béke mintaképe. A német fasizmus történésze azt írja, hogy Hitler „valószínűleg felsőbb megbízásból”,³⁶ vagyis a német hadvezetőség felszólítására beszélt. Így tehát az úgynevezett nemzeti-szocializmus már csírájában, mint a német imperializmus közvetlen és leplezetlen ügynöksége lépett fel.

A szerződést öt nyelven kellett elkészíteni. De csak a német szöveg volt meg, a többi még nem volt kész.

Március 3-án a békekonferencia teljes ülést tartott. A szovjetküldöttség ismét kijelentette, hogy a békeszerződést kész azonnal aláírni és eláll a szerződés megvitatásától, mivel az adott viszonyok között ez teljesen fölösleges. A négyes blokk diplomatai újból azt bizonygatták, hogy a megkötendő békét nem lehet erőszakos békének tekinteni.

Végre is a felek 1918. március 3-án délután 5 óra 50 perckor aláírták a szerződést gazdasági és jogi mellékleteivel és kiegészítéseivel együtt.

5 óra 52 perckor a békekonferenciát befejezték.

Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság még aznap táviratilag értesítette az összes szovjeteket, hogy a békeszerződést aláírták és a békeszerződés ratifikálása végett március 12-re egybehívják az Összoroszországi Szovjetkongresszust.

A ratifikálásra kélteti határidőt adtak. Németországban és különösen Ausztria-Magyarországban aggódtak, hogy a Szovjetköztársaság nem fogja ratifikálni ezt a szerződést. Erre az esetre megfelelő intézkedéseket tettek. „Várjuk, vajjon ratifikálni fogja-e Oroszország a

³⁵ A breszt-litovszki béketárgyalások. 225. l.

³⁶ Heiden. K.: Geschichte des deutschen National-sozialismus. Die Karriere einer Idee, Berlin, 1933. 11. l.

békét — ezt írja naplójába Hoffmann tábornok március 7-én. — Ez tizenhárom nap alatt meg kell tennie, különben Pétervár ellen vonulunk ”

Március 15-én az Összoroszárszági Szovjetkongresszus szótöbbséggel ratifikálta a békeszerződést. A Szovjetek országa lélekzethez jutott. Ukrajnában azonban a német és osztrák-magyar csapatok tovább folytatták támadásukat.

A breszti békeszerződés.

A breszti békeszerződés a következő iratokból állott: 1. a békeszerződésből, melyet egyrésről Oroszország, másrésről Németország, Ausztria-Magyarország, Bulgária és Törökország kötött; 2. a szerződéshez csatolt zárójegyzőkönyvből, mely az egyes áruk vámtarifáit szabályozta; 3. a békeszerződéshez csatolt orosz-német pótszerződésből; 4. az orosz—osztrák-magyar pótszerződésből; 5. az orosz-bolgár pótszerződésből; 6. az orosz-török pótszerződésből. Az összes pótszerződések a diplomáciai és konzuli összeköttetés helyreállítására, a hadifoglyok és polgári foglyok kicserélésére, a magánjogi károk megtérítésére stb. vonatkoztak.

Az Oroszország és a központi hatalmak közt kötött békeszerződésnek 13 cikke volt. A fontosabb cikkekben megállapították, hogy egyfelől Oroszország, másfelől Németország és szövetségesei befejezik a háborút. Oroszország teljesen leszereli hadseregét; Oroszország hadihajói az általános béke megkötéséig orosz kikötőkbe vonulnak, vagy pedig haladéktalanul lefegyverzik őket. A szerződés értelmében Lengyelország, Litvánia, Kurland, Livland és Észtország elvált Oroszországtól. Azonkívül a németek kezében maradtak azok a kerületek, melyek a szerződésileg megállapított határtól keletre feküdtek és amelyeket a német csapatok a szerződés aláírása idején megszállva tartottak. A Kaukázusban Oroszország átengedte Törökországnak Karszt, Ardahant és Batumot. Ukrajnát és Finnországot önálló államnak ismerték el. Szovjetoroszország kötelezte magát, hogy az Ukrán Központi Rádával békeszerződést köt és elismeri Ukrajna és Németország békeszerződését. Az orosz csapatoknak ki kellett üríteniök Finnországot és az Aaland-szigeteket. Szovjetoroszország kötelezte magát, hogy megszüntet mindennemű agitációt a finn kormány ellen. Ismét érvénybe léptek az Oroszország részére annyira kedvezőtlen 1904. évi orosz-német kereskedelmi szerződés egyes cikkei.

A breszti szerződés nem állapította meg Oroszország határait. Arról sem volt benne szó, hogy a szerződő felek szuverénitását és területeik épségét tiszteletben tartják. Sőt mi több, azokat a területeket, melyek a békeszerződésben megjelölt vonaltól keletre feküdtek, Németország csak a szovjet hadsereg teljes leszerelése és az általános béke megkötése után volt hajlandó kiüríteni. Oroszország azonban tekintélyes összeget volt köteles fizetni az orosz hadifoglyok eltartá-

sáért. A békeszerződés ratifikálása után azonnal fel kellett venni a diplomáciai és konzuli összeköttetést.

Lenin a breszti béke rendkívül nehéz feltételeire utalva, felhívta a szovjetnépet, hogy ne essék kétségbe, szervezkedjék és gyűjtsön erőt új harcra. Lenin az Oroszországi Kommunista (bolsevik) párt VII. kongresszusán rendkívül fontos gondolatot fejtett ki arról, hogy vere-ség esetén mi egy szerződés esete. „A háborúban sohasem szabad ma-gunkat formális meggondolásokkal megkötni — mondta Lenin. — Nevetséges nem ismerni a háborúk történetét, nem tudni azt, hogy a szerződés csak erőgyűjtés eszköze: már hivatkoztam az orosz törté-nelemre. Egyesek, mint a gyerekek, határozottan azt gondolják: alá-írtam a szerződést, tehát eladtam magam az ördögnek, a pokolba kerültem. Ez egyszerűen nevetséges, mert a háborúk története napnál világosabban arról szól, hogy a szerződés aláírása szerződés esetén csak az erőgyűjtés eszköze.”³⁷

A történelem bebizonyította, hogy a breszti béke a szovjetdiplo-mácia nagy vívmánya volt. A breszti béke lehetővé tette, hogy a szov-jetek országa kiváljék a háborúból. A béke lélekzethez juttatta az országot: lehetővé tette a régi szétzúllott hadsereg leszerelését, lehe-tővé tette, hogy hozzáfogjunk a szocialista építkezéshez és új erőt gyűjthessünk a jövődő győzelmes harcokra.

A breszti szerződés történelmi okirat, mely Lenin taktikai láng-elméjéről tanúskodik és tündöklő mintája a kapitalista gyűrűvel kö-rülvett szocialista állam diplomáciájának.

„Az Októberi forradalom szakaszában — ezt olvassuk a SzK(b)P történetének rövid tanfolyamában — Lenin arra tanította a bolsevik pártot, hogyan kell eltökélten és félelmet nem ismerve előrenyomulni, mikor megvannak az arra szükséges előfeltételek. A breszti béke sza-kaszában Lenin arra tanította a pártot, hogyan kell rendben vissza-vonulni, mikor az ellenfél ereje nyilvánvalóan felülmúlja a mi erőn-ket, s ugyanakkor a legnagyobb energiával előkészíteni az új támadást az ellenség ellen.”³⁸

**Az antant katonai
segítségét ajánl.**

Az antant saját céljaira igyekezett kihasználni a szovjet köztársaság nehéz helyzetét. Minél tovább húzódtak a breszti tárgyalások, annál nagyobb volt a szövetségesek reménye, hogy a bolsevikok újból kény-telenek lesznek háborút folytatni Németország ellen. Ez arra készítette a szövetségesek diplomáciáját, hogy ideiglenesen megváltoztassák tak-tikájukat a szovjetköztársasággal szemben. Anglia, Franciaország, Olaszország parlamentjeiben és a sajtóban egyes hangok azt köve-telték, hogy a szovjetkormányt ismerjék el és diplomáciai képviselő-ket küldjenek Oroszországba.

³⁷ Lenin Összes Művei. XXII. 334. I.

³⁸ A SzK(b)P története. Rövid tanfolyam. Idegennyelvű Irodalmi Ki-adó, Moszkva, 1945, 180. I.

Az angol parlamentben 1918. január 16-án Mac Donald és King Labour-párti képviselők ezzel a kérdéssel fordultak a kormányhoz: „Van-e Angliának valamilyen hivatalos képviselője Petrográdban?” Balfour külügyminiszter a következő választ adta: „Mi nem ismertük el az orosz hatalmat, mint az orosz nép kormányát, sem de facto, sem de jure; de nem hivatalosan, a követség utasításai szerint dolgozó ügynökök útján összeköttetésben állunk velé.”

Az Északamerikai Egyesült Államokban egyes csoportok azt ajánlották, hogy nyujtsanak segítséget a szovjetköztársaságnak. Francis amerikai követ, közvetlenül az Októberi forradalom után kijelentette, hogy az Északamerikai Egyesült Államok nem ismerik el a szovjet-hatalmat: most azonban a breszti tárgyalások második szakaszában, az amerikai diplomácia hangja megváltozott. Johnson tábornok, az oroszországi amerikai katonai misszió főnöke, kormánya nevében kijelentette, hogy „az amerikaiak legnagyobb rokonszenvvel viseltetnek az orosz nép iránt: az Oroszországban egymás ellen harcoló pártok egyikét sem támogatják”. Johnson a szovjetkormány képviselőivel folytatott megbeszélés alkalmával ugyanilyen hivatalos kijelentést tett: „Ha valamikor volt olyan idő, mikor a szovjetkormány ellen tiltakoztak, a Szovjetkormányt fenyegették, most már ez az idő elmúlt.” Sőt maga Wilson, Északamerika elnöke, egyik beszédében váratlanul Amerikának az orosz nép iránt táplált rokonszenvéről tett említést. „Hiszik, vagy nem hiszik mostani vezetőik — mondotta az elnök —, de legőszintébb óhajunk, hogy valamilyen lehetőséget találjunk arra, hogy az orosz népet segítsük féltve őrzött szabadsága és békereményei megvalósításában.”³⁹ Körülbelül ugyanebben a szellemben írta Wilson a IV. szovjet kongresszushoz küldött üdvözlő táviratát. House ezredes, Wilson legközelebbi híve, feltárta az elnök táviratának igazi motívumait. „A kongresszusnak küldött barátságos üzenet, mely segítséget ígért, — írta — előmozdíthatta azt, hogy a kongresszus ne ratifikálja a békeszerződést.”⁴⁰

Az angol parlamentben szintén szóba került az Oroszországnak nyújtandó segítség. Az antant hivatalos és nem hivatalos képviselői fordultak a külügyi népbiztossághoz, fegyvert, pénzt, katonai oktatókat ígérve a Németország elleni háború céljaira. Az antantot követve Oroszország összes ellenforradalmi pártjai — a kadetok, eszerek, mensevikek — Németország elleni háború mellett agitáltak. Ugyanebben az értelemben dolgoztak a bolsevik párton belül is az árulók: a trockisták és bucharinisták. A kapitalisták e segítőtársai azzal a demagóg frázissal leplezték áruló tevékenységüket, hogy nem szabad

³⁹ Graves, W. S.: *America's Siberian Adventure. 1918—1920.* N. Y. 1931. 18. l.

⁴⁰ The Intimate Papers of Colonel House, arranged as a narrative by Ch. Seymour, III., London, 1928, 410. l.

az imperializmussal egyességet kötni s a fiatal, még meg nem szilárdult szovjethatalmat Németország elleni háborúba akarták taszítani.

A breszti tárgyalások idején a burzsoá sajtóban olyan híreket terjesztettek, hogy Japán kész különbékét kötni Németországgal, hogy azután együttesen lépjenek fel a szovjetköztársaság ellen. V. I. Lenin kérdést intézett Robins, amerikai képviselőhöz, hogy mit tenne Amerika, ha Japán egy Németországgal kötött nyílt vagy titkos egyezmény értelmében Vladivosztokot és a K. K. V.-t (Kínai Keleti Vasutat) magához ragadná s ily módon elvágná Szovjetországot a Csendes-óceántól és fegyveres harcot folytatna Szovjetoroszország ellen.

Leninnek Robinsszal folytatott tárgyalásai a breszti tárgyalások szakaszában a lenini taktika mintaképe. Ez a taktika lehetővé tette, hogy a kapitalisták egyik csoportjának segítségével visszaverjék a kapitalisták másik csoportját.

Lenin szerepe a diplomáciai békétárgyalásokban.

Különös figyelmet érdemel V. I. Lenin szerepe a szovjet diplomácia rendszerének megteremtésében. A bolsevikoknak a külpolitika alapvető kérdéseiben már az Októberi forradalom előtt megvolt a maguk programja. Lenin a szovjetkormány megalakításának első napjától kezdve tevékeny részt vett az összes, még a legkisebb diplomáciai kérdések eldöntésében is. Nemcsak a nemzetközi helyzetet elemezte a külügyi népbiztosság vezetői előtt, hanem gyakran ő maga írta az egyik-másik kormánynak adandó válasz szövegét is. Ezek a lenini tanácsok és az általa írt politikai dokumentumok a diplomáciai művészetnek, a szovjetdiplomácia hajlékonyságának és egyszersmind következetességének mintaképei. Leninnek de Lubersac-kal, Franciaország képviselőjével, folytatott beszélgetése a lenini manőverezés nagyszerű példája. Erről Lenin „Levél az amerikai munkásokhoz” című írásában a következőt mondja: „Mikor a német imperialista rablók 1918. február havában csapataikat a fegyvertelen, hadseregét már leszerelt Oroszország ellen vezették, mely a proletariátus nemzetközi szolidaritásában előbb megbízott, semmint a nemzetközi forradalom teljesen megérett, akkor egy cseppet sem ingadozva, elhatároztam, hogy bizonyos „egyezményt” kötök a francia monarchistákkal. Sadoul francia kapitány ... hozzám vezette de Lubersac francia tisztet. Monarchista vagyok, egyetlen célom Németország veresége, — mondotta nekem de Lubersac. Ez magától értetődik — feleltem ... Ez egyáltalában nem gátolt engem abban, hogy „megegyezzem” de Lubersac-kal ama szolgálatok tekintetében, amelyeket francia tiszték, robbantási specialisták akartak tenni nekünk: ezek a tiszték, hogy a németek támadását akadályozzák, hajlandók voltak vasutakat robbantani. Ez mintaképe volt olyan „egyezménynek”, melyet minden öntudatos munkás helyeselni fog, olyan egyezménynek, mely a szocializmus érdekében áll. Kezet fogtunk a francia monarchistával, jól tudván, hogy mindegyikünk szívesen felakasztaná „partnerét”. De ér-

dekeink ideiglenesen azonosak voltak. A támadó német ragadozók ellen mi kihasználtuk az orosz és a nemzetközi szocialista forradalom érdekében más, éppoly ragadozó imperialisták ellenérdekeit. Ilymódon Oroszország és a többi ország munkásosztályának érdekeit szolgáltuk, a világ proletariátusát erősítettük és a világ burzsoáziáját gyengítettük, manővereztünk, lavíroztunk, visszavonultunk, amint ezt minden háborúban a legjogosabban és szükségszerűen megteszik.”⁴¹

Kétségtelen, hogy a szovjetállam a breszti béketárgyalások idején csak annak következtében tudott kijutni rendkívül nehéz helyzetéből, és csak annak következtében jutott békéhez, hogy Lenin felülmúlhatatlan művészettel manőverezett az imperialisták két táborára között.

Finnország függetlenségének elismerése. Ugyanakkor, mikor a német győztesek, nem törvődve a népek érdekeivel, egész országokat szabtak át, a szovjethatalom példát mutatott arra, hogyan kell helyesen megoldani a nemzeti kérdést.

Finnországban 1917. november havában burzsoá kormányt alakítottak, melynek élén Svinhufvud állott. A finn országgyűlés december 19-én (6-án) megerősítette a Finnország függetlenségéről szóló kormánynyilatkozatot. Az új kormány tárgyalásba bocsátkozott Szovjetoroszországgal. A Népbiztosok Tanácsa 1917. december 31-én (18-án) elismerte a finn köztársaság állami függetlenségét. Lenin még aznap átnyújtotta a köztársaság elismeréséről szóló dekrétumot a Svinhufvudból és K. Enkel államtitkárból álló finn küldöttségnek.

Az Egészoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság Sztálin elvtárs beszámolója alapján 1918. január 4-én (1917. december 22-én) megerősítette a Finnország önállóságának elismeréséről szóló dekrétumot. A Finnország függetlenségének elismeréséből folyó rendszabályok kidolgozására paritásos alapon orosz-finn egyeztető bizottságot alakítottak.

A bizottság munkája lassan haladt előre: Finnország háta mögött Németország kezdett intrikálni. A német imperialisták még a háború idején összeköttetésbe léptek Finnország burzsoá köreivel s ezek segítségével Finnországot el akarták szakítani Oroszországtól. Németországban finn ifjabból titokban zászlóaljokat szerveztek.

1917. évi februári forradalom után a németek intrikái nagyobb méreteket öltöttek Finnországban. A nagy- és kisburzsoázia fiaiból Schutzkorps-hadtestet kezdtek szervezni. A hadtest élén Mannerheim tábornok, svéd földhirtokos állott, aki a forradalom előtt az utolsó orosz cár, II. Miklós kíséretéhez tartozó vezérőrnagy volt. A Schutzkorps-nak a németek szállítottak fegyvereket.

A szovjethatalom petrográdi győzelme után Németország még nagyobb nyomást gyakorolt Svinhufvud burzsoá kormányára, azt

⁴¹ Lenin Összes Művei, XXHI, 182. l.

ajánlván neki, hogy a finnek teljesen váljanak el Oroszországtól. Németország úgy vélte, hogy Finnország függetlensége Oroszország feldarabolásának kezdetét jelenti. A „Deutsche Politik” című német folyóirat 1918. január 18-án ezt írta: „Finnország szuverénitása többet jelent, mint csupán egy új államot, mely az északeurópai államok rendszerébe illeszkedik. Ez Oroszország feldarabolásának kezdetét jelenti. Finnország nagy befolyással lesz a többi balti országra, Ukrajnára és tovább, lehetséges, hogy a Kaukázusra is.”

A szovjet-finn bizottság munkája idején a német sajtó gazdáinak utasítására szította Finnország élvágyát s mindenképen Szovjetoroszország ellen bujtogatta a finneket. A német folyóirat előbb idézett cikkének szerzője azt írta, hogy „Finnország és Oroszország között „nehéz elképzelni” jobb természetes határt, mint az Onega-tavat”.

Az orosz-finn bizottság nem fejezhette be munkáját: Finnországban forradalom tört ki. Új kormány alakult: a Népmegbizottak Tanácsa. Szovjetoroszország 1918. március 1-én „a barátság és testvériség megszilárdítása céljából” szerződést kötött a finn szocialista munkásköztársaság kormányával. A szerződés értelmében Szovjetoroszország Finnországnak átadta a volt finn nagyhercegség határain belül fekvő összes ingatlan vagyont és a háború alatt rekvirált hajókat. A szerződés mindkét ország kereskedelmi hajóinak szabad bejáratot biztosított a kikötőkbe. Szovjetoroszország Finnországnak átengedte Pecsenga (Petsamo) vidékét s ezzel az Északi Jeges-tengerre kijáratot biztosított Finnország számára. Finnország kötelezte magát, hogy lerombolja Ino erődjét, mely Kronstadt előterében feküdt. Ezenkívül a két szerződő fél megállapodott, hogy a finn származású orosz polgároknak Oroszországban és az orosz származású finn polgároknak Finnországban a megfelelő országok többi polgáraival egyenlő jogokat adnak.

Szovjetoroszországnak ez az első nemzetközi szerződése az egész világ előtt példát mutatott, hogyan kell tisztelni egy kis ország függetlenségét és miként kell igazságosnak lenni vele szemben.

A német imperializmus azonban nem szüntette be agresszív tevékenységét Finnországban. A németek elhatározták, hogy a finn ellenforradalmat segítik a finn nép ellen folytatott harcában.

1918. március 7-én, vagyis egy héttel a szovjetköztársaság és Finnország között kötött béke után, Berlinben békeszerződést írtak alá, melyet Németország Finnország korábban megdöntött kormányával kötött. A német kormány éppúgy, mint korábban Ukrajnában, újból kísértetekkel lépett szövetségre. A békeszerződés értelmében Németország azt ígérte, hogy közre fog működni abban, hogy Finnország függetlenségét az összes hatalmak elismerjék. Ennek ellenében Finnország előbbi kormányának képviselői — élükön Svinhufvuddal — kötelezettséget vállaltak, hogy területükből semmit sem engednek át senkinek és hogy általában Németország előzetes bele-

egyezése nélkül Finnországban senkinek semmiféle jogot nem adnak. Ilymódon országukat Németország vazallusává tették. A szerződés megkötése után Németország azonnal a tettek mezejére lépett.

Egy vadász-zászlóaljat vetettek át Finnországba, melyet még a háború idején szerveztek Németországban. A németek már március 5-én elfoglalták az Aaland-szigeteket és magukhoz ragadták Abo (Turku) városát. Hangöben, a finn forradalmi hadsereg hátában április 3-án von der Goltz tábornok vezérlete alatt partraszállt a 12. német Landwehr-hadosztály. Néhány nap múlva Brandenstein tábornok német osztaga szállt partra Lovisa városában. A német intervenciók segítségével vérbe fojtották a finn forradalmat. A német intervenciók Szovjetország elleni felvonuló területté alakították át Finnországot. A német hajóhad a Finn-öböl torkolatához vonult, azt remélve, hogy a balti flottát hatalmába kerítheti. A szovjetengerelemek hihetetlen nehézségeket küzdöttek le — a Finn-öblöt még jég borította akkor —, bámulatos hősiességüknek köszönhető, hogy az orosz hajóhad befuthatott Kronstadtba és Petrográdba. A flottát megmentették. Finnország azonban a német imperializmus markában továbbra is „Petrográd felé irányított revolver” marad.

Románia magához ragadja Besszarábiát.

Románia a breszt-litovszki béketárgyalások alatt kihasználta Szovjetország nehéz helyzetét. Románia ügynökei még 1917-ben beszivárogtak a Sfatul țării-ba (Besszarabia területi tanácsába) és Besszarabia megszállására törekedtek. A Sfatul țării azonban a Romániához való csatlakozás ellen foglalt állást. A Sfatul țării 1917. december 15-én (2-án) kihirdette a Moldován Népköztársaság megalakulását és az Oroszországi Föderatív Demokratikus Köztársaságba való belépését. A románok nem ismerték el a besszarábiai tanács határozatát. A románok, akiket Scserbacsov tábornok támogatott, decemberben betörték Besszarábiába.

Midőn Románia csapatokat vetett át Besszarábiába, kijelentette, hogy ezt az orosz és román határok védelme végett teszi és hogy azonnal ki fogja vonni ezredeit, mihelyt Besszarábiában ismét helyreáll a béke és nyugalom.

1917. december 29-én (16-án) a külügyi népbiztosság tiltakozó jegyzéket adott át a román követnek. Egész sor adatot sorolt fel a románok garázdálkodásairól, oroszok lefegyverzéséről és elfogatásáról és határozottan tiltakozott a román hadseregnek Besszarábiába való betörése ellen. A külügyi népbiztosság egyidejűleg figyelmeztette Romániát, hogy a szovjethatalom nem fog visszariadni a legszigorúbb rendszabályoktól sem „a román ellenforradalmi összeesküvők, Kaleidin, Scserbacsov és a Ráda cinkosai, ellen s nem lesz tekintettel arra, hogy milyen állást töltenek be ezek a román hierarchiában”.

A román követség válaszában elismerte, hogy Besszarábiában valóban történtek olyan események, melyekre a szovjetkormány jegy-

zéke rámutatott, s a történeken sajnálatának adott kifejezést, de egyidejűleg arra hivatkozott, hogy az orosz csapatok állítólag beavatkoztak Románia belügyeibe.

Románia folytatta agresszív cseickedeteit. 1918. január 13-án (1917. december 31-én) a 49. forradalmi hadosztály táviratilag értesítette Petrográdot, hogy a románok bekerítették a 194. Troicko-Szergijevi ezredet, lefegyverezték és a hátszországba vezették, s hogy a román hatóságok letartóztatták a 195. ezred bizottságát.

Lenin 1918. január 14-én (1-én) rádió útján ultimátummal fordult a román kormányhoz. A 49. forradalmi hadosztály tiltakozását ismertetve, Lenin a Népbiztosok Tanácsa nevében a következőket írta:

„A Népbiztosok Tanácsa követeli, hogy a román kormány helyezze szabadlábba a letartóztatottakat, büntesse meg azokat a román hatóságokat, melyek a letartóztatásokat elrendelték és foganatosították, törvénytelenégeket és excesszusokat követtek el és adjon kezeséget arra vonatkozólag, hogy hasonló cselekedetek nem fognak megismétlődni.

Ha követelésünkre 24 órán belül nem kapunk választ, ezt újabb szakításnak fogjuk tekinteni és akkor katonai rendszabályokat fogunk foganatosítani, nem rettenve vissza a legerélyesebb rendszabályoktól sem.”⁴²

A Népbiztosok Tanácsa aznap parancsot adott, hogy a román követséget — élén Diamandy követtel — és az egész katonai miszsiót haladéktalanul tartóztassák le. A Népbiztosok Tanácsa hivatalos kormányjelentésben közölte, hogy miért folyamodott ehhez a rendszabályhoz:

„Hogy elejét vegyük a harcnak orosz katonák és románok között, kiket igazságtalanság volna megbüntetni felettes hatóságaik garázdálkodásaiért, a Népbiztosok Tanácsa elhatározta, hogy a román hatóságok megbüntetése végett kivételes rendszabályt foganatosít.”⁴³

Francis amerikai nagykövet, a diplomáciai testület doyenje, 1918. január 14-én (1-én) délután 1 órakor telefonon közölte Leninnek az egész diplomáciai testület kérését, hogy fogadja őket délután 4 órakor. Lenin fogadta a diplomatákat. Francis amerikai nagykövet tiltakozását fejezte ki a román követ letartóztatása ellen és Leninnek memorandumot nyújtott át, melyet az Oroszországban képviselt összes nemzetek diplomáciai képviselői írtak alá.

Noulens francia nagykövet még hozzáfűzte, hogy a fennálló nemzetközi szabályok szerint Diamandy letartóztatása megengedhetetlen.

Lenin azt felelte, hogy Diamandy román követet olyan rendkívüli körülmények következtében kellett letartóztatni, melyeket sem-

⁴² „Pravda”, 1918. január 16. (3.), 1. szám.

⁴³ Ugyanott.

miféle diplomáciai kódex nem ismer. Románia formálisan nem üzent hadat Szovjetországnak, de ugyanakkor bekerített egy szovjet hadosztályt, lefegyverezte és letartóztatta a válaszlott bizalmiférfiakat. Ilyen országgal szemben teljesen megengedhető a megtorlás. Befejezésül Lenin megígérte, hogy a diplomáciai testületnek a román követ szabadlára helyezésére vonatkozó kéréséről jelentést fog tenni a Népbiztosok Tanácsának.

A Népbiztosok Tanácsa még aznap, vagyis január 14-én (1-én) este ülést tartott. Az ülésen felolvasták azt a telefonogrammot, melyet éppen akkor kapott a külügyi népbiztosság:

„Az amerikai nagykövet kijelenti hogy Diamandy szabadlára helyezése után azonnal felkeresi őt, hogy tiltakozzék az orosz csapatoknak a románok által való megtámadása ellen és Amerikának romániai képviselője útján megfelelő nyilatkozatot ad át a román kormánynak. Diamandy letartóztatását úgy tekinti, mint az orosz kormány formálisan kifejezett tiltakozását a román parancsnokság cselekedetei ellen.”

Tekintettel arra, hogy az amerikai nagykövet ígérete is megerősíti, hogy a szovjetkormány elérte célját, vagyis a legélesebben tiltakozott a román kormány cselekedetei ellen, a Népbiztosok Tanácsa elhatározta:

„A román követet szabadlára helyezi és közli vele, hogy a románok által letartóztatott orosz katonákat három napon belül szabadon kell bocsátani.”

A románok kellő leckét kaptak. Garázdálkodásaikat azonban nem szüntették be. Érezhető volt, hogy a hátuk mögött bizonyos nagyhatalom áll. Az események hamarosan megmutatták, hogy ki bujtogatja Romániát.

A Sfatul Jării hivatalos közlönyében a következő okiratot közölték, melyet Franciaország romániai követségétől kaptak:

„Francia követség Romániában. Jassy, 1918. január 15. Franciaország romániai követe M. Sarret kisenevi francia konzul úrnak.

D'Albia ezredes közölte velem, hogy a direktórium írásbeli garanciát kér tőlünk és szövetségeseinktől a román csapatoknak Besszarábiába való bevonulása kérdésében. Összes kollégáim, a szövetséges hatalmak követői, és én magam is felhatalmazást kaptunk, hogy hivatalosan közöljük Önnek, hogy a román csapatoknak Besszarábiába való bevonulása kizárólagosan katonai rendszabály, melynek az a célja, hogy az összes hadviselő hatalmak által megállapított szabályok értelmében, a román-orosz front hátországának normális funkcionálását megőrizze.

Ennélfogva a román csapatoknak Besszarábiába való bevonulása nem lesz befolyással sem Besszarábia jelenlegi politikai helyzetére, sem az ország jövő sorsára.

Felhalálalmazom Önī, hogy a fentiekēi hīvalalosan kōzölje a direktoriummal és ha kívánják, adja át neki e kōzlés hitelesített másolatát. Franciaország Romániai követē, D. Saint-Aulaire.

A másolat hiteles: 1918. január 18. Sarret kisenevi francia konzul.”⁴⁴

Franciaország támogatta a románok betörését Besszarábiába, azt ígervén, hogy a jövőben kivonják onnan a csapatokat. De Franciaország nem váltotta be ígérētét.

A Népbiztosok Tanácsa kimerítvén a konfliktus békés szabályozásának minden lehetőségét, 1918. január 26-án (13-án) a következő határozatot hozta:

1. Romániával minden diplomáciai összeköttetés megszakítandó. A román követség és általában a román hatóságok összes ügynökei a legrövidebb úton kiutasítandók az országból.

2. A Moszkvában őrzött román aranyalaphoz a román oligarchia hozzá nem nyúlhat. A szovjethatalom felelősséget vállal ennek az alapnak megőrzéséért és át fogja adni a román nép kezébe.”⁴⁵

Megkezdődtek a hadműveletek. A szovjethadsereg szétverte a Dnyeszteren túl előrenyomult román hadosztályt és egész tűzéréségét zsákmányul ejtette. A románok, miután erélyesen visszaverték őket, béketárgyalásokba bocsátkoztak. Jassyban március 5-én szerződést írtak alá, melyet Odesszában 1918. március 9-én erősítettek meg. Románia kötelezettséget vállalt, hogy Besszarábiát két hónapon belül kiüríti és sem maga, sem más hatalommal együtt nem kezd semmiféle hadműveletet Szovjetoroszország ellen. Viszont Szovjetoroszország megígéri, hogy Romániának adja a besszarábiai gabonafelesleget. Abban az esetben, ha a román hadsereg kénytelen volna visszavonulni Románia területéről, Szovjetoroszország menedéket és élelmezést biztosít számára orosz területen.

Németország azonban Románia segítségére sietett ugyanazon a napon, midőn Románia a Besszarábia kiürítésére vonatkozó szerződést megkötötte Oroszországgal, a román kormány szerződést kötött Ausztria-Magyarországgal és Németországgal is. Ennek a szerződésnek az volt az egyik feltétele, hogy Besszarábiát Romániának adják.

Romániának nagy jelentősége volt Németország számára. Kőolajat és gabonát szerezhetett onnan, melyben Németország annyira szűkölködött. A németek még 1918. január havában hozzáfogtak a Romániával kötendő békeszerződés feltételeinek kidolgozásához. Mindenekelőtt új kormányt kellett alakítani Romániában. A németek azt követelték, hogy a király és a királyi család a béke megkötéséig hagyják el az országot. Németország továbbá arra törekedett, hogy Románia német kereskedelmi társaságok kezébe adja át kőolajfor-

⁴⁴ „Sfatul țării”. Hivatalos közlöny, Kisenev. 1918. január 24.

⁴⁵ A legújabb kor nemzetközi politikája. 2. rész, 111. l.

rásait, vasútaikat és kikötőit, pénzügyeit pedig helyezze Németország ellenőrzése alá. A területi kérdésekre nézve a német hadvezetőség azt követelte, hogy Dél-Dobrudzsát adják át Bulgáriának. Észak-Dobrudzsát Romániának akarta meghagyni. A német hadvezetőség még azt követelte, hogy Konstancától Csernovodáig német igazgatás alatt álló szabadkikötői zónát szervezzenek. Németország ellenezte, hogy Magyarország jelentékeny területi engedményt kapjon Románia rovására. A németek csak abba egyeztek bele, hogy a határt Magyarország javára részben kiigazítsák. Németország e feltételek alatt hajlandó volt meghagyni a román hadsereget. A területi engedmények ellenében Németország beleegyezett abba, hogy Szovjetországtól elveszi Besszarábiát és átadja Romániának.

Így tehát a német imperialisták a breszt-litovszki békeszerződéssel biztosított hallatlan rablás kiegészítéseként újabb darabokat hasítottak ki a szovjet területről.

Az előzetes békefeltételek kidolgozása után Németország közölte őket Ausztria-Magyarországgal. Kiderült azonban, hogy Ausztria-Magyarország a német szövetségese háta mögött már maga is egyezkedni kezdett Romániával. Czernin Randa ezredes, volt romániai katonai attasé bízta meg, hogy tárgyaljon a román királlyal és ajánljon neki békét. „Erre a lépésre nem voltunk kötelesek engedélyt kérni Németországtól”⁴⁶ — mentegette magát Czernin.

Ausztria-Magyarországnak meg volt a maga számítása. A németekkel szemben a román dinasztia fennmaradását akarta, azt remélve, hogy a dinasztia segítségével meggátolhatja, hogy Németország vezető szerepet játsszék Romániában.

Azonkívül Ausztria-Magyarország amellelt volt, hogy egész Dobrudzsát adják át Bulgáriának, Magyarország számára pedig nagy területi engedményeket követelt. De ezt nemcsak a németek, hanem a törökök is ellenezték. A török csapatok ugyanis résztvettek Dobrudzsa elfoglalásában. A törökök ellenköveteléssel léptek fel a bolgárokkal szemben; azt követelték, hogy Bulgária adja vissza az 1913-ban átengedett területeket.

A románok tudtak ezekről az ellentétekről. Álláspontjuk ingadozó volt. Egyébként Romániában volt olyan csoport, mely azt követelte, hogy az antant-tal folytassanak tárgyalásokat.

Ausztria-Magyarország a román királlyal való tárgyalások útján kívánta leküzdeni Románia ingadozását. Február 27-én megtörtént a tervbevett találkozás.

Czernin kijelentette a királynak, hogy a jelen pillanatban még békét köthet és megőrizheti trónját; de ha tiltakozni fog, akkor megfosztják trónjától. A román király engedni kezdett. Leverten válaszolta, hogy aligha fog akadni kormány, mely elfogadná az osztrák-magyar

⁴⁶ Czernin: Im Weltkrieg. 355. 1.

békefeltételeket. Czernin Marghiloman személyében azonnal megfelelő jelöltet ajánlott a királynak. Végül, hogy teljesen megszüntesse a király ingadozását, Czernin megígérte neki, hogy Besszarábiát Romániához fogják csatolni. 48 órán belül kérte a király választát. Románia elfogadta az ajánlatot. A kormányt elmozdították. Marghiloman, mielőtt megkezdte volna hivatali működését, többször tárgyalt Czerninnel.

Március 5-én előzetes békét kötöttek Romániával. A szerződés értelmében Románia arra kötelezte magát, hogy éveken át összes mezőgazdasági terményeit Németországnak és Ausztria-Magyarországnak szállítja. A kőolajforrásokat 90 évre bérbeadták a győzteseknek.

Törökországot és Bulgáriát nehezebb volt kibékíteni. Az ülések végnélküli sorozata után, melyeken hol a törökök, hol a bolgárok fenyegetőztek, hogy kilépnek a német blokkból, a következőket határozták: a régi Dobrudzsát, a Csernovoda Konstanca vasútvonalig Bulgáriának engedik át. Észak-Dobrudzsa a központi hatalmak közös birtokába kerül. Németország és Ausztria-Magyarország megígérte Romániának, hogy a Konstancán keresztül vezető kereskedelmi utat fenntartja. Besszarábiát Romániának adták át.

Románia, melyet a német imperialisták ígéretei felette csábítottak, megszegte Jassyban vállalt kötelezettségét. A Sfatul Jării, melynek háromnegyed részét a román rendőrség már letartóztatta, 1918. április 9-én határozatilag kimondotta Besszarábiának Romániához való csatlósását. Az 1918. május 7-i bukaresti békeszerződés megerősítette az előzetes békefeltételeket.

AZ ANTANT GYŐZELME NÉMETORSZÁG FELETT

**A német blokk
veresége.**

A breszti béke nem mentette meg a német imperializmust. Igaz, Németország lehetőséget nyert arra, hogy csapatainak jelentékeny részét a keleti frontról nyugatra vesse át és 1918. március havában sikeres támadásba ment át az antant ellen. De Németország néhány tucat hadosztályt tartott a szovjet határon is. Németország vezetői továbbra is Szovjet-oroszország feldarabolásáról ábrándoztak. II. Vilmos nyíltan megmondta Krasznov atamán képviselőjének, hogy „olyan Oroszországot kíván szomszédjául, mely körülbelül 4—5 csoportra: Közép-Oroszországra, Ukrajnára, a Délkeleti csoportra, Kaukázusontúli és Szibériára van tagolva.”¹

A német csapatok Ukrajnában, Krimben, a Kaukázuson túl támadtak. A német csapatok a trénnel cipelték e területek előre összeállított „kormányait”. Körülbelül 500 ezer katonát vetettek Ukrajna és Bjelorusszia meghódítására. Ez azonban nem volt elegendő. Az óriási rablótervek végrehajtásához óriási erőkre lett volna szükség. De a német hadsereg kétharmad részét a nyugati front kötötte le. Így tehát Németország valójában továbbra is két fronton harcolt: nyugaton és keleten. Ez az egyik oka Németország vereségének.

Ezenkívül füstbe ment Németországnak ama reménye, hogy megkapja a gabonát, melyet az ukrán Központi ráda ígért. Az ukrán nép nem adott gabonát a németeknek. A Rádával kötött szerződés értelmében Németország azt remélte, hogy 1918. július 31-ig 60 millió pud gabonát fog kapni, de mindössze 9 millió pudot kapott. Az ukrán nép felkelt és honvédelmi háborút szervezett a német megszálló csapatok ellen. Mindenütt partizán osztagok alakultak. Éjjel-nappal folyt a harc, mely a német megszálló sereget kimerítette. A partizánok vasutakat robbantottak, megsemmisítették a német csapatokat, felgyújtották az

¹ Az Októberi forradalom központi levéltára, 1918., 1261. foliáns, 1. mű, 46. ügy, 31—34. l.

élelmiszerraktárakat, a németeknek minden kilogramm gabonáért harcolniuk kellett. A német és osztrák-magyar csapatok elvesztették harc-képességüket s az amúgy is nehéz helyzetet még bonyolultabbá tette az a körülmény, hogy Németország szövetségesei szintén kimerültek és folyton segítséget követeltek. A bolgár hadosztályok közé német zászló-aljakat osztottak be. Mezopotámiában német csapatok harcoltak együtt a törökökkel. Német hadosztályok hadakoztak Ausztria-Magyarország határain.

A szüntelenül folyó háború, mely a mérhetetlen zsákmány utáni hajsza miatt nyúlt hosszúvá, de különösen az Októberi Forradalom hatása megtörte a német hadsereg harci szellemét.

Egyébként az antant helyzete sem volt ragyogó. Embertartalékai kimerültek, a csapatok szelleme megtört. 1917-ben forradalmi mozgalom terjedt a francia hadsereg jelentékeny részében. A német tenger-alatti háború Anglia ellátását veszélyeztette. House ezredes, Wilson közeli munkatársa közlése szerint, a franciák „végüket járják”²

Az Északamerikai Egyesült Államok 1917. tavaszán beavatkoztak a háborúba és ennek döntő hatása már 1918. közepén érezhető volt. Amerikából szüntelenül növekvő mértékben hadianyag és csapatok érkeztek a nyugati frontra. Az antant, mely kiheverte a németek csapásait, július 18-án Villers-Cotterets erdős részén az Aisne és Marne folyó között 45 kilométeres fronton ellentámadásba ment át. Az antant tüzer-ségi előkészítés nélkül nagyszámú tankot vetett az ütközetbe; a tankokat repülőgépek támogatták. A fronton egy pillanatra sem csökkentve az általános nyomást, augusztus 8-án erősebb támadást indított az antant. Az angol tankok sűrű reggeli köd fedezete alatt áttörték a németek első vonalát. Sok német törzs esett fogságba. A német csapatok vezetésében bomlás állott be. A front megingott. A következő napon a franciák is támadásba mentek át. A támadók nagyszámú foglyot ejtettek, nagymennyiségű ágyút és hadianyagot zsákmányoltak.

A német csapatok kénytelenek voltak visszavonulni. Néhány nap alatt Németország elvesztette mindazt, amit az 1918. márciusi támadással szerzett. „Augusztus 8-a a német hadsereg legsötétebb lapja a világháborúban” — írta Ludendorff. Kivételes rendszabályokat kellett foganatosítani.

Spaa városában, a „Britannique” szálló Hindenburg rendelkezésére bocsátott szobáiban, augusztus 13-án Hindenburg, Ludendorff, a birodalmi kancellár és a külügyminiszter előzetes tanácskozássra gyűlt össze. Valamennyien nyomott hangulatban voltak. Ludendorff kijelentette, hogy a német hadsereg nincs abban a helyzetben, hogy támadással megtörje az ellenfelet; védelmi hadműveletekkel szintén lehetetlen békéhez jutni; nem várhatunk győzelmet; ezért a háború befejezését diplomáciai úton kell elérni.

² The Intimate Papers of Colonel House. III. 10. 1.

Augusztus 14-én délelőtt II. Vilmos elnöklete alatt újabb tanácskozást tartottak. A külügyminiszter jelentést tett a front helyzetéről. A hadsereg semmit sem érhet el: most minden remény a diplomáciában van. II. Vilmost már előkészítette erre a jelentésre. Azt ajánlotta, hogy a hollandi királynő útján kezdjenek béketárgyalásokat az antanttal.

Ugyanazon a napon Károly császár és király, Burian külügyminiszter és von Arz tábornok, osztrák-magyar hadsereg főparancsnoka kíséretében szintén Spaaba érkezett. Burian azt indítványozta, hogy kezdjenek tárgyalásokat az antanttal. Ezen a tanácskozáson megvitaták Lengyelország kérdését is. Az osztrákok Lengyelország kérdésében korábbi tervükhöz ragaszkodtak. Közeledett a katasztrófa, de a rablók még mindig a zsákmányon osztozkodtak.

Egyébként a német hadsereget még nem verték le. A német csapatok még idegen területen harcoltak. Még tarthatták magukat, de a tábornokok siettettk a békétárgyalásokat. Világosan látták, hogy a háborút elvesztik. Tehát be kellett fejezni, de úgy, hogy az összerabolt zsákmányból lehetőleg sokat tartsanak meg maguknak. A német imperialisták minden áron meg akarták akadályozni, hogy Németország területén folytassák a háborút. Teljesen meg kellett őrizni Németország termelő szervezetét. Bármilyen áron is meg kellett őrizni az évtizedeken át felnevelt katonai kádereket is. Ha a vereség elkerülhetetlen, revánsra kell készülni — ez volt a német imperialisták jelszava, mihelyt megérezték az összeomlás közeledését.

A pusztuló Németország folytatja az agressziót.

A tábornokok a békétárgyalások azonnali megkezdését követelték. De a német diplomácia még a közelmúlt óriási sikerek ábrándja alatt állott. Hiszen még alig egy hónappal ezelőtt Közép-Európa és részben Kelet-Európa térképét teljesen átszabta. Ezért nem volt képes józanul megítélni a helyzetet. Ahelyett, hogy a hadvezetőség segítségére lett volna az erők összpontosításában, ahelyett, hogy segítettek volna a csapatokat keletről kivonni, a német és osztrák-magyar diplomaták szándékaik megvalósítása céljából még újabb és újabb erősítéseket követeltek.

A diplomaták egyébként csak folytatták a legfőbb hadvezetőség vonalát. Németország a breszt-litovszki béke ellenére sem szüntette meg a harcot a szovjethatalom ellen. A németek Ukrajnában vérbefojtották a szovjethatalmat és megalapították Szkoropadszkij hetman kormányát, amely teljesen Németországtól függött. „Szkoropadszkij kormánya csak hób (nur Puppe) a kezünkben“³ — ezt írta Mumm báró kievi német követ a külügyminisztériumnak.

A németek támogatták Krasznov atamánt és a szovjet országon

³ A német megszállás csődje Ukrajnában (a megszállók okiratai alapján). „A polgárháború története“, Moszkva, 1936. 65. l. „Die Deutsche Okkupation der Ukraine“, Geheimdokumente. Strassbourg, 1937. 73. l.

belül működő ellenforradalmi csoportokkal tárgyalásokat folytattak. A német hódítók önkényesen államokat alkottak és megszabták az államok szervezetét Litvániában királyságot akartak szervezni. A királyi trónt Wilhelm von Urach német hercegnek ajánlották fel, akinek II. Mindovg (Mendog) néven kellett volna trónra lépnie. De a szász dinasztia is igényt tartott a litván trónra, viszont a német militaristák ez a trónt II. Vilmos német császárnak szánták. A megszállók petíció aláírására kényszerítették a litván parasztokat, melyben arra kérték II. Vilmost, hogy az országot vegye „dicső kormánypálcája” alá és fogadja el a koronát a maga és utódai számára. A lengyel körök azonban ellenezték ezeket a terveket. A vitába bevonták a római pápát is, akit arra kértek, hogy hasson a litván katolikusokra. A litván trón körüli vita hónapokig húzódott, míg végre Litvániát német „katonai kormányossággá” alakították; — erre törekedett a legfőbb hadvezetőség.

A németek a balti államokból Balti-szövetség elnevezés alatt egységes államot akartak szervezni. II. Vilmos balti koronáról ábrándozott. Finnországban szintén tárgyalások folytak arról, hogy a számtalan német herceg közül kit válasszanak meg királlyá. Németország így módon igyekezett a szovjetek országát a Hohenzollern uralkodóháznak személyi unió révén összekapcsolt vazallusok gyűrűjébe zárni.

A német hódítók hadjáratot készítettek elő Moszkva ellen, hogy megdöntsék a szovjethatalmat és ellenforradalmi kormányt állítsanak helyébe. Hoffmann és Ludendorff ezt őszintén beismerte. „Katonailag abban a helyzetben voltunk — írta Ludendorff —, hogy keleten levő csapatainkkal gyors csapást mérhettünk volna Pétervárra, s a doni kozákok segítségével Moszkvára is. Megdönthettük volna a velünk szemben valójában annyira ellenséges szovjethatalmat és Oroszországban más államhatalmakat támogathattunk volna, amelyek nem dolgoznak ellenünk és készek lettek volna velünk tartani. A hadvezetés szempontjából ez jelentékeny sikert jelentett volna. Ha Oroszországban már más kormány lett volna, akkor megláttuk volna, hogyan lehet vele meg egyezni a breszti béke tekintetében.”

Hoffmann tábornok már orosz régenst keresett. Megállapodtak Pável nagyherceg jelöltségében, akivel a keleti front parancsnoka, Pável veje, Durnovo ezredes útján tárgyalásba bocsálkozott.

Németország tudatosan kiélezte a szovjet köztársasághoz való viszonyát. Különösen komoly diplomáciai bonyodalmak támadtak, midőn Moszkvában 1918. július 6-án provokátorok megölték Mirbach német nagykövetet. A német kormány azt követelte, hogy — állítólag — a német követség védelmére csapatokat küldhessen Moszkvába. Lenin kijelentette, hogy a szovjet kormány az egész nép mozgósításával felel egy ilyen rendszabályra. Leninnek ez az erélyes és szilárd elutasítása hátrálásra kényszerítette az elbizakodott németeket. Mindazonáltal

⁴ Ludendorff: Kriegserinnerungen 1914—1918. 529. l.

Hellfferich, az új német nagykövet, hibának tartotta, hogy Szovjetországgal diplomáciai kapcsolatot tartanak fenn.

„Csak akkor számílhattunk volna nyugodtabb helyzetre a keleten, csak akkor szabadíthattuk volna fel a keleten szétszórt hadosztályaink nagy részét, ha Oroszországban sikerült volna legyőzni a bolsevik kormányt.”⁵

Hellfferich engedélyt kért kormányától, hogy tárgyalásba bocsátkozhasson az ellenforradalmi csoportokkal, és Moszkvából elutazzék — közelebb a határhoz. Ilymódon akart hatni az ellenforradalmárookra, hogy Moszkvában siettessék a felkelést.

Von der Goltz tábornok, a szovjet-német határon álló hadsereg parancsnoka, egyidejűleg titkos tárgyalásokat folytatott a cári minisztertanács volt elnökével, A. F. Trepovval, továbbá Kirill Vladimirovics nagyherceggel és más monarchistákkal, hogy döntsék meg a szovjet hatalmat és ragadják magukhoz Petrográdot. A nyolcadik keleti német hadsereg vezérkara kidolgozta Petrográd elfoglalásának tervét, melyet a német flottával együtt kellett volna végrehajtania. Ezt a tervet Németország legfőbb hadvezetősége jóváhagyta.⁶ A Pszkovban tartózkodó német törzskar hozzáfogott a fehérgárdista Északi hadsereg megszervezéséhez, melybe Szovjetországból megszökött tiszteket vettek fel.

E hódító tervek megvalósítására diplomáciai eszközöket is alkalmaztak. Németország a breszt-litovszki szerződés kiegészítéseképpen pótegyezményt követelt Szovjetországtól. Sokáig folytak a tárgyalások. A szovjet kormány szilárd ellenállást fejtett ki Németország újabb zsarolásaival szemben. Azonban az antant csapatai közeledtek az országhoz. Szovjetországnak mindenfelől frontok gyűrűjében volt.

Ilyen helyzetben a szovjethatalom kénytelen volt engedményeket tenni. 1918. augusztus 27-én aláírták a breszt-litovszki békeszerződést kiegészítő orosz-német pótszerződést, melyben megállapították Észtország és Livland keleti határait. Oroszország kötelezte magát, hogy „lemond e területek feletti fennhatóságáról”. Oroszország kereskedelmi egyezményt kötött Litvániával és a balti államokkal. A Bakuban termelt kőolajnak és olajtermékeknek negyedrészt Németország rendelkezésére bocsátotta. Németország továbbra is megszállva tartotta a Donyec-szénmedencét, de Oroszországnak joga volt, hogy minden tonna kőolajért három tonna szenet és minden tonna benzinért négy tonna szenet kapjon.

A pénzügyi pótegyezmény értelmében Szovjetországnak köteles volt Németországnak hat részletben 6 milliárd márkát fizetni. Az első részlet másfél milliárd, mégpedig 245,564 kilogramm arany és 545

⁵ *Hellfferich, K.: Der Weltkrieg, I. Vom Eingreifen Amerikas bis zum Zusammenbruch.* Berlin, 1919.

⁶ *Von der Goltz: Meine Sendung in Finnland und im Baltikum,* Leipzig, 1920. 92., 190. 1.

millió hiteljegy azonnal fizetendő; a második részlet körülbelül ugyanolyan arányban szeptember 10-ig törlesztendő; négy részlet, egyenként 50,676 kilogramm arany és valamivel több mint 113 millió rubel hiteljegy 1918. szeptember 30-án, október 31-én, november 30-án és december 31-én volt fizetendő. Egymilliárdot 1918. november 15-től 1920. március 31-ig orosz árukkal kellett törleszteni. Két és félmilliárd 6 százalékos kölönkölcsön kötvényeivel volt törlesztendő; ezt a kölcsönt állami bevételekkel, különösen a németeknek adott koncessziók hasznosításával biztosították. Az utolsó milliárd törlesztését külön egyezményvel kellett szabályozni. Végül, Németország, Szovjetország feldarabolására törekedve, azt követelte, hogy a szovjetkormány „egyezzék bele abba, hogy Németország Grúziát önálló államszervezetnek ismerje el”. A németek innen, Grúziából szándékoztak Baku ellen vonulni.

A szovjet diplomáciának sikerült elérnie, hogy Németországot annak kötelező kijelentésére szorítsa, hogy nem avatkozik be a szovjetállamnak és egyes területeinek egymáshoz való viszonyába, s ezeken a területeken nem segíti elő és nem támogatja önálló államszervezetek megalakulását. Németország kezességet vállalt, hogy Finnország felől nem intéz támadást Szovjetországnak, különösen Petrográd ellen.

Németország a pótszerződést eltitkolta a szövetségesei előtt. Bécs és Szófia semmit sem tudott a tárgyalásokról s rendkívül ingerültek voltak, mikor megtudták, hogy ők semmit sem kapnak a hat milliárd márkából. Törökország, mely szintén magához akarta ragadni Bakut, a szerződés felbontásával fenyegette Németországot, ha nem áll el a pótszerződéstől.

Ez a pótszerződés új kezességet jelentett Németország számára arra az esetre, ha nem sikerülne támadást szerveznie Szovjetországnak ellen. Valójában a legnagyobb veszély napjaiban, mikor Németország sorsáról volt szó, vezetői még mindig támadást készítettek elő a Szovjetország ellen — ebben a kérdésben a hadvezetőség és a kormány között nem voltak ellentétek. Hoffmann tábornok 1918. szeptember 3-án ezt írta naplójába: „Az államtitkár határozott, világoselméjű ember és úgy látszik, okosabb az átlagnál és tehetségesebb ... Meglepődtem, midőn meggyőződtem, hogy az oroszországi helyzet és a kellő időben való beavatkozás szükségessége tekintetében egy nézetben voltunk. Csak kisebb kérdésekben és az időpont tekintetében voltak nézeteltérések közöttünk. Az ő véleménye az volt, hogy még várhatnánk egy kissé ... A legfőbb hadvezetőség — úgy látszik — szintén erősen hangsúlyozta a nehézségeket.”

A németek a Grúziában összevont csapatokkal hozzáfoglaltak Baku elfoglalásához. A hadműveletekbe török csapattesteket is bevontak.

Németország értésére adta Törökországnak, hogy nem gátolja, ha Baku ellen vonul, noha a pótszerződés értelmében a törököket köteles

lett volna visszatartani a Szovjetország elleni támadástól. Enver pasa, a hadsereg főparancsnoka, a mezopotámiai frontról kivonta a csapatok egy részét és a Kaukázuson túlra vetette át. „A legfőbb hadvezetőség Nouri csapatainak bevonásával támadást készített ellenük (a Bakuban lévő angolok ellen) és egy lovasdandárt s néhány zászlóaljat vezényelt Tifliszbe. Még be sem fejezték a csapatszállításokat, midőn Nouri már birtokába vette Bakut és a rákövetkező bulgáriai események arra kényszerítettek bennünket, hogy csapatainkat Romániába vessük.”⁸

A szovjetkormány éles tiltakozást küldött Berlinbe Enver pasa támadása ellen. Berlinből azonban azt felelték, hogy a „beszerzett adatok szerint“ Baku ellen nem a török hadsereg reguláris csapatai, hanem „helyi bandák“ vonulnak.

Németország vereséget szenvedett nyugaton; a katasztrófa gyorsan közeledett; de a német imperialisták még mindig görcsösen ragaszkodtak a keleti zsákmányhoz!

Ausztria-Magyarország békeajánlata.

Eközben az antant-csapatok továbbra is verték a nyugati frontot. A hadiszállítások és erősítések szakadatlan áradata özönlött Amerikából. Csúpan augusztus folyamán több, mint 300 ezer amerikai katona szállt partra Európában. A német seregeket a Siegfried-vonalra vetették vissza. Az angolok és franciák egyes helyeken áttörték ezeket az állásokat is, melyeket 1917-ben óriási áldozatok árán sem tudtak elfoglalni. Németország katasztrófális helyzetbe került.

A diplomácia a hadsereg segítségére sietett.

Burian gróf szeptember 14-én jegyzéket küldött a hadviselő hatalmak kormányainak. Azt javasolta, hogy a béke kérdésének megtárgyalása végett valamelyik semleges államban hívjanak össze konferenciát. A jegyzéket megküldték a semleges államok kormányainak és a római pápának is. Ausztria-Magyarország fellépése önálló tett volt, de Németország kétségtelenül tudott róla és várta, hogy milyen benyomást kelt az antantnál.

Noha Ausztria-Magyarország jegyzéke nem szólt a külön békéről, mégis szenzációt keltett. A jegyzéket mindenütt annak bizonyítékul tekintették, hogy Ausztria-Magyarország nem kíván tovább háborút viselni. Wilson szeptember 17-én megbízta a külügyminisztert, hogy tudassa a bécsi kormánnyal, hogy az Északamerikai Egyesült Államok már többször közölték azokat a feltételeket, melyek alapján hajlandók békétárgyalásokat folytatni. Egy nappal előbb Londonban Balfour nyilvános beszédben kijelentette, hogy Ausztria Magyarország ezzel a jegyzékkel éket akar verni a szövetségesek közé és egyáltalában nem hozza közelebb a békét. Szeptember 17-én pedig Clemenceau kijelentette a szenátusban, hogy a központi hatalmak által elkövetett bűntettek nem

⁸ Ludendorff: Meine Kriegserinnerungen 1914—1918. 531. l.

maradhatnak megörölés nélkül: ezekért a bűntettekért éppúgy kell fizetniök, mint minden más egyéért. Így tehát Ausztria-Magyarország diplomáciai ajánlatának nem volt kellő visszhangja.

Fegyverszünet Bulgáriával.

Közben egyre erősebben folyt a szövetségesek támadása. Szeptember 15-én Franchet d'Esperey tábornok csapatai a szaloniki fronton áttörték a bolgárok vonalait. A szövetségesek a támadás első napján 30 kilométernyire nyomultak be a bolgárok állásaiba. A végsőkéig kimerült bolgár csapatok futásnak eredtek. Tíz nap múlva Bulgária ellenállása megtört, noha osztrák-magyar—német csapatok segítették. Szeptember 25-én Bulgária szövetségesének értesítése nélkül fegyverszünetet kért Franchet d'Esperey tábornoktól. Az országban felkelés tört ki. A német csapatoknak sikerült ugyan elnyomni a felkelést, de Ferdinánd cár október 3-án kénytelen volt lemondani trónjáról fia, Borisz javára.

Szeptember 29-én Bulgária küldöttei Szalonikibe érkeztek. Franchet d'Esperey tudomásukra hozta a fegyverszüneti feltételeket és mindössze kétórai meggondolási időt adott nekik. Bulgária kötele volt haladéktalanul kiűriteni a görög és szerb területeket. A bolgár hadsereget — a belső rend fenntartására szükséges jelentéktelen haderő kivételével — le kellett szerelni. Az antant jogot nyert arra, hogy csapataival Bulgária bármely pontját megszállja és az ország összes közlekedési eszközeit fölhasználja. A fegyverszüneti szerződést még aznap aláírták.

Bulgária leverése szabaddá tette az utat az Ausztria-Magyarország és még tovább, München ellen indítandó támadásra. Megszakadt Németországnak Törökországgal való összeköttetése, mely szintén vereségre volt kárhozható. A Törökországban táborozó angol csapatok szeptember 19-én éjjel támadásba mentek át. Néhány nap múlva a palesztinai török hadsereg nem volt többé. Az antant seregei szeptember végén a nyugati fronton is áttörték a Siegfried-vonalat.

Wilson 14 pontja. Az ellenfél táborában a hadikudarcok bomlást idéztek elő, melyek a szövetségesek diplomáciai tevékenysége még jobban siettetett. A legnagyobb diplomáciai manőver Wilsonnak 1918. január 8-i beszédében kifejtett 14 pontja volt. Ezek a pontok a következők:

1. Nyíltan tárgyalt nyílt békeszerződések, melyeket nem követ semmiféle titkos nemzetközi egyezmény, a diplomácia pedig őszintén és mindenki szemeláttára cselekszik.

2. Teljesen szabad kereskedelmi forgalom a tengereken békében és háborúban egyaránt.

3. A nemzetközi kereskedelem akadályai megszüntetendők.

4. Igazságos biztosítékok adandók arra nézve, hogy a nemzetek fegyverkezésüket az állambiztonság céljából szükséges minimumra csökkentik.

5. Az összes gyarmati vitás kérdések szabadon, becsületesen és teljesen elfogulatlanul annak az elvnek szigorú szem előtt tartása alapján

döntendők el, hogy a szuverénitást érintő összes kérdések eldöntésénél a lakosság érdekei és annak a kormánynak igazságos követelései, melynek jogai felett határoznak, egyformán figyelembe veendők.

6. Németország köteles az egész orosz területet kiüríteni. Az „orosz kérdés“ olymódon szabályozandó, amely Oroszországnak más nemzetek legteljesebb és szabad közreműködését⁹ biztosítja abban, hogy teljes és akadálytalan lehetőséget nyerjen politikai fejlődésének és nemzeti politikájának független megszabására és hogy a szabad nemzetek közös családjába örömmel fogadják be a saját maga választotta kormányforma mellett.

7. Belgium felszabadítandó és helyreállítandó.

8. Elzász-Lo'aringia Franciaországnak visszaadandó, a megszállt francia területek kiürítendők és helyreállítandók.

9. Olaszország határai világosan megkülönböztetendő nemzeti határok alapján kiigazítandók.

10. Ausztria-Magyarország népeinek autonómia adandó.

11. A német csapatok Romániából, Szerbiából és Montenegróból kivonandók; Szerbia számára szabad és megbízható tengeri kijárat biztosítandó.

12. Törökország népeinek autonómia adandó. A Dardanellák az összes államok hajói előtt megnyitandók.

13. Független Lengyelország alakítandó, melynek kijárata lesz a tengerre; a lengyellakta területek Lengyelországhoz csatolandók.

14. A kis- és nagyállamok politikai függetlenségének és területi épségének kölcsönös biztosítása céljából külön alapszabályok alapján megszervezendő a népek általános szövetsége.

Wilson éppen akkor hirdette ki békeprogramját, midőn Szovjet-oroszországban megkezdődött a titkos szerződések közzététele. Európa és az Északamerikai Egyesült Államok államférfiainak gondolkodniuk kellett, hogy miképpen tegyék árta'matlanná azt a halást, melyet a Szovjet hatalom forradalmi diplomáciája keltett. Wilson programját szembeállították a bolsevikok annexió és hadisarc nélküli békekövetelésével. Az egész világsajtó és különösen a II. Internacionále lapjai különös igyekezettel hangsúlyozták Wilson pontjainak állítólagos demokratikus jellegét. Wilson azonban maga is elismerte, hogy programját a szovjetindítványok ellensúlyozására állította fel. „A bolsevismus mérge — mondotta titkárának — csak azért terjedhetett el annyira, mert a bolsevizmus a világ kormányzásának rendszere elleni tiltakozás. Most rajtunk van a sor, a békekonferencián meg kell véde'meznünk az új rendet, ha lehet — jó szóval, de ha kell — erőszakkal!“¹⁰

De Wilson homályos és szétfolyó tételei mögött még erőltetett formájukban is kifejezetten hódító törekvések rejtőzködtek. Az első pont nyilvánvalóan azokra a szerződésekre célzott, melyeket Anglia és

⁹ The Intimate Papers of Colonel House. IV. 293. l.

Franciaország a jövődő zsákmány felosztására vonatkozóan kötött s amelyek a zsákmány felosztásánál mellőzik az Északamerikai Egyesült Államokat. A „tengerek szabadságának” jelszava nyíltan Anglia hegemoniája ellen s az Északamerikai Egyesült Államok azon törekvésének védelmére irányult, hogy a világkereskedelemben az első helyet foglalja el. A 3. pontnak is ez volt a célja.

Az Olaszország javára követelt határkiigazítások összeegyeztethetetlenek voltak az „igazságosság” követelményeivel, melyről Wilson hosszan beszélt programjában. A 6., 7. és 8. pontot, melyek azt követelték, hogy Németország ürítse ki az összes elfoglalt területet, nem egészítette ki azzal az ígérettel, hogy az antant a Németországtól vagy Törökországtól elfoglalt területeket szintén fel fogja szabadítani.

A nemzetek ligájának (Népszövetségnek) mint új háború elleni eszköznek dagályos jelszavát különösen mohón kapta fel a burzsoá pacifista sajtó. Magától értetődik, hogy a népszövetség abban a formában, ahogyan elgondolták, nem érte el a célját, nem lett az új háború gátja. Valójában a népszövetség is csak a hódító szándékok leplezésére szolgált. A népszövetség eszméjét Angliában vetették fel a háború alatt. Tekintélyes propagandistája lord Cecil volt, aki a népszövetség mintaképét a bécsi kongresszuson megalakult Szent Szövetség reakciós intézményében látta.

Lord Cecil 1917. szeptember 3-án ezt írta House ezredesnek: „Jelenleg már mindenki elfelejtette, hogy a Szent Szövetség eredeti célja a béke megőrzése volt. Sajnos ... a valóságban később a zsarnokság fenntartásának szövetségévé fajult el ... Ha jelenleg talán nem is nagyon nagy ez a veszély, de a példa arról tanúskodik, hogy a legnemesebb tervek is kudarccal végződhetnek.”¹⁰

A népszövetség kezdeményezői nem is titkolták, hogy a népszövetségnek éppúgy, mint a Szent Szövetségnek, a háború befejezése után kialakuló rendszer órévé kell lennie.

Midőn az antant győzelmének körvonalai határozottan kirajzolódtak, Wilson fényt derített homályos pontjaira. 1918. szeptember 27-én New Yorkban pótlólag kommentárokat fűzött 14 pontjához. Arról beszélt, hogy Németország kormánya nem tiszteli a szerződéseket és az erőszakon és a saját érdekein kívül semmit sem akar elismerni. „A német népnek — hangsúlyozta az elnök — most végre meg kell értenie, hogy egy szót sem hihetünk azoknak, akik ezt a háborút ránk kényszerítették.”¹¹

Wilson manővere elég ügyes volt. Az amerikai elnök a nemzetközi tárgyalások diplomáciai kezdeményezője akart lenni és mintegy útmutatást adott a németeknek, hogy hova forduljanak békéért.

¹⁰ The Intimate Papers of Colonel House. IV. 7. 1.

¹¹ Lloyd George, D.: War memoirs, VI. London, 1936. 3255. 1.

Németország fegyverszünetet kér.

Ugyanazon a napon, amikor Bulgária küldöttel Franchet d'Esperey ultimátumán tanakodtak, Spaaban a „Britannique” szállóban Németország katonai és politikai vezető szintén tanácskozássra ültek össze. Hindenburg és Ludendorff azt követte, hogy azonnal kössenek fegyverszünetet. A jelenlevő államférfiak azt mondták, hogy a váratlan békeajánlat nagy elégedettséget, sőt talán forradalmi mozgalmat idézhet elő az országban. Ezért célszerűbb lesz, ha a békeajánlatot új, a birodalmi gyűlés bizalmát élvező kormány teszi meg. Von Hintze miniszter — nyilvánvalóan az elnök útmutatásával számolva — azt indítványozta, hogy Wilsonhoz forduljanak a békekérelemmel. Hindenburgnak és Ludendorffnak nem tetszett, hogy Washingtonon keresztül forduljanak az an'anthoz, mert ez az út hosszú volt és sok időt vesz igénybe, közben pedig a hadműveletek német területre csaphatnak át. A tábornokok azt kérték, hogy egvidejűleg küldjenek jegyzéket Wilsonnak, Angliának és Franciaországnak.

A tanácskozás határozatát közölték II. Vilmostal, aki megbízást adott, hogy készítsék el a Wilsonhoz intézendő jegyzéket, melyben Németország fegyverszünetet és békét kér. Szeptember 29-én manifesztumot dolgoztak ki, mellyel a parlamentáris rendszer bizonyos pilléreit rakták le Németországban. Szeptember 30-án Hertling kancellár lemondott. Új kancellárt kerestek. Október 1-én akarták megalakítani az új kormányt s a jegyzéket is ugyanakkor szándékoztak elküldeni Wilsonnak.

Elérkezett a kijelölt időpont. De új kormány még nem volt. A jegyzék az íróasztalban hevert. Hindenburg és Ludendorff idegeskedett. A front bomladozóban volt. Számos esetben meglagadták a katonák, hogy a harcvonalba menjenek. Azoknak, akik a lövészárkokba mentek, ezt kiáltották: „Sztrájkörök! Elég volt a háborúból!”

A front már Németország területén volt. Azt a tervet, hogy a jövőrevás érdekében mentsenek meg mindent, amit lehetséges, a megghiúsulás veszedelme fenyegette. A tábornokok azonnali békét követeltek. Berlinbe küldték a legfőbb hadvezetőség képviselőjét, hogy szót emeljen a birodalmi gyűlés vezérei előtt. Hindenburg Berlinbe utazott. A hadvezetőség azt követelte, hogy a jegyzéket okt. 1-én éjjel, végső szükség esetén október 2-án reggel küldjék el. De kancellárt még mindig nem találtak. Október 3-án Hindenburg a következőket írta a kormánynak:

„A legfőbb hadvezetőség ragaszkodik a folyó év szeptember 29-én előterjesztett követeléseéhez, hogy azonnal békeajánlattal forduljanak ellenségeinkhez... A helyzet napról-napra rosszabb lesz és a legfőbb hadvezetőséget súlyos elhatározásokra kényszerítheti”.¹²

Hindenburg azzal fenyegetődött, hogy a hadvezetőség maga fogja

¹² Ludendorff: Meine Kriegserinnerungen 1914—1918. 589. l.

kezébe venni a diplomáciai tárgyalások vezetését — ennyire sürgős lett a tábornokoknak, hogy békét kössenek.

Végre októberben megalakult Max badeni herceg kormánya. A német kormányfő liberális hírből állott. Ebben a kormányban a német szociáldemokrácia képviselői is helyet foglaltak. Október 4-ről 5-re virradó éjjel Max badeni herceg a svájci kormány segítségével táviratot küldött Wilsonnak, az Északamerikai Egyesült Államok elnökének, melyben arra kérte, hogy kössenek fegyverszünetet és Wilson 14 pontja, valamint a szeptember 27-én ehhez fűzött kommentárok alapján kezdjenek béketárgyalásokat.

A német politika vezetőinek igazuk volt. A váratlan békeajánlat megrendítő hatást keltett az országban. Egyszerre világos lett, hogy a német kormány hivatalosan hazudott. II. Vilmos még augusztus 1-én is azt mondta, hogy a legnehezebbjén már túl vannak; de alig telt el egy hét, augusztus 8-án megtörtént a katonai katasztrófa. A cenzúra nem volt képes többé leplezni a front helyzetét. Az ország egyre erősebben forrongott.

Október 5-én Ausztria-Magyarország is csatlakozott Németország fegyverszüneti ajánlatához. Wilson azonban nem akart az osztrák-magyar ajánlattal foglalkozni. Bécsnek tudtára adták, hogy a szövetségesek már régen elismerték Csehszlovákiát és a délszlávok nemzeti követeléseit.

Ausztria-Magyarország és Törökország fegyverletétele.

Az a körülmény, hogy az antant nem volt hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni Ausztria-Magyarországgal, gyorsította a monarchia felbomlását. A hadsereg otthagya a frontot. A Fiumében állomásozó horvát ezredek felkeltek. A felek birtokukba vették a várost. Csehszlovákia kihirdette függetlenségét. Magyarország önálló köztársaság lett. „Az összetákolt monarchia“ összeomlott.

A törökök szintén teljes vereséget szenvedtek. A török hadsereg leveretésében nagy szerepe volt Enver pasa kalandjának, aki Baku ellen indított támadást. Ez a kaland jelentékeny török haderőt vont el a kisázsiai hadszíntérről. Október 30-án az angolok Lemnosz-szigetén, a Mudrosz kikötőben horgonyzó „Agamemnon“ brit hadihajón fegyverszünetet kötöttek a törökökkel. A törökök kötelezték magukat, hogy kiűrik Arábiát, Mezopotámiát, Szíriát, Örményországot és Kilikia egy részét. A törökök a mudroszi fegyverszüneti szerződés első pontjainak egyikében kötelezték magukat, hogy a győztesek előtt megnyitják a Fekete-tengerre vezető utat és beegyeztek abba is, hogy az antant megszállja Konstantinápolyt és a tengerszorosokat.

Ausztria és Magyarország november 3-án véglegesen megadta magát. A Páduában kötött fegyverszünet feltételei értelmében az osztrák-magyar hadsereget húsz hadosztály kivételével le kellett szerelni és el kellett bocsátani. A hadi felszerelés felét az antantnak kellett kiszolgáltatni. A tengeri és folyami hajórajt lefegyverezték. A szövetségesek

megkapták a páncélhajókat, cirkálókat, torpedórombolókat, tengeralattjárókat és a légi közlekedési eszközöket. Ausztria és Magyarország blokádjá változatlanul fennmaradt. Az antant jogot nyert arra, hogy Németország elleni harc folytatása céljából felhasználja Ausztria-Magyarország összes közlekedési eszközeit. A németek helyzete reménytelenné vált.

Előzetes fegyverszüneti tárgyalások.

Október 8-án Wilson nevében Lansing, az Észak-amerikai Egyesült Államok külügyminisztere, válaszolt Németország jegyzékére. Annak megerősítését követelte, hogy a német kormány elfogadja a 14 pontban és az elnök későbbi nyilatkozataiban kifejtett feltételeket. A fegyverszüneti kérelemre vonatkozóan Wilson kijelentette, hogy amíg a német hadsereget nem vonják ki az összes megszállott területekről, addig nem fogja javasolni szövetségeseinek, hogy a hadműveleteket szüntessék be. Az elnök végül megkérdezte, hogy a kancellár azok nevében beszél-e, akik eddig a háború vezetői voltak. Ezzel nyilvánvalóan a császárra és a német hadvezetőségre célzott.

Németországban október 9-én haditanács ülésezett. Ludendorff közölte, hogy ő több front- és hadseregparancsnokkal beszélt, akik valamennyien békét követelnek.

A külügyminiszter ama kérdésére, tarthatja-e a front magát legalább három hónapig, Ludendorff határozottan „nem”-mel válaszolt.

Október 12-én Németország elfogadta az új ajánlatokat. Wilson legutolsó kérdésére kitérően azt válaszolta, hogy a kancellár, a német kormány és a német nép nevében beszél.

Wilson azonban nem tartotta kielégítőnek ezt a feleletet. A fronton az antant nyomása egyre erősödött. Minél nagyobb hadisikerei voltak az antantnak, annál nagyobb politikai követelésekkel léptek fel az ellenféllel szemben. Wilson október 14-ig újabb jegyzékében azt követelte Németországtól, hogy minden feltétel nélkül szüntesse meg a tengeralatti háborút és vessen véget a visszavonuló csapatok pusztításainak. De Wilson nem ígérte meg, hogy a Németország elleni blokádot megszüntetik. Wilson továbbá azt írta, hogy a szövetségesei nem fogadnak el semmiféle egyezményt, mely a fronton nem biztosítja az Észak-amerikai Egyesült Államok és szövetségesei haderejének valóságos fölényét. Végül Wilson világosan tudtára adta a németeknek, hogy II. Vilmosnak le kell mondania.

Németország vezető körei nagy aggodalommal várták Wilson válaszát. Mikor világos lett, hogy Vilmos trónlemondásáról van szó, megpróbálták a császárt megmenteni. Ludendorff az ellenállás lehetőségéről kezdett beszélni, de Németország szövetségesei katasztrófális helyzetben voltak. És magában Németországban is annyira izzott a talaj, hogy más utat választottak. Max badeni herceg lázasan hozzáfogott az állami törvényhozás felülvizsgálásához. Szükségük volt arra, hogy a császári Németországnak a lehető legalkotmányosabb külseje legyen. A biro-

dalmi gyűlés két törvényt fogadott el: ezentúl csak a birodalmi gyűlés belegezésével lehetett hadat üzeni és a kancellár a birodalmi gyűlésnek felelős. Más reformok a császárnak a parancsnoki kar kinevezésére és elbocsátására vonatkozó jogait korlátozták.

Október 26-án Németország értesítette Wilsont az alkotmányos reformokról és kijelentette, hogy az új feltételeket elfogadja; ezúttal annak a reményének adott kifejezést, hogy az elnök nem fog támogatni olyan követeléseket, melyek a német nép becsületével és igazságos béke előkészítésével összeegyeztethetetlenek.

Az Északamerikai Egyesült Államok október 23-án adott válaszukban értesítették Németországot, hogy a fegyverszüneti ajánlatot továbbítják a szövetségeseknek. De az Északamerikai Egyesült Államok jegyzéke kiemelte, hogy csak olyan fegyverszünetről lehet szó, mely lehetetlenné teszi, hogy Németország megújítsa ellenséges hadműveleteit. Ez Németország teljes kapitulációját jelentette.

A diplomáciai iratváltás ideje alatt a szövetségesek egymás közt tárgyaltak a fegyverszüneti feltételekről. A német békeajánlat teljesen váratlanul érte a szövetségeseket. A legoptimistább képzet sem gondolhatta, hogy az iménti kétségbeesés után ilyen közel van a menekülés. Németország letört. De még nem volt véglegesen összetörve. A szövetségesek előtt az a kérdés állott, hogy folytassák-e a háborút, amíg az ellenfelet teljesen összetörjük. Az Északamerikai Egyesült Államok készek voltak folytatni a háborút. Anglia, Franciaország és Olaszország helyzete nagyon súlyos volt, úgyhogy a háború továbbfolytatása Amerikát vezető szerephez juttatta volna. De az Északamerikai Egyesült Államok egyáltalában nem örültek ennek a kilátásnak. Olaszországnak semmi kedve sem volt a háborút tovább folytatni: Ausztria-Magyarország veresége már lehetővé tette, hogy az olaszok megvalósítsák háborús terveiket. Anglia szintén elérte azt, ami főcélja volt: leterítette versenytársát és magához ragadta a német gyarmatokat. A háború továbbfolytatásától nem várt már semmiféle komolyabb területi zsákmányt, de sok áldozatba került volna. Franciaország szintén azt remélte, hogy a fegyverszünettel elérheti minden célját újabb kimerítő hadjárat megkockáztatása nélkül. Ezenkívül az összes szövetségesek szeme előtt ott lebegett a német forradalom kísértete: a német forradalom lángba boríthatta egész Európát. Mindennek ellenére a szövetségesek között távolról sem volt teljes egyetértés.

Már a Legfőbb Tanács ülésein és különösen az október 29-i párisi szövetségesközi konferencián támadt viharos viták az antanton belül komoly ellentéteket vetettek felszínre. Franciaország arra törekedett, hogy Németország katonai és gazdasági erejét teljesen megsemmisítse. Viszont Anglia vezetői nem kívánták, hogy Franciaország túlságosan megerősödjön. Anglia és Amerika bizonyos haderőt akartak hagyni Németországnak, hogy „Németországot védvárul használhassák ki az

orosz bolsevizmus ellen¹³ — amint lord Milner, Anglia hadügyminisztere, mondotta 1918. október 28-án egy párizsi tanácskozáson.

Másrészt Anglia nem akarta elismerni Wilsonnak a „tengerek szabadságára“ vonatkozó követelését. Anglia Franciaországgal együtt nemcsak arra törekedett, hogy az Észak-Franciaország és Belgium elpusztított területein okozott károkat megtérítsék, amint ezt Wilson 14 pontja követelte, hanem a háború összes kiadásainak és veszteségeinek teljes megtérítését is követelte. Amerika azzal fenyegetőzött, hogy közvetlenül fog tárgyalásokat folytatni Németországgal és Ausztria-Magyarországgal — ennyire kiélesedtek az ellentétek. „Különbéke?“ — kérdezte Clémenceau. „Igen“ — volt a felelet. „Sajnáljuk, de folytatni fogjuk a háborút“ — jelentette ki Lloyd George Clémenceau teljes helyeslése mellett.

A szövetségesek végül november 5-én, felkérték Wilsont, hogy értesítse Németországot, hogy a 14 pont alapján hajlandók tárgyalásokba bocsátkozni vele. De a szövetségesek egyidejűleg kijelentették azt is, hogy nem ismerik el a „tengerek szabadságát“ és nemcsak az elpusztított területek helyreállítását követelik, hanem azt is, hogy Németország teljes mértékben térítse meg azokat a károkat, amelyeket szárazföldi, tengeri és légi hadműveleteivel okozott. Lansing, az Északamerikai Egyesült Államok külügyminisztere, még aznap közölte a német kormányval a szövetségesek határozatát. Foch marsallnak, a szövetséges haderők főparancsnokának kellett tudatnia Németországgal a pontos fegyverszüneti feltételeket.

A complègne-i fegyverszünet.

Németországban rohamosan fejlődtek az események. A forradalom már küszöbön állt. A német imperialisták mindent megtettek, hogy minél többet megmenthessenek és mindenekelőtt, hogy a parancsnoki állományt megőrizték. Ludendorff lemondott és megbízható csapatrészek összeválogatásával foglalkozott. Hindenburg a helyén maradt. Az ő nevével igyekeztek még valami fegyelmet tartani a hadseregben. A tábornoki kar és a polgári hatóságok között sajátságos munkamegosztás volt: a polgári kormányzervek képviselői békéről beszéltek, kötelezettséget vállaltak, hogy az összes feltételeket becsületesen teljesítik, a tábornokok viszont olyan helyzetet teremtettek, mely gátolta a feltételek teljesítését. A miniszterek kötelezték magukat, hogy a tengeralatti háborút megszüntetik, a hadvezetőség pedig elrejtette a tengeralattjárókat, részekre szedte és különböző gépek gyanánt raktárakba dugdosta. A hadvezetőség alárendeltjeit tilokban kalózkodó cselekedetekre ösztökölte és ezzel igyekezett fenntartani a hajóhad „harci szellemét“. Így történt, hogy a németek már azután, hogy megígérték a tengeralatti háború megszüntetését, elsüllyesztették a „Leicester“ személyszállító

¹³ The Intimate Papers of Colonel House, IV, 116, 1.

hajót. A német militarizmus teljesen igazolta a mondást: „Mint győztesek — irgalmatlanok, mint legyőzöttek — alávalók.“

November 4-én a német tengerészek hatalmukba kerítették Kiel városát és a kikötőben horgonyzó hadihajókat. A következő napon a felkelő munkások és matrózok elfoglalták Lübecket, Hamburgot és Brémát. A forradalom elterjedt az országban és behatolt a hadseregbe. Mindenütt munkás- és katonatanácsokat alakítottak. Groener tábornok, aki Ludendorffot helyettesítette főhadiszállásmesteri állásában, a haditanácsnak november 6-án jelentést tett a front helyzetéről. A tábornok az hangozta, hogy „minden áron el kell kerülni a hadsereg végleges vereségét“.

A haditanács ülése rendkívül feszült helyzetben folyt le. Minden percben nyugtalanító táviratok érkeztek. Délben azt határozták, hogy azonnal békeküldöttséget küldenek, melynek legkésőbb november 8-án meg kell kezdenie a béketárgyalásokat. Ha az antant nem egyeznék bele, a német küldöttségnek fehér zászló alatt meg kell kezdenie a fegyverszünetre vagy fegyverletételre vonatkozó tárgyalásokat. Ezzel mindenki egyetértett, még a legfőbb hadvezetőség is.

A német küldöttség elnökéül Erzbergert nevezték ki, akit elláttak a megfelelő okiratokkal. A kancellár aláírásával tiszta lapot adott át neki, mellyel belátása szerint rendelkezhetett.

A német küldöttség automobilja november 7-én fehér zászló alatt átszelte a frontot. Erzberger utitársaival lefüggönyözött vasúti fülkébe szállt és reggel a compiégnei erdőben levő Rethondes állomásra érkezett, ahol Foch vezérkari vonata állott. A marsall még aznap délelőtt fogadta a küldöttséget.

Foch, anélkül, hogy kezet nyújtott volna a németeknek, ezt kérdezte:

— Mit akarnak, uraim? ...

— Tudni akarjuk az Önök fegyverszüneti feltételeit.

— Ó, nekünk nincsenek semmiféle fegyverszüneti javaslataink — mondotta Foch. — Nekünk nagyon kedvünkre van a háború folytatása ..

— Nekünk azonban az önök feltételeire van szükségünk. Mi nem folytathatjuk a háborút.

— Ah! Önök tehát azért jöttek, hogy fegyverszünetet kérjenek? Ez már más.¹⁴

Így tehát Foch arra kényszerítette a német köldötteket, hogy fegyverszünetet kérjenek, azután parancsot adott, hogy olvassák fel nekik a feltételeket. Németországot kötelezték, hogy 15 napon belül üritse ki Belgium, Franciaország és Luxemburg megszállott területeit, hagyja el Elzász-Lotaringiát, tegye szabaddá Oroszország és Románia területeit, vonja ki csapatait Ausztria-Magyarországból és Törökországból, 5000

¹⁴ Lloyd George, D.: War Memoirs. VI. London, 1936. 3321. 1.

nehéz és tábori ágyút, 30 ezer gépfegyvert, 2000 repülőgépet, 5000 mozdonyt, 5000 jókarban lévő automobilt stb. szolgáltatson ki az antantnak. Az antant csapatai meg fogják szállni a Rajna balpartját, a megszálló hadsereget pedig Németország fogja eltartani, Németország eláll a breszt-litovszki és bukaresti szerződéstől. A Kelet-Afrikában levő csapatoknak le kell tenniük a fegyvert. A németek kötelesek a hadifoglyokat hazájukba szállítani, de a német hadifoglyok továbbra is fogságban maradnak. Németországnak ki kell szolgáltatni 6 dreadnoughtot, 8 nehéz cirkálót, 10 cirkálót és 300 tengeralattjárót; a többi hajót lefegyverzik és a szövetségesek ellenőrzése alá helyezik. Németország blokádja fennmarad.

Ez teljes kapituláció volt. A német küldöttségnek november 11-én reggeli 11 óráig, vagyis 72 óra leforgása alatt kellett választ adnia. A küldöttség Berlinbe továbbította a feltételeket és azt javasolta, hogy a válasz megérkezéséig az angol-francia hadvezetőség képviselőivel magántanácskozássra üljenek össze.

A németek a tanácskozáson kijelentették, hogy az antant feltételei teljesíthetetlenek. A németek egyenesen zsaroláshoz folyamodtak. Azzal fenyegetőztek, hogy a Foch által előterjesztett követelések Németországot a bolsevikok karjába taszítják. Az antant képviselői kételkedéssel fogadták ezeket a fenyegetéseket. Az egyik tiszt megjegyezte, hogy Németország törbe akarja csalni a szövetségeseket, hogy visszaállíthassa hadseregét és erőt gyűjthessen újabb csapásra.

A németek újból fenyegetőztek. Erzberger kérve-kérte ellenfeleit, hogy ne ismételjék meg „ugyanazt a hibát”, melyet 1918. tavaszán követett el a régi német hadvezetőség Oroszországgal szemben, midőn Németország azt hitte, hogy legyőzte a bolsevizmust, de ő lett a legyőzött.

A német küldöttség különösen a rajnai terület megszállása ellen tiltakozott és kérte, hogy csökkentsék az antant által megszállandó kerületek számát. A németek hosszasan és állhatatosan követelték, hogy a szövetségesek által ideiglenesen megszállott területeken ne tegyék tönkre a német ipart, hogy a német személyzet helyén maradhasson stb. Legfőbb törekvésük arra irányult, hogy Németország termelő szervezetét sértetlenül megőrizzék.

A németek ellenjavaslatait átadták Fochnak. A német küldötteknek lehetőséget adtak arra, hogy összeköttetést tartsanak fenn Berlinnel. Onnan azt a választ kapták, hogy II. Vilmost megfosztották trónjától, és november 9-én Hollandiába menekült. Új kormányt alakítottak, melynek élén Ebert jobboldali szociáldemokrata állott. Az új kormány utasította a küldöttséget, hogy tiltakozzék a szövetségesek kíméletlen követelései ellen; ha ellenvetéseiket elutasítják, akkor írják alá a feltételeket, de egyidejűleg tiltakozzanak Wilsonnál.

A németek kérésére a két fél megbízottjait újból magántanácskozássra hívták össze. Erzberger saját beismerése szerint „állhatatosan a

bolsevista veszélyre hivatkozott“, hogy a követeléseket enyhítsék. Ettől a pillanattól kezdve lett a „bolsevista veszély“ az a vesszőparipa, melyen a német imperializmus különböző kormányai lovagoltak.

A német delegáció november 10-én éjjel találkozott Foch-sal. A németek a blokád megszüntetését kérték. „A blokád a háború folytatását jelenti. A blokád miatt leginkább nők és gyermekek szenvednek. Ez nem szép — így sírángoztak azok, akik maguk is a legirgalmatlanabb tengeralatti háborút folytatták és a békés lakosság ellen mérges gázokat használtak.

„Nem szép! — vetette ellen egy angol tábornok. — Hiszen önök válogatás nélkül süllyesztették el hajóinkat“!

Reggel 5 óra 12 perckor fejeződött be a fegyverszüneti szerződés pontjainak megtárgyalása.

A magántanácskozásokon a német köldöttség csak jelentéktelen engedményeket tudott kapni: a kiszolgáltatandó gépfegyverek számát 30 ezerről 25 ezerre, a repülőgépeket 1700-ra szálították le. A tengeralattjárókat illetően kijelentették, hogy Németország nem adhat ki 300 tengeralattjárót, mivel összesen csak 100 ilyen hajója van. Majd a tizenkettedik pontban, a Keleten megszállott területek kiürítése helyett elrendelték, hogy Németország hagyja el ezt a területet, „mihely a szövetségesek, számolván e területek belső helyzetével, megállapítják, hogy a kiürítés ideje elérkezett“.¹⁵

Ez a pont világosan arra mutat, hogy az antant Németországot fel akarja használni a Szovjetországgal elleni harcban.

1918. november 11-én korán reggel írták alá a fegyverszüneti feltételeket. 11 órakor 101 ágyúlövés jelezte, hogy a háború befejeződött. A világ új felosztásáért folyó háború befejeződött. Megkezdődött az új felosztás.

¹⁵ A legújabb kor nemzetközi politikája. 2. rész, 195. l.

AZ INTERVENCIÓ KEZDETE ÉS SZOVJETOROSZORSZÁG DIPLOMÁCIAI ELSZIGETELÉSE

**Az antant fegyveres
osztágainak partra-
szállása Szovjetorosz-
országban.**

A fegyverszünet megkötése után a győztesek nem siettek a béke aláírásával: még sok kérdés maradt eldöntetlenül. E kérdések között első helyen állott Szovjetoroszország kérdése.

Mihelyt kiderült, hogy nem sikerült a szovjet-hatalmat háborúba sodorni a németek ellen és nem sikerült Németország kezével megfojtani Szovjetoroszországot, az antant reakciós körök más taktikához folyamodtak. A breszt-litovszki béke megkötése után a szövetségesek követői azonnal elhagyták Petrográdot és egy kisebb kormányzósági városba, Vologdába költöztek. Ezzel az áutazással hivatalosan a breszti béke ellen kívántak tiltakozni, amint a kapitalista sajtó állította. De rövidesen kiderült, hogy a követek nem véletlenül választották Vologdát székhelyükül: a követek átköltözése azt jelentette, hogy az antant aktív harcra tér át a szovjethatalom ellen. Jurjev, a murmanszki szovjet elnökhelyettese, 1918 március 1-én arról értesítette Moszkvát, hogy az angolok és franciák segítséget ajánlanak fel a Németországi elleni harcra. Azt a tervet, hogy Szovjetoroszországot háborúba sodorják Németország ellen — jóllehet ez a terv a breszt-litovszki béketárgyalások idején egyszer már megghiúsult —, nem adták fel véglegesen és minduntalan visszatértek rá. „Ha Trockij — írta Wiseman, az angol kémiszolgálat (Intelligence Service) képviselője az Észak-amerikai Egyesült Államokban — behívta volna a szövetséges intervenciókat, a németek ezt ellenséges cselekedetnek tekintették volna és valószínűleg Moszkva és Petrográd elhagyására kényszerítették volna a kormányt. E központok elvesztése után, mint teljes joggal feltételezhető, a bolsevikok befolyása Oroszországban teljesen megsemmisült volna“¹

¹ The Intimate Papers of Colonel House, III. 434. l.

Jurjev azt közölte, hogy a murmani vasútvonalon körülbelül 2000 cseh és szerb várja Franciaországba való elszállítását, és megkérdezte: „Milyen formában fogadható el a barátságos hatalmak részéről felajánlott katonai és anyagi támogatás?”

Trockij, anélkül, hogy táviratát jóváhagyás végett Lenin elé terjesztette volna, a külügy népbiztosság nevében március 1-én 21 óra 25 perckor értesítette Jurjevet: „Ön köteles elfogadni a szövetséges missziók mindennemű közreműködését.” Ez azt jelentette, hogy meg kell engedni az angolok és franciák partraszállását is.

A murmanszki ellenforradalmárok Trockij táviratának vétele után áruoló tervük végrehajtásához fogtak.

1918. március 2-án délután 2 óra 30 perckor tanácskozást tartottak, melyen a következők voltak jelen: Jurjev, Camp angol admirális, Hall angol konzul, Charpentier százados, Veszelago fehérgárdista tiszt, aki a murmanszki szovjet ügyvezetője volt és mások.

Veszelago felolvasta Trockij táviratát s nyomban azt javasolta, hogy vitassák meg a dip'omáciai gyakorlatban eddig nem ismert formába öntött, előre elkészített „egyezményt”, mely így szólt:

„Szóbeli egyezmény az angolok, franciák és oroszok, együttes műveleteiről a Murman-vidék védelmére.

1. § A murmani kerületben a legfőbb hatalmat a murmani szovjet gyakorolja.

2. § A kerület összes fegyveres erői feletti legfőbb parancsnokság a szovjet fennhatóság alatt a murmani katonai tanácsot illeti, mely három személyből áll: ezek egyikét a szovjethatalom nevezi ki, egyet az angolok és egyet a franciák jelölnek ki.

3. § Az angolok és franciák nem avatkoznak be a kerület belső igazgatásába: a szovjet összes általános jelentőségű határozatairól értesíteni fogja őket a körülmények szerint szükségesnek ta'ált formákban.

4. § A szövetségesek gondoskodnak a vidéknek szükséges anyagokkal való ellátásáról.”²

A „szóbeli megegyezésnek” az volt a lényege, hogy az intervenciót a murmanszki szovjetnek a angol-francia csapatokhoz intézett segítség iránti „kérelmével” leplezték.

Camp és Hall kifogásolta a 4. § túlságosan rugalmas szövegezését, mire Veszelago azonnal így módosította azt:

„Az angolok és franciák minden lehetőet megtesznek, hogy a vidéket a szükséges élelmiszerkészletekkel ellássák.”

Ezt a helyesbítést Camp, Hall és Charpentier elfogadta. Az angol tengernagyot kissé zavarta a 3. § is, mely a szövetségeseknek a vidék belügyeibe való be nem avatkozásáról szól. Camp kérte, hogy még egyszer olvassák fel ezt a paragrafust. „Mi soha sem avatkoztunk be

² Kedrov, M. Sz.: Bolsevik vezetés nélkül. (A murmani intervenció történetéből.) A „Krasznaia Gazeta” kiadása, Leningrád, 1930. 32. l.

az orosz nép belügyeibe — jelentette ki Camp tettett csodálkozással — ez a mi elvünk.

A francia Charpentiert a megalkotandó murmani haditanács és a szovjet egymáshoz való viszonyának kérdése nyugtalanította. De amikor felvilágosították, hogy a haditanács a hadműveletek tekintetében önállóan cselekszik és intézkedik, Charpentier megnyugodott.

Camp kijelentette, hogy az egyezmény feltételeit közli kormányával. „Meg fogom mondani — fűzte hozzá Camp —, hogy én egyetértek ezekkel a feltételekkel és addig is, amíg Londonból feleletet kapok, a magam részéről segítséget fogok nyújtani.”

A tanácskozás befejezése után délután 4 órakor egybehívták a murmanszki munkásküldöttek szovjetét, mely jóváhagyta a „szóbeli egyezményt”.

Jurjev a murmani vasútvonalon levő összes szovjeteknek táviratot küldött, melyben körvonalazta a tárgyalások történetét és közölte, hogy egyezményt kötöttek. Mikor a Jurjev árulása miatt felháborodott szovjetek — köztük a petrozavodszki szovjet is — a külügyi népbiztossághoz fordultak, Trockij ezt felelte: „A murmanszki szovjet helyesen hivatkozik az én engedélyemre”.

De a Népbiztosok Tanácsa ellenezte a murmanszki szovjet eljárását. Azt gondolván, hogy a murmanszki szovjet talán csalás áldozata, Lenin és Sztálin fel akarták világosítani a murmanszkiakat, hogy végzetes útra léptek. Lenin és Sztálin közvetlen vezetéken felhívta Jurjevet. Sztálin azt kérdezte tőle:

„Még egy kérdésre feleljen. Az angolok éppúgy mint a franciák, nem segítenek ingyen. Mondja: a szovjetnek milyen kötelezettséget kellett magára vállalnia az angolok és franciák katonai segítségéért?”

Jurjev erre azt felelte: „Murmansk és a murmani vasútnak azért nyújtottak és nyújtanak segítséget, mert mint Oroszországnak, nekik is szükségük van arra, hogy ezt a vidéket és utat megőrizzék és továbbfejléssék, mivel jelenleg ez az egyetlen közlekedési út, mely Oroszországot Angliával, Franciaországgal és Amerikával összeköti. Mikor Murmant védelmezik, ezt nem a vidék érdekében teszik, hanem a sajátmaguk oroszországi érdekeinek megőrzése végett. Tőlünk nem követeltek és nem követelnek semmiféle kötelezettséget. Itt a szóbeli egyezmény szövege...”

Sztálin, Jurjevet félbeszakítva, a maga és Lenin nevében a következőt jelentette ki:

„Fogadja válaszukat: mi úgy látjuk, hogy Önök beugrottak, s ezt most jóvá kell tenni. Az angolok azt a körülményt, hogy csapataik Murman területén vannak, és a Murmannak nyújtandó tényleges segítséget a nemzetközi helyzet további bonyolódása esetén okkupáció alapjául használhatják fel. Ha az angoloktól és franciáktól írásban megerősítő nyilatkozatot tud kapni arról, hogy megszállás nem lesz, akkor ez lesz az első lépés ahhoz, hogy sürgősen likvidálják azt a bonyo-

hult helyzetet, amely nézetünk szerint az Ön akaratán kívül állott elő. Lenin. Sztálin.“

Jurjev Trockij táviratára próbált hivatkozni, Sztálin azonban hangsúlyozta:

„Itt nincs mit beszélni Trockij táviratáról. Az nem teszi jóvá az ügyet ...“³

Jurjev folytatta áruló politikáját. Murmanszkban ostromállapotot hirdettek ki. A külföldi tengerészek partraszállva hamarosan védett páncélvonatot állítottak össze és haladéktalanul összeköttetésbe léptek a Kola városában állomásozó csehszlovák és lengyel osztaggal. Táviratilag újabb osztagokat követeltek Londonból.

Ebben az időben március 15-étől a szövetségesek miniszterelnökeinek és külügyminisztereinek konferenciája folyt Londonban, amely nyilatkozatot tett közzé, hogy nem ismeri el a breszti békét. A konferencia megtárgyalta az Északon szervezendő intervenció kérdését is. Lloyd George bevallása szerint „a szövetségesek londoni diplomáciai konferenciáján március 16-án megtárgyalták Knox tábornok (a háború idején ő volt az angolok képviselője az orosz vezérkarnál. — *A szerk.*)⁴ jelentését, aki azt ajánlotta nekünk, hogy ötezer főből álló osztagot küldjünk Archangelszkbe. Ehhez a beszámolóhoz hozzácsatolta Proctor századosnak, az archangelszki brit katonai képviselőnek, jelentését, aki azt indítványozta, hogy a szövetségesek küldjenek 15 ezer főből álló vegyes osztagot. Mi ezt a kérdést a szövetségesek tengeri tanácsa és a katonai képviselők versailles-i állandó tanácsa elé terjesztettük. Mikor azonban ez a két tanács március 23-án együttes konferenciára gyűlt össze, a nyugati fronton megkezdődött a németek támadása. Ilyen helyzetben lehetetlen volt az Észak-Oroszországba küldendő expedíció kérdéséről tárgyalni.“

Az északoroszországi katonai expedíció elmaradt. Más lehetőségeket kerestek. Elhatározták, hogy Japánhoz fordulnak s a Távolkeleten szervezendő intervencióra fogják felkérni. Ezt a határozatot nem minden ingadozás nélkül fogadták el. Tudták, hogy Japán fegyveres fellépése talpra állítja az egész szovjetnépet; azonkívül attól tartottak, hogy ez a lépés a szovjethatalmat Németország oldalára fogja kényszeríteni. Másrészt az sem felelt meg a szövetségeseknek, hogy Japán Szibériában megvesse a lábát; kétségtelen volt, hogy ez kiváltaná az Északamerikai Egyesült Államok elégedetlenségét is. Hosszantartó tárgyalások után elhatározták, hogy Japán intervenciójára vonatkozólag az Északamerikai Egyesült Államok beleegyezését kikérik. A konferencia megbízásából Balfour angol külügyminiszter levelet küldött Wilsonnak. Vácolta Oroszország helyzetét, s ezután ezt írta:

„Ez a kór. Hogyan kell gyógyítani? A konferenciának az a nézete,

³ „Pravda“, 1935. február 21., 51. szám.

⁴ Lloyd George, D.: *War Memoirs*, VI, London, 1936. 3167. l.

hogy erre csak egy orvosság van — a szövetségesek intervenciója. Ha Oroszország nem képes önmagán segíteni, akkor barátai kötelesek segíteni rajta, de a segítséget csak két úton lehet nyújtani: az egyik út Európai-Oroszország északi kikötőin, a másik út Szibéria keleti határain át vezet. E két út közül Szibéria alighanem a fontosabb és a hozzáférhetőbb az antant hatalmaknak jelenleg rendelkezésére álló hűde:ők szempontjából. Az emberanyag és a közlekedés szempontjából Japán jelenleg sokkal többet tehet Szibériában, mint amennyit Franciaország, Olaszország, Amerika, Nagy-Britannia tehet Murmanszkban és Archangelszben. Ez az oka annak, hogy a konferencia szükségesnek tartja felkérni Japánt, hogy segítsen Oroszországnak mostani gyámoltalan helyzetében.”⁵

A szövetségesek kétségei beigazolódtak. Wilson ellenezte Japán intervencióját. Attól tartott, hogy Japán Kelet Oroszországban ugyanazt fogja tenni, mint amit Németország tett Nyugat-Oroszországban, vagyis szovjet-területeket fog magához ragadni. Ekkor a konferencia arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Távolkeletre amerikaiakból, angolokból és japánokból álló vegyes expedíciót kell küldeni. De Japán nem akarta bevárni a tárgyalások kimenetelét, 1918. április 4-ről 5-re virradó éjjel támadást rendeztek egy vladivosztoki japán iroda ellen.

A japánok már régen készülődtek arra, hogy a Távolkeletet elfoglalják.

A japán kormány sajtó azt állította, hogy az 1917-es forradalom után káosz uralkodik Szibériában és csak Japán képes és köteles helyreállítani a rendet ezen a területen — Irkuckig, sőt tovább, egészen az Urálig. A japán kormánykörök nyilvánvalóan csak ürügyet kerestek az intervencióra.

A japán újságok, hogy ürügyet találjanak, azt állították, hogy a Szibériában tartott német és osztrák-magyar hadifoglyok felfegyverkeztek, és el akarják foglalni a szibériai vasutat. A Népbiztosok Tanácsa e hazug hírek leleplezése céljából egy angol és egy amerikai tisztet küldött a szibériai vasútra és lehetővé tette számukra a hadifoglytáborok meglátogatását is. A tiszt (az Északamerikai Egyesült Államok részéről Webster, Anglia részéről Hicks százados)⁶ beutazták az egész szibériai vasútvonalat és ezután Londonba és Washingtonba azt jelentették, hogy útjukban nem találkoztak felfegyverzett hadifoglyokkal.

E kudarc után a japán imperialisták más ürügyet kerestek az intervencióra. Az ürügyet meg is találták, midőn Vladivosztokban két japánt megöltek. A japánok be se várva a vizsgálat eredményét, partra szálltak.

⁵ Lloyd George, D.: War Memoirs. VI. London, 1936. 3175—3176. l.

⁶ „Russian-American Relations”, Compiled and edited by C. K. Cummings and W. W. Pettit, New-York, 1920. 104. l.

A partraszállt japán csapatokhoz hamarosan egy kisebb angol osztag csatlakozott.

Kato tengernagy, a japán hajóhad parancsnoka, 1918. április 5-én kiáltvánnyal fordult Vladivosztok lakosságához, melyben arról értesítette a várost, hogy Japán magára vállalja a rend fenntartását.

Ugyanazon a napon, vagyis április 5-én, a szovjetkormány hivatalosan közzétette, hogy az adott pillanatban még nem ismeri a gyilkosság okait és tetteseit; de jól tudja s az egész világ előtt ismeretes, hogy a japán imperialisták több hónapon át előkészítették a vladivosztoki partraszállást.

„Az események menete — így szólt a szovjetkormány közzétett nyilatkozata — semmiféle kétséget sem hagy az iránt, hogy mindezt jóelőre előkészítették és hogy a két japán provokációs meggyilkolása ennek az előkészítésnek szükséges része volt.

Így tehát az ülésre régen készülődő imperialista ököl kelet felől lecsapott. A japán imperialisták vérbe akarták fojtani a szovjetforradalmat, Oroszországot el akarták vágni a Csendes-Óceántól, magukhoz akarták ragadni Szibéria gazdag területeit, gúzsba akarták kötni szibériai parasztokat és munkásokat.“⁷

Április 5-én este Anglia, az Északamerikai Egyesült Államok és Franciaország képviselőit a külügyi népbiztosságba hívták. Itt a legélesebben tiltakoztak Japán intervenciója ellen. A külföldi képviselők előtt rámutattak arra, hogy a japánok partraszállása nem történhetett meg a szövetségesek beleegyezése nélkül. Anglia, az Északamerikai Egyesült Államok és Franciaország képviselői azt állították a külügyi népbiztosságban, hogy kormányuknak „nincs részük“ a japánok betörésében. Igaz, hogy mindegyik a maga módján juttatta ezt kifejezésre. Az amerikai képviselő „határozottan kijelentette, hogy az ő kormánya ellene van annak, hogy a japánok Szibéria területére lépjenek“; Anglia képviselője azt mondta, hogy „a külföldi beavatkozás Szibériában ellentmond az angol kormány szándékainak“; végül Franciaország képviselője Japán fellépését „teljesen természetes rendőri rendszabálynak“ nevezte.⁸ Már itt is nyilvánvaló volt, hogy a japán intervenció tekintetében ellentétek vannak a hatalmak között.

A külügyi népbiztosság másnap tiltakozó jegyzéket küldött Angliának, az Északamerikai Egyesült Államok és Franciaország kormányainak. A jegyzék azt kívánta, hogy ezek a kormányok sürgősen adjanak magyarázatot.

Lockhart, Nagy-Britannia diplomáciai képviselője, Moszkvában április 10-én közölte kormánya válaszát. A brit kormány azt állította, hogy a japánok partraszállásának egyetlen feladata, hogy a Vladivosz-

⁷ A legújabb kor nemzetközi politikája. 2. rész, 137. l., oroszul.

⁸ „Pravda“, 1918. április 7. 66. szám.

tokban élő külföldi polgárok életét és tulajdonát védjék. Japánnak nincs más célja.

Anglia, az Északamerikai Egyesült Államok és Franciaország hivatalos sajtója felkapta ezt az állítást. De Lenin 1918. április 7-én a vladivosztoki szovjetnek a következő táviratot küldte, melyet Sztálin részvételével fogalmazott:

„A helyzetet rendkívül komolynak tartjuk és a leghatározottabban figyelmeztetjük az elvtársakat. Ne tápláljanak illúziókat: a japánok biztosan támadni fognak. Ez elkerülhetetlen. Az összes szövetségesek kivétel nélkül segíteni fognak nekik.”⁹

A külügyi népbiztosság tiltakozásának nem volt eredménye. Sőt mi több: Noulens francia nagykövet április 18-án nyilvánosan kijelentette, hogy Franciaország szolidáris a japán intervenciókkal. Ezután a szovjetkormány Noulens-t megfosztotta diplomáciai immunitásától és visszahívását követelte.

Így kezdődött meg a nyílt intervenció keleten.

Japán azonban távol volt; hónapoknak kellett eltelnie, amíg Oroszországban érezhető lett volna a japán betörés hatása. Ezért a szövetségesek ügynökei Oroszországon belül igyekeztek fegyveres erőt találni. Figyelmüket a csehszlovák hadtest vonta magára. Midőn a németek megszállták Ukrajnát, ez a hadtest Közép-Oroszországba vonult. A hadtest vezetősége egyezséget kötött a szovjetkormánnyal, hogy a csehszlovákokat Szibérián keresztül Franciaországba fogják szállítani. A csehszlovákok kötelezték magukat, hogy fegyverzetüket átadják, csak annyit tartanak meg, amennyi az őrszolgálatra szükséges, és egyes szerelvényekben fognak Vladivosztock felé haladni.

A csehszlovák hadtest parancsnoksága megszegte kötelezettségét. A fegyvereket nem szolgáltatták be. A katonák töltenylaskái tömve voltak töltényekkel. A vagonok padlója alatt és falai között szétszedett gépfegyverek voltak. A szerelvények nem egyenként haladtak. A nagy állomásokon nyolc-tíz szerelvényből, több ezer főből álló osztagokat szerveztek. Útközben a hadtestbe orosz fehérgárdisták is beolvadtak; a katonák száma 60.000-re rúgott. A szovjetkormány, midőn a japánok a vladivosztoki partraszállásról értesült, azt követelte, hogy a csehszlovákokat teljesen fegyverezzék le. A csehszlovákok azonban az antant parancsára 1918. május 25-ére virradó éjjel a nagy szibériai vasút mentén fellázadtak a szovjethatalom ellen. Az Urált, Szibériát, a Volga vidékét elvágták Szovjetoroszországtól.

A szövetségesek diplomáciája nyíltan demonstrálta a csehszlovákok ellenforradalmi lázadásával való szolidaritását. Június 4-en Anglia, Franciaország, Olaszország és az Északamerikai Egyesült Államok képviselői azt követelték a szovjetkormánytól, hogy álljon el a csehszlovákok lefegyverzésétől. Kijelentették, hogy a csehszlovákok lefegyverzését

⁹ Lenin: A polgárháború korszakából. Partizdat, Moszkva, 1934. 32. l.

saját maguk ellen irányuló barátságtalan lépésnek tekintik, mivel a csehszlovák osztagok szövetséges csapatok és az antant-hatalmak pártfogása alatt állanak.

A külügyi népbiztosság 1918. június 13-i válaszejegyzékében kijelentette, hogy a szovjetkormány már sok kísérletet tett, hogy békés megoldást találjon, de most már kénytelen a csehszlovákokat lefegyverezni, mert fegyveresen lázadtak fel.

„A csehszlovák lázadást — így hangzott a jegyzék — mindenütt a szovjethatóságok letartóztatása, agyonlövésük kísérték, máshol pedig ellenforradalmi szervezeteket teremtettek, melyek helyi kormányoknak nevezik magukat. A csehszlovákok mindenütt a fehérgárdistákkal s az ellenforradalmi orosz tisztikarral szövetségben működtek.”¹⁰

A szovjetkormány annak a reményének adott kifejezést, hogy a négy antant-hatalom képviselői nemcsak el fogják ismerni, hogy a szovjethatalom rendszabályai szükségesek és célszerűek, hanem el fogják ítélni a csehszlovák csapatokat, mert „fegyveresen felázadtak és ezzel a legnyillabban és lehatározottabban beavatkoztak Oroszország belügyeibe”.

A szovjetkormánynak ezt a tiltakozását is figyelmen kívül hagyták. Az antantkormányok tovább haladtak az intervenció útján. A szövetségesek legfelsőbb haditanácsa 1918. június 3-án elhatározta, hogy Észak-Oroszországba amerikai, angol, francia és olasz katonákból szervezett vegyes osztagot küld. Murmanszkban megkezdődött a külföldi csapatok partraszállása.

Június 17-én egy angol cirkáló érkezett Murmanszkba, melyen Ph. Pool tábornok, nagyszámú oktató és egy angol gyalogos osztag volt. Másnap június 18-án Pool beszédet mondott a murmani flottilla központi bizottságának gyűlésén s kijelentette:

„Mi itt olyan Szovjetet találtunk, mely nemcsak képes, hanem akar is dolgozni. De a Szovjet munkáját, amint látjuk, a népesség egy része és a tengerészek egy része akadályozza. Mi nem dolgozhatunk együtt a Szovjettel, ha nem hatja végre a saját maga által levont következtetéseket. Az adott pillanatban nincsen abban helyzetben, hogy megvalósítsa azokat és azért segíteni szándékozunk a szovjetnek abban, hogy határozatait végrehajtsa. A matrózok a mai napig fegyveres erővel tettek szert döntő befolyásra. Most megérkeztek a szövetségesek, s ez a hatalom erősebb a matrózoknál. A szövetségesek itt megfelelő haderővel rendelkeznek és ha a körülmények megkövetelik, vagy ha szükségesnek találják, ezt az erőt alkalmazni is fogják.”¹¹

Június 20—23-án 1500 angol katona és tiszt szállott partra Mur-

¹⁰ A legújabb kor nemzetközi politikája 2. rész, 145. l.

¹¹ Kedrov, M. Sz.: Bolsevik vezetés nélkül (a murmani intervenció történetéből). 112. l.

manszokban. Június 23-án a „Southampton” angol cirkáló befutott a kikötőbe.

Június 26-án Lenintől távirat érkezett, amelyben élesen tiltakozott Jurjev áruló cselekedetei ellen.

„Az angolok partraszállása — így szólt a távirat — nem tekinthető egyébnek, mint a Köztársaság ellen irányuló ellenséges cselekedetnek. Közvetlen célja, hogy egyesüljön a csehszlovákokkal és siker esetén — a japánokkal, hogy megdöntsék a munkások és parasztok ha'almát és visszaállítsák a burzsoázia diktatúráját. Elrendeltük, hogy a murmani vasútnak az erőszakos betörők elleni védelmére megfelelő csapatok induljanak. A Murman vidéki szovjetet kötelezzük, hogy tegyen meg minden intézkedést abban az irányban, hogy teljesen visszaverjék a tőkének szovjet területre betört bérenceit. Az erőszakos betörők számára mindennemű közvetlen vagy közvetett támogatást hazaárulásnak kell tekinteni, s a haditörvények szerint kell büntetni. Az összes intézkedésekről, valamint az események menetéről küldjön pontos és a valóság-nak megfelelő jelentést.”¹²

Jurjev, úgy mint azelőtt, most is igazolni igyekezett árulását. Hol a külügyi népbiztosságot hívta a közvellen vezetékhöz, igyekezvén rábeszélni, hogy ne gátolja az intervenció sok partraszállását, hol pedig ismét azt akarta bizonyítani Leninnek, hogy Murmanszokban lehetetlen más politikát folytatni. Midőn Jurjev újból több ízben kísérletet tett, hogy Leninnel beszéljen, a következő táviratot kapta:

„Ez a feleletem Jurjev elvtársnak: „Ha ön mindedig nem kívánja megérteni a szovjetpolitikát, mely egyaránt ellenséges az angolokkal és németekkel szemben, úgy vessen magára ... Háborúskodni fogunk az angolokkal, ha továbbra is folytatni fogják rabló politikájukat.”¹³

A szovjetkormány július 1-én hazaárulásért törvényen kívül helyezte Jurjevet. Egy hét múlva, 1918. július 6-án a murmanszki szovjet és az aniant csapatok parancsnoksága között „szóbeli egyezményt” írásbeli szerződéssel helyettesítették: „Nagy-Britannia, az Északamerikai Egyesült Államok és Franciaország képviselőinek a Murman vidéki szovjet elnökségével a különös körülmények következtében kötött ideiglenes egyezménye”.

Az egyezmény 14 cikket tartalmazott. Az első két cikk így hangzott:

„Első cikk. A jelen egyezményt, mely egyfelől Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Franciaország szövetséges kormányai, másfelől a Murman vidéki Szovjet elnöksége által megerősítendő, az azt aláíró felek a vidéknek a német koalíciós hatalmak elleni együttes védelmére

¹² Kedrov, M. Sz.: Bolsevik vezetés nélkül (a murmani intervenció történetéből). 115. l.

¹³ Ugyanott, 119. l.

céljából kötötték meg. E cél elérésére a szerződő felek kölcsönösen kötelezik magukat, hogy egymásnak teljes támogatást nyújtanak.

Megjegyzés. A Murman vidékhez az archangelszki kormányzóság volt alexandrovi és kemi kerülete tartozik.

Második cikk. A szövetséges és orosz fegyveres erők főparancsnoksága a Murman-vidéken ugyanolyan alapon szervezendő meg, mint jelenleg a szövetségesek többi frontján.¹⁴

A már létező és még alakítandó orosz csapatrészek orosz parancsnokság alatt lesznek. Anglia, az Északamerikai Egyesült Államok és Franciaország képviselői megígérik, hogy az orosz parancsnokságot a megalakítás alatt álló orosz haderők ellátása, átszállítása és oktatása terén támogatni fogják.

A hatodik cikkben Anglia, az Északamerikai Egyesült Államok és Franciaország képviselői kötelezték magukat, hogy nem avatkoznak be a vidék belügyeibe, nem fordulnak közvetlen a lakossághoz, hanem a hatóságokat veszik igénybe, a frontmögötti terület kivételével, „ahol a szövetséges katonai parancsnokságnak a hadi helyzet diktálta rendelkezéseit mindenki feltétlenül köteles végrehajtani“. Anglia, az Északamerikai Egyesült Államok és Franciaország képviselői az egyezmény 3. cikkében kötelezettséget vállaltak, hogy a vidéknek élelmiszert, ruházati cikkeket és építőanyagokat szállítanak, de minden cikkben kimondták: „amennyiben ez lehetséges lesz“. Az egyezmény más cikkei a murmanszki szovjetnek nyújtandó pénzügyi segítségről szóltak. E segítség méreteit, formáit és feltételeit pótegyezménnyel szándékoztak szabályozni. Befejezésül az intervenció sok kijelentették, hogy „a Murman vidéken sem egészében, sem egyes részeiben nincsenek hódító szándékaik.“

Az egyezményt aláírta:

A Murman vidéki Szovjet elnöksége: *Jurjev* elnök, *Korelyszkij* elnökhelyettes, *Talyj* titkár, *Veszlagó* ügyvezető.

Nagy-Britannia képviselője: *Pool* vezérőrnagy, a szövetségesek északoroszországi haderejének főparancsnoka.

Franciaország képviselője: *Petit* elsőosztályú kapitány, az „Aube admirális“ parancsnoka.

Az Északamerikai Egyesült Államok képviselője: *Barer* elsőosztályú kapitány, az „Olympia“ parancsnoka.

Anglia, az Északamerikai Egyesült Államok és Franciaország képviselői elérték céljukat: most már megnyugtathatták országaik közvéleményét, kijelentvén, hogy az oroszországi intervenció a murmani szovjettel való megállapodás alapján történik.

Az intervenció szervezőit egyáltalán nem bántotta az a körülmény, hogy három nagyhatalom képviselői olyan egyességet írtak alá, melyet két kis kerület képviselőivel kötöttek. Csak néhány napig kellett várni

¹⁴ Ugyanott, 154. 1

és a „ke nem avatkozásról” szóló nyilatkozat minden kétszínűsége napfényre került. Az intervenciók az egyezmény jóváhagyása után azonnal hozzáfogtak a szakszervezetek és a katonai csapattest-bizottságok szétveréséhez, letartóztatták a szovjethatalom képviselőit. Egyébként Pool tábornok ömage legjobb tanúja saját munkájának. 1918. július 13-i parancsa így szól:

„Én, a szövetségesek oroszországi összes haderőinek főparancsnoka, meg akarok győzni mindenkit a lojális oroszokhoz és országukhoz minden tekintetben hű szövetségesek békés szándékairól és arról az őszinte kívánságunkról, hogy segítsünk Oroszországnak megszabadulni a németektől, fehér finnektől és az összes ellenséges agitátoroktól. A tegnapi nap folyamán a polgári hatóságokkal való teljes egyetértésben több épületet kellett átkutatnom, — nehéz kötelességet teljesítettem ezzel, — hogy elvegyem a fegyvereket és ideiglenesen letartóztassak bizonyos nem állandóan Murmanszkban tartózkodó egyéneket arra az időre, amelynek tartamára energikus rendszabályokat kellett foganatosítani Oroszország lojális polgárainak védelmére és annak a nyugodt bázisnak biztosítására, ahonnan kiindulva Önök és mi végrehajtjuk hadműveleteinket az Oroszországba betört ellenségek ellen. Kérem az összes polgárokat, hogy térjenek vissza foglalkozásukhoz, nyugodtan s félelem nélkül és buzgalommal működjenek közre abban, hogy csapataink elérhessék közös célunkat, azaz a szabad, nagy és oszthatatlan Oroszország helyreállítását. Isten segítsen Oroszországnak!

Pool vezérőrnagy, a szövetségesek oroszországi haderejének főparancsnoka. Murmanszk 1918. július 13.”

1918. június 28-án a külügyi népbiztosság Lockhart brit diplomáciai képviselőnél tiltakozott csapatoknak Murmanszkban való partraszállása ellen.

„Az Oroszország Szovjet Szövetséges Szocialista Köztársaság — így szólt a jegyzék — kivált a hadviselő hatalmak sorából és megszüntette a háborús állapotot, melyet Oroszország belső helyzete miatt lehetetlen volt tovább fenntartania. Oroszország dolgozó népe és az ő akaratát végrehajtó munkás- és parasztkormány egyedüli gondja, hogy békében és barátságban éljen az összes többi népekkel.

Oroszország dolgozó népe egyetlen népet sem fenyeget háborúval s a nép részéről semmi veszély sem fenyegetheti Nagy-Britanniát.”¹⁵

Annál nagyobb határozottsággal tiltakozott a szovjetkormány fegyveres osztagnak Murmanszkba való betörése ellen. A külügyi népbiztosság Murmanszk és az északi vizek kiürítését követelte.

A jegyzekre nem érkezett válasz. A fegyveres csapatok partraszállása tovább folyt. Felébredtek az orosz ellenforradalmi erők is; Kereszskij júniusban megjelent az angol miniszterelnöknél és felajánlotta szolgálatait. Az antant diplomatái még mindig rá akarták bírni az

¹⁵ A legújabb kor nemzetközi politikája. 2. rész, 147. l.

Északamerikai Egyesült Államokat, hogy vegyenek részt a távolkeleti közös akcióban. Azt tervezték, hogy Knox tábornokot Vladivosztokba küldik azzal a megbízással, hogy útközben tegyen látogatást Washingtonban is. Onnan azonban értesükre adták, hogy Knox az orosz cárizmus nyílt híveként ismeretes és azért látogatása nem kívánatos. Knox kiszállás nélkül utazott Szibériába. A csehszlovákok 1918. június 29-én hatalmukba kerítették Vladivosztokot. Az antant Legfelsőbb tanácsa, mihielyt értesítést kapott, hogy a csehszlovákok megvetették lábukat Vladivosztokban, július 2-án ismét hosszú memorandummal fordult Wilsonhoz, azt bizonyítva, hogy azonnal részt kell vennie az intervencióban, különben késő lesz. Végül július végén, attól félve, hogy a szövetségesek külön akciót fognak indítani a Távolkeleten, Wilson megadta magát. Az Északamerikai Egyesült Államok azt követelték, hogy az angolok és amerikaiak hélezer katonát küldjenek oda s a japánok se küldjenek többet. A szövetségeseknek az volt a véleményük, hogy ez kevés, annál is inkább, mivel a japánok már nagyobb számban szálltak partra. Maguk az amerikaiak sem tartották magukat ajánlatukhoz: Vladivosztokban körülbelül 9000 katona szállt partra. Ezt kihasználva, a japánok katonáik számát 70 ezer főre emelték. A Szovjet Távolkeletet és Szibériát elfoglalták. „Nagyon tarka összetételű szövetséges katonai kordon őrizte Szibériát. a szibériai vasút mentén egészen az Urálig — írta Lloyd George. — Ez a kordon orosz fehérgárdistákból, csehekből, brit tengeri és szárazföldi csapatokból, japánokból, amerikaiakból és kisebb francia és olasz csoportokból állott.”¹⁶

A partraszállás után a külföldi kormányok egymásután nyilatkozatokat tettek közzé, melyekben az intervenciót indokolták.

Valamennyi nyilatkozat egyöntetűen azt állította, hogy az intervenció legfőbb oka a Németország elleni harcnak és a csehszlovákok támogatásának szükségessége.

Egyébként a francia nyilatkozat rámutatott arra is, hogy az intervencióval segíteni kívánnak „az orosz nép azon elemeinek, amelyek hívek maradtak szövetségesi kötelezettségeikhez és arra törekszenek, hogy véget vessenek a bolsevik dezorganizációnak, mely a németeknek eladott Oroszország feldarabolását és koldusbotra jutását idézte elő.”¹⁷

Diplomaták felkelés-szervezők szerepében. Szovjetoroszországban olyan helyzet alakult, amelyet még nem ismert a diplomácia története: az országban ott voltak a hatalmak hivatalos képviselői, kik teljes immunitást élveztek, viszont az általuk képviselt országok nyíltan fegyveres csapatokat szállítottak partra, hogy harcot folytassanak az ellen a kormány ellen, mellyel nem szakították meg az összeköttetést és amelynél követeik akkreditálva voltak. És ez a

¹⁶ Lloyd George, D.: War Memoirs. VI. London, 1936. 3193. l.

¹⁷ Pichon: A szövetségesek intervenciója Távolkeleten és Szibériában. Goszizdat, Moszkva-Leningrád, 1925. 73. l.

helyzet nem egy napig, nem egy hétig, hanem hónapokig tartott. Az antant kormányai nem üzentek hadat Szovjetországnak, mindenképpen tagadták, hogy háborút folytatnak ellene. Az angol, francia, olasz, japán és amerikai nagykövet Vologdában maradt. A szovjetkormány több ízben felhívta őket, hogy térjenek vissza Moszkvába, sőt delegációkat küldött Vologdába ezzel a kéréssel, hosszadalmas tárgyalásokat is folytatott — de a nagykövetek Vologdában maradtak.

A szövetséges diplomaták közvetlen közreműködésével Oroszországban több ellenforradalmi szervezet alakult.

Az eszerek ügyének bírósági tárgyalásán 1922-ben tanúk bizonyították, hogy a polgárháború idején a külföldi diplomaták és az orosz fehérgárdista szervezetek között pénzügyi kapcsolat állott fenn. Szavinkov utóbb beismerte, hogy Noulens francia nagykövettől több mint két és fél millió rubelt kapott „Honvédelmi szövetség” részére.

Igy lettek a diplomatákból összeesküvők. Közvetlen részvételükkel a felső Volga huszonhárom városában: Muromban, Jaroszlávban, Kosztromában, Rybinszkben, fel egészen Vologdáig, melyet a felkelés központjának szemeltek ki, mindenütt felkeléseket szerveztek. Az összeesküvők azt remélték, hogy sikerül összeköttetést teremteni Archangelszkkal, ahol küszöbön állott a szövetségesek csapatainak partraszállása. Azonkívül azt remélték, hogy a felső Volga mentén szervezett felkelés megkönnyíti majd a csehszlovákoknak, hogy hatalmukba kerítsék a közép Volga vidékét. Július 6-án a fehérgárdisták elfoglalták Jaroszlávot. Rybinszkben július 5-én kezdődött a felkelés, de 24 órán belül likvidálták. Más városokban szintén megghiúsult a lázadás.

Ugyanaznap Moszkvában tört ki felkelés, melyet „baloldali” eszerek a jobboldali eszerekkel, a mensevikekkel, trockistákkal és bucharinistákkal való blokkban készítettek elő. Az a tény, hogy a moszkvai és Jaroszlávli felkelés napja azonos volt, már egymagában is bizonyítja, hogy a felkeléseket egy és ugyanaz a kéz készítette elő. Július 6-án „baloldali” eszerek megölték Mirbach német nagykövetet, amivel nyilván láborút akartak provokálni. Néhány nap múlva, július 10-én Muravjov „baloldali” eszer, a keleti front parancsnoka, lázadást szervezett a szovjet hatalom ellen. Táviratot küldött szét a csehszlovák „testvérekkel” kötött békéről és a Németország elleni együttes harcról. A „baloldali” eszerek felkelését néhány óra alatt elnyomták; Muravjov kalandja sem talált támogatásra. Muravjovot elfogták és agyonlőtték.

A csehszlovákok és fehérgárdisták erősítésére Anglia hadvezetősége Turkesztánba és Bakuba vezényelte csapatait. Malleson tábornok parancsára augusztus elején angol csapatok jelentek meg a Káspin túl. Dunsterville tábornok osztaga a Káspi-tenger déli partján Enzeli-ig hatolt s onnan igyekezett Bakuba előnyomulni. Az angol ügynökök, a bakui szovjet mensevik és helyi nacionalista elemeire támaszkodva, arra törekedtek, hogy a bakui szovjet határozatot fogadjon el az angolok meghívására, — állítólag a törökök elleni harcra.

Lenin még 1918. február havában Saumján elvtárshoz intézett táviratában a szovjet diplomata részére rendkívül fontos utasítást adott: „Elragadtatással tölt el bennünket szilárd és határozott politikája — írta Lenin. — Okosan egyesítse legóvatosabb diplomáciával, melyet a jelen rendkívül nehéz helyzet feltétlenül megkövetel — és akkor győzni fogunk.

Se szeri, se száma nehézségeinknek: egyelőre csak az imperialisták ellentétei és konfliktusai és a közöttük dúló harc ment meg bennünket. Okosan használja ki ezeket a konfliktusokat: egyelőre diplomáciát kell tanulnunk.“¹⁸

Dunsterville tábornok augusztusban bevonult Bakuba, melynek elestét az eszerek és helyi nacionalisták áruló tevékenysége készítette elő. Ilymódon az antant északon, keleten és délkeleten szovjetellenes gyűrűbe zárta Oroszországot, elvágta a Szovjetköztársaságot élelmiszer- és fűtőanyagforrásaitól.

„Murman északon, a csehszlovák front keleten, Turkesztán, Baku és Asztrachán délkeleten — látjuk, hogy az angol és a francia imperializmus által kovácsolt gyűrűnek majdnem minden láncszeme egybekapcsolódott“¹⁹ — ezt mondta Lenin az antant tervéről.

**Lockhart össze-
esküvése.**

Az antant ügynökei nemcsak az orosz fehérgárdistákat finanszírozták, hanem szovjetpolitikuskok meggyilkolását is előkészítették. Augusztus 30-án merényletet követtek el V. I. Lenin ellen.

A Lenin ellen elkövetett gaz merénylet a felháborodás viharát váltotta ki az egész országban. Az ellenforradalommal való harc céljából alakított rendkívüli bizottság (Vécseká) kezében adatok voltak, melyek azt bizonyították, hogy a Szovjetköztársaság területén működő ellenforradalmi szervezetek összekötetésben állnak a petrográdi angol konzulátus képviselőivel. A Rendkívüli Bizottság munkatársai augusztus 31.ről szeptember 1-re virradó éjjel megjelentek az angol követség épületében, ahol a befutott adatok szerint ellenforradalmárok és angol tisztviselők közös tanácskozást készültek tartani. Midőn a Rendkívüli Bizottság munkatársai a követség tisztviselői kíséretében egy elsőemeleti szobába mentek, lövéssel fogadták őket. A Rendkívüli Bizottság egyik munkatársát megölték, másik munkatársa megsebesült. A csekisták kénytelenek voltak fegyvert használni: a lövöldözők egyikét agyonlőtték. Kitént, hogy ez Cromey volt, az angol tengerészeti attasé, aki, mint később kiderült, elsőnek tüzelt.

A letartóztatottak között volt egy angol alattvaló, aki elfogatása alkalmával nem akarta megnevezni magát. Midőn a Rendkívüli Bizottságba beszállították, az „ismeretlen“ angol kijelentette, hogy ő — Lockhart, Anglia diplomácia képviselője. A Rendkívüli Bizottság munka-

¹⁸ Lenin Összes Művei. XXII. 254. l.

¹⁹ Ugyanott, XXIII. 156. l.

társai azt felelték, hogy Lockhartot azonnal szabadlábra helyezik, de megkérdezték, nem kíván-e felvilágosítást adni az ellenforradalommal való kapcsolatairól. Lockhart határozottan tagadta, hogy az ellenforradalommal bármilyen összeköttetésben állna. Midőn okiratokat és bizonyítékokat tártak elé arra vonatkozólag, hogy a lakásán összeesküvéket fogadott, Lockhardt diplomáciai helyzetére hivatkozott, amely felmenti őt minden vallás alól. Az angol diplomáciai képviselőnek azt válaszolták, hogy őt nem letartóztatottként kérdezik, hanem csak lehetőséget nyújtanak neki annak bebizonyítására, hogy „egy bizonyos Lockhart, a szovjetellenes összeesküvés szervezője” és Lockhart anglia diplomáciai képviselője különböző személy.

Az elkobzott iratok arról tanúskodtak, hogy Lockhart Grenère francia konzullal és Lavergne francia tábornokkal együtt próbálta megvásárolni a Kremlt őrző vöröskatonákat, hogy tartóztassák le a Népbiztosok Tanácsát és döntsék meg a szovjethatalmat. Azután, hogy Lockhart annak a csapattestnek parancsnokával találkozott, melyre a Népbiztosok Tanácsának elfogatását akarták bízni, a vörösparancsnokokkal való további összeköttetést Sidney Railey angol hadnagy tartotta fenn. Azt tervezték, hogy a Kremllel együtt hatalmukba kerítik az Állami bankot, a központi telefonállomást, a távirót és katonai dik'tatórát létesítenek. Az összeesküvők különösen amiatt nyugtalankodtak, hogy a Népbiztosok Tanácsának elfogatása alkalmával V. I. Lenin meg ne meneküljön. Azt tervezték, hogy a Népbiztosok Tanácsának letartóztatott tagjait és elsősorban Lenint haladéktalanul Archangelszkbe szállítják, melyet az angolok már augusztus 2-án megszálltak. Railey ügynök nem egyezett bele abba, hogy Lenint elszállítsák, mert amint az összeküvés részeseinek mondotta: „Lenin bámulatosan tud bánni az egyszerű emberekkel. Teljesen bizonyosra vehetjük, hogy amíg Archangelszkbe szállítják, a maga oldalára vonja a kísérő őrseget és azok szabadon bocsátják. Ezért az volna a legbiztosabb, ha Lenint elfogatása után azonnal agyonlőnék.”²⁰

Kiderült továbbá, hogy az ellenforradalom sikere esetén közzé akarták tenni a szovjetkormány és a német kormány meghamisított titkos levélváltását és hamis szerződéseket akartak gyártani, hogy megfélemlítő hangulatot teremtsenek a Németország elleni háború felújítása mellett. Az összeesküvők hivatalos, Lockhart aláírásával ellátott brit okiratokkal rendelkeztek, melyeket a letartóztatottaknál megtaláltak.

Lockhart letartóztatása nagy riadalmat keltett a diplomaták között, majdnem az összes követségek képviselői — közöttük a középeurópaiak, a német és osztrák-magyar követség képviselői is tiltakoztak a szovjetkormány által a forradalom ellenségei ellen kihirdetett „vörös terror” ellen.

— Az angol külügyminiszter szeptember 6-án táviratilag azt követelte,

²⁰ „Izvesztije”, 1918. szeptember 3., 189. szám. „A szövetséges imperialisták összeesküvése Szovjetországgal ellen.”

hogy „haladéktalanul adjanak elégtételt és szigorúan büntessék meg azokat, akik Lockhart letartóztatásáért felelősek vagy abban részesek“. Abban az esetben, ha a szovjetkormány nem ad teljes elégtételt, a miniszter azzal fenyegetőzött, hogy „a brit kormány az Orosz Kormány minden egyes tagját egyénileg felelőssé teszi és intézkedni fog, hogy az összes civilizált nemzetek kormányai tekintsék őket törvényen kívül helyezettnek és hogy sehol se találjanak menedéket, ahol elrejtőzhetnének“.²¹

Balfour nyilvánvalóan Franciaország előzetes hozzájárulásával lépett fel. Franciaországból szikratáviratot küldtek Moszkvába, melyben Pichon francia külügyminiszter az angol jegyzékben használt kifejezésekkel közölte, hogy a szövetséges országok kormányai kénytelenek szigorú intézkedéseket alkalmazni a „kezükbe kerülő tekintélyes bolsevikok ellen“. „Ha Franciaország polgárait — így szólt a távirat — azonnal nem helyezik szabadlábra, Franciaország az összes bolsevik vezéreként személyileg teszi felelőssé azokért a zaklatásokért és büntetésekért, melyeket a szövetséges polgároknak Oroszországban el kell szenvedniük.“²²

E fenyegetőzésekre a külügyi népbiztosság távirattal válaszolt, melyben ismertette Lockhart és az ügynökei összeesküvő tevékenységét és közölte azt is, hogy a petrográdi angol konzulátus épülete az összeesküvők fészke lett. A szovjetkormány arra törekedett, hogy a diplomáciai immunitást és a nemzetközi érintkezés szabályait teljesen fenntartsa, de összeesküvőknek nem adhat cselekvési szabadságot. „Ezért az Oroszországi Szovjet Szövetséges Szocialista Köztársaság kormánya — írta a külügyi népbiztos — az összeesküvésben tettenért személyekkel szemben kénytelen olyan rendszabályokat alkalmazni, melyek lehetetlenné teszik, hogy tovább folytassák a nemzetközi jog szempontjából bűnös tevékenységüket. Amikor az angol és francia csapatok az Oroszországi Szovjet Szövetséges Szocialista Köztársaság területén nyomulnak előre, hogy a szovjethatalom elleni nyílt lázadásoknak segítséget nyújtsanak, és e hatalmak diplomáciai képviselői Oroszországban államcsíny és a hatalom megragadása céljából szervezeteket teremtenek, az Oroszországi Szovjet Szövetséges Szocialista Köztársaság bármilyen áron is — kénytelen szükséges önvédelmi rendszabályokat foganatosítani.“

A külügyi népbiztosság közölte, hogy az összes letartóztatottakat azonnal szabadlábra helyezik, mihamarabb Angliában és Franciaországban és a szövetséges csapatok és csehszlovákok által megszállott területeken nem alkalmaznak többé megtorló intézkedéseket orosz polgárok ellen. Mindkét ország diplomáciai képviselőinek — beleértve az összeesküvők fejét, Lockhartot, is — lehetővé teszik, hogy hazájukba visszatérjenek.

²¹ „Izvesztija“, 1918. szeptember 7., 193. sz. „A szövetségesek újabb fellépése Oroszország ellen.“

²² Ugyanott.

**Szovjetország
diplomáciai elszigetelése 1918-ban.**

Az a körülmény, hogy a kapitalista államok nem ismerték el a Szovjetköztársaságot, illuzórikussá tette az úgynevezett „követi immunitást“. A burzsoá kormányok visszatartották és letartóztatták a Szovjet külföldi diplomáciai képviselőit. Ennek következtében a szovjetkormány szintén kénytelen volt ideiglenesen visszatartani a szövetségesek diplomáciai és konzuli képviselőit. A semleges országok képviselői akadálytalanul mozoghattak. De az antant példáját követve, a semleges államok egymásután szintén megszakították a diplomáciai összeköttetést Szovjetországgal. 1918. novemberében ezt tette Svájc és Spanyolország, decemberben Svédország, majd Norvégia és Dánia is.

A nyugateurópai országok, Németország kivételével, nem ismerték el a szovjet meghatalmazottakat; elszigetelték őket továbbra is, és a régi Oroszország volt köveivel érintkeztek. A külföldi kormányok elkövetek mindent, hogy az első adandó alkalommal megszabaduljanak Szovjetország félíg legális helyzetben levő képviselőitől. Angliából, Svédországból, Dániából kiutasították a szovjet meghatalmazottakat.

1918. végén csak az Északamerikai Egyesült Államokban és Berlinben volt a Szovjetkormánynak képviselője. Németország nem vett részt és nem vehetett részt az angol-francia-japán-amerikai blokk intervenciójában, mivel hadiállapotban volt ezzel a blokkal. De Németország is a legtevékenyebben támogatta azokat a szovjetellenes erőket, melyek a szovjethatalom megdöntéséért harcoltak. A német követek minden egyes alkalommal éleshangú jegyzékekkel és tiltakozásokkal fordultak a Szovjetkormányhoz. Tekintet nélkül arra, hogy Németország ebben az időben hadiállapotban volt az antanttal, diplomáciai képviselői mégis többször csatlakoztak az antant diplomáciájának a szovjetkormány elleni fellépéseéhez. Így, például, Breiter német főkonzul 1918. szeptember elején az antant képviselőivel együtt tiltakozott az összeesküvő Lockhart letartóztatása ellen.

A berlini kormány, vereséget szenvedve a harctéren és érdemeket akarva szerezni a győztes antant előtt, a következő „incidenst“ rendezte: a berlini állomáson „véletlenül“ leesett és szétért egy láda, melyben szovjet diplomáciai posta volt a ládából állítólag a német proletáriátushoz intézett kiáltványok hullottak ki. A berlini kormány felhasználva ezt az esetet, november 5-én, néhány nappal a forradalom előtt kiutasította a szovjetkövetséget. Lenin elvtárs a VI. Összoroszági rendkívüli kongresszuson jelentést tett erről az incidensről s azt mondotta, hogy Németország „ha nem az angol francia politikával való eggyes egyetértésben cselekedett, mindenesetre szolgálatot akart nekik tenni, hogy nagylelkűek legyenek hozzá. Mi — úgymond — szintén teljesítjük a böhér kötelességét a bolsevikokkal, az önök ellenségeivel szemben.“²³

A szovjet követség munkatársainak Berlinből való kiutasítása a császári kormány utolsó, kétségbeesett cselekedete volt. Néhány nap múlva Németországban és Ausztria-Magyarországban kitört a forradalom. Lehulltak a császárok és királyok koronái. 1918. november 13-án a szovjet kormány annulálta a Breszti békét.

A világháború befejezésével meg kellett szűnnie annak az indító oknak, mellyel az imperialisták az intervenciót igazolni igyekeztek. A háború befejezése után nyilván esztelen volt arra hivatkozni, hogy a szövetségeseknek Oroszországban keleti frontot kell szervezniök Németország ellen. Most már világos lett, hogy nem a keleti front megszervezése, hanem a szovjet hatalom elleni harc volt az intervenció döntő indító oka.

November 13-án két nappal a fegyverszünet megkötése után, midőn a világ fővárosaiban a nép még örömeiben ujjongott, Franciaország és Anglia jóváhagyta az 1917. december 23-án kötött egyezményt, mellyel Oroszországot érdekszférákra osztották fel.

1918. november 14-én az angol háborús kormány a következő határozatot hozta:

1. Denikin segítségére fegyver- és hadianyagot kell szállítani;
2. Szibériába pótlólag tisztí állományt és póthadifelszerelést kell küldeni;
3. Az omszki kormányt (t. i. Kolcsak kormányát. *A szerk.*) de facto el kell ismerni.

A november 15-ről 16-ra virradó éjjel az angol-francia hajóraj befutott a Fekete-tengerre. Az intervenció új szakasza kezdődött. Az antant megpróbálta, hogy saját erejével likvidálja a szovjethatalmat.

1918. végén az antantnak óriási sikerei voltak. Németország a győzők lába előtt hevert. Ausztria-Magyarország, Bulgária, Törökország alázasatosan várta sorsát. Szovjetoroszországot diplomáciailag majdnem teljesen elszigetelték. A forradalom országát lövészárkok és drótsövények választották el az egész világtól. Külföldi csapatok az orosz fehér-gárdistákkal együtt Szovjetoroszország központja felé nyomultak előre. Úgy látszott, hogy az antant mindenható blokkja akadálytalanul hozzáfoghat a világ térképének átszabásához és diplomáciai egyezményekkel megszilárdíthatja mindazt, amit fegyveres erejével szerzett.

Az I—XIII. fejezethez összeállította V. M. *Chvosztov* egyetemi tanár, a XIV—XVII. fejezethez pedig a Szovjetunió Tudományos Akadémiája könyvtárának történeti osztálya. Bibliográfiai szerkesztők: K. R. *Szimon* és L. A. *Tyelesova*.

I. ÁLTALÁNOS IRODALOM

a) A marxizmus-leninizmus klasszikusai

- Lenin, V. I.:** Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka.
Lenin, V. I.: A Kommunista Internacionále II. kongresszusa 1920. június 19—augusztus 6.
Lenin, V. I.: Háború és forradalom. 1917. május 27-i (14-i) előadása.
Lenin, V. I.: Az 1870. utáni legfontosabb világtörténelmi adatok kivonatának tanulsága. „Az imperializmus füzetei”, Moszkva, 1939.
Sztálin, I. V.: A leninizmus alapjairól.
Sztálin, I. V.: A Szovjetunió Nagy Honvédő háborújáról.
A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Rövid tanfolyam.

b) Források

- Grimm, E. D.:** A távolkeleti nemzetközi viszonyok történetére vonatkozó szerződések és más okiratok gyűjteménye (1842—1925). Moszkva, 1927.
Martensz, F. F.: Oroszországnak a külföldi hatalmakkal kötött szerződés- és konvenció-gyűjteménye. IV. köt., 2. rész. Az Ausztriával kötött szerződések. 1849—1878. Szentpétervár, 1878. VIII. köt. A Németországgal kötött szerződések. 1825—1888. Szentpétervár, 1888. XII. köt. Az Angliával kötött szerződések. 1832—1895. Szentpétervár, 1898. XV. köt. A Franciaországgal kötött szerződések. 1822—1906. Szentpétervár, 1909.
A legújabb kor nemzetközi politikája szerződésekben, jegyzetekben és nyilatkozatokban. I. rész. A francia forradalomtól az imperialista háborúig. Moszkva, 1925. II. rész. Az imperialista háborútól a Szovjetország elleni blokád megszüntetéséig. Moszkva, 1926.
Nemzetközi viszonyok az imperializmus korszakában. Okiratok a cárizmus és az Ideiglenes kormány levéltáraiból, 1878—1917. 2. sorozat. 1900—1913. 18., 19., 20. köt., Moszkva, 1938—1940. 3. sorozat. 1914—1917. 1—10. köt., Moszkva, 1931—1938.

Az Oroszország által a külföldi hatalmakkal kötött fontosabb szerződések és konvenciók gyűjteménye (1774—1906). V. N. Alexandrenko bevezetésével és jegyzetével. Varsó, 1906.

Clercq, J. et A.: Recueil des traités de la France, publiés sous les auspices du ministère des affaires étrangères. T. XI—XXIII. 1872—1906. Paris, 1880—1919.

A collection of neutrality laws, regulations and treaties of various countries. Ed. and annot. by F. Deak and Ph. C. Jessup. Vol. 1—2. Washington, 1939. (Publications of the Carnegie endowment for international peace. Division of international law.)

Documents diplomatiques français, 1874—1914. Paris.

1-re série (1871—1900). T. 1—8, 1929—1936.

2-me série (1901—1911). T. 1—7, 1931—1937.

3-me série (1912—1914). T. 1—11, 1929—1931.

Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. 1871—1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Bd. 1—40. Berlin, 1922—1927.

Prüßmann, Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns, 1879—1914. Bd. 1—2. Wien, 1920.

c) Történelmi áttekintések

Zajoncskowszki, A. M.: Oroszország készülődése a világháborúra nemzetközi vonatkozásban. Leningrád, 1926.

Zajoncskowszki, A. M.: Oroszország készülődése az imperialista háborúra. A háborús készülődés és az eredeti tervek vázlatai. Moszkva, 1926.

Az újkor története. 2. rész. Szerkesztették: E. V. Tarlé és mások. A franciaporosz háborútól és a Párizsi Kommüntől az Októberi forradalom győzelméig Oroszországban és az imperialista háború befejezéséig (1870—1918). Moszkva, 1939.

Tarlé, E. V.: Európa az imperializmus korszakában. 1871—1919. Moszkva-Leningrád, 1928.

Bourgeois, E.: Manuel historique de politique étrangère. T. IV. La politique mondiale. 1878—1919. Empires et nations. Paris, 1927.

Carroll, E. M.: French public opinion and foreign affairs, 1870—1914. New York, 1931.

Carroll, E. M.: Germany and the Great powers. 1866—1914. A study in public opinion and foreign policy. New York, 1938.

The Cambridge history of British foreign policy, 1783—1919. Ed. by A. W. Ward and G. P. Gooch. Vol. 3. 1866—1919. London, 1923.

Debidour, A.: Histoire diplomatique de l'Europe (A—B). Paris 1926—1929. (A). Depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la clôture du Congrès de Berlin (1814—1878). Pt. 2. 1926. (B). Depuis le Congrès de Berlin jusqu'à nos jours. Pt. 1—2. 1929.

Gooch, G. P.: History of modern Europe, 1878—1919. London, 1923.

Grant, A. J. and Temperley, H. W.: Europe in the nineteenth century (1789—1914). London—New York, 1927.

Hauser, H.: Histoire diplomatique de l'Europe (1871—1914). Vol. 1—2. Paris, 1929.

Moon, P. Th.: Imperialism and world politics. New York, 1927

- Renouvin, P.:** La crise européenne et la grande guerre (1914—1918). Paris, 1934. (Peuples et civilisations T. 19.)
- Renouvin, P. et autres:** La paix armée et la grande guerre (1871—1919). Paris, 1939.
- Sontag, R. J.:** European diplomatic history, 1871—1932. New York—London, 1933.

II. IRODALOM AZ I—VI. FEJEZETHEZ

a) A marxizmus-leninizmus klasszikusai

- Marx, K.:** A német szociáldemokrata munkáspárt bizottságának. „Marx-Engels-Levéltár”. I. köt.
- Engels F.:** Félhivatalos üvöltözés a háborúról.
- Engels F.:** Leszerelhet-e Európa?
- Engels, F.:** Az orosz cárizmus külpolitikája.
- Sztálin, J. V.:** Engels: „Az orosz cárizmus külpolitikája” című cikkéről. „Bolsevik”, 1941.
- Sztálin, J. V.:** Politikai beszámoló a Központi Bizottság munkájáról a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának XIV. kongresszusán. „A leninizmus kérdései”. V. kiadás. Moszkva—Leningrád, 1928.

b) Források: okiratok, levelezések, memoárok stb.

- Vilmos, porosz herceg:** Vilmos porosz herceg négy levele III. Sándorhoz. A M Szavin előszavával. „Krasznij Archiv”, 1922. 2. köt.
- A nagyhatalmak európai kongresszusa** Berlinben 1877-ben, az 1877. évi orosz-török háború után. Moszkva, 1878.
- Lamsdorff, V. N.:** Napló (1886—1890). Moszkva—Leningrád, 1926.
- Lamsdorff, V. N.:** Napló (1891—1892). Moszkva—Leningrád, 1934.
- Lamsdorff, V. N.:** Napló (1894—1895). „Krasznij Archiv”, 1931., 3. köt.
- Nyelidov, A. I.:** A. I. Nyelidov feljegyzése 1882-ben a tengerszorosok elfoglalásáról. „Krasznij Archiv”, 1931. 3. köt.
- Pavlovics P. P.:** Az orosz cárizmus kalandos próbálkozásai Bulgáriában. Okiratgyűjtemény. Moszkva, 1935.
- Orosz-német viszonyok** Titkos okiratok. „Krasznij Archiv”, 1922. I. köt.
- Szkobeljev, M. D.:** Szkobeljev tábornok párizsi beszéde 1882-ben. „Krasznij Archiv”, 1928. 2. köt.
- Az 1875. évi francia-német válság** Előszóval ellátta: A. Jeruszalimszkij. „Krasznij Archiv”, 1938. 6. köt.
- Suvalov, P. A.:** Az 1878 évi berlini kongresszusról. Előszóval ellátta: V. M. Chvosztov. „Krasznij Archiv”, 1933. 4. köt.
- Accounts and papers. State papers.** („Blue books”.) London, 1876—1878.
- France Ministère des affaires étrangères.** Documents diplomatiques. Affaires d'Orient. 1875—1876—1877. Appendice. Conférence de Constantinople. (Décembre 1876—janvier 1877.) Paris, 1877.
- Österreich-Ungarn, Ministerium des Äussern.** Aktenstücke aus den Korrespondenzen des K. u. K. Ministeriums des Äussern über orientalische Angelegenheiten („Rotbücher”). Wien, 1878. Vom 16. Mai 1873. bis 31. Mai 1877. Vom 7. April 1877. bis 3. November 1878.
- Saburov, P. A.:** The Saburov memoirs of Bismarck and Russia. Cambridge, 1929.

- Staal, G. F. Ch.:** Correspondance diplomatique (1884—1900). Publ. par A. Meyendorff. T. 1—2., Paris, 1929.
- Temperley, H. W. V. and Penson, L. M.:** Foundations of British foreign policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902) or Documents, old and new. Select. and ed. with historical introd. Cambridge, 1938.
- Unprinted documents.** Russo-British relations during the Eastern crisis. Ed. by R. W. Seton Watson. „Slavonic review”. 1924—1926. Vol. 3—4.
- Victoria. queen:** The letters of Queen Victoria. Second series. A selection from Her Majesty's correspondence and journal between the years 1862. and 1885. . . Ed. by G. E. Buckle. Vol. 2., 1870—1878. London, 1926.; vol. 3., 1879—1885. London, 1928.
- Victoria. queen:** The letters. . . Third series. A selection. . . between the years 1886. and 1901. Vol. I. 1886—1890. London, 1930.
- Ignatyev, N. P.:** Feljegyzések (1875—1877). „Isztoriceszkij Vjesznik”, 1914. 135. köt., január—július.
- Ignatyev, N. P.:** Feljegyzések (1864—1874). Petrográd, 1916.
- Ignatyev, N. P.:** Európai körút az 1877—1878. évi háború előtt. „Russzkaja Sztarina”. 1914. 157. köt., március—szeptember.
- Karcov, Ju. Sz.:** A diplomácia kulisszái mögött. Szentpétervár, 1908.
- Billot, A.:** La France et l'Italie, histoire des années troubles, 1881—1899. T. 1—2. Paris, 1905.
- Bismarck, O.:** Gedanken und Erinnerungen. Bd. 1—3. New York—Stuttgart, 1898—1922.
- Blowitz, H. S.:** My memoirs. London, 1903.
- Blunt, W.:** Secret history of the English occupation of Egypt. Being a personal narrative of events. London, 1907.
- Broglie:** La mission de M. de Gontaut-Biron à Berlin, 1872—1878. („Correspondant”). Paris. 1895. 25 juillet. 25 août et 10 octobre.
- Bülou, B.:** Denkwürdigkeiten. Hrsg. von F. von Stockhammern. Bd. 4. Jugend und Diplomatenjahre. Berlin, 1931.
- Crispi F.:** The memoirs of Francesco Crispi, tr. by M. Prichard-Agnetti from the documents collected and ed. by Th. Palamenghi-Crispi. Vol. 1—3 London. 1912—1914.
- Cromer, E. B.:** Modern Egypt. Vol. 1—2. London, 1908.
- Cyon, E.:** Histoire de l'Entente franco-russe. Documents et souvenirs 1886—1894. Paris. 1895.
- Dreux, A.:** Dernières années de l'ambassade en Allemagne de M. de Gontaut-Biron 1874—1877. d'après ses notes et papiers diplomatiques. Paris, 1907.
- Elliot, H. G.:** Some revolutions and other diplomatic experiences. London, 1922.
- Freginet C.:** La question d'Egypte. . . Paris, 1905.
- Freginet C.:** Souvenirs. 1878—1893. Paris, 1913.
- Gontaut-Biron, E.:** Mon ambassade en Allemagne 1872—1873. Avec avant-propos et notes par A. Dreux. Paris. 1906.
- Hohenlohe-Schillingsfürst, Ch.:** Denkwürdigkeiten. . . Hrsg. von F. Curtius. Bd. 1—2 Stuttgart—Leipzig, 1907.
- Loftus:** Diplomatic reminiscences. 2-nd series. 1862—1879. Vol. 1—2. London, 1894.

- Lucius von Ballhausen:** Bismarck-Erinnerungen des Staatsministers Freiherrn Lucius von Ballhausen. 4—6. Aufl. Stuttgart—Berlin, 1921.
- Radowitz, J. M.:** Aufzeichnungen und Erinnerungen aus dem Leben des Botschafters Joseph Maria von Radowitz. Hrsg. von H. Holborn. Bd. 1., 1839—1877.; Bd. 2., 1878—1890. Stuttgart—Berlin, 1925.
- Sabourov, P. A.:** Russie, France, Allemagne (1870—1880). „La Revue de Paris”, 1912., mars-avril. T. 2.
- Schweinitz, H. L.:** Denkwürdigkeiten des Botschafters General von Schweinitz. Bd. 1—2. Berlin, 1927.
- Toutin, E.:** Alexandre III. et la République française. Souvenirs d'un témoin. 1885—1888. (4-me éd.). Paris, 1929.
- Waldersee, A.:** Denkwürdigkeiten des General-Feldmarschalls Alfred Grafen von Waldersee. Bearb. und hrsg. von H. O. Meisner. Bd. 1—3. Stuttgart—Berlin, 1923—1925.

c) Történelmi kutatások

- Anucsina, A. Sz.:** Az 1878. évi berlini kongresszus. Szentpétervár, 1912.
- Gorjainov, Sz.:** A Boszporusz és a Dardanellák. A tengerszorosok kérdésének tanulmányozása az Állami és Szentpétervári Főlevéltárakban őrzött diplomáciai levélváltás alapján. Szentpétervár, 1907.
- Jerusalimskij, A. Sz.:** Az 1875. évi háborús irodalom. „A RANION Történelmi Intézetének feljegyzései”. 1928. VI. köt.
- Zsigarjov, Sz.:** Orosz politika a keleti kérdésben. 1—2. köt. Moszkva, 1896.
- Martensz, F. F.:** A keleti háború és az 1874—1878. évi brüsszeli konferencia. Szentpétervár. 1879.
- Martensz, F. F.:** Oroszország és Anglia Közép-Ázsiában... Szentpétervár, 1880.
- Muratov Ch.:** Anglia szerepe a „keleti válság”-ban. „Isztorik-Marxiszt”, 1940.
- Rothstein, F. A.:** Egyiptom meghódítása és gúzsbakötése. Moszkva—Lenin-grád, 1925.
- Szkazkin, Sz. D.:** Az osztrák-orosz-német szövetség vége. I. köt., 1879—1884. Moszkva, 1928.
- Tatyiscsev, Sz. Sz.:** Az orosz diplomácia multjából. Történelmi kutatások és nolemikus cikkek. Szentpétervár. 1890.
- Chvosztov, V. M.:** Bismarck külpolitikájának válsága. „Isztorik-Marxiszt”, 1934.
- Albin, P.:** L'Allemagne et la France en Europe (1885—1894). Paris, 1913.
- Argull, The** Eastern question Vol 1—2. London. 1879.
- Becker, O.:** Bismarck und die Einkreisung Deutschlands. Bd. I., Bismarcks Bündnispolitik. Berlin. 1923.
- Charmatz, R.:** Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs im 19. Jahrhundert Bd 1—2. Leipzig—Berlin. 1918.
- Chialo** Pagina d'istoria contemporanea. Vol. 1—3 Torino, 1895—1898.
- Chirol V.:** Middle eastern question London. 1904.
- Darmstädter, P.:** Geschichte der Aufteilung und Kolonisation Afrikas seit dem Zeitalter der Entdeckungen Bd 2. Geschichte der Aufteilung Afrikas 1870—1919 Berlin—Leipzig. 1920.
- Dardet, E.:** Histoire diplomatique de l'alliance franco-russe, 1873—1893. Paris. 1894.

- Despagnet, F.:** La diplomatie de la Troisième république et le droit des gens. Paris, 1904.
- Fuller, J. V.:** Bismarck's diplomacy at its zenith. Cambridge, 1922.
- Fuller, J. V.:** The war scare of 1875. „American historical review“, 1919. January.
- Gooch, G. P.:** Franco-German relations 1871—1914. London, 1928.
- Goriainov, S.:** The end of the alliance of the emperors. „American historical review“. 1918. Vol. XXIII. No. 2.
- Hagen, M.:** Bismarck's Kolonialpolitik. Stuttgart. 1923.
- Harris, D.:** Diplomatic history of the Balkan crisis of 1875—1878; the first year. London—New York 1936. (Hoover war library publ. No. 11.)
- Heller, E.:** Das deutsch-österreichisch-ungarische Bündnis in Bismarcks Außenpolitik ... Berlin, 1925.
- Helms, A.:** Bismarck und Russland. Inaug.-Dissertation ... Bonn, 1927.
- Herzfeld, H.:** Deutschland und das geschlagene Frankreich 1871—1873. Friedensschluss. Kriegsentschädigung. Besatzungszeit. Berlin, 1924.
- Holborn, H.:** Bismarcks europäische Politik zu Beginn der siebziger Jahre und die Mission Radowitz ... Mit ungedruckten Urkunden aus dem politischen Archiv des Auswärtigen Amtes und dem Nachlass des Botschafters von Radowitz. Berlin, 1925.
- Italicus (pseud.):** Italiens Dreibundpolitik. 1870—1896. München, 1928.
- Japikse, N.:** Europa und Bismarcks Friedenspolitik (Europa en Bismarck's vredespolitiek). Die internationalen Beziehungen von 1871. bis 1890... Berlin, 1927.
- Langer, W. L.:** The European powers and the French occupation of Tunis, 1878—1881. „American historical review“. 1925. Vol. XXXI. No. 1.
- Langer, W. L.:** European alliances and alignments. 1871—1890... New York, 1931.
- Langer, W. L.:** The Franco-Russian alliance. 1890—1894. Cambridge Mass. London, 1929.
- Leroy-Beaulieu, A.:** La France, la Russie et l'Europe. Paris, 1888.
- Medlicott, W. N.:** The Congress of Berlin and after. A diplomatic history of the Near Eastern settlement, 1878—1880. London, 1938.
- Medlicott, W. N.:** The Mediterranean agreements of 1887. „Slavonic review“, 1926. Vol. V. No. 13.
- Nolde, B. E.:** L'alliance franco-russe. Les origines du système diplomatique d'avant guerre. Paris, 1936. (Institut d'études slaves de l'Université de Paris. Collection historique, 7.)
- Pinon, R.:** France et Allemagne 1870—1913. Paris, 1913.
- Plehn, H.:** Bismarcks auswärtige Politik nach der Reichsgründung. München—Berlin, 1920.
- Rachfahl, F.:** Deutschland und die Weltpolitik, 1871—1914. Bd. 1. Die Bismarck'sche Ära. Stuttgart, 1923.
- Rosen, G.:** Die Stellungnahme der Politik Bismarcks zur Frage der Staatsform in Frankreich von 1871. bis 1890. (Auf Grund der Aktenpublikation des Auswärtigen Amtes) ... Detmold. 1924.
- Rothfels, H.:** Bismarcks englische Bündnispolitik ... Stuttgart—Berlin, 1924.
- Rouire, A. M. F.:** La rivalité anglo russe au XIX-e siècle en Asie. Golfe Persique-frontières de l'Inde, Paris, 1908.

- Salvatorelli, L.:** L'Italia nella politica internazionale dell'Era Bismarckiana. „Rivista storica italiana”. 1923. aprile.
- Salvemini, G.:** La politica estera della Destra. 1871—1876. „Rivista d'Italia”. 1924. Novembre 15.; 1925. Gennaio 15., Febbraio 15.
- Schefer, Ch.:** D'une guerre à l'autre. Essai sur la politique extérieure de la Troisième république (1871—1914) Paris. 1920.
- Schünemann, K.:** Die Stellung Österreich-Ungarns in Bismarcks Bündnispolitik. „Archiv für Politik und Geschichte”. 1926. Hft. 6.
- Seton-Watson, R. W.:** Disraeli, Gladstone and the eastern question. A study in diplomacy and party politics... London. 1935.
- Sosnosky, Th.:** Die Balkanpolitik Österreich Ungarns seit 1866... Bd. 1—2. Stuttgart—Berlin, 1913—1914.
- Sumner, B. H.:** Russia and the Balkans. 1870—1880. London. 1937.
- Taffs, W.:** The war scare of 1875. „Slavonic review”. 1930. Vol. 9.
- Torre, A.:** Come la Francia s'impadronì di Tunisi. „Rivista di Roma”, 1899. aprile-maggio.
- Trützschler von Falkenstein:** Bismarck und die Kriegsgefahr des Jahres 1887. Dargestellt auf Grund der Bd. 3—6 der grossen Aktenpublikation des Auswärtigen Amtes und mit Benutzung unveröffentlicher Akten des Auswärtigen Amtes und Reichsarchivs. Berlin. 1924.
- Wahl, A.:** Vom Bismarck der siebziger Jahre. Tübingen, 1920.

d) Életrajzok

- Nyevegyenszékij, Sz.:** Katkov és kora... Szentpétervár, 1888.
- Tatyiscsev, Sz. Sz.:** II. Sándor cár. Élete és uralkodása... 2. köt. Szentpétervár, 1903.
- Cecil, G.:** Life of Robert marquis of Salisbury... Vol. 1—4. London, 1931—1932.
- Churchill, W.:** Lord Randolph Churchill. Vol. 1—2. London—New York, 1906.
- Edwards, H.:** Sir William White... For six years ambassador at Constantinople. His life and correspondence... London, 1902.
- Elliot, A. R. D.:** Life of George Joachim Goschen, first viscount Goschen, 1831—1907. Vol. 1—2. London, 1911.
- Fitzmaurice, E. G. P.:** Life of Granville... Vol. 1—2. London, 1905.
- Flourens, E.:** Alexandre III. Sa vie, son oeuvre. Paris, 1894.
- Gwynn, S. L. and Tuckwell, G. M.:** Life of the Right Honorable Sir Ch. W. Dilke. Vol. 1—2. London—New York, 1917.
- Midhat bey:** Midhat-pacha. Sa vie — son oeuvre par son fils Ali Haydar Midhat bey. Préf. de J.-L. de Lannessan. Paris, 1908.
- Monypenny, W. F. and Buckle, G. E.:** The Life of Benjamin Disraeli, earl of Beaconsfield. Vol. 1—6. London—New York, 1910—1920.
- Newton, T. W.:** Lord Lyons. A record of British diplomacy. Vol. 1—2. London, 1913.
- Rimbaud, A.:** Jules Ferry. Paris, 1903.
- Rosi:** Cairoli. Vol. 1—2. Bologna, 1929.
- Wertheimer, E.:** Graf Julius Andrassy. sein Leben und seine Zeit. Nach ungedruckten Quellen... Bd. 1—3. Stuttgart, 1910—1913.

III. IRODALOM A VII—XIII. FEJEZETHEZ

a) A marxizmus-leninizmus klasszikusai

Lenin, V. I.: A kínai háború.

Lenin, V. I.: Port-Artur eleste.

Lenin, V. I.: Az európai tőke és az önkényuralom

Lenin, V. I.: Gyujtóanyag a világpolitikában.

Lenin, V. I.: Harcos militarizmus és a szociáldemokrácia antimilitarista taktikája.

Lenin, V. I.: A balkáni és a perzsiai események.

Lenin, V. I.: A Balkán népei és az európai diplomácia.

Lenin, V. I.: A rókáról és a tyúkolról.

Lenin, V. I.: A világtörténelem új fejezete.

Lenin, V. I.: A szerb-bolgár győzelmek társadalmi jelentősége

Lenin, V. I.: A megújított Kína.

Lenin, V. I.: A Kínai köztársaság nagy sikere.

Lenin, V. I.: A balkánháború és a burzsoá sovinizmus

Lenin, V. I.: Ázsia felébredése.

Lenin, V. I.: Az elmaradt Európa és a haladó Ázsia.

Lenin, V. I.: Fegyverkezések és a kapitalizmus.

Lenin, V. I.: A forradalmi szociáldemokrácia feladatai az európai háborúban.

Lenin, V. I.: Előadás: „A proletariátus és a háború”. 1914. október 14

Lenin, V. I.: A háború és az oroszországi szociáldemokrácia

Lenin, V. I.: A nagyoroszok nemzeti büszkeségéről.

Lenin, V. I.: Orosz Südekumok.

Lenin, V. I.: Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt külföldi szekciójának konferenciája.

Lenin, V. I.: A szocializmus és a háború.

Lenin, V. I.: A béke kérdése.

Lenin, V. I.: Az Európai Egyesült Államok jelszaváról.

Lenin, V. I.: A II. Internacionále csödjé.

Lenin, V. I.: A „békeprogramm”-ról.

Lenin, V. I.: Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt Központi Bizottságának indítványa a II. szocialista konferenciának.

Lenin, V. I.: A különbékéről.

Lenin, V. I.: A „lefegyverzés” jelszaváról.

Lenin, V. I.: A proletárforradalom hadi programja.

Lenin, V. I.: Burzsoá pacifizmus és szocialista pacifizmus.

Lenin, V. I.: Fordulat a világpolitikában.

Lenin, V. I.: Okiratok és adatok.

Lenin, V. I.: A háború és az Ideiglenes kormány.

Lenin, V. I.: Az Ideiglenes kormány jegyzéke.

Lenin, V. I.: A lelkiismeretes honvédelmi álláspont tudat magáról.

Lenin, V. I.: Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt Összoroszországi áprilisi konferenciája.

Lenin, V. I.: Külpolitikai titkok.

Lenin, V. I.: Egy titkos szerződés.

Lenin, V. I.: A Munkás- és Katonaküldöttek Tanácsainak első Összoroszországi kongresszusa 1917 június 16 (3)—július 6 (június 23)-án.

Lenin, V. I.: A június harmadiki bölények az azonnali támadás mellett

Lenin, V. I.: Van-e út az igazságos békéhez?
Lenin, V. I.: A forradalom feladatai.
Lenin, V. I.: A válság megérett.
Lenin, V. I.: Levél az elvtársakhoz.
Lenin, V. I.: Levél a bolsevik párt tagjaihoz.
Lenin, V. I.: A Francia kommunista párt agrártéziséről.
Lenin, V. I.: Az olasz-török háború vége.
Lenin, V. I.: Tézisek a háborúról.

Sztálin, J. V.: A Legfőbb Hadseregparancsnok Moszkvában 1944. február 23-án 16. sz. alatt kelt parancsa. Moszkva, 1944.
Sztálin, J. V.: A Nagy Októberi Szocialista forradalom XXVII. évfordulója. Az Állami Honvédelmi Bizottság elnökének előadása a Moszkvai dolgozók küldötteinek Szovjetje és a moszkvai párt- és társadalmi szervezetek együttes ülésén 1944. november 6-án. Moszkva, 1944.

b) Források: okiratok, levélváltások, memoárok stb.

Angol-orosz vetélkedés Perzsiában 1890—1906-ban. „Krasznij Archiv”, 1933. I. köt.
A boxer felkelés. (A. L. Popov előszavával.) „Krasznij Archiv”, 1926. I. köt.
II. Vilmos és II. Miklós levelezése 1894—1914-ben. Moszkva—Petrográd, 1923.
Witte, Sz. Ju.: A francia sajtó és az orosz kölcsönök. (E. V. Tarlé előszavával.) „Krasznij Archiv”, 1925. X. köt.
Az Oroszország és Japán által 1907. július 17—30-án kötött általános politikai egyezmény okiratai. Szentpétervár, 1907.
A Japánnal 1903—1904-ben folytatott tárgyalások okiratai, melyeket a Távolkelet Külön Bizottságának irodájában őrliznek. Szentpétervár, 1905.
Az európai hatalmak és Görögország a világháború korszakában a volt külügyminisztérium titkos anyaga alapján. Szerkesztette és bevezető cikket írt hozzá: E. A. Adamov. Moszkva, 1922.
Az európai hatalmak és Törökország a világháborúban. Konstantinápoly és a tengerszorosok. A volt külügyminisztérium titkos okiratai alapján. Szerkesztette: E. A. Adamov. I—II. Moszkva, 1925—1926.
Zajoncskovszkij, A. M.: Bosznia és Hercegovina annexiója körül. „Krasznij Archiv”, 1925. 3. köt.
Németország 1897-ben elfoglalja Klaucsaut. (F. A. Rothstein előszavával.) „Krasznij Archiv”, 1938. 2. köt.
Az 1894—1895. évi japán–kínai háború korából. „Krasznij Archiv”, 1932. 1—2. köt.
Az 1899-es első hágai konferencia történetéhez. (L. Tyelesova előszavával.) „Krasznij Archiv”, 1932. 1—2. köt.
Kokovcov kölcsöntárgyalásai 1905—1906-ban. (B. A. Romanov előszavával.) „Krasznij Archiv”, 1925. 3. köt.
Kokovcov, V. N. levelezése ... Ed. Netzlinnel. (F. A. Rothstein előszavával.) „Krasznij Archiv”, 1923. 4. köt.
Az orosz–japán háború vége. (Haditanács Carszkoje Szeloban 1905. május 24-én.) B. A. Romanov előszavával. „Krasznij Archiv”, 1928. 3. köt.
A szövetségesek konferenciája Petrográdban 1917-ben. (E. Matrynov előszavával.) „Krasznij Archiv”, 1907. 1. köt.

- Martensz, F. F.:** F. F. Martensz feljegyzése: „Európa és Kína”. (A. Iván előszavával.) „Krasznij Archiv”, 1927. 1. köt.
- Franciaország és Oroszország viszonya 1910—1914-ben.** Történeti anyag. A volt orosz cári külügyminisztérium titkos diplomáciai okiratainak gyűjteménye. Moszkva, 1922.
- A cári Oroszország nemzetközi pénzügyi helyzete a világháború idején.** A. I. Singarjov előadása 1916. június 20-án. „Krasznij Archiv”, 1934. 3. köt.
- Miljukov, P. N.:** Napló... „Krasznij Archiv”, 1932. 5—6. köt.
- Miljukov, P. N. és Tyerescsenko, M. I.:** Levélváltás... az Ideiglenes kormány követivel. Előszót írt: A. L. Popov. „Borba klasszov”, 1931. 5. sz.
- Az orosz-japán háború előestéjén.** 1900. december—1902. január. „Krasznij Archiv”, 1934. 2. köt.
- Új okiratok az algécirasi konferenciáról és az 1906-os kölcsönről.** „Krasznij Archiv”, 1931. 1. köt.
- Az orosz imperializmus első lépései a Távol-Keleten.** (1888—1903.) A. L. Popov előszavával. „Krasznij Archiv”, 1932. 3. köt.
- Portsmouth.** B. A. Romanov előszavával. „Krasznij Archiv”, 1924. 6. köt.
- A portsmouthi szerződés.** Moszkva, 1939.
- A Boszporusz meghódításának terve 1896-ban.** V. M. Chvosztov előszavával. „Krasznij Archiv”, 1931. 4—5. köt.
- Ázsiai Törökország felosztása.** A volt külügyminisztérium titkos okiratai alapján. Szerkesztette: E. A. Adamov. Moszkva, 1924.
- Oroszország és az algécirasi konferencia.** Előszót írt: A. Jeruszalimszkij. „Krasznij Archiv”, 1930. 4—5. köt.
- Az 1905-ös orosz-német björközi szerződés.** (Okiratok.) „Krasznij Archiv”, 1924. 5. köt.
- Szazonov, Sz. D.:** Sz. D. Szazonov volt külügyminiszter jelentései Romanov Miklósnak. 1910—1912. „Krasznij Archiv”, 1923. 3. köt.
- Kék könyv.** Az 1914-es háborúra vonatkozó szerb diplomáciai levelezés. Petrográd, 1915.
- Tatyiscsev, Sz. Sz.:** 1904. évi jelentések Berlinből V. K. Plehvének. „Krasznij Archiv”, 1926. 4. köt.
- A szövetségesek pénzügyi tanácskozása a háború alatt.** P. L. Bark pénzügyminiszter jelentései. „Krasznij Archiv”, 1924. 5. köt.
- A cári diplomácia Oroszország feladatairól Keleten 1900-ban.** M. N. Pokrovszkij előszavával. „Krasznij Archiv”, 1926. 5. köt.
- A cári Oroszország és Mongólia 1913—1914-ben.** A. L. Popov előszavával. „Krasznij Archiv”, 1929. 6. köt.
- A cári Oroszország és Perzsia az orosz-japán háború idején.** A. L. Popov előszavával. „Krasznij Archiv”, 1933. 4. köt.
- A cári kormány a tengerszorosok problémájáról 1898—1911-ben.** V. M. Chosztov előszavával. „Krasznij Archiv”, 1933. 6. köt.
- L'alliance franco-russe.** Origines de l'alliance, 1890—1893. Convention militaire 1892—1899. et convention navale 1912. Paris, 1918. X. 139. p. (France. Ministère des affaires étrangères. Documents diplomatiques.)
- Bayerische Dokumente zum Kriegausbruch und zum Versailler Schuld-spruch im Auftrage des Bayerischen Landtages.** Hrsg. vom Abgeordneten P. Dirr... München u. Berlin, 1922.
- British documents on the origins of the war.** 1898—1914. Ed. by G. P. Gooch... and H. Temperley, Vol. 1—11, London, 1926—1938.

- Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914.** Vollständige Sammlung der von K. Kautsky zusammengestellten Aktenstücke mit einigen Ergänzungen im Auftrage des Auswärtigen Amtes nach gemeinsamer Durchsicht mit K. Kautsky hrsg. von M. Montgelas und W. Schücking. Bd. 1—4. Berlin, 1927.
- Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914.** Wien 1915. XII. 115. S. (Österreich-Ungarisches Rotbuch.)
- Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914.** Ergänzungen und Nachträge zum Österreich-Ungarischen Rotbuch. Bd. 1—3. Wien, 1919. (Republik Österreich. Staatsamt für Äusseres.)
- Hertslet, E.:** The map of Africa by treaty. 3d ed. Rev. and completed to the end of 1908. by R. W. Brand and H. L. Sherwood. Vol. 1—3. London, 1909.
- House, E. M.:** The intimate papers of colonel House arranged as a narrative by Ch. Seymour. Vol. 1—4. Boston—New York, 1926—1928.
- The Lansing papers.** 1914—1920. Vol. 1—2. Washington, 1939—1940. (United States. Department of State. Papers relating to the foreign relations of the United States.)
- 1914—1918.** World War. Vol. 1—8. Washington, 1922—1929. (United States. Department of State. Papers relating to the foreign relations of the U. S.)
- Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908. bis zum Kriegsausbruch 1914.** Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministeriums des Äussern. Ausgewählt von L. Bittner. Bd. 1—9. Wien—Leipzig, 1930.
- Tirpitz, A.:** Politische Dokumente. Bd. 1—2. Stuttgart und Berlin, 1924—1926.
- Victoria, queen:** The letters of Queen Victoria. Third series. A selection from Her Majesty's correspondence and journal between the years 1886. and 1901. Ed. by G. E. Buckle. Vol. 2—3. London, 1931—1932.
- Zur europäischen Politik 1897—1914.** Unveröffentlichte Dokumente. Im amtlichen Auftrage hrsg. unter Leitung von B. Schwertfeger. Bd. 1—5. Berlin, 1919.
- Witte, Sz. Ju.:** Емлѣкеим. 1—3. кѣт. Ленинград. 1923—1924.
- az orosz-japán háború.** A. N. Kuropatkin és N. P. Linyevics naplóból. Ленинград, 1925.
- Aldrovandi Marescotti, L.:** Guerra diplomatica. Ricordi e frammenti di diario (1914—1919). Milano, 1938.
- Bertie, F. L.:** The diary of lord Bertie of Thame. Ed. by A. G. Lennox. With a foreword by Grey of Fallodon. Vol. 1—2. London, 1924.
- Bethmann-Hollweg, Th.:** Betrachtungen zum Weltkrieg. T. 1—2. Berlin, 1919—1921.
- Blunt, W. S.:** My diaries. Being a personal narrative of events 1888—1914. With a foreword by lady Gregory. Pt. 1—2. New York 1919—1923.
- Bogitschewitsch, M. (Bogičević):** Kriegsursachen. Beiträge zur Erforschung der Ursachen des europäischen Krieges mit spezieller Berücksichtigung Russlands und Serbiens. Zürich, 1919.
- Buchanan:** My mission to Russia. Vol. 1—2. Boston, 1923.
- Bülow, B.:** Denkwürdigkeiten. Hrsg. von F. Stockhammern. Bd. 1—3. Berlin, 1930—1931.

- Burian, S.:** Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege. Berlin, 1923.
- Caillaux, J.:** Agadir: ma politique extérieure. Paris, 1919.
- Churchill, W.:** The world crisis ... New York, 1931.
- Conrad von Hötzenborff, F.:** Aus meiner Dienstzeit 1906—1918. Bd. 1—5. Wien—Berlin, 1921—1925.
- Czernin, O.:** Im Weltkriege. 2. Aufl. Berlin und Wien, 1919.
- Eckardstein, H.:** Lebenserinnerungen und politische Denkwürdigkeiten. Bd. 1—3. Leipzig, 1919—1921.
- Eulenburg-Hertzseld, Ph.:** Aus 50 Jahren. Erinnerungen. Tagebücher und Briefe aus dem Nachlass des Fürsten Philipp zu Eulenburg-Hertzseld. 2. Aufl. Berlin, 1925.
- Grey of Fallodon, E.:** Twenty-five years 1892—1916. Vol. 1—2. New York, 1925—1926.
- Hammann, O.:** Bilder aus der letzten Kaiserzeit. Berlin, 1922.
- Hammann, O.:** Deutsche Weltpolitik. 1890—1912. Berlin, 1925.
- Hansen, Z.:** L'Ambassade à Paris du baron de Mohrenheim, 1884—1898. Paris, 1907.
- Hayashi, T.:** The secret memoirs of count Tadasu Hayashi G. C. V. O. Ed. by A. M. Pooley, New York—London, 1915.
- Helfferrich, K.:** Der Weltkrieg. Berlin, 1919. Bd. 1. Die Vorgeschichte des Weltkrieges. Bd. 2. Vom Kriegsausbruch bis zum uneingeschränkten U-Bootkrieg.
- Hohenlohe-Schillingfürst, C. K. V.:** Denkwürdigkeiten der Reichskanzlerzeit. Hrsg. von K. A. von Müller. Stuttgart—Berlin, 1931.
- Ishii Kikujiro:** Diplomatic commentaries. Transl. and ed. by W. R. Langdon. Baltimore, 1936.
- Iswolsky, A.:** Recollections of a foreign minister. (Memoirs of A. Iswolsky.) Transl. by C. L. Seeger. Garden City and Toronto, 1921.
- Kiderlen-Wächter:** Der Staatsmann und Mensch. Briefwechsel und Nachlass. Hrsg. von E. Jäckh. Bd. 1—2. Stuttgart, 1925.
- Lichnowsky, K. M.:** Auf dem Wege zum Abgrund. Londoner Berichte. Erinnerungen und sonstige Schriften. Bd. 1—2. Dresden, 1927.
- Lichnowsky, K. M.:** Meine Londoner Mission 1912—1914. (Originaltext.) Mit einem Vorwort von O. Nippold. Anhang: Erklärungen Sir E. Greys am 3. Aug. 1914. Denkschrift von Muchlon, Erklärungen von Minister Pichon am 1. März 1918. Zürich, 1918.
- Lloyd George, D.:** War memoirs. T. 1—6. Boston, 1934—1938.
- Louis, G.:** Les carnets de Georges Louis, directeur des affaires politiques au Ministère des affaires étrangères, ambassadeur de France en Russie. Vol. 1—2. Paris, 1926.
- Ludendorff, E.:** Meine Kriegserinnerungen, 1914—1918. Berlin, 1919.
- Nekhludoff, A.:** Souvenirs diplomatiques. En Suède pendant la guerre mondiale. Avec une préf. de G. Hanotaux. Paris, 1920.
- Paléologue, M.:** La Russie des tsars pendant la grande guerre. Vol. 1—3. Paris, 1926.
- Poincaré, R.:** Au service de la France. Neuf années de souvenirs. Vol. 1—10. Paris, 1926—1933.

- Pourtalès, F. L.:** Am Scheidewege zwischen Krieg und Frieden. Meine letzten Verhandlungen in Petersburgs, Ende Juli 1914. Veröffentlicht mit Genehmigung des Auswärtigen Amtes. Charlottenburg, 1919.
- Rosen, R.:** Fifty years of diplomacy. Vol. 1—2. New York, 1922.
- Tirpitz, A.:** Erinnerungen... Leipzig, 1919.
- Wilhelm II., Kaiser:** Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878—1918. Leipzig—Berlin, 1922.

c) Történeti kutatások

- Avarin, V.:** Az imperializmus Mandzsuriában. 1—2. köt. Moszkva, 1934.
- Dobrorolszkij, Sz. K.:** Az orosz hadsereg mozgósítása 1914-ben. „Vojennij Szbornik”, I. köt. Belgrád, 1921.
- Korovin, E. A.:** Japán és a nemzetközi jog. Moszkva, 1936.
- Miller, A. F.:** Törökország a német imperializmus jármájában az első világháború alatt (1914—1918). „Isztoricseskij Zsurnal”, 1942. 12. szám.
- Mogilevics, A. A. és Ajrapetjan, M. E.:** Útban az 1914—1918-as világháború felé. 1940.
- Motyljov, V. E.:** A Csendes-óceáni ellentétek keletkezése és fejlődése. Moszkva, 1939.
- Notovics, F. O.:** A világháború okozóinak kérdéséhez. „Isztorik-Marxiszt”. 1938. 4. szám.
- Popov, A. L.:** Angol-orosz egyezmény Kína felosztásáról. (1899.) „Krasznoj Archiv”, 1927. 6. köt.
- Popov, A. L.:** A cárizmus távolkeleti politikája 1894—1901-ben. „Isztorik-Marxiszt”, 1935. 11. könyv.
- Popov, A. L.:** Az 1906-os kölcsön a párizsi orosz nagykövet jelentéseiben. „Krasznoj Archiv”, 1925. 4—5. köt.
- Popov, A. L.:** A cárizmus távolkeleti politikájának válsága az 1905-ös forradalom előestéjén. „Isztorik-Marxiszt”, 1935. 12. könyv.
- Popov, A. L.:** A Boszporusztól a Csendes-óceánhoz. „Isztorik-Marxiszt”, 1934. 3. köt.
- Popov, A. L.:** A csehszlovák kérdés és a cári diplomácia 1914—1917-ben. „Krasznoj Archiv”, 1929. 2. köt.
- Az orosz-japán háború előjátéka.** Sz. Ju. Witte levéltári anyaga. Szerkesztette és előszót írt hozzá: B. B. Glinszkij. Petrográd, 1916.
- Reisner, I. M.:** Az 1907-es angol-orosz konvenció és Afganisztán felosztása. „Krasznoj Archiv”, 1925. 3. köt.
- Romanov, B. A.:** Oroszország Mandzsuriában (1892—1906). Leningrád, 1928.
- Szabier, Cz. V. és Szosznovszkij, I. V.:** A szibériai vasút a múltban és a jelenben. Szentpétervár, 1903.
- Chvosztov, V. M.:** Az 1895—97-es közelkeleti válság. „Isztorik-Marxiszt”, 1929. 13. köt.
- Chvosztov, V. M.:** A Boszporusz elfoglalásának problémája a XIX. század 90-es éveiben. „Isztorik-Marxiszt”, 1930. 20. köt.
- Brandenburg, E.:** Von Bismarck zum Weltkrieg. Die deutsche Politik in den Jahrzehnten vor dem Kriege... Berlin, 1924.
- Chiol, V.:** The Far Eastern question. London, 1896.
- Cordier, H.:** Histoire des relations de la Chine avec les puissances occidentales. T. 1—3. Paris, 1901—1902.

- Curzon of Kedleston, G. N.*: Persia and the Persian question. Vol. 1—2. London, 1892.
- Forster, K.*: The failures of peace. The search for a negotiated peace during the first world war... Introd. by E. M. Patterson. Washington, 1941.
- Hanotaux, G.*: Fachoda... Paris, 1909.
- Helmreich, E. Ch.*: The diplomacy of the Balkan wars 1912—1913. Cambridge. Mass. 1938.
- Herrmann, W.*: Dreibund, Zweibund, England. 1890—1895. Eine Skizze zur Aussenpolitik auf Grund neuer Akten... Stuttgart, 1929.
- Hoffmann, J. S.*: Great Britain and the German trade rivalry 1875—1914. Philadelphia, 1933.
- Joseph, Ph.*: Foreign diplomacy in China, 1894—1900; a study in political and economic relations with China. With an introd. by Sir A. F. Whyte... London, 1928.
- La Fargue, Th.*: China and the World war. Stanford university, Cal. 1937.
- Langer, W. L.*: The Diplomacy of Imperialism 1890—1902. Vol. 1—2. New York—London. Knopf. 1935.
- Lovell, R. I.*: The struggle for South Africa, 1875—1899. A study in economic imperialism. New York, 1934.
- Meinecke, F.*: Geschichte des deutsch-englischen Bündnisproblems 1890—1901... München—Berlin, 1927.
- Michon, G.*: L'alliance franco-russe 1891—1917. Paris, 1927.
- Morse, H. B.*: The international relations of the Chinese empire... Vol. 1—3. London—New York, 1910—1918.
- Nintchich, M.*: La crise bosniaque (1908—1909) et les puissances européennes. T. 1—2. Paris, 1937.
- Notter, H.*: The origins of the foreign policy of Woodrow Wilson... Baltimore, 1937. (The Walter Hines page school of international relations, The John Hopkins university.)
- Pingaud, A.*: Histoire diplomatique de la France pendant la grande guerre. T. 1—2. Paris, 1938.
- Pribram, A. F.*: England and the international policy of the European great powers 1871—1914. Oxford, 1931.
- Rachfahl, F.*: Die deutsche Aussenpolitik in der Wilhelminischen Aera. Berlin, 1924. (Einzelschriften zur Politik und Geschichte. Schrift 6.)
- Renouvin, P.*: Les origines immédiates de la guerre (28. juin—4. août 1914.). 2e éd. Paris, 1927.
- Ritter, G.*: Bismarcks Verhältnis zu England und die Politik des „Neuen Kursus“. Berlin, 1924. (Beiträge aus dem Archiv für Politik und Geschichte... Schrift 7.)
- Schmitt, B. E.*: The annexation of Bosnia 1908—1909. London—New York, 1937.
- Seton-Watson, R. W.*: Sarajevo, a study in the origins of the great war... London, 1925.
- Tansill, Ch. C.*: America goes to war. Boston, 1938.
- Tardieu, A.*: La France et les alliances. La lutte pour l'équilibre... Paris, 1909.
- Taube, M.*: La politique russe d'avant-guerre et la fin de l'empire des tsars (1904—1917)... Paris, 1928.

Yong, Ann Yuen, Th.: Aux origines du conflit Mandchou, Chine-Japon. Paix de Versailles. Préf. de Wellington Koo. Paris, 1934.

d) Életrajzok

Baker, R. C.: Woodron Wilson. Life and letters... Vol. 6. Facing war. 1915—1917. New York, 1937.

Gardiner, A. G.: The Life of sir William Harcourt. Vol. 1—2. London, 1923.

Garvin, J. L.: The life of Joseph Chamberlain... Vol. 1—3. London, 1932—1934.

Gavin, C.: Edward the seventh. A biography. London, 1941.

Haller, J.: Aus dem Leben des Fürsten Philipp zu Eulenburg-Hertefeld. Berlin, 1924.

Lee, S.: King Edward VII.: a biography... Vol. 1—2. London, 1925—1927.

Nicolson H.: Sir Arthur Nicolson, bart., first lord Carnock. A study in the old diplomacy. London, 1930.

Williams, A. F. B.: Cecil Rhodes. London, 1921.

IV. IRODALOM A XIV—XVII. FEJEZETHEZ

a) A marxizmus-leninizmus klasszikusai

Lenin, V. I.: A Munkás- és Katonaküldöttek Tanácsainak II. Összoroszsági kongresszusa 1917. november 7—8-án (október 25—26-án).

Lenin, V. I.: Az Összoroszsági Központi Végrehajtó Bizottság 1917. november 17 (4)-i ülése.

Lenin, V. I.: A petrográdi Munkás- és Katonaküldöttek Tanácsának és a frontok képviselőinek 1917. november 17-én (4-én) tartott együttes ülésén mondott beszéde.

Lenin, V. I.: A kormány beszélgetése a főhadiszállással közvetlen vonalon 1917. november 22-én (9-én).

Lenin, V. I.: Rádió mindenkinek Az ezred-, hadosztály-, hadtest-, hadsereg- és más bizottságokhoz, a forradalmi hadsereg katonáihoz, és a forradalmi flotta matrózaihoz.

Lenin, V. I.: Az Összoroszsági Központi Végrehajtó Bizottság 1917. november 23-i (10-i) ülése.

Lenin, V. I.: A Parasztküldöttek szovjetjeinek 1917. november 23—december 8-án (november 10—25-én) tartott rendkívüli kongresszusa.

Lenin, V. I.: A hadiflotta 1917. december 5-én (november 22-én) tartott első Összoroszsági Kongresszusán mondott beszéd.

Lenin, V. I.: Kiáltvány az ukrán néphez az ukrán Rádához intézett ultimativ követelésekkel.

Lenin, V. I.: A Népbiztosok Tanácsának határozata Prohannak a Rádával 1918. január 1-én (1917. december 19-én) folytatott tárgyalásairól tartott jelentése alapján.

Lenin, V. I.: A Népbiztosok Tanácsának 1918. január 12-i (1917. december 30-i) határozata a Ráda válaszárol.

Lenin, V. I.: Tézisek a külön és annexiós béke azonnali megkötéséről.

Lenin, V. I.: Az Oroszsági Szociáldemokrata Munkáspárt Központi Bizottságának 1918. január 24-i (11-i) ülésén tartott beszéde a háborúról és békéről.

- Lenin, V. I.:** A vasutasok rendkívüli összoroszországi kongresszusa. Az 1918. január 26-i (13-i) ülés.
- Lenin, V. I.:** Sz. G. Saumjánnak küldött távirat.
- Lenin, V. I.:** Felszólalás az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (b.) Központi Bizottságának 1918. február 8-án (nappal) tartott ülésén.
- Lenin, V. I.:** Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (b.) Központi Bizottságának 1918. február 18-i ülésén (este) mondott beszéde.
- Lenin, V. I.:** Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (b.) Központi Bizottságának 1918. február 18-i ülésén tartott felszólalások.
- Lenin, V. I.:** A német kormányhoz intézett rádiogramm eredeti tervezete.
- Lenin, V. I.:** A forradalmi frázisról.
- Lenin, V. I.:** A rühről.
- Lenin, V. I.:** Béke vagy háború?
- Lenin, V. I.:** Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság bolsevik és baloldali eszer frakcióinak 1918. február 23-án tartott együttes ülésén mondott beszéde.
- Lenin, V. I.:** Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság 1918. február 23-i ülésén mondott beszéde.
- Lenin, V. I.:** Nehéz, de szükséges lecke.
- Lenin, V. I.:** Az Oroszországi Szociáldemokrata munkáspárt (bolsevikok) Központi Bizottságának állásfoglalása a külön és annexiós béke kérdésében.
- Lenin, V. I.:** Különös és szörnyű.
- Lenin, V. I.:** Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt 1918. március 6—8-án tartott hetedik kongresszusa.
- Lenin, V. I.:** Napjaink főfeladata.
- Lenin, V. I.:** A IV. Rendkívüli Összoroszországi Szovjetkongresszus 1918. március 14—16-án.
- Lenin, V. I.:** Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság és a Moszkvai Szovjet 1918. május 14-i együttes ülésén tartott előadás a külpolitikáról.
- Lenin, V. I.:** A Szokolnyiki klubban 1918. június 21-én tartott népgyűlési beszéde.
- Lenin, V. I.:** A moszkvai szakszervezetek és gyári-üzemi bizottságok 1918. június 27—július 2-i IV. konferenciája.
- Lenin, V. I.:** A Munkás-, Paraszt-, Katona- és Vöröskatona küldöttek 1918. július 3-i V. Szovjetkongresszusának kommunista frakciójában tartott beszéd.
- Lenin, V. I.:** A Munkás-, Paraszt-, Katona- és Vöröskatona küldöttek 1918. július 4—10-i V. Összoroszországi Szovjetkongresszusa.
- Lenin, V. I.:** Az „Izvesztija” munkatársával való beszélgetése a baloldali eszerek felkeléséről.
- Lenin, V. I.:** Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság 1918. július 15-i ülésén tett nyilatkozat.
- Lenin, V. I.:** A lefortovói kerületben 1918. július 9-én mondott népgyűlési beszéd.
- Lenin, V. I.:** Az üzemi bizottságok 1918. július 23-i Moszkvai kormányzó-sági konferenciáján tartott előadás.
- Lenin, V. I.:** Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság, a Moszkvai

- Szovjet, a moszkvai gyári-üzemi bizottságok és szakszervezetek 1918. július 29-i együttes ülésén mondott beszéd.**
- Lenin, V. I.: A Butyrkai kerületben 1918. augusztus 2-án tartott népgyűlési beszédek.**
- Lenin, V. I.: A szokolnyiki kerületben 1918. augusztus 9-én tartott népgyűlési beszéd.**
- Lenin, V. I.: Levél az amerikai munkásokhoz.**
- Lenin, V. I.: Az Alexejevi Népházban 1918. augusztus 23-án tartott népgyűlési beszéd.**
- Lenin, V. I.: A Politechnikai Múzeumban 1918. augusztus 23-án tartott népgyűlési beszéd.**
- Lenin, V. I.: Az 1918. augusztus 28-i I. Összoroszországi művelődési kongresszuson mondott beszéd.**
- Lenin, V. I.: Munkás elvtársak! Fel, a végső, döntő harcra!**
- Lenin, V. I.: Levél az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottságnak, a Moszkvai Szovjetnek... 1918. október 3-án.**
- Lenin, V. I.: Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság, a Moszkvai Szovjet, a gyári-üzemi bizottságok és szakszervezetek 1918. október 22-i együttes ülésén tartott előadás.**
- Lenin, V. I.: Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság, a Moszkvai Szovjet, a gyári-üzemi bizottságok és szakszervezetek 1918. október 22-i együttes ülésén elfogadott határozat.**
- Lenin, V. I.: Az Összoroszországi Központi Szakszervezeti Tanács és a Moszkvai Szakszervezeti Tanács 1918. november 6-i ünnepi ülésén mondott beszéd.**
- Lenin, V. I.: A Munkás-, Paraszt-, Kozák- és Vöröskatonaküldöttek 1918. november 6—9-i VI. Összoroszországi rendkívüli szovjetkongresszusa.**
- Lenin, V. I.: A Moszkvai Központi Munkásszövetkezet megbízottainak 1918. november 26-i gyűlésén mondott beszéd.**
- Lenin, V. I.: A népgazdasági tanácsok 1918. december 25-i II. Összoroszországi kongresszusán mondott beszéd.**
- Lenin, V. I.: Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt 1919. március 18—23-i VIII. kongresszusa.**
- Lenin, V. I.: A szovjethatalom jelen helyzetéről és legközelebbi feladatairól. 1919. július 4-i előadás.**
- Lenin, V. I.: A Szverdlov-egyetem frontra induló hallgatói előtt 1919. október 24-én mondott beszéd.**
- Lenin, V. I.: Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt 1919. december 2—4-i Összoroszországi konferenciája.**
- Lenin, V. I.: Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt 1920. március 29—április 5-i IX. kongresszusa.**
- Lenin, V. I.: Az 1920. április 7-i III. Összoroszországi szakszervezeti kongresszuson mondott beszéd.**
- Lenin, V. I.: A „baloldaliság” a kommunizmus gyermekbetegsége.**
- Lenin, V. I.: Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt moszkvai szervezete sejtítikárainak 1920. november 26-i gyűlésén mondott beszéd.**
- Lenin, V. I.: A békétárgyalások programvázlata.**
- Lenin, V. I.: A Népbiztosok tanácsának határozati javaslata.**
- Lenin, V. I.: Utószó a külön- és annexiós béke azonnali megkötésére vonatkozó tárgyalásokhoz.**

Lenin, V. I.: Hol a hiba?

Lenin, V. I.: Megjegyzés a béke aláírásának szükségességéről.

Lenin, V. I.: Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának határozata a nemzetközi helyzetről.

Lenin, V. I.: Tézisek a jelen politikai helyzetről.

Lenin, V. I.: Útmutatások a vladivosztoiki szovjetnek. Moszkva, 1934.

Lenin, V. I.: Sztálin népbiztosnak, 1918. július 7-én 1 óra 00 perc. „Lenin és Sztálin” című könyvben. Munkák gyűjteménye a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja történetének tanulmányozásához. II. köt., Moszkva, 1927.

Lenin, V. I. és Sztálin, J. V. beszélgetése Jurjevvel közvetlen vonalon. „Pravda”, 1935. február 21.

Sztálin, J. V.: A dolgok logikája. (A mensevikek Központi Bizottságának „tézisei” alkalmából.) „Az Októberi forradalomról. Cikkek és beszédek gyűjteménye.” Moszkva, 1932.

Sztálin, J. V.: A Ráda főtítkársága és a kadet-kaledini ellenforradalom. „Cikkek és beszédek Ukrajnáról. Gyűjtemény.” Kiev, 1936.

Sztálin, J. V.: A Rádához való viszonyunkról. Előadás a Központi Végrehajtó Bizottság 1917. december 14-i (27-i) ülésén. I. m.

Sztálin, J. V.: Mi a Ráda? I. m.

Sztálin, J. V.: A kievi burzsoá Rádáról. I. m.

Sztálin, J. V.: Az ukrán csomó. I. m.

Sztálin, J. V.: Béketárgyalások Ukrajnával. I. m.

Sztálin, J. V.: A Don-vidékéről és Észak-Kaukázusról. I. m.

Sztálin, J. V.: Ukrajna felszabadul. I. m.

Sztálin, J. V.: A kormány politikája a nemzeti kérdésben. I. m.

Sztálin, J. V.: Az Ukrán Munkás-paraszt Köztársaság néptitkárságához. I. m.

Sztálin, J. V.: A proletárdiktatúra három éve. A bakui szovjet 1920. november 7-i ünnepi ülésén tartott előadás. „Lenin és Sztálin” című könyvben. Munkák gyűjteménye az SzK(b)P történetének tanulmányozásához. II. köt., Moszkva, 1937.

Sztálin, J. V.: A párt jelen feladatairól a nemzeti kérdésben. A Központi Bizottság által jóváhagyott tézisek az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt X. kongresszusára (1921). „Marxizmus és nemzeti-gyarmati kérdés. Cikkek és beszédek gyűjteménye.” Moszkva, 1939.

Sztálin, J. V.: Leninről. Moszkva, 1939.

b) Források: okiratok, levelezések, memoárok, naplók stb.

„Az angolok Északon (1918—1919). I. I. Minc előszavával. „Krasznoj Archiv”, 1926. VI. köt.

„A breszt-litovszki konferencia. A közgazdasági és jogi bizottság ülése. Szerkesztette és előszóval ellátta: B. E. Stein. Moszkva, 1923.

„Az autonóm Szibéria ideiglenes kormánya. „Krasznoj Archiv”, 1928. IV—V.

„A német intervenció és a doni kormány 1918-ban. „Krasznoj Archiv”, 1934. VI. köt.

Német okkupánsok Polészjében. „Krasznoj Archiv”, 1938. VI. köt.

„Okiratok a német megszálló csapatok szétűzéséről Ukrajnában 1918-ban. Szerkesztette: I. I. Minc és E. N. Gorodjeckij. Moszkva, 1942.

- A Szovjetunió polgárháborújának történetére vonatkozó okiratok.** I. köt. A polgárháború első szakasza. Szerkesztette: I. I. Minc és E. Gorodjeckij. Moszkva, 1940.
- Az ukrajnai 1918-as polgárháború történetéből.** „Krasznij Archiv”, 1939. IV. **Intervenció az Északon** — okiratok szerint. Sajtó alá rendezte: I. I. Minc. Moszkva, 1933.
- A szibériai intervenció történetéhez.** „Krasznij Archiv”. 1929. III. köt.
- A német okkupáció csődje** Ukrajnában. (A megszállók okiratai alapján.) Németből fordította S. Drabkina és O. Sargorodszkaja. Moszkva, 1936.
- A fegyverszünet előestéjén.** „Krasznij Archiv”, 1927. IV. köt.
- Pichon:** A szövetségesek intervenciója a Távol-Keleten és Szibériában. Moszkva—Leningrád, 1925.
- A német hódítók szétverése** 1918-ban. Moszkva, 1943.
- Japán intervenció 1918—1922-ben** — okiratok alapján. Sajtó alá rendezte: I. Minc. Moszkva, 1934.
- Official documents looking toward peace.** Series 1—4. New York, 1917—1918. (Internátional conciliation No. 110., 111., 119., 133.)
- Official statements of war aims and peace proposals,** December 1916. to November 1918. Comp. by J. B. Scott. Washington, 1921.
- 1918 Russia.** Vol. 1—3. Washington, 1931—1932. (U. S. Department of State. Papers relating to the foreign relations of the U. S.)
- Russian-American relations,** March 1917—March 1920. Documents and papers comp. and ed. by C. K. Cumming and W. W. Pettit. New York, 1920.
- Die Ursachen des deutschen Zusammenbruches im Jahre 1918.** Bd. 1—12. Berlin, 1925—1929. (Das Werk des Untersuchungsausschusses der verfassunggebenden deutschen Nationalversammlung und des deutschen Reichstages 1918—1928. Reihe 4.)
- Vorgeschichte des Waffenstillstandes.** Amtliche Urkunden. Hrsg. im Auftrage des Reichsministeriums von der Reichskanzlei. Berlin, 1919.
- Wilson, W.:** War and peace. Presidential messages, addresses and public papers (1917—1924). Ed. by R. S. Baker and W. E. Dodd. Vol. 1—2. New York—London, 1927. (The public papers of Woodrow Wilson. Authorized ed.)
- Dunsterville:** A brit imperializmus Bakuban és Perzsiában. 1917—1918. (Emlékeim.) Angolból fordította: B. Rudenisz. Tiflisz, 1925.
- Bothmer, K.:** Mit Graf Mirbach in Moskau. Tagebuch. Aufzeichnungen und Aktenstücke vom 19. April bis 24. August 1918. Tübingen, 1922.
- Erzberger, M.:** Erlebnisse im Weltkrieg. Stuttgart—Berlin, 1920.
- Graves, W. S.:** America's Siberian adventure. 1918—1920. New York, 1931.
- Helfferich, K.:** Der Weltkrieg. Bd. 3. Vom Eingreifen Amerikas bis zum Zusammenbruch. Berlin, 1919.
- Hoffmann, M.:** Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann. Hrsg. von K. F. Nowak. Bd. 1—2. Berlin, 1929.
- Ludendorff, E.:** Entgegnung auf das amtliche Weissbuch: „Vorgeschichte des Waffenstillstandes”. Hft. 1—3. Berlin, 1919.
- Mar, Prinz von Baden:** Erinnerungen und Dokumente. Stuttgart... 1928.
- Magnard, C.:** The Murmansk venture... London.
- Mordacq, J. J. H.:** Le ministère Clemenceau. Journal d'un témoin. Vol. 1—2. Paris, 1930.

Word, J.: With the „Die-Hards” in Siberia. London, 1920.

Lásd még fentebb III. b): Emlékiratok, naplók stb.: Aldrovandi Marescotti, Bertie, Bethmann Hollweg, Buchanan, Burian, Czernin, House, Lloyd George, Poincaré, II. Vilmos.

c) Történelmi kutatások és politikai áttekintések

Gukovszkij, A.: Németország leverése 1918-ban és az antant országainak intervenciós készülődése a Szovjetország ellen. „Isztorik-Marxiszt”, 1937, 3. szám.

Nedrov, M. Sz.: Bolsevik vezetés nélkül. (A murmani intervenció történetéből.) Leningrád, 1930.

Majszkij, I.: Az oroszországi Szocialista Föderatív Szovjetköztársaság öt éves külpolitikája. 1917—1922 Moszkva, 1922.

Manuszevics, A.: Besszarábia Románia által való elfoglalásának története. „Isztoriceszkij Zsurnal”, 1940. 8. szám.

Mikker, R.: Hare a szovjethatalomért Észtországban 1917—1919-ben. „Isztoriceszkij Zsurnal”, 1940. 11. szám.

Minc, I. I.: Angol intervenció és északi ellenforradalom. Moszkva—Leningrád, 1931.

Notovics, F. O.: A négyes szövetség összeomlása 1918-ban. „Isztoriceszkij Zsurnal”, 1941. 7—8 szám.

Reichsberg, G.: Az antant intervenciós készülődése és Lockart összeesküvése. 1918. „Isztoriceszkij Zsurnal” 1938 12. szám.

Rubinstein, E. I.: A Habsburg-monarchia széthullása 1918-ban. „Isztorik-Marxiszt”, 1940. 7. könyv.

Szofinov, P.: A csehszlovák lázadás. „Isztoriceszkij Zsurnal”, 1940. 12. szám.

Sztaurovskij, A.: A Kaukázuson túl Október után. A Törökországhoz való kölcsönös viszonyunk 1918 első felében. Moszkva-Leningrád, 1925.

Albertson R.: Fighting without a war; an account of military intervention in North Russia. New York, 1920.

Coates, W. P. and Coates, S. K.: Armed intervention in Russia 1918—1922. London, 1935.

Djuvara, M.: La guerre roumaine 1916—1918. Préf. d'Em. Boutroux, Nancy... 1919

Jászi: The dissolution of the Habsburg monarchy... Chicago, 1929.

Lutz R. H.: Fall of the German Empire. Vol. 1—2. Stanford univ., Cal.—London, 1935.

Lutz, R. H.: The German revolution, 1918—1919. Stanford univ. Cal. 1922.

Maurice, F. M.: The armistices of 1918. London—New York, 1943.

Mermeix: Les négociations secrètes et les quatre armistices avec pièces justificatives. 13-me éd Paris, 1919.

Mordacq, J. J. H.: Pouvait-on signer l'armistice à Berlin? Paris, 1930.

Müller, R.: Vom Kaiserreich zur Republik. Bd. 1. Ein Beitrag zur Geschichte der revolutionären Arbeiterbewegung während des Weltkrieges. Wien, 1924. Bd. 2 Die November-Revolution. Wien, 1925. (Wissenschaft und Gesellschaft. Bd. 3—4.)

owak, K. F.: Der Sturz der Mittelmächte. München, 1921.

Scott, J. B.: Preliminary history of the armistice New York, 1924.

Slovès, H.: La France et l'Union Soviétique. Préf. de H. Torrès. Paris, 1935.

V. HISTORIOGRÁFIAI ÉS BIBLIOGRÁFIAI MUNKÁK, ÚTBAIGAZÍTÓ MUNKÁK

a) Külügyi vonatkozások

- Annual register*, a review of public events at home and abroad. London—New York, 1872—1919.
- Bengesco, G.*: Essai d'une notice bibliographique sur la question d'Orient. Orient européen 1821—1897. Bruxelles—Paris, 1897.
- Catalogue* of printed books in the library of the Foreign office. London, 1926.
- Gooch, G. P.*: Recent revelations of european diplomacy... 3rd. impression with a supplementary chapter on the revelations of 1927. London... 1928.
- Langer, W. L. and Armstrong, H. F.*: Foreign affairs bibliography. A selected and annotated list of books on international relations 1919—1932. New York—London, 1933.
- List* of references on Europe and international politics in relation to the present issues. Comp. under the direction of H. H. B. Meyer. Washington, 1914.
- List* of the serial publications of foreign governments 1815—1931. Ed. by W. Gregory. New York, 1932.
- Meyer, I.*: Official publications of European governments... Vol. I. Paris, 1929.
- Myers, D. P.*: Manual of collections of treaties and of collections relating to treaties. Cambridge... 1922.
- Strupp, K.*: Bibliographie du droit des gens et des relations internationales... Lead (Hollandia), 1938.
- Temperley, H. and Penson, L. M.*: A century of diplomatic Blue books 1814—1914. Lists edited, with historical introductions, by H. Temperley and L. M. Penson. Cambridge, 1938.

b) Keleti- és gyarmatországok

- Szkacskov, P. E.*: Kína bibliográfiája. Könyvek és folyóiratcikkek rendszerezett mutatója Kínáról orosz nyelven. 1730—1930. Moszkva—Lenin-grád, 1932.
- Bibliographie d'histoire coloniale* (1900—1930), publiée par... A. Martineau. Roussier, Tramond. Paris, 1932. (Premier congrès International d'histoire coloniale. Paris, 1931.)
- Cordier, H.*: Bibliotheca sinica... 2e éd. Vol. 3—4. Supplément III. et IV. Paris. 1904—1924.
- Kerner, R.*: Northeastern Asia. A selected biography. Contributions to the bibliography of the relations of China, Russia and Japan, with special reference to Korea, Manchuria, Mongolia and Eastern Siberia, in oriental and european languages. Vol. 1—2. Berkeley, 1930.
- Nachod, O.*: Bibliographie von Japan. Bd. 1—4. Leipzig 1928—1935.
- Praesent, H and Haenisch, W.*: Bibliographie von Japan... Bd 5—6. des von O. Nachod begonnenen Gesamtwerkes. Leipzig, 1937—1940.
- Savadjian, L.*: Bibliographie balcanique. Vol. 1—7. Paris, 1931—1938.
- Select bibliography* of recent publications in the Library of the Royal colo-

- niai institute illustrating the relations between europeans and coloured races. Comp. by E. Lewin. (London.) 1926.
- Addenda* to bibliography of relations with coloured races up to february 28. 1927. London, 1927.
- Subject catalogue* of the library of the Royal Empire Society. Comp. by E. Lewin. Vol. 1—4. London, 1930—1937.
- Wenckstern, F.*: Bibliography of the japanese empire. Vol. 1—2. Leiden—Tokyo, 1895—1907.
- Wilson, A. T.*: A bibliography of Persia. Oxford, 1930.

c) Az 1914—1918-as világháború

- Világháború. Irodalmi mutató. 1914—1918. Leningrád, 1934.*
- Bibliographische Vierteljahrshefte der Weltkriegsbücherei. Hft. 2—3. Bibliographie zur Geschichte Österreich-Ungarns im Weltkrieg 1914—1918. Stuttgart, 1934.; Hft. 4. Bibliographie zur Geschichte Österreich Ungarns 1848—1914. Stuttgart, 1935.; Hft. 6. Bibliographie zur Geschichte des Britischen Reiches 1870—1914. 2. erg. Aufl. Stuttgart, 1936.; Hft. 8—9. Bibliographie zur Geschichte des Britischen Reiches im Weltkrieg 1914—1918., 2. erg. Aufl. Stuttgart, 1936.; Hft. 11—12. Bibliographie zur politischen Geschichte Frankreichs in der Vorkriegszeit und im Weltkrieg. 2. erg. Aufl. Stuttgart, 1937.; Hft. 17—18. Bibliographie zur Geschichte Italiens in der Vorkriegszeit und im Weltkrieg. 2. erg. Aufl. Stuttgart, 1939.; Hft. 20—21—22. Bibliographie zur Geschichte der Vereinigten Staaten im Weltkrieg. Stuttgart, 1939.*
- Catalogue méthodique du fonds allemand de la Bibliothèque. T. 1—4. Paris, 1921—1923. (Publ. de la „Société de l'histoire de la guerre”, 1re série. Catalogue des „Bibliothèque et Musée de la guerre”).*
- Catalogue méthodique des fonds britannique et nord-américain de la Bibliothèque. Réd. par M. Bourgeois. T. 1—3. Paris, 1925—1931.*
- Catalogue méthodique du fonds italien de la Bibliothèque. Réd. par P. H. Michel, Paris. 1923.*
- Catalogue méthodique du fonds russe de la Bibliothèque. Réd. par A. Duménil av. collab. de W. Lerati. Introd. par C. Bloch. Paris. 1932. XIV. 734. p. (Publ. de la „Société de l'histoire de la guerre”, 1re série, Catalogue des „Bibliothèque et Musée de la guerre”).*
- Contributo a una Bibliographia della guerra mondiale. Documenti e testimoniarie politico-diplomatiche, cause, origini, responsabilità, significato della guerra. Roma. 1937.*
- Laloy, E.*: La guerre mondiale. ses origines et l'après guerre d'après leurs principaux historiens... Paris. 1930.
- Wegerer, A.* Bibliographie zur Vorgeschichte des Weltkrieges. Berlin. 1934.
- Azonkivül 1 az „International bibliography of historical sciences”. Ed by the International committee of historical sciences Vol. 1—(11) For the years 1926 -1936. (Berlin .) 1930—(1938), és a következő folyóiratok¹ kritikai-bibliográfiai részét:*

¹ A folyóiratoknál jelzett évszámok a folyóiratok alapításának idejét mutatják.

„Foreign affairs”, New York, 1922. (Quarterly).

„Journal of modern history”, Chicago 1929. (Quarterly).

„Revue d'histoire diplomatique”, publ. par la „Société d'histoire diplomatique”, Paris. 1887. (Trimestrielle).

„Revue d'histoire moderne”, publ. par la „Société d'histoire moderne”. Paris, 1926. (5 fois par an).

„Berliner Monatshefte”, 1923. (1923-tól 1929-ig „Kriegsschuldfrage” cím alatt jelent meg).

„Revue belge des livres, documents et archives de la guerre” (1914—1918), Bruxelles 1924. (Trimestrielle).

„Revue de la guerre mondiale”: publ. par la „Société de l'histoire de la guerre”, Paris, 1923. (Trimestrielle).

A

Abdul Hamid — 39, 118, 136, 180.
 184.
 Achmet Arabi — 70.
 Aerenthal — 181, 183—191, 193.
 Akszakov — 53.
 d'Albia — 348.
 Alexejev, E. I. — 150, 151.
 Alexejev M. V. — 310.
 Andrassy Gyula — 15—17, 20, 21,
 27—29, 32, 33, 41, 45, 48, 51, 55,
 56, 79
 d'Annunzio — 270.
 Armstrong — 81.
 Arnim — 100.
 Arz — 354.
 Asquith — 205, 209, 210, 246, 256,
 259, 286, 287.
 Attila — 148.

B

Balfour — 342, 358, 373, 386.
 Ballin — 206, 255.
 Barer — 379.
 Baring — 168.
 Barnato — 121.
 Barrère — 268.
 Battenberg Sándor — 77, 79, 81, 84,
 85, 88, 96.
 Beaconsfield — lásd Disraeli.
 Beit — 121.
 Benkendorf — 197, 240, 245—250.
 256, 273.
 Benedek XV — 268

Berchtold — 228, 231, 241, 243.
 Berg — 18.
 Berthelot — 301, 310.
 Bertie — 208, 209.
 Bethmann-Hollweg — 196, 197, 201,
 206—208, 220, 222, 242, 253,
 255—258, 287—290, 294, 306.
 Bezobrazov — 154.
 Birilov — 168.
 Bismarck, Herbert — 88.
 Bismarck, Otto — 7, 13—25, 32,
 34—42, 49—104, 106, 111, 135,
 137, 177, 266, 305.
 Bleichröder — 42, 70, 73.
 Blowitz — 23.
 Bluntschli — 255.
 Borisz, bolgár fejedelem fia — 353.
 Boulanger — 84, 89, 90, 133.
 Brandenstein — 346.
 Brătianu — 278, 279.
 Brazza — 72.
 Brear — 64.
 Breiter — 386.
 Briand — 287.
 Broglie — 13, 14, 20.
 Bruszilov — 271, 279, 304.
 Bryan — 263.
 Buchanan — 197, 256, 272, 292.
 Bülow — 63, 111, 128—133, 136,
 142, 143, 158, 161—168, 171, 172,
 190—198, 232, 255, 267—269.
 Bulwer — 145.
 Burian — 354, 358.
 Burns — 259.

C, Ca

Caij — 149.
 Cailan — 149.
 Caillaux — 199, 202.
 Cairoli — 65.
 Caisziun — 149.
 Cambon, Jules — 200, 201.
 Cambon, Paul — 160, 163, 173, 174,
 208—210, 257, 259.
 Camp — 311, 371, 372.
 Campbell-Bannermann — 173.
 Cankov — 81.
 Caprivi — 100, 104, 109, 129.
 Carlotti — 303.
 Carnarvon — 46.
 Cave — 68.
 Cecil — 311, 361.
 Cen — 150.
 Ceretelli — 296.
 Chereddin — 64.
 Chamberlain — 121, 128—131, 142,
 143.
 Charpentier — 371, 372.
 Churchill, Randolph — 86.
 Churchill, Winston — 210, 246, 256,
 272.
 Cisziu — 149.
 Clayton — 145.
 Clemenceau — 301, 311, 358, 366.
 Coerper — 161.
 Conrad von Hötzendorf — 181, 190,
 192, 220, 222, 241, 286.
 Corti — 51.
 Cromey — 311, 383.
 Crowe — 177, 178, 209, 256.
 Cuno — 163.
 Currie — 85.
 Csarykov — 204, 205, 212, 213.
 Csausucian — 149.
 Csernov, V. — 303.
 Csernyajev — 32.
 Czernin — 293, 313—320, 323—334,
 350, 351.

D

Decazes — 13, 14, 20, 21, 23, 24.
 Delcassé — 133—135, 143, 160, 163,
 166, 167.
 Denikin — 310, 387.
 Derby — 24, 34, 35, 42—44, 46, 49,
 67, 74.
 Diamandy — 347, 348.
 Disraeli, lord Beaconsfield — 24, 29,
 31, 34, 35, 40, 42—44, 47, 49, 51,
 52, 59, 62, 63, 67, 68, 113, 119.
 Dmitrievics — 240.
 Dobrorolszkij — 253.
 Dovbor-Mosznickij — 309.
 Dreyfus — 133.
 Dzsemál pasa — 262.
 Duchonyin — 301—303, 309.
 Dunsterville — 382, 383.
 Durnovo — 355.
 Dutov — 309, 311, 325.

E

Ebert — 368.
 Eduard, VII. — 155, 158, 160, 178
 179, 182, 188, 206.
 Elliot — 40.
 Engels — 63, 107.
 Enkel — 344.
 Enver pasa — 262, 263, 265, 358,
 363.
 Ernst von Hessen — 285.
 Erzberger — 268, 367, 368.
 Eulenburg — 172.

F

Fachreddin — 265.
 Falkenhayn — 271.
 Favre, Jules — 14.
 Fay — 179.
 Ferdinánd, Koburg — 96—98, 180,
 213—215, 219, 227, 359.
 Ferdinánd, Románia királya — 310.
 Ferenc Ferdinánd — 181, 220, 222,
 234, 240.

Ferenc József, I. — 15, 16, 20, 27,
32, 156, 187, 193, 240, 241, 244,
268, 293.
Ferry, Jules — 63, 64, 73, 83.
Fisher — 162, 182.
Flourens — 90, 92.
Foch — 311, 366—369.
Fonderet — 199.
Francis — 309, 342, 347.
Franchet d'Esperey — 272, 359, 362.
French — 182, 272.
Freycinet — 71, 87.
Frigyes, III. — 99.

G, Gy

Gallieni — 272.
Gambetta — 13, 71, 133.
Garibaldi — 270.
Gesov — 214, 215.
Giers — 48, 58, 60, 78, 79, 83, 84,
90—92, 97, 104, 105, 114, 115.
Giesl — 248 249.
Giollitti — 269, 270.
Gladstone — 16, 24, 34, 59, 62, 71,
72, 75, 85.
Goltz, von der — 346, 356.
Golubovics — 328, 333.
Gontaut-Biron — 18, 20, 23.
Gordon — 70.
Gorcsakov — 17—58, 99, 129.
Goshen — 120, 256.
Granville — 71, 74.
Grenère — 384.
Grey, Edward — 173—175, 178, 179,
183, 188, 189, 201, 204—210,
222—225, 238, 239, 244—252,
256—260, 264, 273, 274, 286.

Groener — 367.
Grotius, Hugo — 255.
Gurko — 44.
György, V. — 238, 239, 250, 273

H

Habibula — 144.
Hakki pasa — 313.

Haldane — 173, 205—210, 237, 256,
Hall — 371.
Hanseman — 73.
Harden — 172.
Hardinge — 179, 182, 183.
Hartwig — 212, 213, 216.
Hatzfeldt — 91, 119, 128—131,
Hay — 139, 140, 145.
Heffter — 261.
Helfferrich — 356.
Henckel von Donnersmarck — 82.
Henrik, porosz herceg — 222, 250,
251.

Herbette — 92.
Hertling — 306, 315, 323, 335, 362,
Hicks — 374.
Hicks-Beach — 133.
Hindenburg — 287, 288, 305, 306,
315, 319, 320, 324, 334, 335, 353,
362, 366.
Hintze — 362.
Hitler — 339.
Hoffmann — 306—308, 315, 319—
324, 326—332, 336—340, 355, 357.
Hohenau — 163.
Hohenlohe — 122, 129.
Hohenwart — 15.
Holstein — 100, 109, 122, 129, 130,
162, 165, 167, 171, 172.
Hornby — 46, 47.
Hottinguer — 164.
House — 290, 342, 353, 361.
Hoyos — 241.
Höglund — 286.

I

Ignátyev, A. A. — 220, 221.
Ignátyev, N. P. — 40, 42, 48.
Ignian — 149.
Ishii — 152, 169.
Isimoto — 236.
Ito — 112, 152, 153.
Izvolzskij — 174—176, 182—190,
193—195, 205.

Jagow — 111, 240, 243, 261.
 Jamagata — 153, 237.
 Januskevics — 253, 254.
 Jameson — 120—123.
 Joffre — 272, 278.
 Johnson — 342.
 Jomini — 48, 94.
 József főherceg — 310.
 Juansikáj — 112, 237, 284.
 Juiszian — 149.
 Jurjev — 311, 370—373, 378, 379.

K

Kacura — 152, 153, 236, 237.
 Kalasnyikov — 309.
 Kaledin — 309—311 325, 346.
 Kálnoky — 79, 80, 84, 85, 93, 97, 104.
 ✓ Károly I (IV.) — 293, 354.
 Károly XII., svéd király — 103.
 Kassel — 206.
 Katkov — 83, 87, 90, 100.
 Ka'ó, külügyminiszter — 288.
 Kato. admirális — 375.
 Kaulbars — 85.
 Kautsky — 255.
 Kerenszkij — 294, 380.
 Ketteler — 147.
 Kiamil pasa — 184, 185, 191.
 Kiderlen-Wächter — 111, 196—201.
 King — 342.
 Kirill Vladimirovics — 356.
 Kitchener — 133 272.
 Kliment (metropolita) — 81.
 Knox — 373, 381.
 Koburg hercegnő — 287.
 Kokovcev — 164, 165, 184, 232.
 Kolcsak — 387.
 Konstantin — 274, 278, 292, 293.
 Korelyszkij — 379.
 Kornilov — 294, 310.
 Krasznov — 352, 254.
 Kriege — 255.
 Krupenszkij — 268.

Krupp — 81.
 Krüger — 120—123, 127, 128.
 Kühlmann — 313—324, 327—331, 333—335.
 Kuropatkin — 134, 137.

L

Laboulaye — 92.
 Laffert — 230.
 Lamsdorff — 58, 90, 148, 149, 163, 168, 174.
 Lansdowne — 158, 160, 173, 182, 286.
 Lansing — 289, 364, 366.
 Lauzanne — 205.
 Lavergne — 384.
 Lawrence — 281.
 Layard — 44, 47, 50.
 Lee — 162.
 Lenin — 6, 52, 75, 160, 161, 165, 169, 170, 176, 185, 187, 237, 242, 255, 270, 276, 284, 299, 301, 302, 306, 322, 323, 334, 335—337, 341, 343, 344, 347, 348, 355, 371—373, 376, 378, 383, 384, 386.
 Leontyev — 262.
 Levy — 64.
 Lichnowsky — 245, 246, 249—251, 257, 260.
 Liebknecht — 319.
 Lihungcsang — 111, 112, 115, 117, 118 150.
 Liman von Sanders — 232.
 Linyevics — 148.
 Lipót II., belga király — 72, 73, 142.
 Lipót (bajor) — 313.
 Lloyd George — 201, 223, 244, 256, 259, 271, 272, 287, 293, 366, 373, 381.
 Lobanov—Rosztovszkij — 115, 116, 117, 120, 124.
 Lo Bengula — 74.
 Lockhart — 375, 380, 383—386.
 Loebell — 275.
 Loftus — 39.

Loubet — 160, 167.
 Lubersac — 343.
 Ludendorff — 288, 294, 305, 306,
 315 320, 324, 325, 330, 333—335,
 353, 355, 362, 364, 366, 367.
 Lüderitz — 74.
 Lvov — 292.
 Lyons — 20, 70.
 Lysis — 6.

A

MacAdoo — 289.
 Macchio — 269.
 MacDonald — 342
 Mackensen — 310.
 MacKinley — 139.
 Mahdi — 72.
 Mahmud Nedim pasa — 28.
 Mahmud Sevket pasa — 224.
 Maklakov — 297.
 Malleson — 382.
 Mannerheim — 344.
 Manteuffel — 36, 55, 58.
 Marchand — 133, 134.
 Marghiloman — 350, 351.
 Markin — 298.
 Marschall von Bieberstein — 100,
 121, 122, 205.
 Martens — 255.
 Mauser — 81.
 Max, badeni — 287, 363, 364
 Mendelssohn — 165.
 Mensdorf — 247, 249.
 Mérey — 339.
 Metternich — 179.
 Michail Alexándrovics — 292.
 Michail Nyikolájevics — 49.
 Michaelis — 294, 306.
 Midhat pasa — 40.
 Miklós II. — 115—117, 124, 130,
 154, 156, 163, 168, 182, 194, 196,
 197 234, 253, 254, 285, 286, 292,
 298 344.
 Milán, szerb király — 32, 34, 78, 79,
 180.

Miljukov — 292, 303.
 Miljutin — 47, 49, 57, 58
 Millerand — 220, 221, 272.
 Milner — 311, 366.
 Milovanovics — 213—215.
 Mindovg (Mendog), II. — lásd Urach.
 Mirbach — 355, 382.
 Moltke (id.) — 18, 23, 24, 98, 99,
 305.
 Moltke (ifj.) — 192, 220, 258.
 Monroe — 109.
 Monson — 134.
 Morenheim — 90, 91, 105.
 Morgan — 168, 289.
 Mori Arinori — 112.
 Morley — 205, 256, 257, 259
 Mulaj Hafid — 195.
 Mumm — 354.
 Münch — 38, 41.
 Muravjov, M. A. — 382.
 Muravjov, M. N. — 124, 125, 134,
 143, 144.
 Mussolini — 270.

N, Ny

Napoleon I. — 24, 103.
 Netzlin — 164.
 Nicolson — 101, 175, 209, 256.
 Noulens — 311, 347, 376, 382.
 Nouri — 358.
 Novikov — 41.
 Nubar pasa — 69, 70.
 Nyekludov — 214, 216.
 Nyelidov — 94.
 Nyeratov — 299.
 Nyikoláj Nyikolájevics — 46, 49.

O

Obrenovics — 78, 180.
 Obrucsev — 83.
 Oszmán pasa — 44.

P

Paléologue — 272.
 Palmerston — 119
 Papen — 790.

Pasics — 240, 249, 277.
 Pauncefote — 145.
 Pável Alexándrovics — 355.
 Petit — 379.
 Petrjajev — 296.
 Philipps — 121.
 Pichon — 188, 301, 311, 385.
 Picot — 280, 281.
 Piffi — 268.
 Poincaré — 202, 208, 209, 220, 239,
 247, 257, 258, 293.
 Pokrovszkij — 281.
 Polivanov — 184.
 Pool — 377, 379, 380.
 Popov — 313, 316, 328.
 Potapov — 230.
 Pourtalès — 190, 193, 194, 197,
 253—255.
 Proctor — 373.
 Protopopov — 286.

R

Radoszlávov — 277.
 Radowitz — 21—23, 94.
 Railey — 384.
 Randa — 350.
 Raszputin — 286.
 Rawlinson — 30.
 Reitern — 49.
 Reuss. herceg — 56.
 Rhodes — 74, 75, 120, 121, 142.
 Ribot — 105.
 Richárd III. — 177.
 Robins — 343.
 Rodd — 268.
 Romanovszkij — 215.
 Roosevelt — 169, 170, 235.
 Root — 235, 294.
 Rosenberg — 338, 339.
 Rotschild — 69, 70, 104, 121, 128.
 Rouvier — 166, 167, 173, 198.
 Rozsesztvenszkij — 162.
 Rustan — 64.
 Russell, Odo — 16, 24.

S, Sz

Sadoul — 343.
 Saint-Aulaire — 349.
 Salandra — 267, 269, 270.
 Salisbury — 40, 49, 50, 52, 70, 80,
 85, 86, 91, 93, 99, 108, 119, 120,
 127, 128, 130, 131, 142, 143, 150.
 Sándor II. — 16, 18, 25, 32, 37, 47,
 53, 55, 56, 58.
 Sándor III. — 58, 78, 81, 83, 88, 97,
 100, 104, 106, 113.
 Sándor, szerb trónörökös — 277.
 San Giuliano — 266.
 Sarret — 348, 349.
 Saumján — 383.
 Scheidemann — 293.
 Schemua — 220.
 Schiemann — 205.
 Schlieffen — 91, 170—172, 250, 304.
 Schön — 181, 186, 187, 258.
 Schweinitz — 37, 38, 54, 92.
 Scserbacsov — 310, 346.
 Seymour — 71, 72.
 Siemens — 136.
 Sixtus — 293.
 Sonnino — 267, 268.
 Souchon — 265.
 Stanley — 72.
 Stevens — 295.
 Stinnes — 286.
 Stürmer — 286.
 Suvalov, Pável — 82, 83, 86—91,
 94—96, 99, 102.
 Suvalov, Pjotr — 14, 42—44, 48,
 50, 52, 88—93.
 Svinhufvud — 344.
 Sykes — 280.
 Szaburov — 58, 59.
 Szaffet pasa — 40.
 Szaid pasa — 204.
 Szavinkov — 382.
 Szavov — 227.

Szazonov — 195—197, 205, 220.
227 234, 239, 246, 248—250, 252
256, 263—266, 272—274, 276, 280.
286.

Sziucseng — 149
Szkoboljev — 83.
Szkoropadszkij — 354
Szögyény — 242, 245.
Sztálin — 56 57, 301, 302, 344, 372.
373, 376.
Sztambulov — 81, 180.
Sztolypin — 184, 195.
Szuchomlinov — 255
Szvecsín — 203.

T

Tabouis — 309.
Takahiri — 235.
Talaat pasa — 262, 313, 328
Talyj — 379.
Tanaka — 236.
Tattenbach — 166.
Tevfik — 70.
Thiers — 13, 14, 19.
Tirpitz — 111, 121, 132, 179, 207.
208, 288.
Tiserič — 320.
Tisza — 191, 241, 243, 325.
Tittoni — 187, 189, 190, 194
Tosev — 213.
Trepov — 356.
Trockij — 329 335, 370—373
Tyrtov — 114.

U

Ubri — 58
Ucida — 237.
Umberto I. — 65
Urach. Wilhelm — 355.

Urquhart — 30
Uruszov — 214, 218.

V

Vannovszkij — 114, 115.
Vaszilcsikova — 285.
Venizelosz — 274, 276, 278, 293.
Veszelago — 311, 371, 379.
Viktor Emánuel III. — 194.
Viktória, angol királynő — 21, 46.
155.
Vilmos I. — 15, 16, 18, 19, 21, 36.
54—56, 76, 99.
Vilmos II. — 99, 106, 111, 116, 119,
120, 122, 124, 125, 127, 128, 130,
135, 136, 141—144, 148, 152, 158.
161 163, 165, 166, 168, 172, 179,
190, 193, 198, 199, 207, 208, 220,
222, 228, 232, 234, 241—243, 245,
249 251—253, 266, 285, 293, 298,
305, 306, 324, 334, 335, 352, 354,
355, 362—364, 368.
Vladimir Alexandrovics — 86, 87

W

Waddington — 51, 63.
Waldersee — 98, 99, 148.
Wangenheim — 262.
Warburg — 286.
Webster — 374
Werder — 35, 37, 38, 41.
Wilson, Rivers — 69, 70.
Wilson, Woodrow — 288—291, 342,
353, 358—368, 373, 374, 381.
Wiseman — 370.
Witte — 113, 116—118, 126 134,
149 168—170.

Z

Zimmermann — 242

Az újkor diplomáciája*
(1872—1919)

Oldal

Bevezetés	5—12
<i>Első fejezet</i>	
A frankfurti béke után (1872—1875)	
Franciaország és Németország viszonya 1871—1873-ban. A három császár egyezménye. Az 1874 évi francia-német konfliktus. Radowitz 1875 februári missziója. Az 1875 évi háborús riadalom ..	13—25
<i>Második fejezet</i>	
A keleti válság (1875—1877)	
A hercegovinai felkelés. Angol-orosz harc Közép-Azsiában a XIX. század 70-es éveiben. A bolgár felkelés és a szerb-török háború. A reichstadti találkozás. Törökellenes sajtóhadjárat Angliában. Werder tábornok küldetése. München bére küldetése. A konstantinápolyi konferencia. A budapesti megegyezés. Francia-német háborús riadalom 1877-ben és a londoni jegyzőkönyv	26—42
<i>Harmadik fejezet</i>	
Az orosz-török háború (1877—1878)	
és az 1878. évi berlini kongresszus	
Az orosz-török háború. A san-stefanoi béke. Az 1878 évi berlini kongresszus	43—52

* E könyv I—XIII. fejezetét V. M. Chuboszton egyetemi tanár, XIV—XVII. fejezetét pedig J. J. Minc egyetemi tanár írta. — Szerk.

Ausztria-Magyarország és Németország szövetsége

A három császár egyezményének megújítása

(oldal

Oroszország és Németország viszonyának romlása. Ausztria-Magyarország szövetsége (1879. október 7.). A három császár szövetségének megújítása

53—60

Ötödik fejezet

A nagyhatalmak gyarmati terjeszkedése

A burzsoá államok gyarmati terjeszkedésének okai a XIX. század 70-es és 80-as éveiben. Anglia gyarmati terjeszkedése a XIX. század 70-es éveiben. Tunisz elfoglalása 1881-ben. A hármasszövetség megalakulása 1882-ben. Görögország gúzsbakötése Egyiptom elfoglalása 1882-ben. Angol-francia pénzügyi ellenőrzés Egyiptomban. Kongó elfoglalása (1879—1884). A berlini konferencia. Bismarck gyarmatpolitikája. Az 1885-ös atgán konfliktus

61—76

Hatodik fejezet

**Bismarck külpolitikája kancellárságának utolsó éveiben
(1885—1890)**

**A francia-orosz szövetség megkötése
(1891—1893)**

Az 1885—1886 évi bolgár válság. Oroszország és Németország gazdasági ellentétei. A revánsmozgalom erősödése Franciaországban. A három uralkodó szövetségének összeomlása. Háborús riadalom 1887. január havában. A földközítengeri antant. Viszontbiztosítási szerződés Oroszország és Németország viszonyának romlása. Salisbury és Anglia „splendid isolation”-politikája. Bismarck lemondása. Bismarck mint diplomata. A francia-orosz szövetség (1891—1893)

77—107

Hetedik fejezet

Az angol-német antagonizmus kezdete

A távolkeleti probléma kiéleződése

A távolkeleti probléma kiélesedése. Az 1894—1895 évi japán kínai háború. Az orosz politika sikerei Kínában. Az örmény kérdés. Jameson rajtaütése és II. Vilmos távirata Krügerhez. A délafrikai válság következményei. Az 1897 évi osztrák-orosz egyezmény. Kiaucsu elfoglalása. Angol-német szövetségi tárgyalások. Bülow mint diplomata. Az 1898 évi német haditengerészeti törvény. A fasodai incidens. A bagdadi vasút

108—137

**A világ felosztásáért folyó harc befejezése és az első
háborúk a világ új felosztásáért
(1898—1904)**

Oldal

A spanyol-amerikai háború. Hay doktrínája (a kínai „nyílt ajtók”). Az angol-búr háború. A Panama csatorna-szerződés. Németország haditengerészeti programja. Az 1899. évi hágai konferencia. A nép felkelése Kínában (a „boxer-felkelés”). Mandzsúria kiűrtésének kérdése. Ito missziója. Az angol-japán szerződés. Angol-orosz közeledési kísérlet. Az orosz-japán háború 138—156

Kilencedik fejezet

**Az antant megalakulása
(1904—1907)**

Az angol-francia antant. Orosz-német szövetség megkötésére irányuló kísérletek 1904 végén. Az 1905—1906 évi marokkói válság. II. Miklós és II. Vilmos björköi találkozása. A portsmouthi béke. Az algecirasi konferencia. Anglia és Franciaország katonai együttműködése. Az angol-orosz egyezmény 157—176

Tizedik fejezet

**Az antant és az osztrák-magyar-német blokk harca
(1908—1911)**

Anglia és Németország tengeri versengése. Harc a Balkánért és Törökországért a XX. század elején. Az 1908 évi buchlaui orosz-osztrák-magyar egyezmény. A casablancái incidens. A potsdami találkozás. Agadir. Az olasz-török háború. „Csarykov demarsa”. Haldane küldetése. Az angol-francia antant megszilárdulása . . 177—211

Tizenegyedik fejezet

**A balkánháborúk
(1912—1913)**

A balkán-blokk. Az első balkánháború. A nagykövetek tanácskozása Londonban. A második balkánháború. A bukaresti béke. A balkánkérdés 1913 végén és 1914 elején 212—232

Tizenkettedik fejezet

Az első világháború kezdete

A nemzetközi helyzet 1914 nyarán. A Közel-Kelet. A távolkeleti kérdés 1908—1914-ben. Anglia és Németország viszonya 1913-ban és 1914 elején. A német imperializmus elhatározza a háborút. A sarajevói gyilkosság. A potsdami tárgyalások. Edward Grey mint diplomata. Poincaré pétervári utazása. Osztrák-magyar ultimátum Szerbiának. Grey feltárja Anglia álláspontját. Német ultimátum Oroszországnak. Az orosz-német háború kezdete. Harc az angol kormányon belül. Németország hadat üzen Franciaországnak. A német csapatok betörése Belgiumba 233—260

Japán fellelése. Törökország fellépése. Olaszország fellépése. Az antant hatalmak kölcsönös viszonya. Az antant hatalmak hódító tervei Németország hódító tervei Bulgária fellépése. Románia fellépése. Ázsiai Törökország felosztása. Japán 21 követelése Kínával szemben Fordulat a világháborúban. Az Északamerikai Egyesült Államok háborús beavatkozása. A burzsoá-demokratikus forradalom Oroszországban. Ausztria Magyarország helyzete. A német imperializmus „béke”-manőverei 1917-ben. Kerenszkij offenzívája. A nyugati szövetségesek és Oroszország 1917-ben ..

261—295

Tizennegyedik fejezet

Oroszország kiválása az imperialista háborúból

1. A szovjetdiplomácia

A külügyi népbiztosság megszervezése. A titkos imperialista szerződések közzététele. A békéről szóló határozat. A fegyverszünet.

2. Fegyverszünet a német blokkal

A szovjet-német fegyverszüneti tárgyalások megnyitása. Az antant intervenciók tervei

296—312

Tizenötödik fejezet

A breszti béke

1. A békétárgyalások első szakasza

A szovjet békefeltételek. Ellentétek a német blokkon belül. Németország elfogadja a szovjet békeformulát. Németország felfedi imperialista szándékait.

2. A békétárgyalások második szakasza

Németország kihasználja az áruló Ukran Központi Rádát. A német diplomácia támadásba megy. A békefeltételek előterjesztése. Ultimátum ..

3. A bresztlitovszki béke megkötése

Új német ultimátum. A breszti békeszerződés. Az antant katonai segítséget ajánl. Lenin szerepe a diplomáciai békétárgyalásokban. Finnország függetlenségének elismerése. Románia magához ragadja Besszarábiát

313—351

Tizenhatodik fejezet

Az antant győzelme Németország felett

A német blokk veresége. A pusztuló Németország folytatja az agressziót. Ausztria-Magyarország békeajánlata. Fegyverszünet Bulgáriával. Wilson 14 pontja. Németország fegyverszünetet kér. Ausztria-Magyarország és Törökország fegyverletétele. Előzetes fegyverszüneti tárgyalások. A compiègne-i fegyverszünet

352—369

Tizenhetedik fejezet

Az intervenció kezdete és Szovjetország diplomáciai elszigetelése

Az antant fegyveres osztagainak partraszállása Szovjetországban. Diplomata-k felkelés szervezők szerepében. Lockhart összeesküvése. Szovjetország diplomáciai elszigetelése 1918-ban	370—387
Bibliográfia	388—410
Névmutató	411—417